

Інститут історії України
Національна академія наук України

Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГРУБІНКО АНДРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 94(420):327.061 «1990/2016»

ДИСЕРТАЦІЯ

**УЧАСТЬ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ
СПІЛЬНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ І ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (1990-2016 рр.)**

07.00.02 – всесвітня історія

03 Гуманітарні науки (032 – Історія та археологія)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

А.В. Грубінко

Науковий консультант Мартинов Андрій Юрійович, доктор історичних наук,
професор

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Грубінко А.В. Участь Великої Британії у процесі становлення і розвитку Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу (1990 – 2016 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 «Всесвітня історія» (032 – Історія та археологія). – Інститут історії України Національної академії наук України, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України, Київ, 2018.

Велика Британія пройшла своєрідний історичний шлях участі в європейських інтеграційних процесах. Набуття Сполученим Королівством членства в ЄЕС у 1973 р. стало вимушеним кроком, спрямованим на посилення міжнародних позицій держави в умовах безальтернативності Співтовариства. Виконання цього завдання мало відбуватися шляхом активної участі в системі політичної співпраці держав об'єднання. Однак результати референдуму 23 червня 2016 р. про вихід держави з ЄС засвідчили, що британська громадськість і політична еліта держави упродовж її членства в Співтоваристві не зуміли узгодити концептуальні засади британського державотворення і специфічне бачення європейського об'єднання з реаліями інтеграційних процесів. Пошуки керівництвом Британії місця королівства в складі ЄС відзначалися намаганням віднайти специфічну модель інтеграції і зайняти провідні позиції в об'єднанні, що проявилось у сфері Спільної зовнішньої політики і політики безпеки (далі – СЗППБ) ЄС.

Наукова новизна роботи полягає у здійсненні комплексного аналізу участі Великої Британії у формуванні інституційних механізмів і практики функціонування СЗППБ ЄС у 1990 – 2016 рр. в контексті новітніх трансформацій системи міжнародних відносин. У роботі вперше в історіографії: запропоновано періодизацію участі Великої Британії у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки Європейського Союзу з обґрунтуванням відповідних періодів; на основі введення в науковий обіг нових архівних

матеріалів висвітлено історичні особливості участі Сполученого Королівства у східноєвропейській політиці Європейського Союзу; сформульовано та підтверджено висновок про те, що Велика Британія у період правління урядів Д. Кемерона завдяки перемозі євроскептичного популізму втратила черговий реальний шанс на лідерство в об'єднаній Європі в умовах загальної кризи розвитку Європейського Союзу (цей висновок насамперед стосується сфери зовнішньої політики і політики безпеки); проаналізовано офіційну позицію Великої Британії щодо російсько-українського конфлікту в контексті реалізації зовнішньої політики і політики безпеки ЄС; досліджено внесок королівства у становлення військово-технічної співпраці держав Євросоюзу, здійснення миротворчих військових операцій і цивільних місій об'єднання; показано досвід участі Великої Британії в організації і здійсненні військових операцій та гуманітарних місій Євросоюзу; обґрунтовано висновок про те, що Велика Британія знехтувала можливостями лідерства в Європейському Союзі у сфері зовнішньої політики і політики безпеки, яка була оптимальною для максимального прояву її лідерських амбіцій в об'єднанні.

Запропоноване визначення термінів «Спільна зовнішня політика і політика безпеки Європейського Союзу», «атлантизм». Поглиблено дослідження впливу історичних підходів Великої Британії до євроінтеграції на процеси фіксації і реалізації СЗППБ в основоположних договорах Європейського Союзу, позиції і практичної політики провідних держав-членів ЄС (Великої Британії, Франції і Німеччини) щодо розвитку СЗППБ. Переосмислено вплив американсько-британських відносин на участь Великої Британії у процесах європейської інтеграції і СЗППБ. Окремо проаналізовано роль Великої Британії у політиці східного розширення ЄС та євроінтеграції України як напрямів СЗППБ. Досліджено роль королівства у розвитку відносин між ЄС і НАТО. Сформульовано висновки про те, що британській політичній еліті не вдалося виробити єдиної комплексної концепції участі країни в європейській інтеграції. Головними причинами цього стали першість принципів

державного суверенітету та атлантизму у зовнішній політиці Сполученого Королівства.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у виявленні механізмів і пізнанні досвіду участі конкретної держави у творенні та реалізації СЗППБ ЄС, що може стати корисним для України в її поступовому залученні до функціонування цієї сфери європейської інтеграції. Висновки і фактичний матеріал дисертації можна використати: у подальших наукових дослідженнях історії міжнародних відносин, Європейського Союзу та новітньої історії Великої Британії; при підготовці підручників і навчальних посібників, лекційних курсів та навчально-методичних матеріалів з історії Великої Британії та європейської інтеграції, історії міжнародних відносин; у практичній діяльності Міністерства закордонних справ України, посольства України у Великій Британії та інших органів державної влади.

Основна частина роботи складається з вступу, шести розділів, висновків.

У першому розділі представлено розгорнутий огляд історіографії проблеми, яку поділено на такі групи – українська, британська, американська, європейська континентальна і російська. Доведено, що тема участі Сполученого Королівства у СЗППБ ЄС в історіографії залишається недостатньо розробленою. Про це свідчить відсутність спеціальних комплексних публікацій монографічного рівня як у вітчизняній, так і в закордонній історичній науці. Дослідники надають перевагу вивченню військово-політичної складової СЗППБ. Практично не висвітлені питання східноєвропейської політики Британії, її участі в Європейській політиці сусідства. Недостатньо досліджена роль королівства у миротворчих акціях ЄС і військово-технічній співпраці держав об'єднання, політика щодо СЗППБ третього уряду Т. Блера (2005 – 2007 рр), урядів Г. Брауна і Д. Кемерона.

Джерела дослідження розглянуті у відповідності із запропонованою класифікацією: 1) матеріали архівних фондів; 2) документи органів державної влади Великої Британії (парламенту та уряду); 3) офіційні матеріали Європейських Співтовариств / Європейського Союзу; 4) документи

міждержавних офіційних та неофіційних зустрічей різного рівня; 5) документи провідних політичних партій Великої Британії; 6) мемуари державних діячів; 7) інформаційно-аналітичні матеріали британських та американських друкованих засобів масової інформації, офіційних періодичних видань ЄС, провідних інформаційних агентств і Веб-порталів.

Подано аналіз теоретико-методологічних засад дослідження. Охарактеризовано специфіку формування і функціонування СЗППБ ЄС як особливої сфери європейських інтеграційних процесів. Сформульовано принципи зовнішньої політики Великої Британії, які стали одним з головних чинників формування та реалізації стратегії урядів держави щодо участі у СЗППБ ЄС. Подано огляд наукових методів, використаних в дослідженні.

Другий розділ містить аналіз передумов формування СЗППБ та участі Великої Британії у творенні першооснов зовнішньополітичного напрямку діяльності Європейських Співтовариств у вигляді механізму Європейського політичного співробітництва. Подано аналіз розвитку європейської політичної та військової кооперації повоєнних десятиліть (др. пол. 1940-х – 1960-ті рр.), історію військово-політичних альянсів в Західній Європі і невдалих спроб автономізації європейської системи безпеки в рамках атлантичного співробітництва та ролі в цих процесах Великої Британії, особливості сприйняття британським суспільством проблем європейської політичної інтеграції, значення зовнішньополітичної співпраці держав Європейських Співтовариств у системі стратегічних міжнародних союзів Великої Британії.

У третьому розділі розглянуто результати дослідження британського впливу на політико-правову фіксацію СЗППБ в установчих договорах Євросоюзу. Обґрунтовано авторський варіант періодизації участі королівства у СЗППБ ЄС. Проаналізовано історичні особливості політики урядів Дж. Мейджора, Т. Блера, Г. Брауна та Д. Кемерона щодо розвитку СЗППБ.

У четвертому розділі роботи проаналізовано місце зовнішньої і безпекової політики ЄС в системі відносин Великої Британії з стратегічними партнерами, якими визначено Францію, ФРН та США. Відзначимо

компаративний аналіз позиції королівства щодо СЗППБ з позиціями Франції і Німеччини як держав-лідерів європейської інтеграції. У підрозділі 4.2. окремо запропоновано аналіз впливу американсько-британських відносин на розвиток зовнішньої і безпекової політики Євросоюзу, відносин між ЄС і США.

У п'ятому розділі розглянуто історичні аспекти участі Великої Британії в політиці розширення ЄС та його східноєвропейській політиці, включно з розвитком відносин між ЄС та Україною. Запропоновано розгляд ролі Великої Британії у формуванні і реалізації Східноєвропейської політики ЄС у формі Європейської політики сусідства і програми «Східне партнерство». Окремо показано особливості позиції Великої Британії щодо євроінтеграції України в контексті розвитку зовнішньої і безпекової політики Євросоюзу.

У шостому розділі розглянуто роль Великої Британії у розвитку військово-політичної компоненти ЄС. Досліджено участь Великої Британії у процесах становлення офіційних відносин Альянсу з Європейським Союзом в контексті розвитку Спільної політики безпеки та оборони. Представлено історію становлення військово-технічної співпраці держав-членів Євросоюзу та проаналізовано роль військово-промислового комплексу Великої Британії у цьому процесі. Розглянуто досвід участі королівства у проведенні військових операцій і цивільних місій під егідою Європейського Союзу.

У висновках зазначено, що Велика Британія пройшла своєрідний історичний шлях участі в європейських інтеграційних процесах, намагаючись пристосувати їх до своїх державних потреб і міжнародних інтересів. Уряди королівства стали активними співтворцями системи зовнішньополітичної співпраці держав об'єднання. Однак з огляду на важливість відносин з США і державами Співдружності націй СЗППБ ЄС розглядалася в Лондоні як важливий, але не головний механізм зовнішньої політики королівства, участь в якому не повинна була суперечити її засадничим принципам – прагматизму, державоцентризму, парламентському суверенітету, глобальному охопленню, балансу сил, наступності, атлантизму. У результаті дослідження підтверджено його головну гіпотезу: участь в політичній складовій євроінтеграції у формі

Спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС стала досвідом втраченої можливості урядів королівства повною мірою реалізувати значний потенціал держави у сфері зовнішньої політики і безпеки, стати лідером ЄС.

Ключові слова: Велика Британія, європейська інтеграція, Європейський Союз, Спільна зовнішня політика і політика безпеки, Спільна політика безпеки та оборони, США, Співдружність націй, атлантизм, НАТО, Франція, Німеччина, Європейська політика сусідства, Східне партнерство, військово-технічна співпраця, військові операції, цивільні місії.

SUMMARY

Hrubinko A.V. Participation of Great Britain in the process of formation and development of the European Union's Common Foreign and Security Policy (1990-2016). – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for obtaining the scientific degree of Doctor of Historical Sciences in specialty 07.00.02 «World History» (032 – History and Archeology). – Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, State Institution of Higher Education «Uzhhorod National University» of Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2018.

Great Britain has become a difficult historical way of participating in European integration processes. The United Kingdom's membership in the EEC in 1973 became a compulsory step aimed at strengthening international position of the state in absence of a Community alternative. Fulfillment of this task was due to active participation in the system of political cooperation states of the Unity. However, the results of referendum on June 23, 2016 about withdrawal the state from the EU have shown that British public and political elite of the state during its membership in the Community failed to agree on conceptual foundations of British state-building and specific British view of the European alliance with realities of integration processes. British government's search the kingdom's place in the European Community was marked by an attempt to find a specific model of integration and take leading

positions in the Union, as reflected in the EU's Common Foreign and Security Policy (CFSP).

Scientific novelty of the work is to carry out a comprehensive analysis of the Great Britain's participation in formation of institutional mechanisms and practices of functioning the EU's CFSP in 1990 – 2016 in the context of latest transformations of international relations system. For the first time in historiography: periodization of Britain's participation in the CFSP of EU with justification of the relevant periods is proposed; historical features of the United Kingdom's participation in the EU's Eastern European policy on the basis introduction of a new archival materials into the scientific circulation are highlighted; formulated and confirmed conclusion that during the reign of governments of D. Cameron, Great Britain, due to the victory of Euroskeptic populism, lost another real chance of leadership in a united Europe in the context of the general crisis of development the European Union. This conclusion primarily concerns the sphere of foreign and security policy; peculiarities of the official position of Great Britain in reaction of the European Community to Russian-Ukrainian conflict are shown; contribution of the kingdom to formation of military-technical cooperation between EU's member states, implementation of military-humanitarian operations and missions of the Unity are analyzed; it was argued that Britain had neglected of EU's foreign and security policy capabilities that was optimal for maximizing its leadership ambitions in the Union. Definition of the terms «Common Foreign and Security Policy of the European Union», «Atlanticism» are proposed. Research the influence of British historical approaches to European integration on the processes of fixing and implementing the CFSP in the basic treaties of the European Union, positions and practical policies of the leading EU's member states (Great Britain, France and Germany) on development of the CFSP; impact of US-British relations on US-EU relations, Britain's participation in European integration processes and the CFSP are redefined. Role of Great Britain in the policy of eastern enlargement of the EU and European integration of Ukraine as directions of the CFSP separately are analyzed. Role of the kingdom in development of relations between EU and NATO is explored. The conclusion is drawn that British

political elite failed to develop a single integrated concept of countries participation in European integration. Main reasons for this were the primacy of principles of state sovereignty and Atlanticism in the United Kingdom's foreign policy.

Practical value results of the research is to identify mechanisms and knowledge of the historical experience of participation a particular state in creation and implementation of the EU's CFSP, which could be useful for Ukraine in its gradual involvement in functioning of this European integration area. Conclusions and actual material of the thesis can be used: in further scientific studies history of international relations, history of the European Union and modern history of Great Britain; in preparation of textbooks and manuals, lecture courses and teaching materials from history of the UK and European integration, history of international relations; in practical diplomatic work of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, Ukrainian Embassy in the UK and other state bodies.

The bulk of the work consists of introduction, six chapters and conclusions.

First chapter provides a detailed review historiography of the problem, which is divided into next groups – Ukrainian, British, American, European Continental and Russian. It has been proved that the topic of the United Kingdom's participation in the CFSP of European Union in historiography remains poorly developed. This is evidenced by absence of special comprehensive publications of a monographic level in both Ukrainian and foreign historical science. Researchers prefer to study the military-political component of the CFSP. The questions of East European policy of Britain, its participation in the European Neighborhood Policy are practically not covered. Role of the kingdom in EU peacekeeping operations and the military-technical cooperation states of Unity, policy of the T. Blair's third government (2005 – 2007), governments of G. Brown and D. Cameron have not been adequately researched.

Group of sources research in accordance with the proposed classification are considered: 1) materials of archival funds; 2) documents of the public authorities of Great Britain (Parliament and Government); 3) official materials of the European Communities / European Union; 4) documents of interstate official and informal

meetings of different levels; 5) documents of the leading political parties of Great Britain; 6) memoirs of statesmans; 7) information and analytical materials of the British and American print media, official periodicals of the European Union, leading news agencies and Web portals.

The analysis of theoretical and methodological principles of research is given. Specifics of formation and functioning of the EU's CFSP as a special sphere of European integration processes is characterized. The principles of British foreign policy have been formulated, which have become one of the main factors for formation and implementation of the government's strategy of participation in the EU-border guarding Union. An overview of the scientific methods used during the study is provided.

Second chapter provides an analysis of the prerequisites for formation of the CFSP and participation the United Kingdom in creation of prime focus of the foreign policy direction the EEC as a mechanism for European political cooperation. Analysis of development European political and military cooperation in the post-war decades (other half of the 1940s-1960s), the history of military-political alliances in Western Europe and unsuccessful attempts to autonomously integrate the European security system within the framework of the Atlantic cooperation and role in these processes of Britain, peculiarities of the British society's perception problems of European political integration, importance foreign policy cooperation of states of the European Community in the system of strategic international unions.

In the third chapter results of the British influence on political and legal fixation of the CFSP in constituent treaties of the European Union are examines. The author's version periodization of participation the kingdom in the EU's CFSP is substantiated. Historical features policies governments of J. Major, T. Blair, G. Brown and D. Cameron on the development of the CFSP are analyzed.

Quarterly chapter analyzes place of the EU's foreign and security policy in the UK's relationship with strategic partners identified by France, Germany and the United States. Let us note the comparative analysis position of the kingdom on the CFSP with positions of France and Germany as leaders of European integration. In

paragraph 4.2. an analysis of influence of the US-British relations on development of foreign and security policy of the European Union, development of EU-US relations was specifically proposed.

Chapter 5 examines the historical aspects of UK participation in EU enlargement policy and its Eastern European policy, including development relations between the European Union and Ukraine. Consideration role of Great Britain in the formation and implementation of the EU' Eastern European Policy in form of the European Neighborhood Policy and the Eastern Partnership program is proposed. Peculiarities of the British position regarding Ukraine's European integration in the context of development the EU's foreign and security policy are singled out.

The sixth chapter deals with the role of the United Kingdom in development of military-political components of the EU. Participation Great Britain in the processes of establishment official relations between the Alliance and the European Union in the context of development Common Security and Defense Policy. History of formation military-technical cooperation of the EU member states is presented and role of the British military-industrial complex in this process are analyzed. The experience of the kingdom's participation in military operations and civil missions under the auspices of the EU is considered.

The conclusions state that the UK has become a unique historic way of participating in European integration processes, trying to adapt them to state needs and international interests. Governments of the kingdom have become active co-creator the system of foreign-policy cooperation of the EU's states. However, given the importance of relations with the United States and the Commonwealth of Nations, the EU was viewed in London as an important, but not the main mechanism of foreign policy of the kingdom, whose participation should not contradict its fundamental principles (pragmatism, state-centeredness, parliamentary sovereignty, global reach, balance forces, continuity, atlanticism). The study confirmed its main hypothesis: participation in the political component of European integration in the form of the EU Common Foreign and Security Policy has become an experience of lost opportunity of the British governments to fully realize significant potential of the

state in the field of foreign policy and security, to become leader of the European Union.

Key words: the United Kingdom, European integration, European Union, Common Foreign and Security Policy, Common Security and Defence Policy, USA, Commonwealth of Nations, Atlanticism, NATO, France, Germany, European Neighbourhood Policy, Eastern Partnership, military-technical cooperation, military operations, civil missions.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографія

1. Грубінко А.В. Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990-2016 рр.): монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. 640 с.

Публікації у фахових виданнях

1. Грубінко А.В. Велика Британія біля витоків Європейської політики безпеки і оборони: роль, пріоритети, суперечності // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наук. праць. К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2009. Вип. 87. Ч. II. С. 18-28.
2. Грубінко А.В. Позиція Великої Британії з питань майбутнього Західноєвропейського союзу (90-ті роки ХХ ст.) // Університет. 2009. № 5 (31). С. 47-56.
3. Грубінко А.В. Європейська політика Великої Британії у партійно-політичному вимірі: консервативні традиції з ліберальним відтінком // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць (Серія: Історія,

- міжнародні відносини). Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2010. Вип. 5. Ч. 1. С. 159-165.
4. Грубінко А.В. Вплив британо-французького військово-політичного співробітництва на формування і розвиток Спільної політики безпеки і оборони ЄС // Науковий вісник Дипломатичної академії України. К.: ДЕМІД, 2010. Вип. 16. С. 139-149.
  5. Грубінко А.В. Формування Спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС на етапі прийняття Маастрихтського договору: позиція Великої Британії // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (історичні науки). 2012. № 6. С. 25-36.
  6. Грубінко А.В. Європейська політика Великої Британії після приходу до влади коаліції консерваторів і ліберальних демократів // Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність «Історія». Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. Вип. 15. С. 117-140.
  7. Грубінко А.В. Періоди і фактори розвитку політики Великої Британії щодо Спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС (1990-2014 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне: О. Зень, 2014. Випуск 25. С. 266-268.
  8. Грубінко А.В. Європейська політика Великої Британії в контексті проблем та перспектив розвитку СЗППБ ЄС (2010-2014 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. 41. С. 175-181. (Index Copernicus, DOI)
  9. Грубінко А.В. Взаємодія держав «великої трійки» в системі зовнішньої політики та політики безпеки ЄС // Зовнішні справи. 2015. № 4. С. 6-9.
  10. Грубінко А.В. Криза системи європейської безпеки в умовах російсько-українського конфлікту: стратегічні підходи та інтереси Великої Британії // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: Міжвідомчий збірник наукових праць / відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. Вип. 24. С. 232-250.

11. Грубінко А.В. Атлантизм як принцип і фактор зовнішньої політики Великої Британії у сфері європейської політичної інтеграції: теоретико-концептуальний аналіз // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. Рівне: О. Зень, 2015. Випуск 26. С. 171-174.
12. Грубінко А.В. Вплив атлантизму на участь Великої Британії у європейській політичній інтеграції (1940-1980-ті роки). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. 44. Том 2. С. 98-102. (Index Copernicus, DOI)
13. Грубінко А.В. Роль Великої Британії у процесах європейської політичної інтеграції у повоєнний період (1945–1956 рр.) // Європейські історичні студії. 2016. № 3. С. 6-19.
14. Грубінко А.В. Велика Британія в європейській політичній інтеграції: історичні витоки «особливої» позиції та сучасність (до 70-ї річниці промов У. Черчілля у Фултоні та Цюриху) // Зовнішні справи. 2016. № 4. С. 36-39.
15. Грубінко А.В. Вплив Великої Британії на формування механізмів європейської політичної інтеграції (40-80-ті роки ХХ ст.) // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л.М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 17. С. 121-126. (Index Copernicus, ін.)
16. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки ЄС в українській історіографії // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. 2016. № 1. С. 52-59.
17. Грубінко А. Участь Великої Британії у Східноєвропейській політиці Європейського Союзу (1990-2016 рр.) // Емінак: науковий щоквартальник. 2016. № 3 (15) (липень-вересень). Т. 2. С. 60-64. (Open Academic Journals Index, EBSCO Publishing, ін.)

18. Грубінко А.В. Політика Великої Британії щодо східного розширення Європейського Союзу: історичні аспекти // Європейські історичні студії. 2016. № 5. С. 20-32.
19. Грубінко А.В. Позиція Великої Британії з питань зовнішньої політики і політики безпеки ЄС на етапі прийняття Конституційного договору (2001–2005 рр. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К.: Гілея, 2017. Вип. 118 (3). С. 147-150. (Index Copernicus)
20. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у військово-гуманітарних операціях і місіях Європейського Союзу // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія: збірник наукових праць. Одеса: Фенікс, 2017. Вип. № 13. С. 13-18.
21. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у зовнішній політиці і політиці безпеки Європейського Союзу: огляд російської історіографії // Європейські історичні студії. 2017. № 6. С. 25-47.
22. Грубінко А.В. Вплив Великої Британії на реформування зовнішньої політики й політики безпеки ЄС на етапі прийняття Лісабонського договору (2006-2009 рр.) // Науковий вісник Східноукраїнського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. 2017. № 4 (353). С. 108-113.
23. Грубінко А.В. Політика Великої Британії щодо України в контексті розвитку зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л.М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 19. С. 222-230. (Index Copernicus, ін.)

Публікації у закордонних виданнях

1. Грубинко А.В. Влияние американского фактора на участие Великобритании во внешней политике и политике безопасности ЕС: история и современность // Гуманитарные научные исследования. 2015. № 2. URL: <http://human.snauka.ru/2015/02/9067>

2. Грубинко А.В. Роль Великобритании в формировании внешней политики ЕС в контексте ведущих теорий евроинтеграции // Вестник МГИМО-Университета. 2015. №1 (40). С. 18-28. (EBSCO Publishing, ін.)
3. Grubinko A. The historical periods of participating Great Britain in Common Security and Defence Policy of EU // British Journal of Science, Education and Culture. London, 2015. No. 1 (7) (January-June). Volume III. pp. 651-657.
4. Грубинко А.В. Последствия войны в Ираке 2003 года для участия Великобритании в европейской военно-политической интеграции // Scientific Achievements 2015. Prague: Publishing Center of The International Scientific Association «Science & Genesis», 2015. Volume 2. pp. 193-197.
5. Grubinko A. International Interests of Great Britain in the Conditions of Modern Crisis of the European Security System // Historia i Polityka. Torun. 2015. No 14 (21). pp. 67-83. (Index Copernicus)
6. Grubinko A. Идея европейской политической интеграции в истории международных отношений и Великобритания // Historia i Świat. 2016. Nr. 5. pp. 247-262. (Index Copernicus)
7. Грубінко А. Участь Великої Британії у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки ЄС як прояві глобалізації в контексті процесу «Brexit» // Globalizacja droga ku przyszłości / red. M. Kolecka, J. Zimny. Stalowa Wola, 2017. С. 88-100.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Грубінко А.В. Спільна зовнішня та безпекова політика ЄС як актуальний предмет європейських наукових студій (на прикладі Великої Британії) // Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали V Всеукраїнської наукової конференції (Тернопіль, 23-24 грудня 2009 р.). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. Ч. II. С. 46-47.
2. Грубінко А.В. Військово-політична співпраця Великої Британії і Франції як фактор розвитку Спільної політики безпеки й оборони ЄС // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин: статті та матеріали II

- Міжнародної науково-практичної конференції (Луганськ, 12-13 квітня 2011 р.). Луганськ: Віртуальна реальність, 2011. С. 356-360.
3. Грубінко А.В. Правове закріплення розвитку СЗППБ в контексті інтересів країн-членів ЄС (на прикладі Великої Британії) // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Український та зарубіжний досвід реформування національної правової системи в контексті інтеграційних процесів» (Львів, 7-8 вересня 2012 р.). Львів, 2012. С. 45-47.
  4. Грубінко А.В. Общая внешняя политика и политика безопасности Европейского Союза в европейской стратегии Великобритании: проблема лидерства // Сборник материалов VI Международной научно-практической конференции «Современные аспекты общественно-политического развития России и стран мира» (Краснодар, РФ, 25 января 2013 г.). Краснодар: Пресс-Имидж, 2013. С. 37-40.
  5. Грубінко А.В. Імперативи стратегії Великої Британії щодо розвитку Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу // Збірник тез доповідей XV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (Тернопіль, 19 квітня 2013 р.). Тернопіль: Вектор, 2013. С. 12-17.
  6. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у СЗППБ ЄС як предмет наукових студій: актуальність, сучасний стан і перспективи досліджень // Європейський Союз та Україна: перспективи трансформації двосторонніх відносин: Збірник матеріалів I щорічної Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин: політичні, економічні та правові аспекти» (Львів, 25.10.2013). Львів: DPI, 2013. С. 259-262.
  7. Грубінко А.В. Дихотомія США-ЄС у зовнішній політиці Великої Британії та її вплив на участь країни у військово-політичному вимірі євроінтеграції // II Американские студии: Сборник докладов международной научной конференции (22 ноября 2013 г., Симферополь) / Таврический

национальный университет им. В.И. Вернадского; отв. ред. Д.В. Дорофеев. Симферополь, 2013. С. 50-66.

8. Грубінко А.В. Quo vadis Cameroun: участь Великої Британії у європейській політичній інтеграції (2010 – 2015 рр.) // Тези доповідей та наукових есе Міжнародної науково-практичної конференції «Європейська інтеграція. Історія, сьогодення, перспективи» (м. Львів, 15-16 квітня 2015 року). Львів: Інститут суспільних ініціатив, 2015. С. 42-43.
9. Грубінко А.В. Зовнішньополітична стратегія чинного уряду Великої Британії на європейському напрямі: український контекст // Матеріали наукової конференції «Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах» (15 жовтня 2015 року, Київ). К.: Інститут міжнародних відносин КНУ ім. Т.Г. Шевченка, 2015. С. 108-110.
10. Грубінко А.В. Генезис ідеї європейської політичної інтеграції в історії міжнародних відносин і Велика Британія: політико-правовий аналіз // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (Тернопіль, 8-9 квітня 2016 року). Тернопіль: Економічна думка, 2016. С. 188-191.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Грубінко А.В. Спільна зовнішня політика і політика безпеки ЄС в контексті сучасних теорій євроінтеграції: структурно-функціональний аналіз // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2012. Вип. 19. Том 4. С. 202-206. (Index Copernicus)
2. Грубінко А.В. Система євроатлантичної безпеки в умовах сучасного загострення військово-політичного протистояння на Сході Європи // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. К.: КНУ. Інститут міжнародних відносин, 2014. Випуск 122. Ч. I. С. 4-11.

3. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у зовнішній політиці і політиці безпеки ЄС: теоретико-концептуальний вимір // Молодий вчений. 2015. № 2. С. 12-16. (Index Copernicus, Open Academic Journals Index, ін.)
4. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у європейській політичній інтеграції: між атлантизмом та європеїзмом // Європейські історичні студії. 2015. № 1. С. 6-17.
5. Грубінко А.В. Вплив Великої Британії на розвиток СПБО ЄС у контексті євроатлантичного співробітництва (1990-2015) // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2015. Випуск 36. Ч. 3. С. 92-99.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	23
ВСТУП	25
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	36
1.1. Стан наукової розробки проблеми дослідження	36
1.2. Джерельна база дослідження	64
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження	70
Висновки до розділу 1	86
Список використаних джерел до розділу 1	89
РОЗДІЛ 2. ЕВОЛЮЦІЯ БРИТАНСЬКИХ ПІДХОДІВ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У 1940 – 1980-Х РОКАХ	115
2.1. Позиція британського суспільства і політичних партій щодо європейської політичної інтеграції	115
2.2. Роль Великої Британії у формуванні механізмів зовнішньої і безпекової політики Європейських Співтовариств	136
2.3. Зовнішньополітичне співробітництво держав-членів Європейських Співтовариств в системі стратегічних міжнародних союзів Великої Британії	160
Висновки до розділу 2	174
Список використаних джерел до розділу 2	176
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ НА ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ І ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	191
3.1. Позиція Великої Британії щодо запровадження Спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС в Маастрихтському договорі 1992 року..	191
3.2. Британський вплив на структурні зміни в Європейському Союзі за Амстердамським 1997 року та Ніццьким 2000 року договорами	214

3.3. Роль Великої Британії у політичній інтеграції на етапі розробки і відхилення Конституційного договору ЄС 2004 року	235
3.4. Участь Великої Британії в інституційно-правових змінах зовнішньої і безпекової політики Європейського Союзу в контексті прийняття та реалізації Лісабонського договору 2007 року	256
Висновки до розділу 3	282
Список використаних джерел до розділу 3	285
РОЗДІЛ 4. ВПЛИВ ВІДНОСИН ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ З СТРАТЕГІЧНИМИ ПАРТНЕРАМИ НА РОЗВИТОК ЗОВНІШНЬОЇ І БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	309
4.1. Позиції Великої Британії, Франції і ФРН щодо розвитку Спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС	309
4.2. Чинник американсько-британських відносин у розвитку зовнішньої і безпекової політики Європейського Союзу	332
Висновки до розділу 4	348
Список використаних джерел до розділу 4	351
РОЗДІЛ 5. РОЛЬ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У ПОЛІТИЦІ СУСІДСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	361
5.1. Британська стратегія розширення ЄС на схід	361
5.2. Місце східноєвропейської політики Великої Британії у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки Європейського Союзу	380
5.3. Політика Великої Британії щодо України в контексті розвитку зовнішньополітичного і безпекового виміру Євросоюзу.....	401
Висновки до розділу 5	417
Список використаних джерел до розділу 5	420
РОЗДІЛ 6. ТРАНСФОРМАЦІЇ БРИТАНСЬКИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗВИТКУ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ..	435
6.1. Позиція Великої Британії щодо становлення Спільної політики безпеки та оборони Європейського Союзу у процесі формування відносин ЄС – НАТО	435

6.2. Місце оборонного комплексу Великої Британії в системі військово-технічної співпраці держав Європейського Союзу	460
6.3. Участь Великої Британії у військових операціях та гуманітарних місіях Європейського Союзу	480
Висновки до розділу 6	500
Список використаних джерел до розділу 6	504
ВИСНОВКИ.....	519
ДОДАТКИ	528

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ВМС – Військово-морські сили
- ВПК – військово-промисловий комплекс
- ВТС – військово-технічне співробітництво
- ДЄС – Договір про Європейський Союз
- ДЗЗСЄ – Договір про звичайні збройні сили в Європі
- ЄАВТ – Європейська асоціація вільної торгівлі
- ЄЕС – Європейське Економічне Співтовариство
- ЄЄА – Єдиний європейський акт
- ЄІБО – Європейська ідентичність у сфері безпеки та оборони
- ЄОВС – Європейське об'єднання вугілля і сталі
- ЄОА – Європейське оборонне агентство
- ЄОІ – Європейська оборонна ідентичність
- ЄОС – Європейське оборонне співтовариство
- ЄПБО – Європейська політика безпеки та оборони
- ЄПС – Європейське політичне співробітництво
- ЄСЗД – Європейська служба зовнішніх дій
- ЄСШР – Європейські Сили швидкого реагування
- ЗЄГО – Західноєвропейська група озброєнь
- ЗМЗ – зброя масового знищення
- ЗС – збройні сили
- КПВБ – Консервативна партія Великої Британії
- ЛПВБ – Лейбористська партія Великої Британії
- МУК – Міжурядова конференція
- НАТО – (від англ. North Atlantic Treaty Organization) Організація Північноатлантичного договору
- НДДКР – науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи
- НЄГП – Незалежна європейська група програмування
- ОАК – Об'єднаний армійський корпус

ОЗС НАТО – Об'єднані Збройні Сили НАТО

ПРО – протиракетна оборона

СЄПБО – Спільна європейська політика безпеки та оборони

СЗППБ – Спільна зовнішня політика і політика безпеки

СНД – Союз незалежних держав

СПБО – Спільна політика безпеки та оборони

УПС – Угода про партнерство та співробітництво

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Історія Європи другої половини ХХ – початку ХХІ ст. тісно пов’язана з регіональними інтеграційними процесами, найбільш активний період розвитку яких припав на утворення і розвиток Європейського Союзу. Утвердження ЄС як повноцінного суб’єкта міжнародних відносин тісно пов’язане з формуванням його зовнішньополітичної складової – Спільної зовнішньої політики і політики безпеки. Зважаючи на політико-правову та інституційно-функціональну специфіку організації ЄС, в якій особлива роль належить державам-членам, враховуючи сучасні тенденції європейської інтеграції та міжнародних відносин загалом, необхідно дослідити історію участі Великої Британії у процесі становлення і розвитку Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу (далі – СЗППБ ЄС).

Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії історично було одним з провідних суб’єктів європейської регіональної політики, членів Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики і політики безпеки. Суспільство, політикум і керівництво держави різних періодів, у пам’яті яких міцно закарбувалася велична історія Британської імперії, пройшли непростий історичний шлях зосередження пріоритетів зовнішньої політики на регіональному рівні. Результати референдуму 23 червня 2016 р. про вихід Великої Британії з ЄС засвідчили, що її громадськість і політична еліта упродовж історії членства держави в об’єднанні не зуміли узгодити інтереси розвитку країни та його специфічне британське бачення з реаліями і вимогами інтеграційних процесів. Досвід участі Великої Британії у СЗППБ повинен бути врахований в Європейському Союзі з метою мінімізації ризиків і втрат для міжнародних позицій об’єднання від виходу цієї держави з його складу.

Обрана для дослідження наукова тема має важливе практичне значення для розробки ефективної стратегії зовнішньої політики України. Історичні особливості, здобутки та прорахунки членства Великої Британії в ЄС, зокрема,

СЗППБ, необхідно врахувати у процесі розвитку відносин України з цим європейським об'єднанням, державами Західної Європи, США, НАТО, у зовнішньополітичній діяльності самого ЄС.

Незважаючи на значний інтерес українських і зарубіжних дослідників до історії європейської інтеграції, відзначаємо недостатню увагу до заявленої наукової теми, зокрема, відсутність комплексних праць з питань участі Великої Британії у зовнішньополітичній і військово-політичній складовій функціонування Європейського Союзу у період правління урядів Г. Брауна (2007 – 2010 рр.) і Д. Кемерона (2010 – 2016 рр.), східноєвропейській політиці ЄС, внеску королівства у військову співпрацю держав об'єднання, його ролі у формуванні позиції Союзу щодо російсько-українського конфлікту та інших, що підвищує актуальність цього дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано у межах розробки науково-дослідних тем відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України: «Зовнішня політика України: історичний досвід міжнародного співробітництва та проблеми реалізації європейського вибору» (№ держреєстрації 0112U000371); «Україна в міжнародних відносинах: історичний досвід і трансформаційні процеси сучасності» (№ держреєстрації 0117U000050).

Мета роботи – висвітлити передумови, внутрішньодержавні та міжнародні чинники, організаційні механізми та особливості участі Великої Британії у процесі становлення і розвитку Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу у 1990-2016 роках, дати оцінку впливу королівства на розвиток європейських інтеграційних процесів у вказаній сфері.

Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

- з'ясувати стан наукової розробки проблеми, систематизувати та охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- визначити теоретико-концептуальні засади та методологію дослідження;

- простежити еволюцію позиції британського суспільства і провідних політичних партій Великої Британії щодо розвитку зовнішньополітичного виміру європейських інтеграційних процесів у 1940–1980-х роках;
- дати оцінку історичній ролі Великої Британії у процесі формування механізмів зовнішньої політики і політики безпеки Європейських Співтовариств та місця зовнішньополітичного співробітництва їх держав-членів в системі стратегічних міжнародних союзів королівства;
- розкрити особливості британської позиції щодо формування СЗППБ ЄС на етапі підготовки Маастрихтського договору 1992 року;
- охарактеризувати вплив уряду країни на зовнішньополітичний і безпековий виміри євроінтеграції у процесі підготовки Амстердамського 1997 року і Ніццького 2000 року договорів Європейського Союзу;
- з’ясувати характер впливу Великої Британії на інституційно-правові зміни та функціонування СЗППБ у період розробки Конституційного договору 2004 року, прийняття і реалізації Лісабонського договору ЄС 2007 року;
- здійснити компаративний аналіз позицій Великої Британії, Франції і Німеччини щодо розвитку СЗППБ ЄС в контексті їх історичної кореляції та взаємовпливів;
- розкрити особливості впливу американсько-британських відносин на розвиток зовнішньої і безпекової політики Європейського Союзу;
- проаналізувати теоретичні та практичні аспекти британської стратегії розширення ЄС на схід;
- дослідити місце східноєвропейської політики Великої Британії в системі СЗППБ ЄС, позицію британського уряду щодо євроінтеграції України в контексті здійснення зовнішньої і безпекової політики Європейського Союзу;
- вивчити позицію і роль королівства у формуванні відносин Європейського Союзу з НАТО у процесі становлення Спільної політики безпеки та оборони (далі – СПБО) ЄС;

- виявити місце і роль британського військово-оборонного комплексу в системі співпраці військово-промислових комплексів держав-членів ЄС;
- визначити внесок Великої Британії в організацію і проведення військових операцій та гуманітарних місій Європейського Союзу.

Об’єктом дослідження є історія членства Великої Британії в Європейському Союзі в контексті новітніх напрямів розвитку і трансформацій системи міжнародних відносин, європейської інтеграції, зовнішньої політики королівства.

Предметом дослідження є передумови та чинники, особливості формування і розвитку нормативно-інституційних та практичних механізмів, основні напрями участі Великої Британії у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки Європейського Союзу у 1990-2016 роках.

Хронологічні межі дослідження охоплюють завершений історичний період 1990 – 2016 років. Нижня хронологічна межа – 1990 р. – обумовлена об’єктивними історичними обставинами: відставкою прем’єр-міністра М. Тетчер (22 листопада 1990 р.), яка призвела до змін у британській політиці щодо європейської інтеграції та Європейських Співтовариств; трансформацією системи міжнародних відносин унаслідок завершення «холодної війни»; формуванням теоретико-правових засад Спільної зовнішньої політики і політики безпеки в Договорі про Європейський Союз. Верхня хронологічна межа – 2016 р. – зумовлена проведенням 23 червня 2016 р. загальнодержавного референдуму щодо перебування Великої Британії у складі Європейського Союзу і відставкою прем’єр-міністра Д. Кемерона (13 липня 2016 р.). Результати голосування про вихід завершили попередній період участі королівства у європейській інтеграції, що відзначився ускладненням відносин з партнерами по ЄС, і розпочали наступний, в центрі якого – переговори про умови такого виходу.

Географічні межі дослідження визначаються територією Великої Британії в межах державних кордонів та Європейського Союзу як сукупності територій держав-членів. Аналізуються процеси реалізації міжнародних

інтересів Європейського Союзу та Великої Британії у відносинах з США, в Африці, на Близькому Сході, пострадянському просторі, в регіоні Південно-Східної Азії.

Методологія дослідження обумовлена його предметом та завданнями. Дослідження ґрунтується на принципах історизму, всебічного вивчення проблеми, проблемності, багатофакторності, застосуванні системного, діалектичного і міждисциплінарного підходів. У процесі дослідження використано загальнонаукові методи логіки (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікація, дедукція, індукція, аналогія, висунення гіпотези), системного і структурно-функціонального аналізу (дослідження внеску Великої Британії в історію інституційно-правового становлення СЗППБ тощо), моделювання (дослідження інституційно-функціональної структури СЗППБ ЄС та місця в ній Великої Британії), статистичний метод (кількісні параметри внеску Великої Британії у розвиток військово-оборонного комплексу ЄС, організації та здійснення його операцій і місій), термінологічний метод (сформовано базові для дослідження теми терміни і поняття).

Головне значення для розкриття теми дослідження мало використання спеціально-наукових (спеціально-історичних) методів. На основі застосування історико-генетичного методу прослідковано історичні витоки позиції Великої Британії щодо розвитку зовнішньополітичної складової європейської інтеграції. Завдяки застосуванню методу проблемно-хронологічного аналізу вдалося: виявити трансформації підходів британського керівництва, політикуму і громадськості до зовнішньополітичного виміру Європейського об'єднання на різних історичних етапах його розвитку; прослідкувати динаміку процесу східного розширення ЄС та ролі Великої Британії у цьому процесі; дослідити еволюцію СПБО та відносин ЄС і НАТО; проаналізувати розвиток співпраці держав-членів Союзу у військово-технічній галузі і миротворчій діяльності (діахронний аналіз), співвіднести дії Сполученого Королівства щодо розбудови СЗППБ ЄС з позиціями і діями його головних партнерів Франції і ФРН (синхронний аналіз). Застосування методу періодизації дало можливість

виділити загальні періоди участі Великої Британії у процесах європейської інтеграції, періоди участі держави у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки ЄС. Метод дискриптивного аналізу дозволив встановити конкретні факти і події у процесі реалізації зовнішньополітичних пріоритетів Великої Британії, участі королівства в зовнішньополітичному і безпековому вимірі функціонування ЄС. Завдяки порівняльно-історичному методу проведено компаративний аналіз історичних підходів Великої Британії до розбудови зовнішньополітичної складової ЄС та інших провідних учасників процесу – Франції і Німеччини. Застосування історико-типологічного методу дозволило підтвердити розрізнення відмінних історичних моделей міжнародних альянсів Сполученого Королівства і типів концепцій участі в європейській інтеграції – німецького, французького і британського). Використання методу історичної герменевтики передбачало тлумачення текстів виступів британських і зарубіжних посадовців, програм політичних партій).

Міждисциплінарний підхід обумовив використання окремих методів інших наук, зокрема, політології (інституційно-порівняльний аналіз, івент-аналіз, політичне моделювання і типологізація, політичне прогнозування), права (історико-правовий, тлумачення правових норм).

Наукова новизна результатів дослідження. Вперше у вітчизняній та зарубіжній історіографії на основі залучення та комплексного аналізу широкого кола історичних джерел, частина яких раніше не була опублікована, та літератури здійснено всебічне дослідження участі Великої Британії у формуванні інституційних механізмів і практики функціонування СЗППБ ЄС у 1990 – 2016 рр. в контексті новітніх трансформацій системи міжнародних відносин. Новизна дослідження конкретизується у положеннях та висновках, які виносяться на захист.

Вперше:

– запропоновано періодизацію участі Великої Британії у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки Європейського Союзу з обґрунтуванням таких періодів: 1) традиціоналістський (1990 – 1997 рр.); 2) еволюційно-

- прогресивний (1998 – 2002 рр.); 3) кризовий (2003 р.); 4) прагматично-функціональний (2004 – 2010 рр.); 5) скептично-інерційний (2010 – 2016 рр.);
- на основі залучення до наукового обігу нових архівних матеріалів висвітлено особливості участі Сполученого Королівства у східноєвропейській політиці Європейського Союзу;
  - сформульовано та підтверджено висновок про те, що Велика Британія у період правління урядів Д. Кемерона завдяки перемозі євроскептичного популізму втратила черговий реальний шанс на лідерство в об'єднаній Європі в умовах загальної кризи розвитку Європейського Союзу, що стосується насамперед зовнішньої політики і політики безпеки;
  - проаналізовано офіційну позицію Великої Британії щодо російсько-українського конфлікту в контексті реалізації зовнішньої політики і політики безпеки ЄС;
  - досліджено внесок Сполученого Королівства у становлення військово-технічної співпраці держав-членів Європейського Союзу;
  - показано досвід участі Великої Британії в організації і здійсненні військових операцій та гуманітарних місій Європейського Союзу;
  - обґрунтовано висновок про те, що Велика Британія знехтувала можливостями лідерства в Європейському Союзі у сфері зовнішньої політики і політики безпеки, яка була оптимальною для максимального прояву її лідерських амбіцій в об'єднанні.

Удосконалено:

- визначення термінів «Спільна зовнішня політика і політика безпеки Європейського Союзу», «атлантизм»;
- характеристику позиції урядів Г. Брауна і Д. Кемерона щодо функціонування СЗППБ ЄС порівняно з позицією урядів Т. Блера як більш прагматичну і євроскептичну, що зумовила відхід від стратегії лідерства в об'єднанні;
- обґрунтування твердження, що усі уряди Великої Британії намагалися загальмувати політичну інтеграцію і звести її до міждержавної системи

співробітництва, проявляючи періодичну активність у сфері СЗППБ з метою внутрішнього контролю за об'єднаними процесами в Європі;

- висновки про те, що британській політичній еліті не вдалося виробити єдиної комплексної концепції участі країни в європейській інтеграції. Головними причинами цього стали першість принципів державного суверенітету, глобального охоплення та атлантизму у зовнішній політиці королівства.

Отримали подальший розвиток:

- дослідження позиції британського суспільства і провідних політичних партій щодо європейської політичної інтеграції у 1940 – 1980-х роках;
- пізнання досвіду участі Великої Британії у формуванні механізмів зовнішньої політики Європейських Співтовариств;
- дослідження впливу підходів уряду Великої Британії до європейської інтеграції на процес нормативної фіксації та практичної реалізації Спільної зовнішньої політики і політики безпеки в базових договорах Європейського Союзу;
- компаративний аналіз позиції і практичної політики провідних держав-членів ЄС (Великої Британії, Франції і Німеччини) щодо СЗППБ, які представляють відмінні концепції зовнішньої політики – атлантичну, європоцентричну та євроатлантичну (проміжну);
- дослідження впливу американсько-британських відносин на взаємини США і Європейського Союзу, участь Великої Британії у процесах європейської інтеграції і СЗППБ ЄС;
- вивчення внеску лейбористських урядів Т. Блера (1997 – 2007 рр.) у формування і розвиток Спільної політики безпеки та оборони Європейського Союзу;
- аналіз ролі Великої Британії у розширенні ЄС на схід як напрямі реалізації зовнішньої і безпекової політики Європейського Союзу;
- пізнання позиції Сполученого Королівства щодо європейської інтеграції України в контексті розвитку СЗППБ ЄС;

- дослідження ролі Великої Британії у розвитку відносин між Європейським Союзом та Північноатлантичним Альянсом;
- систематизація джерел і наукової літератури з проблеми дослідження.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у тому, що вони сприяють глибшому пізнанню сучасних міжнародних процесів регіонального (європейського) і глобального рівня, а це має важливе значення для розробки стратегії зовнішньої політики України. Виявлення механізмів та пізнання досвіду участі Великої Британії у формуванні і реалізації СЗППБ ЄС може бути цінним для України в її залученні до функціонування цієї сфери європейської інтеграції. Висновки і фактичний матеріал дисертації можна використати: у подальших наукових дослідженнях історії міжнародних відносин, історії Європейського Союзу та новітньої історії Великої Британії; при підготовці підручників і посібників, навчально-методичних матеріалів для вищих навчальних закладів; у практичній діяльності Міністерства закордонних справ України, Посольства України у Великій Британії, роботі інших органів державної влади.

Положення дисертації та фактичний матеріал пройшли апробацію під час викладання автором навчальної дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн» на юридичному факультеті Тернопільського національного економічного університету та при підготовці навчального посібника (Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2014. 656 с.).

Достовірність отриманих результатів забезпечено поглибленим вивченням історіографії теми, неупередженим аналізом широкого переліку джерел, застосуванням комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, які відповідають меті, предмету та завданням дисертаційної роботи.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею. Результати і положення, що виносяться на захист і становлять наукову новизну роботи, отримані здобувачем особисто й викладені у його наукових

працях. Усі наукові публікації автора з теми дисертації підготовлені одноосібно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації доповідалися на 18 міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: V Всеукраїнській науковій конференції «Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації» (Тернопіль, 23-24 грудня 2009 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин» (Луганськ, 12-13 квітня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Український та зарубіжний досвід реформування національної правової системи в контексті інтеграційних процесів» (Львів, 7-8 вересня 2012 р.); VI Международной научно-практической конференции «Современные аспекты общественно-политического развития России и стран мира» (Краснодар, 25 января 2013 г.); XV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (Тернопіль, 19 квітня 2013 р.); I Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин: політичні, економічні та правові аспекти» (Львів, 25 жовтня 2013 р.); Международной научной конференции «II Американские студии» (Симферополь, 22 ноября 2013 г.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин (Світове співтовариство: глобальні і регіональні виклики)» (Київ, 16 жовтня 2014 р.); IV Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (Рівне, 10-11 грудня 2014 р.); International Scientific and Practical Congress «Scientific Achievements 2015» (Vienna (Відень), 20 February 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейська інтеграція. Історія, сьогодення, перспективи» (Львів, 15-16 квітня 2015 р.); Науковій конференції «Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах» (Київ, 15 жовтня 2015 р.); V Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (Рівне, 9-10 грудня 2015 р.); Міжнародній науковій конференції «Україна і

США: досвід та перспективи співпраці (присвячена пам'яті професора Б.М. Гончара)» (Київ, 17-18 березня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (Тернопіль, 8-9 квітня 2016 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Зовнішньополітичні стратегії держав євроатлантичного співтовариства: історія та сучасність» (Київ, 11 квітня 2017 р.); Міжнародному науково-методичному семінарі «Проблеми дослідження та викладання міждисциплінарних напрямів: європейські студії та американістика» (Київ, 17 травня 2017 р.); Міжнародній науковій конференції «Європа-Україна-Тернопільщина: міжнародні відносини, співпраця, безпека» (Тернопіль, 19-20 травня 2017 р.).

Публікації. Результати дослідження опубліковані у монографії (37,2 друк. арк.), відображені у 35 статтях (з них 23 статті у фахових виданнях, визначених МОН України, 7 статей у закордонних виданнях), оприлюднені в 10 тезах наукових конференцій. Загальний обсяг публікацій – 52,8 друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації обумовлена метою і завданнями дослідження, побудована за проблемно-хронологічним принципом. Робота складається з вступу, шести розділів (18 підрозділів), висновків, списку використаних джерел (856 найменувань), додатків (8 на 22 стор.). Загальний обсяг роботи становить 549 сторінок, з них основного тексту – 398 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми дослідження

У контексті дослідження історії участі Великої Британії у формуванні і розвитку Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу важливо врахувати попередні наукові напрацювання дослідників, які класифіковані за такими групами: 1) українська історіографія; 2) зарубіжна (британська, американська, європейська континентальна, російська) історіографія. У межах кожної з них виділяються тематичні підгрупи: а) праці з історії формування зовнішньополітичного і безпекового виміру Європейського Союзу, які містять значимі для дослідження факти, висновки та узагальнення; б) публікації з історії зовнішньої політики Великої Британії на європейському напрямі, її участі в європейській інтеграції; в) дослідження проблем участі Великої Британії у формуванні СЗППБ ЄС.

Першу історіографічну групу складають праці вітчизняних фахівців, які вивчали загальні аспекти історії розвитку СЗППБ ЄС. Серед комплексних досліджень проблематики виділимо першу у вітчизняній історіографії спеціальну монографію А. Мартинова, в якій розглянуто історичні передумови, нормативно-інституційні механізми реалізації цього напрямку функціонування Європейського Союзу. Проаналізовано вплив розширення на еволюцію зовнішньої політики об'єднання, його відносин з Росією і Україною, роль СЗППБ у відносинах ЄС з третіми країнами і НАТО [1]. У серії публікацій дослідника знаходимо міркування щодо ролі Британії у становленні зовнішньополітичного виміру Євросоюзу [2-4]. В одній з статей А. Мартинова подано періодизацію розвитку СЗППБ ЄС [5]. Привертає увагу стаття А. Мартинова з питання історії розвитку відносин між ЄС і НАТО [6]. Дослідник Л. Чекаленко розглянула історичні аспекти розвитку СЗППБ ЄС в

контексті трансформацій новітньої системи міжнародних відносин [7; 8]. Публікації В. Рудої містять огляд етапів розвитку зовнішньополітичного виміру Європейського Економічного Співтовариства до формування Європейського Союзу. Висвітлюються особливості розвитку СЗППБ ЄС у 1990-х рр. і позиції Великої Британії в ході розробки основоположних договорів Євросоюзу [9; 10]. В публікації В. Ціватого та О. Шаповалової розкрито передумови формування, особливості організації і діяльності Європейської служби зовнішніх дій [11].

Окрему підгрупу праць вітчизняних вчених сформували дослідження еволюції ЄПБО/СПБО ЄС. У публікаціях В. Леонова, В. Маркелова, Є. Магди, А. Павленка, Т. Сауляк міститься інформація про участь Великої Британії у формуванні координаційно-управлінських і військових структур ЄС [12-15]. У статті О. Александрова показано тенденції розвитку оборонної промислової кооперації в ЄС від 2007 року, подано інформацію про роль Великої Британії у цьому процесі [16]. Аналіз перших миротворчих операцій ЄС пропонують дослідження К. Вовченка та О. Чумаченка [17; 18]. У дисертації Г. Заворітні прослідковано генезу військово-політичної співпраці держав Європи повоєнного періоду з проєкцією на розбудову Європейської політики безпеки та оборони (ЄПБО) [19]. У дослідженні О. Семенюка показано концептуальні підходи керівництва Великої Британії до розбудови ЄПБО [20].

Виділимо публікації, які стали результатом дослідження участі інших провідних держав ЄС у розбудові СЗППБ та їх співробітництва з Великою Британією. У дисертації В. Кравченка в контексті дослідження політики Франції в галузі безпеки та оборони побіжно згадано про внесок Великої Британії у процесі європейської військово-оборонної співпраці [21]. Важливим для дослідження стало врахування значних наукових здобутків у вивченні історії зовнішньої політики Німеччини А. Кудряченка [22]. В монографії С. Кондратюка, присвяченій історії європейської політики Німеччини, акцентовано увагу на тому, що німецьке керівництво усвідомлювало необхідність залучення британської сторони до французько-німецького

тандему з метою ефективного розвитку СЗППБ ЄС [23, с. 132-134]. Праця О. Шаповалової присвячена історії французько-британської співпраці у процесі становлення ЄПБО [24]. Статті О. Колотухи, К. Гордієнка, М. Корюкалова висвітлюють французько-британські відносини у період президентства Н. Саркозі [25-26]. Праця А. Тюшки містить погляд на роль французько-німецької співпраці для ЄПБО, її кореляцію з політикою Великої Британії [27].

Непересічне значення для дослідження європейської політики Великої Британії мають публікації, які містять аналіз політики США щодо розвитку військово-політичного виміру Євросоюзу. До них належать насамперед дисертації М. Миронової, Д. Скляренка та І. Онищенко [28-30]. У статті С. Савіна подано аналіз взаємодії США, НАТО і ЄС у процесі формування нової архітектури європейської безпеки постбіполярного періоду [31].

Наступну підгрупу першої групи публікацій формують праці дослідників історії розширення Європейського Союзу і політики сусідства. Дослідник В. Копійка здійснив комплексний аналіз феномену розширення ЄС, в тому числі коротко охарактеризував підходи британського керівництва до цього процесу [32]. Монографія В. Халаджі присвячена вивченню Європейської політики сусідства, але практично не містить інформації про роль Великої Британії у цьому напрямі діяльності ЄС [33]. Основну увагу дослідник приділила Середземноморському виміру Європейської політики сусідства. У працях Є. Кіш і Т. Герасимчук представлено аналіз європейського інтеграційного процесу в регіоні Центрально-Східної Європи, політики ЄС щодо держав регіону [34]. Статті в. Маліка та І. Тодорова містять характеристику східного виміру зовнішньої політики ЄС [35].

Аналітичні матеріали правового характеру мають значення для уточнення концептуальних аспектів досліджуваної проблематики. Однією з таких праць є дисертація М. Микієвича [36]. Серед міжнародно-правового аналізу автор розглядає історичні передумови формування політичної співпраці держав об'єднання упродовж 40-80-х рр. ХХ ст. Дисертація Є. Рябоштана висвітлює

еволюцію інституційних механізмів СЗППБ від 1970-х рр. до поч. ХХІ ст. [37]. У праці А. Шелудченкової розглянуто історико-правові передумови розвитку СПБО після прийняття Лісабонського договору 2007 року [38].

Другу групу історіографії участі Великої Британії у СЗППБ ЄС формують праці дослідників, присвячені зовнішній (європейській) політиці цієї держави та її участі в євроінтеграції. Насамперед відзначимо напрацювання дослідників з проблем історії формування відносин Великої Британії з ЄЕС до 1990 року, які висвітлюють становлення специфічної позиції королівства в регіональних інтеграційних процесах. До них насамперед віднесемо праці Н. Яковенко і В. Крушинського [39; 40]. Дослідження Т. Гогунської стосується зовнішньополітичної стратегії урядів М. Тетчер [41]. Розділи монографії С. Віднянського та А. Мартинова присвячені ідеологам новітньої зовнішньої політики Великої Британії У. Черчиллю і М. Тетчер, їх поглядам на інтеграційні процеси в Західній Європі [42]. Вчені в біографічних нарисах подали історичний аналіз концептуальних засад і практики зовнішньої політики королівства. В публікації В. Ціватого і Л. Чекаленко подано аналіз історичних передумов і прогноз наслідків виходу Британії з ЄС [43].

У контексті формування стратегії участі Британії в євроінтеграції привертає увагу дослідження феномену «євроскептицизму» І. Нечаюк [44]. Автор доводить, що осередком виникнення і поширення євроскептицизму стала Велика Британія, що зумовлено особливостями її історії і суспільного розвитку. Підкреслено вагому роль М. Тетчер в утвердженні євроскептицизму як європейської ідейно-політичної течії, вплив якої відчула СЗППБ.

В окрему підгрупу джерел другої групи історіографії виділимо комплексні історичні дослідження проблеми участі Сполученого Королівства в європейській інтеграції. Першим в Україні дисертаційним дослідженням цієї тематики стала робота О. Неприцького [45]. Автор проаналізував історичну обумовленість специфічної позиції Британії щодо європейської і трансатлантичної інтеграції. У монографії Н. Яковенко подано результати

дослідження загальних аспектів зовнішньополітичної діяльності британських урядів у др. пол. XX – на поч. XXI ст. [46]. Європейська політика королівства розглядається з огляду на прагнення керівництва держави часів уряду Т. Блера здобути для неї позиції європейського лідера. Значну увагу дослідник приділила впливу англійсько-американських відносин на європейську політику Великої Британії. Однак в праці недостатньо уваги приділено аналізу розвитку СЗППБ ЄС та участі в ній Великої Британії. Зазначені питання розглядаються побіжно в контексті загальної інформації про історію членства королівства в ЄЕС / ЄС. Монографія В. Крушинського висвітлює широкий спектр проблем участі держави в регіональних інтеграційних процесах [47]. Автором розкрито історичні аспекти становлення британської позиції щодо вступу до ЄЕС, особливості європейської політики керівництва держави у 1990-х роках і співпраці з провідними регіональними партнерами, позицію Лондона щодо формування військово-політичної складової Євросоюзу. Водночас у праці також відсутній окремий розгляд історії СЗППБ ЄС та участі в ній Великої Британії, а відповідна інформація про вплив Лондона на міжнародну політику об'єднання подана фрагментарно і в загальному контексті. До того ж верхня хронологічна межа досліджень зазначених авторів сягає лише 2002 року.

Британіст Л. Ямпольська представила статтю з проблем участі Сполученого Королівства в європейських інтеграційних процесах у 1973 – 1997 роках [48]. Публікації В. Копійки містять аналіз принципів британської європейської політики [49; 50]. Згадано про роль Лондона у формуванні СЗППБ ЄС. У статті І. Храбана показано особливості зовнішньої політики Британії у другій половині XX ст. в контексті євроінтеграції [51].

У вітчизняній історичній науці окрема увага приділяється участі Великої Британії в європейській інтеграції у період урядів Т. Блера (1997 – 2007 рр.). Серед спеціальних досліджень тематики виділимо публікацію Н. Яковенко [52]. У статті В. Соколова та А. Соколова розглядаються проблеми зовнішньої політики уряду британських лейбористів, особливості і динаміка її здійснення

[53]. Дослідник І. Черінько окремо розглянув особливості європейської політики «нових лейбористів» в контексті розширення Євросоюзу [54; 55].

Американсько-британські відносини є одним з головних історичних чинників формування і реалізації зовнішньої політики Великої Британії, її участі в європейській інтеграції. Їх аналізу присвячена значна підгрупа публікацій вітчизняних британістів [56, с. 54]. Перша у вітчизняній науці монографія С. Пик на тему сутності та історії розвитку «особливих відносин» США і Великої Британії видана у 2006 році [57]. Дисертація Т. Кандуби є комплексним дослідженням феномену британського атлантизму, в якому проаналізовано наслідки проамериканської політики «нових лейбористів» для позиціонування Сполученого Королівства як «трансатлантичного моста» між США і Європою [58]. Механізмом безпекової стратегії Лондона, спрямованої на розвиток співпраці ЄС і НАТО (США), став вплив на становлення СЗППБ. Дослідник прийшла до висновку, що Т. Блеру так і не вдалося гармонізувати атлантичний і європейський вектори зовнішньої політики.

Дослідженню американсько-британських відносин як практичного вияву атлантизму та оцінці історичної ролі Великої Британії в діяльності НАТО присвячені статті Н. Яковенко [59; 60]. Праця М. Володіної розкриває проблему ролі США і Великої Британії у реформуванні НАТО упродовж 1990-х – поч. 2000-х рр. [61]. Вивченню взаємодії Великої Британії і США на рівні НАТО у ХХ – на початку ХХІ ст. приділили увагу С. Джуринська та С. Ковальчук [62]. У статті М. Русанової розглянуто підходи провідних британських політичних діячів і вчених до вирішення проблеми дуалізму геополітичної орієнтації держави [63].

Невід’ємною складовою історії відносин Великої Британії з ЄС став період правління урядів Д. Кемерона (травень 2010 – липень 2016 рр.). Однак у вітчизняній історіографії дослідження зазначеного періоду практично відсутні. Відзначимо статтю І. Судака, в якій автор окреслив окремі аспекти зовнішньої і

безпекової політики консерваторів в контексті подій «Арабської весни» і лівійського конфлікту [64].

Третю групу української історіографії формують публікації, присвячені конкретно проблемі участі Великої Британії у формуванні і розвитку СЗППБ ЄС. У дисертації О. Неприцького побіжно розглянуто питання позиції керівництва держави щодо формування системи європейської безпеки та оборони наприкінці 1990-х рр. та політики розширення ЄС [65, с. 179-181]. Робота В. Крушинського серед іншого містить розгляд участі Великої Британії в зовнішньополітичних механізмах ЄС, позиції країни щодо формування європейського військово-політичного співробітництва до початку 2000-х років [66]. Стверджується, що з огляду на атлантичну орієнтацію основним джерелом суперечностей між Британією і ЄС щодо СЗППБ стала оборонна складова. Однак в дисертації відсутній аналіз внеску Британії у конкретні зовнішньополітичні акції Євросоюзу та розвиток його військово-технічного потенціалу, східноєвропейської політики ЄС, а політика розширення не розглядається як частина СЗППБ. У дисертації Н. Яковенко розглянуто історичні аспекти ставлення урядів країни до західноєвропейського військово-політичного співробітництва до середини 2000-х років [67]. Питання участі королівства у розвитку СЗППБ ЄС як складової функціонування об'єднання не стало окремим предметом дослідження автора і висвітлюється фрагментарно, переважно в частині висвітлення трансформацій європейської політики лейбористського уряду Т. Блера. Відсутній окремий розгляд ролі Великої Британії у східноєвропейській стратегії Євросоюзу, організації і проведенні його миротворчих військових операцій і цивільних місій. В дисертації Л. Ямпольської розглянуто загальні особливості оборонної стратегії Євросоюзу і формування зовнішньополітичних пріоритетів королівства [68]. Аналіз участі Британії в європейській оборонній політиці зводиться до огляду концептуальних засад відносин між США, НАТО і ЗЄС. Зовнішньополітичній (дипломатичній) діяльності Євросоюзу в роботі узагалі не приділено уваги.

У вітчизняній науці тривалий час єдиною науковою розробкою рівня дисертації, предметом якої стало спеціальне дослідження стратегії Великої Британії щодо розвитку СЗППБ ЄС, була дисертація О. Романової [69]. Окрім Великої Британії робота висвітлює результати дослідження участі у СЗППБ Франції і Німеччини. Проведено зіставлення концептуальних підходів керівництва трьох вказаних держав до розвитку військово-політичної компоненти ЄС. Враховано позиції провідних політичних партій та вплив США на європейську політику королівства. Однак в роботі не представлено аналізу практичної участі Британії у політиці розширення та східноєвропейській політиці Союзу. Відсутня періодизація участі держави у СЗППБ. Розгляд британського підходу до формування СЗППБ ЄС є побіжним (фактично представлений лише в одному параграфі розділу 2 на 16 сторінках та фрагментарно в інших розділах), ігнорує питання практичної дипломатії, участі Великої Британії у конкретних зовнішніх акціях об'єднання. Незважаючи на значну увагу безпековій проблематиці, залишилися недослідженими політика королівства щодо військово-технічної співпраці держав Європейського Союзу та його миротворчої діяльності. Не розкриті питання впливу Великої Британії на формування стратегії відносин ЄС з Україною. Тому загалом розгляд внеску держави у розвиток СЗППБ ЄС в роботі О. Романової має спрощений характер. Верхня хронологічна межа дослідження – 2004 рік, що виключила можливість розкриття європейської стратегії третього уряду Т. Блера, урядів Г. Брауна і Д. Кемерона.

Також відзначимо публікацію Н. Яковенко, присвячену історії членства Великої Британії в ЄС і НАТО [70]. У ній окремо розглянуто внесок королівства у європейську співпрацю в галузі безпеки та оборони. Спеціальне дослідження проблематики розширення ЄС та участі в ньому Великої Британії у 1997 – 2010 рр. запропонував І. Черінько [71]. У праці відзначено, що підтримка розширення ЄС відповідала інтересам європейської стратегії лейбористського уряду, спрямованої на посилення позицій країни в Євросоюзі і

гальмування поглиблення інтеграції. Однак автор не розглядає розширення об'єднання як складову СЗППБ.

Серед неакадемічних аналітичних публікацій, присвячених участі Великої Британії в розвитку європейських військових можливостей, є стаття К. Зарембо [72]. Автор в контексті аналізу перспектив ідеї європейських федералістів щодо формування європейської армії розкрила негативну позицію уряду Д. Кемерона з цього конкретного питання. Причинами вказано британський євроскептицизм та «особливі відносини» з США.

Внесок автора дисертації в дослідження означеної наукової проблеми представлений серією публікацій у вітчизняних і зарубіжних виданнях. Вперше в українській історіографії здійснено спробу комплексного дослідження історії участі Великої Британії у формуванні та функціонуванні СЗППБ ЄС в контексті непростого досвіду залучення цієї держави до регіональних інтеграційних процесів і членства в ЄЕС/ЄС. На сторінках публікацій А. Грубінка знайшли висвітлення питання еволюції позиції британського суспільства і політичних партій щодо СЗППБ, ролі Британії у процесі формування європейської зовнішньої і безпекової політики ЄС та її практичної реалізації. Основні наукові здобутки автора роботи викладені в одноосібній монографії [73].

При аналізі британської історіографії проблеми необхідно врахувати ідеологічні і партійно-політичні уподобання окремих авторів та дослідницьких центрів, які напряду вплинули на сприйняття і трактування євроінтеграційної тематики, участі Великої Британії у процесах регіональної інтеграції. Це пояснюється історично суперечливим ставленням до них британського суспільства. Велика Британія відома специфічним сприйняттям регіональної інтеграції, яке отримало популярну назву «євроскептицизм». Тому публікації її дослідників часто відображають суб'єктивне сприйняття проблематики, яке можна трактувати як «єврооптимістичне» або «євроскептичне».

Серед праць британських дослідників з питань євроінтеграційних процесів насамперед привертає увагу монографія Ф. Кемерона, в якій висвітлено питання історії СЗППБ до прийняття Конституційного договору ЄС

[74]. Проаналізовано особливості військової складової об'єднання, процесу розширення і політики сусідства, відносин ЄС з США, державами Балкан, Туреччиною, країнами Азії та Африки, миротворчої діяльності Союзу. Автор оцінив наявність «скромних успіхів» ЄС на зовнішній арені, яких він здобув в антикризових діях і політиці розширення. У своїй публікації Р. Купер проаналізував історичні відмінності американської і європейської стратегічних культур, за якими США схильні до політики сили, а слабкі і неактивні у військовому плані європейці – до гуманітарного міжнародного впливу [75].

Вагомий вклад у вивчення міжнародних відносин здійснили співробітники недержавних аналітичних центрів, серед яких провідною британською недержавною структурою у сфері дослідження євроінтеграції став «Центр європейських реформ» (Centre for European Reform), очолюваний Ч. Грантом. Серед його авторських публікацій виділимо дослідження, присвячене історії європейської зовнішньої і безпекової політики від повоєнних років [76]. Автором особливу увагу приділено військово-політичній і військово-технічній складовій, взаєминам НАТО і ЗЄС у першій пол. 1990-х років. Одне з видань проєвропейського центру «The Federal Trust» висвітлює нововведення Лісабонського договору у сфері СЗППБ [77].

Публікації Дж. Ховарта присвячені історії ЄПБО ЄС, становлення відносин ЄС і НАТО [78; 79]. Автором враховано позицію Великої Британії щодо формування військових ресурсів Євросоюзу. Дослідник Т. Валасек проаналізував розвиток ЄПБО в контексті прийняття Стратегії європейської безпеки у 2003 році та розвитку відносин ЄС і НАТО [80].

Праці з історії участі Великої Британії у європейській інтеграції складають великий масив наукових публікацій різних видів, в яких певне висвітлення знайшла тематика історичних передумов створення і функціонування СЗППБ ЄС. Відзначимо доробок дослідників загальної історії участі країни в регіональній інтеграції. Серед них виділимо публікації, присвячені історії взаємин Великої Британії і Європейських Співтовариств до

1990-х років, зокрема, монографії Д. Чайлдза [81] і Д. Рейнольдса [82], присвячені аналізу зовнішньої політики Великої Британії др. пол. ХХ – поч. ХХІ ст. Монографії Дж. Стефена [83], Дж. Янга [84], С. Волла [85], А. Гіддеса [86] висвітлюють проблеми відносин держави з Євроспільнотою новітнього періоду. Питання участі Британії у розвитку європейської політичної інтеграції розглядаються в загальному контексті. Для врахування досвіду відносин держави з Європейськими Співтовариствами і Співдружністю націй важливе значення має колективне видання за редакцією А. Мей [87]. Монографія М. Геффернена розкриває широке тло становлення ідеї європейської інтеграції до завершення Другої світової війни та її реалізації у другій половині ХХ ст. [88]. Серед інших напрацювань британських дослідників виділимо статтю С. Волла щодо особливостей британської участі в ЄЕС у період правління М. Тетчер [89]. Історична розвідка авторства Х. Воллес присвячена 40-й річниці членства королівства в ЄЕС/ЄС. Наголошено на його контраверсійності та «особливості» [90]. Автор коротко і поверхово розглянула основні віхи участі держави у формуванні СЗППБ. Власний аналіз ролі Британії у розвитку європейської інтеграції подав Р. Купер [91].

Для ґрунтовного пізнання історичних особливостей підходів Лондона до європейської політики і регіональної інтеграції важливо врахувати дослідження британського євроскептицизму. В публікації Ч. Гранта розкрито його природу, причини і прояви, вплив на відносини королівства з ЄС та європейськими партнерами [92]. Привертає увагу дисертація Дж. Гіббінса на тему британського дискурсу щодо Європи і самоідентифікації британців [93].

Окрему підгрупу історіографії складають праці, присвячені європейській політиці британських урядів, ролі прем'єр-міністра в її формуванні та реалізації. Серед досліджень урядування Дж. Мейджора відзначимо публікації офіційного біографа прем'єр-міністра А. Селдона і представника євроскептичного «мозкового центру» «The Bruges Group» М. Холмса [94; 95]. Висновки першого автора є позитивними і лояльними до діяльності уряду та

ролі прем'єр-міністра, а другого – критичними, але заангажованими ідеями крайнього євроскептицизму. Дослідник Д. Каванаг з проєвропейських позицій висвітлив результати роботи уряду консерваторів у 1990 – 1997 рр. [96]. На його думку, Дж. Мейджору не вдалося помістити Британію «в серці Європи», а країна залишилася в статусі «аутсайдера», «незграбного партнера» в Європі.

Значну увагу британські історики приділили правлінню урядів Т. Блера, упродовж якого участь Великої Британії в євроінтеграції була активізована. Відзначимо монографії за редакцією А. Селдона і Д. Каванага, в яких представлено широкий спектр проблем партійно-політичного виміру євроінтеграції в програмах і діях правлячої та опозиційної партій [97; 98]. Дослідження зовнішньої політики «нових лейбористів» у 1997 – 2005 рр. запропонував П. Вільямс [99; 100]. Критичним поглядом на результати зовнішньої політики лейбористів відзначається В. Воллес [101]. В монографії Ч. Гранта подано аналіз трансформації політики Великої Британії щодо участі у СЗППБ ЄС в контексті взаємин з Францією і ФРН [102]. Анна Дейтон проаналізувала концептуальні підходи до європейської політики уряду Т. Блера [103]. Офіційний підхід до аналізу історії відносин Великої Британії з США та ЄС у 1997 – 2008 рр. представили Дж. Ланн, В. Міллер і Б. Сміт [104]. Однією з найновіших публікацій з історії міжнародної політики лейбористських урядів залишається монографія за редакцією О. Даддова і Дж. Гаскарт [105]. За оцінками О. Даддова, модернізація британської європейської політики не була достатньо радикальною, щоб змінити глибоко вкорінене в місцевій (британській) громадськості і пресі скептичне ставлення до Європи [106]. Дослідження зовнішньої політики країни у період правління Г. Брауна представили К. О'Доннел та Р. Вайтмен [107].

Ряд публікацій стосуються європейської політики консерваторів періоду правління Д. Кемерона. Стаття К. Хюджес містить критику європейської політики уряду, яка призвела до мінімізації впливу держави в ЄС, немислимого навіть у часи М. Тетчер [108]. Тому вимоги Д. Кемерона з

реформування Союзу були приречені на невдачу. Публікація Т. Олівера містить прогностичні оцінки наслідків виходу Британії з ЄС для самої країни, об'єднання, НАТО і системи європейської безпеки з урахуванням попереднього досвіду її членства в Співтоваристві [109]. На думку Дж. Аскс, вихід з ЄС посилює тенденцію останнього півстоліття – неухильне зменшення міжнародного впливу Великої Британії [110]. Дослідник С. Джонстон на основі аналізу історії участі держави в СЗППБ запропонував прогноз розвитку цього напрямку діяльності ЄС по завершенні процесу «Brexit» [111]. За його висновками, членство королівства стало чинником попередження розвитку СЗППБ ЄС всупереч інтересам НАТО.

Окрему підгрупу першої групи британської історіографії складають наукові праці з історії англійсько-американських відносин, впливу США на європейську політику Великої Британії та євроінтеграційні процеси. Зокрема, Е. Бріммер проаналізував бачення в США процесів європейської інтеграції, в тому числі СЗППБ ЄС [112]. Монографія Дж. Дамбрела висвітлює ставлення Вашингтона до європейської інтеграції і ролі в ній Великої Британії [113]. Дослідженню цієї проблеми також приділив увагу А. Кір [114]. Британські дослідники розмірковували над актуальною для Британії проблемою вибору між Америкою і Європою. Зокрема, П. Харріс обґрунтовує потребу в синергетичному поєднанні зусиль британської дипломатії на обох напрямках зовнішньої політики без необхідності вибору між ними [115]. Натомість Дж. Демпсі один з небагатьох британських дослідників, хто критикував «особливі відносини» як нереалістичні [116]. Відповідно їх вплив на участь Великої Британії в ЄС трактується як перебільшений.

Проблема розвитку СЗППБ ЄС та участі Великої Британії у цьому процесі стала окремим предметом дослідження британських вчених. Розглядаючи наявні публікації згідно критерію хронологічної послідовності висвітлюваних питань, відзначимо працю А. Дейтон, в якій представлено аналіз новітньої британської стратегії європейської політики, позиції керівництва

країни щодо фіксації СЗППБ ЄС під час підготовки Маастрихтського договору [117]. У публікації Дж. Шарп проаналізовано внесок Великої Британії в діяльність дипломатії Європейського Співтовариства з врегулювання конфлікту в Боснії у 1991 – 1995 роках [118].

Серія публікацій британських вчених присвячена трансформації підходів Великої Британії до розбудови СЗППБ ЄС у період правління урядів Т. Блера. Зокрема, Р. Вайтмен проаналізував історичні особливості політики британського керівництва з приходом уряду Т. Блера, вплив його ініціатив щодо ЄПБО на відносини ЄС і [119]. У дослідженні Г. Андреані, Ч. Бертрама і Ч. Гранта розглянуто історичні передумови і міжнародний контекст, мотиви і чинники змін в європейській політиці королівства після приходу до влади у травні 1997 р. Лейбористської партії [120]. За їх відправну точку взято французько-британський саміт в Сен-Мало 3-4 грудня 1998 р. Революційну роль Декларації Сен-Мало для СЗППБ відзначила Дж. Ховарт [121].

Марк Оукс виділив особливості формування ЄПБО ЄС і ролі Британії у становленні військового виміру об'єднання [122]. Показано відмінні позиції провідних політичних партій країни, реакцію керівництва США на розвиток європейської інтеграції у сфері безпеки та оборони. Стаття Т. Гардена присвячена питанням впливу Лондона на процеси європейської оборонної інтеграції наприкінці 1990-х рр. [123]. Дослідник А. Форстер окреслив внесок британського керівництва у процес нормативної фіксації і розвитку інституційної структури СЗППБ ЄС [124]. На думку дослідника, британські уряди зробили значний вклад у розвиток СЗППБ, пішовши на значні поступки європейським партнерам. Однак зазначеній публікації, як і ряду попередніх, бракує детального розгляду конкретних проявів впливу британської сторони на зовнішньополітичну і безпекову складову функціонування Євросоюзу в його практичній міжнародній діяльності, ґрунтовного аналізу участі королівства у військово-технічній співпраці держав-членів і миротворчій діяльності об'єднання, східноєвропейській політиці об'єднання.

У розвідці Т. Валасека подано аналіз стратегічної взаємодії і розходжень у позиціях Великої Британії і Франції щодо розвитку СПБО ЄС в умовах реінтеграції останньої до структур НАТО [125]. Серед небагатьох публікацій британських авторів з проблем участі країни у військово-технічній співпраці в рамках СПБО, стаття Дж. Демпсі висвітлює погляд на роль імовірного злиття європейського аерокосмічного гіганта «EADS» і його британського конкурента «BAE Systems» для розвитку політики безпеки Євросоюзу [126].

З огляду на важливість дослідження причин виходу Британії з ЄС привертають увагу публікації аналітиків, що містять історичні і прогностичні оцінки впливу процесу «Brexit» на розвиток СЗППБ. У статті Р. Балфур подано аналіз наслідків виходу королівства з Євросоюзу з огляду на можливості збереження формату СЗППБ [127]. Брошура співробітників «Центру європейських реформ» містить міркування щодо міжнародних наслідків «Brexit» у різних сферах [128].

В американській історіографії проблемі розвитку СЗППБ ЄС та участі у цьому процесі Великої Британії приділено не надто велику увагу. Розвиток СЗППБ розглядається американськими авторами переважно в контексті трансатлантичних відносин. Відомий американський політичний аналітик Е. Моравчик дослідив особливості кризи трансатлантичної системи безпеки, відносин ЄС з НАТО і США у зв'язку з війною в Іраку 2003 року [129]. Дослідник С. Слоун представив власний погляд на еволюцію ставлення адміністрації президента США У. Клінтона до формування Європейської політики безпеки та оборони ЄС [130]. Історик П. Кеннеді проаналізував переваги і недоліки імовірних сценаріїв розвитку подальших відносин між США та Європейським Союзом [131].

Видатний вклад в історико-політологічний аналіз європейської інтеграції, формування зовнішньополітичного виміру ЄС і дослідження ролі об'єднання в світовій системі міжнародних відносин здійснив З. Бжезінські. В його найбільш відомій публікації «Велика шахівниця. Панування Америки та його

геостратегічні імперативи» представлено критичний аналіз ролі Великої Британії у міжнародних відносинах періоду постбіполярного протистояння. Аналітик розглядав ЄС як потенційного рівноправного з США міжнародного актора. На його думку, Велика Британія більше не є впливовим центром світової політики. Головним обмежуючим фактором для участі королівства в євроінтеграції визначено партнерство і залежність від США, яке поступово втрачає своє значення [132, с. 71]. В одній із своїх останніх публікацій З. Бжезінські розкрив причини «історичного занепаду» американської світової влади та умови її відродження в партнерстві з новими центрами міжнародного впливу, серед яких чільне місце посідає Європейський Союз [133]. На думку автора, Британія не має альтернативи збереженню членства в механізмах ЄС та особливого статусу завдяки відносинам з США.

Серед нечисленних публікацій американських дослідників, присвячених виключно питанням організації і функціонування СЗППБ ЄС, виділимо монографію М. Сміта [134]. Дослідник критично підійшов до аналізу здобутків і труднощів у розвитку зовнішньополітичного виміру Союзу, історію творення якого він прослідкував від кінця 1950-х рр. до 2003 року – початку роботи Конституційного Конвенту. Однак зазначена праця стосується насамперед історії інституційного розвитку СЗППБ ЄС. Такий дещо спрощений механістичний підхід звужує дослідницький простір і не дає можливості глибше оцінити роль об'єднання у світових міжнародних процесах. Роль Великої Британії в розвитку зовнішньої політики і політики безпеки Європейського об'єднання представлена дуже побіжно і неконкретно. Праця Д. Мікса, підготовлена для Конгресу США, висвітлює офіційний погляд американської влади на становлення СЗППБ ЄС, що накладає певні обмеження на її зміст [135]. Європейський Союз розглядається як потенційний глобальний актор системи міжнародних відносин, який пробує поширити свою могутність на сферу зовнішньої політики і безпеки. Дослідники М. Матіопулос та І. Г'ярматі представили дослідження витоків і перших років формування ЄПБО

[136]. На продовження теми американсько-британських відносин відзначимо статтю С. Макнамари [137]. Автор розмірковує про сутність і збереження значення «особливих відносин» в умовах членства Британії в Євросоюзі. СЗППБ трактується як протиположність американському впливу.

На відміну від американської науково-аналітичної спільноти, європейські континентальні дослідники приділили значну увагу проблемам СЗППБ. Серед публікацій 1990-х років відзначимо доповідь Р. Сіннотта за результатами дослідження громадської думки в державах Західної Європи (в т.ч. Великої Британії) щодо ролі НАТО і ЄС в регіональній безпеці [138]. Дослідження М. Арах присвячене історії розвитку інституційно-правових механізмів Європейського політичного співробітництва і СЗППБ [139]. Проаналізовано історію участі ЄС у врегулюванні балканського конфлікту 1990 – 1995 рр., роль Великої Британії у цьому процесі. Комплексні дослідження проблематики зовнішньої політики Співтовариства у 2000-х рр. представлені колективною монографією «Сучасна європейська зовнішня політика» [140]. Історичні витоки, загальні тенденції та особливості становлення СЗППБ висвітлив Д. Дайнен [141]. Серед іншого знаходимо інформацію про позицію керівництва Великої Британії різних періодів. Дослідник Р. Діетл представив аналіз історичних витоків та особливостей становлення ЄПБО ЄС від 1945 року [142]. У колективній монографії за редакцією Ф. Бінді представлено серію досліджень італійських вчених, присвячених історії становлення і розвитку зовнішньої політики і військових механізмів Євросоюзу [143]. Політика сусідства і розширення ЄС розглядаються як окремі, важливі і взаємопов'язані напрями СЗППБ. Окрему увагу європейські дослідники приділили проблемі становлення ЄПБО ЄС. Оновлений варіант аналізу зазначених проблем запропонувала група авторів колективного дослідження під егідою аналітичного центру «Fride» [144]. У монографії описано досвід проведення військово-цивільних операцій і місій Євросоюзу. Однією з найновіших публікацій з історії євроінтеграції, в якій висвітлені питання її зовнішньополітичного виміру, є монографія В. Лота

[145]. Автор акцентує увагу на інституційно-функціональній історії СЗППБ ЄС. Згадки про роль Великої Британії в її розвитку подані фрагментарно.

Провідні напрацювання з проблематики європейської військово-політичної інтеграції належать співробітникам Інституту досліджень безпеки Європейського Союзу в Парижі. Колективна публікація, присвячена аналізу розвитку ЄПБО у перші п'ять років її реального функціонування, містить значний фактологічний та аналітичний матеріал, який ґрунтовно висвітлює початковий період становлення ЄС як оперативної військової організації [146]. Дослідник Д. Кеоган коротко розглянув десятилітній шлях ЄПБО/СПБО від Декларації Сен-Мало 1998 року до перших військових операцій об'єднання [147]. У 2009 році Інститут оприлюднив фундаментальну доповідь до 10-річчя ЄПБО/СПБО, яка стала офіційним варіантом історії цього напрямку діяльності Євросоюзу [148]. У монографії вперше висвітлено особливості розвитку цивільних ресурсів ЄПБО, представлено історію відносин ЄС з НАТО, ОБСЄ та Африканським союзом. Привертає увагу розгорнутий аналіз усіх проведених на момент видання праці військових операцій і цивільних місій Європейського Союзу. Однак в роботі не йдеться про внесок кожної з держав об'єднання в розвиток його військової складової. В контексті новел Лісабонського договору 2007 року відзначимо працю С. Біскопа і Дж. Коелмонта, в якій запровадження механізму «постійного структурного співробітництва» у сфері політики безпеки та оборони трактується як запорука розбудови ефективних європейських збройних сил [149].

Проблеми становлення європейської політичної ідентичності, механізми проектування більш ефективних відносин ЄС і США у сфері безпеки в контексті історичного досвіду розглядає экс-віце-канцлер ФРН Й. Фішер [150]. Автор проаналізував процес становлення СПБО, політику розширення ЄС і стверджує про необхідність реалізації концепції «різношвидкісної» інтеграції. Експерт небезпідставно розглядає Велику Британію як «другу лінію»

регіональної традиції із відмінним від держав континенту історичним досвідом, що пояснює специфіку її європейської політики.

Дослідження історії європейської політики Великої Британії та участі країни в європейській політичній інтеграції представляють окрему підгрупу європейської континентальної історіографії інтеграційних процесів. До неї віднесемо публікацію данського дослідника Х. Ларсена [151]. Дослідник Б. Перісіч трактує історію відносин Британії з Європою від повоєнних років до завершення правління лейбористів у 2010 році як історію «особливих відносин» [152]. У монографії за редакцією О. Даддова висвітлено історію зовнішньої політики королівства, зокрема, досвід участі в євроінтеграції [153]. Ян Девідсон проаналізував особливості політики Т. Блера щодо реалізації ідеї європейської політичної інтеграції [154]. За його оцінками, Т. Блер був противником надмірної інтеграції, як і його попередники, а посилення участі Британії у СЗППБ ЄС стало ситуативним явищем на фоні слідування у фарватері військової політики США. Ян Техау провів паралелі з європейською політикою М. Тетчер і консерваторами часів Д. Кемерона, зазначивши, що їх обмежені підходи до інтеграції не відповідали завданням розвитку ЄС [155].

У працях дослідників регіональної інтеграції та історії ЄС знайшла певне висвітлення тема участі Великої Британії у СЗППБ ЄС. Серед небагатьох публікацій, присвячених цій темі, відзначимо брошуру С. Лена [156]. Ідеться про короткий огляд підходів Великої Британії, Франції і Німеччини як єдиних в ЄС «глобальних акторів» до формування і реалізації міжнародної політики об'єднання. Автор констатував відсутність єдності поглядів керівництва цих держав на завдання і перспективи розвитку європейської зовнішньої і безпекової політики. Він стверджує, що британське керівництво розглядає потенціал СЗППБ виключно з огляду на власні міжнародні інтереси.

В публікаціях європейських дослідників проблем участі Великої Британії у СЗППБ ЄС домінують питання безпеки та оборони. У монографії Д. Петерса проаналізовано роль Великої Британії у формуванні цього напрямку діяльності

ЄС у 90-х рр. XX ст. [157]. Внесок держави у формування ЄПБО до і після 1998 року дослідив К. Язвінські [158]. Стаття С. Біскопа участь королівства у ЄПБО/СПБО розглядалася в контексті її потенційного лідерства. Побіжно прослідковано генезу ролі держави у становленні європейської політики безпеки [159]. Дослідники не приділили увагу питанням внеску королівства у східноєвропейську політику і політику розширення ЄС, військово-технічну співпрацю держав-членів і миротворчу діяльність об'єднання.

Окремим предметом зацікавлення європейської науково-експертної спільноти стала французько-британська військово-політична кооперація, новий виток розвитку якої розпочався у результаті підписання Лондонських домовленостей 2010 року. Французький експерт Б. Гоміс наголошує на амбівалентному характері ролі Лондонських угод для європейської безпеки, адже сторони вбачали в них відмінні завдання [160]. Аналітичне повідомлення А. Реттмана містить огляд позицій лідерів держав ЄС і керівництва НАТО щодо розвитку СПБО ЄС за результатами саміту Європейської Ради 20 грудня 2013 р. [161]. Автор статті акцентує увагу на відсутності єдності сторін переговорів у питанні майбутнього безпекової складової ЄС і деструктивній позиції Д. Кемерона щодо блокування усіх ініціатив в частині військової кооперації.

В російській історичній науці з радянських часів склалася потужна наукова школа європеїстики, в якій чільний сегмент формують дослідження новітньої історії держав Західної Європи. Після розпаду СРСР і звільнення від ідеологічних рамок фахівці з всесвітньої історії отримали можливість об'єктивно аналізувати процеси європейської інтеграції. Традиційно особливий інтерес російських дослідників європейської історії спрямований на Велику Британію, яка в силу своїх амбіцій світової держави і специфічних державотворчих традицій завжди відігравала неординарну роль в політичних та економічних процесах регіону.

Першу групу російської історіографії формують публікації дослідників з проблем розвитку СЗППБ ЄС, серед яких провідні позиції посідають

співробітники Інституту Європи РАН. Відзначимо колективні монографії, присвячені комплексному дослідженню функціонування і розвитку зовнішньої політики ЄС на поч. ХХІ ст. [162; 163]. Серед попередніх публікацій вчених привертає увагу монографія за редакцією Ю. Борко та О. Буторіної, в якій подано визначальні тенденції і суперечності розвитку Євросоюзу на рубежі ХХ–ХХІ ст. [164]. Один з розділів монографії (автор Д. Данілов) присвячений СЗППБ ЄС. Значна кількість публікацій міститься у виданнях інституту «Европейский Союз: факты и комментарии» і «Современная Европа».

При вивченні передумов формування ЄС варто згадати публікації академіка В. Барановського радянського періоду, присвячені проблемам становлення зовнішньополітичного виміру Європейських Співтовариств і західноєвропейської військово-політичної інтеграції у 1950 – 1980-х рр. [165; 166]. Незважаючи на ідеологічне навантаження, монографії увійшли до когорти класичних праць російської історіографії з проблем євроінтеграції.

Дисертаційні дослідження російських вчених з проблем СЗППБ ЄС представлені роботами Р. Лобанова, В. Тіхової та С. Уткіна [167-169]. Серед широкого комплексу історичного матеріалу в них підняті питання позиції Великої Британії щодо формування зовнішньополітичного виміру інтеграції. Серед публікацій російських дослідників у періодичних виданнях виділимо статтю Н. Арбатової про історичний шлях ЄС до створення Європейської стратегії безпеки 2003 року і нові завдання СЗППБ [170]. Стаття Т. Юр'євої присвячена аналізу зовнішньополітичного виміру ЄС на етапі прийняття Конституційного договору [171]. Дослідник О. Барабанов представив власний погляд на періодизацію СПБО ЄС, а Т. Бордачов аналізував становлення ЄС як міжнародного центру сили по завершенні «холодної війни» [172; 173]. В публікації Д. Офіцєрова-Бельського розглянуто стан і перспективи СЗППБ ЄС з огляду на пройдений історичний шлях її розвитку [174]. Дослідник Ю. Борко подав власне бачення стратегічних завдань політики безпеки Євросоюзу [175].

Серед праць з проблем розвитку СПБО ЄС насамперед відзначимо працю академіка В. Журкіна, присвячену історії зародження, формування і розвитку СПБО, аналізу сучасних проблем військово-політичного виміру європейської інтеграції [176]. Однак автор мало уваги приділив країнознавчому аспекту дослідження проблеми, зокрема, ролі Великої Британії у становленні СПБО ЄС. Глава 9 чергової колективної монографії співробітників Інституту Європи РАН (автор Ю. Рубінській) присвячена темі історії військового виміру європейської інтеграції від 1950-х рр. до укладення Лісабонського договору ЄС [177]. Монографія дослідників Інституту світової економіки та міжнародних відносин РАН, присвячена участі ЄС у вирішенні регіональних конфліктів, стала першим комплексним дослідженням цієї тематики в російській історіографії [178]. В дисертаціях К. Арсланової, І. Годенова, С. Коварського, Д. Мацепуро представлений загальний аналіз історичного процесу формування механізмів політики безпеки ЄС [179-182]. Однією з небагатьох публікацій, присвячених розвитку військово-промислового комплексу ЄС, є стаття І. Іванова [183].

Окрему підгрупу історіографії проблеми історії розвитку СЗППБ ЄС складають дослідження участі в євроінтеграції провідних держав-членів об'єднання. Окрім Великої Британії йдеться про Францію і Німеччину. Їх взаємодія, із залученням Італії і ряду інших найбільших європейських держав, чинить визначальний вплив на ефективність зовнішньої політики ЄС. Серед публікацій підгрупи виділимо монографію Е. Обичкіної, в якій висвітлюється історія формування і реалізації зовнішньої політики Франції у др. пол. ХХ – на поч. ХХІ ст., її взаємодії з ФРН і Великою Британією [184]. Колективна монографія за редакцією Ю. Рубінського, що охоплює широку проблематику розвитку Франції др. пол. ХХ – поч. ХХІ ст., містить аналіз історії зовнішньої політики країни на основних напрямках [185]. Монографія Т. Зверєвої присвячена дослідженню зовнішньої політики сучасної Франції (від початку 2000-х рр. до середини 2012 р.) [186]. Автором приділено певну увагу позиції Великої Британії щодо СПБО в контексті британсько-французької військової

співпраці. Монографія за редакцією А. Язькової містить аналіз історії зовнішньої політики Італії [187]. Дисертації В. Русскова та О. Семенова містять результати дослідження історії політики ФРН у сфері європейської безпеки в контексті розвитку євроатлантичних відносин [188; 189].

Окрему підгрупу праць російських дослідників формують публікації з проблем відносин Євросоюзу з США і НАТО. В монографії М. Троїцького подано аналіз формування позиції США щодо СЗППБ ЄС [190]. Враховано роль окремих держав Західної Європи, в тому числі Великої Британії, у розвиток відносин ЄС і США. Дисертації В. Цикало, Н. Тузовскої і Д. Казанчева відображають результати досліджень відносин ЄС і НАТО в контексті формування Європейської (Спільної) політики безпеки та оборони [191-193]. У монографії за редакцією Н. Арбатової і публікації Л. Ігумнової піднято питання дихотомії «атлантизм – європеїзм» в ЄС і зовнішній політиці його держав-членів [194; 195]. Стаття М. Носова присвячена історії відносин ЄС і США у політичній, економічній і військовій сферах [196]. Дослідник Ю. Гусаров проаналізував суперечності у відносинах ЄС і США в умовах домінування унілатералізму в американській зовнішній політиці часів президента Дж. Буша-молодшого [197]. Натомість С. Михайлов простежив зміни підходів керівництва США до ЄПБО у 1999 – 2009 рр. [198]. В статті О. Бичковскої висвітлюються актуальні питання відносин ЄС і НАТО в умовах світової фінансової кризи [199].

Проблеми розширення ЄС і реалізації Європейської політики сусідства також стали популярними темами досліджень російських вчених-європеїстів. Стаття А. Сербіної містить історичний аналіз розвитку ЄПБО в контексті процесу розширення ЄС у 2004 – 2007 рр. [200]. Проблеми східного розширення Європейського Союзу у 2000 – 2010-х рр. розглядає А. Браніцькій [201]. Про позицію керівництва Великої Британії щодо зазначеного процесу згадано на рівні окремих одиничних фактів. У монографії Е. Трещенкова показано генезу відносин ЄС з східними партнерами (Білоруссю, Молдовою та

Україною) [202]. У дисертації П. Корзун проаналізовано генезу політики «Східного партнерства» [203]. Статті І. Болгової, А. Стрелкова, В. Федорцева розкривають історію політики сусідства ЄС [204-206]. Країнознавчому аспекту проблематики приділено невелику увагу. Однак позиція керівництва Великої Британії із зазначених проблем згадана лише на рівні конкретних одиничних фактів за відсутності системних узагальнень.

Інтерес до вивчення європейської політики Великої Британії др. пол. ХХ – поч. ХХІ ст. зумовлений поглибленням залучення країни до регіональної інтеграції. Насамперед варто звернути увагу на праці, присвячені історичному аналізу передумов участі королівства у СЗППБ ЄС. До таких належить монографія М. Ліпкіна [207]. Автор представив історію розвитку європейської політики урядів країни на етапі входження до ЄЕС у 1950 – 1970-х рр., аналіз специфіки британського підходу до євроінтеграції, її політичної і безпекової складової. У дисертації І. Девішева розглянуто позицію урядів держави щодо військово-політичної співпраці в Західній Європі від 1945 року до початку 2000-х років [208]. Відзначимо серію публікацій з історії європейської політики урядів М. Тетчер (1979 – 1990 рр.). Зокрема, С. Перегудов в авторській монографії висвітлив питання формування і реалізації європейської урядової політики періоду М. Тетчер [209]. У дисертації С. Очканова акцентовано увагу на вивченні ролі королівства у розвитку зовнішньополітичної і військової співпраці держав Європейського Союзу [210].

В окрему підгрупу публікацій з питань історії зовнішньої (європейської) політики Великої Британії можна виділити праці, присвячені загальним проблемам участі країни в євроінтеграції [211, с. 29]. До таких напрацювань, з огляду на критерії видової належності і часу публікації видання, віднесемо дослідження британіста Н. Капітонової, в якій проаналізовано досвід європейської політики урядів М. Тетчер і Дж. Мейджора [212]. В колективних монографіях Інституту історії РАН за редакцією Ал. Громико серед дослідження комплексних проблем трансформацій британського суспільства,

економіки, політичної системи виявлено особливості розвитку зовнішньої політики королівства від М. Тетчер до уряду Д. Кемерона [213; 214]. Публікація Т. Андреевої містить аналіз історії зовнішньої політики Великої Британії на рубежі ХХ – ХХІ ст. в контексті дихотомії її стратегічної культури «між європеїзмом та атлантизмом» [215].

Привертають увагу дисертаційні дослідження І. Девішева, Ю. Єлохіної, Е. Порецької, І. Яньшиної, в яких розглядаються теоретичні та практичні аспекти участі Великої Британії в євроінтеграційних процесах у періоди правління урядів М. Тетчер, Дж. Мейджора, Т. Блера, Г. Брауна, Д. Кемерона, особливості політики Великої Британії щодо євроінтеграції на етапі прийняття та імплементації Лісабонського договору 2007 року [216-219]. Дослідники у різній мірі розглядають питання впливу Великої Британії на розвиток СЗППБ ЄС. У дисертації А. Морозова розглянуто історичні передумови, внутрішні і зовнішні чинники формування політики Великої Британії щодо ЄС [220].

Серед публікацій російських авторів в періодичних виданнях відзначимо статтю посла Росії у Сполученому Королівстві А. Яковенко, присвячену прогнозуванню можливих наслідків виходу цієї держави з ЄС [221]. Публікація містить ґрунтовний аналіз історичних передумов складних відносин держави з континентальною Європою та участі в євроінтеграції. У статті Д. Галіна розглянуто військову політику Великої Британії на початку ХХІ ст. з урахуванням участі держави у політиці безпеки Європейського Союзу [222].

Ряд досліджень російських британістів стосуються історії участі Великої Британії в євроінтеграції у партійно-політичному вимірі. У дисертаціях Л. Кузьмічової і Д. Брункевіча розкрито підходи британських консерваторів і лейбористів до регіональної інтеграції, участі королівства у цьому процесі упродовж 1990 – 2000-х рр. [223; 224]. Доповідь Інституту Європи РАН 2010 року, присвячена стану розвитку Великої Британії напередодні чергових загальних виборів, містить статті ряду дослідників (Н. Капітонова, А. Куликов, К. Годованюк, ін.) з проблем зовнішньої політики королівства періоду

лейбористських урядів Т. Блера і Г. Брауна [225]. Чергова доповідь Інституту Європи РАН 2011 року в окремому розділі розглядає результати першого року правління коаліційного уряду консерваторів-ліберальних демократів на міжнародній арені [226]. У роботі показано основні напрями зовнішньої політики коаліційного уряду та її трансформації у порівнянні з попередніми періодами (статті Д. Кіф, Н. Капітонової), політики щодо відносин з ЄС (статті Л. Бабиніної, О. Карінцева), «особливих відносин» Великої Британії і США (стаття М. Мінаєва). В контексті розгляду причин виходу королівства з ЄС привертає увагу доповідь Інституту Європи РАН 2015 року [227].

З огляду на виключно важливу історичну роль чинника американсько-британських відносин на участь Сполученого Королівства в євроінтеграції загалом та СЗППБ ЄС, зокрема, окрему підгрупу публікацій формують дослідження американського (атлантичного) напрямку зовнішньої політики держави. Як зазначає М. Мінаєв, «за «особливими відносинами» з Британією прослідковується спільна лінія поведінки Вашингтона з державами Європейського континенту» [228]. Історичне дослідження відносин Великої Британії і США А. Шамгунової містить аналіз їх впливу на динаміку участі королівства в євроінтеграції. За висновками автора, співпраця із США становить для британців природну альтернативу об'єднаній Європі [229]. Розгляд стану «особливих відносин» у період правління коаліційного уряду на чолі з Д. Кемероном (2010 – 2015 рр.) містить публікація Т. Андрєєвої [230].

Висвітлення впливу американського фактора на членство Великої Британії в ЄС тісно пов'язане з дослідженнями європейської політики урядів Т. Блера (1997 – 2007 рр.). Серію публікацій запропонував Ал. Громико. Дослідник в контексті іракської кризи 2003 року констатував проблемність збереження британського курсу «мостобудівника» між Америкою і Європою [231]. Дослідником обґрунтовано необхідність «дрейфу» керівництва держави в сторону Європи внаслідок непевних позицій на міжнародній арені, вичерпування потенціалу «особливих відносин», неможливості надалі

балансувати «на внутрішньоцивілізаційному надломі» [232; 233]. У дисертації А. Валуєва представлено аналіз історії участі Великої Британії в євроінтеграції у період правління лейбористів, проаналізовано формування і становлення європейського виміру зовнішньої політики «нових лейбористів» у 1997 – 2001 рр., зокрема, у сфері СЗППБ [234]. У ряді публікацій А. Валуєва подано погляд на європейську політику урядів Т. Блера, Г. Брауна, Д. Кемерона з огляду на історію і сучасні процеси європейської інтеграції [235-237].

У російській історіографії першої половини 2000-х рр. набула популярності тематика дослідження ролі Т. Блера у здійсненні зовнішньої політики Сполученого Королівства. Відзначимо публікації С. Перегудова та Ал. Громико [238; 239]. Серія статей А. Терентьєва містить конкретно історичний аналіз зовнішньої (зокрема, європейської) політики уряду Т. Блера [240; 241].

До третьої історіографічної групи російської історіографії належать публікації, безпосередньо присвячені історії участі Великої Британії у СЗППБ ЄС і праці, де окремо приділено значну увагу цій проблематиці. До таких віднесемо дисертацію Т. Андреєвої, в якій ідеться про англійсько-французьке співробітництво в політичній інтеграції Західної Європи у 1980 – 1990-х рр. [242]. Робота містить комплексний аналіз розвитку політики Великої Британії щодо формування зовнішньополітичного та військового вимірів європейської інтеграції на рівні функціонування ЗЄС і ЄС. Однак праці бракує конкретного аналізу впливу Великої Британії на формування і розвиток СЗППБ ЄС з огляду на знакові події в системі міжнародних відносин кінця 1980 – початку 1990-х рр., наприклад, конфлікту на Балканах. У дисертації С. Очканова висвітлено позицію королівства щодо формування СЗППБ на етапі розробки Договору про Європейський Союз [210]. Автором враховано внутрішньо- і зовнішньополітичні чинники, особливості трансформації системи міжнародних відносин у період заснування СЗППБ ЄС. Дослідник Л. Кузьмічова в окремому параграфі дисертації розглянула політику першого уряду Т. Блера (1997 – 2001

рр.) щодо розвитку СЗППБ ЄС [223]. Проаналізовано підхід британських лейбористів до розширення об'єднання, що якісно відрізняє цю роботу від інших праць російських дослідників з проблем європейської політики Великої Британії. Дослідник розглядає політику розширення ЄС як складову зовнішньополітичної співпраці держав-членів. У дисертації А. Валуєва окреслено роль королівства у формуванні механізмів СЗППБ упродовж перебування при владі лейбористів [234]. При цьому розгляд зовнішньої політики і політики безпеки ЄС зводиться до аналізу створення його військово-політичних механізмів. Дослідження А. Морозова містить загальний аналіз позиції Великої Британії щодо ЄПБО ЄС [220]. З огляду на незначне висвітлення в історіографії питання участі держави в миротворчих місіях ЄС виділимо публікацію Т. Андрєєвої в колективній монографії Інституту світової економіки і міжнародних відносин РАН [243].

У публікації К. Годованюк представлено аналіз стратегії участі британських урядів щодо зовнішньої і безпекової політики ЄС і оцінку ролі королівства у цьому процесі [244]. Дослідник А. Третьяков, вивчаючи розвиток оборонної політики Британії у 1990 – 2000-х рр., подав ретроспективний аналіз еволюції позиції її керівництва щодо європейської політики безпеки [245]. На продовження проблематики англійсько-французького військово-політичного співробітництва стаття А. Іванова і публікація С. Фйодорова містять детальний аналіз міждержавних Лондонських угод про військову співпрацю 2010 року, яку в експертних колах розглядали як основу європейської армії [246; 247].

Отже, аналіз історіографії свідчить про значну увагу українських та зарубіжних дослідників до тематики європейської інтеграції та європейської політики Великої Британії загалом, чого не можна сказати про дослідження участі королівства у формуванні та реалізації Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу.

1.2. Джерельна база дослідження

Зважаючи на специфіку предмета і завдань дослідження у його процесі виникла необхідність залучити комплекс джерел інформації, які б всесторонньо висвітлювали різні аспекти зазначеної тематики, були спрямовані на її максимально повне розкриття.

Використані під час дослідження джерела можна поділити на такі групи:

1) матеріали архівних фондів; 2) документи органів державної влади Великої Британії (парламенту та уряду); 3) офіційні матеріали Європейських Співтовариств / Європейського Союзу; 4) документи міждержавних офіційних та неофіційних зустрічей різного рівня; 5) документи провідних політичних партій Великої Британії; 6) мемуари державних діячів; 7) інформаційно-аналітичні матеріали британських та американських друкованих засобів масової інформації, офіційних періодичних видань Європейського Союзу, провідних інформаційних агентств та Веб-порталів.

До першої групи джерел належать матеріали фондів архівів України та Великої Британії. Насамперед це численні неопубліковані раніше документи фондів Відділу державного архіву МЗС України. Серед них – матеріали Посольства України у Великій Британії та керівництва Міністерства закордонних справ України, зокрема: листи та інформаційні повідомлення послів України у Великій Британії керівництву Міністерства закордонних справ України; витяги із щоденників міністрів закордонних справ України та їх заступників, постійних представників, радників-посланників і тимчасових повірених, послів України у Великій Британії; прес-релізи Посольства України у Великій Британії. Відповідні документи дають можливість з'ясувати загальні тенденції і конкретні факти європейської політики королівства у 1990 – 2002 рр., розвитку відносин Лондона і Брюсселя, впливу Британії на становлення СЗППБ ЄС, ставлення її урядів до євроінтеграційних перспектив України.

Відзначимо наявність значної кількості доступних архівних матеріалів в електронній формі, розміщених на офіційних Веб-сайтах провідних архівних установ та особистих фондів державних діячів Великої Британії. Насамперед це

урядовий фонд Британського національного архіву (UK Government Web Archive), що містить важливі для дослідження історії європейської політики королівства архівні матеріали про діяльність прем'єр-міністрів У. Черчилля, Г. Макміллана, Т. Блера, Г. Брауна та інших провідних постатей новітньої історії країни [248]. До них належать, зокрема, офіційні збірки протоколів засідань уряду Сполученого Королівства. Важливими для дослідження участі Великої Британії в СЗППБ ЄС стали оприлюднені матеріали архівних фондів М. Тетчер, розміщені у формі електронних копій документів на офіційному Веб-сайті «Фонду Маргарет Тетчер» [249]. Серед них тексти листів, стенограми прес-конференцій, інтерв'ю провідним засобам масової інформації колишнього британського прем'єр-міністра та інших посадовців, листи і телеграми послів Великої Британії в провідних державах Західної Європи, урядові звіти про заходи на рівні інституцій Європейських Співтовариств, аналітичні повідомлення Міністерства закордонних справ Сполученого Королівства. Також певну цінність становлять ресурси британських он-лайн архівів «British Political Speech» та «UKPOL. Political Speech Archive», серед яких виступи і заяви провідних британських політичних діячів (лідерів політичних партій) з кінця XIX до початку XXI століття [250-251].

Другу групу джерел сформували документи органів державної влади Великої Британії, яка включає:

- документи Британського парламенту: стенограми засідань Палати громад і Палати лордів; звіти про слухання в парламентських комітетах (зокрема, в Комітеті закордонних справ Палати громад), що дають можливість дослідити позиції парламентських політичних партій з актуальних питань європейської політики, розстановку сил в парламенті, особливості урядового курсу з різних питань міжнародного життя та європейської інтеграції;

- офіційні заяви Офісу прем'єр-міністра, Міністерства закордонних справ та у справах Співдружності, Міністерства оборони Сполученого Королівства;

- стенограми офіційних виступів і заяв британських високопосадовців (У. Черчилля, Г. Макміллана, М. Тетчер, Дж. Мейджора, Т. Блера, Дж. Стро,

Г. Брауна, Д. Кемерона, У. Хейга, Т. Мей та ін.); доповіді прем'єр-міністрів у парламенті. Зазначені документи містять інформацію про позицію уряду, окремих міністерств і відомств щодо актуальних питань європейської політики, участі Великої Британії у процесах європейської інтеграції та відносин королівства з іншими державами, розвитку СЗППБ ЄС;

- стратегічні документи із зовнішньої та оборонної політики Сполученого Королівства, «Білі книги» для участі у Міжурядових конференціях з підготовки договірних змін ЄС і програми діяльності урядів. Ця група джерел включає «Стратегії зовнішньої політики», «Стратегії безпеки та оборони», «Огляди безпеки та оборони», які періодично розробляються з кінця 1980-х років. «Білі книги» для участі урядових делегацій в Міжурядових конференціях ЄС розкривають особливості британської моделі Європейського Союзу. Окремі британські уряди видавали програми діяльності (наприклад, програма коаліційного уряду консерваторів і ліберальних демократів 2010 р.), які містять інформацію щодо участі держави в ЄС [252].

Третю групу джерел складають офіційні матеріали Європейських Співтовариств / Європейського Союзу, до яких належать:

- базові договори Європейського Економічного Співтовариства (Римський договір 1957 р., Єдиний європейський акт 1986 р.) та Європейського Союзу (Маастрихтський договір 1992 р., Амстердамський договір 1997 р., Ніццький договір 2000 р., Конституційний договір 2004 р., Лісабонський договір 2007 р.), тексти яких дають можливість відстежити динаміку розвитку зовнішньополітичного виміру діяльності Європейських Співтовариств / Європейського Союзу;

- документи органів влади (інституцій) ЄС. З огляду на особливу (обмежену) юрисдикцію європейських інституцій у сфері СЗППБ до цієї групи належать рішення самітів, заяви і декларації Європейської Ради, рішення і заяви Ради ЄС (Ради міністрів закордонних справ), повідомлення Європейської Комісії. До неї не входять законодавчі акти Європейського Парламенту та Європейської Комісії. Особливо відзначимо велику кількість документів з

історії становлення зовнішньополітичного виміру євроінтеграції у 1940 – 1990-х роках (акти європейських інституцій, угоди ЄС з іншими міжнародними організаціями, декларації зустрічей і заяви глав держав та урядів), що містить збірка за редакцією британських дослідників Ч. Хілла і К. Сміт, підготовлена за сприяння Секретаріату Європейського парламенту [253]. Цінними для дослідження стали матеріали регулярних видань Інституту досліджень безпеки Європейського Союзу «Chaillot Papers» та «Occasional Papers», де представлено широкий спектр офіційних документів ЄС від 1997 до 2017 рр. [254]. Відзначимо річні звіти Європейського оборонного агентства, в яких подано порівняльно-статистичні дані внеску держав ЄС у розбудову СПБО, військових і цивільних ресурсів об'єднання;

- стратегічні документи Європейського Союзу у сфері СЗППБ, які визначають завдання розвитку об'єднання у сфері зовнішньої політики і безпеки, представлені насамперед Європейською стратегією безпеки 2003 р., Глобальною стратегією для зовнішньої і безпекової політики Європейського Союзу 2016 року.

До четвертої групи належать документи інших міжнародних організацій, які стосуються формування СЗППБ ЄС, членами яких є або була Велика Британія. Це насамперед документи Західноєвропейського Союзу, представлені установчими договорами організації, програмними документами її діяльності, деклараціями самітів глав держав та урядів країн-членів ЗЄС. Матеріали НАТО включають: стратегічні документи (Стратегічні концепції 1991, 1999 та 2010 років, тощо); декларації і комюніке самітів глав держав та урядів країн-членів Альянсу; договірні акти НАТО з Європейським Союзом.

П'ята група представлена документами міждержавних зустрічей на найвищому рівні та неофіційних міждержавних зустрічей різного рівня. До таких належать укладені декларації і заяви сторін численних французько-британських двосторонніх зустрічей, самітів глав держав та урядів «великої трійки» ЄС та іншого формату, які стали звичною практикою в європейській

дипломатії. До цієї групи також входять протокольні заяви двосторонніх міждержавних зустрічей на рівні США – Велика Британія.

Шосту групу джерел сформували документи провідних політичних партій Великої Британії: передвиборчі маніфести Консервативної партії, Лейбористської партії і Партії ліберальних демократів; заяви лідерів партій на партійних конференціях, в засобах масової інформації, тексти яких дають можливість вивчити офіційну позицію кожної з них щодо європейської інтеграції і розвитку СЗППБ Європейського Союзу. Зазначені матеріали широко представлені, зокрема, на офіційних Веб-сайтах політичних партій.

Сьома група представлена працями, в тому числі мемуарами, таких провідних державних діячів Великої Британії, як Е. Хіт, Д. Оувен, М. Тетчер, Т. Блер. Ця група джерел дає змогу з'ясувати погляди провідних британських державних діячів і мотиви прийняття ними ключових рішень, особливості формування зовнішньополітичного курсу Великої Британії щодо європейської інтеграції. Особливості міжнародної політики керівництва США та їх відносин з Великою Британією і ЄС у період правління Дж.У. Буша можна простежити в його особистих президентських мемуарах. Водночас вказані джерела відзначаються значною долею суб'єктивності, що зумовлює застосування критичного підходу до їхнього аналізу і використання під час дослідження.

До восьмої групи належать інформаційно-аналітичні матеріали британських та американських друкованих засобів масової інформації, офіційних періодичних видань Європейського Союзу, провідних інформаційних агентств та WEB-порталів. Використано матеріали британських періодичних видань «Times», «The Financial Times», «The Guardian», «The Independent», «The Economist», «The Sunday Times», «The Telegraph», «Daily Mail», американських часописів «The Washington Post», «The Washington Quaterly», «The New York Times», «Los Angeles Times», «National Review». Матеріали періодики ЄЕС/ЄС представлені у виданнях «Bulletin of the European Communities», «Official Journal of the European Union», «European Security Review», «European Defence Matters», «Євробюлетень». Також під час

дослідження використано публікації офіційного інформаційного видання НАТО «НАТО Ревю». В усіх цих виданнях опубліковані численні інформаційні та аналітичні статті і розвідки з проблем становлення зовнішньополітичних та військових механізмів Європейського Союзу, співробітництва ЄС і НАТО, зовнішньої політики Великої Британії та її взаємин з об'єднанням, що стали цінними для дослідження.

До інформаційних матеріалів інституцій ЄС належать статистичні звіти, що публікуються в офіційному журналі Європейської Комісії «Eurobarometer» і представляють результати опитування громадян ЄС щодо їхнього ставлення до зовнішньополітичної діяльності об'єднання. Статистичні аналітичні матеріали «Стокгольмського інституту дослідження проблем миру» («Stockholm International Peace Research Institute», SIPRI) інформують про військовий потенціал європейських держав.

Численні інформаційні матеріали з історії європейської інтеграції запропонував ресурс з історії міжнародної політики безпеки Великої Британії «UK Defence Forum». Веб-сайти «European Gestrategy» і «EU Observer» містять добірку статей з актуальних проблем міжнародних відносин, європейської політики Великої Британії і взаємин держави з ЄС. Матеріали з європейської політики США, взаємодії США – ЄС та американсько-британських відносин пропонують сайти «Британсько-американської інформаційної ради з безпеки» («British American Security Information Council»), «The Heritage Foundation», «Carnegie Europe». Британський «Центр європейських реформ» («Centre for European Reform») представив публікації про історію ЄС, СЗППБ та участь Великої Британії в євроінтеграції. «Королівський інститут об'єднаних ресурсів» («Royal United Services Institute», RUSI) оприлюднив публікації з актуальних проблем міжнародних відносин, які, серед іншого, висвітлюють позицію британського керівництва і політичних партій щодо СЗППБ та СПБО ЄС.

Окремо виділимо інформаційні ресурси провідних світових інформаційних агентств «BBC News», «Reuters», «Deutsche Welle», на Веб-сайтах яких розміщені розгорнуті повідомлення про відносини Великої Британії з

Євросоюзом. В ході дослідження також використано аналітичні матеріали українського Інтернет-видання «Європейська правда».

Проаналізована різноманітна джерельна база дозволяє комплексно дослідити історичні передумови, міжнародну обстановку формування зовнішньополітичного і безпекового виміру функціонування Європейського Союзу, особливості участі Великої Британії у СЗППБ ЄС у 1990 – 2016 роках.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Трансформації системи міжнародних відносин, пов'язані з розпадом ялтинсько-потсдамського політичного світопорядку на межі 80 – 90-х років ХХ ст., супроводжувалися деформацією усталеного міжнародного поля безпеки, що спричинила реструктуризацію світових центрів впливу. Розпочато формування нових таких центрів – лідерів регіонального масштабу з потенціалом глобального впливу. Найбільш неординарним та успішним їх прикладом став Європейський Союз, однією з невід'ємних сфер та механізмів діяльності якого стала Спільна зовнішня політика і політика безпеки.

Передісторія ЄС у формі його попередника Європейського Економічного Співтовариства (далі – ЄЕС), створеного у 1957 році, а також супутніх співтовариств (Європейського об'єднання вугілля і сталі, Євроатому) становила шлях розвитку економічного інтеграційного об'єднання, позбавленого великих міжнародних політичних амбіцій, що не виключало перспективи формування його зовнішньополітичної складової. Під політичною інтеграцією розуміємо об'єднання суспільних або державних структур у межах певної держави чи на міждержавному рівні, яке відбувається на основі створення нових інститутів влади, що супроводжується наданням їм частини суверенних прав органів державної влади [255, с. 323]. Як зазначають британські вчені Д. Гелд та Е. Мак-Грю, «на регіональному рівні Євросоюз за дуже короткий час привів Європу від хаосу Другої світової війни до світу, де суверенність відступає на задній план перед щодалі більшою кількістю зон спільних інтересів» [256, с.

20]. У повоєнні десятиліття ідея політичної інтеграції, тим більше її військової складової, не мала шансів на реалізацію. Запровадження елементів зовнішньополітичної співпраці держав-членів Співтовариств стало відображенням потреби в погодженні їх позицій з актуальних питань міжнародних відносин.

Специфіка СЗППБ ЄС як неординарного за своєю сутністю і завданнями практично впроваджуваного феномену зовнішньополітичної та військово-політичної регіональної інтеграції зумовлена складністю системи детермінант його формування і структурно-функціонального наповнення. Головними з них стали нетипова природа самого Європейського Союзу як міждержавно-квазідержавного формування та особливості зовнішньої політики як державно-правової і соціальної реальності, прерогатива формування і реалізації якої, відповідно до традиційних канонів міжнародних відносин, належить державі. На відміну від економічної інтеграції, яка у випадку Європейського об'єднання ґрунтується на делегуванні значної частини національних суверенітетів наднаціональним органам управління на основі усвідомлення спільної вигоди, механізми політичної інтеграції є складнішими, потребують не лише посиленого фактора вигоди, але й наддержавної (регіональної) ідентичності, що ускладнюється відмінністю національно-державних культур та історичного досвіду, інтересів і пріоритетів держав-членів у відповідних сферах, різними поглядами на питання зовнішньої політики і безпеки.

СЗППБ не підпадає під визначення жодних відомих до цього форм міжнародної співпраці, що впливає з специфічної природи самого Євросоюзу, який не є класичною міжнародною організацією. Європейський Союз історично став поєднанням двох різних типів міжнародного співробітництва – міжнародної організації і міждержавного об'єднання на основі установчих договорів, що містять складне переплетення завдань, функціональних повноважень і механізмів їх реалізації. Це особливо помітно у сфері зовнішньої і безпекової політики [257, с. 12]. Остання як специфічна сфера кооперації

держав повною мірою відображає концептуальну дихотомію сутності Євросоюзу на рівні «міждержавний – наднаціональний» [258, с. 261].

До сфери СЗППБ ЄС від часу її заснування в Маастрихтському договорі 1992 року увійшли усі питання міжнародних відносин, зокрема, охорони міжнародного миру й безпеки, поступове формування спільної оборонної політики, забезпечення інтересів Євросоюзу як суб'єкта міжнародних відносин у відносинах з третіми країнами і міжнародними організаціями. Головна відмітна ознака СЗППБ як однієї з інтегральних сфер об'єднання – особливо сильна залежність процесу її розробки і реалізації від інтересів держав-суб'єктів, що стало визначальним ендогенним фактором спеціального статусу системи зовнішньополітичної співпраці держав-членів в структурі функціонування Європейського Союзу [259, с. 204]. До екзогенних чинників належать насамперед відносини ЄС з США як головним міжнародним партнером та державами найближчої периферії.

У процесі вивчення історії участі Великої Британії у СЗППБ ЄС необхідно враховувати подвійний характер зазначеного сегмента функціонування об'єднання, що складається з двох невіддільних, але змістовно окремих елементів – загальної зовнішньої політики, що включає широкий спектр питань, включно з політикою безпеки, окремо політики безпеки та оборони, яка має автономний, але структурно невіддільний статус. Такий розподіл, закріплений в основоположних договірних актах ЄС, історично перебував в основі принципової позиції урядів Великої Британії щодо розмежування дипломатичних і силових (оборонних) засобів міжнародної політики Європейського Союзу. При цьому варто врахувати специфіку категорії «безпека», яка може мати внутрішню (державну / національну) і зовнішню (міжнародну) природу, військову і цивільну складову, оборонний і наступальний сенс. Поняття «політика безпеки» в рамках СЗППБ ЄС розглядається у вузькому значенні, а саме – як комплекс дій держав-членів та інституцій Євросоюзу, спрямованих на розвиток військового і військово-технічного співробітництва на регіональному рівні, включно з оперативною

військово-миротворчою і цивільно-гуманітарною (в т.ч. правоохоронною) діяльністю за межами об'єднання. Вона не передбачає вирішення проблем внутрішньої державної безпеки країн-членів, як і прямих функцій вирішення невійськових проблем міжнародної безпеки (економічна, екологічна, продовольча, енергетична тощо), віднесених до інших напрямів функціонування ЄС, в тому числі до загальної діяльності Союзу на міжнародній арені [260]. Тобто за СЗППБ закріплено функції забезпечення загальної зовнішньої політики (дипломатії) ЄС і його безпекової діяльності. Наділення Союзу військовими повноваженнями та обмеженою оборонною складовою (територіальну оборону гарантує НАТО) надало йому статус міжнародного об'єднання цивільного характеру з військовим сегментом. Водночас в сучасних умовах глобалізованого світу чітке розмежування численних вимірів безпеки є нереальним. Тому політика безпеки ЄС поєднала класичні елементи військово-оборонної (силової) співпраці держав-членів (за участі союзних інституцій) та елементи більш притаманного його природі гуманітарного (дипломатичного, економічного, інформаційного) впливу на зовнішнє середовище. Це дозволило керівництву Британії, яке причетне до створення такого формату Європейського Союзу, використовувати потенційно широкі можливості об'єднання на міжнародній арені, зберігаючи вірність традиційним орієнтирам зовнішньої і безпекової політики держави.

З огляду на особливості організації і функціонування ЄС можна визначити його Спільну зовнішню політику і політику безпеки як особливу підсистему різнорівневої взаємодії держав та наддержавних інституцій у сфері формування, організації і здійснення представництва об'єднання на міжнародній арені, відносин його держав-членів та інституцій з третіми країнами, міжнародними організаціями і недержавними структурами, що включають питання дипломатичних відносин, військово-політичної взаємодії та оборонної співпраці, розвитку проектів військово-технічної співпраці, проведення спільних військово-цивільних миротворчих акцій за межами ЄС.

Широта завдань СЗППБ (захист основних цінностей, інтересів і незалежності ЄС; посилення його безпеки; підтримка миру, міжнародної безпеки та співробітництва; розвиток демократії в світі), ставка на багатосторонню дипломатію і механізми економічного впливу свідчили про посилення його ідеалістичної парадигми, що дозволяє трактувати ЄС як «м'яку силу» в міжнародних відносинах [261, с. 152]. Такий ліберально-ідеалістичний характер завдань і механізмів СЗППБ ЄС загалом відповідає поглядам британського істеблішменту на структуру міжнародних відносин і міжнародної безпеки в Європі, в якій традиційна першість як «класичній силі» надається НАТО. Це зумовлює другорядність участі Сполученого Королівства в політичних механізмах ЄС перед відносинами з США і НАТО. Тому керівництво королівства схильне демонструвати можливість пожертвувати інтересами європейської єдності заради «особливого партнерства» з США та інтересів атлантичної взаємодії.

Політичну лінію керівництва Великої Британії і ставлення громадськості країни до участі у СЗППБ ЄС традиційно визначали три головних чинники.

По-перше, розглядуваному напряму сьогодні єдиної політики ЄС притаманна своя специфіка, пов'язана із згаданою багаторівневістю і відповідно структурно-функціональною складністю реалізації, що є наслідком згаданої надмірної чутливості зовнішньої політики і політики безпеки як традиційних фундаментальних складових державного суверенітету.

По-друге, зовнішня політика держави завжди залежна від внутрішньої і взаємодоповнюється нею, що особливо актуально у випадку Великої Британії, усталеного помірковано-скептичного, прагматичного ставлення її громадськості і політичних кіл до європейської інтеграції.

По-третє, Сполучене Королівство у своїй зовнішній і військовій політиці традиційно тісно пов'язане з США, що додає країні політичного і військово-стратегічного впливу в Європі [262, с. 266]. У зв'язку з цим в історіографії поширене твердження про наявність дихотомії стратегічних напрямів зовнішньої політики Великої Британії на рівні ЄС – США [263-265].

Вказані чинники стали наслідком дієвості визначальних принципів зовнішньої політики королівства др. пол. XX – поч. XXI ст., якими стали прагматизм, державоцентризм, принципи парламентського суверенітету, глобального охоплення, балансу сил, наступності та атлантизму.

Прагматизм у зовнішній політиці Великої Британії має давні історичні витоки і традиційно лежить в основі британської дипломатії, особливо у відносинах з континентальною Європою, яка в Лондоні завжди розглядалася як відмінний від Британії географічний, культурно-ментальний і геополітичний регіон. Цей принцип ґрунтується на теорії реалізму, з якої випливає державоцентризм (наголос на приматі захисту державних потреб, насамперед державної безпеки, шляхом підтримання балансу сил в системі міжнародних відносин), що заперечує передачу функцій і повноважень органів державної влади наддержавним інституціям. Звідси класичне британське заперечення європейського федералізму. Тракткування федералізму та федералізації в унітарному Сполученому Королівстві і державах континентальної Європи відмінні. Федералізм у Великій Британії є ідейно-політичною течією, спрямованою на збереження єдності держави. Імперський британський федералізм історично побудований на ідеї формування нових відносин між колонією і метрополією (або регіоном), а не між двома або декількома суверенними державами.

Особлива чутливість до недоторканості і неподільності національного (державного) суверенітету, притаманна загалом усім державам, характерна для Сполученого Королівства у формі т. зв. «парламентського суверенітету». Розуміння британського суверенітету відмінне від європейського континентального. В основі відповідної концепції і принципу зовнішньої політики лежить проблема обмеження повноважень Великої Британії як держави, органів влади, насамперед парламенту як традиційного уособлення демократії, на користь позадержавних (наднаціональних) інституцій, співвідношення політичної влади і права на національному рівні та рівні Європейського об'єднання. Перехід ряду владних повноважень на

наднаціональний (панєвропейський) рівень традиційно викликає несприйняття в громадськості, адже сприймається як загроза прийняття рішень сторонніми і недостатньо відомими інституціями [266, с. 5]. Принцип обов'язкового виконання рішень Співтовариств конфліктував з британським законодавством. Зрештою відмінний тип правової системи країни (англійсько-американський) від континентальної (романо-германський).

Збереження історичного принципу глобального охоплення у зовнішній політиці Великої Британії стало наслідком історичної пам'яті суспільства про імперську велич метрополії-«володарки морів», тривале панування консервативних підходів серед кадрового складу дипломатичної служби, прагнення зберегти довоєнний статус країни в нових міжнародних реаліях. Його виразником стала доктрина «трьох сфер впливу» повоєнної зовнішньої політики, яка орієнтувалася на її позаєвропейські напрями. Звідси бере витоки усвідомлення британцями особливого статусу королівства у світовій, в тому числі у європейській політиці.

Принцип балансу сил в міжнародних відносинах виявився у намаганні урядів у різні періоди історії зберегти за країною можливості впливу на ключові центри сили у міжнародній системі безпеки, попередити надмірний вплив французько-німецького тандему в Західній Європі. Ці прагнення стали вагомими факторами подання заявки Британії на членство в ЄЕС. Традиційний баланс сил в Європі, ревним охоронцем якого була Британія у XVIII – XIX ст., не втратив історичного значення у XX столітті. У 1960 – 1970-х рр. під впливом об'єктивних умов розвитку держави і міжнародних відносин, під тиском США британські політичні кола у більшості визнали важливість повноправної участі в євроінтеграції для підтримки балансу сил серед західних союзників.

Наступність зовнішньої політики британських урядів пов'язана з попередніми принципами і проявляється в одночасному намаганні уникнути ізоляції держави від загальноєвропейських процесів, постійному запереченні ініціатив щодо поглиблення співпраці держав Європейського об'єднання,

виведення її на наднаціональний рівень управління [267, с. 182]. Одним з головних чинників підтримки такої наступності стали відносини з США.

Британський атлантизм, заснований на англійсько-американській історико-культурній спорідненості, сформувався після Другої світової війни як система ідей і практичної політики урядів країни на міжнародній арені в умовах світового блокового протистояння та набув додаткової актуальності в умовах приєднання Сполученого Королівства до процесів європейської інтеграції. Атлантизм як специфічний і відносно новий для Великої Британії принцип та фактор її зовнішньої політики став ключовим у визначенні статусу держави в новітній системі міжнародних відносин, системі міжнародної (глобальної) і регіональної безпеки [268, с. 168]. Термін «атлантизм» в науковій літературі не має однозначного трактування. Зазвичай він розглядається в рамках таких підходів: 1) один з напрямів геополітичної теорії; 2) система взаємовідносин між Європою та Америкою, що знаходяться по обидва боки Північної Атлантики, тобто відносини США і європейських держав та їх об'єднань; 3) система американсько-британських міждержавних відносин, які з часів Другої світової війни характеризуються як «особливі» і за визначенням багатьох дослідників історично лежать в основі новітньої співпраці по лінії США – Об'єднана Європа (ЄЕС/ЄС) (див. додаток А). У науковій літературі помітне ототожнення атлантичних (трансатлантичних) відносин з відносинами між США і ЄС. Дослідник Ф. Кемерон називає останні найбільш важливими геополітичними відносинами в світі [269, с. 10]. Натомість Ф. Войтоловський розглядає це явище як ідейно-політичну систему, базовою функцією якої завжди залишалася мотивація політичного, економічного і військового співробітництва між США і державами Європи [270, с. 4]. Вчений І. Оніщенко зазначає, що атлантизм як одна з двох парадигм європейської політики (інша – європеїзм) ґрунтується на необхідності підтримки стратегічних союзницьких відносин з США, збереження американської присутності в Європі [271]. Таке трактування близьке до британського розуміння атлантизму. Водночас варто враховувати

розширений варіант сутності цього явища, запропонований Й. Фішером, за яким окрім військово-стратегічної та економічної складових, які домінували в умовах «холодної війни», фактичну суть трансатлантичних відносин складають тісні нормативні, політичні, культурні і соціальні зв'язки між Північною Америкою і Європою [272, с. 340]. У праці І. Даалдера акцентовано увагу на НАТО як головному уособленні атлантизму [273, с. 154-155]. На думку М. Лінд, ідея Атлантичного співтовариства зберігає значення лише на рівні військового альянсу [274, с. 39]. Дослідник Т. Дан асоціює атлантизм з двосторонніми англійсько-американськими відносинами [275, с. 894]. Один з найбільш оптимальних визначень терміну «атлантизм» подала Т. Кандуба, яка трактує його як доктрину, засновану на «підтримці тісного економічного, військового та політичного партнерства Сполучених Штатів і Західної Європи, готовності вдатися до необхідних заходів з метою оборони західних цінностей» [276, с. 10]. При цьому американсько-британські відносини стали частиною трансатлантичних відносин.

Дослідники Ю. Теміров і М. Прихненко трактують особливі британсько-американські відносини як єдиний незмінний принцип зовнішньої політики Великої Британії по завершенні Другої світової війни [277 с. 812]. Однак, враховуючи сучасні наукові підходи до пояснення поняття «атлантизм», можемо трактувати його як напрям геополітичної теорії, доктрину, а також міжнародну практику реалізації співробітництва держав Північної Америки і Європи та їх об'єднань упродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст., що реалізуються для захисту спільних соціокультурних (цивілізаційних) цінностей і міжнародних інтересів партнерів в умовах протидії та запобігання зовнішнім загрозам. Тому поняття атлантизм не можна зводити лише до британсько-американських відносин. Вважаємо, що недоцільно розглядати їх як принцип зовнішньої політики Великої Британії, а швидше як фактор, що істотно впливає на неї. Атлантизм як комплексне явище є одним з головних принципів зовнішньої політики Сполученого Королівства.

Дієвість розглянутих принципів зовнішньої політики Великої Британії у європейській політиці держави зумовила особливості концептуальних підходів її керівництва до відносин з ЄС та участі у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки. В їх основі лежать традиції прагматичного функціоналізму з елементами федералістської кооперації (напротивагу класичному федералізму), екстерналізації (т. зв. концепція «розширення замість поглиблення»), що проявилася у підтримці процесу приєднання до Співтовариства нових країн-членів, та мінімального інституціоналізму. Первинний вплив на політику країни щодо СЗППБ традиційно має концепція міжурядового співробітництва [278, с. 25]. Водночас британська стратегія участі в СЗППБ включає елементи ліберально-ідеалістичного трактування міжнародних відносин при збереженні непорушності державоцентричної парадигми. У діяльності британських урядів помітна історична наступність участі в політичному співробітництві (інтеграції) держав Об'єднаної Європи – послідовна політика стримування федералістських наднаціональних тенденцій, пропагування еволюційного (напротивагу революційному) підходу до розвитку інтеграційних процесів та їх поширення на нові сфери, що визнається як вимушена необхідність, а не об'єктивна потреба. Згідно британського офіційного підходу інтеграція розглядається як співробітництво в рамках коаліцій суверенних держав, інтеграційне поглиблення якого можливе в окремих визначених колективно сферах спільного інтересу («функціональна інтеграція») без утворення всеохоплюючих наддержавних інституцій. Таким підходам відповідає модель вибірково-секторальної інтеграції тетчерівського зразка. Шляхом нав'язування цієї двоїстої моделі британські уряди намагалися диктувати умови європейським партнерам, стримуючи поглиблення інтеграції і намагаючись уникнути ізоляції в об'єднанні. Мінімалістський секторальний підхід відповідав інтересам британської політики в Європі, але ніс загрозу дезінтеграції [279, с. 66].

З огляду на розглянуті концептуальні засади, специфіку предмета, мету і завдання дослідження в процесі його проведення виникла необхідність застосувати комплекс наукових принципів, підходів і методів.

Використання принципу історизму дало можливість простежити генезу СЗППБ ЄС, виявити її конкретно-історичну обумовленість, дослідити причини і характер трансформацій позиції урядів, провідних політичних сил і громадськості Великої Британії щодо участі країни у цьому напрямі діяльності об'єднання у різні періоди її новітньої історії. Дотримання принципу всебічності вивчення проблеми відбулося шляхом виявлення сутності і різноманіття проявів та зв'язків пізнаваних явищ і процесів на внутрішньодержавному та міжнародному рівнях, залучення до дослідження широкої джерельної бази, врахування досягнутого рівня наукового знання і поглядів провідних вітчизняних та зарубіжних дослідників проблематики внеску Великої Британії у процеси європейської інтеграції, становлення Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу.

Врахування принципу проблемності дозволило сформулювати оптимальну структуру дослідження, критично осмислити процеси зародження, становлення і розвитку системи зовнішньополітичної діяльності ЄС, участі в ній Великої Британії в змінюваних зовнішніх і внутрішніх умовах на різних історичних етапах, зробити висновки щодо здобутків і прорахунків урядів Великої Британії різних періодів в їх інтеграційній стратегії, оцінити роль і внесок королівства у розвиток зовнішньополітичного потенціалу Європейського Союзу, розкрити причини виходу держави з об'єднання. Принцип багатofакторності обумовив врахування комплексу чинників, які впливали на політику Британії щодо формування і розвитку СЗППБ ЄС.

Застосування в ході дослідження системного підходу дозволило розглядати історію участі Великої Британії в СЗППБ ЄС як елемент історії її зовнішньої політики і міжнародних відносин. Європейська політика держави на рівні відносин з ЄС і функціонування СЗППБ трактується як складна дворівнева система із своєю організаційною структурою, спільними чинниками розвитку, механізмами взаємовпливу. Діалектичний підхід дозволив розглядати СЗППБ ЄС як складну динамічну систему принципів, правил, історично сформованих механізмів взаємовідносин між державами-членами, інституціями

об'єднання і третіми сторонами з точки зору формування та змін підходів політикуму королівства до євроінтеграції.

Оскільки СЗППБ як складова ЄС з точки зору усталених наукових підходів є нетиповим об'єктом дослідження – складним політико-правовим інституційним явищем, історичним феноменом, його вивчення потребує застосування елементів міждисциплінарного підходу. Тому методологічну базу дослідження сформувавши як загальнонаукові підходи, принципи і методи, спеціально-наукові методи дослідження історичного матеріалу, так і ряд методів, запозичених з інших наук, насамперед політології і права. Історія і соціальні науки тісно співпрацюють для спільного пізнання. Особливо це стосується вивчення такого складного явища, як зовнішня політика держави, яка у нашому випадку інтегрована в специфічну структуру регіонального управління (Європейський Союз).

Філософсько-світоглядну основу пізнання становлять головні положення діалектики, на основі яких досліджено неперервність генези європейських інтеграційних процесів, функціонування Європейського Союзу, зародження, становлення і розвиток його зовнішньополітичної і безпекової складової, яка перебуває у взаємодії з іншими підсистемами і напрямками діяльності об'єднання, розвивається, змінюється відповідно до загальних тенденцій функціонування об'єднання і міжнародних умов. Складовим елементом цих історичних процесів стала участь Великої Британії в європейській політичній інтеграції та формуванні СЗППБ ЄС.

Невід'ємною частиною методології наукового дослідження стали методи логіки (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікація, дедукція, індукція, аналогія, висунення гіпотези). Поєднання методів індукції і дедукції, методу сходження від абстрактного до конкретного сприяло визначенню об'єкта і предмета дослідження на основі всебічного аналізу наукових досягнень у вивченні означеної проблеми, формуванню та опрацюванню джерельної бази дослідження, встановленню конкретних прикладів впливу офіційного Лондона на функціонування механізмів зовнішньополітичної

діяльності ЄС. Класифікацію застосовано насамперед при виділенні груп джерел дослідження та історіографічному огляді. Метод аналогії як логічна основа порівняльного методу застосовується при зіставленні політики британських урядів різних періодів щодо участі в механізмах політичного співробітництва держав-членів Європейських Співтовариств, дослідженні східноєвропейської політики Сполученого Королівства і його позиції щодо євроінтеграції України, відносин ЄС і НАТО. Застосування методів системного і структурно-функціонального аналізу спрямоване на дослідження внеску Великої Британії в історію інституційно-правового становлення СЗППБ, розвитку міжнародного впливу і зв'язків Співтовариств з третіми країнами і міжнародними організаціями, формування військово-політичної і військово-технічної співпраці держав Союзу, ролі Великої Британії у становленні відносин ЄС – НАТО, здійснення військово-цивільних операцій і місій Євросоюзу за його межами. Спільна зовнішня політика і політика безпеки трактується як історична підсистема складноструктурованої системи Євросоюзу, в якій Велика Британія намагалася посісти провідні позиції.

Елементи методу моделювання використані для формування цілісного уявлення про інституційно-функціональну структуру зовнішньої політики і політики безпеки ЄС, місця в ній Великої Британії. Застосування статистичного методу пояснюється потребою показати кількісні параметри внеску цієї держави у розбудову насамперед військово-оборонного комплексу ЄС, його зіставлення з можливостями ключових партнерів об'єднання у сфері безпеки – США і НАТО, внеску королівства в організацію та здійснення операцій і місій Європейського Союзу. Використання термінологічного методу дало можливість сформулювати ієрархію основних термінів і понять в рамках категоріального апарату дослідження, уточнити їх зміст та обсяг як необхідну умову коректного використання під час дослідження, запропонувати авторське формулювання дефініцій ключових для розкриття теми і найбільш неоднозначно трактованих в історіографії термінів.

У процесі дослідження проблеми участі Великої Британії у СЗППБ ЄС використано групу спеціально-історичних наукових методів, які мають головне значення для розкриття теми дослідження, а саме: історико-генетичний; дескриптивного аналізу; історичної хронології; проблемно-хронологічного аналізу; синхронного та діахронного аналізу; періодизації; порівняльно-історичний; історико-типологічний; історичної герменевтики.

Історико-генетичний метод дав можливість у процесі дослідження простежити витоки Європейського Союзу як повноцінного і впливового суб'єкта новітньої системи міжнародних відносин, регіональної і світової системи безпеки, умови і чинники формування позиції Великої Британії щодо розвитку зовнішньополітичної та безпекової складової європейської інтеграції, історія реалізації якої сягає середини ХХ ст., а сутність цієї позиції закладена в часи імперського минулого Британії як світової держави.

Завдяки застосуванню методу проблемно-хронологічного аналізу вдалося: логічно структурувати виклад матеріалу; прослідкувати трансформації підходів британського керівництва, політикуму і громадськості щодо зовнішньополітичного та безпекового виміру Європейського об'єднання на різних історичних етапах його розвитку; дослідити особливості політики Великої Британії щодо формування і розвитку СЗППБ ЄС у чіткій часовій послідовності та в конкретних хронологічних рамках; виявити зміни у зовнішній політиці Великої Британії на європейському напрямі, наслідки внутрішньополітичних пертурбацій в державі для її зовнішньополітичного курсу; показати форми участі держави у СЗППБ на прикладі конкретних подій в історії Європейського Союзу; прослідкувати динаміку процесу східного розширення Європейського Союзу та ролі Великої Британії у цьому процесі; дослідити роль Великої Британії в еволюції СПБО та формуванні відносин між ЄС і НАТО; проаналізувати внесок Сполученого Королівства у розвиток співпраці держав-членів Європейського Союзу у військово-технічній галузі; представити історію миротворчої діяльності ЄС і залучення до неї Великої Британії. Для дослідження зазначених питань використано також метод

діахронного аналізу. Для співставлення дій Великої Британії щодо розбудови СЗППБ ЄС з позиціями і діями його головних європейських партнерів Франції і ФРН використано метод синхронного аналізу історичного матеріалу.

Пов'язаний з попереднім метод періодизації використаний при виділенні загальних періодів участі Великої Британії у процесах європейської інтеграції, періодів участі держави у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки, а також викладі матеріалу на основі загальноприйнятої в історіографії послідовності періодів розвитку Європейського Союзу. Завдяки використанню проблемно-хронологічного методу та методу періодизації здійснено системний аналіз особливостей участі Великої Британії у СЗППБ ЄС у хронологічній послідовності.

Метод дискриптивного аналізу дозволив встановити конкретні факти і події у процесі реалізації зовнішньополітичних пріоритетів Великої Британії, участі королівства в європейських регіональних інтеграційних процесах, їх зовнішньополітичному і безпековому вимірі.

Використання порівняльно-історичного методу зумовлене необхідністю проведення компаративного аналізу історичних підходів до розбудови зовнішньополітичної та безпекової складової Європейського Союзу Великої Британії та інших провідних учасників регіональної інтеграції – Франції і Німеччини (з урахуванням позиції Італії). Компаративний аналіз застосовується також при комплексному зіставленні ролі американського і європейського напрямів зовнішньої політики Великої Британії у їх співвідношенні, протистоянні і взаємовпливі.

Використання історико-типологічного методу забезпечило розрізнення історичних моделей провідних міжнародних альянсів, якими для королівства стали відносини з США, що перебувають в основі британського атлантизму і функціонування Північноатлантичного Альянсу, та Європейським Союзом. На прикладі СЗППБ ЄС підтверджено сформоване в історіографії виокремлення трьох типів участі держави в європейській інтеграції – німецького, французького і британського.

Застосування методу історичної герменевтики (текстуального аналізу) обумовлене необхідністю пізнання досліджуваної реальності шляхом здійснення тлумачення змісту різноманітного історичного текстуального матеріалу: пам'ятки права; стенограми засідань обох палат британського парламенту та парламентських комітетів; стратегічні документи із зовнішньої та оборонної політики Сполученого Королівства, Європейського Союзу, США, НАТО різних періодів; передвиборчі маніфести політичних партій; тексти виступів політичних і державних діячів Великої Британії, посадовців Європейського Союзу тощо. Значення методу полягає в інтерпретації ключових подій та рішень в історії досліджуваних явищ і процесів, розкриття їх явного і прихованого змісту.

Серед використаних в дослідженні як додаткових окремих методів інших наук виділимо методи політології: 1) інституційно-порівняльний аналіз (зіставлення структурно-функціональних характеристик інституцій Європейських Співтовариств / Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики і безпеки); 2) івент-аналіз (аналіз політичних подій); 3) політичного моделювання (характеристика моделей розвитку інтеграційного процесу на різних його історичних етапах, підходів провідних держав ЄС до формування і розвитку СЗППБ) та прогнозування (передбачення можливих позитивних та негативних наслідків для СЗППБ внаслідок зміни відносин між Великою Британією та ЄС з огляду на початок процесу «Brexit», що ґрунтується на попередньому досвіді взаємин між сторонами та дослідженні особливостей участі королівства у цьому напрямі функціонування об'єднання). Серед правових методів при аналізі текстів нормативно-правових актів (договорів ЄС) використано історико-правовий метод (характеристика нормативного матеріалу та правової реальності загалом з урахуванням характеристик конкретної історичної обстановки), метод тлумачення правових норм (з'ясування та роз'яснення сутності нормативного матеріалу).

Отже, зважаючи на особливості організації Європейського Союзу, його Спільна зовнішня політика і політика безпеки стала специфічним,

складноструктурованим сегментом функціонування об'єднання, що дозволяє трактувати ЄС як нетипового суб'єкта міжнародних відносин. Дослідження досвіду участі Великої Британії у процесі становлення і розвитку СЗППБ ЄС потребує врахування принципів і підходів цієї держави до реалізації зовнішньої політики загалом, адже вони мали прямий вплив на формування стратегії відносин королівства з Європейським Союзом.

Специфіка предмета дослідження зумовила використання комплексу загальнонаукових та спеціально-історичних методів, що дало можливість досягнути мети і виконати визначені завдання дослідження.

Висновки до розділу 1

Аналіз доробку українських дослідників проблем формування і розвитку СЗППБ ЄС та участі Великої Британії у цьому процесі дає можливість зробити висновок, що дослідження зазначеної проблематики поступово набуває популярності. Однак констатуємо усе ще недостатній рівень історичної розробки проблематики історії участі Великої Британії у процесах європейської інтеграції, особливо після 2005 року. Монографії Ю. Крушинського та Н. Яковенко (2003 р.) залишаються єдиними такого рівня працями у вітчизняній історіографії. Проблема участі Великої Британії у формуванні і реалізації СЗППБ ЄС в дисертаціях вітчизняних вчених у різній мірі представлена лише на рівні окремих параграфів дисертацій О. Неприцького, Ю. Крушинського, Л. Ямпольської, О. Романової, І. Черінька, нечисленних фрагментарних статей в інформаційно-аналітичних виданнях, в яких домінує тематика внеску Великої Британії у розвиток військово-політичної складової ЄС. В усіх роботах наявний аналіз теоретичних підходів, стратегії і тактики у політиці Великої Британії щодо СЗППБ, насамперед СПБО, урядової позиції на різних етапах їх інституційного вдосконалення, але фактично відсутній аналіз участі держави в конкретних проектах. Практично невисвітленими залишаються питання військово-технічної співпраці держав ЄС, здійснення

об'єднанням військових операцій і гуманітарних місій та участі в них британської сторони. Відсутні дослідження історії європейської політики урядів Г. Брауна і Д. Кемерона. Малодосліджене питання ролі України у східноєвропейській стратегії королівства в контексті зовнішньої політики і політики безпеки ЄС.

У західній історіографії найбільшу увагу вказаним науковим проблемам приділили британські та європейські континентальні вчені. Дослідження внеску Сполученого Королівства у СЗППБ ЄС висвітлюється в їх публікаціях як невід'ємна частина інтеграційних процесів і функціонування Європейського об'єднання. Серед авторів цих публікацій виділимо А. Дейтон, Дж. Шарпа, Р. Вайтмена, Г. Андреані, Ч. Бертрама, Ч. Гранта, Дж. Ховарта. В британській історіографії помітне протистояння «євроскептичної» і «єврооптимістичної» течій, представники яких по різному трактують сутність і завдання участі Великої Британії в інтеграційних процесах. В американській історіографії тема участі Великої Британії у розвитку СЗППБ ЄС не знайшла належної уваги вчених. Загалом констатуємо недостатній рівень дослідження участі країни у СЗППБ ЄС у період правління урядів Д. Кемерона (2010 – 2016 рр.). Недостатньо досліджена історія зовнішньополітичної діяльності ЄС, не пов'язана з військовими акціями. Відсутня комплексна праця рівня монографії.

Проблематика участі Сполученого Королівства у СЗППБ ЄС увійшла до переліку тем дослідження російських вчених, але не стала пріоритетною. Про це свідчить відсутність спеціальних комплексних публікацій. Історичний досвід участі держави у формуванні і реалізації зовнішньої та безпекової політики ЄС переважно висвітлюється в загальному контексті її європейської політики, позиції британських урядів щодо регіональної інтеграції. У дисертаціях згадана проблематика представлена на рівні окремих параграфів робіт Т. Андрєєвої, Л. Кузьмічової, А. Валуєва, А. Морозова, С. Очканова, ряду статей в наукових та аналітичних виданнях. Російські дослідники надають перевагу вивченню військово-політичної складової СЗППБ. Недостатньо досліджені питання східноєвропейської політики Великої Британії, залучення її військових і

цивільних ресурсів до військово-цивільних місій і внесок держави у військово-технічну співпрацю в рамках ЄС. Зазначене свідчить, що історія участі Великої Британії у розвитку зовнішньої і безпекої політики ЄС недостатньо досліджена.

Для розкриття теми використано різні за походженням, інформативністю і змістовним наповненням джерела. Їх опрацювання дозволило досягнути поставленої мети і виконати завдання дослідження, гарантувати достовірність результатів, сформулювати обґрунтовані висновки.

Спільна зовнішня політика і політика безпеки ЄС сутнісно поєднала в собі класичний примат першості держави як суб'єкта системи міжнародних відносин та елементи некласичного наддержавного управління, що забезпечують представлення на міжнародній арені спільних позицій і виконання спільних дій учасників об'єднання. Особливості організації і функціонування СЗППБ ЄС зумовили специфіку залучення британської сторони до регіональних інтеграційних процесів у цій сфері, що відбувалося у відповідності з базовими принципами зовнішньої політики Сполученого Королівства, якими є прагматизм, державоцентризм, принципи парламентського суверенітету, глобального охоплення, балансу сил, наступності та атлантизму.

Методологія дослідження, що ґрунтується на дотриманні принципів історизму, всебічного вивчення проблеми, проблемності, багатофакторності, системного та діалектичного підходів, використанні набору загальнонаукових та спеціально-історичних методів, дозволила виявити особливості участі Великої Британії у процесах формування і розвитку СЗППБ ЄС, практичної діяльності об'єднання на міжнародній арені у 1990 – 2016 рр. в контексті новітньої історії Великої Британії, історії Європейського Союзу і трансформацій міжнародних відносин кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Список використаних джерел до розділу 1

1. Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті р.р. ХХ ст. – 10-ті р.р. ХХІ ст.). Погляд з України: монографія. К.: Інститут історії України НАН, 2009. 262 с.
2. Мартинов А. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу: проблеми формування та перспективи реалізації (90-ті роки ХХ століття) // Людина і політика. 2001. № 5. С. 35-48.
3. Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня й оборонна політика Європейського Союзу в умовах боротьби проти міжнародного тероризму // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: Міжнародні відносини. 2002. Вип. 1. С. 61-80.
4. Мартинов А. Еволюція Балканської політики Європейського Союзу (1989–2009 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвідомчий збірник наукових праць / відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. Вип. 18. С. 107-122.
5. Мартинов А. Спільна зовнішня і безпекова політика Європейського Союзу: основні етапи розвитку // Європейські історичні студії. 2015. № 1. С. 43-61.
6. Мартинов А.Ю. Відносини Євросоюзу і НАТО: історичні уроки // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л.М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 19. С. 191-201.
7. Чекаленко Л. До питання унітарності безпеки ЄС // Зовнішні справи. 2009. №8-9. С. 40-43.
8. Чекаленко Л. Геополітичні виміри об'єднаної Європи на рубежі ХХ–ХХІ століть // Віче. 2011. № 2. С. 13-15.
9. Руда В. Поява та розвиток зовнішньополітичного виміру ЄС: домаастріхтський період // Європейські історичні студії. 2017. №7. С. 6-16.
10. Руда В.В. Динаміка розвитку Спільної зовнішньої політики та політики безпеки країн ЄС після 1991 р. // Наукові праці Чорноморського державного

- університету імені Петра Могили. Серія: Історія. 2009. Т. 104. Вип. 91. С. 153-159.
11. Ціватий В., Шаповалова О. Дипломатія та Європейська служба зовнішньої діяльності (ЄСЗД): політико-інституційний аспект // Зовнішні справи. 2013. № 3. С. 42-45.
  12. Леонов В.В., Маркелов В.М. Сили реагування ЄС: проблеми створення // Стратегічна панорама. 2003. № 1. С. 156-158.
  13. Магда Є.В., Павленко В.М. Розбудова системи європейської безпеки та роль Північноатлантичного альянсу: інтереси США та Російської Федерації // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2009. Випуск 20. С. 120-132.
  14. Павленко А.М. Перспективи формування воєнної політики ЄС // Стратегічна панорама. 2006. № 1. URL: http://www.niisp.org/vydanna/panorama/issue.php?s=gpgs1&issue=2006_1 (дата звернення: 26.04.2017).
  15. Сауляк Т.А. Формування європейського безпекового простору в політико-історичному контексті // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2011. Випуск 44. С. 695-705.
  16. Александров О.С. Оборонна промисловість Європейського Союзу: сучасний досвід трансформації // Стратегічні пріоритети. 2013. № 2. С. 168-177.
  17. Вовченко К.І. Миротворча діяльність Європейського Союзу на Балканах // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2012. Випуск 58 (Додатки). С. 75-85.
  18. Чумаченко О.А. Поліцейська місія Європейського Союзу в Боснії і Герцеговині: розвиток інституційного виміру // Проблеми міжнародних відносин. К., 2013. Вип. 6. С. 28-44.
  19. Загорітня Г. Міжнародно-політичні основи становлення і розвитку спільної європейської безпекової та оборонної політики: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.04 – «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку». Львів, 2006. 20 с.

20. Семенюк О.Л. Спільна політика Європейського Союзу у сфері безпеки та оборони в умовах його розширення: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.04 – «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку». К., 2007. 20 с.
21. Кравченко В.В. Політика Франції в галузі безпеки та оборони (1994–2008 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02. Донецьк, 2011. 248 с.
22. Кудряченко А.І. Європейська політика Федеративної Республіки Німеччини (1970-1990 рр.). К.: Наукова думка, 1996. 240 с.; Федеративна Республіка Німеччина: демократична модель взаємодії альтернативних суб'єктів політики // Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз із зарубіжними країнами / за заг. ред. Ф.М. Рудича. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2016. С. 382-413.
23. Кондратюк С.В. Європейська політика об'єднаної Німеччини. К.: Профі, 2008. 264 с.
24. Шаповалова О.І. Франко-британське співробітництво в процесі становлення Європейської політики безпеки і оборони // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. К.: Київський університет, 2008. Вип. 76. (Частина II). С. 170-174.
25. Колотуха О.Ю. Політика Франції щодо європейської безпеки за президентства Ніколя Саркозі // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2012. Випуск 58 (Додатки). С. 158-164.
26. Гордієнко К.В., Корюкалов М.В. Політика Ніколя Саркозі щодо посилення Спільної політики безпеки і оборони ЄС та її результати // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2013. Вип. 71. С. 881-887.
27. Тюшка А. «Четверта опора» Європейського Союзу: мілітаризація розпочинається // Юридичний журнал. 2007. №1. С. 21-27.
28. Миронова М.А. Трансформація відносин Європейського Союзу та США в постбіполярний період: автореф. дис... канд. політ. наук: спец. 23.00.04 –

- «Політичні проблеми міжнародних систем і сучасного розвитку». К., 2007. 22 с.
29. Складенко Д.В. Трансформація європейської політики США після завершення холодної війни: дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.04. К., 2004. 188 с.
30. Онищенко И.Г. Американско-европейское внешнеполитическое партнёрство // Интеллект XXI. 2014. № 3. С. 15-23.
31. Савін С.Л. Роль США у формуванні нової архітектури європейської безпеки // Стратегічні пріоритети. 2010. №4 (17). С. 149-153.
32. Копійка В.В. Теоретичний та практичний виміри розширення європейського союзу: автореф. дис. ... докт. політ. наук: спец. 23.00.04 – «Політичні проблеми міжнародних систем і сучасного розвитку». К., 2004. 24 с.
33. Халаджі В.В., Яковенко Н. Європейська політика сусідства: роль та місце України: монографія. К.: Наук. світ, 2012. 218 с.
34. Кіш Є.Б. Країни центральної Європи в системі міжнародних євроінтеграційних процесів (1991 – 2007 роки): автореф. дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.02 – «Всесвітня історія». Ужгород, 2008. 40 с.; Герасимчук Т.Ф. Країни Центральної Європи в політиці Європейського Союзу (1989 – 2004 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.02 – «Всесвітня історія». К., 2005. 23 с.
35. Малік В.М. Еволюція східної політики Європейського Союзу // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2011. Вип. 43. С. 651-658.; Тодоров І. Я. Регіональний вимір ініціативи ЄС «Східне партнерство» в Україні // Чорноморський літопис. 2013. 8. С. 38-42.
36. Микієвич М.М. Правові засади організації та діяльності європейського союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки: автореф. дис. ... доктора. юрид. наук: 12.00.11 – «Міжнародне право». К., 2007. 46 с.
37. Рябоштан Є.В. Політико-інституційні механізми формування спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу: автореф. дис. ...

- канд. політ. наук: 23.00.04 – «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку». Львів, 2011. 21 с.
38. Шелудченкова А.С. Спільна політика безпеки і оборони в структурі Європейського Союзу // Актуальні проблеми держави і права. 2011. Вип. 60. С. 381-387.
39. Яковенко Н. Історичні чинники формування британських підходів до європейської інтеграції у ХХ ст. // Історичний журнал. 2004. № 3. С. 56-62.
40. Крушинський В.Ю. Концепції багаторівневої інтеграції європейської інтеграції як фактор реалізації «особливої» позиції Великої Британії // Цветков Г.М. Серія «Видатні постаті Київського національного університету». К.: Київський університет, 2007. С. 242-261.
41. Гогунська Т.О. Формування та реалізація зовнішньополітичних принципів кабінетів М.Тетчер на європейському та американському напрямках (1979–1990 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02 – «Всесвітня історія». Одеса, 2003. 20 с.
42. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: Києво-Могилянська Академія, 2011. 395 с.
43. Циватий В., Чекаленко Л. Втеча «троянського коня» // Зовнішні справи. 2016. № 7. С. 17-21.
44. Нечаюк І.О. «Євроскептицизм» у процесі європейської інтеграції (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук.: 07.00.02 – «Всесвітня історія». К., 2013. 20 с.
45. Неприцький О.А. Велика Британія та європейська інтеграція (90-ті рр. ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Х., 2003. 230 с.
46. Яковенко Н.Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. К.: Науковий світ, 2003. 227 с.
47. Крушинський В.Ю. Британська Європа чи європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: монографія. К., 2003. 214 с.

48. Ямпольська Л.М. Маастрихтський «Договір про Європейський Союз» і Велика Британія: між цінностями комунітаризму та національного суверенітету // Збірник наукових праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Серія «Історія та географія». Х.: ОВС, 2006. Вип. 23. С. 5-14.
49. Копійка В.В. Великобританія та формування комунітарних принципів ЄС // Актуальні проблеми міжнародних відносин. К.: КНУ ім. Т. Шевченка. Інститут міжнародних відносин. 1999. Вип. 16. С. 3-11.
50. Копійка В.В. Великобританія у Європейському Союзі: очікування та наслідки // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2001. Вип.5. С. 169-176.
51. Храбан І. «Третій шлях» Великої Британії в європейській політиці // Людина і політика. 2004. № 2. С. 112-121.
52. Яковенко Н.Л. Проєвропейська спрямованість політики Тоні Блера: через «третій шлях» до європейського лідерства // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. 2003. Вип. 25. С. 25-30.
53. Соколов В., Соколов А. Зовнішня політика лейбористів: власний курс чи продовження політики торі? // Політичний менеджмент. 2007. №2. С. 137-143.
54. Черінько І.П. Позиція лейбористського уряду Великої Британії щодо розширення Європейського Союзу 2004 року // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2009. Вип. 23. С. 433-440.
55. Черінько І. Європейський Союз у зовнішній політиці лейбористського уряду Великої Британії: уроки для України // Віче. 2009. № 12. С. 27-29.
56. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у спільній зовнішній політиці і політиці безпеки ЄС в українській історіографії // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. 2016. № 1. С. 52-59.
57. Пик С. США – Велика Британія: «особливі відносини»: монографія. К.: Знання, 2006. 283 с.

58. Кандуба Т.Ю. Атлантизм в зовнішній політиці урядів Тоні Блера: дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02. Донецьк, 2010. 215 с.
59. Яковенко Н.Л. «Особливі відносини» як практичний вияв атлантизму // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. 2004. № 29-30. С. 23-30.
60. Яковенко Н. Внесок Великої Британії в діяльність НАТО // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. 2007. Вип. 35-36. С. 61-65.
61. Володіна М.О. Співробітництво США та Великої Британії у реформуванні НАТО (90-і роки ХХ ст. – 2004 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02. – «Всесвітня історія». Луганськ, 2011. 22 с.
62. Джуринська С., Ковальчук С. Взаємодія Великої Британії та США в рамках НАТО // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2013. Випуск 73. С. 363-364.
63. Русанова М.І. Об'єднана Європа або атлантизм: вибір сучасної ідентифікації Великої Британії // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2012. Випуск 62 (№7). С. 666-671.
64. Судак І.І. Особливості реалізації зовнішньополітичного курсу Великобританії // Проблеми міжнародних відносин. 2013. Вип. 6. С. 202-214.
65. Неприцький О.А. Велика Британія та європейська інтеграція (90-ті рр. ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02. – «Всесвітня історія». Харків, 2003. 17 с.
66. Крушинський В.Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04. К., 2004. 471 с.
67. Яковенко Н.Л. Європейська інтеграційна політика Великої Британії та міжнародні чинники її формування (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02 – «Всесвітня історія». Донецьк, 2005. 38 с.

68. Ямпольська Л.М. Інтеграційні процеси в Європі та Велика Британія (1973–1997 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 – «Всесвітня історія». К., 2004. 23 с.
69. Романова О.В. Зовнішньополітичні стратегії Франції, Німеччині і Великобританії у контексті розвитку й імплементації СЗБП ЄС: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Одеса, 2008. 181 с.
70. Яковенко Н.Л. Велика Британія в міжнародних організаціях. К.: Київський університет, 2011. 400 с.
71. Черінько І.П. Політика Великої Британії щодо розширення Європейського Союзу (1997–2010 рр.): автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 – «Політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку». К., 2012. 17 с.
72. Зарембо К. Європейська армія – реальність чи фантазія? // Європейська правда. 2015. 16 березня. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/03/16/7031852/> (дата звернення: 03.02.2016).
73. Грубінко А.В. Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990-2016 рр.): монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. 640 с.
74. Cameron F. An Introduction to European Foreign Policy. London, New York, 2007. 255 p.
75. Купер Р. Раздор между народами. Порядок и хаос в XXI веке / пер. с англ. М., 2010. 240 с.
76. Grant Ch. Strength in numbers Europe's foreign and defence policy. London: Centre for European Reform, Report, 06 September 1996. 59 p.
77. A More Coherent and Effective European Foreign Policy? A Federal Trust Report. London, 2009. 43 p.
78. Howorth J. European integration and defence: the ultimate challenges. Paris. April 2000. Chaillot Paper 43. 114 p.

79. Howorth J. Saint-Malo plus five: an interim assessment of ESDP // Notre Europe. Policy papers №7. November 2003. 36 p.: Howorth J. Security and Defence Policy in the European Union. Basingstoke, 2007. 315 p.
80. Valasek T. Europe's defence and its new security strategy // CER Bulletin. 03 December 2007. URL: <http://www.cer.org.uk/publications/archive/bulletin-article/2007/europe%E2%80%99s-defence-and-its-new-security-strategy> (дата звернення: 15.12.2015).
81. Childs D. Britain Since 1945: A Political History. Fifth edition. London and New York, 2001. 374 p.
82. Reynolds D. Britannia Overruled: British Policy and World Power in the 20th century. London, 2013. 378 p.
83. Stephen G. An Awkward Partner. Britain in the European Community. Third edition. Oxford, 1998. 312 p.
84. Young J.W. Britain and European Unity, 1945 – 1999 / 2-nd ed. London, 2000. 237 p.
85. Wall S. A Stranger in Europe: Britain and the EU from Thatcher to Blair. Oxford, 2008. 246 p.
86. Geddes A. The European Union and British Politics. Basingstoke, 2003. 272 p.
87. Britain, the Commonwealth and Europe. The Commonwealth and Britain's Applications to join the European Communities / ed. by A. May. London: Palgrave, 2001. 185 p.
88. Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика / пер. з англ. К.: Дух і Літера, 2011. 464 с.
89. Wall S. Making the Single Market. Witness Remarks // Journal of European Integration History. 2010. Vol. 6. pp. 57-64.
90. Wallace H. The UK: 40 Years of EU Membership // Journal of Contemporary European Research. 2012. Volume 8. Issue 4. p. 546-552.
91. Cooper R. Britain and Europe // International Affairs. 2012. No 88. Vol. 6. pp. 1191-1203.

92. Grant Ch. Why is Britain Eurosceptic? // Center for European Reform. Essays. December 2008. 8 p.
93. Gibbins J. British Discourses on Europe: Self/Other and National Identities: A thesis submitted to the University of Birmingham for the degree of Doctor of Philosophy, July 2012. 349 p.
94. Seldon A. Major. A Political Life. London: Phoenix, 1998. 512 p.
95. Holmes M. John Major and Europe: The Failure of a Policy 1990-7 // The Bruges Group. URL: <https://www.brugesgroup.com/media-centre/papers/8-papers/801-john-major-and-europe-the-failure-of-a-policy-1990-7> (дата звернення: 19.10.2016).
96. Kavanagh D. John Major's political legacy // Observatoire de la société britannique. 2009. No 7. pp. 27-35.
97. The Blair Effect 2001–5 / edited by A. Seldon and D. Kavanagh. Cambridge: Little, 2005. 483 p.
98. Blair's Britain, 1997–2007 / ed. by A. Seldon. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 690 p.
99. Williams P.D. British Foreign Policy under New Labour, 1991–2005. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005. 263 p.
100. Security Studies: An Introduction. 2nd edition/ ed. by Paul D. Williams. New York: Routledge, 2012. 656 p.
101. Wallace W. The Collapse of British Foreign Policy // International Affairs. 2005. Vol. 81. No. 1. pp. 53-68.
102. Grant Ch. Can Britain lead in Europe? London, 2002. 90 p.
103. Дейтон А. Единая Европа как предмет политики // Вестник Европы. 2002. №4. URL: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2002/4/dei.html> (дата звернення: 27.10.2016).
104. Lunn J., Miller V., Smith B. British foreign policy since 1997 // House of Commons Library, Research Paper 09/56, 23 June 2008. 123 p.
105. British Foreign Policy. The New Labour Years / ed. by O. Daddow and J. Gaskarth. London, 2011. 304 p

106. Daddow O. New Labour and the reinvention of British and European history // Charles A. Media in the Enlarged Europe: Politics, Policy and Industry Intellect. Chicago, 2009. pp. 133-143.
107. O'Donnell C.M., Whitman R.G. European policy under Gordon Brown: perspectives on a future prime minister // International Affairs. 2007. No 83. Vol.1. pp. 253-272.
108. Hughes K. Britain and the EU – a sorry tale of collapsing influence and dishonest debate // Friends of Europe. 21 Nov 2014. URL: <http://www.friendsofeurope.org/future-europe/britain-eu-sorry-tale-collapsing-influence-dishonest-debate/> (дата звернення: 24.04.2017).
109. Oliver T. A European Union without the United Kingdom. The geopolitics of a British exit from the EU // LSE Ideas. Strategic update 16.1. February 2016. 21 p.
110. Dempsey J. Judy Asks: Is Britain Still a Foreign Policy Power? // Carnegie Europe. February 18, 2015. URL: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=59100> (дата звернення: 12.11.2016).
111. Johnston S. The EU's CSDP: an (objective) UK perspective // European Geostrategy. 2016. 27 March. URL: <http://www.europeangeostrategy.org/?s=UK> (дата звернення: 14.09.2016).
112. Brimmer E. Seeing blue: American visions of European Union, September 2007. Chaillot Paper 105. 79 p.
113. Dumbrell J. A Special Relationship Anglo-American Relations from the Cold War to Iraq. 2nd edition. Basingstoke, 2006. 318 p.
114. Cyr I. Arthur. Britain, Europe and the United States: change and continuity // International Affairs. Oxford, 2012. No 88:6. pp. 1315-1330.
115. Harris R. Britain in the World: beyond Europe versus America // British American Security Information Council. November 25, 2013. URL: <http://www.basicint.org/blogs/2013/11/britain-world-beyond-europe-versus-america> (дата звернення: 23.11.2016).

116. Dempsey J. Time for Britain to Turn to Europe // Carnegie Europe. September 2, 2013. URL: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=52818> (дата звернення: 19.11.2016).
117. Deighton A. On the Cusp: Britain, Maastricht and European Security. San Domenico, 1997. 22 p.
118. Sharp J.M. British policy in Bosnia 1991–1995 // Journal of European Integration History. 2004. Volume 10. Number 1. pp. 117-138.
119. Whitman R.G. Amsterdam's unfinished business? The Blair government's initiative and the future of the Western European Union. Paris, January 1999. 29 p.
120. Andreani G., Bertram Ch., Grant Ch. Europe's military revolution. London, 2001. 86 p.
121. Howorth J. Security and Defence Policy in the European Union. Basingstoke, 2007. 315 p.
122. Oakes M. European Defence: From Pörschach to Helsinki. London, 21 February 2000. Research Papers 00/20. 48 p.
123. Garden T. Has Blair lost the Plot on European Defence? // The UK Defence Forum. 1999. URL: <http://www.ukdf.org.uk/assets/downloads/assets/writings/articles/1999/9912source.html> (дата звернення: 12.05.2016).
124. Forster A. Britain and the Maastricht Negotiations. London, 1999. 211 p.
125. Valasek T. France, NATO and European defence. London. Centre for European Reform, Policy Brief, 12 May 2008. 6 p.
126. Dempsey J. Can a Defense Merger Change Britain's Attitude Toward Europe? // Carnegie Europe. October 1, 2012. URL: <http://carnegieeurope.eu/2012/10/01/can-defense-merger-change-britain-s-attitude-toward-europe/e056> (дата звернення: 25.03.2016).
127. Balfour R. Can the EU have a foreign and security policy without Britain? A grim and insular picture of the future. 18 January 2013. URL: http://www.epc.eu/pub_details.php?cat_id=13&pub_id=3238 (дата звернення: 20.05.2016).

128. Bond I., Besch S., Gostyńska-Jakubowska A., Korteweg R., Mortera-Martinez C., Tilford S. Europe after Brexit Unleashed or undone? London, April 2016. 15 p.
129. Moravcsik A. Striking a New Transatlantic Bargain Andrew // Foreign Affairs. July-August 2003. Vol. 42. No 4. pp. 74-89.
130. Sloan S.R. The United States and European Defence. Paris, April 2000. Chaillot Paper 39. 54 p.
131. Кеннеди П. Трансатлантические отношения: три сценария развития // Россия в глобальной политике. 2004. №1. URL: http://www.globalaffairs.ru/number/n_2453 (дата звернення: 15.02.2017).
132. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. М.: Междунар. отношения, 2009. 280 с.
133. Бжезинський З. Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної влади пер. з англ. Г. Лелів. Львів: Літопис, 2012. 168 с.
134. Smith M.E. Europe's Foreign and Security Policy. The Institutionalization of Cooperation. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2004. 291 p.
135. Mix D.E. The European Union: Foreign and Security Policy. Washington, April 8, 2013. 25 p.
136. Mathiopoulos M., Gyarmati I. Saint Malo and Beyond: Toward European Defense // The Washington Quarterly. 1999. Vol. 22. No 4. pp. 65-76.
137. McNamara S. Is the Special Relationship Still Special? // Journal of International Security Affairs. 2008. No 14. pp. 21-28.
138. Sinnott R. European public opinion and security policy. Paris: Institute for Security Studies, July 1997. 37 p.
139. Арах М. Европейский Союз: видение политического объединения; пер. со слов. М.: Экономика, 1998. 467 с.
140. Contemporary European Foreign Policy / ed. by W. Carlsnaes, H. Sjursen, B. White. London, 2004. 278 p.
141. Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / пер. з англ. К.: К.І.С., 2006. 696 с.

142. Dietl R. The Genesis of a European Security and Defence Policy // A Companion to Europe Since 1945; ed. by K. Larres. Oxford, 2009. pp. 323-354.
143. Bindi F., Shapiro J. EU Foreign Policy: Myth or Reality? // The Foreign Policy of the European Union Assessing Europe's Role in the World / ed. F. Bindi. Washington: Brookings Institution Press, 2010. pp. 339-348.
144. Challenges for European Foreign Policy in 2013. Renewing the EU's role in the world / ed. by G. Grevi and D. Keohane. Madrid, 2013. 109 p.
145. Loth W. Building Europe: A History of European Unification. Duisburg: de Gruyter Oldenbourg, 2015. 485 p.
146. Schmitt B. European capabilities: how many divisions? // EU Security and Defence Policy. The first five years (1999-2004) / ed. by N. Gnesotto. Paris, 2004. pp. 89-110.
147. Keohane D. 10 years after St. Malo. Paris, October 2008. 2 p.
148. European Security and Defence Policy the first 10 years (1999-2009) / ed. by G. Grevi, D. Helly and D. Keohane. Paris, 2009. 448 p.
149. Biscop S., Coelmont J. Permanent Structured Cooperation in Defence: Building Effective European Armed Forces. Brugge, September 2010. No 15. 23 p.
150. Фішер Й. Історія повертається. Світ після 11 вересня і відродження Заходу. К.: Темпора, 2013. 336 с.
151. Larsen H. British and Danish European Policies in the 1990s: A Discourse Approach // European Journal of International Relations. 1999. Vol. 5. No 4. pp. 451-483.
152. Perisic B. Britain and Europe: a History of Difficult Relations. Berlin, 2010. 10 p.
153. British Foreign Policy. The New Labour Years / ed. by O. Daddow and J. Gaskarth. London, 2011. 304 p.
154. Davidson I. Blair's European Dilemma // Project Syndicate. 2005. 9 May. URL: <http://www.project-syndicate.org/commentary/blair-s-european-dilemma/Russia> (дата звернення: 12.03.2015).

155. Techau J. Britain Needs to Go Beyond Its Inner Margaret Thatcher // Carnegie Europe. 2014. 21 January. URL: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=54249> (дата звернення: 08.11.2016).
156. Lehne S. The Big Three in EU Foreign Policy // The Carnegie Papers. Washington, July 2012. 32 p.
157. Peters D. Constrained Balancing: The EU's Security Policy. Basingstoke, 2010. 264 p.
158. Jazwinski K. The Role of Britain in the Development of the ESDI and the Transatlantic Link. Warsaw, 2002. 35 p.
159. Biscop S. The UK and European defence: leading or leaving // International Affairs. 2012. No 88:6. pp. 1297-1313.
160. Gomis B. The European implications of Franco-British defence cooperation // European Geostrategy. 2014. 11 February. URL: <http://www.europeangeostrategy.org/2014/02/european-implications-franco-british-defence-cooperation/> (дата звернення: 12.10.2016.).
161. Rettman A. UK champions own diplomacy over EU «action service» // EU observer. 5 May 2011. URL: <https://euobserver.com/foreign/32271> (дата звернення: 17.03.2015).
162. Европейский Союз в XXI веке: время испытаний / под ред. О.Ю. Потемкиной (отв. ред.), Н.Ю. Кавешникова, Н.Б. Кондратьевой. М.: Весь Мир, 2012. 656 с.
163. Европейский Союз в поиске глобальной роли: политика, экономика, безопасность: монография / Л.О. Бабынина и др.; под общ. ред. Ал.А. Громыко, М.Г. Носова. М.: Весь Мир, 2015. 592 с.
164. Европейский союз на пороге XXI века. Выбор стратегии развития / под ред. Ю.А. Борко (отв. ред.), О.В. Буториной. М.: УРСС, 2001. 476 с.
165. Барановский В.Г. Европейское сообщество в системе международных отношений. М.: Наука, 1986. 320 с.
166. Барановский В.Г. Западная Европа: военно-политическая интеграция. М.: Междунар. отношения, 1988. 200 с.

167. Лобанов Р.О. Проблемы внешней политики, безопасности и обороны в деятельности Европейского союза: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2005. 268 с.
168. Тихова В.В. Формирование Общей внешней политики и политики безопасности Европейского союза (1992–2004 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. М.: МГИМО(У)МИД России. 2006. 233 с.
169. Уткин С.В. Процесс формирования общей внешней политики и политики безопасности Европейского Союза: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04. М., 2006. 270 с.
170. Арбатова Н. Новая стратегия безопасности ЕС (российский взгляд на «документ Соланы») // Современная Европа. 2003. Вып. 4. С. 60-67.
171. Юрьева Т. Внешнеполитическое измерение ЕС: парадоксы и дилеммы // Космополис. 2004/2005. № 4 (10). С. 53-64.
172. Барабанов О.Н. Общая политика Европейского Союза в области обороны и безопасности: этапы становления и перспективы развития // Европейские страны СНГ: место в «большой Европе» / М.М. Наринский (отв. ред.). М.: Международные отношения, 2005. С. 166-195.
173. Бордачев Т. Европейский мир после 1989 года // Россия в глобальной политике. 2007. № 3. Май-июнь. URL: http://www.globalaffairs.ru/number/n_8813 (дата звернения: 18.10.2016).
174. Офицеров-Бельский Д. Перспективы общей внешней политики ЕС // Международные процессы. 2013. Том 11. № 1 (32). Январь-апрель. С. 122-131.
175. Борко Ю.А. Европейский Союз в XXI веке: текущие дела и фундаментальные проблемы // Современная Европа. 2015. № 3 (63). Июль-сентябрь. С. 7-16.
176. Журкин В.В. Военная политика Евросоюза. М.: Междунар. отношения: Институт Европы РАН, 2014. 256 с.
177. Безопасность Европы / под ред. В.В. Журкина. М.: Весь Мир, 2011. 752 с.

178. Европейский Союз и региональные конфликты / Н.К. Арбатова, А.М. Кокеев (отв. ред.). М.: ИМЭМО РАН, 2011. 143 с.
179. Арсланова Е.Б. Западноевропейский союз в системе европейской интеграции: 1984-1999 гг.: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15 – «История международных отношений и внешней политики». Екатеринбург, 2002. 23 с.
180. Годенов И.С. Формирование институтов и механизма Общей политики безопасности и обороны европейского союза (1998 – 2012 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 – «Всеобщая история». Томск, 2012. 24 с.
181. Коварский Н.Н. Военно-политическая интеграция ЕС: направления, формы, методы: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04. М., 2008. 199 с.
182. Мацепуро Д.М. Основные направления развития Общей политики безопасности и обороны Европейского Союза (1997–2009 гг.): автореф. ... канд. ист. наук: 07.00.03 – «Всеобщая история». Томск, 2012. 24 с.
183. Иванов И. Военно-промышленный комплекс Европейского Союза // Современная Европа. 2006. Вып. 1. С. 31-48.
184. Обичкина Е.О. Франция в поисках внешнеполитических ориентиров в постбиполярном мире: монография. М.: МГИМО, 2003. 470 с.
185. Франция. В поисках новых путей / отв. ред. Ю.И. Рубинский. М.: Весь Мир, 2007. 624 с.
186. Зверева Т.В. Внешняя политика современной Франции: монография. М.: Канон+, 2014. 344 с.
187. Итальянская республика в меняющемся мире / под ред. А.А. Язьковой. М.: Ин-т Европы РАН, 2014. 142 с.
188. Руссков В.В. Политика ФРГ и США по вопросам развития европейской системы безопасности (1998-2005 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 – «Всеобщая история». Томск, 2007. 26 с.
189. Семенов О.Ю. Эволюция деятельности ФРГ в области европейской безопасности (1990-2005 гг.): военно-политические аспекты: автореф. дис.

- ... канд. ист. наук: 07.00.15 – «История международных отношений и внешней политики». Нижний Новгород, 2006. 26 с.
190. Троицкий М.А. Трансатлантический союз. 1991-2004. Трансформация системы американо-европейского партнерства после распада биполярности. М.: НОФМО, 2004. 252 с.
191. Цыкало В.В. Европейская оборонная идентичность в трансатлантических отношениях и Россия: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04. М., 2007. 163 с.
192. Тузовская Н.Ю. Отношения ЕС и НАТО в процессе трансформации европейской системы безопасности: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 – «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии (политические науки)». М., 2009. 20 с.
193. Казанчев Д.В. Трансформация НАТО в контексте формирования системы безопасности в Европе (1991–2013 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15 – «История международных отношений и внешней политики». М., 2013. 28 с.
194. Европеизм и атлантизм в политике стран Европейского Союза / отв. ред. Н.К. Арбатова. М.: ИМЭМО РАН, 2009. 118 с.
195. Игумнова Л.О. Внешняя политика Европейского Союза между Европеизмом и Атлантизмом // Центр Международных и Европейских исследований им. Фернана Броделя Иркутского государственного университета. URL: www.tempus.isu.ru/publ_01.doc
196. Носов М. Отношения ЕС – США: политика, экономика, безопасность // Современная Европа. 2004. № 4. С. 8-22.
197. Гусаров Ю.А. Трансатлантические отношения в условиях трансформации НАТО (Обзор) // Актуальные проблемы Европы. 2004. № 4. С. 59-69.
198. Михайлов С.А. Изменения в подходах США к Европейской политике в сфере безопасности и обороны // Проблемы национальной стратегии. 2010. № 4(5). С. 7-23.

199. Бычковская О.М. Новые аспекты сотрудничества НАТО и ЕС в условиях финансового кризиса // Международная безопасность и НАТО в современном мире: материалы Международного семинара (Минск, 5–6 декабря 2013 г.); под ред. А.А. Розанова, А.В. Русаковича. Минск, 2014. С. 34-41.
200. Сербина А.С. Общая внешняя политика и политика безопасности ЕС – испытание востоком // Вестник Томского государственного университета. 2009. № 324. С. 196-199.
201. Браницкий А.Г. Расширение Евросоюза и углубление европейской интеграции в начале XXI в. // Большая Европа в глобальном мире: новые вызовы – новые решения / под ред. Ал.А. Громько. М.: Нестор-история, 2013. С. 59-70.
202. Трещенков Е.Ю. От восточных соседей к восточным партнерам. Республика Беларусь, Республика Молдова и Украина в фокусе политики соседства Европейского Союза (2002-2012). СПб: Свое издательство, 2013. 402 с.
203. Корзун П.А. Восточное направление «политики соседства» Европейского Союза: автореф. дис. ...канд. полит. наук: 23.00.04 – «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии (политические науки)». М., 2010. 25 с.
204. Болгова И.В. Кризис восточной политики ЕС // Вестник МГИМО Университета. 2014. № 4(37). С. 133-137.
205. Стрелков А. Европейская политика соседства: непоследовательное движение к цели // Современная Европа. 2009. № 3. С. 119-126.
206. Федорцев В.А. Восточное направление европейской политики соседства: особенности становления и развития // Проблемы национальной стратегии. 2012. № 2(11). С. 27-48.
207. Липкин М.А. Британия в поисках Европы: долгий путь в ЕЭС (1957 – 1974 гг.). СПб: Алетейя, 2009. 240 с.

208. Девишев И.Б. Особенности политики Великобритании в отношении европейской интеграции. 1945-1990-е гг.: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.03 – «Всеобщая история». М, 2008. 29 с.
209. Перегудов С.П. Тэтчер и тэтчеризм. М: Наука, 1996. 301 с.
210. Очканов С.А. Роль Великобритании в развитии внешнеполитической и военно-политической интеграции в Западной Европе (1979-1990 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. Томск, 2011. 222 с.
211. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у зовнішній політиці і політиці безпеки Європейського Союзу: огляд російської історіографії // Європейські історичні студії. 2017. № 6. С. 28-47.
212. Капитонова Н.К. Приоритеты внешней политики Великобритании в период правления консерваторов, 1979-1997 гг.: дис. ... докт. ист. наук: 07.00.03 М., 1999. 599 с.
213. Великобритания: эпоха реформ / под. ред. Ал.А. Громько. М.: Весь Мир 536 с.
214. Дилеммы Британии: поиск путей развития / под ред. Ал.А. Громько. М.: Весь Мир, 2014. 480 с.
215. Андреева Т.Н. Британская стратегическая культура между европеизмом и атлантизмом на рубеже XX – XXI веков // Европеизм и атлантизм в политике стран Европейского Союза / отв. ред. Н.К. Арбатова. М.: ИММО РАН, 2009. С. 45-65.
216. Девишев И.Б. Особенности политики Великобритании в отношении европейской интеграции. 1945-1990-е гг.: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.03 – «Всеобщая история». М, 2008. 29 с.
217. Елохина Ю.В. Место Великобритании в европейском интеграционном процессе: вторая половина XX в. – начало XXI в.: дис. ... уч. степени канд. ист. наук: 07.00.03. Иркутск, 2011. 187 с.

218. Порецкова Е.А. Евроинтеграционная стратегия Великобритании в период консервативных кабинетов М. Тэтчер и Д. Мейджора: автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.03 – «Всеобщая история». Саратов, 2013. 23 с.
219. Яньшина И.В. Политика Великобритании в вопросе европейской интеграции в свете Лиссабонских соглашений (2007–2011): автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.15 – «История международных отношений и внешней политики». М., 2013. 29 с.
220. Морозов А.М. Факторы формирования политики Великобритании в отношении ЕС: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04. М., 2008. 185 с.
221. Яковенко А.В. Европейская дилемма Великобритании // Россия в глобальной политике. 2015. 5 апреля. URL: <http://www.globalaffairs.ru/diplomacy/Evropayskaya-dilemma-Velikobritanii-17400> (дата звернения: 04.06.2015).
222. Галин Д. Военная политика Великобритании // Зарубежное военное обозрение. 2014. № 4. С. 11-17.
223. Кузьмичева Л.О. Великобритания и европейская интеграция: подход британских лейбористов (1988 – 2001 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2005. 213 с.
224. Брункевич Д.В. Консервативная партия Великобритании и Европейский Союз в 1990-2004 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. Ярославль, 2005. 304 с.
225. Великобритания перед всеобщими выборами 2010 г. Доклады Института Европы № 250 / под ред. Ал.А. Громько. М.: Ин-т Европы РАН: Рус. сувенир, 2010. 144 с.
226. Коалиционное правительство Великобритании – год после выборов. Доклады Института Европы № 270 / под ред. Ал.А. Громько, Е.А. Ананьевой]. М.: Ин-т Европы РАН; Рус. сувенир, 2011. 180 с.
227. Ход, и тоги и последствия всеобщих парламентских выборов 2015 г. в Великобритании / под ред. Е.В. Ананьевой. М.: Ин-т Европы РАН, 2015. 148 с.

228. Минаев М.В. Американско-британские отношения в начале XXI века: автореф. дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.04 – «Политические проблемы международных отношений и глобального развития». М., 2008. 20 с.
229. Шамгунова А.Н. Политические отношения Великобритании и США на рубеже XX-XXI вв.: автореф. дис.. канд. ист. наук: спец. 07.00.15 – «История международных отношений и внешней политики». С-Пб., 2006. 20 с.
230. Андреева Т.Н. Основные проблемы и перспективы политики безопасности и обороны нового кабинета Д. Кэмерона // Ход, итоги и последствия всеобщих парламентских выборов 2015 г. в Великобритании / под ред. Е.В. Ананьевой. М.: Ин-т Европы РАН, 2015. С. 121-128.
231. Громыко Ал.А. Англия перед выбором // Дипкурьер, приложение «Независимой газеты». 2003. 3 марта. URL: http://www.ieras.ru/gromyko_ar7.htm (дата звернения: 17.10.2016).
232. Громыко Ал.А. Британия на внутрицивилизационном надломе // Россия и Британия в процессах европейской интеграции. Доклады Института Европы № 114 / отв. ред. Ал.А. Громыко. М., 2003. С. 23-45.
233. Громыко Ал.А. Великобритания между Европой и Америкой // Россия и НАТО в новом контексте международной безопасности / отв. ред. Д.А. Данилов. М.: Огни ТД, 2005. 242 с.
234. Валуев А.В. Европейское направление внешней политики Великобритании при новых лейбористах: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. СПб., 2007. 188 с.
235. Валуев А.В. К 40-летию вступления соединенного королевства Великобритании и Северной Ирландии в Европейские Сообщества // Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. 2012. Выпуск № 1 (9). С. 144-155.
236. Валуев А.В. Стратегические приоритеты внешней политики и дипломатии Великобритании и Европейского Союза в эпоху глобализации (1997-2013) // Наука и Мир. 2013. № 4. С. 276-278.

237. Валуев А.В. Глобальная роль европейского измерения внешней политики «новой» Великобритании: успех и поражение правительств Тони Блэра (1997-2007 гг.) // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. 2010. Выпуск № 120. С. 283-290.
238. Перегудов С.П. Тони Блэр / отв. ред. Б.С. Орлов. М.: ИНИОН РАН, 1999. 50 с.
239. Громько Ал. Тони Блэр лимитед // Россия в глобальной политике. 2007. №2. 20 апреля. URL: http://www.globalaffairs.ru/number/n_8419 (дата звернения: 04.11.2016).
240. Терентьев А. Торийская внешняя политика Тони Блэра // Мировая экономика и международные отношения. 2005. № 9. С. 47-54.
241. Терентьев А. Торийская внешняя политика Тони Блэра // Мировая экономика и международные отношения. 2005. № 10. С. 45-53.
242. Андреева Т.Н. Англо-французское сотрудничество в политических интеграционных процессах Западной Европы (1980-е – 1990-е гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2001. 289 с.
243. Андреева Т.Н. Великобритания // Европейский Союз и региональные конфликты / отв. ред. Н.К. Арбатова, А.М. Кокеев. М.: ИМЭМО РАН, 2011. С. 52-69.
244. Годованюк К.А. Общая внешняя политика ЕС и дилеммы британской дипломатии // Современная Европа. 2012. № 2. С. 71-81.
245. Третьяков А. Оборонная политика Великобритании (новый этап) // Современная Европа. 2005. № 1. С. 96-106.
246. Иванов А. Англо-французское военно-политическое сотрудничество в контексте общей европейской безопасности // Информационный центр по вопросам международной безопасности. 2011. URL: http://isc.mslu.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=325&Itemid=36 (дата звернения: 04.03.2016).
247. Фёдоров С.М. Новая франко-британская Антанта: «перезагрузка» ЕПОБ? // Коалиционное правительство Великобритании – год после выборов.

- Доклады Института Европы № 270 / под ред. Ал.А. Громыко, Е.А. Ананьевой. М.: Ин-т Европы РАН; Рус. сувенир, 2011. С. 148-154.
248. The National Archives. URL: <http://www.nationalarchives.gov.uk/webarchive/>
249. Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive. URL: <http://www.margaretthatcher.org/archive>
250. British Political Archives. URL: <http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm>
251. UKPOL. Political Speech Archive. URL: www.ukpol.co.uk
252. The Coalition: Our programme for government. London, 2010. 36 p.
253. European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. 477 p.
254. The Institute for Security Studies of the European Union. Chaillot Papers. URL: <http://www.iss.europa.eu/publications/occasional-papers/> (дата звернення: 20.03.2016).
255. Геополітика: енциклопедія / за ред. Є.М. Суліми. К.: Знання України, 2012. 919 с.
256. Гелд Д., Мак-Грю Е. Глобалізація/антиглобалізація / пер. з англ. І. Андрущенко. К.: К.І.С., 2004. 180 с.
257. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у зовнішній політиці і політиці безпеки ЄС: теоретико-концептуальний вимір // Молодий вчений. 2015. №2. С. 12-16.
258. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у СЗППБ ЄС як предмет наукових студій: актуальність, сучасний стан і перспективи досліджень // Європейський Союз та Україна: перспективи трансформації двосторонніх відносин: Збірник матеріалів I щорічної Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин: політичні, економічні та правові аспекти» (Львів, 25.10.2013). Львів: DPI, 2013. С. 259-262.
259. Грубінко А.В. Спільна зовнішня політика і політика безпеки ЄС в контексті сучасних теорій євроінтеграції: структурно-функціональний

- аналіз // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2012. Вип. 19. Том 4. С. 202-206.
260. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union – Consolidated version of the Treaty on European Union – Protocols – Declarations annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference which adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007 – Tables of equivalences // Official Journal. С 326. 26/10/2012. – pp. 0001-0390.
261. Тихова В.В. Формирование Общей внешней политики и политики безопасности Европейского союза (1992–2004 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. М.: МГИМО(У)МИД России. 2006. 233 с.
262. Грубінко А.В. Періоди і фактори розвитку політики Великої Британії щодо Спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС (1990-2014 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне: О. Зень, 2014. Випуск 25. С. 261-264.
263. Підлуцький О. Як Велика Британія потяг європейської інтеграції наздоганяла // Євробюлетень. 2004. Травень-червень. – С. 16-17/
264. Сур I. Arthur. Britain, Europe and the United States: change and continuity // International Affairs. Oxford, 2012. No 88:6. pp. 1315-1330.
265. Русанова М.І. Об'єднана Європа або атлантизм: вибір сучасної ідентифікації Великої Британії // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2012. Випуск 62 (№7). С. 666-671.
266. Roininen A. A Critical Assessment of the Impact of EU Membership on British Sovereignty // International Affairs Forum. July 21, 2016. 12 p.
267. Яковенко Н.Л. Велика Британія в міжнародних організаціях. К.: Київський університет, 2011. 400 с.
268. Грубінко А.В. Атлантизм як принцип і фактор зовнішньої політики Великої Британії у сфері європейської політичної інтеграції: теоретико-концептуальний аналіз // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої

- історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. Рівне: О. Зень, 2015. Випуск 26. С. 168-171.
269. Cameron F. An Introduction to European Foreign Policy. London, New York, 2007. 255 p.
270. Войтоловский Ф.Г. Идеология и практика атлантизма во внешней политике США: автореф. дис. на соискание науч. степени докт. полит. наук: 23.00.04. – «Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития». М., 2013. 40 с.
271. Онищенко И.Г. Американо-европейское внешнеполитическое партнёрство // Интелект XXI. 2014. № 3. С. 15-23.
272. Фішер Й. Історія повертається. Світ після 11 вересня і відродження Заходу. К.: Темпора, 2013. 336 с.
273. Daalder I.H. The End of Atlanticism // Survival. 2003. Vol. 45. No. 2. pp. 147-166.
274. Lind M. The End of Atlanticism: America and Europe beyond the U.S. Election // Internationale Politik und Gesellschaft. 2005. № 1. pp. 25-41.
275. Dunne T. «When the shooting starts»: Atlanticism in British security strategy // International Affairs. 2004. № 5. pp. 893-909.
276. Кандуба Т.Ю. Атлантизм в зовнішній політиці урядів Тоні Блера: дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02. Донецьк, 2010. 215 с.
277. Теміров Ю.Т., Прихненко М.І. Фактор «занепаду» в трансформації зовнішньої політики Великої Британії після закінчення Другої світової війни // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2012. Випуск 59. № 4. С. 809-813.
278. Грубинко А.В. Роль Великобритании в формировании внешней политики ЕС в контексте ведущих теорий евроинтеграции // Вестник МГИМО-Университета. 2015. №1 (40). С. 18-28.
279. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: історія і засади функціонування. К.: Знання, 2012. 751 с.

РОЗДІЛ 2.

ЕВОЛЮЦІЯ БРИТАНСЬКИХ ПІДХОДІВ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У 1940 – 1980-Х РОКАХ

2.1. Позиція британського суспільства і політичних партій щодо європейської політичної інтеграції

Велика Британія має чимало величних сторінок державотворення, які стали предметом гордості її громадян, заклали основи політичних традицій і високого статусу держави у світі. При цьому в історії країни відбувалися неоднозначні процеси політичного розвитку, наявні проблемні аспекти зовнішньої політики, які викликають суперечливу реакцію в суспільстві, відображають своєрідну традицію державно-політичної самоідентифікації мешканців Туманного Альбіону. Одним з таких суперечливих історичних процесів розвитку новітньої зовнішньої політики Сполученого Королівства стала участь в європейській інтеграції.

Після Другої світової війни в Західній Європі вперше склалися об'єктивні умови для успішної практичної реалізації ідеї європейського об'єднання. Кожен з її суб'єктів має своєрідний історичний досвід формування і реалізації регіональної політики, спрямованої на пошуки свого місця в системі міжнародних відносин. Не стала винятком Велика Британія. Її специфічний історичний шлях як невід'ємного суб'єкта європейської політики є ключем для розуміння стратегії урядів ХХ – ХХІ століть щодо участі в регіональних інтеграційних процесах, джерелом особливої позиції держави в євроспільноті [1, с. 247].

Населення Британських островів, як і державність на цих територіях, ведуть свої витоки безпосередньо з Європейського континенту. У I ст. до н.е. на островах жили кельти, які в др. пол. I тис. до н. е. переселилися з Центральної Європи. З I ст. н.е., коли римські імператори почали підкорення Британії, подальший вплив континентальної культури на Британські острови чинила давньоримська цивілізація. Після відходу римлян на рубежі IV – V ст.

відбувався наплив германських племен. У 829 р. за часів короля Уессекса Егберта (802 – 839 рр.) англійськосаксонські королівства були об'єднані в одну державу «Англія», нормандське завоювання якої у 1066 р. закріпило культурно-історичну єдність островів з материковою Європою. Особливістю історичного розвитку держави в Англії стала рання централізація королівської влади [2, с. 176]. Водночас з кінця XIII ст. для її обмеження почав регулярно скликатися парламент, діяльність якого після революції XVII ст. переросла в традицію парламентського суверенітету. Збереження британцями цієї політичної традиції як елемента національного суверенітету через кілька століть стало перешкодою для участі в європейських інтеграційних процесах.

В історіографії не склалося єдиної думки щодо початкового етапу об'єднувачих процесів в Європі, навіть походження ідеї європейського об'єднання. Серед вчених побутує думка, що його історичні витoki варто прослідковувати з часів Античності [3]. Більш реалістичною, географічно та історично коректною є думка про початок об'єднання європейських територій в одне політичне формування за часів Франкської імперії Карла Великого (др. пол. VIII – поч. IX ст.), який завоюваннями на нетривалий час об'єднав значну частину Західної і Центральної Європи. Однак уявлення про Європу як певну єдність, що є чимось більшим, ніж просто сукупністю сусідніх народів, почали формуватися з XI ст. [4; с. 9]. До періоду раннього Середньовіччя відносить народження ідеї єдиної Європи Ю. Борко [5, с. 15]. Середні віки дали поштовх двом різноспрямованим, але пов'язаним процесам розвитку Європи – становленню держав-націй, утвердженню національної ідентичності народів і водночас виникненню ідеї їх політичного єднання. Головні чинники формування ідеї такого об'єднання були прагматичними – християнізація і військові загрози. Відрізнялися його історичні форми – від завоювання до намагання створити спільні інституції.

Як зазначає Н. Яковенко, найважливішою прикметою історичного розвитку Європи можна вважати відсутність політико-адміністративної єдності

континенту, децентралізацію влади, багатополлярність [6, с. 22]. Розкол між західною і східною частинами християнства став каталізатором формування європейської ідентичності в західній частині континенту. Перші військово-політичні об'єднання держав Європи відбувалися в часи хрестових походів (XI – XII ст.) під гаслами захисту святинь і боротьби з іновірцями. На думку А. Мартинова, хрестові походи стали проявом перших спроб спільної зовнішньої та оборонної політики держав Європи [7, с. 15].

Остаточне подолання визначального впливу релігії на політичне життя Європи пов'язане з поширенням прогресивних ідей Просвітництва. Тридцятилітня війна XVII ст. утвердила державоцентризм в системі міжнародних відносин (Вестфальська система), довершений ідеями Великої французької революції. На кілька століть відстоювання ідеї європейської політичної єдності стало справою мислителів-ідеалістів. Головною формою єднання держав стали тимчасові союзи-коаліції для здійснення завоювань і захисту їх результатів. Водночас варто врахувати факт космополітизму еліт держав Європи, які від Вестфальського миру 1648 року до Великої французької революції ідентифікували себе як єдина європейська еліта без обмежень кордонами, національністю і навіть мовою [8, с. 5].

На всіх ключових етапах історії Європи висувалося чимало теоретичних концепцій єднання держав. В контексті ідей християнської єдності одними з перших теоретичні проекти регіонального політичного об'єднання запропонували мислителі П. Дюбуа та А. Маріні. Серед авторів європейських політичних об'єднувчих проектів XVII – XVIII ст. відзначимо французів М. де Бетюна (герцог де Сюллі), який вперше висунув пропозицію про створення регіональної інституції під назвою «Рада Європи», Е. Лакруа (пропагував створення європейських органів для боротьби із зовнішньою загрозою і гарантування внутрішнього миру), абата де Сент-П'єра (у трактаті «Проект вічного миру» 1713 р. закликав до союзу європейських держав) [9, с. 181].

Серед представників англійської суспільно-політичної думки насамперед виділимо У. Пенна, який у праці «Есе про сьогодення і майбутнє миру в Європі

шляхом створення європейського Конгресу, Парламенту або Палати держав» (1693 р.) запропонував заснувати «Європейську лігу» – конфедерацію держав Європи з єдиним представницьким органом для розробки універсальних норм права. Мислитель підтримував ідею створення спільної європейської армії [10, с. 9]. На початку XVIII ст. англійський економіст Дж. Беллерс запропонував власну версію європейського політичного об'єднання, модель якого бачив в унії Англії і Шотландії 1707 року [11, с. 47]. Мислитель Дж. Бентам у праці «Про загальний і вічний мир» (1789 р.) запропонував європейським державам (зокрема, непримиреним суперникам Англії і Франції) неординарні рішення щодо відмови від надмірних військових ресурсів, закордонних територій та укладання міжнародних договорів з іншими державами для здобуття військових і торговельних преференцій [12, с. 187]. Особливу увагу привертає ідея Дж. Бентама щодо створення збройних сил об'єднання для примусового забезпечення виконання рішень спільного суду європейських держав.

Домінуючим фактором об'єднання Європи став силовий фактор загарбницьких війн і пошуку балансу сил. У XIX ст. першим на цей шлях став Наполеон Бонапарт, розгром військ якого закріпив за Англією світову гегемонію. Відбувалося наростання великодержавних амбіцій «Європейського концерту держав», закріплене рішеннями Віденського конгресу 1814 – 1815 років. Прогресивна вимога Дж. Бентама відмовитися від колоніальних володінь як джерела конфліктів входила в явну суперечність з наростанням могутності Британської імперії, яка у XIX ст. стала уособленням вільної торгівлі, переміщення капіталу і робочої сили. Англійський політичний діяч Р. Кобден активно агітував за створення зони вільної торгівлі в Європі.

Хоча Європа, яка відігравала центральну роль в системі міжнародних відносин до Другої світової війни, займала важливе місце у зовнішній політиці британських урядів, виключна орієнтація на проект європейського об'єднання не відповідає статусу і ролі королівства у міжнародних відносинах. Політикум і суспільство Великої Британії історично звикли ідентифікувати себе більше з світовою колоніальною імперією, ніж з регіональною Європою. На думку

британського історика Н. Фергюсона, імперія часів королеви Вікторії була гарантом збереження безпрецедентного в історії середовища глобального миру [13, с. 20]. Водночас, як зазначає Дж. Блек, Британія була більш залежна від зовнішньої торгівлі і становища у світі, ніж Європа [14, с. 421]. В основі європейської політики Лондона у XIX ст. перебувала доктрина «блискучої ізоляції» («splendid isolation») як центральний елемент стратегії балансу сил в Європі. Британія як провідна держава регіону і світу могла собі дозволити бути відносно автономним міжнародним гравцем, виступаючи в ролі регулятора європейської рівноваги сил у відносинах держав континенту.

Особлива роль Англії (з XVIII ст. – Великої Британії) в Європі віддавна зумовлена її певною історико-географічною відстороненістю, яку відзначав А. Тойнбі. На думку історика, в контексті політичної ізолюваності країна була в історії Заходу чимось на зразок «alter orbis» («другої землі») [15]. Водночас не варто перебільшувати цю ізолюваність, адже Англія ніколи не мала змоги нехтувати відносинами з континентальними державами чи ухилятися від конфліктів в Європі, які порушували баланс сил. Політика «блискучої ізоляції» не ставала на перешкоді її урядам вступати у тимчасові союзи. Така стратегія відповідала принципу, виголошеному Г. Пальмерстоном в Палаті громад 1 березня 1848 р.: «У нас немає ні вічних союзників, ні постійних ворогів, але постійні і вічні наші інтереси, і захищати їх – наш обов'язок» [16, с. 186].

Уже в період Віденського конгресу проявилася подвійна суперечлива позиція британського керівництва щодо проблем європейського об'єднання. Зокрема, з метою згладити принципові розбіжності між провідними державами Європи глава Форін офісу Р. Каслрі виступив з ініціативою проведення регулярних зустрічей (конгресів) міністрів закордонних справ для спільного розгляду політичних проблем. Однак реалізація ініціативи викликала традиційні побоювання британського політикуму щодо можливості створення європейського уряду. Тому у 1818 році на першій конференції в Ахені Британія вийшла з системи конгресів, яку сама запропонувала.

Британська політика «блискучої ізоляції» завершилася перед Першою світовою війною з розвитком силового сценарію формування європейських військово-політичних союзів. Розпочався неухильний занепад Британської імперії. Тому зростала необхідність пошуків нової стратегії зовнішньої політики. По завершенні «блискучої ізоляції» Лондон намагався проводити активнішу політику в Європі при збереженні першості справ імперії [17, с. 19].

Трагедія Першої світової війни засвідчила провал довоєнної системи міжнародних відносин. Післявоєнна руйнація ряду європейських імперій, широкі пацифістські настрої породили в частини прогресивного політикуму та інтелектуалів надії на відродження і можливість практичного впровадження ідеї європейського єднання. Економічна і політична єдність розглядалася як один з головних шляхів подолання кризи в Європі. Прихильники панєвропейського руху на чолі з Р. Куденхове-Калергі відродили ідею «Сполучених Штатів Європи», митного союзу і конфедерації європейських держав, пропагували створення військового альянсу і спільного використання колоній. Однак вони не сприймали імперську Британію як безпосереднього учасника об'єднаної Європи [7, с. 73]. Політичні еліти регіону усвідомлювали, що звільнена від імперського минулого, з глобальним досвідом управління та спорідненістю з США, Британія могла стати беззаперечним лідером європейського об'єднання.

Прихильник панєвропейського руху А. Бріан у вересні 1929 р. під час виступу на Асамблеї Ліги Націй ініціював створення європейської конфедерації, одним з головних принципів якої мав стати пріоритет військової безпеки і політичного союзу перед економічним. У 1930 році він надіслав до Ліги Націй «Меморандум про створення європейського федерального союзу», відхилений абсолютною більшістю європейських держав-членів організації, у тому числі Великою Британією. Британська політична еліта схвально ставилася до митного союзу, але не до політичної інтеграції [18, с. 123].

Незважаючи на особливий статус Британії в системі міжнародних відносин, ідеї європейської єдності були поширені в середовищі різних

політичних угруповань та інтелігенції, зокрема, діячів лівого спрямування (відомі борці проти війни Б. Рассел, Г. Ласкі та ін.). Одним з найбільш відомих правих лідерів тред-юніонів, лейбористів і прихильників інтеграції був Е. Бевін. Як зазначає М. Геффернен, британська еліта вже у міжвоєнний період стояла перед серйозною дилемою вибору міжнародного шляху – зосередитися на Європі чи імперії [11, с. с. 209]. Європейські ідеї набували поширення в середовищі різних політичних партій. У листопаді 1938 р. створене об'єднання «Федеральний союз» («Federal Union»), до якого увійшли відомі політики різної партійної належності, дипломати і громадські діячі Р. Лоу, Дж. Паркер, Л. Кьортіс, лорд Лотіан (посол в США у 1939 – 1940 рр.), лорд Беверідж, Г. Озборн та інші, ряд вчених (зокрема, А. Тойнбі) і журналістів [19]. До організації був причетний майбутній прем'єр-міністр Г. Вільсон. Члени об'єднання розглядали можливість передачі державами частини суверенітету федеративним міжнародним інституціям. Певний вплив на поширення ідей європейської інтеграції у Великій Британії мав Рух опору.

Серед найбільш відомих прихильників панєвропейського руху у Великій Британії був У. Черчилль, який вже у 1920 – 1930-х рр. неодноразово висловлював думки про необхідність створення Європейської федерації. При цьому його погляди не розходилися з офіційною урядовою політикою, адже, на думку У. Черчилля, така федерація в силу імперського статусу Британії мала створюватися без її участі. У 1930 році він написав статтю в газету «Saturday Evening Post» на підтримку федералістських ідей А. Біана, в якій по суті сформулював ключові принципи новітньої європейської політики Великої Британії, що є актуальними і сьогодні. У статті містяться такі слова: «Ми маємо свою власну мрію та своє власне завдання. Ми з Європою, але не належимо до неї. Ми пов'язані, але не піддані ризикові. Ми зацікавлені й асоційовані, але не поглинуті» [20, с. 15].

Незважаючи на переважання євроскептичних настроїв, у роки війни в Британії спостерігалось піднесення популярності ідей європейської федерації. Після першої перемоги британський військ в Ель-Аламейні У. Черчилль в листі

до міністра закордонних справ Е. Ідена від 21 жовтня 1942 р. писав: «Я чекаю з нетерпінням створення Сполучених Штатів Європи, в яких буде можливою мінімізація кордонів між націями і необмежене пересування» [21]. Зазначені факти свідчать, що У. Черчилль був прихильником політичного об'єднання в Європі. Однак з перших років війни і приходу до влади як глава уряду він, чітко усвідомлюючи непрості перспективи своєї країни і Європи загалом, насамперед докладав зусилля для встановлення союзу з США.

В історіографії наявна думка про те, що Європейський континент став предметом пильної уваги Великої Британії лише у другій половині ХХ ст. [6, с. 33]. Трагедія Другої світової війни змусила британську політичну еліту зосередитися на проблемах майбутнього Європи. Однак посилення ролі регіонального напряму у зовнішній політиці королівства не означало зменшення актуальності його глобальних інтересів. До традиційних чинників національно-культурної ідентифікації громадян королівства належали: географічна відокремленість від континентальної Європи і як наслідок «острівна ментальність»; своєрідний історичний шлях та особливості місцевої культури; специфічна і відносно стабільна державно-політична система; одна з найкращих у світі армій; відмінний від континентального тип економіки і правової системи; орієнтація на глобальну роль держави та наявність імперських володінь [22, с. 33]. Ці фактори сформували британську ідентичність, яка в сучасній літературі позначається терміном «Britishness» [23, с. 322]. Вона стала причиною критичного сприйняття місцевим суспільством регіональної інтеграції.

Участь країни в Другій світовій війні у складі трійки провідних антифашистських союзників надавала британському керівництву додаткових аргументів для обґрунтування її глобальної ролі та унеможлиблювала приєднання до європейської організації регіонального рівня на правах рядового члена. Британці загалом прихильно ставилися до ідеї об'єднаної Європи, але не бачили свого місця в ній. Це засвідчили відомі історичні виступи У. Черчилля в

Фултоні (березень 1946 р.) і Цюриху (вересень 1946 р.), в яких він висловив власне бачення післявоєнної побудови міжнародної політичної системи і ролі в ній Британії. Британська політична еліта на той час не допускала зменшення значення своєї держави у міжнародних відносинах. Щоправда запорука збереження міжнародного впливу королівства була завуальована у формулі «братнього союзу англійськомовних країн» по обидва береги Атлантики, під яким У. Черчилль розумів англійсько-американський військово-політичний союз [24]. Запровадження «особливих відносин», в яких домінантом виступав Вашингтон, дозволило Лондону певним чином компенсувати втрату позицій у міжнародній політиці. Понівечена війною Європа не розглядалася як один з компенсаторів. Як зазначає Н. Яковенко, участь Великої Британії в будь-якому європейському об'єднанні на правах рядового члена, розчинення в європейському середовищі серед країн меншої політичної ваги було на той час неприпустимим [25, с. 57]. Така позиція політикуму відображала концепцію «Британія – третя сила» в міжнародних відносинах – ілюзію здатності стати міжнародним центром впливу поряд з двома наддержавами, яку плекали британські політики до середини 1950-х рр., коли Суецька криза 1956 року показала її реальні можливості. Внаслідок повоєнних міжнародних трансформацій Британія опинилася у незвичній для себе реальності пошуків «місця в світі», що на думку Ю. Темірова і М. Прихненко можна охарактеризувати як «кризу» чи «занепад» Британії [26]. Такі пошуки у великій мірі були пов'язані з проблемою залучення до інтеграції в Західній Європі.

Зрештою атлантична солідарність була офіційно покладена в основу зовнішньої політики Великої Британії, уряди якої визнали за Альянсом стратегічну основу безпеки держави. Роль першого союзника США і провідника американських інтересів в регіоні, другої держави в НАТО і провідного члена Альянсу в Європі дала сподівання місцевій еліті на збереження позицій на вищому рівні світової політики. Однак така стратегія консервувала британську відстороненість від прямої участі у вирішенні європейських проблем і регіональних інтеграційних процесів, що стала

відголоском історичної політики «блискучої ізоляції» і підтримки «балансу сил» на континенті.

Уінстон Черчилль у своїх промовах так і не запропонував конкретних напрямів інтеграційного об'єднання, що відображало неготовність британського політикуму представити Європі власний проект майбутнього міжнародного устрою. У його словах було чимало суперечностей, які відображали традиційну двоїстість ставлення політичної еліти Великої Британії до європейської політики. Така традиція в другій половині ХХ ст. була модифікована у політику євроскептицизму і набуття державою статусу «незручного партнера» ЄЕС після вступу до Співтовариств у 1973 році [27, с. 15; 28, с. 19]. Зміни в міжнародному статусі Британії, економічна криза і початок розпаду колоніальної імперії стимулювали керівництво країни до діалогу з європейськими партнерами.

Основні напрями розвитку зовнішньої політики Великої Британії у повоєнні роки розроблялися на двопартійній основі консерваторами і лейбористами. Можемо стверджувати про міжпартійний консенсус у визначенні пріоритетів зовнішньої політики держави другої половини 1940 – 1950-х років. Лейбористський уряд К. Еттли (1945–1951 рр.) був налаштований помірковано до проектів європейського федеративного об'єднання. Палким прихильником стратегії «третьої сили» в уряді був міністр закордонних справ Е. Бевін, який відстоював піднесення міжнародної ролі Британії до рівня світових наддержав [29, с. 43]. Лідерство Британії в Європі було покликане стати основою реалізації такої стратегії. Ішла мова насамперед про політичне і військове лідерство, здійснити яке Лондон намагався шляхом налагодження стратегічного партнерства з Францією і заснування Західного союзу європейських держав. Однак керівництву Британії не вистачило рішучості, що зумовило втрату країною історичного шансу стати лідером Європи [6, с. 36].

Логічною і такою, що фактично підвела підсумок під кількарічними теоретичними і практичними пошуками місця держави у новітній європейській політиці стала чергова промова У. Черчилля на 69-й конференції

Консервативної партії в Лландіно 8 жовтня 1948 року. Політик зробив історично вірний прогноз, що у майбутньому Британія буде перебувати на перетині трьох сфер – Британської Співдружності та імперії, англійськомовного світу (насамперед малися на увазі відносини з США) і Об'єднаної Європи [30]. Європейський напрям зовнішньої політики розглядався в Лондоні як додатковий, такий, що міг підсилити міжнародні позиції королівства в системі взаємодії провідних держав світу, важливий, але не головний [31, с. 37]. Тому лейбористський уряд К. Етлі у 1950 році відмовився брати участь у Європейському об'єднанні вугілля і сталі (ЄОВС) – першій європейській організації, яка мала виражених інтеграційний характер. В Лондоні обрали роль спостерігача. Після повернення до влади у жовтні 1951 року прем'єр-міністр У. Черчилль відмовився брати участь у формуванні Європейського оборонного союзу і Європейського політичного союзу – об'єднань, активно пропагованих Францією. Про тодішнє небажання політичної еліти королівства визнавати реалії міжнародних відносин і змінювати зовнішньополітичні пріоритети свідчить Маніфест Консервативної партії до загальних виборів 1950 року, в якому зазначено, що Британія повинна продовжувати розвивати тісний союз із Західною Європою, але «на першому плані Британської державності стоїть завдання розширення єдності, сили і прогресу Британської імперії та Співдружності» [32].

По мірі розвитку європейської інтеграції, змін в системі міжнародних відносин (наростання блокового протистояння і розгортання антиколоніального руху) відбувалися зміни у сприйнятті британською політичною елітою місця держави в регіональних політичних та економічних процесах. Хоча питання членства в ЄЕС у другій половині 1950-х рр. не стояло, уряди консерваторів проводили системну зовнішню політику, що мала на меті загальмувати регіональну інтеграцію і прилаштувати формат Європейського економічного співтовариства до глобальних інтересів Британії. В політичних колах країни панувало переконання, що без неї успіх європейського об'єднання неможливий

[33]. Як в Британії, так і на континенті політичні структури не відкидали ідеї політичної і навіть військової інтеграції, але розглядали її як справу майбутнє.

З кінця 1950-х рр. у верхівці політичної влади Сполученого Королівства розпочалася системна переорієнтація на європейський напрям зовнішньої політики. Хоча можливість залучення Великої Британії до діяльності «Спільного ринку» розглядалася раніше, її формальний старт символізував програмний урядовий меморандум про зовнішню політику 1960 року, який отримав назву «Великий проект». У документі для внутрішнього користування констатовувалася втрата провідних позицій держави на міжнародній арені і перехід Великої Британії до статусу «держави другого рангу». В історіографії така переорієнтація на Європу трактується як вимушене рішення британського керівництва [25, с. 53]. ЄЕС розглядався як суто спеціалізована економічна організація, а не символ ефемерної регіональної єдності. Для британського суспільства європейська інтеграція була доцільною з точки зору ефективного господарювання і не розглядалася як історично неминуха [27, с. 1; 34, с. 10].

З початком процесу вступу до ЄЕС в політичних колах королівства розпочався внутрішньопартійний розкол на прихильників і противників європейської інтеграції. Особливо гостро питання розмежування на так званих «евроскептиків» та «єврооптимістів» стояло в рядах Лейбористської партії, яка мала репутацію критично налаштованої до Європи політичної сили. Лейбористи партійною більшістю виступили проти першої спроби вступу Британії до ЄЕС. У 1962 році їх лідер Х. Гейтскелл назвав перспективу приєднання до Співтовариств «зрадою тисячолітньої історії країни» [35, с. 44]. Однак під час парламентського голосування щодо подачі заявки на членство в серпні 1961 р. він закликав свою фракцію утриматися. Складні процеси європейського усвідомлення відбувалися і в рядах консерваторів. Ще у 1958 році Г. Макміллан назвав створений в рамках ЄЕС «Спільний ринок» не інакше як «континентальна блокада». Однак саме йому та його партії судилося увійти в історію як лідеру і політичній силі, які відіграли ключову роль у поверненні Британії на шлях членства в ЄЕС.

Першою ще з 1950-х років офіційно заявила про підтримку вступу Великої Британії до Співтовариств Ліберальна партія. Однак другорядні ролі в політиці країни на фоні парламентської гегемонії консерваторів і лейбористів нівелювали голос цієї єдиної послідовної проєвропейської політичної сили в британському політикумі другої половини ХХ ст.

В рядах обох провідних партій були активні прихильники членства Британії в ЄЕС. В рядах Консервативної партії серед проєвропейських членів парламенту та урядовців виділявся майбутній прем'єр-міністр Е. Хіт, якого на початку 1960-х рр. уповноважили вести переговори з ЄЕС [36, с. 10]. Не випадково під його керівництвом партія послідовно сповідувала активну позицію щодо вступу держави до «Спільного ринку». В рядах лейбористів поступово набирала силу проєвропейський фланг, який очолював Г. Вільсон. Ставши главою Кабінету міністрів у 1964 році, він повів зовнішню політику Великої Британії в напрямі більш реалістичного підходу». Аналіз програм Лейбористської партії Великої Британії до загальних виборів в Палату громад упродовж 40–60-х рр. ХХ ст. дозволив виявити парадоксальний факт – від 1950 до 1966 року в маніфестах партії не було жодної згадки про європейське об'єднання. У Маніфесті 1950 року лише констатовалося лідерство лейбористського уряду К. Еттли у «створенні нової економічної і політичної єдності» в Європі, декларувалося зобов'язання надалі підтримувати та очолювати цей процес, пам'ятаючи про те, що Британія знаходиться «в серці великої Співдружності, яка простягається далеко за межі Європи» [37]. Однак у Маніфесті 1966 року помітно виражена орієнтація зовнішньої політики уряду на європейський напрям [38]. У квітні 1967 р. Кабінет міністрів прийняв рішення подати повторну заявку на вступ Британії до ЄЕС. Воно стало відображенням докорінної зміни позиції частини керівництва Лейбористської партії, яка вважала, що вступ до ЄЕС забезпечить державі нові ефективні засоби для захисту її міжнародних інтересів. В ході дебатів в Палаті громад 2 травня 1967 року Г. Вільсон зазначив, що «Європа стоїть перед можливістю

великого просування вперед до здобуття політичної єдності, і ми [Британія. – авт.] повинні взяти у ньому повноцінну участь» [39].

Правляча у 1970 – 1974 рр. партія консерваторів на чолі з Е. Хітом привела Британію до членства в ЄЕС. Однак довгоочікуване формальне приєднання до Євроспільноти з 1 січня 1973 р. породило стійку дилему – підвищення міжнародного авторитету держави та водночас фактичну відмову від самостійної ролі у світовій політиці. Тому питання участі в європейській інтеграції стало фактором внутрішньополітичної боротьби, суспільного і політичного розколу, перманентних внутрішньопартійних криз та міжпартійних конфліктів. Першим свідченням цьому став референдум про членство в ЄЕС 1975 року, ініційований урядом Г. Вільсона. Лейбористи критикували дії уряду Е. Хіта і виступили проти вступу країни до об'єднання на досягнутих умовах [40]. Дискусія щодо членства Великої Британії в ЄЕС, ініційована провідними політичними силами, стала чи не першим масштабним залученням до обговорення проблем євроінтеграції широкої громадськості. Глибину розколу в рядах провідних парламентських партій, насамперед лейбористів, показало голосування в Палаті громад 13 липня 1972 р. щодо схвалення Білля про Європейські Співтовариства, за результатами якого 301 депутат проголосував «за» і 284 – «проти» [41]. Цей історичний факт, як і загальна суспільно-політична напруга навколо питання членства в Євроспільноті, засвідчили відсутність консолідації не лише британського політикуму, але й усього суспільства, що надалі стало головною причиною проблем у взаєминах королівства з об'єднанням. Водночас, на думку В. Крушинського, вплив європейської проблематики на внутрішнє політичне життя країни не перевищував впливу, який мали звичайні міжнародні питання [42].

З набуттям членства в Співтовариствах утвердилася особлива позиція Великої Британії в європейській інтеграції, що ґрунтується на поєднанні політики активізації участі в регіональній політиці і виходу на передові позиції в об'єднанні з намаганням зберегти недоторканими класичні принципи

зовнішньої політики. Правлячі кола виробили специфічну стратегію участі в євроінтеграції, яка давала змогу балансувати між внутрішньополітичними, міжнародними інтересами держави та інтересами взаємодії в рамках Співтовариств. Як показує історичний досвід, така своєрідна стратегія приносила Британії сумнівні результати. В суспільстві переважав високий рівень недовіри до європейських інститутів. Набули актуальності традиційні сподівання британської еліти на зміну чи реформування Співтовариств на свій лад [43, с. 11].

Участь у створюваному механізмі Європейського політичного співробітництва (далі – ЄПС) як зародку єдиної зовнішньої політики і політики безпеки держав Європейських Співтовариств, стала важливим сегментом зовнішньої політики урядів Великої Британії, частиною стратегії здобуття європейського лідерства. Намагання уряду брати активну участь в обмеженому механізмі ЄПС, створеному у 1970 році, було покликане реалізувати міжнародні амбіції Лондона, компенсувати обмежену участь в інших сферах інтеграції. У передвиборчому маніфесті консерваторів 1974 року, в якому вперше у подібних документах провідних політичних партій Великої Британії окрему увагу присвячено питанню формування погодженої зовнішньої політики держав-членів ЄЕС, зазначено, що «членство в Співтовариствах має велике значення для нашої [британської – авт.] зовнішньої та оборонної політики в цілому, надаючи нам новий вимір і новий голос у світових справах» [44]. Питання політичного співробітництва не входили до переліку основних суперечок між Великою Британією та іншими державами ЄЕС. Позабюджетний статус ЄПС, його відсутність у правовому (договірному) полі Співтовариств зумовили меншу напругу у відносинах Лондона і Брюсселя, ніж з інших питань. Про можливості ЄЕС у сфері безпеки і оборони тоді не йшлося.

Специфіка подальшої європейської політики Великої Британії і стратегія участі в процесах європейської інтеграції дозволили закріпити за країною статус лідера євроскептицизму. Формування сутнісного наповнення євроскептицизму відбувалося від початку 1960-х рр. у процесі суспільно-

політичної дискусії навколо подання заявки про членство Британії в ЄЕС. Вперше публічно термін «євроскептицизм» згаданий в газеті «The Times» у 1986 році для означення політики прем'єр-міністра М. Тетчер і поширився в широкому політичному дискурсі лише на початку 1990-х років. Тому західні вчені вважають, що це явище виникло в Британії саме у 1980-х роках [45, с. 221]. Єдиного наукового визначення поняття «євроскептицизм» немає, адже його трактування є досить суб'єктивним. На думку П. Таггарта, євроскептицизм – це позиція, яка заперечує ідею європейської інтеграції [46, с. 363]. У широкому значенні євроскептиками називають противників об'єднаної Європи, на противагу єврооптимістам. Євроскептицизм як європейське явище поступово оформився в ідейно-політичний рух, політичну течію, яка має надпартійний вимір. Євроскептики того чи іншого рівня критичного ставлення до євроінтеграції є практично в усіх політичних партіях і серед широкої громадськості держав ЄС. Яскравим виразником такої тенденції стала Велика Британія, де в середині і другій половині 1970-х рр. у період правління лейбористів (1974 – 1979 рр.) євроскептицизм перейшов на рівень практичної державної політики. Євроскептицизм правлячих лейбористів призвів до першого в історії Сполученого Королівства загального референдуму про перебування в ЄЕС 5 червня 1975 року. Несподівано громадяни більшістю у понад 67% підтвердили членство Британії в Співтовариствах. Однак проблем у відносинах Лондона і Брюсселя не поменшало. Кампанія проти європейського федералізму в країні не припинялася.

Незважаючи на переважно економічну природу суперечностей, розбіжності у відносинах британських урядів з континентальними партнерами та інституціями Співтовариств мали певний прояв на рівні ЄПС. Як мінімум політика уряду Г. Вільсона не додала впливу Британії в Спільноті і викликала роздратування у партнерів [47, с. 87]. Хоча зовнішньополітична співпраця держав «Спільного ринку» не викликала суттєвих заперечень, упродовж перебування лейбористів при владі в Британії до кінця 1970-х рр. їх уряди не

висували нових ініціатив щодо розвитку ЄПС. Євроскептицизм у цій сфері поширювався на питання збереження першості національного уряду у зовнішній політиці і політиці безпеки, мінімізації впливу євроінституцій, визнання домінування США і НАТО в системі європейської безпеки. Останній аспект став класичним проявом «атлантичного» євроскептицизму [48, с. 5]. Британський уряд надалі прагнув використовувати цей дипломатичний майданчик для відстоювання інтересів країни. Саме за часів уряду Г. Вільсона у 1974 році департамент з питань західноєвропейської інтеграції Форін офісу розділили на Відділ відносин між державами ЄЕС і Відділ відносин ЄЕС з третіми країнами. Так європейський напрям зовнішньої політики і співпраця з ЄЕС в системі британської дипломатії отримали окреме інституційно-управлінське оформлення.

Британський євроскептицизм як ідейно-політична течія був пов'язаний насамперед з поглядами і політичною практикою М. Тетчер (1979 – 1990 рр.). У період її урядування набули завершеності концептуальні підходи британського політикуму до євроінтеграції. Глава уряду ніколи не приховувала, що її бачення розвитку ЄЕС співпадає з рівнем функціонування «Спільного ринку». Вважаючи Сполучене Королівство третьою за військовою могутністю державою світу після США і СРСР, М. Тетчер негативно ставилася до тіснішої інтеграції. Велика Британія у 1980-х рр. брала активну участь у створенні єдиного європейського ринку, координації зовнішньополітичної співпраці держав ЄЕС. Однак консерватори закріпили практику вибірково-секторальної участі в інтеграції. Уряд гальмував поглиблення співпраці в інституційній, валютно-фінансовій, соціальній, гуманітарній, військово-політичній сферах. Завдяки жорсткій і непоступливій європейській політиці урядів М. Тетчер змінився неофіційний статус Консервативної партії – замість звання «партії Європи», яке вона здобула у 1960 – 1970-х рр., з 1980-х рр. за нею закріпився імідж провідної євроскептичної політичної сили.

На відміну від інших сфер євроінтеграції, консерватори досить послідовно підтримували поміркований розвиток механізму координації

зовнішньої політики об'єднання. Лондон влаштував обмежений механізм зовнішньополітичної координації зусиль держав Співтовариств. Тому рішуче опонування договірно-правовим змінам, що об'єктивно визріли на середину 1980-х рр. внаслідок кризових явищ в ЄЕС, фактично призвело до чергової ізоляції держави в об'єднанні. Зрештою М. Тетчер підписала Єдиний європейський акт 1986 року, який вперше увів до правового поля Співтовариств механізм ЄПС і поширив його компетенцію на сферу безпеки. Згодом вона відкрито шкодувала про такий вчинок. У питанні військово-політичної співпраці держав ЄЕС уряд консерваторів перебував на позиціях «атлантичного» євроскептицизму. Досягнутий рівень домовленостей розглядався офіційним Лондоном як кінцева стадія формування Європейського об'єднання [49, с. 122]. У промові в Коледжі Європи (Брюгге) 20 вересня 1988 року М. Тетчер зробила наголос на міждержавному принципі співпраці в рамках Співтовариств, відкинула владний централізм Брюсселя і можливість організації оборони Європи за рамками НАТО [50]. Антиєвропейська риторика глави уряду викликала конфлікт всередині Консервативної партії і негативно позначилася на позиціях держави напередодні нового етапу інтеграції.

Скочування поглядів лідера правлячої партії і прем'єр-міністра до рівня крайнього євроскептицизму стало свідченням глибокої кризи європейської політики Великої Британії. Наприкінці 1980-х рр. в британському політикумі спостерігалось дві протилежні тенденції – посилення політичних розбіжностей і критика системи функціонування ЄЕС та водночас посилення проєвропейських настроїв в парламенті. Рівень розвитку політичної співпраці держав ЄЕС у значній мірі став заручником стереотипів політичної культури і небажання британської сторони відходити від традицій зовнішньої політики. Проявилася відданість М. Тетчер проамериканському курсу [51, с. 157].

Реструктурування британського політичного простору внаслідок подальшого ідеологічного віддалення єврооптимістів і євроскептиків поглибилося у 1980-х рр., що стало реакцією на політику урядів М. Тетчер і виявило міжпартійний характер. Промова М. Тетчер в Брюгге мобілізувала

антиєвропейське крило консерваторів і сприяла появі міжпартійного руху євроскептиків. Найбільший резонанс викликала діяльність створеної в лютому 1989 р. організації «Група Брюгге», яку активно підтримували консерватори. Її функціонування засвідчило, що негативне ставлення громадськості до ЄЕС нав'язувалося частиною політичної еліти через виступи політиків, ЗМІ, громадських діячів, представників наукових кіл [45, с. 225]. Наприкінці 70-х – на поч. 80-х рр. ХХ ст. загострилася внутрішньопартійна боротьба щодо зовнішньополітичного курсу держави в стані лейбористів. Серед більшості членів партії посилювалися радикальні антиєвропейські настрої, які стали однією з причин її розколу. У 1983 році напередодні загальних виборів до парламенту Лейбористська партія Великої Британії заявила, що у разі перемоги ініціюватиме вихід країни з ЄЕС [52]. Незважаючи на жорстку і непоступливу позицію у багатьох питаннях відносин з Співтовариствами, консерватори ніколи не ставили питання про необхідність чи навіть імовірність виходу Британії з об'єднання. Тому вони засудили наміри лейбористів ініціювати вихід країни з ЄЕС, назвавши таке гіпотетичне рішення «фатальним кроком у бік ізоляції» [53]. Натомість у 1989 році на виборах до Європарламенту лейбористи з більш проєвропейською програмою, ніж консерватори, здобули перемогу. Цей факт С. Джордж трактував як еволюцію британської суспільної свідомості у бік Європи [27, с. 72]. Однак варто врахувати, що у виборах взяли участь 36% британців – найнижчий показник серед держав ЄЕС. Наприкінці 1980-х розпочався відхід лейбористів від соціалізму, що дозволило здійснити переорієнтацію партії на підтримку членства Британії в ЄЕС.

Розкол в Кабінеті міністрів і Консервативній партії внаслідок непослідовної та конфронтаційної політики М. Тетчер щодо ЄЕС, яка зрештою стала причиною її відставки, підтвердив відсутність в правлячій еліті Сполученого Королівства комплексної концепції розвитку європейської політики держави, її неготовність до подальшого прогресу євроінтеграції. Національна еліта не запропонувала суспільству єдиного підходу до трактування необхідності участі Великої Британії в регіональному об'єднанні.

На відміну від інших держав Західної Європи, насамперед Франції та Німеччини, при вступі Великої Британії до ЄЕС переважало механістичне (неемоційне), утилітарне обґрунтування цієї події і подальшого перебування в Співтовариствах [6, с. 51]. Населення королівства навіть у відносно стабільні роки відносин з континентальними партнерами виявляло стримані і нестійкі настрої щодо оцінки вигод від членства держави в Спільноті. За результатами опитування «Євробарометра» у вересні 1973 р. кількість мешканців Британії, які підтримували її членство в ЄЕС склала 31%, підтримували – 34%. Найвищою підтримка ЄЕС була у травні 1975 р. (47%) [54]. На середину 1980-х рр. цей показник знизився у двічі і лише з 1985 року, з моменту активного реформування Співтовариств, почав стрімко зростати і досягнув 52% у квітні 1990 р. [55, с. 545]. Такі показники засвідчили, що проблеми розвитку об'єднаної Європи і місця в ньому Великої Британії стали більш зрозумілими для пересічних громадян.

Вагому роль в суспільно-політичному житті Великої Британії завжди відігравала преса. Всесвітньо відомі британські часописи, пов'язані з провідними політичними партіями, стали потужним засобом впливу державно-політичної еліти на широкі суспільні настрої. Більшість британських популярних періодичних видань перебували на євроскептичних позиціях. Часописи «The Times» і «Daily Telegraph» переважно не друкували матеріали, прихильні до ЄС [56, с. 3]. Конкуренція між виданнями за читача завжди змушувала редакції шукати неординарні теми для заголовків перших шпальт, які зазвичай мали критичний і не завжди коректний зміст щодо Євроспільноти. Ці та інші євроскептично налаштовані видання, як-от «The Sun», «Daily Mail», внесли негативний вклад у культивування відповідних суспільних настроїв.

Проблеми зовнішньої політики і політики безпеки зазвичай більш далекі від безпосередніх суспільних потреб, а тому не знаходили надто активного відображення в громадській думці. Сфера зовнішньої політики і безпеки завжди була більш елітарною і не мала значного суспільного конфліктного потенціалу. Незважаючи на певні коригування, британські міжнародні орієнтири упродовж

другої половини ХХ ст. залишалися незмінними і загально визнаними широкою громадськістю. Серед суспільних верств королівства проєвропейські позиції найперше поширилися серед ділової еліти. Політичні і фінансові кола Британії у перші повоєнні роки виступили проти об'єднання з континентальними країнами, остерігаючись втрати економічної незалежності. Однак успіхи економічної інтеграції в рамках ЄЕС у 1950–1960-х рр. змусили фінансово-промислові кола серйозно поставитися до можливостей європейського «Спільного ринку». Вагому роль у процесі включення Сполученого Королівства до системи Європейських Співтовариств відіграли британські дипломати. У повоєнні десятиліття дипломатичний корпус, пов'язаний з монополіями, орієнтованими на неєвропейські ринки, недооцінював темпи і значення регіональної інтеграції. Чиновники дипломатичної служби вищого рангу переважно займали консервативні позиції і чинили прихований спротив новаціям у зовнішній політиці. З приходом до влади уряду Е. Хіта кращі сили британської дипломатичної служби спрямували на забезпечення приєднання держави до ЄЕС і зміцнення її позицій в Західній Європі. У 1970-х рр. одним з центральних завдань британської дипломатії став розвиток ЄПС. Міністр закордонних справ Д. Оуен (1977 – 1979 рр.) у мемуарах згадував, що у Форін офісі він зустрівся з наявністю невеликої, але впливової групи дипломатів, які не лише самі підтримували орієнтацію на євроінтеграцію, але й прагнули чинити відповідний вплив на громадську думку і керівництво держави [57].

Про зростання значення європейського напрямку у зовнішній політиці Сполученого Королівства свідчить той факт, що з перших років членства в Співтовариствах і надалі керівництво Форін офісу направляло на службу в структури ЄЕС дипломатів і політиків найвищого рангу. Наприклад, у 1972 році уряд призначив на посаду першого представника в Комісію ЄЕС К. Соумса, який до того займав посаду посла у Франції і провів велику роботу для досягнення успішного результату подання третьої заявки на вступ Великої Британії до ЄЕС. Рівень британської дипломатії було відзначено в ЄЕС, коли уже з початку наступного року К. Соумс обійняв посаду віце-президента

Комісії. З вересня 1977 по січень 1981 рр. її головою був відомий лейборист, єврооптиміст Р. Дженкінс. З 1981 року представником Великої Британії в Співтовариствах був політик і дипломат А. Річард. У 1980-х рр. курс урядів М. Тетчер на посилення «особливих відносин» з США і ролі Великої Британії в НАТО, відновлення глобальних претензій Лондона змістили пріоритети дипломатичного корпусу з європейського напрямку. Конфлікт між волонтаристським стилем керівництва глави уряду і Форін офісом не сприяв збільшенню ефективності британської дипломатії.

Отже, ідеї європейської політичної інтеграції мають своє коріння не лише в континентальній Європі, але й в Англії (Великій Британії). Імперський статус Британії як «володарки морів» у XVIII – XIX ст. не дозволяв політичній еліті зосередитися на питаннях європейського об'єднання, чого не можна сказати про когорту інтелектуалів. У повоєнні десятиліття ідея європейської єдності набула певної популярності в колах інтелігенції, політичних діячів країни, але інерція імперського глобального мислення виявилася значно сильнішою. Тому питання політичного об'єднання держав Західної Європи та подальша участь королівства в Європейському політичному співробітництві мали помірковано-позитивні відгуки переважно в середовищі політичної, дипломатичної та бізнес-еліти, а не в широких суспільних верств, наснажених пропагованими британською пресою ідеями євроскептицизму. Для участі держави в зовнішньополітичній діяльності Співтовариств сформувався позитивний партійно-політичний консенсус, що втім не убезпечило цей процес від суперечностей і труднощів у відносинах із західноєвропейськими партнерами.

2.2. Роль Великої Британії у формуванні механізмів зовнішньої і безпекової політики Європейських Співтовариств

Упродовж усього повоєнного періоду від середини XX ст. відбувався процес формування основ європейської інтеграції, пошуків оптимальних шляхів об'єднання західноєвропейських держав у сфері економіки, що не

виключало дискусій про можливість політичного союзу і навіть створення спільних збройних сил. Цей процес розпочався після завершення Другої світової війни і відзначався намаганням держав Європи за участі США знайти оптимальну формулу побудови нової системи міжнародних відносин.

Виходячи з аналізу історичних джерел, напрацювань зарубіжної та вітчизняної історіографії, історію участі Великої Британії у процесах європейської інтеграції до створення ЄС можна поділити на періоди: 1) 1945 – 1956 рр. – пошуки місця у світовій і європейській політиці в нових міжнародних обставинах; 2) 1957 – 1961 рр. – часткова переорієнтація на Європу; 3) 1961 – 1973 рр. – вступ до ЄЕС; 4) 1973 – 1990 рр. – адаптація в Співтовариствах.

Друга світова війна наблизила Велику Британію до Європи, її проблем і перспектив. Центром урядових дискусій про майбутній устрій Європи стало Міністерство закордонних справ. У відповідь на пропозиції міністра закордонних справ Бельгії в еміграції П.-А. Спаака щодо створення «Європейського співтовариства» у червні 1944 р. дипломати Форін офісу за дорученням міністра Е. Ідена розробили меморандум, що містив проект регіонального об'єднання. Документ включав питання безпеки з метою запобігання можливій новій німецькій агресії. Передбачено розробку в рамках «Комісії ООН з Європи» системи договорів про безпеку між Великою Британією і Францією з можливістю залучення інших держав Західної Європи. Однак У. Черчилль був проти союзу під проводом Британії з огляду на її статус світової держави. Він остерігався, що США з утворенням Західноєвропейського союзу вважатимуть недоцільним надання гарантій безпеки Європі. Тому в липні 1944 р. прийнято рішення тимчасово не долучати країну до проектів регіональної інтеграції [58, с. 445]. Натомість міжвідомчий Штаб післявоєнного планування у листопаді 1944 р. оприлюднив висновок, що в умовах зміни міжнародної ситуації Британії важливо отримати союзників шляхом створення Західноєвропейської групи безпеки, що мала складатися з Франції, держав Бенілюксу і Скандинавії, а в перспективі й Німеччини. Така організація мала

тісно співпрацювати з Співдружністю націй і США з метою протистояти впливу СРСР на Західну Європу [59, с. 20]. Ці та інші проекти європейської військово-політичної інтеграції і політики Британії в Європі засвідчують, що єдиної стратегії регіональної політики держави у той час не було.

Поразка консерваторів на загальних виборах у липні 1945 р. не призупинила активну діяльність У. Черчилля у сфері зовнішньої політики. У промові 5 березня 1946 р. в м. Фултон (США) У. Черчилль серед проблем глобального розвитку світу визначив ряд головних тенденцій розвитку Європи, насамперед її розподіл на Західну і Східну у вигляді ідеологічної і військово-політичної «залізної завіси». Європейське об'єднання мало стати одним із засобів протистояння поширенню комунізму в регіональному масштабі [24]. Однак промова засвідчила пріоритет британсько-американських «особливих відносин» в системі зовнішньої політики Великої Британії. У промові в Цюриху 19 вересня 1946 р. У. Черчилль актуалізував свою прихильність до створення «Сполучених Штатів Європи» за сприяння Британії, але без її прямої участі. В основі європейського об'єднання мав бути французько-німецький союз [60]. У змісті промов можна побачити відголоски британської політики «блискучої ізоляції» ХІХ століття. Роль гаранта забезпечення балансу сил в Європі і наявність «особливих відносин» з США мали стати запорукою збереження статусу Великої Британії як світової потуги.

Для британського керівництва післявоєнного періоду пріоритетною сферою європейської політики була військова співпраця, яка могла гарантувати першість в регіональній системі міжнародних відносин. Британсько-французький військовий альянс міг стати основою нової європейської організації. Спробою реалізувати давню ідею такого альянсу стало підписання 4 березня 1947 р. міждержавного Договору про союз і взаємну допомогу, відомого в історіографії як «Дюнкеркський договір». Документ передбачав співробітництво сторін зі збереження миру і спротиву агресії, взаємну допомогу у випадку поновлення німецької загрози, розвиток економічної співпраці [61]. Він став першою в післявоєнній історії Західної Європи спробою

започаткувати нову систему колективної безпеки, економічну і військово-політичну інтеграцію. Однак такий альянс виявився недовговічним. Ускладнення відносин Великої Британії і Франції унеможливило розвиток регіонального об'єднання на основі британсько-французького ядра. Окреслилася лінія поділу між євроцентричним та атлантичним проектами європейської безпеки.

Наростання блокового протистояння та американська допомога в рамках «плану Маршалла» активізували інтеграційний рух в країнах Західної Європи. У травні 1948 р. в Гаазі відбувся з'їзд представників рухів за європейську єдність – Конгрес Європи, почесним головою якого був У. Черчилль. Учасники форуму ухвалили заклик до утворення «Європейського союзу». У підсумковому документі під назвою «Політична резолюція» обґрунтовано створення європейської федерації для спільної економічної співпраці та оборони [62, с. 8]. Однак подальший розгляд конкретних пропозицій, ініціативу з розробки яких взяли на себе французькі урядовці, зустрів опір уряду Великої Британії. Як наслідок між учасниками переговорів досягнуто компроміс, суть якого – відмова від розгляду питань європейської конституції і злиття суверенітетів. Так було створено Раду Європи (5 травня 1949 р.). За наполяганням Лондона з юрисдикції її керівних органів вилучили військові та економічні питання [63].

Під впливом вимог американської адміністрації до європейців об'єднатися в контексті передумови отримання економічної допомоги і гарантій безпеки, Е. Бевін 22 січня 1948 р. під час виступу в Палаті громад запропонував формулу Західного союзу [64]. 17 березня 1948 р. в Брюсселі підписано «Договір про економічне, соціальне і культурне співробітництво та колективну самооборону» (Брюссельський договір), що започаткував Західний союз або Організацію Брюссельського договору [65]. Найбільш новаторськими стали статті про військову співпрацю і систему колективної оборони (ст. IV). Начальником штабу збройних сил організації став англійський фельдмаршал Б. Монтгомері.

Після підписання Брюссельського договору у березні-квітні 1948 р. міністри закордонних справ Франції і Великої Британії Ж. Бідо і Е. Бевін звернулися до державного секретаря США Дж. Маршалла з пропозицією розпочати переговори з метою укладення ширшої угоди. У жовтні 1948 р. міністри закордонних справ Західного союзу підтримали Атлантичний договір, а 4 квітня 1949 р. у Вашингтоні представники 12 держав підписали договір про створення НАТО. Учасникам Брюссельського договору надано масштабну військову допомогу.

Створення НАТО не означало автоматичного розв'язання усіх проблем оптимізації військово-політичної кооперації держав регіону. Під час обговорення проектів переозброєння Німеччини реанімовано ідею формування європейської армії. Як не дивно першим таку ідею запропонував У. Черчилль. Виступаючи на засіданні Асамблеї Ради Європи у Страсбурзі 11 серпня 1950 р., політик під впливом загострення блокового протистояння і початку Корейської війни запропонував прийняти резолюцію із закликом до західноєвропейських держав об'єднати війська під спільним командуванням у співпраці з США і Канадою для попередження і відбиття імовірного нападу СРСР [66]. Однак такі ініціативи суперечили позиції тодішнього лейбористського уряду.

Під час міжнародних дискусій у жовтні 1950 р. французький уряд запропонував свій проект європейської армії («план Плевена»), яка б включала окремі німецькі підрозділи, підпорядковані міжнародному командуванню. Цей проект був покликаний доповнити спроби європейського економічного об'єднання і отримав схвалення адміністрації США [67, с. 21]. 27 травня 1952 р. підписано Паризький договір про створення Європейського оборонного співтовариства (ЄОС), до якого, окрім Франції, долучилися ФРН, Італія і країни Бенілюксу. Стаття 1 передбачала створення організації наднаціонального характеру з спільними інститутами, збройними силами і бюджетом [68, с. 40]. Зафіксовано виключно оборонні завдання об'єднання і тісну співпрацю з НАТО.

Крайні федералісти, лідери Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), у вересні 1952 р. на спільному засіданні Асамблеї ЄОВС і делегатів від Консультативної Асамблеї Ради Європи в Люксембурзі запропонували створити механізм Європейського політичного співтовариства як завершений варіант інтеграції, що передбачав наднаціональне об'єднання у сферах торгівлі, промисловості, оборони і зовнішньої політики [69]. Однак проект не підтримала більшість лідерів держав-членів організації, а його перспективи були напряду поєднані з ратифікацією Паризького договору про ЄОС.

Першої невдачі проект ЄОС зазнав через відмову уряду Великої Британії брати в ньому участь [70, с. 13]. Парадоксальним виглядає факт, що у цей час при владі перебували консерватори, а прем'єр-міністром був У. Черчилль, який за два роки до того з трибуни Ради Європи декларував підтримку європейської армії. Керівництво держави категорично не влаштовувала можлива участь британських збройних сил в європейській армії. Королівство дислокувало в континентальній Європі значні військові ресурси. Насамперед це Рейнська (II Британська) армія в ФРН. Коли в лютому 1951 р. в Парижі розпочалася міжнародна конференція щодо «плану Плевена», британські представники брали в ній участь у статусі спостерігачів [71]. Водночас уряд консерваторів опосередковано підтримав військово-політичне об'єднання, підписавши у квітні 1954 р. Договір про союз з ЄОС, де зобов'язався утримувати війська на континенті безстроково [72, с. 503]. Завершенню історії з ЄОС сприяв сам французький політиком. 30 серпня 1954 р. Національні збори відхилили ратифікацію Договору про ЄОС. Так завершилася перша в історії Європи спроба інтеграційного військово-політичного об'єднання.

Після провалу французьких інтеграційних ініціатив у політичній і військовій сферах уряд У. Черчилля взяв на себе роль центру об'єднувачих процесів і спрямував хід міжнародних дискусій у потрібне русло. На Лондонській міжнародній конференції 28 вересня – 3 жовтня 1954 р. ухвалили рішення про прийняття Німеччини та Італії до НАТО. Після їх вступу до Організації Брюссельського договору (Західноєвропейський союз) у 1955 р.

сформовано регіональну міждержавну військово-політичну структуру, покликану стати європейською опорою НАТО. Штаб-квартира ЗЄС була розташована в Лондоні. Саме британський компромісний проект модифікації Брюссельського договору учасники конференції взяли за основу [25, с. 160-161]. Британія зобов'язувалася надавати гарантії безпеки континенту шляхом дислокації чотирьох дивізій (55 тис. чол.) і тактичних ВПС. Так було реалізовано ідею «Атлантичної Європи».

Невдача проектів європейської політичної інтеграції та оборонного союзу призвела до концентрації урядів провідних держав регіону на економічній інтеграції. Ідею політичного союзу відклали до більш сприятливого часу, але не забули. Велика Британія фактично проігнорувала реальні спроби європейських держав запровадити практичні механізми європейської інтеграції. Політична еліта країни зробила усе можливе, щоб загальмувати процеси європейської інтеграції загалом, підпорядкувати її політичну і оборонну складову інтересам атлантичного співробітництва. Водночас ігнорування регіональних інтеграційних процесів послаблювало позиції самої Британії, на певний час виключило її за межі епіцентру перспективних політичних та економічних процесів в Західній Європі, що знайшло відгук в історіографії як «запізнення» в Європу [73, с. 84]. З утворенням ЄЕС 25 березня 1957 р. Сполучене Королівство опинилося перед реальністю існування потенційно потужного конкурента на регіональному і світовому ринках. Римський договір не передбачав політичного об'єднання із зовнішньою політикою і політикою безпеки, лише містив норми щодо ведення спільної зовнішньої торговельної політики у відносинах з третіми державами (ст. 3, пп. b, k) [74]. Окремі дослідники намагаються віднайти в договорі непрямі вказівки імовірності розширення питань співпраці на рівень погодження позицій з міжнародних питань і навіть безпеки (ст. 224, 235 договору) [75, с. 25-26].

Хоча Лондон все ще не бачив свого місця в системі євроінтеграції, у наступний період (1957 – 1961 рр.) Європа поступово ставала «зоною

зосередження» зовнішньої політики Великої Британії. Загальні тенденції урядової політики другої половини 50-х – поч. 60-х рр. ХХ ст. закладені під час нетривалої роботи уряду консерваторів на чолі з Е. Іденом (квітень 1955 – січень 1957 рр.). Найбільш помітним кроком уряду на європейському напрямі стало висунення у жовтні 1956 р. альтернативного плану інтеграції, який полягав у формуванні обмеженої зони вільної торгівлі. Проект став частиною урядового «Великого проекту» («Grand Design»). Британія намагалася забезпечити міцні позиції на європейських ринках і зберегти зв'язки з Співдружністю. Однак ратифікація Римського договору в країнах «шістки» і прихід до влади у Франції в листопаді 1958 р. Ш. де Голля завершили переговори щодо британського проекту [76, с. 154]. Після завершення переговорів з державами «шістки» у січні 1959 р. уряду Г. Макміллана нічого не залишалось як працювати над втіленням альтернативного проекту Європейської Асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), створеної у 1960 році. Однак домінування Британії в цій організації не принесло успіху. Погіршення відносин з ЄЕС посилювало ізоляцію країни. Американська адміністрація Дж. Кеннеді підтримала інтеграцію на основі ЄЕС [29, с. 93-94]. Подальша втрата позицій в Європі могла коштувати Британії «особливих відносин» з США.

Період вступу Великої Британії до ЄЕС (1961 – 1975 рр.) цінний для історії європейської політичної інтеграції не лише завершенням складного процесу приєднання королівства до євроінтеграції, але й виходом на новий рівень процесів політичної взаємодії держав об'єднання. У листопаді 1961 р. Франція запропонувала проект міжурядового політичного союзу за типом міжнародної організації («план Фуше»), який містив положення про необхідність координації зовнішньої і оборонної політики паралельно з ЄЕС [78, с. 328]. Зазначений план, як і наступний французький проект «план Фуше-2», запропонований у січні 1962 р., зазнав по разки насамперед через позицію Бельгії і Нідерландів, які визнали за ним загрозу інтеграційним процесам в

Європейському Економічному Співтоваристві і цілісності НАТО. Схожої позиції дотримувалося керівництво ФРН.

Вагомим фактором, який вплинув на позицію зазначених держав щодо «плану Фуше», стала їх підтримка вступу Великої Британії до ЄЕС. Офіційна подача заявки відбулася 9 серпня 1961 року. Так звані «малі країни» ЄЕС були зацікавлені у вступі Великої Британії до Співтовариств через можливість урівноважити французько-німецьку гегемонію, розширити ринок і залучити додаткові американські інвестиції. Тому їх уряди наполягали, щоб дискусія про організацію політичного співробітництва відбувалася лише після прийняття рішення про включення Британії до ЄЕС [79, с. 90]. Перестороги щодо французько-німецького домінування в об'єднанні були підтверджені фактом підписання Ш. де Голлем і К. Аденауером 22 січня 1963 р. Єлісейського договору, в якому було передбачено механізм погодження зовнішніх політик держав-членів ЄЕС. Свої інтереси у вступі Великої Британії до ЄЕС мала Німеччина. Бонн на той час не міг на рівних конкурувати з Парижем на міжнародній арені. Італія підтримувала вступ Великої Британії як необхідну умову єдності Заходу проти комуністичної загрози і противагу французько-німецькому впливу [80, с. 46].

14 січня 1963 р. Ш. де Голль наклав перше вето на членство Великої Британії в ЄЕС. Головна причина особистої неприязні Ш. де Голля до офіційного Лондона полягала в проамериканській позиції зовнішньої політики останнього. Укладення Єлісейського договору 1963 р. перекреслило плани Великої Британії і США, які за допомогою британського членства в ЄЕС планували згуртувати т. зв. «малі» європейські держави та Італію з метою попередити домінування в Європі французько-німецького «ядра» [81, с. 76]. Президент Франції запропонував Британії асоційоване членство в ЄЕС, що було для неї неприйнятним [82, с. 37-38].

В умовах кризи «порожнього стільця» в ЄЕС у 1965 – 1966 рр., спровокованого Парижем, і виходу Франції з військової структури НАТО у 1966 році, на сторону прихильників вступу Сполученого Королівства до

Співтовариств остаточно стала ФРН. Усвідомлення британським керівництвом назрілої реальності розширення регіональної інтеграції до проблем політичного співробітництва, визнання необхідності активної участі Британії у ньому стали реакцією на подальші об'єднавчі процеси (у 1967 році набув чинності договір про об'єднання органів ЄЕС, ЄОВС, Євроатому) та активізацію дискусії щодо розвитку політичного об'єднання в рамках ЄЕС. Однак президент де Голль 27 листопада 1967 р. вдруге наклав вето на вступ Британії до ЄЕС.

Успіх переговорів щодо створення механізмів політичного співробітництва в рамках ЄЕС значною мірою залежав від наявності Великої Британії серед його членів. Усім державам «шістки» було зрозуміло, що без неї Співтовариствам буде складно досягти високого статусу в світовій політиці. Заява Г. Вільсона в парламенті від 2 травня 1967 р. про формування європейської політичної єдності і необхідність участі в ній Великої Британії, подальші дії керівництва уряду та Форін офісу на зовнішній арені свідчили, що керівництво держави визнало перспективу політичної інтеграції країн Євроспільноти за необхідністю.

Використовуючи значний дипломатичний досвід і вплив на світову політику, військово-політичні ресурси, британський уряд змістив акценти на можливості розвитку європейського політичного об'єднання. Першим дипломатичним кроком, спрямованим на посилення позицій країни у відносинах з США і ЄЕС, стала британська урядова ініціатива 1968 р. про створення Єврогрупи НАТО. Однак консультативні механізми діяльності Єврогрупи зумовили її слабкий вплив. Після відмови Франції долучитися до Єврогрупи в лютому 1969 р. за ініціативи Італії в Раду міністрів ЗЄС внесено проект про заснування механізму регулярних консультацій з міжнародних питань. За цим планом був явно помітний вплив Лондона, тому французька сторона припинила участь у засіданнях Ради міністрів. Так безуспішно завершилися спроби Британії об'єднати держави регіону механізмом консультацій з питань зовнішньої політики і безпеки в рамках НАТО і ЗЄС.

Свідченням змін у міжнародних пріоритетах уряду Г. Вільсона стало проголошення у 1967 році відмови від британської військової присутності «на схід від Суеца». Причиною цьому стало остаточне усвідомлення місцевим політикумом неможливості Британії надалі зберігати роль світової держави. Перехід від концепції «трьох сфер» до концепції «зони зосередження» позначив комплексний перегляд Лондоном місця держави в світовій політиці. Цьому сприяло наростання глобалізації та економічної взаємозалежності держав.

Зміна влади в Парижі у квітні-травні 1969 р. привела до зміни позиції Франції щодо членства Великої Британії в ЄЕС, активізувала діалог про створення Європейського політичного союзу. У грудні 1969 р. на скликаному за ініціативи Президента Франції Ж. Помпіду саміті ЄЕС в Гаазі проголошено готовність організації розпочати переговори про вступ в об'єднання нових держав і запропоновано включити до процесу інтеграції механізм політичного співробітництва – систему координації зовнішньої політики держав-членів ЄЕС шляхом регулярних зустрічей міністрів закордонних справ. Французькі пропозиції були реалізовані через роботу міжнародного комітету, який очолив директор політичного департаменту МЗС Бельгії Е. Давіньйон. Дві доповіді «комітету Давіньйона» (Люксембурзька від 27 жовтня 1970 р. і Копенгагенська від 27 червня 1973 р.) окреслили проект Європейського політичного співробітництва (далі – ЄПС): саміти глав держав ЄЕС; регулярні зустрічі міністрів закордонних справ; засідання Політичного комітету у складі директорів політичних департаментів МЗС; діяльність робочих груп тощо. Люксембурзька доповідь зафіксувала головні завдання ЄПС: обмін інформацією і консультування на регулярній основі для забезпечення взаєморозуміння з головних питань міжнародної політики; робота з гармонізації думок, погодження позицій і спільних дій для підвищення солідарності держав-членів у випадках, «коли це є можливим і бажаним» [83, с. 11]. Формальним стартом ЄПС стала перша зустріч міністрів закордонних справ держав «шістки» в Мюнхені 19 листопада 1970 р. [84] Головним в організації ЄПС був міждержавний підхід, відсутність окремих постійних

інституцій, а серед переліку його компетенцій не було питань безпеки та оборони. Ці дві ознаки робили зазначений механізм привабливим для Великої Британії.

Британські дипломати ще до набуття державою офіційного статусу члена Співтовариств активно включилися в роботу ЄПС. За умови економічного послаблення Британії основним аргументом її керівництва в європейській політиці стали військові можливості, які воно намагалося трансформувати в політичний вплив. Керівництво Форін офісу планувало активно просувати свій персонал на керівні посади в ЄЕС з метою посилення свого впливу. Велика Британія розраховувала отримати лідерство в Співтовариствах, першій у відносинах з країнами «східного блоку» і третього світу, вплив на політику «розрядки». Політичні консультації держав Західної Європи в рамках ЗЄС з часом були переміщені в систему ЄПС. Уже в лютому 1972 р. заступник секретаря Форін офісу Т. Брідлоу приєднався до роботи «комітету Давіньйона». Керівництво уряду Її Величності стало учасником роботи Ради міністрів Європейських Співтовариств. Визнанням впливу британської дипломатії стало призначення в грудні 1972 р. на посаду відповідального за зовнішні відносини Комісії ЄЕС посла Великої Британії у Франції сера К. Соумса. З січня 1973 р. до січня 1977 р. він обіймав посаду віце-президента Комісії ЄЕС.

На саміті глав урядів ЄЕС в Копенгагені 23 липня 1973 р. оприлюднена друга доповідь «комітету Давіньйона», в якій пропонувалося інтенсифікувати систему консультацій міністерств закордонних справ держав ЄЕС. Хоча до єдиної зовнішньої політики було ще далеко. Оскільки в ЄПС не було постійного секретаріату, основний тягар організації роботи колективних механізмів покладался на державу, яка здійснювала піврічне президентство в ЄЕС. Певний внесок у розвиток ЄПС у перші роки існування механізму зробив Копенгагенський саміт ЄЕС на найвищому рівні 14-15 грудня 1973 р., на якому прийнято своєрідний програмний документ європейської зовнішньої політики «Декларацію про європейську ідентичність». Передбачалося включити систему політичного співробітництва в інституційні рамки Співтовариств [85, с. 121].

Держави-члени погодилися з необхідністю докладати зусилля для забезпечення достатніх засобів для оборони, наявних в їх розпорядженні. Однак реалії виявилися складнішими. Як показали перші кроки утвердження механізму ЄПС, системі узгодженої зовнішньої політики європейського об'єднання доведеться проходити тривалий і непростий шлях подолання внутрішніх суперечностей, пошуків місця на міжнародній арені, на якому Велика Британія в силу специфіки ресурсів, досвіду, амбіцій і міжнародних зв'язків відіграватиме неординарну роль. Не маючи можливості диктувати партнерам умови економічного розвитку, британське керівництво намагалося використати свій політичний вплив і військово-політичні можливості як головний аргумент впливу на розвиток Співтовариств. Мета такого впливу – пристосувати об'єднання до своїх потреб та інтересів.

Незважаючи на обмежений статус, механізм ЄПС продовжував розвиватися. Основними тематичними напрямками діяльності системи формування спільних рішень стали розвиток трансатлантичних відносин, політика щодо країн третього світу (колишніх колоній), відносини з країнами соціалістичного табору. Формувалася мережа дипломатичного представництва об'єднання за кордоном, яка бере свої витоки від офісів зв'язку ЄОВС початку 1950-х років. Перша дипломатична місія ЄОВС була відкрита у 1956 р. саме в Лондоні [86, с. 12]. Римська угода не передбачала створення окремих органів дипломатичного представництва ЄЕС, тому основна роль у цьому напрямі була відведена Єврокомісії. Її директори здійснювали керівництво закордонними місіями, які на той час ще не можна було назвати повноцінними дипломатичними представництвами. Наприклад, директорат DG VIII відав розвитком відносин з країнами Африки, Карибського і Тихоокеанського регіону [87, с. 61]. З утворенням ЄПС започатковано регулярні контакти посольств і місій держав-членів Співтовариств, їх представників у міжнародних організаціях. Розвинуто практику створення представництв (делегацій) Комісії при міжнародних організаціях і в провідних державах-партнерах, зокрема, при ООН, ОБСЄ, в США, Канаді, Японії. Спершу вони займалися переважно

питаннями торгівлі і допомоги колишнім колоніальним країнам, хоча їм нерідко доводилося мати справу з проблемами політики і безпеки.

За умов небажання держав-членів ділитися суверенними повноваженнями у сфері зовнішньої політики, діяльність представництв ЄЕС обмежувалася переважно інформаційною і переговорною функціями. На час створення ЄПС у майже трьох десятках місій Єврокомісії по всьому світу працювало 150 співробітників. На початок 1980-х рр. 120 країн акредитували свої постійні представництва при ЄЕС [88, с. 286]. Водночас Співтовариства не мали права окремого голосу в міжнародних організаціях. ЄЕС репрезентували дипломатичні представники держави, яка головувала в Раді, та представник Єврокомісії. З 1974 року організація отримала статус спостерігача в ООН. Європейські члени РБ ООН Велика Британія і Франція не були зацікавлені у підвищенні статусу ЄЕС у цій ключовій всесвітній організації. Підвищенню ефективності ЄПС сприяла створена конфіденційна система телетекстного зв'язку [89, с. 69]. На кінець 1970-х рр. делегації Єврокомісії отримали функцію заохочення співпраці між закордонними представництвами держав-членів. До сфери їх компетенції увійшли питання політичного співробітництва.

Підтримка функціонування ЄПС європейськими проатлантичними колами значною мірою стала можливою завдяки тому, що в його рамках розглядалися лише питання зовнішньої політики, а безпека та оборона виносилися за рамки компетенції механізму. Однак на практиці існувала тонка межа між міжнародною політикою і проблемами безпеки, не лише економічної, але й військової. Працювали робочі групи ЄПС з проблем нерозповсюдження ядерної, хімічної і біологічної зброї, експорту звичайних озброєнь та нелегальної зброї, роззброєння, співробітництва у боротьбі проти міжнародного тероризму [67, с. 36]. Системно-функціональні обмеження механізму ЄПС впливали на рівень результативності його роботи. Прийняті рішення мали рекомендаційний характер. Якщо у питаннях міжнародної економіки зовнішня позиція ЄЕС завжди була більш згуртована і дієва, то прийняття спільних позицій на рівні ЄПС зазвичай мало декларативну форму. Давалися знаки

відсутність постійних інституцій, центру координації роботи і напівофіційний статус ЄПС. Склалася парадоксальна ситуація, коли ЄЕС як потужний суб'єкт міжнародних економічних відносин, здійснення якого було тісно пов'язане з політичними проблемами і нерідко проблемами безпеки, офіційно не мав повноважень зовнішнього впливу.

В грудні 1974 р. під час Паризького саміту ЄЕС прийнято рішення про створення регулярного вищого політичного органу Співтовариства – Європейської Ради глав держав та урядів, повноваження якої поширювалися на усі сфери діяльності об'єднання. По-суті саме цей орган влади ЄЕС став першою інституцією, яка формально поєднала сфери економічного і політичного співробітництва. Велика Британія підтримала створення такої інституції через її міждержавний характер. Рішення Європейської Ради приймалися одногосно. Хоча в діяльності Європейської Ради другої половини 1970 – 1980-х рр. головну роль відігравали французько-німецькі ініціативи, британське керівництво використовувало її формат для досягнення власних цілей. Одним з історичних рішень Європейської Ради стало рішення саміту в Венеції у червні 1980 р. щодо близькосхідного конфлікту. У декларації вперше (і всупереч позиції США) визнане право палестинців на власну державу [90]. За відсутності постійного секретаріату ЄПС його функції увійшли до запровадженої системи «трійки», до якої входили дипломати держави, головуючої в ЄЕС, та дипломатів двох інших держав, які головували до або після неї. Це забезпечило наступність і неперервність в координаційній роботі з погодження зовнішніх політик держав-членів. Водночас такий вихід із ситуації за умови небажання провідних держав Співтовариств передавати повноваження наднаціональним інституціям консервував міждержавний характер ЄПС.

Каталізатором рівня готовності ЄЕС розвивати зовнішньополітичне співробітництво стала доповідь прем'єр-міністра Бельгії Л. Тіндемманса щодо параметрів майбутнього Європейського Союзу. Як згадував сам автор доповіді, відповідну пропозицію подав на саміті Європейської Ради в грудні 1974 р. прем'єр-міністр Великої Британії Г. Вільсон [91, с. 324]. Представлена на

засіданні Європейської Ради в Люксембурзі 2 квітня 1976 р. для попереднього обміну думками доповідь містила пропозиції щодо розвитку об'єднання у різних сферах, надання йому більших можливостей і стала чи не єдиним на той час ґрунтовним проектом створення Європейського Союзу. Однак лідери держав об'єднання не пішли далі прийняття інформації до відома. Протест Лондона викликала пропозиція про запровадження спільної оборонної політики.

Уряд Г. Вільсона відхилив ідею Європейського Союзу, не підтримав включення проблем зовнішньої політики і безпеки до права ЄЕС, але виступав за тісніше співробітництво держав «дев'ятки» у зовнішньополітичній сфері. Основними досягненнями ЄПС у середині – другій половині 1970-х рр., в яких значний внесок зробила Велика Британія, стали: підписання Заключного акту Гельсінської наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ) 30 липня 1975 року, напередодні якого державам ЄЕС вдалося досягти спільної позиції щодо активізації контактів з країнами Східної Європи; встановлення у липні 1975 р. офіційних зв'язків Співтовариств з Китаєм і погодження позицій щодо відносин з цією державою; налагодження співпраці з рядом держав Співдружності націй; визнання незалежності португальських колоній Мозамбіку та Анголи (1976 р.); початок переговорів про співробітництво між ЄЕС і Радою Економічної Взаємодопомоги (РЕВ) у 1978 році. Вступ Британії до ЄЕС загалом позитивно вплинув на відносини ЄЕС з рядом держав різних регіонів світу, наприклад, колишніми британським колоніями і Китаєм.

Прихід до влади уряду консерваторів на чолі з М. Тетчер (1979 – 1990 рр.) приніс нові тенденції у зовнішню політику Великої Британії. Щодо участі в євроінтеграції спостерігалось дві протилежні тенденції. У сферах комунітарної взаємодії (економіка, фінанси, соціальна сфера, інституційний розвиток) британський уряд виступав на крайніх антифедералістських позиціях, загострив боротьбу за бюджетні внески. Водночас у плани нового уряду входив розвиток політичної співпраці держав спільноти. Лондон влаштовував «status quo» щодо повноважень інституцій ЄЕС. Водночас уряд М. Тетчер підтримував більш

тісну взаємодію учасників «Спільного ринку» у сфері зовнішньої політики на міждержавній основі. На думку Ч. Хілла, така позиція дозволяла зберегти незалежність, укріпити позиції в трикутнику «Париж-Бонн-Лондон» [92, с. 71].

Керівництво Сполученого Королівства, прагнучи задати тон міжнародній дискусії і нав'язати партнерам свою позицію, не забарилося з ініціативами. Міністр закордонних справ лорд Каррінгтон під час виступу в Гамбурзі 17 листопада 1980 р. озвучив урядові пропозиції, які передбачали розширення тематичної сфери дипломатичних консультацій між державами ЄЕС до проблем безпеки, утворення постійного секретаріату ЄПС з представників міністерств закордонних справ, запровадження процедури оперативного скликання нарад міністрів закордонних справ (упродовж 48 годин) на випадок виникнення міжнародних криз [93, с. 156]. Британські пропозиції лягли в основу рішень, досягнутих під час зустрічі міністрів закордонних справ держав ЄЕС 13 жовтня 1981 р. в Лондоні. Запропонована Форін офісом і схвалена на засіданні «Доповідь про Європейське політичне співробітництво» (Лондонська доповідь), стала історично третьою базовою доповіддю в історії механізму ЄПС. У доповіді вперше підкреслено, що метою ЄПС є не лише досягнення спільних позицій, але й проведення спільних дій його учасників. Компетенцію ЄПС розширено на політичні питання безпеки. Документ зафіксував ініціативу Форін офісу про запровадження практики скликання екстрених нарад міністрів закордонних справ протягом 48 годин на прохання трьох держав-членів ЄЕС [94, с. 118]. Незважаючи на прогрес в організації ЄПС, Лондонська доповідь не внесла кардинальних змін у механізм погодження зовнішньої політики держав ЄЕС. Відкинуто пропозицію лорда Каррінгтона щодо створення Політичного секретаріату, функції якого фактично було покладено на «трійку». ЄПС так і не отримав юридичного статусу в рамках інституційно-правового поля ЄЕС.

Британські ініціативи щодо посилення ЄПС були активно сприйняті європейськими федералістами. Ідеться про ініціативу міністрів закордонних справ ФРН Г.-Д. Геншера та Італії Е. Коломбо, представлену у листопаді 1981 року у вигляді проекту «Європейського акту» про необхідність формування

політичного союзу. Передбачалося розширити сфери співпраці учасників Співтовариств на питання безпеки. Документ вперше містив формулювання «спільна зовнішня політика» як елемент діяльності Євроспільноти [95, с. 90]. Однак такі радикальні пропозиції суперечили позиції Великої Британії і ряду інших держав ЄЕС, уряди яких відхилили федералістський проект. Частина пропозицій німецько-італійського проекту була покладена в основу «Урочистої Декларації про Європейський Союз», прийнятої на саміті Європейської Ради в Штутгарті 19 червня 1983 року. У сфері ЄПС декларація містила згоду учасників на посилення політичної інтеграції шляхом розробки і прийняття спільних позицій і дій у сфері зовнішньої політики, координації позицій держав-членів з політичних та економічних аспектів безпеки [96, с. 28]. Хоча Велика Британія підписала декларацію, М. Тетчер поспішила заявити про несприйняття європейської федерації [97]. Для уряду королівства досягнутий компроміс в розвитку ЄПС означав достатній рівень розвитку цього сегмента Євроспільноти.

Нові завдання розвитку об'єднання, пов'язані із зростанням його міжнародного впливу, черговим етапом розширення і потребою інституційного реформування на середину 1980-х рр. викликали необхідність перегляду нормативної бази ЄЕС. Реформування інституційно-правового поля Співтовариств спершу відбувалося у форматі підготовки змін окремо до Римського договору про ЄЕС і Договору про політичне співробітництво, які згодом були об'єднані в один супер-договір – Єдиний європейський акт. Так вирішувалося завдання включення ЄПС до правового поля ЄЕС. У складі Комітету інституційних справ (неофіційна назва «комітет Дуджа») Британію представляв М. Ріфкінд. У березні 1985 р. комітет оприлюднив доповідь про реформу Європейських Співтовариств з пропозицією створення Європейського Союзу. В частині зовнішньополітичного співробітництва пропонувалося створити постійний секретаріат, активізувати консультації з питань безпеки та оборони [98]. Представник королівства підписав доповідь з поправками і застереженнями. Вона не передбачала включення ЄПС до юридичної системи

Співтовариств. Форін офіс виступав проти прийняття нового договору, але Британія наодинці не могла протистояти іншим членам.

Під час Міланського саміту Європейської Ради 28-29 червня 1985р., який дав старт Міжурядовій конференції з розробки оновленого договору, лідери провідних держав ЄЕС висунули фактично ідентичні британським пропозиції розвитку ЄПС. Британський прем'єр-міністр вчергове опинилася в меншості. Результати роботи конференції схвалені під час саміту Європейської Ради 2-3 грудня 1985 р. в Люксембурзі. На засіданні Ради міністрів закордонних справ 16-17 грудня 1985 р. остаточно доопрацьовано текст «Договору про європейське співробітництво у сфері зовнішньої політики», який став складовою Єдиного європейського акту (ЄЄА). Сам акт був підписаний міністрами в лютому 1986 року. Держави-члени Співтовариств не пішли на кардинальні кроки щодо поглиблення і розширення компетенції ЄПС. Частина III «Положення про Європейську співпрацю у сфері зовнішньої політики» (ст. 30) включала традиційні зобов'язання про взаємне інформування і консультивання держав Співтовариств з питань зовнішньої політики з метою посилення спільного впливу «шляхом координації, зближення їхніх позицій та здійснення спільних дій» [99, с. 21]. Співпраця з питань безпеки поширювалася лише на політичні та економічні аспекти безпеки, зокрема, питання військово-технічного виробництва. Засновано невеликий Секретаріат ЄПС з штаб-квартирою в Брюсселі як допоміжний орган в діяльності головної у Раді держави. У документі вперше вжито термін «європейська зовнішня політика». Хоча питання зовнішньої політики з елементами політики безпеки включили до нормативної бази об'єднання, вони були на півдорозі до утвердження як структурна частина діяльності об'єднання.

Компромісний зміст договору, який фактично не містив новацій у сфері політичного співробітництва і був куди менш радикальним, ніж проект «комітету Дуджа», уряд консерваторів розглядав як успіх своєї європейської політики [100, с. 72]. Стрімкі і непередбачувані зміни в системі міжнародних відносин другої половини 1980-х рр., у багатьох аспектах невизначений і

декларативний зміст домовленостей зумовили очевидність їх перехідного характеру. Водночас досягнутий рівень домовленостей розглядався офіційним Лондоном як кінцева стадія формування Європейського об'єднання.

Європейська політика уряду М. Тетчер загалом відзначалася реакційністю до процесів інтеграції, що входило в суперечність із міжнародними тенденціями. Прем'єр-міністр втрачала відчуття політичної реальності, внаслідок чого допустила ряд ключових зовнішньополітичних прорахунків: 1) недооцінка пріоритетів європейської політики керівництва США часів президента Дж. Буша-старшого, яке підтримувало подальшу політичну та економічну інтеграцію в Європі; 2) негативна реакція на процес об'єднання Німеччини; 3) недооцінка можливостей континентальних партнерів щодо створення Європейського Союзу і можливостей Британії протистояти цьому процесу. Королівство не зуміло закріпитися на чолі регіональної інтеграції. Однією з причин цього стала відсутність стратегічного перспективного бачення місця держави в Європі самою М. Тетчер, яка була досить обмеженою у питаннях геополітики [101]. Чергова реальна загроза ізоляції і часткова втрата позицій у відносинах з США засвідчили невідповідність зовнішньої політики уряду реаліям змінюваних міжнародних відносин. Відставка М. Тетчер 22 листопада 1990 р. стала підсумком непростого і неоднозначного періоду участі Великої Британії в процесах європейської інтеграції. Загалом в історіографії прийнято трактувати підхід М. Тетчер до проблем євроінтеграції як антиєвропейський. Т. Гогунська зазначає, що у період її правління закладено основу сучасної європейської політики Британії [102, с. 157].

У практичній площині механізм ЄПС, незважаючи на обмежений характер, в часи урядування М. Тетчер розглядався керівництвом Великої Британії як важливий елемент реалізації зовнішньополітичної стратегії [103, с. 124]. Прем'єр-міністр неодноразово під час міжнародних переговорів вдавалася до практики говорити від імені Співтовариств, підсилюючи свої аргументи спільними рішеннями урядів держав ЄЕС. У зазначений період чимало

неєвропейських країн почали сприймати Британію як представника Європи [104, с. 340]. Від активізації участі Великої Британії в ЄПС виграли й Співтовариства, які значно розширили міжнародні контакти.

Основними напрямками діяльності механізму ЄПС стали: погодження позицій держав-членів ЄЕС щодо відносин з США; координація політики щодо СРСР і держав ОВД; розробка спільних рішень щодо врегулювання кризових ситуацій в країнах третього світу; узгодження позицій в рамках участі в міжнародних організаціях. Держави ЄЕС виробили спільну позицію щодо військового стану в Польщі у 1980 – 1981 рр., закликавши тамтешню владу якнайшвидше припинити режим надзвичайного стану [105, с. 269]. Члени ЄЕС виступили за активізацію торговельних відносин з країнами Центрально-Східної Європи. У червні 1981 р. сесія Європейської Ради прийняла пропозиції Великої Британії щодо скликання міжнародної конференції для врегулювання ситуації в Афганістані [106]. Однак керівництво СРСР відхилило ініціативу. Відбувалося подальше налагодження дипломатичної її роботи ЄЕС з Китаєм.

Велика Британія традиційно займала прихильну позицію до розширення ЄЕС. У 1980-х рр. до об'єднання приєдналися Греція, Іспанія і Португалія. Саме Лондонський саміт ЄЕС дав старт підготовці угоди про членство двох останніх країн. «Середземноморське розширення» відбулося з 1 січня 1986 року.

Близькосхідний регіон розглядався Форін офісом як один з трьох пріоритетних регіонів британських інтересів у сферах безпеки і комерції, після Європи і трансатлантичних відносин [107]. У вересні 1982 р. держави ЄЕС у спільній заяві засудили ізраїльське вторгнення в Ліван. Британські війська разом з військами Франції, Італії і Нідерландів у 1981 р. в рамках Кемп-Девідських угод взяли участь у багатонаціональних «силах для підтримки миру» на Синайському півострові, а також в Лівані у 1982 році. Такі акції мали певне символічне історичне значення для розвитку можливостей ЄЕС у сфері безпеки, адже окремі дії згаданих держав офіційно підтримали Співтовариства.

Від середини 1980-х рр. налагоджено регулярні консультації держав ЄЕС і Центральної Америки на рівні міністрів закордонних справ. Хоча дії ЄЕС у цьому регіоні обмежувалися традиційно сильним впливом США, європейці намагалися проводити власну політичну лінію. Наприклад, держави Співтовариств, в тому числі Велика Британія, не так сильно заангажовані у боротьбі з революційними прокомуністичними рухами, всупереч стратегічним підходам американців сприяли стабілізації ситуації в Нікарагуа, Сальвадорі і Гватемалі [108, с. 94].

Відносини Європейських Співтовариств з державами Південної Америки затьмарив військовий конфлікт Великої Британії і Аргентини. Фолклендська криза 1982 р. стала поворотним пунктом для М. Тетчер на шляху повернення до глобалізму в британській зовнішній політиці. Фолклендський конфлікт став своєрідним каталізатором дієвості ЄПС і водночас його першим реальним випробуванням на єдність. Держави-члени ЄЕС прийняли Декларацію солідарності, в якій звинуватили Аргентину в агресивних діях і порушенні норм міжнародного права [109, с. 428]. Єврокомісія висловила солідарність з Великою Британією. Однак досить швидко проявилися традиційні розбіжності інтересів західноєвропейських держав, які були змушені обирати між союзницькою солідарністю і загрозою торгової війни з державами Латинської Америки. Під тиском Лондона уряди держав-членів об'єднання прийняли рішення запровадити обмежені торгові санкції – символічне тимчасове ембарго (на один місяць) на імпорт товарів з Аргентини. Водночас торговельні інтереси сприяли швидкому відновленню конструктивних відносин ЄЕС з державами регіону [108, с. 428]. Загалом проявлялася звична слабкість механізму координації зовнішньої політики держав ЄЕС через різноспрямованість їх міжнародних інтересів та відсутність засобів втілення спільних позицій. Рішення ЄПС мали переважно характер політичних заяв і декларацій. Об'єднання рідко використовувало тактику тиску.

Незважаючи на зазначені проблеми і труднощі, Співтовариства через механізм ЄПС поступово ставали впливовим учасником міжнародних відносин.

На середину 1980-х рр. спільнота встановила дипломатичні відносини із 132 країнами світу [110, с. 155]. Частина делегацій Європейської Комісії за домовленістю з урядами країн перебування отримали статус дипломатичних місій. Більшість глав делегацій мали ранг посла і вручали вірчі грамоти главам держав за підписом Президента Єврокомісії. У другій половині 1970-х – на поч. 1980-х рр. відкрито представництва Єврокомісії в ряді держав Східного Середземномор'я, Азії і Латинської Америки. Станом на 1980 рік було відкрито 50 закордонних представництв Єврокомісії, в яких працювали 1 тис. співробітників. На кінець 1980-х рр. кількість представництв досягла 89, а їх персонал включав 440 осіб з країн ЄЕС і 1 тис. 440 працівників з країни перебування [111, с. 25, 34].

Фактор США відіграв головну роль у міжнародній діяльності ЄЕС. Окрім традиційних економічних суперечок на початку 1980-х рр. додалися ряд гострих спірних політичних питань, до яких належали: підтримка санкцій проти Ірану внаслідок тамтешньої революції 1979 року, яку відмовилися надавати європейці; неприєднання країн ЄЕС до бойкоту олімпійських ігор в Москві 1980 року; питання щодо участі західних компаній у фінансуванні радянського газопроводу «Дружба»; розгортання Альянсом в Західній Європі ядерних ракет середнього радіусу дії у відповідь на розміщення СРСР подібних ракет у Східній Європі та американська програма «Стратегічної оборонної ініціативи» (СОІ); розбіжності щодо політики на Близькому Сході, у вирішенні проблем Півдня Африки, Центральної Америки тощо. Зростання міжнародних можливостей ЄЕС посилювало стратегічні розходження у позиціях США і держав Західної Європи щодо вирішення актуальних проблем регіональної і світової політики.

У цих умовах в непростій ситуації опинилося керівництво Великої Британії, від якого розвиток подій вимагав додаткових зусиль у балансуванні між потребами збереження «особливих відносин» і посиленням впливу в Європі. На обох напрямках уряд прагнув забезпечити для держави привілейоване становище. Британські дипломати займали провідні позиції в

системі відносин ЄЕС і США. У 1982 р. місію ЄЕС у Вашингтоні очолив англієць Р. Денмен, який до того займав посаду директора першого політичного департаменту ЄЕС із зовнішніх відносин.

Початок завершального періоду «розрядки» в середині 1980-х рр. змусив держави регіону повернутися до питання організації автономної системи безпеки та оборони. В цих умовах зросла роль ЗЄС, який залишався хоча аморфною, але єдиною регіональною військово-політичною організацією. Невдача «проекту Геншера-Коломбо» 1981 року стала поштовхом до дискусій щодо майбутнього ЗЄС. Римська сесія Ради ЗЄС 26-27 жовтня 1984 р. прийняла декларацію, в якій передбачалося поглиблення співпраці з питань безпеки в контексті європейської інтеграції [112]. Кульмінаційною точкою «відродження» організації став Гаазький саміт Ради міністрів ЗЄС 27 жовтня 1987 р. і «Платформа європейських інтересів у сфері безпеки», в якій ЗЄС визначався основою проголошеної європейської оборонної ідентичності в рамках системи атлантичної солідарності [113]. ЗЄС фактично був покликаний стати «європейською опорою» Альянсу, але його реальні ресурси і можливості були невизначеними. Велику Британію задовольняв ЗЄС в такій ролі, адже він функціонував як міждержавна організація, залежна від НАТО. Реформування ЗЄС наприкінці 1980-х років було ускладнене британсько-французькими суперечками щодо подальшого розвитку організації. Велика Британія виступила проти французької ініціативи зі створення при ЗЄС Європейського інституту досліджень у сфері безпеки в Парижі, а також можливості перенесення частини штаб-квартир керівних структур організації з Лондона до французької столиці та Брюсселя. В королівстві позитивно ставилися до ЗЄС як майданчика для міждержавних консультацій з питань безпеки та оборони, але не розглядали організацію як механізм прийняття стратегічних рішень.

Отже, активне долучення Великої Британії до формування ЄПС було покликане частково гарантувати збереження позицій держави у міжнародних відносинах від часу вступу до ЄЕС у 1973 році. Водночас спроби британського керівництва відігравати провідну роль у сфері політичного співробітництва

держав-членів Європейських Співтовариств мали суперечливі результати. Це було особливо помітно у період правління урядів М. Тетчер. На заваді поглибленню європейської зовнішньополітичної регіональної співпраці, включення до її системи галузі безпеки та оборони, серед іншого, стала євроскептична позиція урядів Великої Британії.

2.3. Зовнішньополітичне співробітництво держав-членів Європейських Співтовариств в системі стратегічних міжнародних союзів Великої Британії

У системі міжнародний відносин жоден з її суб'єктів не може бути абсолютно вільним від сторонніх впливів інших суб'єктів та залежності від необхідності взаємодії з ними. Потреби реалізації зовнішньої політики держави як суб'єкта міжнародних відносин передбачають визначення на кожному її історичному етапі системи пріоритетних партнерів, від співпраці з якими залежать можливості цієї держави реалізувати власний міжнародний потенціал, зміцнити вплив в системі міжнародних відносин.

У повоєнний період в зовнішній політиці Великої Британії визначилися три таких пріоритетних партнери – Британська Співдружність націй, Сполучені Штати Америки і Західна Європа, що були вперше окреслені та обгрунтовані у серії промов У. Черчилля упродовж першого повоєнного десятиліття, зокрема, у виступі на конференції Консервативної партії Великої Британії у жовтні 1948 року [114]. Союзнницькі відносини із цими партнерами та змінювана динаміка їх розвитку чинили вагомий вплив на місце і роль королівства в системі міжнародних відносин другої половини ХХ століття.

В історіографії англійсько-американські відносини зазвичай розглядаються як базові для формування Атлантичного союзу Європи і Америки, який остаточно оформився у період післявоєнного облаштування системи безпеки через створення НАТО. Лондон у повоєнні роки швидко усвідомив життєву необхідність американських гарантій безпеки та

економічної підтримки Європи в умовах неможливості протистояти на рівних дво полюсній системі міжнародних відносин. Політичний союз з США давав можливість британському уряду розраховувати на успішний результат переговорів про американську фінансову допомогу. Велика Британія отримала найбільшу частку (четверту частину) від обсягу допомоги за «планом Маршалла». Королівство не мало іншого вибору, як пристати до лідера в ролі першого союзника. Лише така роль могла гарантувати політичній еліті держави збереження місця на найвищому рівні світової політики. Водночас відносини з США сприяли британському дистанціюванню від Європи.

Заснування Північноатлантичного Альянсу у квітні 1949 р. забезпечило Лондону необхідні можливості міжнародного впливу, насамперед в Європі. За оцінками Н. Яковенко, з кінця 1940-х рр. британські уряди не були прихильниками європейської оборонної самостійності, адже вважали, що демонстрація Європою певних можливостей до самостійного вирішення проблем безпеки може спричинити повернення США до політики ізоляціонізму і відходу з Європи [25, с. 218]. Англійсько-американський союз, який символізував атлантичну солідарність у протистоянні з радянським блоком, понад чотири десятиліття гарантував безпеку Західної Європи. Пріоритет атлантичних зобов'язань став однією з головних причин відмови Великої Британії від підписання Договору про Європейський оборонний союз (ЄОС), ініційований Францією у 1950 році (т. зв. «план Плевена»). Згідно аналізу тексту договору можна стверджувати, що діяльність ЄОС мала відбуватися в контексті функціонування НАТО, а її сили – перебувати під командуванням органів Альянсу. Згідно ст. 18 головнокомандувач сил НАТО наділявся правом нагляду та інспекції за силами ЄОС, а за потреби (у військовий час) мав право перебирати їх під своє пряме керівництво [115]. Однак навіть такі лояльні до НАТО положення не задовольняли Лондон.

НАТО завжди приваблював британське керівництво міждержавним принципом функціонування. Тому перспективи створення європейської армії стали визначальною причиною відмови від проекту ЄОС. Об'єднану Європу

британці розглядали як складову частину атлантичної солідарності, що виявлялося у прагненні приєднати європейські структури до ширших міжнародних формувань, залежних від США [116, с. 16]. Ця ідея стала частиною «Великого проекту» Г. Макміллана [117, с. 148]. Проект передбачав можливість створення військово-політичного союзу на основі ЗЄС. Кінцевою метою було об'єднання Західної Європи як «третьої сили», яка могла б повноцінно протистояти СРСР і гарантувати Великій Британії лідерство в регіоні. Така стратегія повинна була забезпечити для королівства роль «мостобудівника» між Європою і Північною Америкою.

Британському уряду вдалося домогтися від США прийняття нової доктрини НАТО – «доктрини взаємозалежності» (1957 р.), яка передбачала координацію військових програм держав-партнерів і певну їх спеціалізацію в об'єднанні збройних сил. За США і Британією закріплювалася роль ядерних держав, а інші члени Альянсу мали спеціалізуватися на звичайних озброєннях [118, с. 28].

Кризовий стан економіки, остаточна втрата надій на збереження імперських володінь, усвідомлення політичною елітою зниження впливу держави на міжнародному рівні внаслідок невдачі британського плану «розрядки», певна міжнародна ізоляваність Великої Британії через відмову від участі в успішному проекті європейської економічної інтеграції і невдача створення альтернативи ЄЕС у вигляді ЄАВТ на початок 1960-х рр. зумовили перегляд підходів керівництва держави до залучення в європейські інтеграційні процеси. Виключна орієнтація на союз з США увійшла в суперечність з інтересами держави в рамках євроінтеграції, що спричинило сутнісну дихотомію основних напрямів зовнішньої політики Великої Британії «між європеїзмом і атлантизмом» [119].

Як зазначає О. Лекаренко, в умовах «холодної війни» американські політики розглядали Співтовариства як частину широкого Атлантичного союзу, в якому західноєвропейським країнам відводилася роль лояльного

американського союзника [120, с. 230]. Підтримка Вашингтоном ЄЕС на протигагу ЄАВТ підтвердила занепокоєння британських політиків тим, що успішні Європейські Співтовариства можуть потіснити Велику Британію з позиції головного союзника США. Тому лідерство Великої Британії в ЄЕС мало стратегічне завдання допомогти країні зберегти позиції у відносинах з США.

Колишній держсекретар Д. Ачесон під час виступу у військовій академії «Вест Поїнт» 5 грудня 1962 р. несподівано для Лондона заявив, що Британія не зможе зберегти свою роль у світі окремо від Європи, базуючись лише на «особливих відносинах» з Сполученими Штатами [26]. Наполягання США часів Дж. Кеннеді на приєднанні Великої Британії до ЄЕС відповідало американській доктрині «двох опор», що з початку 1960-х рр. передбачала посилення європейського сегмента НАТО («великий проект» Кеннеді). Радники президента вважали, що американсько-британські відносини з часом можуть трансформуватися в «особливі відносини» між США і ЄЕС [81, с. 61].

У цьому контексті приєднання до ЄЕС у 1973 році і подальша активна участь у формуванні ЄПС були тісно пов'язаними процесами у європейській політиці Великої Британії, адже формування ЄПС стало додатковим стимулом британським урядам до набуття членства в Співтовариствах з метою контролю інтеграційної політики на континенті в умовах початку періоду «розрядки». Першість атлантичних зобов'язань стала стримуючим фактором для політики Лондона щодо розвитку можливостей Співтовариств у зовнішній політиці, особливо політиці безпеки. Ініціативи в рамках ЄПС розглядалися британськими урядами з огляду на збереження «status quo» в системі європейської безпеки.

Паралельно з процесом приєднання до ЄЕС Лондон, не без відома Вашингтона, взяв курс на посилення європейського флангу НАТО. Провал діяльності ЗЄС змусив уряд Г. Вільсона зробити ставку на посилення впливу в регіоні шляхом спроби організації неформального об'єднання європейських партнерів в рамках НАТО. У 1967 році була прийнята нова доктрина Альянсу,

яка передбачала збільшення відповідальності європейців за власну безпеку і зниження їх залежності від США. З цим можна пов'язати проголошення відмови від британської військової присутності «на схід від Суеца» у тому ж році і переорієнтацію військової політики Лондона на Європу. Незабаром за ініціативою Великої Британії у листопаді 1968 р. засновано неформальну Європейську групу НАТО (об'єднання міністрів оборони європейських держав Альянсу), яка діяла до 1993 року і мала завданням загальне посилення організації, захист інтересів держав Західної Європи у військовій галузі [121, с. 62]. У жовтні 1970 р. значною мірою завдяки британським дипломатам організовано безпрецедентну зустріч міністрів оборони європейських держав-членів НАТО без участі американської і канадської сторін. Приховані завдання структури – згуртувати військово-політичні ресурси держав Західної Європи в рамках Альянсу і попередити спроби європейців (насамперед Франції) створити альтернативні військово-політичні структури в Європі. Однак засідання в рамках Єврогрупи були не більше, ніж консультаціями європейських учасників НАТО, а прийняті рішення мали рекомендаційний характер [122, с. 131-132].

Успіхом британської політики у справі налагодження певної комунікації між НАТО і ЄЕС можна вважати прийняту Радою НАТО в Оттаві в червні 1974 року «Декларацію про атлантичні відносини». Важливим стало визнання прямої залежності розвитку інтеграції в рамках ЄЕС від збільшення вкладу його держав-членів у спільну оборону Альянсу [81, с. 155]. Так було підкреслено роль економічного потенціалу Співтовариств як основи «європейської опори» Альянсу. Про політичну складову, тим більше військовий компонент не йшлося. Британське керівництво підтримало американську ідею проведення регулярних трансатлантичних політичних консультацій з актуальних міжнародних проблем, запеклим опонентом якої виступило керівництво Франції. Компромiс між цими крайніми позиціями був знайдений на неофіційній зустрічі міністрів закордонних справ 10-11 червня 1974 р в німецькому замку Гімніх. Головуюча в ЄЕС держава отримала

можливість вимагати проведення консультацій з США щодо вирішення питань розвитку об'єднання в рамках механізму ЄПС. Водночас це не означало, що реальна практика міжнародних відносин слідувала виключно в рамках «гімніхської формули» [123, с. 97]. З 1972 року між ЄЕС і США уже діяв механізм Трансатлантичного парламентського діалогу. Того ж року делегація Європейської комісії в США першою з її закордонних представництв отримала повний дипломатичний статус. Підписання 26 червня 1974 р. в Брюсселі європейсько-американської «Декларації про атлантичні відносини», яку активно підтримував британський уряд, зафіксувало домовленості про взаємне інформування і регулярні політичні контакти союзників. Однак акт мав декларативний характер і по суті нічого нового не вніс у відносини ЄЕС і США.

Період правління консерваторів на чолі з М. Тетчер (1979–1990 рр.) в контексті розгляду питань еволюції європейської політичної інтеграції залишив суперечливе враження [124, с. 81]. У питаннях безпеки однозначна орієнтація на «особливі відносини» з США домінувала над європейським вектором зовнішньої політики. Країна традиційно належала до когорти провідних європейських атлантистів, які відстоювали тісний зв'язок європейської політики з американськими інтересами і не розглядали військово-політичний розвиток Європи за межами НАТО. Велика Британія єдина серед європейських держав Альянсу брала участь в усіх трьох компонентах тріади військових сил НАТО (стратегічні, тактичні і звичайні). У виступі в Палаті громад 16 березня 1982 р. М. Тетчер зазначила, що посилення європейських військово-політичних структур є недоцільним в умовах існування НАТО і може призвести до розколу Заходу [128].

Керівництво Франції, підтримане ФРН, у 1984 році ініціювало активізацію роботи ЗЄС. Британська сторона наполягала на чіткому розмежуванні питань безпеки та оборони Європи. Останні перебували у монопольному віданні НАТО. Водночас американська адміністрація намагалася не розділяти проблеми політики і безпеки, прив'язати розгляд питань політичного співробітництва з державами Західної Європи до компетенції

Альянсу, ігноруючи ЄПС. Унаслідок такої політики до 1990 року не було укладено жодного документа для врегулювання політичних відносин між США і ЄЕС. На практиці вони відбувалися переважно на рівні міждержавних контактів.

При вирішенні міжнародних стратегічних проблем, які вимагали вибору між європейськими та атлантичними (проамериканськими) позиціями, британське керівництво зазвичай надавало перевагу другим [54, с. 157]. При цьому примат захисту національного суверенітету зумовив певну вибірковість і поміркованість у підтримці британською стороною тих зовнішньополітичних акцій Вашингтона, які не відповідали її інтересам. Наприклад, Лондон в когорті держав Європейських Співтовариств виступив проти реалізації американської програми «Стратегічна оборонна ініціатива» (СОІ), оприлюдненої президентом США Р. Рейганом у 1983 році без консультацій з партнерами. Сполучене Королівство внаслідок реалізації цієї програми могло зазнати зменшення стратегічної ролі свого ядерного потенціалу. Тетчер домоглася від американської адміністрації визнання за СОІ завдання зміцнення системи ядерного стримування і зрештою підтвердила обмежену участь в програмі.

У питанні врегулювання близькосхідного конфлікту Лондон, підтримавши спроби західноєвропейських держав проводити власну дипломатичну лінію, визнав першість політики Вашингтона у цьому регіоні. Британський уряд наполягав на постійних консультаціях ЄЕС з США [126]. Зрештою жодні західноєвропейські ініціативи з врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту не були реалізовані. Нічого більше, ніж чергову декларацію щодо Близького Сходу, прийняту у червні 1989 р., ЄЕС не зміг запропонувати. Аналогічну позицію Лондон проявив під час кризи у Перській затоці в середині 1980-х рр., коли серед ряду партнерів по ЄЕС підтримав американську ініціативу щодо створення спільних ВМС західних держав [127, с. 92]. Уряд М. Тетчер підтримав американську позицію щодо економічних санкцій проти режиму апартеїду в ПАР.

Водночас щодо ряду актуальних питань міжнародних відносин офіційна позиція Великої Британії була ближчою до позицій європейських партнерів. Насамперед це стосувалося відносин з СРСР і державами соціалістичного табору. У період завершення розрядки і нового витка напруги по лінії «Схід-Захід» наприкінці 1970-х років позиція держав ЄЕС полягала у збереженні діалогу з СРСР, економічних і політичних відносин з державами Східної Європи. Співтовариства лише частково підтримали запровадження Сполученими Штатами економічних санкцій проти СРСР у відповідь на радянську агресію в Афганістані і кризу в Польщі 1982 року. Велика Британія у цьому випадку через бізнес-інтереси підтримала європейських партнерів [128]. Керівництво держави діяло солідарно з партнерами по ЄЕС в рамках Гельсінського процесу [129, с. 210-211]. Певні розходження британських інтересів з американською позицією спостерігалися у відносинах з країнами Центральної Америки навколо конфлікту в Сальвадорі, американської інтервенції в Гренаду (члена Співдружності націй), відносин з Аргентиною. Загалом зовнішньополітичний курс урядів М. Тетчер спрямовувався на підтримку антикомуністичного руху і був скоординований з політикою США.

Проатлантична позиція стала одним з ключових пунктів програми британського уряду під час підготовки змін до нормативної бази Співтовариств і дискусій навколо питання включення ЄПС до його правового поля. За наполяганням Лондона у доповіді «комітету Дуджа» (березень 1985 р.) передбачалося, що розвиток ЄПС повинен відбуватися в контексті зміцнення НАТО [130, с. 103]. Атлантизм як основа зовнішньої політики Великої Британії став механізмом стримування розвитку політичної складової євроінтеграції і водночас ключовим фактором посилення впливу держави в ЄЕС. Завдяки наполяганням уряду М. Тетчер в ЄЄА прописано, що положення договору не перешкоджають розвитку співпраці у сфері безпеки між договірними сторонами в рамках ЗЄС і НАТО (ст. 30, ч. 6, п. с)) [131, с. 23]. Британський уряд стримано поставився до французько-німецької ініціативи щодо активізації діяльності ЗЄС, хоча принципово не заперечував проти цього. У промові в

Коледжі Європи Брюгге 20 вересня 1988 р. М. Тетчер заявила про необхідність збільшення вкладу європейців в оборону в умовах загального збагачення Європи і розвитку ЗЄС «не як альтернативи НАТО, а засобу зміцнення європейського вкладу в оборону Заходу» [132].

Нові тенденції в системі міжнародних відносин непокоїли британське керівництво і зумовили ознаки кризи в американсько-британських «особливих відносинах». Тому відбулася актуалізація ролі ЗЄС в системі європейської безпеки. Велика Британія традиційно наполягала на підпорядкуванні діяльності ЗЄС структурам НАТО, солідарності європейських союзників з США. Досягнутий тимчасовий компроміс між «європеїстами» та «атлантистами» щодо статусу ЗЄС дав можливість досягти обмеженого прогресу в розвитку політичної інтеграції, підготувавши умови для дискусії на міжурядовій конференції з підготовки Договору про Європейський Союз [133, с. 55].

Другим вагомим фактором, який від середини ХХ ст. визначав характер і динаміку участі Великої Британії в європейській інтеграції, стала Британська Співдружність націй – міжнародна організація під неформальним лідерством Сполученого Королівства, до якої увійшли колишні колонії та інші залежні від Британської корони території різних регіонів світу. Її неофіційне формування розпочалося наприкінці ХІХ ст. з початком процесів дезінтеграції Британської імперії і проведення імперських конференцій. Декларація Бальфура, прийнята на імперській конференції 1926 року, і Вестмінстерський статут 1931 року закріпили юридичний статус Британської Співдружності націй. Співдружність (Commonwealth) первинно була союзом самоврядних формально рівноправних держав (домініонів), заснованих на відданості британській короні. Поряд з цим зберігалася система колоніальних володінь. Лондон розпочав трансформацію імперської системи залежності колишніх колоній і домініонів, більшість яких після здобуття державного суверенітету залишилися тісно пов'язаними з колишньою метрополією. Британський вплив охоплював 1/5 частину світу, на якій проживало 800 млн. чол. [134, с. 24]. Після Другої світової війни міжнародний антиколоніальний рух набув особливого розмаху. Здобуття

незалежності Індії у 1947 році, відміна спільного громадянства Співдружності у 1948 році, проголошення республіки в Ірландії (і вихід її з Співдружності), Лондонська конференція глав урядів держав-членів у 1949 році спричинили глибинні трансформації в структурі об'єднання – перехід від формули «спільна відданість Британській короні» до «главенства» британського монарха [135, с. 148]. Втрата Індії і поділ Палестини засвідчили незворотність втрати імперії. Однак пам'ять про імперське минуле Британії і прагнення зберегти його залишки у формі Співдружності націй (втрата в назві організації слова «Британська» відбулася у 1946 році) досі здійснюють вплив на зовнішню політику держави.

Співдружність націй як головна складова зовнішньої репрезентації держави, ключовий сегмент-гарант глобального впливу королівства була основним предметом уваги політичної еліти країни та усіх повоєнних урядів незалежно від партійного складу. За визначенням Д. Рейнольдса, насправді Співдружність продовжувала розглядатися в Лондоні як «просвічена, неформальна форма імперії» [136, с. 75]. Співдружність стала психологічною перешкодою для приєднання Британії до європейської інтеграції [6, с. 46]. У другорядному ставленні до регіонального напрямку зовнішньої політики у порівнянні з колишніми імперськими володіннями проявився принцип глобального охоплення зовнішньої політики держави. Водночас наявність Співдружності націй і своє домінування в ній Британія прагнула використати як механізм здобуття лідерства в Західній Європі. Важливість об'єднання також полягала у необхідності стримування поширення комунізму в колишніх колоніальних володіннях [137].

У британському політикумі, як і західноєвропейському загалом, побутувала думка про можливість побудови нової Європи на основі об'єднання провідних держав регіону з їх заморськими колоніями. Така ідея висувалася ще у довоєнний період і на ранніх етапах Другої світової війни [138, с. 18]. В рамках «Великого проекту» 1957 року передбачалося включення в нове

європейське об'єднання поряд з державами Західної Європи держав Співдружності націй, що могло забезпечити Лондону провідні позиції в такій міжнародній асоціації [139, с. 270]. Однак політичні і фінансові кола Великої Британії виступили проти економічної інтеграції з європейськими континентальними державами, остерігаючись втрати економічної незалежності і ліквідації торгових імперських преференцій.

Наявність тісних зв'язків з колишніми залежними країнами по всьому світу відіграла додаткову підсилюючу роль для позицій Лондона в ЗЄС і НАТО. Велика Британія та її союзники мали використовувати стратегічні ресурси імперії для розташування військових об'єктів. Однак після Другої світової війни у Співдружності не було спільних зовнішньополітичних цілей через відмінні міжнародні інтереси держав-членів [140, с. 16]. Тому не доводиться говорити про Співдружність націй як політичний союз, який міг би стати альтернативою приєднання Великої Британії до європейського політичного об'єднання.

Остаточна відмова від імперії стала необхідною платою Сполученого Королівства за збереження чільного місця в системі демократичного світового порядку. Реальність стрімкого розпаду імперії стала фактором послаблення Великої Британії на внутрішньому і зовнішньому рівнях. У 1950 – 1960-х рр. більшість країн, які входили в Британську імперію, здобули незалежність. В системі «трьох сфер» британської зовнішньої політики відносини з Співдружністю поступово відходили для Лондона на третій план. В історіографії присутня оцінка, за якою спроба приєднатися до ЄЕС була визнанням того, що Співдружність перестала підтримувати вплив країни на міжнародній арені [141, с. 105]. Зв'язки в рамках Співдружності залишалися в орбіті міжнародних інтересів Лондона і були постійним предметом торгів щодо умов членства Британії в ЄЕС. Надалі ці проценти поступово зменшувалися з паралельним зростанням частки ЄЕС в торговельному балансі британської економіки. Лондон намагався зберегти більшість колишніх колоніальних імперських володінь в орбіті свого впливу. Однак набуття членства Великої

Британії в ЄЕС об'єктивно вело до послаблення її зв'язків в рамках Співдружності націй. У 1963 році сімнадцять країн Африки і ЄЕС підписали Яундську конвенцію про економічну асоціацію. На кінець 1960-х рр. стало зрозуміло, що формування спільного ринку з країнами Співдружності націй є малоімовірним. Символічною стала ліквідація Міністерства у справах Співдружності шляхом його злиття (приєднання) у жовтні 1968 р. з Міністерством закордонних справ (Форін офісом).

За інерцією британське керівництво у перші повоєнні десятиліття окрім Європи і Середземномор'я в рамках політики «на схід від Суєца» прагнуло зберегти військову присутність за межами Європи. Однак під впливом розпаду імперії, економічної кризи і зміщення уваги на Європу у 1967 році Г. Вільсон проголосив необхідність до кінця 1970-х рр. вивести британські війська з Близького і Далекого Сходу, за винятком Гонконгу та інших залежних територій. Лондон фактично знімав з себе частину зобов'язань із включення у військові конфлікти в азійському регіоні та переорієнтувався на участь у багатосторонніх військових акціях за участю США та європейських союзників.

У період подання заявок і вступу Великої Британії до Співтовариств уряди держави проводити активну політику поширення асоціації на більшу кількість держав Співдружності націй. Набуття чинності угоди про вступ Сполученого Королівства до ЄЕС відкрило шлях одразу для декількох десятків держав Співдружності для налагодження співробітництва з європейським об'єднанням у різних сферах. Після вступу в ЄЕС наявність тісних відносин з державами Співдружності стала перевагою Великої Британії у сфері Європейського політичного співробітництва. Ломейська конвенція від 28 лютого 1975 р. передбачала статус асоційованого члена для 46 держав третього світу, серед яких 22 були колишніми британським колоніями. Водночас надання статусу асоційованих членів такій кількості держав розширювало зовнішньоекономічний та політичний вплив Співтовариств, що насамперед здійснювався через відкриття делегацій Єврокомісії. За наполяганням Великої Британії до другої Ломейської конвенції 1979 року введено пункт про

необхідність дотримання її учасниками міжнародних стандартів прав людини. Наступні редакції конвенції 1984, 1989 і 1995 рр. забезпечували безмитний доступ імпортованої сільськогосподарської і промислової продукції з країн Африки, Карибського басейну і Тихоокеанського регіону. Частину британських зобов'язань щодо сприяння розвитку членів Співдружності націй було переведено на рівень ЄЕС. Загалом спостерігалось поступове зниження інтересу Сполученого Королівства до Співдружності націй, яка стала лише корисною організацією для зміцнення співпраці і діалогу між різними націями та країнами третього світу [135, с. 163]. Наприкінці 1970-х рр. деколонізація активізувалася в Карибському басейні. Останньою спробою нагадати про міць колишньої імперії стала військова операція Британських ВМС на Фолклендах у 1982 році.

До основних здобутків зовнішньополітичної діяльності ЄЕС у 1970-х рр. щодо країн Співдружності націй, до яких активно долучилася Велика Британія, можна віднести: підписання серії договорів про співробітництво ЄЕС з Індією у 1973 – 1974 рр. після вступу Великої Британії в Співтовариства; досягнення спільної позиції щодо підтримки мирного врегулювання кризи на Кіпрі у 1974 – 1975 рр.; прийняття спільної Заяви Європейської Ради щодо Родезії від 2 квітня 1976 р., в якій держави ЄЕС підтримали зусилля Великої Британії з врегулювання політичного конфлікту в цій країні; підписання угоди про співпрацю з АСЕАН (1978 рік); засудження режиму апартеїду в Південній Африці і прийняття «кодексу» правил поведінки для західноєвропейських компаній у співпраці з ПАР; активізація відносин з Канадою, підписання Рамкової угоди з торгівлі та економічного співробітництва у 1976 році і відкриття представництва ЄЕС в Оттаві. Серед дипломатичних ініціатив Лондона – нестандартна ідея про відкриття спільних дипломатичних представництв держав-членів і Єврокомісії. У 1977 році до Високого комісаріату в Делі делеговано дипломатів від Співтовариств. Однак експеримент не вдавсь [35, с. 65].

У період правління М. Тетчер королівство намагалось активно включатися у врегулювання проблем політичного розвитку колишніх колоніальних володінь, в тому числі в рамках ЄПС. Зокрема, уряду консерваторів вдалося вирішити затяжну проблему самопроголошеної незалежності Південної Родезії (з 1980 р. – Зімбабве). У спільній заяві від 18 квітня 1980 р. міністри закордонних справ ЄЕС привітали нову державу і відзначили «наполегливі зусилля британського уряду» [142, с. 400]. Велика Британія тривалий час виступала проти санкцій режиму апартеїду в Південноафриканській Республіці. Незважаючи на спротив ділових кіл та особисто М. Тетчер у 1985 році прийнято обмежувальні заходи проти влади цієї держави, що призвело до розколу в рядах Співдружності націй і напруги в ЄЕС [143, с. 402]. Лише наприкінці 1986 року уряд Великої Британії погодився на розширення економічних обмежень щодо ПАР.

Окремим напрямом діяльності британської сторони в рамках ЄПС стала Середземноморська і Близькосхідна політика. Активна позиція британського уряду щодо розробки Лондонської заяви, прийнятої Європейською Радою 29 червня 1977 р., і Венеційської Декларації від 13 червня 1980 р. засвідчила збереження давніх інтересів Британії в регіоні. Однак активність британської дипломатії обмежувалася впливом США і суперечками в ЄЕС.

Хоча Лондон прагнув використовувати традиційні зв'язки в країнах Співдружності націй, поширення американського впливу остаточно нівелювало першість британського чинника в житті більшості колишніх колоніальних володінь. Показовим фактом стало одностороннє вторгнення військ ВМС США на Гренаду 24 жовтня 1982 р., члена Співдружності націй, з метою повалення комуністичного режиму. На кінець 1980-х рр. від колишньої Британської імперії залишилися економічні зв'язки з рядом держав в рамках стерлінгової зони, кілька військових баз, ряд невеликих заморських територій і традиційні гуманітарні контакти. Вплив Співдружності націй на участь Сполученого Королівства в європейській інтеграції став символічним і використовувався як додатковий аргумент під час апеляції урядів до глобальних інтересів держави.

Отже, зміни пріоритетів зовнішньої політики Великої Британії у повоєнні десятиліття, внаслідок якого відбулося посилення її європейського напрямку і послаблення ролі Співдружності націй, створило сприятливі умови для участі держави в процесах європейської політичної інтеграції, розвитку зовнішньополітичного механізму Європейських Співтовариств. Однак ці зміни не стосувалися першості атлантичного напрямку зовнішньої політики королівства, в основі яких були американсько-британські відносини. Цей факт мав суперечливий вплив на політику британських урядів щодо Європейських Співтовариств та механізму Європейського політичного співробітництва.

Висновки до розділу 2

У Великій Британії історично сформувалися специфічні підходи до європейських інтеграційних процесів. Британська політична стратегія взаємин з континентальною Європою у другій половині ХХ ст. еволюціонувала від традиційного дистанціювання і відмови від безпосередньої участі в інтегрованих об'єднаннях до повноправного членства при намаганні пристосувати процеси розвитку ЄЕС до інтересів королівства. Суспільне ставлення до євроінтеграції відзначалося нестабільністю, причинами якої були недостатня поінформованість громадян про сутність і процеси євроінтеграції, євроскептична налаштованість провідних партій, консерватизм суспільних настроїв, антиєвропейська риторика преси. Питання політичного об'єднання Західної Європи в силу їх елітарності і стабільності зовнішньої політики держави, слабкості механізму Європейського політичного співробітництва не знаходили значного відгуку в суспільних масах. Найбільше прихильників членство держави в ЄЕС мало в колах бізнесу, політиків і дипломатії.

На відміну від участі в «Спільному ринку», ставлення британського політикуму і дипломатії до політичної кооперації держав-членів ЄЕС, яка почала системно розвиватися від початку 1970-х рр. у формі механізму Європейського політичного співробітництва, було позитивним. Інституційно-

функціональна обмеженість ЄПС влаштувала британську сторону. ЄПС використовувалося урядами Британії як додатковий механізм для реалізації міжнародних інтересів держави, підвищення її статусу в Співтовариствах і на глобальному рівні. Усі провідні політичні партії підтримували участь королівства в зовнішньополітичному співробітництві держав ЄЕС.

Загалом в другій половині 1980-х рр. британська дипломатія, державно-політична еліта і суспільство переживали етап переосмислення пріоритетів зовнішньої політики, що вплинуло на позицію держави у питаннях реформування Європейських Співтовариств, надання їм ознак політичного союзу. Суперечливий характер європейської політики британських урядів 40 – 80-х років ХХ ст. і недостатня популярність регіональних об'єднувачих процесів в місцевої громадськості зумовили відсутність єдності у питанні участі держави в Євроспільноті і непевні позиції Британії напередодні ключових подій в історії європейської інтеграції, пов'язаних з формуванням Європейського Союзу.

Активна участь Великої Британії в становленні і функціонуванні механізму ЄПС стала невід'ємним і стратегічно важливим сегментом гарантування збереження позицій держави у міжнародних відносинах. Водночас спроби британського керівництва відігравати провідну роль у сфері політичного співробітництва держав ЄЕС мали суперечливі результати, адже участь в ЄПС виявила ті ж проблеми у взаєминах Лондона з регіональними партнерами та інституціями, які були притаманні для членства в ЄЕС загалом.

Протистояння британського уряду автономізації європейської військової організації заклало суперечність у подальшу взаємодію держав регіону у сфері безпеки, їх відносини з США і НАТО. Королівство своєю неоднозначною європейською політикою стимулювало активні дискусії учасників євроінтеграції щодо статусу і ролі ЗЄС в системі європейської безпеки.

У розглянутий період відбулася зміна пріоритетів в рамках концепції «трьох кіл» британської зовнішньої політики – втрата першості відносин із Співдружністю націй і посилення європейського напрямку через вступ Великої Британії до Європейських Співтовариств. Водночас європейська політика

офіційного Лондона обмежувалася домінантою атлантичної орієнтації, в основі якої перебували «особливі відносини» з США і членство в НАТО. З часу завершення Другої світової війни атлантизм утвердився як один з головних принципів і напрямів зовнішньої політики Британії. Концепт атлантизму став новітньою ідеологічною основою для обґрунтування відмінності Британії від континентальної Європи і доцільності членства в інтеграційному об'єднанні, яке розглядалося як елемент структури атлантичної взаємодії. Звідси веде свої витoki дихотомія США (НАТО) – ЄЕС/ЄС у зовнішній політиці держави.

Розпад біполярної системи світоустрою нівелював ідейно-політичну складову зобов'язання королівства сприяти розвитку держав Співдружності націй та актуалізував проблеми трансформації євроатлантичної системи безпеки, а формування Європейського Союзу зумовило особливу увагу британської дипломатії і керівництва держави до європейського напрямку зовнішньої політики. У другій половині ХХ ст. королівство набуло досвіду вирішення проблем в країнах Співдружності націй на міжнародному рівні, використовуючи членство в ЄЕС. Однак значення Співдружності націй для європейської політики держави неухильно зменшувалося.

Список використаних джерел до розділу 2

1. Grybinko A. Идея европейской политической интеграции в истории международных отношений и Великобритания // *Historia i Świat*. 2016. Nr. 5. pp. 247-262.
2. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2014. 656 с.
3. *The Idea of Europe: from Antiquity to the European Union* / ed. by A. Pagden. New Yourk, Cambridge, 2002. 363 p.
4. Браницкий А.Г., Бугров Р.В. История объединения Европы: учеб. пособие. Нижний Новгород: Изд-во Нижегородского госуниверситета, 2010. 117 с.

5. Борко Ю.А. «Европейская идея»: от утопии – к реальности // Заглядывая в XXI век: Европейский Союз и Содружество Независимых Государств. М.: Интердиалект, 1998. С. 15-51.
6. Яковенко Н.Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство: монографія. К.: Науковий світ, 2003. 227 с.
7. Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті р.р. XX ст. – 10-ті р.р. XXI ст.). Погляд з України: монографія. К.: Інститут історії України НАН, 2009. 262 с.
8. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: Києво-Могилянська Академія, 2011. 395 с.
9. Грубінко А.В. Генезис ідеї європейської політичної інтеграції в історії міжнародних відносин і Велика Британія: політико-правовий аналіз // Збірник тез доп. XIII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України у XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації» (Тернопіль, 24-25 березня 2016 року). Тернопіль: Вектор, 2016. С. 181-182.
10. Penn W. The Peace of Europe: The Fruits of Solitude and Other Writings. London, 1916. 292 p.
11. Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика / пер. з англ. К.: Дух і Літера, 2011. 464 с.
12. Ржевська В.С. Політико-правові ідеї І. Бентама щодо встановлення та засобів підтримки тривалого міжнародного миру // Актуальні питання публічного та приватного права. 2013. № 1. С. 185-190.
13. Фергюсон Н. Британская империя: уроки для глобальной власти // Космополис. 2003. № 3 (5). С. 19-23.
14. Блэк Дж. История британских островов / перевод Иванов С. М.: Евразия, 2008. 546 с.

15. Тойнби А. Постигание истории. Часть первая. Поле исторического исследования // Библиотека Гумер – история. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Toynbee/_02.php (дата звернення: 18.11.2016).
16. Виноградов В.Н. Лорд Пальмерстон в европейской дипломатии // Новая и новейшая история. 2006. № 5. С. 182-209.
17. Hewitson M. The United States of Europe: The European Question in the 1920s // Europe in crisis. Intellectuals and the European Idea, 1917–1957. Chapter 1 / ed. by M. Hewitson and M. D’Auria. New York, Oxford, 2012. pp. 15-34.
18. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Ж.-Б. Дюррозель / пер. з франц. Є. Марічева, Л. Погорєлової, В. Чайковського. К.: Основи, 2005. 903 с.
19. History of Federal Union. 27 May 2002. URL: <http://www.federalunion.org.uk/about/history/> (дата звернення: 13.09.2016).
20. Larres K. Integrating Europe or Ending the Cold War? Churchill’s post-war foreign policy // Journal of European Integration History. 1996. Volume 2. Number 1. pp. 15-50.
21. Danzig J. Winston Churchill: A founder of the European Union // EUROPE. A blog by Jon Danzig. 10 November 2003. URL: <http://eu-rope.ideasoneuropa.eu/2013/11/10/winston-churchill-a-founder-of-the-european-union/>
22. Хахалкина Е.В. Динамика общеевропейской идентичности Британии по материалам Евробарометра (1990–2000-е гг.) // Вестник Томского государственного университета. История. 2014. № 6 (32). С. 32-37.
23. Gifford C. The UK and the European Union: Dimensions of Sovereignty and the Problem of Eurosceptic Britishness // Parliamentary Affairs. 2010. № 63. pp. 321-338.
24. Sinews of Peace, 1946 (Iron Curtain Speech). Winston Churchill. Delivered on 5 March 1946 at Westminster College, Fulton, Missouri // National Churchill Museum, Westminster College. URL: <https://www.nationalchurchillmuseum.org/sinews-of-peace-iron-curtain-speech.html> (дата звернення: 07.05.2016).

25. Яковенко Н.Л. Велика Британія в міжнародних організаціях. К.: Київський університет, 2011. 400 с.
26. Теміров Ю.Т., Прихненко М.І. Фактор «занепаду» в трансформації зовнішньої політики Великої Британії після закінчення Другої світової війни // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2012. Випуск 59. № 4. С. 809-813.
27. George S. Britain and European Integration since 1945. Oxford-Cambridge, 1995. 118 p.
28. Gamble A. The European Issue in British Politics // Britain for against Europe / ed. by D. Baker, D. Seawright. Oxford, 1998. p. 11-30.
29. Елохина Ю.В. Место Великобритании в европейском интеграционном процессе: вторая половина XX в. – начало XXI в.: дис. ... уч. степени канд. ист. наук: 07.00.03. Иркутск, 2011. 187 с.
30. British Political Speech. Speech Archive. Leader's speech, 1948. Winston Churchill (Conservative) // British Political Archives. URL: <http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm?speech=99> (дата звернення: 27.10.2016).
31. Грубінко А.В. Велика Британія в європейській політичній інтеграції: історичні витоки «особливої» позиції та сучасність (до 70-ї річниці промов У. Черчілля у Фултоні та Цюриху) // Зовнішні справи. 2016. № 4. С. 36-39.
32. 1950 Conservative Party General Election Manifesto. This is the Road: The Conservative and Unionist Part. URL: <http://www.conservativemanifesto.com/1950/1950-conservative-manifesto.shtml> (дата звернення: 30.05.2016).
33. Elliott F., Charter D. Battle of the EU treaty to last for months // The Times. 2008. 19 October.
34. Неприцький О.А. Велика Британія та європейська інтеграція (90-ті рр. XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Х., 2003. 230 с.
35. Матвеев В.М. Британская дипломатическая служба. М.: Междунар. отношения, 1984. 160 с.

36. Heath E. The Course of My Life: The Autobiography of Edward Heath. London, 1998. 782 p.
37. Labour Party: 1950. Let Us Win Through Together: A Declaration of Labour Policy for the Consideration of the Nation. URL: <http://www.politicsresources.net/area/uk/man/lab50.htm> (дата звернення: 17.05.2016).
38. Labour Party: 1966. Time for Decision. URL: <http://www.politicsresources.net/area/uk/man/lab66.htm> (дата звернення: 16.05.2016).
39. Commons Sitting of 2 May 1967. European Economic Community (application for membership) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 02 May 1967. Series 5. Vol. 746. c. 314.
40. 1970 The Labour Party: Let us work together – Labour's way out of the crisis. URL: <http://www.politicsresources.net/area/uk/man/lab74feb.htm> (дата звернення: 02.06.2016).
41. Commons Sitting of 13 July 1972. European Communities Bill. Order for Third Reading read // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. – HC Deb 13 July 1972. Series 5. Vol. 840. cc. 1984.
42. Крушинський В.Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04. К., 2004. 471 с.
43. Gibbins J. British Discourses on Europe: Self/Other and National Identities / J. Gibbins: A thesis submitted to the University of Birmingham for the degree of Doctor of Philosophy. July 2012. 349 p.
44. February 1974 Conservative Party General Election Manifesto. Firm Action for a Fair Britain. URL: <http://www.conservativemanifesto.com/1974/Feb/february-1974-conservative-manifesto.shtml> (дата звернення: 14.05.2016).
45. Нечаюк І.А. Трансформаційні зміни в Європейському Союзі в 1980-х роках та формування «євроскептицизму» // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2009. Вип. 15. С. 221-227.

46. Taggart P. A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems // *European Journal of Political Research*. Volume 33. Issue 3. April 1998. pp. 363–388.
47. George S. *An Awkward Partner. Britain in the European Community*. Third edition. Oxford, 1998. 312 p.
48. Riishøj S. Europeisation and Euro-scepticism. Experiences from Poland and the Czech Republic // *Central European Political Studies Review*. 2004. № 6/4. pp. 5-6.
49. Грубінко А.В. Вплив Великої Британії на формування механізмів європейської політичної інтеграції (40-80-ті роки ХХ ст.) // *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини* / гол. ред. Л.М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 17. С. 121-126.
50. Margaret Thatcher. Speech to the College of Europe («The Bruges Speech»). 1988 September, 20 Tuesday // Margaret Thatcher Foundation. 1979-90: Prime Minister Speeches. Thatcher Archive. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/107332> (дата звернення: 23.01.2016).
51. Гогунская Т.А. Европейская политика Великобритании в 1980-е годы // *Культура народов Причерноморья*. 2005. №74. Т.1. С. 157-160.
52. The New Hope for Britain. The Labour Party: 1983 // *Political Science Resources*. 2007. URL: <http://www.politicsresources.net/area/uk/man/lab83.htm> (дата звернення: 22.04.2016).
53. 1983 Conservative Party General Election Manifesto. Foreward – The Challenge of Our Times. URL: <http://www.conservativemanifesto.com/1983/1983-conservative-manifesto.shtml> (дата звернення: 03.06.2016).
54. Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції; пер. з англ. К.: К.І.С., 2006. 696 с.
55. Wallace H. The UK: 40 Years of EU Membership // *Journal of Contemporary European Research*. 2012. Volume 8. Issue 4. pp. 531-546.
56. Grant Ch. Why is Britain Eurosceptic? London, December 2008. 8 p.

57. Owen D. Face the Future. Oxford, 1981. 345 p.
58. Beloff M. Churchill and Europe // Churchill / R. Blake and W. Roger Louis (eds). Oxford, 1996. pp. 443-456.
59. Larres K. Integrating Europe or Ending the Cold War? Churchill's post-war foreign policy // Journal of European Integration History. 1996. Volume 2. Number 1. pp. 15-50.
60. Winston Churchill, speech delivered at the University of Zurich, 19 September 1946 // Council of Europe. Documents and Archives. URL: https://www.coe.int/t/dgal/dit/ilcd/Archives/selection/Churchill/ZurichSpeech_en.asp (дата звернення: 30.08.2016).
61. Treaty of Alliance and Mutual Assistance between the United Kingdom and France (Dunkirk, 4 March 1947) // The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). Innovating European Studies. URL: http://www.cvce.eu/obj/treaty_of_alliance_and_mutual_assistance_between_the_united_kingdom_and_france_dunkirk_4_march_1947-en-1fb9f4b5-64e2-4337-bc78-db7e1978de09.html (дата звернення: 17.04.2017).
62. Копійка В.В. Великобританія та формування комунітарних принципів ЄС // Актуальні проблеми міжнародних відносин. К.: КНУ ім. Т. Шевченка. Інститут міжнародних відносин. 1999. Вип. 16. С. 3-11.
63. The Council of Europe. August 17, 1949. Strasbourg // The Churchill Centre. URL: <http://www.winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/111-the-council-of-europe> (дата звернення: 15/05.2016).
64. Commons Sitting of 22 January 1948. Foreign Affairs // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 22 January 1948. Series 5. Vol. 446. cc. 396-397.
65. Brussels Treaty. Treaty of Economic, Social and Cultural Collaboration and Collective Self-Defence. Signed at Brussels on 17 March 1948. URL: www.weu.int (дата звернення: 13.05.2016).

66. Discours de Winston Churchill devant le Conseil de l'Europe (Strasbourg, 11 août 1950) // Conseil de l'Europe-Assemblée consultative. Compterendu. Deuxième session. 7 au 28 août 1950. Tome I. Strasbourg, 1950. pp. 121-124.
67. Журкин В.В. Военная политика Евросоюза. М.: Международные отношения: Институт Европы РАН, 2014. 256 с.
68. Договор, учреждающий Европейское оборонительное сообщество, от 27 мая 1952 г. // История европейской интеграции. Хрестоматия. В 3-х частях. Ч 1. История Европейских Сообществ / Браницкий А.Г., Леушкин Д.В. Нижний Новгород, 2014. С. 40-86.
69. Pinder J. Federalism and the Beginnings of European Union // A Companion to Europe Since 1945 / ed. by K. Larres. Oxford, 2009. pp. 35-36.
70. Грубінко А.В. Роль Великої Британії у процесах європейської політичної інтеграції у повоєнний період (1945–1956 рр.) // Європейські історичні студії. 2016. № 3. С. 6-19.
71. Revauger J.-P. Britain and European integration. 2010. 29 décembre. URL: <http://jprevauger.over-blog.com/article-britain-and-europe-1-63904277.html> (дата звернення: 18.03.2016).
72. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / пер. з франц. Є. Марічева, Л. Погорелової. К.: Основи, 2005. 903 с.
73. Kane L. European or Atlantic Community? The Foreign Office and «Europe»: 1955 – 1957 // Journal of European Integration History. 1997. Volume 3. Number 2. pp. 83-98.
74. The Treaty of Rome. 27 March 1957 / European Commission. 80 p. URL: http://ec.europa.eu/archives/emu_history/documents/treaties/rometreaty2.pdf (дата звернення: 18.03.2016).
75. Лобанов Р.О. Проблемы внешней политики, безопасности и обороны в деятельности Европейского союза: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2005. 268 с.
76. Голль Шарль де. Мемуары надежд. 1958-1962 / пер. з франц. М.: Прогресс, 2000. 340 с.

77. Childs D. Britain Since 1945: A Political History. Fifth edition. London and New York, 2001. 374 p.
78. Dietl R. The Genesis of a European Security and Defence Policy // A Companion to Europe Since 1945; ed. by K. Larres. Oxford, 2009. pp. 323-354.
79. Арах М. Европейский Союз: видение политического объединения; пер. со словенского. М.: Экономика, 1998. 467 с.
80. Ludlow N.P. Dealing with Britain. The Six and the first UK application to the EEC. Cambridge, 1997. 299 p.
81. Чепик В.Н. Проблема западноевропейской интеграции во внешней политике Великобритании: военно-политический аспект (1961–1975): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. С.-Пб., 2015. 208 с.
82. Index of Cabinet Conclusions (1st January, 1963 to 15th October, 1963) // The National Archives. The Cabinet Papers 1915-1986. CAB 128. Piece 37. C.C. (63) Series. 1st-60th Meetings. 403 p.
83. Davignon Report (Luxembourg, 27 October 1970) // Bulletin of the European Communities. November 1970. No 11. Luxembourg. pp. 9-14.
84. The Davignon proposals / The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). Innovating European Studies. URL: <http://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/56b69a5e-3f16-4775-ba38-b4ef440fdccb/Resources> (дата звернення: 29.05.2016).
85. Declaration on European Identity (Copenhagen, 14 December 1973) // Bulletin of the European Communities. December 1973. No 12. Luxembourg. pp. 118-122.
86. Taking Europe to the world – 50 years of the European Commission's External Service // European Commission. Luxembourg, 2004. 59 p.
87. Гнатюк М.М. Становлення дипломатичної служби Європейського Союзу: делегації Європейської Комісії // Магістеріум. 2012. Випуск 46. Політичні студії. С. 60-64.
88. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посіб. К.: Знання, 2012. 751 с.

89. Foreign Policy of the European Union: From EPC to CFSP and Beyond / ed. by E. Regelsberger, Ph. de Schoutheete, W. Wessels. London, 1997. 406 p.
90. Document 4b/4. Declaration by the European Council on the Situation in the Middle East (Venice Declaration), Venice, 12–13 June 1980 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. pp. 302-304.
91. Tindemans L. De Memoires. Gedreven door een overtuiging. Tielt, 2003. 608p.
92. Hill Ch. The Actors in Europe's Foreign Policy. London, 1996. 328 p.
93. Nuttall S. European Political Cooperation. Oxford, 1992. 356 p.
94. The London Report, 13 October 1981. Document 2/11. Report Issued by the Foreign Ministers of the Ten on European Political Co-operation (The London Report), London, 13 October 1981 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. pp. 114-119.
95. Draft European Act submitted by the Governments of the FRG and Italy (6 November 1981) // Bulletin of the European Communities. Draft European Act. Luxembourg, November 1981. No 11. pp. 87-91.
96. Solemn Declaration on European Union (Stuttgart, 19 June 1983) // Bulletin of the European Communities. Luxembourg: Office for official publications of the European Communities. June 1983. No 6. pp. 24-29.
97. Commons Sitting of 23 June 1983. European Council (Stuttgart) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 23 June 1983. Series 6. Vol. 44. c.149.
98. Report from the ad hoc Committee on Institutional Affairs (Brussels, 29-30 March 1985) // Bulletin of the European Communities. Luxembourg, March 1985. No 3. pp. 102-110.
99. Single European Act (Luxembourg, 17 February 1986, and The Hague, 28 February 1986) // Official Journal of the European Communities (OJEC). 29.06.1987. No. L 169. 32 p.

100. Очканов С.А. Роль Великобритании в развитии внешнеполитической и военно-политической интеграции в Западной Европе (1979-1990 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. Томск, 2011. 222 с.
101. Techau J. Britain Needs to Go Beyond Its Inner Margaret Thatcher // Carnegie Europe. 2014. 21 January. URL: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=54249> (дата звернення: 08.11.2016).
102. Гогунская Т.А. Европейская политика Великобритании в 1980-е годы // Культура народов Причерноморья. 2005. №74. Т.1. С. 157-160.
103. Грубінко А.В. Вплив Великої Британії на формування механізмів європейської політичної інтеграції (40-80-ті роки ХХ ст.) // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л.М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 17. С. 121-126.
104. Великобритания: эпоха реформ / под. ред. Ал.А. Громыко. М.: Весь Мир, 2007. 536 с.
105. Document 4a/9. Communique Issued on the Occasion of the Informal European Political Cooperation Ministerial Discussion on Poland, Brussels, 4 January 1982 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 264-266.
106. EC: Luxembourg European Council (Presidency Conclusions). 1981 Jun 30. Archive (European Union) // Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/114105> (дата звернення: 11.01.2016).
107. Foreign Policy: Pym minute to MT («Forward Look») 1982 Dec 17 Fr. [FCO plans for the next five years] [released 2013]. Archive (Thatcher MSS) // Margaret Thatcher Foundation. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/123009> (дата звернення: 10.01.2016).
108. Document 4c/25 Declaration on the Falklands, European Political Cooperation, 2 April 1982 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 428.

109. Европейский Союз в поиске глобальной роли: политика, экономика, безопасность: монография / Л.О. Бабынина и др.; под общ. ред. Ал.А. Громыко, М.Г. Носова. М.: Весь Мир, 2015. 592 с.
110. Барановский В.Г. Европейское сообщество в системе международных отношений. М.: Наука, 1986. 320 с.
111. Taking Europe to the world – 50 years of the European Commission’s External Service // European Commission. Luxembourg, 2004. 59 p.
112. Declaration by the WEU Foreign and Defence Ministers (Rome, 27 October 1984) / The Centre Virtuel de la Connaissance sur l’Europe (CVCE). Innovating European Studies. Publication date: 22/06/2015. URL: http://www.cvce.eu/content/publication/2003/7/11/c44c134c-aca3-45d1-9e0b-04d4d9974ddf/publishable_en.pdf (дата звернення: 05.02.2016).
113. Western European Union. Platform on European Security Interests. The Hague, 27 October 1987. URL: <http://www.weu.int/documents/871027en.pdf> (дата звернення: 15.04.2016).
114. British Political Speech. Speech Archive. Leader’s speech, 1948. Winston Churchill (Conservative) // British Political Archives. URL: <http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm?speech=99> (дата звернення: 27.10.2016).
115. Договор, учреждающий Европейское оборонительное сообщество, от 27 мая 1952 г. // История европейской интеграции. Хрестоматия. В 3-х частях. Ч 1. История Европейских Сообществ / Браницкий А.Г., Леушкин Д.В. Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2014. С. 40-86.
116. Підлуцький О. Як Велика Британія потяг європейської інтеграції наздоганяла // Євробюлетень. 2004. Травень-червень. С. 16-17.
117. Хахалкина Е.В. Британсько-французские отношения в контексте европейской интеграции в 1957–1958 гг. // Вестник Томского государственного университета. 2012. № 1 (17). С. 147-155.
118. Липкин М.А. Британия в поисках Европы: долгий путь в ЕЭС (1957–1974 гг.). СПб: Алетейя, 2009. 240 с.

119. Русанова М.І. Об'єднана Європа або атлантизм: вибір сучасної ідентифікації Великої Британії // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2012. Випуск 62 (№7). С. 666-671.
120. Лекаренко О.Г. Политика США в отношении европейской интеграции: дис. ... докт. ист. наук: 07.00.03. М., 2012. 489 с.
121. Яковенко Н. Внесок Великої Британії в діяльність НАТО // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. 2007. Вип. 35-36. С. 61-65.
122. Лобанов Р.О. Проблемы внешней политики, безопасности и обороны в деятельности Европейского союза: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2005. 268 с.
123. Document 2/6. Text of the Gymnich Formula, 10-11 June 1974 (German Foreign Minister Hans-Dietrich Genscher speaking, announcing the results of a foreign ministers' meeting) // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 97.
124. Грубінко А.В. Вплив атлантизму на участь Великої Британії у європейській політичній інтеграції (1940-1980-ті роки). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. 44. Том 2. С. 98-102.
125. Commons Sitting of 16 March 1982. Engagements // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 16 March 1982. Series 6. Vol. 20. с. 197.
126. EC: Luxembourg European Council (Presidency Conclusions). 1981 Jun 30. Archive (European Union) // Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/114105> (дата звернення: 10.01.2016).
127. The Gulf War and the New World Order International Relations of the Middle East / T.Y. Ismael and J.S. Ismael (eds). Gainesville, 1994. 569 p.
128. The Polish crisis of 1981-82 // Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive (Cabinet Office). URL: [http://www.margaretthatcher.org/archive/us-reagan%20\(Poland\).asp](http://www.margaretthatcher.org/archive/us-reagan%20(Poland).asp) (дата звернення: 25.01.2016).

129. Schmidt G. The Conduct of East–West Relations during the 1980s // Contemporary European History. 1992. Volume 1. Issue 2. pp. 203-217.
130. Report from the ad hoc Committee on Institutional Affairs (Brussels, 29-30 March 1985) // Bulletin of the European Communities. Luxembourg, March 1985. No 3. pp. 102-110.
131. Single European Act (Luxembourg, 17 February 1986, and The Hague, 28 February 1986) // Official Journal of the European Communities (OJEC). 29.06.1987. No. L 169. 32 p.
132. Margaret Thatcher. Speech to the College of Europe («The Bruges Speech»). 1988 September, 20 Tuesday // Margaret Thatcher Foundation. 1979-90: Prime Minister Speeches. Thatcher Archive. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/107332> (дата звернення: 23.01.2016).
133. Грубінко А.В. Позиція Великої Британії з питань майбутнього Західноєвропейського Союзу (90-ті роки ХХ ст.) // Університет. 2009. №5 (31). С. 47-56.
134. Яковенко Н.Л. Еволюція Співдружності Націй як чинника зовнішньої політики Великої Британії (в другій половині ХХ ст.) // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. 2005. № 31-32. С. 23-27.
135. Британская империя: становление, эволюция, распад: учеб. материалы / авт.: В.В. Высокова, Е.Ю. Чемякин, К.А. Макрушина и др. / под ред. В.В. Высоковой. Екатеринбург: Волот, 2010. 188 с.
136. Reynolds D. Britannia Overruled: British Policy and World Power in the 20th century. London, 2013. 378 p.
137. Statement by the Secretary of State for Foreign Affairs to the Committee of Ministers in Strasbourg on 3rd August, 1951. The Cabinet Papers 1915-1986. CAB 129/47. Original Reference CP226 (51)–267 (51), 1951 24 Jul – 26 Oct. 43. URL: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-129-47.pdf> (дата звернення: 15.12.2015).
138. Russel D. «The Jolly Old Empire»: Labour, the Commonwealth and Europe, 1945-51 // Britain, the Commonwealth and Europe. The Commonwealth and

- Britain's Applications to join the European Communities / ed. by Alex May. Basingstoke, 2001. p. 9-29.
139. Heinlein F. British government policy and decolonization, 1945 – 1963: Scrutinizing the official mind. London, 2002. 350 p.
140. Осмолівська О.А. Взаємовідносини Великої Британії з країнами Співдружності націй (середина 1940-х – друга половина 1980-х років): автореф. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02 – «Всесвітня історія». К., 2005. 21 с.
141. Ширма О.Ю. Британія та ЄЕС у 1961–1963 рр. // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. 2014. Вип. 2. С. 103-107.
142. Document 4c/3. Statement by the Nine Foreign Ministers on Zimbabwe, Rome, 18 April 1980 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 400.
143. Document 4c/4. Press Statement by the Ten Foreign Ministers on South Africa, Luxembourg, 10 September 1985 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London: Routledge, 2000. pp. 401-403.

РОЗДІЛ 3.

ВПЛИВ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ НА ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ І ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

3.1. Позиція Великої Британії щодо запровадження Спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС в Маастрихтському договорі 1992 року

Наприкінці ХХ ст. процеси європейської регіональної інтеграції під впливом внутрішньої діалектики економічного співробітництва провідних держав Західної Європи та об'єктивних зовнішніх чинників вийшли на якісно новий рівень. Перегрупування системи міжнародних відносин по завершенні «холодної війни» зумовило необхідність термінової адекватної реакції Євроспільноти, пошуку її місця в глобальній політичній системі і системі безпеки. Зростання економічної могутності ЄЕС, розширення торговельно-економічних інтересів вимагало створення відповідних політичних засобів для їх лобювання і захисту на міжнародному рівні, що й зумовило актуальність формування зовнішньої і безпекової політики. Велика Британія, перебуваючи на етапі переосмислення орієнтирів зовнішньої політики, не могла залишитися осторонь політичних процесів в Західній Європі. Домовленості держав Співтовариств щодо створення Європейського Союзу ставили Британію у не вигідне становище, що змушувало її керівництво шукати шляхи посилення впливу на регіональну політику.

Початок процесу підготовки договору про новий формат Європейського Співтовариства припав на завершальний рік правління уряду М. Тетчер. Поштовхом до «політизації» євроінтеграції стали суттєві зміни в системі міжнародних відносин: зменшення напруги американсько-радянських стосунків; кризові дезінтеграційні процеси в самому СРСР; демократичні революції в країнах Центрально-Східної Європи; об'єднання Німеччини. Остання подія пришвидшила втілення ініціативи про політичний союз, вперше

офіційно сформульованої урядом Бельгії 20 березня 1990 р. у листі до керівництва інших держав ЄЕС та підтриманої у листі Г. Коля і Ф. Міттерана від 20 квітня 1990 р. до голови Ради Співтовариств. Лідери ФРН і Франції поставили вимогу проведення двох паралельних міжурядових конференцій (далі – МУК) щодо європейського монетарного і політичного союзів [1, с. 189]. Незважаючи на застереження Британії, ініціативу схвалили на другому саміті Європейської Ради в Дубліні у червні 1990 року. Уперше з кінця 40 – 50-х років ХХ ст. держави Західної Європи отримали реальну можливість відродити ідею побудови регіонального політичного союзу і розпочати її практичне втілення. Британський уряд негативно поставився до цих пропозицій, прагнучи зберегти «status quo». Перехоплення ініціативи у реформуванні ЄЕС французько-німецьким «ядром» засвідчило нездатність британського уряду здійснювати дієвий вплив на прийняття рішень в об'єднанні [2, с. 133].

Новим фактором європейської політики Великої Британії стала зміна уряду. Джон Мейджор, незважаючи на близькість до попереднього прем'єра, мав імідж поміркованого єврооптиміста. У 1989 році, будучи міністром закордонних справ, Дж. Мейджор заявив, що Велика Британія виграла від членства у Співтовариствах [3]. Поступово відбувся відхід уряду консерваторів від крайнього тетчеризму зі збереженням його основних цінностей. Корекція підходів до євроінтеграції стала одним з першочергових завдань нового Кабінету міністрів, баланс сил в якому змістився до прихильників конструктивного проєвропейського курсу і поміркованого євроскептицизму. За оцінками Н. Капітонової, з часів правління Дж. Мейджора «Європа ставала пріоритетним напрямом британської зовнішньої політики» [4, с. 23]. Принаймні можемо констатувати значне посилення уваги уряду до проблем євроінтеграції.

В основу позиції британського уряду під час міжурядових конференцій з підготовки ДЄС (грудень 1990 – грудень 1991 рр.) було покладено принцип активної участі у переговорному процесі з метою його контролю і вчасного коригування згідно національних інтересів. Зміна підходів правлячої еліти Британії у відносинах з ЄЕС була зумовлена об'єктивними факторами.

Об'єднання Німеччини і посилення інтересу США до співпраці з нею як потенційним регіональним лідером, зміцнення французько-німецького тандему в ЄЕС змусило британське керівництво шукати механізми посилення свого впливу в об'єднанні [4, с. 106; 5, с. 167; 6, с. 29-30].

Важливо виділити внутрішні причини активізації європейської політики Британії. Серед них – поступове зростання проєвропейських настроїв в суспільстві. Згідно даних «Євробарометра», у 1990 році лише 12% мешканців Сполученого Королівства ідентифікували себе як європейці. Водночас 45% підтримували розвиток європейської інтеграції [7, с. 2]. Популярність об'єднання зростала насамперед в середовищі ділових кіл, зацікавлених у розширенні впливу на континентальні ринки. ЄЕС на початку 1990-х рр. вийшов на передові позиції серед торговельних партнерів Великої Британії. Частка експорту / імпорту в торгівлі з «Спільним ринком» складала близько 55% і 60% відповідно [8, с. 218]. Політична еліта все чіткіше усвідомлювала державний інтерес в активній європейській політиці. Британські службовці ставали невід'ємною частиною брюссельської бюрократії. Водночас в широких верствах суспільства ставлення до членства в ЄЕС / ЄС і поглиблення інтеграції було неоднозначним [9, с. 567]. Британці підтримували «Європу націй», засновану на співпраці незалежних держав.

Внутрішній фактор, зокрема, необхідність збереження балансу в рядах правлячої Консервативної партії Великої Британії (далі – КПВБ) між групами євроскептиків та єврооптимістів, завжди мав вирішальний і часто суперечливий вплив на політику уряду Дж. Мейджора. Компромісна позиція помітна у виступі прем'єр-міністра на партійній конференції 11 жовтня 1991 р, де він заявив: «Ми повинні знаходитися в центрі Європи, якщо хочемо належно захищати наші інтереси. Однак, перебуваючи в центрі європейських справ, ми не станемо єврофілами, які сліпо приймають кожен сигнал Єврокомісії» [10, с. 20].

Новий прем'єр-міністр був змушений постійно маневрувати між політичними угрупованнями всередині партії заради збереження цілісності політичної сили, провідні позиції в якій після відставки М. Тетчер посіли представники поміркованого євроскептичного крила. Партія на рубежі 80 – 90-х років ХХ ст. увійшла у період латентної кризи через усе менш приховуваний розкол щодо питання участі держави в інтеграційних процесах. Не маючи змоги запобігти розширенню повноважень комунітарних інституцій, уряду до загальних виборів 1992 року були потрібні успіхи на зовнішній арені. Водночас в його плани не входили кардинальні поступки європейським партнерам. Поступки у такій делікатній сфері як зовнішня політика і безпека могли створити враження нехтування національними інтересами.

Опозиційні лейбористи також перебували у ситуації розколу щодо європейських питань [11, с. 87]. Серед провідних політичних сил Великої Британії лише Партія ліберальних демократів перебувала на відверто проєвропейських позиціях. У її передвиборчому маніфесті 1992 року зазначалося, що партія буде приймати рішучі кроки в напрямі інтегрованого, федеративного і демократичного Європейського Співтовариства [12]. У маніфесті лібералів в єдиної серед провідних політичних партій було передбачено підтримку формування СЗППБ і радикальну на той час ідею створення збройних сил ЄС з об'єднаним військовим командуванням. Усі провідні партії підтримали розширення ЄС на країни ЄАВТ і поглиблення відносин з державами Центрально-Східної Європи.

Проблематика Спільної зовнішньої політики і політики безпеки стала однією з найбільш суперечливих тем в ході підготовки ДЄС. Британський уряд прагнув зберегти традиційні підходи до зовнішньої політики і європейської безпеки, намагаючись вписати їх у нову комунітарну систему координат. Саме у цій сфері уряд Дж. Мейджора відчував себе найбільш впевнено, адже Велика Британія, будучи постійним членом РБ ООН, одним з лідерів НАТО, володіючи ядерним військовим потенціалом, найефективнішими і найчисельнішими збройними силами в ЄЕС, мала можливість диктувати партнерам свої умови.

Переговори про політичний союз виявилися набагато складнішими, ніж дебати щодо економічного і валютного союзу. Його план формувався під час самих переговорів, адже у цій сфері не існувало жодного попередньо підготовленого проекту, на зразок доповіді голови Євросомісії Ж. Делора 1989 року у фінансово-економічній сфері. Ключову роль відіграли ініціативи французько-німецького тандему, який стабільно підтримували Іспанія, Бельгія і Люксембург, та перемінно Італія. Напередодні початку МУК 6 грудня 1990 р. президент Франції Ф. Міттеран і канцлер Німеччини Г. Коль звернулися з черговим листом-зверненням до партнерів, виклавши спільне бачення майбутнього політичного союзу. Сторони виступали за поглиблення інтеграції у сфері зовнішньої політики і політики безпеки, яка мала призвести у перспективі до спільної оборони. Зазначалося, що підвищення ролі і відповідальності європейців у галузі оборони посилить НАТО [13].

Британську делегацію на переговорах про майбутнє політичного союзу очолювали прем'єр-міністр Дж. Мейджор і міністр закордонних справ Д. Херд. В основу урядової позиції на переговорах лягли традиційні принципи непорушності атлантичних зобов'язань і державоцентризму. Під час Римського саміту Європейської Ради 14-15 грудня 1990 р., по завершенні якого розпочалася МУК, британська сторона підтримала пропозицію про поглиблення співробітництва у сфері зовнішньої політики і безпеки, висунення якої розглядала як власну заслугу [14]. Розвиток інтеграції у цій сфері користувався підтримкою значної частини громадськості. Зокрема, згідно опитувань, організованих Єврокомісією у 1991 році, розбудову спільної зовнішньої політики підтримували 41% британців (38% висловилися проти), 50% схвалили розвиток спільної європейської політики безпеки [15]. Висновки саміту містили перелік погоджених головних завдань майбутньої СЗППБ ЄС, до переліку яких увійшли: підтримка миру і міжнародної стабільності; розвиток дружніх відносин з усіма країнами і демократії, верховенство закону і повага до прав людини; заохочення економічного розвитку усіх націй. Передбачено необхідність розробки механізмів для досягнення єдності позиції ЄС на

міжнародній арені. Офіційний Лондон, дотримуючись традиційної лінії, відкинув можливість надання вирішального впливу на прийняття рішень в рамках майбутньої СЗППБ Європейській Комісії. За наполяганням Великої Британії документ передбачав, що «...перспектива повноважень Союзу у питаннях оборони не повинна завдавати шкоди зобов'язанням держав-членів у цій сфері...» [16]. Ішлося насамперед про членство в НАТО. Майбутнє ЗЄС на той час не було вирішене. Британська делегація пропонувала визначити долю ЗЄС у форматі «європейської опори» Альянсу [17].

Уряд Її Величності під час конференції не висував кардинальних новаторських ініціатив і, за оцінками А. Дейтон, переважно намагався пристосовуватися до порядку денного МУК [18]. Якщо у питаннях спільної зовнішньої політики Лондон підтримував поглиблення кооперації, то у питаннях безпеки гальмував радикальні ініціативи. Велика Британія відкинула французьку пропозицію про закріплення в ДЄС поняття «європейська ідентичність» у зовнішній політиці, наполягла на збереженні права держави-члена блокувати обговорення в рамках СЗППБ «чутливих» питань, зокрема, внутрішньодержавних конфліктів і відносин між самими членами Союзу, їх пріоритетних стосунків з третіми країнами. Для королівства до таких актуальних проблем її виключного інтересу належали проблеми Північної Ірландії, відносини з країнами Співдружності націй і співпраця з США.

Загальна схема інституційно-функціональної структури майбутнього Європейського Союзу визначена на Люксембурзькому саміті Європейської Ради 28-29 червня 1991 року. Сторони висловили прагнення зміцнити роль Союзу як суб'єкта міжнародних відносин, забезпечити узгодженість зовнішньої політики його суб'єктів. Передбачалося, що СЗППБ буде поширюватися на усі питання безпеки об'єднання. Внаслідок розходження у позиціях сторін питання зміцнення оборони Союзу і ролі ЗЄС перенесли на завершальний етап МУК. За наполяганням британської сторони досягнуто принципової домовленості про функціонування СЗППБ на міжурядовій основі. У цьому питанні британський уряд заручився підтримкою Франції, Данії і Португалії, які прагнули зберегти

суверенітет. Прагматичний характер мотивів участі країни в системі європейської інтеграції засвідчив прем'єр-міністр у виступі на конференції КПВБ 11 жовтня 1991 року. Мейджор підкреслив, що спільні європейські дії мають сенс лише тоді, коли збігаються національні і європейські інтереси [19].

Однією з небагатьох ініціатив британської сторони на переговорах, яка засвідчила певне тактичне коригування поглядів керівництва країни на перспективи розвитку військово-політичної складової Співтовариства, була двостороння британсько-італійська заява про необхідність формування спільної оборонної політики (жовтень 1991 р.). Вона стала відповіддю на черговий спільний лист лідерів Франції і ФРН до учасників МУК, у якому йшлося про необхідність передачі усіх питань безпеки та оборони ЄС під юрисдикцію СЗППБ, а виконання цих функцій покладалося на ЗЄС як «бойовий загін» Євросоюзу при збереженні його тісної співпраці з НАТО. Уряд Великої Британії підтримав європейських партнерів щодо надання лише асоційованого статусу в ЗЄС для країн-членів НАТО, які не входили до ЄС. Йшла мова про Норвегію і Туреччину. Такий крок непрямо свідчив про те, що Лондон вперше публічно визнав необхідність узгодження функцій ЗЄС з міжнародними інтересами Європейського Союзу, потребами формування його військово-політичної складової. Сторони висунули ініціативу щодо формування Європейських сил швидкого реагування з власними командними штабами за межами оперативного управління НАТО (якщо Альянс не хотів брати участь в конкретній операції), яка пророблялася на рівні британсько-італійської співпраці з кінця 1990 року. Однак втручання США, керівництво яких побачило у формуванні автономних європейських військових підрозділів загрозу єдності НАТО, нівелювало таку ініціативу [20, с. 127]. Про можливість підпорядкування Європейському Союзу функцій ЗЄС не йшлося. Урядову позицію щодо ЗЄС конкретизував глава Форін офісу Д. Херд під час дебатів в Палаті громад 1 листопада 1991 року. Посадовець зазначив, що європейська оборонна політика повинна бути однозначно пов'язана з Північноатлантичним Альянсом, а ЗЄС може бути посилений двома шляхами: діяти більш узгоджено

в рамках НАТО як «європейський голос»; проводити планування і підготовку дій у випадках, коли держави Західної Європи вважають, що вони хочуть здійснити військове втручання за межами зони відповідальності Альянсу [21]. Водночас під час саміту НАТО в Римі у грудні 1991 р. Дж. Мейджор заявив, що Альянс повинен пристосовуватися до процесу європейської інтеграції і підтримав європейські зусилля щодо зміцнення власного захисту.

Британські ініціативи мали на меті продовжити зближення з німецькою стороною на противагу Франції, керівництво якої відстоювало формування автономних від НАТО європейських збройних формувань. Британська сторона розраховувала викликати протиріччя між Францією і ФРН [18, с. 13]. Це посилювало її позиції у Співтовариства і в Альянсі.

Напередодні вирішального Маастрихтського саміту ЄЕС наприкінці листопада 1991 р. прем'єр-міністри Великої Британії та Італії Дж. Мейджор і Дж. Андреотті зустрілися в Римі для обговорення і звірки позицій. Посадовці підтвердили тези спільної декларації щодо розвитку європейської оборони і висловили готовність розвивати співпрацю у сфері зовнішньої політики Співтовариств [22]. Сторони визнали необхідність укладення нової європейської угоди, але констатували існування спірних питань, які напередодні вирішального саміту Співтовариства залишалися невирішеними.

Остаточна позиція королівства на фінальних переговорах в рамках МУК була сформульована під час 12-годинних парламентсько-урядових дебатів на засіданні Комітету закордонних справ Палати громад 19 листопада 1991 року. В частині політичного співробітництва урядом запропоновано такі базові завдання: протидія розвитку федеральної Європи; забезпечення сумісності європейської політики безпеки з НАТО; необхідність розвивати співпрацю у сфері зовнішньої політики з метою захисту національних інтересів [23].

Британська делегація на завершальних переговорах, які відбулися в рамках Маастрихтського саміту Європейської Ради 9-10 грудня 1991 р., зайняла жорстку позицію у ряді галузей інтеграційної взаємодії. До когорти принципів для Лондона увійшли питання формування СЗППБ ЄС,

насамперед політики безпеки та оборони, зафіксовані у розділі V договору. В документі окреслено завдання, напрями, інституційні процедури реалізації цієї сфери функціонування Союзу, зафіксовано зобов'язання держав-членів: взаємне інформування і консультування в рамках Європейської Ради; діяльність на міжнародній арені відповідно до виробленої нею «спільної позиції»; узгодження зовнішньої політики держави із загальною політикою об'єднання; координація дій на міждержавному рівні, у міжнародних організаціях і на міжнародних конференціях «в дусі лояльності і взаємної солідарності»; утримання від дій, які суперечать інтересам і можуть послабити ефективність об'єднання (ст.ст. J.1, J.2) [24, с. 36]. Завдання СЗППБ не передбачали організації спільної оборони, що відповідало поглядам британського уряду. Рішення щодо питань зовнішньої політики, зокрема спільних дій і гарантування безпеки, мали прийматися главами держав одностайно, на чому наполягав Лондон. Міждержавний принцип функціонування СЗППБ зумовив закріплення Ради міністрів закордонних справ як головного комунітарного оперативного керівного органу управління і прийняття рішень. Стратегічні рішення приймалися на самітах глав-держав та урядів країн-членів в рамках Європейської Ради. Допоміжні функції з моніторингу міжнародної ситуації, виконання рішень Ради і розробки проектів пропозицій покладалися на Політичний комітет. Європейському Парламенту відведено лише консультативну функцію, а функції Європейської Комісії у даній сфері не були чітко прописані, що відповідало інтересам уряду Великої Британії, який негативно ставився до наддержавних органів управління. Постійне представництво Євросоюзу за кордоном і виконання рішень Ради в рамках СЗППБ здійснювалося через механізм президентства, тобто дипломатичними відомствами і керівництвом держав т. зв. «трійки» ЄС. На Велику Британію і Францію як постійних членів Ради Безпеки ООН покладено зобов'язання представляти і захищати позицію ЄС. Договір не передбачав створення окремих дипломатичних представництв ЄС. Їх функції як і раніше

покладалися на посольства та консульства держав-членів, делегації Європейської Комісії у третіх країнах і міжнародних організаціях.

Найбільший резонанс викликало суперечливе питання формування Спільної політики безпеки та оборони (СПБО). Стаття J.4 ДЄС передбачала, що СЗППБ повинна включати усі питання, пов'язані з безпекою об'єднання. Визначено перспективи розвитку спільної політики оборони, «яка можливо у певний час призведе до колективної оборони». Цей пункт договору став результатом компромісу між позиціями «атлантистів» і «європеїстів». Перші пропонували формулювання «спільна оборонна політика», яке відображало єдність позиції держав-членів об'єднання. Вона мала досягатися шляхом одностайного голосування. На такій редакції оборонного сегмента СЗППБ ЄС наполягав уряд Великої Британії, підтриманий керівництвом Нідерландів, Данії і Португалії. Друга сторона пропонувала поняття «спільна оборона», яке б символізувало більш інституціалізовано-наддержавний підхід, підтриманий урядами Франції, Німеччини, Бельгії, Люксембургу і Греції [25]. Друге формулювання окреслило віддалені перспективи розвитку цієї галузі політичного об'єднання. Британський уряд вимагав зберегти «status quo», наполягаючи на окремому розгляді питань безпеки та оборони. Колективна оборона традиційно залишалася прерогативою НАТО. Щодо цього Лондону вдалося досягти згоди партнерів. Британія блокувала французько-німецькі плани інтеграції ЗЄС до Євросоюзу, вбачаючи в ньому альтернативу наділенню об'єднання оборонними функціями.

ЗЄС став складовою розвитку об'єднання, отримавши статус центральної структури з розробки та реалізації рішень і дій Євросоюзу щодо оборони. Ці пункти договору стали ініціативою урядів Франції і ФРН як головних сподвижників СЗППБ. Передбачено механізм звернень ЄС до Західноєвропейського Союзу як складової розвитку об'єднання для розробки та реалізації рішень і дій оборонного значення (п. 2 ст. J 4). За наполяганням Британії передбачено, що політика ЄС не повинна перешкоджати виконанню зобов'язань державами НАТО і має бути сумісною з політикою безпеки

Альянсу (п. 4 ст. J.4), не перешкоджати розвитку співпраці між двома і більше державами Співтовариств на двосторонньому рівні. На вимогу Лондона прийнято Декларацію про Західноєвропейський союз, яка не увійшла в основний договір. У ній помітне прагнення зберегти контроль НАТО над європейською військовою кооперацією. Декларація визначала подвійний функціональний характер ЗЄС як одночасно компонента оборони ЄС, основи майбутньої СПБО і засобу посилення «європейської опори» НАТО, що апріорі робило існування ЗЄС малоефективним. ЗЄС формально став опорою Євросоюзу у військовій сфері, але реально залишився окремою організацією, в оперативно-тактичному плані залежною від НАТО. У нього не було підпорядкованих підрозділів, організаційних структур, механізмів прийняття відповідних рішень. Так було збережено залежність ЄС від Альянсу. У виступі в парламенті 11 грудня 1991 р. Дж. Мейджор заявив, що уряд уникнув небезпеки створення оборонних структур, конкурентних НАТО [26].

В Лондоні наполягали на окремому розгляді питань зовнішньої політики (включаючи безпеку) та оборони. Тому тільки зовнішня політика й політика безпеки були зафіксовані в Маастрихтському договорі як сфера, де потрібна розробка спільної політики національними урядами [27, с. 58]. Водночас британське керівництво усвідомлювало невідворотність формування військово-політичної складової ЄС як центру сили у світовій політиці і безперспективність саботажу цього процесу. Символічно, що саме за пропозицією уряду Великої Британії на саміті Європейської Ради в Маастрихті 9-10 грудня 1991 р. прийнято рішення перенести керівні органи (Раду і Секретаріат) ЗЄС з Лондона до Брюсселя, що відбулося у січні 1993 року.

Маастрихтський договір вперше юридично зафіксував СЗППБ як окремий напрям функціонування Європейського Союзу, ставши логічним продовженням норм Єдиного європейського акта. Одночасно, виходячи з аналізу тексту ДЄС можемо стверджувати, що в частині зовнішньої і безпекової політики він мав рамковий і декларативний характер, не передбачав окремих інституційних механізмів її реалізації і визначав слабкі позиції наднаціональних інституцій,

зафіксувавши цю сферу співпраці держав ЄС за межами реальної інтеграції. СЗППБ створено за рамками Римського договору. Досягнуті домовленості відображали компроміс між сторонами переговорів, неготовність держав ЄС взяти відповідальність за розробку і реалізацію самостійних спільних військово-політичних дій на міжнародній арені. Головною новелою ДЄС в частині політичного союзу стало формальне передання до компетенції політичної кооперації його суб'єктів усіх питань безпеки. Водночас у плані розвитку механізму зовнішньополітичної діяльності Євроспільноти радикальних змін у порівнянні з ЄСА не відбулося. Зовнішня політика ЄС була надміру залежна від кон'юнктури взаємин держав об'єднання, їх міжнародних інтересів і традицій зовнішньої політики при достатньо розгалуженій, але слабкій інституційній структурі управління. Це дозволяло аналізувати назрілі проблеми і приймати виважені рішення, та водночас затягувало його, що часто призводило до запізнілої реакції на актуальні міжнародні події. Обережний підхід сторін договору до формулювання статей про СЗППБ став наслідком сумнівів лідерів держав-членів щодо потреби форсованого розвитку співпраці у цій сфері [28, с. 56].

Договір визначив загальні параметри відносин ЗЄС, ЄС і НАТО, але не містив пунктів про форми і механізми їх реалізації. Неоднозначний формат СЗППБ ЄС у подальшому зумовив різночитання її завдань та особливостей реалізації учасниками об'єднання [29, с. 41]. На думку А. Форстера, маастрихтські домовленості не змогли сформулювати чіткі принципи і напрями СЗППБ, а швидше визначили механізми погодження зовнішніх політик держав-членів [30, с. 61]. ЄС не отримав реальних ресурсів для проведення автономної політики безпеки. Співпраця держав Союзу у сфері безпеки і оборони залишилася на рівні загальних декларацій з невизначеними темпоральними і змістовими перспективами реалізації. Договір жодним чином не регулював відносини ЄС і НАТО, що стало одним з його найбільших прорахунків. Це також засвідчило неготовність інституцій Альянсу та його основних учасників, зокрема, Великої Британії, розглядати ЄС як провідного суб'єкта гарантування

європейської безпеки. Договір не передбачав механізмів примусу як гарантій дотримання державами-членами своїх зобов'язань у сфері СЗППБ, адже на неї, наприклад, не поширювалася юрисдикція Суду ЄС. Такі прогалини договору викликали розчарування в прихильників політичного об'єднання [1, с. 180-181]. Нечіткість положень у сфері зовнішньої політики та особливо оборони Євросоюзу задовольняла інтереси євроскептиків.

Під час МУК сформувалися стратегічні і тактичні підходи Великої Британії до участі в євроінтеграції, що поєднують традиційні принципи зовнішньої політики з елементами гнучкого пристосування до міжнародних реалій. Зовнішня політика і безпека європейського гуртування в силу його міждержавного характеру, об'єктивних геополітичних і військово-політичних можливостей Великої Британії, в умовах відмови від участі королівства у фінальному етапі монетарного і соціально-економічного союзу дозволив уряду Дж. Мейджора утвердити державу в ролі активного учасника євроінтеграції, одного з лідерів її політичної складової, діючи за принципом «Якщо не можна запобігти процесам, їх потрібно очолити». У цьому полягала головна відмінність політики нового уряду консерваторів у порівнянні з політикою уряду М. Тетчер. Водночас з огляду на комплексний характер ДЄС, британський уряд через активну позицію у юридичному закріпленні СЗППБ ЄС утвердив сформовану за часів М. Тетчер стратегію вибірково-секторальної інтеграції, що лягла в основу концепції «змінюваної геометрії» – першої концептуальної альтернативи федералізації інтеграційного простору [31, с. 14].

Під час маастрихтського процесу Велика Британія пішла на ряд поступок, визнавши необхідність окремого розвитку СЗППБ ЄС, надання мінімуму повноважень у цій сфері наднаціональним структурам, взяла зобов'язання представляти і захищати загальноєвропейські інтереси на міжнародній арені, погодилася на перспективи формування військової компоненти ЄС, що не лише відкрило можливості для створення політичного Союзу, але й засвідчило неухильну «європеїзацію» її зовнішньої політики. Водночас непохитна позиція з принципових питань, як-от недопустимість прийняття остаточних рішень

комунітарними структурами, процедура одностайного голосування при прийнятті рішень, заперечення створення окремих військових структур під егідою ЄС, неоднозначна позиція ЗЄС в системі відносин з ЄС і НАТО, невизначеність щодо перспектив європейської оборонної політики дозволили уряду Дж. Мейджора «зберегти обличчя» на внутрішньому рівні і відстояти усталені принципи зовнішньої політики за мінімуму поступок. Біограф Дж. Мейджора Е. Селдон вважає маастрихтські домовленості його особистим тріумфом, адже прем'єр-міністр реалізував два головних завдання – Британія перебувала в епіцентрі регіональної політики, залишаючи за собою можливість у стратегічно важливих питаннях діяти на власний розсуд [32, с. 679].

Сам прем'єр-міністр оцінив результати переговорів як успішні для Британії і об'єднання [33]. Британській делегації вдалося забезпечити свої інтереси у сфері політичної інтеграції, яка по суті і формі залишилася на рівні міждержавної кооперації (інтерговернменталізму). Британський уряд домогся вилучення з тексту договору терміну «федеральний» і повернення до старої редакції мети Співтовариства, відомої з тексту Римського договору 1957 р., яка формулювалася як «розбудова ще тіснішого союзу між народами Європи». Одним з головних здобутків уряду на переговорах Дж. Мейджор назвав ненадання компетенцій інституціям Євроспільноти, зокрема, юрисдикції Європейському Суду у сфері зовнішньої політики і політики безпеки. Заперечення британської сторони не дозволили прийняти пропозицію Франції щодо запровадження посади президента Європейського Союзу, який міг стати центральною керівною інституцією з реалізації зовнішньої політики об'єднання. Також серед досягнень виділено утвердження принципу одностайності у прийнятті рішень з абсолютної більшості питань зовнішньої політики, прийняття положення про сумісність з НАТО дій ЄС у сфері безпеки, підпорядкування питань оборони ЗЄС і його фактичну непідконтрольність Союзу. За оцінками британського керівництва, йому вдалося попередити створення конкурентних НАТО європейських оборонних структур і заснувати структуру, яка б дозволила Євросоюзу розвивати свою оборону як доповнення

до американської присутності в Європі [34]. Цілком задовольняло британську сторону відтермінування на довгострокову перспективу вирішення питання про формування спільної політики оборони ЄС. Лондон досягнув максимуму у результаті МУК у сфері політичної інтеграції, адже вдалося відстояти усі принципові позиції на переговорах з Парижем і Берліном. Тому переможні реляції глави уряду в Палаті громад 18 грудня 1991 р., присвячених підписаній угоді, мали вагоме підґрунтя. В історіографії наявна думка, що головною перемогою британської сторони при підготовці ДЄС стала успішна протидія формуванню наднаціонального устрою об'єднання [35, с. 171].

Доводиться констатувати, що Європейський Союз, який де-юре почав існувати лише з 1 листопада 1993 р., у першій половині 1990-х рр. не був готовий до стрімкого розвитку власних можливостей у сфері зовнішньої політики і безпеки. Це переконливо засвідчила неконсолідована реакція держав-членів об'єднання на події в Югославії. Теоретично нова міжнародна кон'юнктура, яка склалася внаслідок розпаду ОВД та СРСР, послаблення інтересу США до європейського регіону внаслідок об'єктивного зменшення його стратегічної ваги у міжнародній політиці і системі безпеки по завершенні блокового протистояння, створила можливості для консолідації економічних, політичних, гуманітарних і військових зусиль західноєвропейського об'єднання на новому рівні з метою підвищення його ролі і можливостей самих держав-членів у міжнародних відносинах. Однак з об'єктивних (слабкість спільних політичних структур і повна відсутність незалежних об'єднаних військових ресурсів, опір США і НАТО) та суб'єктивних (небажання ділитися частиною державного суверенітету і дипломатичними ресурсами, витратити кошти на створення нових об'єднаних оборонних формувань) причин СЗППБ ЄС до другої половини десятиліття залишалася в аморфному стані і де-факто мало чим відрізнялася від свого попередника ЄПС [36, с. 342]. Проявилася інерційність підходів і дій ряду держав Співтовариств, які не були готові швидко позбутися попереднього статусу в системі політичних координат часів «холодної війни», а тому надавали перевагу традиційним зовнішнім

орієнтирам. У цьому контексті насамперед маємо на увазі Велику Британію, політична еліта якої паралельно з початком нового етапу європейської інтеграції розпочала період складного переосмислення ролі своєї держави на міжнародній арені, формування нової стратегії зовнішньої політики.

Перебуванням Сполученого Королівства на етапі пошуку шляхів модернізації зовнішньої політики в сукупності з традиційними складними внутрішньополітичними процесами формування позиції провідних політичних сил щодо європейської політики держави можна пояснити складний процес ратифікації ДЄС в Британському парламенті. У зв'язку із загальними виборами у квітні 1992 р. і затяжними дебатами щодо тексту договору процес ратифікації тривав з квітня 1992 до серпня 1993 року. Гостроти європейській проблематиці додав вихід країни з Європейського механізму обмінних курсів у вересні 1992 р., що завдав удару по реноме уряду. Незважаючи на дипломатичні успіхи у забезпеченні інтересів країни при розробці і підписанні ДЄС, результати діяльності уряду та особисто прем'єр-міністра були піддані критиці прихильниками і противниками участі Сполученого Королівства в європейській інтеграції. Хоча загалом необхідність такого кроку була сприйнята позитивно [37, с. 103]. Угоду ратифіковано Палатою громад 2 серпня 1993 р. у четвертому читанні лише після того, як прем'єр-міністр пов'язав це питання з вотумом довіри до уряду. Вивчення стенограм парламентських дебатів дає змогу зробити висновок, що питання формування СЗППБ не були у списку пріоритетних тем для обговорення, хоча євроскептики не оминули нагоди покритикувати уряд за підтримку створення цього сегмента об'єднання. Лейбористська партія Великої Британії (далі – ЛПВБ) позитивно сприйняла розвиток СЗППБ як необхідність [38, с. 26]. Одноставне схвалення отримала політика розширення ЄС [39, с. 284]. Найбільша увага в ході дискусії була очікувано зосереджена на проблемі формування оборонної політики ЄС. Уряд підтвердив головні позиції ДЄС щодо збереження першості Альянсу в системі європейської безпеки.

На думку Н. Яковенко, підписання Маастрихтського договору стало найважливішим і єдиним суттєвим кроком уряду Дж. Мейджора з поглиблення євроінтеграції [37, с. 109]. У партійних документах консерваторів зазначалося, що Маастрихтський договір став успіхом як для Британії, так і для решти Європи [40]. Однак по завершенні процесу ратифікації ДЄС у відносинах держави з ЄС розпочався новий період напруги, основною причиною якого стало відмінне розуміння сторонами реалізації завдань і методів інтеграції. Якщо британська сторона розглядала Маастрихтський договір як дороговказ для поступової і тривалої розбудови Європейського Союзу, то її континентальні партнери бачили в ньому старт для найскорішої реалізації поглибленої інтеграції на всіх напрямках. Концепція подальшої участі королівства в розбудові СЗППБ відповідала загальному підходу до розвитку ЄС і не передбачала різкого прориву. У Лондона не було проекту поглиблення співпраці держав ЄС у сфері зовнішньої політики і безпеки, якого він власне і не прагнув. Головну увагу британська сторона пропонувала зосередити на посиленні співпраці в галузі планування та аналізу зовнішньої політики без формування європейської ідентичності на міжнародній арені.

Такого плану, але з інших причин, не було і в його континентальних партнерів по Співтовариствах, чимало з яких відстоювали поглиблення інтеграції. Про автономну від НАТО європейську оборону не йшлося, і в цьому полягав головний консенсус між євроскептиками і єврооптимістами. Роль і потенціал ЗЄС у співпраці з європейським об'єднанням фактично залишалися такими ж аморфними, якими були до Маастрихтського договору. ДЄС відобразив з одного боку компроміс, а з іншого неготовність держав ЄС у першій половині 1990-х рр. взяти на себе відповідальність за самостійні військово-політичні дії. Це засвідчив конфлікт у Перській затоці, що розпочався 2 серпня 1991 р. і тривав під час вирішального етапу прийняття ДЄС. Євроспільнота в рамках можливого (тоді ще механізму ЄПС) активно і нетрадиційно швидко відреагувала на зазначені події, але не мала змоги вийти за межі звичних спільних декларацій та заходів економічного впливу. В унісон

червні 1991 р. проявилися розбіжності у поглядах сторін. Як наслідок нічого окрім висловлення «стурбованості» подіями в Югославії, закликів до миру і накладення економічних санкцій європейці запропонувати не змогли [44, с. 363]. Британський уряд попервах робив ставку на владу в Белграді [45, с. 118]. Позиція Лондона істотно розходила навіть з позицією офіційного Вашингтона. Однак початок бойових дій і необхідність досягнення консолідації позицій держав ЄЕС в ході підписання Маастрихтського договору призвели до зміни їх ставлення до збереження цілісності Югославії. Мирні ініціативи ЄЕС, оприлюднені під час міжнародної конференції у листопаді 1991 р. в Гаазі, на якій головував колишній глава Форін офісу лорд Карінгтон, не дали результату. Хоча 27 листопада 1991 р. Дж. Мейджор під час європейського турне заявляв, що не варто визнавати державність Словенії і Хорватії. На засіданні Європейської Ради в грудні 1991р. глави держав і урядів країн ЄС прийняли критерії визнання незалежності держав колишньої Югославії та СРСР.

Загалом в ході міжнародних зусиль з врегулювання конфлікту Лондон намагався проводити автономну політику відповідно до власних інтересів, тимчасово стаючи на підтримку позицій європейських партнерів, яка інколи суперечила американським планам (наприклад, щодо збереження ембарго на поставки зброї боснійським мусульманам, бомбардування боснійських сербів, проти якого виступало британське і французьке керівництво) [46, с. 21]. Однак з початком повітряної операції наприкінці серпня 1995 р. Британія в коаліції з іншими державами НАТО взяла участь в бомбардуваннях. Фактично останньою реальною спробою ЄС спільно з ООН врегулювати ситуацію була Лондонська міжнародна конференція (серпень 1992 р.) і переговори в Женеві, на яких вироблено план мирного врегулювання конфлікту в Боснії. Однак небажання сторін конфлікту відступити від власних амбіцій, відсутність підтримки з боку Вашингтона зумовили невдачу плану. Першість у врегулюванні конфлікту перейшла до США і військ НАТО. На завершальному етапі керівництво Форін офісу закликала американську сторону взяти участь в операціях ООН [47, арк.

22-23]. Міжнародному авторитету Співтовариств було завдано чергового удару. Британський уряд підтримував миротворчі ініціативи США. Зазнавши невдачі у миротворчості на дипломатичному рівні, ЄС обмежився наданням гуманітарної допомоги. Символічну роль виконав ЗЄС, сили якого переважно займалися забезпеченням дотримання ембарго. До створеної у квітні 1994 р. Контактної групи для контролю за ситуацією в Югославії увійшли Велика Британія, Німеччина, Франція, Італія. Однак їх представники представляли позицію національних урядів, а не Європейського Союзу.

ДЄС зафіксував такі дві форми здійснення СЗППБ, як спільні позиції і спільні дії. Остання стала абсолютно новою процедурою. Рішення про проведення спільних дій та їх координацію покладено на Раду ЄС. Не дочекавшись набуття юридичної сили ДЄС, держави-члени та інституції Співтовариства проводили роботу щодо поступового наповнення майбутньої СЗППБ реальним змістом. Саміт Європейської Ради в Лісабоні 26-27 червня 1992 р. у підсумковому повідомленні на доповнення до розділу V ДЄС сформулював базові критерії визначення пріоритетних проблем і напрямів спільних дій: 1) географічна близькість конкретного регіону або країни; 2) вагомий інтерес до політичної та економічної стабільності певного регіону або країни; 3) наявність загроз інтересам безпеки Союзу. Передовими географічними зонами для можливих спільних дій визначені Центральна і Східна Європа (зокрема, країни Співдружності Незалежних Держав і Балкан), Середземне море (зокрема, країни Магрибу) і Близький Схід. Задекларовано прагнення розвивати комплексні відносини з країнами Африки, Азії, Латинської Америки, Карибського басейну. Окремо відзначено пріоритетність відносин ЄС з США, Канадою та Японією. Рішенням Ради визначено головні тематичні області для проведення спільних дій в рамках майбутньої спільної політики безпеки ЄС: процес ОБСЄ; роззброєння і контроль над озброєннями; нерозповсюдження ядерної зброї тощо.

На відміну від спільних позицій, які передбачали комплексний план відносин ЄС з третіми країнами, спільні дії Союзу стосувалися насамперед

питань безпеки. Рада ЄС виробила формулу, за якою спільні позиції застосовувалися для формулювання узгодженого підходу до конкретного питання, а спільні дії – для реалізації конкретних зобов'язань та висунення нових ініціатив. Серед прикладів досягнутих спільних позицій держав ЄС в рамках СЗППБ у листопаді 1993 – червні 1996 рр. виділимо питання врегулювання продажу зброї, підтримки розвитку демократії і захисту прав людини в африканських країнах (ПАР, Судан, Руанда, Нігерія, Бурунді, Гаїті), скорочення санкцій проти Сербії тощо. Усього упродовж зазначеного періоду було прийнято 27 спільних позицій і 29 спільних дій ЄС [1, с. 195]. Розвивалися контакти з регіональними організаціями Азії, Африки, Латинської Америки. ЄС підписав серію угод про асоціацію з країнами ЦСЄ і розпочав процес підготовки до їх вступу. У середині 1990-х рр. Союз і його держави підписали угоди про партнерство і співробітництво з державами пострадянського простору. Барселонська конференція 15 держав ЄС і 12 держав Середземномор'я започаткувала «Барселонський процес» – програму комплексної співпраці, основним завданням якої стало зміцнення політичного, безпекового та економічного діалогу. Євросоюз зберіг спільну позицію щодо арабо-ізраїльського конфлікту, започатковану Венеційською декларацією 1980 року.

У листопаді 1993 р. Радою ЄС прийняті перші рішення щодо проведення спільних зовнішніх дій спільноти – надання гуманітарної допомоги Боснії і Герцеговині та робота спостерігачів на парламентських виборах в Росії. Серед наступних спільних дій ЄС виділимо: підтримку ініціативи уряду Франції щодо укладення Пакту про стабільність в Європі (20 квітня 1995 р.) в рамках ОБСЄ, який стосувався попередження конфліктів в регіоні ЦСЄ; здійснення нагляду за проведенням виборів в країнах СНД, ряді країн Африки, Азії і Латинської Америки; заходи з відбудови і миротворча діяльність (поліцейські функції) в боснійському Мостарі (1994–1996 рр.). Останній приклад був єдиним випадком в історії відносин ЄС і ЗЄС, коли згідно норм ДЄС перший реалізував своє право звернення до другого за допомогою. Держави ЄС здійснювали спільні дії

щодо нерозповсюдження ядерної зброї, заборони протипіхотних мін, заборони або обмеженого використання певних видів класичної зброї [43, с. 410-411]. У рамках близькосхідної політики ЄС розроблено програму відновлення інфраструктури і формування підрозділів поліції в Палестині. У 1993 – 1995 рр. щорічно здійснювалося близько 4-5 спільних дій. У 1996 р. їх було 20 [48, с. 50]. Загалом, незважаючи на скромні здобутки дипломатичної і незначні результати військово-політичної діяльності ЄС у першій половині 1990-х рр., об'єднання стало на шлях утвердження повноцінного учасника нової системи міжнародних відносин.

Фактор розпаду СРСР і Східного блоку створив якісно нові умови для розвитку відносин Співтовариств з Сполученими Штатами Америки. Упродовж першої половини 1990-х рр. сторонами вперше в історії підписано два стратегічних документи – Спільну декларацію про відносини ЄС-США (22 листопада 1990 р.) і Новий Трансатлантичний Порядок денний (3 грудня 1995 року), які стали продовженням гімніхських домовленостей 1974 року на якісно новому рівні. Другий документ містив твердження про неподільність трансатлантичної безпеки і першість НАТО в системі безпеки Європи [49, с. 295]. Велика Британія з огляду на свою роль у трансатлантичних відносинах була особливо зацікавлена у збереженні і зміцненні системи співробітництва ЄС-США, фіксації традиційної системи взаємодії атлантичних партнерів насамперед у сфері безпеки, збереженні впливу США в Європі. Однак між ЄС і США залишалось чимало суперечностей. Компромісний характер норм ДЄС щодо СЗППБ став результатом прямого та опосередкованого (зокрема, через позицію Великої Британії) тиску США на Співтовариство і керівництво ряду його провідних держав-членів. Водночас складність формування і загальна неефективність СЗППБ у 1990-х рр. не сприяли ставленню американської сторони до ЄС як рівноправного партнера.

Фактично ще до юридичного створення ЄС віддав ініціативу у військовій сфері структурам ЗЄС, який за підтримки НАТО розпочав впровадження нової

концепції діяльності на основі Петерберзької декларації, прийнятої на саміті Ради ЗЄС у передмісті Бонна у червні 1992 року [50]. Міжнаціональні сили ЗЄС могли застосовуватися для здійснення трьох видів завдань – проведення гуманітарних і рятувальних операцій, операцій з підтримання миру, управління кризами, включно з миротворчістю («петерберзькі завдання»). Ексклюзивну функцію гарантування безпеки і колективної оборони зберіг за собою Північноатлантичний Альянс. Так було закладено основи процесу надання ЄС через посередництво ЗЄС другорядних військово-політичних функцій. Зазначені історичні рішення мали на меті розширити сфери глобального впливу Євросоюзу як «цивільної потуги». Це у різній мірі приваблювало держави ЄС, насамперед Німеччину і Францію, які давно не могли самотужки досягти міжнародного впливу США. Керівництво Великої Британії підтримало формальне посилення можливостей ЗЄС, але його мотиви були іншими.

На початку 1990-х рр. здійснено реальні кроки щодо посилення інституцій ЗЄС, їх зближення з структурами ЄС. Створено постійну Раду Союзу з послів держав-членів та орган військового планування. У 1992 році на основі французько-німецької бригади засновано армійське з'єднання «Єврокорпус», до якого у наступні роки приєдналися Бельгія, Іспанія і Люксембург. Створено ряд інших спільних європейських військових сил: «Єврофор» (Іспанія, Італія, Португалія, Франція), «Євромарфом» (Бельгія, Велика Британія, Нідерланди, Німеччина), французько-британська Авіаційна єврогрупа («Franco-British Euro Air Group») тощо. Однак рівень їх координації та активність застосування з боку ЗЄС залишалися на низькому рівні. У першій половині 1990-х рр. Євроспівтовариство загалом проявляв незначний інтерес до проблем безпеки, зосередившись на економічних питаннях. Відсутність досвіду співпраці у сфері безпеки, відмінності у поглядах держав ЄС зумовили обмежені результати СЗППБ у зазначений період.

Узагальнений і декларативний характер більшості статей Маастрихтського договору в розділі про СЗППБ зумовили усвідомлення сторонами загальноєвропейської дискусії необхідності доопрацювання ДЄС.

Зрештою сам текст документа (ч. 2 ст. N) передбачав скликання у 1996 році нової Міжурядової конференції представників держав-членів ЄС для перегляду застарілих положень. В європейському політикумі панував дух очікування нового витка дискусій з питань розвитку СЗППБ.

Отже, Велика Британія взяла активну участь у теоретичній розробці та нормативній фіксації Спільної зовнішньої політики і політики безпеки в Договорі про Європейський Союз 1992 року. Однак прояви наступності в європейській політиці держави внаслідок збереження непорушними головних принципів її зовнішньої політики втілилися у намаганні уряду Дж. Мейджора стримувати процеси європейської політичної інтеграції у процесі підготовки договору. Така тактика Лондона вплинула на якість договірних норм щодо СЗППБ, завадила швидкому та ефективному їх впровадженню у практику функціонування Союзу, спричинила відкладення питання про автономізацію європейської політики безпеки та оборони, послаблювала позиції ЄС на міжнародній арені.

3.2. Британський вплив на структурні зміни в Європейському Союзі за Амстердамським 1997 року та Ніццьким 2000 року договорами

Зростання економічної потуги Європейського Союзу на глобальному рівні на фоні інтенсифікації міжнародних відносин першої половини 90-х років ХХ ст. та виникнення нових загроз європейській безпеці зумовили необхідність повернення Євроспільноти до розбудови Спільної зовнішньої політики і політики безпеки. Рамковий характер Маастрихтського договору не міг задовольнити учасників євроінтеграції, адже не відповідав вимогам часу. ЄС не отримав належних засобів для становлення як впливовий учасник міжнародних відносин, що засвідчили події в Югославії. Тому зафіксований в прикінцевих положенням договору хронологічний вимір чергової Міжурядової конференції

(далі – МУК) з підготовки подальших нормативних змін, а саме 1996 рік, став умовною точкою відліку нового етапу європейської інтеграції.

Уряд Великої Британії підійшов до чергового етапу конституювання ЄС у непростих умовах. Джон Мейджор по мірі наближення до чергових виборів у своїй риторичі і відносинах з європейськими партнерами перейшов на позиції класичного євроскептицизму. У передвиборчому маніфесті партії 1997 р. зазначено, що уряд розглядає ЄС як партнерство націй. «Ми хочемо бути в Європі, а не управлятися Європою. ... Британський уряд консерваторів не дозволить Великій Британії бути частиною федеративної Європейської держави», – зазначено в документі [51, с. 45]. Про місце Британії «в серці Європи» уже не йшлося. КПВБ виступала проти подальшої централізації влади Брюсселя і поширення голосування в Раді ЄС кваліфікованою більшістю, що напряму стосувалося перспектив СЗППБ. У 1994 році Лондон погрожував блокувати вступ до ЄС Австрії, Фінляндії і Швеції, вимагаючи жорстких правил голосування в Раді. Британський уряд наклав вето на кандидатуру бельгійця Ж.-Л. Дехена на посаду президента Єврокомісії [52, с. 43]. У сфері безпеки та оборони Лондон залишався на позиції першості НАТО і підтримки ЗЄС як основи оборони Європи [53].

Міжурядова конференція з розробки нового договору ЄС розпочалася під час засідання Європейської Ради в Турині 29 березня 1996 р., продовжила роботу в Амстердамі і завершилася його схваленням на сесії Європейської Ради 17 червня 1997 року. Стартові позиції Великої Британії на переговорах зафіксували два урядових документи, які увійшли до «Білої книги на Міжурядову конференцію 1996» – це «Меморандум Уряду Сполученого Королівства від 2 березня 1995 р. щодо розгляду питання Європейської оборони на Міжурядовій конференції 1996» і власне «Біла книга Сполученого Королівства від 12 березня 1996 р. на Міжурядову конференцію: «Союз націй» [54]. Перший документ містив констатацію необхідності встановлення Європейської політики оборони на основі традиційних для Британії вимог підтримки зобов'язань НАТО і ООН в Європі як основ Європейської політики

безпеки та оборони, діяльності ЄС на основі співпраці між державами. Завдання європейців у цій сфері не повинні були включати територіальної оборони, поглинання ЗЄС, передачі функції прийняття рішень інституціям ЄС.

Другий документ «Білої книги...» містив інформацію про підходи британського уряду до завдань ЄС і пріоритетів британського членства. Фактично він став маніфестом традиційного британського державного (парламентського) суверенітету. Як заявив в парламенті міністр закордонних справ М. Ріфкінд, уряд категорично проти монолітної, централізованої федеральної Європи. Керівництво Британії відкинуло будь-які дії щодо формування політичної спільноти, які б передбачали передачу повноважень від національних органів влади до наднаціональних. В Лондоні допускали диференційовану інтеграцію, наголошуючи на неприйнятності моделі «двошвидкісної» Європи з формуванням «ядра» з окремих держав чи політик ЄС. Окрему підтримку отримало розширення ЄС. Щодо розвитку СЗППБ пропонувалося активізувати діяльність технічних органів СЗППБ (Політичного комітету, секретаріату). Висловлено готовність розглянути можливість запровадження посади представника ЄС із зовнішньої політики, відповідального перед Радою [55, с. 787]. Більшість пропозицій увійшли до порядку денного МУК. Лондон заперечував поширення процедури голосування більшістю в Раді ЄС на питання зовнішньої політики і безпеки. Функціонування СЗППБ розглядалося виключно на міждержавній основі. Британський уряд виступив принциповим прихильником формули спільних позицій і спільних дій, а не єдиної зовнішньої політики ЄС. Зміст тексту «Білої книги...» засвідчив, що уряд Дж. Мейджора не ставив питання про вдосконалення СЗППБ ЄС, прагнучи обмежитися її поточним станом.

Перегляд форм співробітництва в рамках «другої опори» ЄС ініціювала Бельгія, а на доопрацюванні норм ДЄС в частині СПБО наполягали Франція і ФРН. Лондон обрав позицію антагоніста і загалом перебував на більш крайніх євроскептичних позиціях, ніж у 1990 – 1991 роках. Перед МУК Єврокомісія і провідні держави-члени ставили завдання посилити міжнародні позиції ЄС,

забезпечити послідовність його зовнішньої політики. Програму активізації СЗППБ в грудні 1996 р. представили лідери ФРН і Франції Г. Коль та Ж. Ширак. Ними запропоновано лібералізацію механізмів співпраці між членами ЄС, залучення Єврокомісії до розробки і реалізації СЗППБ, спрощення процедури прийняття рішень у сфері зовнішньої політики і безпеки через відхід від принципу одностайності в голосуванні і Раді, поступове включення ЗЄС до ЄС [56, с. 7]. Програма мала на меті розширити сфери глобального впливу Євросоюзу як «цивільної потуги» у напрямі його перетворення на суб'єкта міжнародних відносин з впливом за межами географічної зони зосередження, тобто досягнення статусу «стратегічної потуги» [57]. Це не могло не приваблювати держави Співтовариства, насамперед Німеччину і Францію. Представники французько-німецького «ядра», не в останню чергу через прагнення обійти безкомпромісну позицію Великої Британії, запропонували юридично закріпити механізм «тіснішого співробітництва» («closer cooperation») для усіх «опор». Передбачалася можливість залучення до співпраці в конкретній сфері мінімальної кількості держав ЄС за бажанням, якщо інші не були готові. Найбільше суперечок викликало запровадження цього принципу в «другій опорі» ЄС. Ідею відхилила Велика Британія [58, арк. 129]. Британська сторона мотивувала відмову тим, що країна могла втратити контроль над об'єднанням [29, с. 122].

Розглядаючи можливості закріпити домінування найбільших держав об'єднання та утвердити британські підходи до європейської кооперації у сфері зовнішньої політики, Дж. Мейджор запропонував відновити історичні традиції світових сфер впливу провідних держав Європи, які б представляли Євросоюз за кордоном (в Африці, на Близькому Сході і в Азії – Велика Британія і Франція, в Латинській Америці – Іспанія) [59, с. 373]. Однак така пропозиція не знайшла широкої підтримки в ЄС.

У сфері оборони британський уряд, не відмовляючись від співпраці в рамках ЄС, виступав проти інтеграції і за збереження державної незалежності,

зокрема, відстоював права на вільні дії у проведенні військових операцій. В ході МУК об'єктивно постало питання про майбутнє ЗЄС, адже термін дії модифікованого Брюссельського договору 1954 р. закінчувався у 1998 році. Сам ЗЄС зайняв активну позицію в роботі МУК з наголосом на своєму статусі як невід'ємної частини розвитку ЄС. Інтерес організації, одним з провідних членів якої була Велика Британія, полягав у фактичному збереженні «status quo», за якого ЗЄС залишався військовим сегментом ЄС, основою його формально існуючої СПБО і водночас базовим елементом т. зв. «європейської опори» НАТО. Британський слід проявився у запереченні міждержавними органами ЗЄС участі у прийнятті рішень про співпрацю обох організацій Єврокомісії і Європарламенту. Планувалося зберегти незалежність органів управління ЗЄС. Однак не виключалася можливість входження ЗЄС до Європейського Союзу [60, с. 26].

Інтерес британської сторони у збереженні ЗЄС полягав у намаганні втримати США в орбіті європейської політики безпеки. Тим більше, що у червні 1996 р. Альянс прийняв рішення про створення Багатонаціональних об'єднаних оперативних сил (Combined Joint Task Force) в рамках ЄОІ, які планувалося надавати ЗЄС. Лондон намагався довести ефективність ЗЄС, висунувши пропозицію про активізацію роботи організації. Зокрема, у 1996 році висунуто британсько-італійську ініціативу щодо надання ЄС можливості використовувати гуманітарні можливості ЗЄС для виконання невійськових завдань, але вона не знайшла підтримки в інших держав-членів [61, арк. 113].

У процесі МУК набула резонансу французько-німецька пропозиція щодо ліквідації ЗЄС і передачі його функцій ЄС, відома в історії як «проект шести». 25 березня 1997 р. представники шести держав (Бельгія, Іспанія, Італія, Люксембург, Франція і Німеччина) в Римі представили спільний план інтеграції ЗЄС до ЄС з трьох стадій: 1) зближення структур і механізмів організацій; 2) збереження за ЗЄС функцій проведення антикризових операцій; 3) завершення приєднання ЗЄС до ЄС [28, с. 144]. Однак цей проект відхилило британське кривництво, позицію якого підтримав лише уряд нейтральної Швеції. Навіть

проатлантичні Нідерланди підтримали французько-німецькі ініціативи. Велика Британія по суті опинилася в ізоляції. Проект розглядався як послаблення оборонного союзу Європи і США. Однак історичні обставини внесли свої корективи. Зростання впливу ЄС і реформування СЗППБ при збереженні провідних позицій НАТО в системі європейської безпеки робило ЗЄС зайвою організацією.

Жорстка і непоступлива стратегія консервативного уряду Великої Британії не давала можливості досягнути значних результатів у вдосконаленні СЗППБ ЄС. Лондон наклав вето на пропозиції партнерів щодо поглиблення співпраці, окрім запровадження посади Верховного представника з питань зовнішньої політики і безпеки, інтенсифікації роботи Політичного комітету і секретаріату СЗППБ.

Проведення МУК співпало із завершенням правління консерваторів, яке позначилося скандалом навколо постачання до країн ЄС британської яловичини. У відповідь на заборону її імпорту до Євросоюзу Дж. Мейджор у травні 1996 р. оголосив про блокування роботи його інституцій. За оцінками критично налаштованої британської історіографії, уряд Дж. Мейджора через слабкість і відсутність чіткої стратегії європейської політики своїми діями викликав більше розчарування, ніж уряд М. Тетчер, а тривале правління консерваторів негативно позначилося на іміджі Британії в Європі [62, с. 1].

Посилення європейського напрямку зовнішньої політики Британії з приходом до влади лейбористів у травні 1997 р. сприяло позитивному завершенню Амстердамського процесу. Уряд Т. Блера завершив розпочату попередниками справу, підписавши у червні 1997 р. текст нового договору. Гасло «майбутнє Британії в серці Європи» знову набуло актуальності. Прем'єр-міністр проголосив п'ять принципів зовнішньої політики нового уряду, серед яких два перших – активна європейська політика під гаслом «Британія – частина Європи» і трансатлантичний альянс за принципом «сильний в Європі і сильний із США» та «ми – міст між США і Європою» [63]. Прагнення зайняти провідні позиції в Європі стали складовою курсу уряду, спрямованого на

використання глобалізації для повернення Британії впливу на світовому рівні. Такі новели британської європейської політики, як передача Євросоюзу функції виконання «петерсберзьких завдань», засвідчили зміни у ставленні керівництва держави до процесів європейської інтеграції і спричинили позитивні очікування в Європі. Водночас лейбористи не відступали від постулатів зовнішньої політики. Глава уряду спершу виступав проти приєднання ЗЄС до ЄС [64, с. 92].

Амстердамський договір у сфері СЗППБ вніс ряд змін до Договору про Європейський Союз. Насамперед конкретизовано і розширено завдання ЄС, які включали: визначення принципів і загальних директив для СЗППБ; розробку спільних стратегій об'єднання у сферах спільного інтересу держав-членів; ухвалення спільних рішень і позицій; зміцнення співпраці між державами-членами щодо здійснення політики (ст. J 2). Питання оборони включили до компетенції Європейської Ради. Передбачено можливість інтеграції ЗЄС в ЄС. За наполяганням Великої Британії підкреслено положення, за яким політика об'єднання у сфері безпеки та оборони повинна поважати зобов'язання держав-членів НАТО. В рамках «зближення» організацій ЗЄС зобов'язувався виконувати рішення і проводити дії ЄС у галузі оборони. Основою спільної політики оборони визначено міждержавну кооперацію у сфері озброєнь. До сфери відповідальності спільної політики безпеки віднесено «петерсберзькі завдання» (ст. J 7, п. 2). Так було знято юридичні перепони для розвитку СПБО. Запроваджено посаду Верховного представника ЄС із зовнішньої політики і політики безпеки, який одночасно займав посаду Генерального секретаря Ради. На нього покладено повноваження надавати допомогу Раді у сфері СЗППБ, представляти інтереси ЄС на міжнародній арені, здійснювати політичний діалог з третіми сторонами від імені Ради. Договір посилив повноваження Єврокомісії, яка вирішувала бюджетні питання фінансування зовнішньої політики ЄС. Процедура голосування в Раді стала більш ліберальною. При збереженні принципу одноголосності у процесі прийняття спільної стратегії дозволялося утримання. Запроваджено новий порядок консультацій в

Європарламенті щодо головних аспектів СЗППБ [65]. Поширення механізму тіснішого співробітництва для зовнішньої політики і безпеки прямо не передбачене, але не виключалося.

Незважаючи на прогресивні нововведення, текст договору не містив радикальних зрушень у сфері СЗППБ і загалом вчергове відобразив компроміс між «європеїстами» та «атлантистами». Декларація, прийнята Радою ЗЄС 22 червня 1997 р. як додаток до Амстердамського договору, визначала ЗЄС складовою частиною Європейського Союзу. Водночас ЗЄС визнано суттєвим елементом ЄОІ. Це залишалось однією з принципових вимог Британії, позиція якої не дозволила сторонам досягнути більш радикальних рішень [66]. Створення повноцінної оборонної складової ЄС все ще було питанням перспективи. СЗППБ залишилася на міждержавному рівні за мінімального впливу інтеграційних структур. Верховний представник ЄС фактично виконував допоміжні функції при президентстві Ради і був залежним від рішень урядів держав-членів. Показовим для дослідження ролі СЗППБ в структурі Євросоюзу з огляду на певну недооцінку значення цього сегмента його функціонування став факт, що згідно міжінституційної угоди, затвердженої Європарламентом 16 липня 1997 р., поточні видатки на СЗППБ були включені до бюджету об'єднання як «необов'язкові» [67]. Новий договір конкретизував механізми діяльності і перспективи розвитку «другої опори» ЄС, але залишив більше запитань, ніж відповідей. Євросоюз так і не став єдиною юридичною особою, що знижувало його міжнародний статус. Дипломатичні можливості об'єднання залишилися на попередньому рівні. Бракувало єдиного дипломатичного центру зовнішньополітичних рішень.

Уряду Т. Блера, який пішов на певні мінімальні поступки партнерам вдалося у певній мірі покращити імідж Великої Британії в Євросоюзі [68, с. 313]. Реакція британського політикуму на зміст договору була неоднозначною. Правлячі лейбористи прогнозовано представили підписання договору як урядову перемогу. Опозиційна КПВБ висловила критику договору як такого,

що веде до утворення європейської унітарної держави. В частині питань безпеки та оборони консерваторів найбільше турбували перспективи об'єднання ЗЄС і ЄС [69]. Положення договору підтримали ліберальні демократи, хоча також виступали за збереження міждержавного характеру розвитку ЄС у питаннях зовнішньої політики і безпеки, збереження першості НАТО в системі європейської безпеки [70]. В Сполученому Королівстві виник міжпартійний консенсус щодо рівня розвитку і завдань СЗППБ.

Під час головування в Раді ЄС у першому півріччі 1998 року уряд лейбористів намагався представити нову якість європейської політики Сполученого Королівства з метою формування його реноме як конструктивного європейського партнера. Лондон істотно посприяв налагодженню діалогу ЄС з Китаєм з проблеми дотримання прав людини, проявив активність у врегулюванні ізраїльсько-палестинського конфлікту, ситуації в Косово, дієво підтримав подальшу інтеграцію до ЄС країн регіону ЦСЄ. У сфері СЗППБ Британія надала особливої уваги формуванню Групи планування політики і швидкого реагування секретаріату Верховного представника ЄС, спільно з Францією розробила «Кодекс поведінки у сфері експорту озброєнь». Документ стосувався обмежень щодо поставок зброї військовим диктатурам, державам з міжетнічними конфліктами і системними порушеннями прав людини. 4 березня 1998 р. Рада ЄС схвалила спільну позицію щодо доповнення Конвенції про біологічну і токсичну зброю [71]. Загалом європейська політика британського уряду у сфері СЗППБ потребувала певної еволюції. Опублікований у липні 1998 р. «Стратегічний огляд оборони» констатував наявний стан європейської політики безпеки, зокрема, відносин ЄС і ЗЄС, зафіксований в Амстердамі [72, с. 16]. Однак вже восени 1998 року британський уряд проявив новаторський підхід у цій сфері.

На неформальному саміті Європейського Союзу в Портшаху 24-25 жовтня 1998 р. Т. Блер виступив з ініціативою про активізацію дискусії з питань розвитку СЗППБ, що стало провісником змін у британській позиції.

Прем'єр-міністр висловив занепокоєння слабкістю механізмів спільної зовнішньої політики ЄС і закликав визначитися з її оборонною складовою [73, с. 7]. Ним запропоновано для обговорення чотири проекти: 1) зміцнення європейської ідентичності у сфері безпеки в межах НАТО; 2) перегляд статусу і ролі ЗЄС; 3) створення «четвертої опори» в рамках системи спільних політик ЄС за рахунок ЗЄС; 4) створення Європейської Ради Безпеки [74, с. 15]. Прем'єр-міністр підтримав ідею розбудови сучасних європейських військових структур для операцій ЄС в рамках «петерсберзьких завдань». Хоча Т. Блер не запропонував одного конкретного плану розвитку європейської безпеки і відносин ЗЄС – ЄС, відкритість до дебатів засвідчила зближення позицій Великої Британії та її європейських партнерів [75, с. 53]. Ініціативи Т. Блера відкрили нову сторінку в історії військового виміру Євросоюзу. На першій зустрічі міністрів оборони держав ЄС у Відні 4 листопада 1998 р. британський представник Дж. Робертсон підтвердив ініціативи глави уряду [76, с. 12]. Посадовець конкретизував питання для дискусії: 1) поглинання ЗЄС Європейським Союзом; 2) часткове поглинання елементів ЗЄС структурами ЄС і НАТО; 3) посилення європейського виміру в межах НАТО; 4) зміцнення ЗЄС. Головна позиція залишалася непохитною – розвиток європейської оборонної політики повинен доповнювати і посилювати НАТО [77, с. 3].

Ключовою подією, яка задала тон реалізації проекту СПБО/ЄПБО, став французько-британський саміт в Сен-Мало 3-4 грудня 1998 року. У Спільній Декларації з європейської безпеки сторони висловили необхідність надати ЄС можливість відігравати вагомий роль на міжнародній арені. Документ передбачав надання можливості Союзу діяти військовими засобами для врегулювання міжнародних криз у тих ситуаціях, коли НАТО не бере в них участі. Передбачалося надати ЄС відповідні структури для проведення оперативного аналізу ситуації з доступом до розвідувальних даних і здатністю стратегічного планування. На вимогу британської сторони в декларації передана можливість використання ЄС військових засобів Альянсу.

За оцінками європейських дослідників, декларація Сен-Мало стала точкою відліку реального розвитку європейських безпекових можливостей Європейського Союзу [74, с. 25; 78, с. 1; 79, с. 76]. Формування ЄПБО/СПБО, фактичним провісником якого стала зустріч в Сен-Мало, у прихильній до євроінтеграції західній історіографії знайшло відображення в терміні «європейська військова революція» [80]. Британсько-французькі домовленості мали такі основні наслідки: закріпили довгоочікуване примирення інтересів держав «європеїстів» та «атлантистів» з проблем європейської безпеки; засвідчили початок реального розвитку ЄПБО; заспокоїли США, які висловлювали серйозні побоювання щодо майбутнього євроатлантичної співпраці; передбачили пряму кооперацію ЄС і НАТО без посередництва ЗЄС.

Лідерські амбіції держав у сфері розбудови європейської політики безпеки знайшли вияв у другому, менш афішованому документі, підписаному 3 грудня 1998 р. у Сен-Мало – Протоколі намірів про співпрацю в кризовому управлінні і діях. Документ передбачав поглиблення взаємодії збройних сил з врегулювання криз. Співпраця стосувалася дій за межами території дії НАТО. Англійсько-французькі домовленості відповідали «петерсберзьким завданням», що переходили до компетенції СПБО/ЄПБО. Закладено принцип «розподілу ролей» між ЄС і НАТО як втілення т.зв. «м'якої» (soft security) і «жорсткої» (hard security) безпеки.

Згадані домовленості одразу знайшли схвальний відгук інших держав Євросоюзу, що засвідчила Європейська Рада у Відні 11-12 грудня 1998 року. Важливу роль у подальшому затвердженні французько-британських пропозицій відіграло їх схвалення на Вашингтонському Саміті НАТО 24 квітня 1999 року. Фінальне комюніке саміту містило підтримку розвитку можливостей ЄС у сфері безпеки та оборони, зокрема, здатності проводити автономні військові операції, в яких не задіяний Альянс, налагодженню двосторонніх консультацій та співпраці між ЄС і НАТО. Першим її прикладом стала взаємодія обох організацій в рамках стабілізації ситуації в Македонії і Боснії та Герцеговині на початку 2000-х років. Саміт Європейської Ради в Кельні у червні 1999 р.

затвердив положення Спільної декларації Сен-Мало на рівні Співтовариства [81, с. 42]. Вперше на найвищому рівні йшлося про розвиток автономних можливостей безпеки ЄС, які отримали офіційне визначення як «Спільна європейська політика безпеки і оборони» (СЄПБО). Декларація саміту зафіксувала необхідність створення європейських збройних сил, розвитку європейської військової промисловості, передачу до кінця 2000 року основних функцій ЗЄС у компетенцію ЄС. Передбачено створення постійних політичних і військових органів СЄПБО – Комітету політики і безпеки, Військового комітету ЄС, Військового штабу з Ситуаційним центром, які почали працювати на тимчасовій основі у 2000 році.

Після рішень Кельнського саміту загальноєвропейська дискусія з проблем безпеки ще більше активізувалася. Цьому сприяли події в Косово і військові дії НАТО проти Сербії у 1999 році. Її провідним учасником залишалася Велика Британія. Британсько-італійський саміт на найвищому рівні 19-20 липня 1999 р. в Лондоні висунув спільні ініціативи щодо огляду і формування можливостей ЄС у сфері проведення миротворчих операцій, їх військових і невійськових аспектів, гармонізації миротворчої діяльності об'єднання з діями НАТО [82, с. 46]. Важливу роль у подальшому розвитку ЄПБО знову відіграла британсько-французька зустріч 25 листопада 1999 р, головним підсумком якої стало звернення до Європейської Ради з пропозиціями створити бойові Сили швидкого реагування (далі – СШР) ЄС на рівні корпусу чисельністю 50-60 тис. чоловік з відповідними матеріально-технічними ресурсами, засобами розвідки, а за необхідності й військово-повітряними і військово-морськими частинами, можливістю їх розгортання в зоні операції до 60 днів. Країни висловили готовність надати свої штабні оперативні центри для багатонаціональних командних структур ЄС, а Британія прийняла історичне рішення – виділити представників до об'єднаного штабу Єврокорпусу. Пропозиції зустрічі відображені в підсумкових документах саміту Європейської Ради в Гельсінкі 10-11 грудня 1999 року. Так звана «Головна мета» передбачала створення до 2003 р. Європейських СШР для здійснення антикризових і миротворчих

операцій в рамках «петерберзьких завдань». ЄСШР планувалося формувати як колективні збройні сили, надані державами Євросоюзу, а не європейську армію, на чому наполягала британська сторона. Лондон відкинув ініціативу щодо створення командного центру ЄСШР. Британці погодилися на створення відповідної інфраструктури, засобів розвідки, зв'язку, управління спільними силами [83, с. 35].

20 листопада 2000 р. міністри закордонних справ і оборони держав ЄС взяли участь у конференції щодо зобов'язань і виділення військових ресурсів. Рада ЄС розробила детальний каталог ЄСШР, за яким передбачалося надання державами-членами у розпорядження об'єднання понад 100 тис. солдат, 400 бойових літаків і 100 кораблів. Формування штабних структур ЄС було заплановане у 2001 році. Британії планувалося надати посаду заступника першого командувача контингентом. До участі в ЄСШР запросили усі держави НАТО і держави-кандидати на членство в Європейському Союзі. У листопаді 2000 р. ЄС приступив до формування 60-тисячного віськового контингенту, який на 2005 рік планувалося розширити до 150 тис. чоловік.

Як видно з вельми результативної динаміки процесу формування політики безпеки і оборони ЄС наприкінці 1990-х років, Велика Британія, переглянувши усталені підходи, стала в авангарді розбудови політичної складової об'єднання [84, с. 529]. Під час головування в Раді ЄС і подальшою політикою британське керівництво довело наміри трансформувати імідж країни в Європі з позиції «незручного» у надійного європейського партнера [85, с. 24]. Для цього навіть відбулося розширення секретаріату помічників (офісу) прем'єр-міністра, в якому один з головних радників відповідав за європейський напрям [86, с. 536]. У структурі Форін офісу створено нову посаду міністра з питань Європи. Посилено департамент з питань СЗППБ ЄС у складі Міністерства закордонних справ. Сам Т. Блер очолив міжпартійний рух «За Британію в Європі», серед очільників якого були міністр фінансів Г. Браун, лідер ліберальних демократів Ч. Кеннеді, колишні члени урядів консерваторів М. Хезелтайн і К. Кларк. Метою пропагандистської кампанії стало переконання

широких суспільних мас у перевагах тіснішої інтеграції Британії до Євросоюзу [87, арк. 135].

Роль рушія політичної інтеграції для Лондона підходила найкраще, адже невизначеність з інтеграцією в зону євро і неприєднання до шенгенського процесу не давали йому практично жодної реальної можливості проявити лідерські устремління в євроінтеграції. На думку М. Тетчер, саме прагнення відновити позиції в Європі після відмови від приєднання до валютного союзу, а не питання безпеки, стали причиною зміни позиції Т. Блера щодо створення самостійної європейської системи оборони [88, с. 420]. При цьому сфера політики безпеки вибрана не випадково, адже Британія володіла відповідними військово-політичними можливостями. Трансформації стратегії британського уряду щодо європейської політичної інтеграції дали можливість Н. Яковенко стверджувати про урівноваження американського і європейського напрямів зовнішньої політики королівства. Прагнення стати лідером регіональної політики, на думку дослідника, було тактичним засобом в реалізації стратегічної мети – відновити провідну роль Британії у світі [89, с. 177].

Урядом Сполученого Королівства також керувало прагнення уникнути другорядних ролей в інтеграційних процесах на фоні зростання впливу Франції і Німеччини, що вимагало неординарних рішень та активних дій. Лейбористи помінялися місцями з консерваторами у ставленні до участі держави в євроінтеграції [90, с. 41]. Партія прийшла до влади на фоні втоми суспільства від правління консерваторів і не менших очікувань від нової урядової команди. Як зазначає Ч. Грант, на момент приходу до влади і перших років правління лейбористів, в умовах ослаблення традиційних політичних сил, Євросоюз переживав «вакуум лідерства». Тому стратегія його розвитку могла бути сформована під проводом держави, здатної проявити таке лідерство [62, с. 2]. Сам Т. Блер прагнув здобути авторитет проєвропейського прогресивного лідера і подолати усталене сприйняття Британії на континенті як «незручного»

партнера [91, арк. 171-172]. Уряд намагався посилити вплив держави в об'єднанні і спрямувати його реформування у потрібне русло.

При визначенні пріоритетних сфер співпраці Великої Британії з ЄС варто врахувати внутрішньопартійну ситуацію, зокрема, ставлення членів Кабінету міністрів до проблем євроінтеграції, яке було далеко не однозначним. Саме міністерство оборони стало єдиним державним інститутом, який одразу відгукнувся на заклик Т. Блера до пошуків сфер, в яких Велика Британія могла максимально долучитися до процесів євроінтеграції [92, с. 522]. За свідченнями одного з членів уряду у травні 1997 р., лише чотири члени Кабінету мали певний інтерес до ЄС і знання Євросоюзу [62, с. 4]. Такі факти підтверджують відсутність в Кабінеті міністрів системної розробки певної стратегії розвитку СЗППБ, особливу роль прем'єр-міністра і його оточення в реалізації проєвропейського курсу держави, який, сповідуючи президентський стиль управління, інколи приймав рішення в обхід позиції Форін офісу.

Вагомим фактором, який підштовхнув європейські країни до практичних рішень у сфері безпеки, став косовський конфлікт. Один з його наслідків – підтвердження відсутності в європейців стратегічного бачення шляхів протистояння новим загрозам безпеки і неспроможності конкурувати із США у військовій сфері. Це дало підстави оцінювати СЗППБ ЄС як неефективну і декларативну [93]. За спогадами Т. Блера, конфлікт в Косово переконав його у необхідності розробки оборонної стратегії для Європи [86, с. 241]. Вакуум безпеки після «холодної війни», проявом якого стала балканська трагедія, призвів до формування ЄПБО. Водночас події навколо Югославії вкотре виявили дієвість дихотомії ЄС – США у зовнішній політиці Британії. Лондон проявив надзвичайну активність у пропагуванні військової кампанії проти режиму сербського лідера С. Мілошевича [94]. Британські війська були на передових позиціях у бомбардуванні Югославії у березні-червні 1999 року. Внаслідок косовського конфлікту підтвердилася неспроможність ЗЄС виконувати покладені на нього функції.

Коригування підходів британського уряду до проблем розбудови політики безпеки та оборони ЄС відбувалися за відома Вашингтона і проходили в унісон з лібералізацією позиції адміністрації Б. Клінтона щодо розвитку європейської оборонної ідентичності [95, с. 11]. Участь в ЄПБО ЄС у пропонованому форматі не завдавала шкоди її «особливим відносинам» з США і членству в НАТО. Після завершення саміту ЄС в Гельсінкі в грудні 1999 року Т. Блер заявив, що це рішення не передбачатиме створення європейської армії, яка б конкурувала з Альянсом [76, с. 36]. Вірність атлантичному курсу була достойно відзначена на рівні Альянсу. 11 жовтня 1999 р. генеральним секретарем НАТО став міністр оборони Британії лорд Джордж Робертсон.

Інтенсивний розвиток СПБО/СЄПБО ЄС швидко перетнув нормативний рівень фіксації СЗППБ в Амстердамському договорі, який набрав чинності 1 травня 1999 року. На той час його положення щодо «другої опори» Євросоюзу, зокрема, питань безпеки і оборони, уже значною мірою застаріли. Окрім того ряд питань договору були сформульовані суперечливо, недостатньо врегульовані і потребували конкретизації. Тому на саміті Європейської Ради в Санта Марія да Фейра 19-20 червня 2000 р., одним з історичних рішень якого стало запровадження невійськового потенціалу ЄС з врегулювання криз (поліцейських сил), заявлено про необхідність внесення поправок до ДЄС щодо СПБО/СЄПБО. Очікувані зміни планувалося внести під час саміту в Ніцці у грудні 2000 року.

Чергова Міжурядова конференція щодо змін до ДЄС, яка проходила в лютому-грудні 2000 р., була зосереджена на питаннях інституційного реформування в умовах очікуваного масштабного розширення. Головні дебати відбувалися навколо структурних і процедурних питань: поширення принципу кваліфікованої більшості і зміни співвідношення голосів держав при прийнятті рішень в Раді; кількісний склад та організація Єврокомісії; вдосконалення механізму поглибленого співробітництва держав ЄС тощо. Якщо питання складу Єврокомісії напряму не стосувалося функціонування міждержавної СЗППБ, то два інших проблемних аспекти реформування Євросоюзу

безпосередньо впливали на її функціонування. Комісар з питань зовнішніх справ, представник Великої Британії К. Паттен в оприлюдненій у червні 2000 року офіційній записці «Зовнішні зв'язки: вимоги, протиріччя і пріоритети» критикував інституційну систему СЗППБ. Документ закликав поширити компетенцію Єврокомісії на питання зовнішньої політики, безпеки та оборони [96]. Однак Комісія під політичним тиском урядів і заради уникнення конкуренції з Верховним представником ЄС з питань СЗППБ не пішла на радикальне розширення повноважень. Проти поширення повноважень Комісії ЄС на питання оборони традиційно послідовно виступала Велика Британія.

На етапі розробки Ніццького договору попередня ініціативність і прогресивна налаштованість уряду Великої Британії щодо розвитку СЗППБ була істотно зменшена. Лондон знову намагався стримувати амбіції партнерів. Таку тактику уряду можна пояснити підготовкою до чергових парламентських виборів 2001 року. На зовнішньому рівні основним фактором стримано-критичної тактики уряду Т. Блера в ході МУК стала орієнтація на атлантизм. Як зазначав Т. Блер, Британія повинна використати своє лідерство для внесення змін у потрібному напрямі [97, арк. 172]. Основна ініціатива традиційно належала Франції і ФРН.

Найдовший в історії ЄС саміт Європейської Ради в Ніцці 7-9 грудня 2000 року загалом не вніс істотних змін у сферу СЗППБ. У прийнятті рішень збережено головну роль міжурядових Європейської Ради і Ради ЄС. Оперативними керівними органами Союзу залишалася т. зв. «трійка» – Генеральний секретар Ради / Верховний представник, головуєча держава і представник Єврокомісії. Посилено функцію Комітету політики і безпеки, який з органу збору інформації став центральним аналітичним та оперативним органом Ради (ст. 25) [98]. Відбувалося розширення мережі представництв Комісії ЄС за кордоном. При цьому була відсутня єдина вертикаль управління зовнішньою політикою, адже представництва Єврокомісії фактично не підпорядковувалися Верховному представнику. У його віданні перебував лише аналітичний апарат в структурі Секретаріату Ради, який здійснював технічно-

консультативні функції. При такій несформованій до кінця системі європейської дипломатії домінуючий вплив на зовнішню політику Союзу зберігали національні уряди.

Найбільше інституційно-процедурних змін внесено до політики безпеки та оборони, яка в новому договорі знову змінила назву на «Європейську політику безпеки та оборони» (ЄПБО). До інституційної структури ЄС включено Комітет політики і безпеки, Військовий комітет і Військовий штаб як постійно діючі інституції ЄПБО. Так оформлено перехід більшості функцій ЗЄС до Євросоюзу. Важливим здобутком саміту стало схвалення пропозиції щодо створення механізмів співпраці ЄС з НАТО та іншими міжнародними організаціями (ООН, ОБСЄ, Рада Європи) у сфері управління кризами.

З подачі Верховного представника Х. Солани і єврокомісара К. Паттена оновлено концепцію діяльності Європейського Союзу у сфері безпеки та оборони. Основний акцент зміщено з «культури реагування» на «культуру превентивних дій» [99, с. 212]. Рада ЄС за допомогою інших інституцій зобов'язувалася розглядати питання запобігання конфліктів і вживати заходи для розробки спільних позицій щодо країн, які мають високий ступінь ризику виникнення конфлікту. Дану ініціативу керівництва зовнішньої політики Союзу, серед іншого, можна розглядати як намагання примирити «європеїстів» та «атлантистів», адже вона сприяла процесу нормативної фіксації «розподілу ролей» між ЄС і НАТО у сфері оборони, за якою Альянс залишався основною «ударною силою» у здійсненні військових операцій, а ЄС – «м'якою силою» (превентивна дипломатія і виконання гуманітарно-поліцейських місій в зонах конфліктів). Така роль ЄС влаштувала британський політикум.

На саміті в Ніцці проявилися давні протиріччя між Великою Британією і Францією щодо статусу європейських військ. До тексту документа не включили пропоновані Парижем положення про автономний потенціал ЄС у проведенні антикризових операцій, в яких НАТО не бере участі. Скориставшись правом вето Лондон не дозволив створити незалежну від НАТО європейську армію. За наполяганням британської делегації у підсумковому

рішенні закріплено положення про обов'язкове погодження з Альянсом діяльності європейських ЄСШР, що мали бути створені до 2003 року, та їх застосування у випадку невтручання НАТО. Європейський Союз в оперативному плані залишався залежним від Альянсу. Компетенція ЄСШР передбачала виконання виключно «петерберзьких завдань», перелік яких залишався незмінним (п. 2 ст. 17). Сфера реалізації спільної оборонної політики зводилася до співпраці держав у сфері озброєнь (пп. 3 п. 1 ст. 17).

Якщо в Амстердамському договорі не було передбачено конкретизації сфер застосування «тіснішого співробітництва» (*closer cooperation*), то перед новим договором ставилося завдання нормативно врегулювати поширення механізму «поглибленого співробітництва» (*enhance cooperation*), ініціаторами якого стали Німеччина і Франція. Заміна англійськомовного терміну не вплинула на сутність поняття. Уряди цих країн розглядали поширення поглибленого співробітництва як необхідну умову розвитку політичної інтеграції. Більшістю держав-членів ЄС «друга опора» була визнана як першочергово можлива для застосування даного механізму. Однак Велика Британія і ряд інших держав висловили сумнів щодо цього. Головними дискусійними проблемами стали питання усунення права вето, яке могли застосовувати окремі держави при голосуванні в Раді, і визначення допустимої мінімальної кількості учасників. Договір доповнив ДЄС статтями, в яких вперше прямо передбачалося поглиблене співробітництво між державами-членами у сфері СЗППБ, які бажають розвивати співпрацю з певних питань цієї політики більш інтенсивно, «...за виключенням сфер військового чи оборонного характеру» (ст. 27 b). Воно стосувалося реалізації спільних дій і спільних позицій. Уряди погодилися скасувати національне вето на застосування поглибленого співробітництва і запровадили виключне голосування кваліфікованою більшістю.

Такі норми Ніццького договору дали можливість юридично зафіксувати елементи гнучкої (диференційованої) інтеграції у сфері СЗППБ, а згода Британії засвідчила чергові поступки її уряду. Водночас Т. Блер в традиціях

британської дипломатії формально заперечував можливість «різношвидкісної» інтеграції, яка вважалася «французькою ідеєю» [100, с. 90-91].

Одним з пріоритетних питань для Великої Британії на саміті в Ніцці було розширення ЄС. Заради цього її уряд підтримав структурні реформи системи управління. Саміт в Ніцці приніс новий розподіл голосів в Раді ЄС, який мав набрати чинності після розширення за рахунок країн Центрально-Східної Європи. Велика Британія на рівні з ФРН, Францією та Італією отримала 29 голосів. Надання значної кількості голосів новим членам ЄС (лише Польща отримала 27) було вигідне Британії, яка отримала союзників у прийнятті рішень в Раді. Уряду Т. Блера довелося піти на поступки щодо подальшого спрощення процедури голосування в Раді, зокрема, поширення голосування кваліфікованою більшістю голосів для здійснення спільних дій чи спільних позицій, при прийнятті рішення щодо укладання угод з третіми країнами та міжнародними організаціями (п. 3 ст. 24). Водночас таке спрощення не стосувалося питань оборони, де за наполяганням Лондона збережено право вето за державами.

Ніццький договір підписаний міністрами закордонних справ держав ЄС 26 лютого 2001 р. і після тривалої процедури ратифікації національними парламентами набув чинності 1 лютого 2003 р. в розпал нових дебатів про подальше вдосконалення інституційно-функціональної системи ЄС. Як зазначено в Декларації про майбутнє Союзу, завершення МУК відкрило шлях до найбільшого одночасного розширення Співтовариства. Як і попередні акти, він залишив суперечливі враження, вчергове засвідчив, що до завершення побудови ефективної системи політичної інтеграції Європі достатньо далеко.

Результат саміту в Ніцці лейбористи трактували як перемогу британської дипломатії. Під час дебатів у Палаті громад міністр закордонних справ Р. Кук заявив, що «Велика Британія на даний час більш сильна в Європі», і це той результат, якого не вдалося досягнути попереднім урядам [101, с. 372]. Тоні Блер наголошував, що уряд відстояв головні позиції. Консерватори погрожували не ратифікувати договір після перемоги на виборах і винести його

на референдум. При цьому не ставилася вимога виходу з Європейського Союзу, віддаючи данину його досягненням і виступаючи за реформування в напрямі децентралізації [102]. Лейбористи висловлювали більш помірковані оцінки і плани щодо розвитку євроінтеграції, концептуально не набагато відмінні від поглядів консерваторів. Лейбористів також не влаштовувала федеральна європейська наддержава. Під час виступу у Варшаві 6 жовтня 2000 р. Т. Блер заявив, що об'єднання як унікальна комбінація міжурядового і наднаціонального може стати «супервладою, але не супердержавою» [103]. Вкотре проявила себе незначна відмінність у поглядах обох провідних партій на форму і завдання інтеграції. Перемога ЛПВБ вирішила суперечку на користь ратифікації Ніццького договору парламентом.

Отже, криза відносин Великої Британії з Європейським Союзом та провідними західноєвропейськими партнерами серед його держав-членів, що виникла внаслідок поглиблення британського євроскептицизму, проявила себе на етапі підготовки Амстердамського договору ЄС 1997 року. Вагомі зміни в позиції королівства щодо СЗППБ ЄС, які відбулися внаслідок приходу до влади у травні 1997 р. лейбористів, стосувалися насамперед її військової складової. Однак стратегія уряду Т. Блера щодо наступного етапу змін нормативної бази Євросоюзу на етапі прийняття Ніццького договору в грудні 2000 року та подальші політичні рішення керівництва уряду підтвердили непорушність принципів британської зовнішньої політики, тактичний та обмежений характер поступок європейським партнерам, що були здійснені з метою покращення іміджу королівства в регіональній політиці, контролю над активізацією європейських інтеграційних процесів на догоду збереженню цілісності системи атлантичного співробітництва та європейських інтересів США.

3.3. Роль Великої Британії у політичній інтеграції на етапі розробки і відхилення Конституційного договору ЄС 2004 року

Початок ХХІ ст. поставив якісно нові вимоги до розвитку європейських інтеграційних процесів. Доповнення до Договору про Європейський Союз в частині його зовнішньополітичних і військово-політичних можливостей, зафіксовані в Амстердамському і Ніццькому договорах, розроблені амбітні плани розвитку оборонної складової потребували практичної реалізації. Відбулися істотні зміни зовнішнього середовища функціонування ЄС. Поширення міжнародного тероризму, збереження конфліктного потенціалу в нестабільних регіонах близької периферії, виклики найбільшого розширення об'єднання, зростання нелегальної міграції сформували непрості умови розвитку Євроспільноти. Незавершеність формування відносин Євросоюзу і НАТО в умовах невизначеності майбутнього Альянсу створювала непевність щодо втілення проекту ЄПБО.

Після підписання Ніццького договору робота з планування і запровадження нововведень в системі СЗППБ не припинялася. Як і раніше основні зміни стосувалися ЄПБО. Велика увага приділялася питанням створення поліцейських ресурсів для проведення миротворчих операцій і врегулювання криз. На саміті ЄС в Гетеборзі 15-16 червня 2001 р. підтверджено наміри створити ЄСШР до 2003 року. За наполяганням Лондона передбачено перспективи співпраці Євросоюзу з європейськими членами НАТО і водночас не членами ЄС, кандидатами на вступ, пріоритетними партнерами (Канада і Росія) [104, с. 38-39].

Перемога ЛПВБ на парламентських виборах 7 червня 2001 р. засвідчила збереження основних установок зовнішньої політики Великої Британії на європейському напрямі [105, с. 281]. Головним завданням уряду стало стимулювання процесу зближення ЄС і НАТО, узгодження діяльності створюваних ЄСШР з інтересами атлантичної взаємодії. МЗС очолив Дж. Стро, який наголошував на значних можливостях для Великої Британії в умовах конструктивної співпраці з Євросоюзом. Результативність участі країни в

європейській інтеграції залежала від інтересів і тенденцій розвитку американсько-британських відносин, які з 2001 року після зміни адміністрації США набули нової якості. Під час першого виступу в Палаті громад 22 червня 2001 р. міністр заявив, що США залишаються найважливішим партнером Великої Британії, а національні інтереси обох держав співпадають «як ніколи у минулому» [106, арк. 97-98]. Джек Стро засвідчив залежність впливу Британії у відносинах з США від позицій держави в Європейському Союзі.

Гасло «Майбутнє Британії в Європі» стало відображенням змісту стратегії регіональної політики лейбористів. Британський суверенітет, на думку прем'єра, повинен працювати на збільшення національного впливу за кордоном і бути частиною союзу націй Європи, під яким британські еліти завжди розуміли сутність і покликання Європейського Союзу [107]. Хоча політична кон'юнктура стимулювала прем'єр-міністра робити періодичні заяви «Ми – частина Європи», а міністр Дж. Стро заявляв, що «Британія – європейська нація і завжди буде такою», в політичній лексиці її керівництва термін «Європа» домінував, залишаючись синонімом терміну «Європейська Спільнота», «Європейський Союз», що свідчило про неподоланий комплекс британської самоідентифікації як «ми та інші», ментальної відокремленості Туманного Альбіону від континенту. У британському політикумі поширений зневажливий термін «Брюссель» як синонім бюрократії і централізації влади за межами королівства, що загрожували його суверенітету.

Терористичні атаки на Вашингтон і Нью-Йорк 11 вересня 2001 р. підтвердили актуальність розвитку співпраці ЄС і США, необхідність формування військово-політичних можливостей Об'єднаної Європи в умовах якісно нових загроз безпеці. В Брюсселі різко засудили терористичні напади проти США і солідаризувалися з американцями [108, с. 143]. Прийнятий на саміті Європейської Ради 21 вересня 2001 р. план дій передбачав координацію зовнішньополітичних зусиль членів об'єднання. В документі побіжно згадано ЄПБО, що свідчило про недооцінку її ролі самими учасниками інтеграції в боротьбі проти тероризму.

Реальну здатність європейців до активних зовнішніх дій військовими засобами виявила перша масштабна антитерористична операція США та їх союзників, яка розпочалася в Афганістані 7 жовтня 2001 р. за участі американських і британських військ. ЄС висловив підтримку військових дій в Афганістані. Лише по завершенні американсько-британської військової кампанії (операція «Нескорена свобода») і рішення Ради Безпеки ООН (грудень 2001 р.) про формування Міжнародних сил сприяння безпеці чисельністю майже 5 тис. солдат 12 держав ЄС з початку 2002 року взяли участь у відповідних діях з підтримання миру на території Афганістану. Усі дії союзників відбувалися під проводом НАТО. ЄС зі своєю ЄПБО офіційно не брав участі в кампанії, що засвідчило неготовність ЄСШР до участі у військових операціях. Проявилися суперечки між членами об'єднання (насамперед ФРН і Великою Британією) щодо командування міжнародним контингентом. Лише у серпні 2004 – лютому 2005 року керівництво міжнародними силами в Афганістані здійснював Єврокорпус.

Загалом розвиток військових можливостей ЄС супроводжувався декларуванням численних планів, що в світлі наближення граничного терміну виконання «Головної цілі», тобто 2003 року, ставило на порядок денний необхідність критичного аналізу напрацювань. Під час конференції Євросоюзу з питань розвитку військового потенціалу, що відбулася в Брюсселі 19 листопада 2001 р., підтверджено плани досягнення контингенту ЄС на рівні 100 тис. солдат з наявністю 400 літаків і 100 кораблів до 2003 року. План дій з покращення потенціалу ЄС передбачав збільшення ефективності і дієвості зусиль держав-членів, які стали основними фінансовими і ресурсними донорами ЄПБО. Зазначалося, що їх зобов'язання здійснюються на добровільній основі [109, с. 2]. Фактично вперше передбачався механізм «поглибленого співробітництва» для ЄПБО. Зміст Плану дій свідчив про еволюцію позиції Лондона.

Проміжний підсумок розвитку безпекової політики Європейського Союзу передбачалося зробити під час саміту Європейської Ради в бельгійському

Лаакені 14-15 грудня 2001 року. Йому передувала зустріч лідерів Великої Британії і Франції в Лондоні 29 листопада 2001 року. Керівництво держав підтвердило прагнення розвивати можливості ЄПБО та співпрацю ЄС з ООН, НАТО і США у сфері безпеки. Саміт в Лаакені відзначився двома історичними рішеннями – затвердив здобутки ЄС у сфері безпеки і дав старт практичній миротворчій діяльності об'єднання. Учасники зустрічі визнали наявні досягнення «Головної цілі», насамперед здатність Союзу проводити окремі операції з кризового регулювання. Однак стримано-оптимістичний характер рішень саміту став наслідком більше дипломатичного стилю формулювань єврочиновників, ніж реального стану справ. Усім сторонам переговорів та експертам було очевидно, що амбітні завдання з розбудови військово-політичного сегмента ЄС за більшістю параметрів залишилися існувати у вигляді численних планів і декларацій. Тому учасники процесу вирішили надалі вдосконалювати проведення спільних військових і цивільних операцій по мірі розвитку реальних ресурсів. На вимогу британської сторони декларація містила положення, за яким «розвиток військових можливостей не передбачає створення європейської армії» [110, с. 22]. У цьому пункті Лондон знайшов союзників насамперед серед урядів нейтральних держав. У травні 2003 р. Євросоюз проголосив початок діяльності ЄСШР. Однак, незважаючи на певні досягнення з формування командних структур, військово-цивільних підрозділів і матеріально-технічної бази, про головне завдання (створення об'єднаних ЄСШР оперативною чисельністю 60 тис. чоловік) невдовзі офіційно уже не згадували. Причинами недостатнього розвитку ЄПБО стали: відсутність політичної волі у керівництва держав ЄС; неналежне фінансування національних зобов'язань; хронічне відставання у кадровому і військово-технічному забезпеченні; відмінності в інтересах та зовнішньополітичних доктринах держав-членів, ряд яких мали нейтральний статус, а інші, як Велика Британія, надавали першість участі в структурах НАТО; недостатня сумісність національних збройних сил. Сили ЄС не могли приступити до виконання миротворчих функцій без домовленостей з НАТО. Інше історичне рішення

саміту полягало у скликанні Конвенту за майбутнє Європи для розробки нового договору ЄС.

Тоні Блер, виступаючи в Палаті громад 17 грудня 2001 р., позитивно оцінив рішення Лаакенського саміту [111, с. 20]. Лідер опозиційних консерваторів І. Данкан Сміт розкритикував рішення по ЄПБО, характеризуючи його як елемент побудови європейської держави і непотрібне формування, що послаблює НАТО. Його головним аргументом була об'єктивна оцінка нездатності ЄС ефективно реагувати на терористичні загрози. Однак більшість лейбористів у Палаті громад дозволяла уряду нейтралізувати вплив опозиції і проводити свою лінію у відносинах з ЄС. Позитивна налаштованість уряду до розвитку об'єднання створювала сприятливі обставини для чергового етапу вдосконалення його устрою.

28 лютого 2002 р. розпочав роботу Європейський Конвент, який приступив до підготовки Конституційного договору. Лондон одним з перших висловив офіційну позицію щодо реформування ЄС. Велика Британія належала до групи держав-членів, які підтримували обмежений розвиток СЗППБ при збереженні її міждержавного характеру і принципу консенсусу у прийнятті рішень. Пропозиції Лондона передбачали насамперед збільшення ролі національних парламентів і повноважень Ради ЄС, уникнення надмірної централізації влади Брюсселя [112, арк. 21]. Британський уряд підтримав запровадження посади постійного голови (Президента) Європейської Ради і ліквідації системи піврічного президентства [113, арк. 8]. Лондон наполягав на більш прозорій і відкритій діяльності Ради ЄС, врахуванні позицій національних урядів, підтримав розширення практики голосування кваліфікованою більшістю (окрім питань оборони), посилення ролі Комісії у підготовці пропозицій і виконанні політичних рішень Європейської Ради. В контексті проголошеного прагнення розвивати «сильну Європу» у сфері СЗППБ підтримано збільшення ефективності «колективного голосу» у спільних рішеннях і діях, розвиток рівноправних партнерських відносин із США і цілісність трансатлантичного союзу на основі ролі ЄПБО як доповнення до

можливостей НАТО. Хоча основна відповідальність за проведення СЗППБ покладалася на Раду міністрів закордонних справ, уряд королівства підтримав посилення повноважень Верховного представника ЄС із зовнішньої політики і політики безпеки [114]. Однак британська сторона скептично поставилася до можливості об'єднання посад Верховного представника ЄС і Єврокомісара із зовнішніх відносин. Офіційний Лондон закликав розвивати можливості Союзу у сфері безпеки, підтримавши створення Європейського оборонного агентства.

У період роботи Конвенту відбулися зміни в стратегічних оборонних документах Великої Британії, в яких підвищено роль Європейського Союзу. У Стратегічному огляді оборони 2002 року ЄС розглядався як одна з пріоритетних для держави організацій по боротьбі з тероризмом, поряд з ООН і НАТО [115, с. 21-22]. Рішенням саміту ЄС в Севільї 21-22 червня 2002 р. функцію боротьби з тероризмом включено до переліку завдань ЄПБО.

Британська влада напередодні і в процесі роботи Конвенту наголошувала на необхідності наблизити Європейський Союз до пересічних громадян [116]. Однак, як видно з показників опитувань «Євробарометра» у березні-травні 2002 р., уряд не мав значних здобутків у справі донесення до суспільства ідеї функціонування СЗППБ. Зокрема, якщо серед громадян усіх 15 держав ЄС 64% респондентів підтримували СЗППБ (проти 20%), ЄПБО підтримували 71% опитаних (не підтримували 16%), то у Великій Британії спостерігалася найнижча популярність цієї сфери діяльності об'єднання. Спільну зовнішню політику підтримували лише 38% громадян (37% не підтримували). Утримувалися від конкретної відповіді 25% респондентів, що насамперед могло стати наслідком їх непоінформованості. Дещо кращими, але все ж найнижчими серед держав ЄС були показники Британії щодо підтримки ЄПБО, в якій країна була одним з лідерів: «за» – 49%; «проти» – 29%; «не знаю» – 22% [117, с. 54-55]. Найбільшу підтримку СЗППБ мала в Італії, Німеччині, Іспанії і державах Бенілюксу. Такі дані можуть свідчити про недостатню кореляцію політики

уряду лейбористів з суспільними настроями і про надмірну частку популізму в заявах членів Кабінету міністрів.

В ході підготовки нового договору Євросоюзу в частині СЗППБ ініціативу одразу захопили провідні держави об'єднання. Зокрема, уряд головуючої у першому півріччі 2002 року Іспанії запропонував створити постійно діючу Раду міністрів оборони ЄС. Велика Британія спільно з Францією висунула ініціативу щодо створення посади Президента ЄС. Франція і ФРН (за підтримки Єврокомісії) також пропонували створити посаду секретаря Союзу/віце-президента Комісії, який мав поєднати посади Верховного представника ЄС з питань СЗППБ і єврокомісара із зовнішніх відносин та отримати значно більше повноважень, ніж два зазначених посадовці [118]. Париж і Берлін виступили за повний перехід на прийняття рішень в Раді ЄС з питань СЗППБ кваліфікованою більшістю голосів, окрім питань оборони. Британія і Німеччина звернулися з листом до головуючого в Європейській Раді керівництва Іспанії з пропозиціями по реформуванню Ради ЄС. Комісія виступила проти посади міністра закордонних справ ЄС, який фактично міг стати незалежною фігурою. Проти виступив і британський уряд. За вказаними схемами, на думку Р. Лобанова, ініціативи керівництва Франції, Великої Британії і Німеччини передбачали виведення питань зовнішньої політики і безпеки зі сфери відання Єврокомісії та зосередження повноважень в руках міністра закордонних справ чи Президента ЄС, залежного від Європейської Ради [28, с. 98]. Найбільш одіозний проект зі створення Ради Безпеки Євросоюзу за участі Великої Британії, Франції і ФРН запропонував Т. Блер. Новий союзний орган мав стати постійно діючим і приймати ключові рішення у періоди між самітами Європейської Ради [37, с. 121-122]. Однак ідею відхилила Єврокомісія та інші держави ЄС.

Необхідність об'єднання зусиль для організації боротьби з міжнародним тероризмом після терактів 11 вересня 2001 р. тимчасово згладила суперечності всередині ЄС і виправдовувала необхідність тісної кооперації з НАТО. Однак іракська кампанія, ініційована США й активно підтримана керівництвом

Великої Британії, поглибила розкол європейських держав на два традиційних угруповання – «європеїстів» та «атлантистів», викликала першу глибоку кризу у відносинах учасників СЗППБ ЄС. Одностороннє рішення уряду Великої Британії (насамперед Т. Блера, який часто діяв всупереч застереженням Форін офісу) про участь у війні з Іраком фактично паралізувало СЗППБ ЄС, який не зміг сформулювати єдину чітку позицію щодо конфлікту, і поставило під сумнів лідерство держав в Європі [119, с. 196]. Хоча інтервенція в Ірак безпосередньо не стосувалася СЗППБ, вона стала кульмінацією латентного політичного розколу в Європейському Союзі. ЄПБО взагалі вивели за межі гострих міжнародних дебатів. З держав розширеного ЄС 12 направили свої війська в Ірак, а 13 відмовилися підтримати дії міжнародної коаліції [120, с. 4]. Питання направлення до Іраку військового контингенту ЄС не розглядалося. Французько-німецьке «ядро» не підтримали держави ЦСЄ, які виступили на боці США. У середовищі провідних представників громадськості країн Західної Європи заговорили про необхідність формування незалежної від США європейської зовнішньої політики [121, с. 532]. Наприкінці переможної для коаліції активної фази війни в Іраку для ЄС не залишалося нічого іншого, як декларувати готовність об'єднання «відігравати важливу роль в політичному та економічному відновленні країни» [122, с. 353].

Розкол в рядах європейців став наслідком боротьби за лідерство в об'єднанні Франції і Великої Британії. Це протистояння варто розглядати в контексті підготовки нового договору ЄС. Блер прагнув консолідувати навколо Британії групу держав-кандидатів на членство і використати їх проамериканську позицію для посилення впливу Великої Британії. Тому не випадково Ж. Ширак під час саміту Європейської Ради в лютому 2003 р. погрожував переглядом рішення про їх вступ до Союзу [123]. Варто врахувати також економічні інтереси, які мали провідні держави в Іраку.

Під натиском керівництва США і на догоду кон'юнктурі «особливих відносин» британський прем'єр-міністр надав перевагу американському

напряму зовнішньої політики перед європейським, чим завадив намірам керівництва Франції об'єднати ЄС і в перспективі зміцнити його позиції як протипауа США. В британській історіографії наявна думка, що Т. Блер своїми діями знищив будь-яку надію на забезпечення моста між Європою і Америкою [121, с. 540; 124, с. 369]. Назріла необхідність досягти єдиної європейської позиції щодо іракської кампанії показала, що держави ЄС схильні проявляти вірність інтересам національної зовнішньої політики і відкладають на другий план спільні інтереси, які вони самі ж пропагували. Активне включення британського керівництва в ініційовану США війну з терором і кампанію в Іраку підтвердило відродження традиційних глобальних амбіцій політичної еліти країни і другорядність регіональної «зони зосередження». Дії лейбористського уряду повністю підтримали опозиційні консерватори [125, с. 775]. Натомість представники Партії ліберальних демократів виступили проти введення військ в Ірак без резолюції ООН. На думку А. Валуєва, політика уряду Т. Блера засвідчила, що поглиблення участі країни в інтеграційних процесах мало значною мірою декларативний характер [126, с. 143]. Британське керівництво не зуміло досягнути балансу між європейським та атлантичним напрямками зовнішньої політики. Чарльз Грант констатував втрату Т. Блером статусу «європейського лідера» [127].

В умовах загострення політичного протистояння щодо Іраку відбулася спроба зміцнілого французько-німецького тандему ЄС радикально змінити проект ЄПБО без залучення Британії. Франція, Німеччина, Бельгія і Люксембург на неформальному саміті на найвищому рівні в передмісті Брюсселя Тервурені 29 квітня 2003 р. з метою тиску на США і колег по ЄС звернулися до усіх членів об'єднання з комплексом радикальних ініціатив щодо посилення ЄПБО. Пропонувалося прийняти концепцію «Європейського союзу безпеки і оборони» на основі механізму поглибленого співробітництва, розширити «петерберзькі завдання», створити об'єднане стратегічне транспортне командування, заснувати Європейське оборонне агентство,

створити європейську систему надання першої гуманітарної допомоги під час катастроф тощо [128, с. 77-78]. Найбільш резонансними і певною мірою несподіваними для інших членів Союзу стали пропозиції зі створення незалежного від НАТО Об'єданого штабу європейських багатонаціональних сил ЄС для планування і проведення цивільних та військових операцій, формування «ядра» ЄСШР на основі контингентів чотирьох згаданих держав. Цими ініціативами керівництво згаданих держав підняло рівень дискусії з питань СЗППБ та ЄПБО в ході роботи Конвенту і МУК, домоглося швидкого повернення уваги США і Великої Британії до проблем атлантичної співпраці.

Негативна реакція на ініціативи Тервурена від адміністрації США та європейських «атлантистів», які вчергове побачили загрозу для НАТО, не забарилася [129, с. 2]. Пропозиції фактично поглибили розкол в рядах ЄС і водночас сприяли усвідомленню усіма сторонами необхідності домовлятися. Британський уряд загалом виступив проти ініціатив «четвірки» [130, с. 10]. Лондон повернувся до ролі посередника між ЄС і США та надалі намагався контролювати процеси розвитку СЗППБ. Уряд Т. Блера підтримав окремі пропозиції саміту в Тервурені: модернізацію «петерсберзьких завдань»; розвиток поглибленого співробітництва держав Євросоюзу у сфері оборони. Щодо створення оперативного штабу ЄС в Лондона була своя компромісна пропозиція – заснувати європейський командний центр не в Тервурені, а в Монсі при штабі Верховного головнокомандувача об'єднаними збройними силами Альянсу в Європі, але її відхилили. Неочікувано для французько-німецького тандему його позиції з ЄПБО послабили нейтральні Австрія, Ірландія, Швеція і Фінляндія, які виступили проти ініціатив Тервурена.

Політична криза у відносинах між європейськими партнерами хоча й виявила неподолані розбіжності в позиціях щодо можливостей ЄС на зовнішній арені, не виключала продовження діалогу у сфері СЗППБ і ЄПБО. Свідченням цьому стало продовження традиції регулярних двосторонніх французько-британських міждержавних самітів, які поряд з французько-німецькими зустрічами на різних рівнях залишалися майданчиком для розробки нових

ініціатив. «Декларація про зміцнення європейського співробітництва з безпеки та оборони» французько-британського саміту на найвищому рівні в Ле-Туке 4 лютого 2003 р. зафіксувала необхідність розвитку співпраці між державами у сфері безпеки та оборони на дво- і багатосторонньому рівні. Прагнення посилити позиції в ЄС привели уряд Т. Блера до чергового британсько-італійського саміту в Римі 21 лютого 2003 р. та іспано-британського саміту в Мадриді 27 лютого того ж року, які мали особливе значення для Лондона з огляду на формування антиіракської коаліції в Європі і погодження позицій під час формування проекту Конституції ЄС. Окрім того, що Італія виступила учасником війни в Іраку, Рим не підтримав французько-німецькі ініціативи саміту в Тервурені. Водночас Іспанія по більшості позицій розвитку ЄПБО виступила на боці «четвірки».

На розв'язання назрілих суперечностей європейських партнерів з питань ЄПБО спрямовувалися подальші численні зустрічі представників держав-членів ЄС. Саміт Європейської Ради в Салоніках 19-20 червня 2003 р. розглянув доповіді Верховного представника ЄС щодо розвитку СЗППБ, запровадження програми попередження гострих конфліктів і боротьби з тероризмом. Головним рішенням саміту стало запровадження роботи міжурядової агенції з розвитку військових засобів, розробки, створення і забезпечення озброєннями (майбутнє Європейське оборонне агентство (ЄОА), заплановане на 2004 рік. В ході неофіційного саміту лідерів Франції, Німеччини і Великої Британії в Берліні 20 вересня 2003 р. Т. Блеру вдалося переконати колег про необхідність створення Центру оперативного планування операцій ЄС при Штабі Об'єднаних Збройних Сил НАТО в Європі. Таке рішення одночасно підкреслило автономність ЄПБО від Альянсу і залежність від його стратегічних ресурсів. Британське керівництво вчергове відстояло атлантичну позицію в розбудові оборонної складової Євросоюзу.

На черговому двосторонньому саміті Великої Британії і Франції в Лондоні 24 листопада 2003 р. лідери обох держав, на фоні невдачі зі створенням ЄСШР за програмою «Головна ціль – 2003», запропонували для ЄС

якісно нову і більш конкретну ініціативу – створити систему оперативних бойових груп кризового реагування чисельністю близько 1,5 тис. чол. кожна із здатністю їх оперативного розгортання в регіонах призначення упродовж 15 днів для проведення автономних операцій терміном від 1 до 3 місяців [131, с. 281]. Британська сторона наполягала на збереженні процедури залучення цих підрозділів до проведення операцій, до яких не задіяний НАТО. Їх могли формувати як окремі держави ЄС, так і їх групи. Ініціатива, підтримана керівництвом ФРН, фактично закріплювала застосування механізму поглибленого співробітництва в системі безпеки та оборони Європейського Союзу і зустріла загальне схвалення. Завдання формування бойових груп як авангарду майбутніх СШР, які мали діяти за мандатом ООН, включено до комплексної програми Євросоюзу в сфері ЄПБО «Головна мета – 2010», затвердженої на саміті ЄС в Брюсселі 17-18 червня 2004 року. Перші групи до січня 2005 р. створили Велика Британія, Франція та Італія.

Прем'єр-міністру Т. Блеру, який вчергове взяв на себе персональну відповідальність за зовнішньополітичні рішення, вдалося спрямувати урядові рішення у потрібне русло, переконати американську сторону у необхідності розвитку кооперації з європейськими партнерами. Символічно, що у виданій в грудні 2003 р. Стратегії Форін офісу «Міжнародні пріоритети Сполученого Королівства» серед головних партнерів держави Євросоюз поставлено першим перед США [132, с. 5]. Особливий наголос зроблено на необхідності розвитку відносин ЄС з США у сфері безпеки, які визначено як головну запоруку реалізації стратегічних міжнародних пріоритетів Великої Британії. Про розвиток СЗППБ згадано дуже узагальнено, неконкретно і фрагментарно.

Євросоюз в умовах активізації своєї міжнародної діяльності, виникнення нових загроз безпеці потребував концептуального документа, який би фіксував його довгострокові пріоритети у сфері безпеки та оборони. Таким документом стала Європейська стратегія безпеки, прийнята в розпал дискусій навколо розробки Конституційного договору ЄС 12 грудня 2003 р. в ході саміту Європейської Ради в Брюсселі. У тексті помітна прихована критика

міжнародної політики США як реакція на події в Іраку. Європейський Союз трактується як «глобальний гравець», який повинен розділити відповідальність за світову безпеку. До її основних загроз віднесено тероризм, поширення зброї масового знищення, регіональні конфлікти, розпад держав (приклади – Сомалі, Ліберія, Афганістан), організована злочинність [133, с. 4]. Окрему увагу приділено розширенню ЄС. Виділено стратегічне партнерство ЄС з НАТО. Європейська стратегія безпеки стала першим документом ЄС, в якому комплексно подано основні засади формування окремої стратегічної культури об'єднання (як зазначено в тексті – «культури стратегічного мислення»). Привертають увагу такі пропозиції щодо розвитку ЄПБО: забезпечення можливості проведення декількох операцій ЄС одночасно; створення оборонного агентства; збільшення видатків на оборону. Передбачено збільшення спектру військових і цивільних місій Союзу. Про розвиток спільних збройних сил для територіальної оборони не йшлося.

Загалом усі пункти Європейської стратегії безпеки відповідали зовнішньополітичній концепції Великої Британії, зокрема, щодо визнання головних загроз безпеці Європи [134, арк. 195]. Однак британська сторона не проявила значного інтересу до документа, який в країні не мав широкого представлення. Уряд навіть не виніс його в парламент для окремих дебатів [135, с. 763]. У виступі в Палаті громад 15 грудня 2003 р. Т. Блер запевнив депутатів, що європейська оборона обмежиться миротворчими і гуманітарними питаннями [136, с. 1320]. Документ по суті не ніс новаторських ідей, які б могли суперечити пріоритетам королівства, тому його затвердження не викликало застережень.

Основна частина роботи з розробки і затвердження нового договору Європейського Союзу, відомого як конституційний, відбувалася в ході МУК, що розпочалася у жовтні 2003 року. До цього, в червні на саміті ЄС в Салоніках Конвент за майбутнє Європи представив базовий проект Конституційного договору, схвалений Європейською Радою, в тому числі британською стороною. Серед головних змін, які безпосередньо стосувалися СЗППБ,

передбачено: відмову від структури «трьох опор» Союзу; набуття ЄС статусу юридичної особи, що відкривало можливості для об'єднання стати повноправним суб'єктом міжнародних відносин; запровадження посади глави (Президента) Європейської Ради; ліквідацію практики піврічного ротаційного головування країн-членів в Раді ЄС; запровадження посади міністра закордонних справ ЄС; створення дипломатичної служби Союзу – Європейської служби зовнішніх дій; збереження голосування в Раді більшістю голосів з проблем безпеки та оборони; перейменування Європейської політики безпеки та оборони (ЄПБО) на Спільну політику безпеки та оборони (СПБО), включення до її сфери зобов'язання Союзу і його держав діяти «в дусі солідарності» у протистоянні тероризму; поширення механізму поглибленого співробітництва на сферу СПБО; фіксацію прагнення ЄС розвивати «особливі відносини» з державами-сусідами [137].

Початок МУК засвідчив складність досягнення консенсусу між суб'єктами процесу. Внаслідок опозиції Великої Британії, яка солідаризувалася з нейтральним державами, не вдалося затвердити включення до проекту договору статті про колективну оборону. Лондон очікувано наклав вето на пропозиції Парижа і Берліна щодо постійного об'єднаного командування Союзу [138, с. 343]. У Великій Британії позитивно сприйняли французько-німецьку ініціативу щодо запровадження «структурного співробітництва» в галузі ЄПБО.

Уряд королівства зайняв помірковано-конструктивну позицію, відмовившись від значної кількості поправок і доповнень до тексту проекту. Однак це не означало, що лейбористи відійшли від традиційно непоступливої для британської сторони тактики на дебатах. Із 80 прийнятих поправок до проекту договору, 39 внесла делегація Великої Британії [139]. Як зазначав її член П.Хейн, проект договору задовольняв Лондон на 80-90 % [140, с. 977]. Британська сторона цього разу уникала політичної ізоляції, завбачливо віддавши роль основних опонентів інтеграції Іспанії і Польщі. Уряд Т. Блера вибрав тактику ситуативного блокування з ключовими партнерами по ЄС (Іспанією,

Італією, Францією і Німеччиною), з нейтральними державами Австрією, Швецією, а також Данією (з питань оборони), кандидатами на членство з Центрально-Східної Європи.

На думку офіційного Лондона, новий договір у пропонуваному Конвентом вигляді принципово не змінював схеми відносин між державами ЄС та об'єднанням загалом. Попри це уряд був вчергове підданий нищівній критиці з боку опозиційних консерваторів, які вимагали проведення референдуму про набуття чинності договору для Британії. Однак на той час Т. Блеру вистачило розуміння недоцільності гри у референдум. В офіційному урядовому документі напередодні початку МУК містився заклик до політичних опонентів відмовитися від ілюзій, адже «вихід з ЄС стане катастрофою для країни» [141, с. 9]. Тоні Блер зазначав, що уряд міг би відмовитися від участі в Європейській оборонній політиці, але це б не означало, що європейська оборона не відбудеться без Британії [136, с. 1329].

Після тривалої перерви у березні 2004 р. міжурядова конференція з підготовки Конституційного договору відновила роботу. Тоні Блер, підтвердивши головні постулати європейської політики королівства у тексті договору, виявив готовність підписати його без застережень і назвав успіхом для Великої Британії [142, с. 1081]. На черговому саміті Європейської Ради 18 червня 2004 р. в Брюсселі глави держав та урядів країн ЄС схвалили проект документу «Договір, що встановлює Конституцію для Європи» (Treaty establishing a Constitution for Europe), а 29 жовтня цього ж року в Римі урочисто його підписали. Акт містив переважну більшість норм, передбачених у проекті Конвенту. Визначальним для посилення СЗППБ стали такі новели: набуття Європейським Союзом статусу єдиної юридичної особи; запровадження посади міністра закордонних справ (ст. I-28, III-296); створення підзвітної йому Європейської служби зовнішніх дій; запровадження посади Президента Європейської Ради (ч. 2 ст. I-22); розширення практики голосування в Європейській Раді кваліфікованою більшістю голосів і введення ускладненої процедури голосування «подвійною кваліфікованою більшістю» з

найважливіших питань. Вперше передбачено порядок виходу держави зі складу об'єднання. Включено доповнені у процесі розвитку структури і механізми СПБО, зокрема, «структурне співробітництво» та Європейське оборонне агентство (далі – ЄОА) [143, с. 146].

Надання правосуб'єктності Євросоюзу дозволяло об'єднанню стати повноцінним самостійним суб'єктом міжнародного права [144, с. 90]. Стаття I-6 визначала, що «Конституція і закони, прийняті інститутами Союзу при реалізації компетенцій, покладених на нього, мають примат над правом держав-членів» [145]. Визначення прапора, гімну, девізу, валюти та офіційного свята Союзу (День Європи) засвідчили претензії об'єднання на рівень квазідержавної організації. Виражені ознаки наддержавного характеру документа помітні у певній централізації і посиленні інституційного управління СЗППБ. Передбачено запровадження дипломатичного корпусу ЄС. Пункт 7 статті I-41 договору містив принципово важливий та історичний компромісний модифікований варіант ст. V Брюссельського договору ЗЄС і ст. 5 Північноатлантичного договору про колективну оборону держав Європи, в якому зазначалося, що у випадку збройного нападу на територію держави-члена, інші держави-члени повинні усіма можливими засобами допомагати і сприяти відповідно до статті 51 Статуту ООН. Про взаємну військову допомогу не йшлося. При цьому не зачіпався особливий характер політики безпеки та оборони деяких держав-членів. Хоча питання повноважень ЄС у сфері СЗППБ не були визначальними для громадськості його держав у процесі ратифікації договору, вони стали потужним аргументом для підживлення євроскептичних настроїв популістськими силами, наприклад в стані КПВБ.

Керівництво Великої Британії пішло на ряд поступок європейським партнерам та інституціям ЄС, але загалом відстояло власну модель інтеграційних процесів. Британська сторона виступила проти заміни терміну «Спільна» на «Єдина» зовнішня політика і політика безпеки, що було оцінено як замах на суверенне право держави реалізувати власну зовнішню політику. СЗППБ винесено в окрему компетенцію Союзу (ст. I-16), хоча де-факто вона

залишилася на рівні спільної компетенції Союзу і держав-членів. Керівництву уряду королівства шляхом поступок вдалося нівелювати французьку ідею про надання Євросоюзу місця постійного члена Ради Безпеки ООН. Збережено визначальну роль парламентів у зовнішній і оборонній політиці. Європейський Парламент у сфері СЗППБ дещо розширив свої компетенції до функцій загального політичного контролю, бюджетної (частково) і консультативної. Міністра закордонних справ призначала міжурядова Європейська Рада кваліфікованою більшістю голосів. Британія спільно з Францією відхилила пропозицію ФРН про об'єднання посад президентів Європейської Ради і Єврокомісії. За активної підтримки Лондона до Конституційного договору включили статтю, присвячену відносинам об'єднання з державами-«сусідами» (ст. I-57). Найбільш суттєвими поступками британської сторони можна вважати згоду на запровадження посади міністра закордонних справ ЄС, поширення механізму поглибленої співпраці у формі «структурного співробітництва» і голосування кваліфікованою більшістю голосів Ради на сферу безпеки та оборони, створення єдиного дипломатичного корпусу Союзу на чолі з ЄСЗД. Одним з трьох співавторів ідеї створення ЄСЗД став британський депутат Європарламенту Е. Дафф [146]. Глава договору, присвячена СЗППБ, поміщена в одному розділі з спільною торговою політикою, співпрацею з третіми країнами і гуманітарна допомога, що повинно було сприяти узгодженій міжнародній діяльності ЄС.

За оптимістичними прогнозами ратифікацію договору в усіх державах ЄС планували завершити до кінця 2006 року. Додаткову інтригу у процес на національному рівні вніс Т. Блер, який 19 квітня 2004 р. під час виступу в Палаті громад під тиском внутрішньополітичної кон'юнктури несподівано оголосив про намір провести консультативний ратифікаційний референдум. Причинами такої зміни позиції стали тиск консерваторів, зростання популярності радикально антиєвропейської Партії незалежності Сполученого Королівства, наближення місцевих виборів і виборів до Європарламенту, запланованих на 22 травня 2004 р., непопулярність ідеї поглиблення

євроінтеграції серед місцевої громадськості. Відверто проти договору в уряді був налаштований міністр фінансів Г. Браун. Значний тиск на уряд чинила місцева преса. Тому Т. Блер прагнув відкласти ратифікацію до більш стабільної суспільної ситуації. Рішення Т. Блера про оголошення референдуму стало несподіванкою для його партії і викликало ознаки розколу в рядах лейбористів, адже серед його опонентів виявилися провідні єврооптимісти ЛПВБ Ч. Кларк і давній соратник прем'єр-міністра, єврокомісар з питань торгівлі (2004 – 2008 рр.) П. Мендельсон.

Британські консерватори виступили проти Конституційного договору ЄС і підтримали «гнучку» інтеграцію – об'єднання окремих держав за їх бажанням в окремих сферах співпраці. КПВБ дотримувалася традиційного для Британії трактування ЄС виключно як Спільного ринку і виступала проти спільної зовнішньої політики, яка після подій в Іраку трактувалася як «ілюзорна» [147, р. 21]. Гасло «повернути владу з Брюсселя до Британії» стало основою політичної філософії і практики британських консерваторів та інших крайніх євроскептиків.

Референдум мав відбутися не раніше, ніж через рік, тобто після парламентських виборів у травні 2005 року. Вперше в історії Великої Британії згода на ратифікацію договору ЄС ставилася в залежність від політичної кон'юнктури в самій країні. До того ж позитивний результат референдуму не був гарантований. Існувала велика імовірність, що саме Британія могла стати призвідницею провалу набуття чинності Конституційного договору ЄС. Однак історія пішла іншим шляхом. Громадяни Франції та Нідерландів 29 травня і 1 червня 2005 р. відповідно проголосували проти ратифікації Конституційного договору. Об'єднання увійшло в період «конституційної кризи», плану щодо подолання якої не мали ні держави-члени, ні євроінституції.

На саміті Європейської Ради 16-17 червня 2005 р. прийнято рішення взяти паузу у процесі ратифікації Конституційного договору і продовжити її після проведення інформаційних кампаній в державах-членах ЄС. Уряд королівства отримав зручний привід відкласти референдум, який був

запланований на весну 2006 року. В умовах повної невизначеності щодо майбутнього ЄС керівництво Великої Британії отримало можливість запропонувати своє бачення розвитку інтеграційних процесів, яке полягало у необхідності пріоритетного розвитку економічного простору, а не політичного об'єднання [143, с. 149]. Третя поспіль перемога на парламентських виборах 5 травня 2005 р. дала можливість лейбористам продовжити реалізацію власної програми європейської політики. Для цього виникла сприятлива нагода, адже Сполучене Королівство з 1 липня 2005 р. головувало в ЄС. У програмі пріоритетів уряду на час президентства в Євросоюзі була помітна явна перевага економічних завдань над політичними. Про розвиток механізмів СЗППБ не йшлося [148]. У сфері зовнішньої політики основний акцент зроблено на відносинах ЄС з США і підтримці розширення. Делікатність питань євроінтеграції на фоні послаблення позицій лейбористів змусили правлячу партію змістити акценти з європейської тематики на глобальні проблеми (зміна клімату, допомога Африці, захист прав людини тощо).

Під знаком фінансових суперечностей пройшло усе головування Британії в Євросоюзі, яке внесло напругу в її відносини з новими членами об'єднання. На європейську політику уряду Т. Блера все більший вплив мала внутрішньополітична ситуація в державі. Тиск партії, опозиційне крило якої очолював міністр фінансів і перший претендент на крісло глави уряду Г. Браун, падіння популярності Т. Блера в суспільстві через дії в Іраку та інші претензії до уряду, тиск євроскептиків в британському політикумі зумовили програмування зміни складу Кабінету міністрів після парламентських виборів 2005 року. Опозиційна КПВБ наполягала на проведенні референдуму щодо Конституційного договору ЄС упродовж пів року після виборів, агітуючи проти її прийняття, і підтримала розвиток європейської співпраці у сфері безпеки «в рамках НАТО» [149, с. 26]. Від ідеї проведення референдуму не відмовлялися і лейбористи. Головними завданнями Британії у сфері СЗППБ ставилися підтримка розширення Євросоюзу і розвиток його військових можливостей у попередньо передбачених рамках. Терористичні акти в Лондоні 7 липня 2005 р.

стали трагічним відлунням іракської кампанії і виявили прорахунки уряду у сфері безпеки. З огляду на непевні позиції і кризу в ЄС європейська політика уряду Т. Блера останніх років його каденції була більш поміркована, ніж попередньо. Символічним став розпуск в липні 2005 р. міжпартійної групи «Британія в Європі», яку очолював Т. Блер. Лейбористи відійшли від тактики революційних ініціатив у сфері СЗППБ, яка опинилася на другому плані перед соціально-економічними аспектами інтеграції.

Доводиться констатувати, що політична і фінансово-економічна кризи практично не мали значного негативного впливу на розвиток СПБО, більшість новаторських змін в якій була закріплена автономно від Конституційного договору. Головним фактором у розвитку політики безпеки та оборони була політична воля держав-членів об'єднання, яка не була цілком втрачена. З 2004 року почало працювати ЄОА. У листопаді 2004 р. на засіданні Ради ЄС прийнято рішення про створення 13 оперативних тактичних груп як частини ЄСШР, у кожному з яких повинні були увійти підрозділи від однієї до п'яти держав-членів. Згідно плану Велика Британія зобов'язалася сформувати окрему бойову групу у першому півріччі 2005 р. і британсько-голландську групу у 2008 році [150]. Обидві були сформовані до 2010 року. На Брюссельському саміті ЄС у червні 2004 р. затверджено програму «Цивільна Головна Мета 2008», яка передбачала можливість розгортання цивільних підрозділів Союзу упродовж 30 діб під час проведення місій. В грудні 2004 р. прийнято Концепцію військового виміру у боротьбі проти тероризму. 27 червня 2005 р. Рада ЄС затвердила створення Європейського коледжу безпеки та оборони, а в липні розпочато формування спільних цивільних груп реагування в рамках стратегії «Головна мета – 2008». Неформальний саміт ЄС в англійському Хемптон-Корті 27 жовтня 2005 р. відіграв важливу роль у погодженні позицій держав-членів у сфері СПБО після провалу Конституційного договору. ЄС проводив планові миротворчі місії на Балканах і в Африці, навчання з управління кризами, заходи з розвитку цивільних механізмів кризового реагування. У листопаді 2005 р. прийнято рішення провести поліцейську місію на Палестинських територіях.

Продовження позитивної динаміки розвитку СПБО не компенсувало загальної тенденції політико-інституційного застою в розвитку СЗППБ. Динаміка розвитку безпекової складової СЗППБ явно випереджала зовнішньополітичну. За умов відхилення Конституційного договору остання складова ЄС була вимушена функціонувати за інерцією, на основі усталеної практики, яка багато в чому не відповідала змінюваним умовам міжнародного середовища і новим завданням об'єднання. Тому завершення періоду чергових і невдалих трансформацій Європейського Союзу внаслідок провалу Конституційного договору залишило відкритим головне питання – чи здатне об'єднання до подальшого реформування і розвитку в нових умовах. Для Великої Британії це питання мало не менш екзистенційне значення, яке лежало в площині пошуків прийнятної моделі регіонального об'єднання.

Отже, у період підготовки Конституційного договору ЄС (2001 – 2004 рр.) уряд лейбористів продовжив політику обмежених поступок у процесі нормативної фіксації і практичної розбудови СЗППБ ЄС. Позиція офіційного Лондона щодо війни в Іраку у 2003 році, яка стала одним з головних чинників політичного розколу в радах ЄС і НАТО, засвідчила можливість британської сторони знехтувати своїми та загальноєвропейськими інтересами на угоду збереженню тісних американсько-британських відносин. Невдача процесу ратифікації Конституційного договору ЄС у Франції і Нідерландах у травні-червні 2005 року дозволила керівництву Великої Британії уникнути очікувано складного і напруженого ратифікаційного процесу на рівні держави та поглиблення співпраці / інтеграції у сфері СЗППБ. Наростання євроскептичних настроїв в Європі і самому королівстві зумовило зменшення євроентузіазму в зовнішній політиці лейбористських урядів та відходу на другий план питань розвитку зовнішньої і безпекової політики ЄС.

3.4. Участь Великої Британії в інституційно-правових змінах зовнішньої і безпекової політики Європейського Союзу в контексті прийняття та реалізації Лісабонського договору 2007 року

Назріла політико-правова криза в Європейському Союзі, викликана провалом ратифікації Конституційного договору у 2005 році, зумовила продовження пошуків суб'єктами інтеграційного процесу оптимального шляху реформування нормативно-інституційної бази об'єднання і виходу з політичної кризи. Об'єднана Європа не могла собі дозволити тривалий час перебувати на роздоріжжі в умовах змін в системі міжнародних відносин, а тому в другій половині 2000-х рр. увійшла в нову фазу свого розвитку – пошуку шляхів реформування ЄС без Конституції. Політичні і громадські кола європейських держав у 2005 – 2007 рр. пропонували різні варіанти врегулювання проблеми договірних змін в Євросоюзі – від повної відмови від новел до відродження ідеї схвалення Конституційного договору повторно. Однак влада Франції і Нідерландів не наважувалася пропонувати місцевим громадянам повторний референдум. Остерігалася референдуму і британська влада. Позиції Т. Блера у завершальний період правління були непевними.

Після провалу Конституційного договору спершу ініціативу в обговоренні подальшої долі Союзу взяли його інституції. Під час слухань Європарламенту у 2006 р. депутати неодноразово наголошували на необхідності збільшення фінансування міжнародної діяльності об'єднання. Єврокомісар із зовнішніх зв'язків і політики сусідства Б. Ферреро-Вальднер пропонувала доповнити СЗППБ комунітарними механізмами і об'єднати її в єдину систему із зовнішньою торгівлею, політикою розвитку і гуманітарної допомоги ЄС [151, с. 297]. Єврокомісія на брюссельському саміті 15-16 червня 2006 р. запропонувала програму дій у сфері СЗППБ, що передбачала вдосконалення стратегічного планування, підвищення ефективності роботи дипломатичних представництв, покращення взаємодії інституцій Союзу і держав-членів. Комісія і Європарламент уклали угоду про фінансування діяльності Союзу у сфері зовнішньої політики на 2007–2013 рр. обсягом 50

млрд. євро. Однак ця сума явно не відповідала задекларованим амбітним завданням об'єднання на міжнародній арені. Для порівняння лише Польща упродовж семи років повинна була отримати 59,6 млрд. євро за «структурними фондами», а видатки на Спільну сільськогосподарську політику ЄС за вказаний період склали 293 млрд. євро [152].

Надалі основні ролі у процесі розв'язання політико-правової кризи ЄС і модифікації договірної бази відігравали провідні держави Європейського Союзу. Основними adeptами розробки і прийняття нового акту стали Франція і Німеччина. Обраний у травні 2007 р. президент Франції Н. Саркозі (2007 – 2012 рр.) наполягав на збереженні основних положень Конституційного договору в рамках прийняття «спрощеного» акту [153, с. 29]. Він наголошував на необхідності взаємодоповнення ЄС і НАТО під час врегулювання криз та реагування на нові виклики безпеці, акцентуючи увагу на розбудові постійних європейських засобів планування і командування, створення спільного оборонного бюджету і ринку озброєнь. Однак ці плани не знайшли повного розуміння у керівництва ФРН, Великої Британії, Італії, інших держав ЄС і НАТО, які вважали, що реалізація таких проектів може підірвати Альянс.

Упродовж завершальної каденції прем'єр-міністра Т. Блера (травень 2005 – червень 2007 рр.) уряд лейбористів не висував нових ініціатив у сфері СЗППБ. Це підтверджує зміст Білої книги із зовнішньої політики 2006 року [154, с. 25]. Конкретно про розвиток СЗППБ та участь в ній Британії в документі не йшлося. Політика Лондона відзначалася більшою стриманістю і сходила до поміркованого євроскептицизму. Тоні Блер підтримав ініціативи Парижа щодо нового договору про поправки замість Конституційного.

Саміт Європейської Ради 22-23 червня 2007 р. в Брюсселі зафіксував остаточну відмову суб'єктів інтеграції від ратифікації Конституційного договору і затвердив початок процесу розробки нового акту – Договору про реформи, який мав зафіксувати доповнення і зміни до основоположних договорів ЄС. Британська сторона одразу визначила прийнятний рівень можливих поступок. Заручившись підтримкою керівництва Польщі, Чехії і

Нідерландів, уряду Т. Блера вдалося відстояти ряд принципових позицій в частині СЗППБ. На пропозицію британського прем'єра учасники саміту відмовилися від запровадження посади міністра закордонних справ Євросоюзу. Велика Британія підтримала позицію Польщі щодо продовження застосування практики одностайного голосування в Раді ЄС і відтермінування запровадження голосування подвійною більшістю до 1 січня 2014 року. Прийнято рішення запровадити посаду Президента ЄС. Збережено механізм піврічного ротаційного головування держав-членів в Раді. Учасники інтеграції фактично досягли принципової згоди щодо відмови від ідеї створення централізованої наддержави, символом чого стало виключення пунктів Конституційного договору про герб і гімн ЄС. Досягнуто компромісу, який повернув СЗППБ до попереднього етапу інтеграції [43, с. 564].

Згаданий саміт ЄС 22-23 червня 2007 р. став заключним для Т. Блера на посаді прем'єр-міністра. В історіографії не склалося єдиної думки щодо ролі урядів лейбористів та їх лідера в євроінтеграції. Немає однозначної відповіді на питання про значення «ініціатив Блера» для самої Британії. Дослідники Я. Бейч і Н. Нагент зазначають, що для уряду Т. Блера залишилося нереалізованим завдання поєднати одночасне поглиблення відносин з США і Євросоюзом [121, с. 550]. На думку Н. Капітонової, при всьому бажанні йому не вдалося зробити Велику Британію лідером об'єднання [9, с. 297]. Наявність історичного континуїтету основоположних підходів політики попередніх урядів щодо євроінтеграції у період правління ЛПВБ констатує Н. Яковенко [37, с. 184]. Висновки про такий континуїтет зробили й британські дослідники [155, с. 43]. Поглиблення розвитку ЄПБО/СПБО, ініційоване Лондоном, у значній мірі стало жертвою британського атлантизму. Активізація участі королівства в Євросоюзі засвідчила тактичні, а не стратегічні зміни в його зовнішній політиці. Як зазначав у мемуарах сам Т. Блер, «мої мотиви привести Британію в центр Європи ... були продиктовані виключним національним егоїстичним інтересом» [86, с. 532]. Завдання здобуття лідерства в євроінтеграційних

процесах після відставки Т. Блера 27 червня 2007 р. залишилося невиконаним, хоча країна підтвердила місце в когорті провідних учасників функціонування ЄС, насамперед на рівні СЗППБ.

Європейська політика урядів Т. Блера не сприяла популяризації участі королівства в об'єднанні. Згідно даних Єврокомісії, рівень підтримки членства Великої Британії в ЄС серед її ж громадян у показниках 1997 і 2006 років практично не змінився і залишився на позначці 36% (найнижчий показник серед держав об'єднання) [156, с. 6; 157, с. 6]. За оцінками С. Балмера, уряд лейбористів спробував вийти за рамки традиційного сприйняття Європейського Союзу громадянами країни як загрози [158, с. 810]. Однак, як підтверджують наведені показники, реалії подальшого політичного розвитку Сполученого Королівства і процес «Brexit», йому це не вдалося.

До укладення нового договору Європейського Союзу уряд лейбористів повів прем'єр-міністр Г. Браун (2007 – 2010 рр.). Погодження тексту Договору по реформу ЄС відбувалося в ході Міжурядової конференції, яка розпочала роботу 23 липня 2007 р. і протривала рекордно швидко до жовтня цього ж року. Головні позиції Лондона в частині СЗППБ були детально прописані в урядовій Білій книзі і засвідчили посилення євроскептичних настроїв в оновленому уряді. Вони полягали насамперед у суворому дотриманні незалежності зовнішньої та оборонної політики держави, підтвердженні міжурядового характеру СЗППБ і збереженні практики одностайності голосування з найважливіших питань. Британський уряд залишав за собою право вибірково брати участь у спільному вирішенні і розробці позицій з тих питань, які не входили до виключної компетенції національної влади. Визначено завдання сприяти розвитку «гнучкої, надійної у воєнному плані і дружньої НАТО» СПБО [159, с. 8-9]. Лондон підтримав пропозицію партнерів про запровадження принципу «солідарності» в діях держав-членів на випадок теракту чи стихійних лих, фіксацію механізму «постійного структурного співробітництва» для проектів СПБО і схвалив створення бойових груп ЄС.

З договору вилучили суперечливі пункти про «європейську конституцію», міністра закордонних справ, символи Союзу. Європейський Союз, набувши правосуб'єктності (ст. 47 ДЄС), став юридично цілісною структурою без поділу на «опори», що відкрило нові можливості для його міжнародної діяльності, спростило відносини з третіми країнами і міжнародними організаціями, дозволило створювати повноцінні дипломатичні представництва за кордоном. Визначено головні завданнями ЄС на міжнародній арені (ч. 2. ст. 10А ДЄС). Договір уточнив перелік механізмів здійснення СЗППБ (ст. 12 ДЄС) [160, с. 31]. Стаття 7а передбачила «особливі відносини» з країнами-сусідами.

Одним з досягнень Лісабонського договору від 13 грудня 2007 р. стала спроба оптимізації інституційної структури управління СЗППБ. З Конституційного договору перенесено статтю про запровадження посади постійного голови Європейської Ради – Президента ЄС, який отримав повноваження представляти Союз на міжнародній арені. Головною дійовою особою у розробці, координації та впровадженні СЗППБ став Верховний представник ЄС із закордонних справ і політики безпеки, який одночасно обійняв посади віце-президента Єврокомісії і голови Ради з питань зовнішньої політики. Йому підпорядковано дипломатичну інституцію – Європейську службу зовнішніх дій (ЄСЗД). Збільшено роль Європейської Ради, робота якої переведена на постійну основу. Верховному представнику підпорядковано закордонні представництва ЄС (колишні представництва Комісії).

Головні нововведення договору для розвитку СПБО передбачали: запровадження механізму «постійної структурної співпраці» держав-членів (не менше трьох); фіксація принципу солідарності дій держав ЄС у відповідь на терористичні, природні чи антропогенні катастрофи; включення статті про «взаємну допомогу» як зобов'язання членів Союзу допомагати один одному у випадку збройної агресії; остаточне юридичне оформлення функціонування ЄОА. Держави ЄС могли співпрацювати у сферах, які не належать до

виключних повноважень Союзу, тобто й СЗППБ, укладати акти, що не є частиною його права (ст. 20 ДЄС). Завдання СПБО залишилися незмінними.

Інституційні новації, передбачені договором, створили правові умови для більш послідовної і впливової зовнішньої політики ЄС, адже на зовнішній арені Союз фактично представлений однією особою – Верховним представником з потужною виконавчо-дипломатичною службою. Певні представницькі функції також надано голові Європейської Ради. Концептуально цей напрям політики Союзу залишився на міждержавному рівні з більш чітким окресленням тенденції до наднаціональної інституціалізації, що задовольняло британську сторону [161, с. 110]. За наполяганням уряду Великої Британії до тексту договору увійшли Декларації 13-14 щодо СЗППБ, які окремо передбачили непорушність повноважень держав з формування і здійснення зовнішньої політики, безпеки та оборони, представництва в третіх країнах і міжнародних організаціях у зв'язку із запровадженням секретаріату Верховного представника та ЄСЗД. Так Лондон прагнув попередити можливість виділення місця постійного члена РБ ООН для Європейського Союзу. Зазначено, що положення договору щодо СПБО не зачіпають повноважень держав у сфері безпеки та оборони [162, с. 343]. Зрештою стаття 50 передбачила право виходу держави-члена з ЄС. Водночас в дусі класичного федералізму та інституційного функціоналізму включено ряд усталених і нових положень ДЄС для посилення дієвості зовнішньої політики Союзу. Саме ЄС як суб'єкт міжнародного права, а не держави-члени, «визначає та реалізує спільну зовнішню і безпекову політику» (ст. 24 ДЄС). Їх обов'язок – «активно та беззастережно» підтримувати СЗППБ «в дусі лояльності та взаємної солідарності». Звідси випливає імперативний характер рішень інституцій ЄС (ст. 28 ДЄС). Хоча держави можуть заблокувати прийняття спільного рішення. Передбачено зобов'язання членів представляти інтереси об'єднання на міжнародній арені та узгоджувати власні інтереси через механізми консультування, погодження і попередження про можливі дії.

Загалом можемо констатувати, що Лісабонський договір став результатом чергового компромісу між євроскептиками і єврооптимістами. В історіографії наявна думка про регресивний зміст договору, насамперед через вимушеність його прийняття, у порівнянні з Конституційним договором [163]. Однак в умовах безпрецедентного розширення Союзу, економічних труднощів і необхідності якнайшвидшого виходу з інституційної кризи цей документ створив юридичні можливості для більш ефективного функціонування ЄС. Інституційно-правові новації створили умови для більш узгодженої і впливової спільної зовнішньої політики, передбачили нові можливості для розвитку співпраці держав-членів у сфері безпеки та оборони. Фіксація положень щодо СЗППБ в дусі реалістичної інтерговернменталістської парадигми дала підстави тодішній правлячій більшості британського політикуму, зокрема, Комітету закордонних справ Палати громад, схвально оцінити Лісабонський договір [164, с. 3]. Однак в середовищі парламентарів висловлювалося стурбування щодо недооцінки ризиків і применшення потенціалу нових зовнішньополітичних органів Союзу [165, с. 6]. Поміркована позиція уряду Британії контрастувала з його прагматичним використанням можливостей ЄС у відстоюванні міжнародних інтересів держави.

В контексті оцінки участі Великої Британії в СЗППБ ЄС на етапі прийняття Лісабонського договору важливо проаналізувати особливості європейської політики уряду Г. Брауна і впливу на неї особи прем'єр-міністра. В історіографії сформувався імідж Г. Брауна як поміркованого євроскептика, який в силу свого традиціоналізму і конкуренції за посаду лідера партії часто не поділяв погляди свого давнього соратника та водночас головного суперника Т. Блера. Його погляди на ЄС були більш консервативними, як і стиль мислення загалом. Економіст Г. Браун не мав великого досвіду у зовнішньополітичних питаннях, тому очікувано не робив різких кроків на міжнародній арені. Як переконаний атлантист він особливу увагу приділяв підтриманню тісних відносин з Вашингтоном. Прем'єр-міністр ратував за тісні відносини Європи з США для підтримки міжнародної стабільності [166].

Водночас новий уряд відійшов від концепції «сполучного моста» між США і ЄС. На європейському напрямі підписання і ратифікація Лісабонського договору стали чи не єдиним вагомим здобутком уряду Г. Брауна. Прем'єр-міністру вдалося зберегти для королівства особливий статус, право вето у питаннях зовнішньої політики і безпеки. Водночас він розглядав ЄС у традиційно британському ракурсі як торговий блок держав. Загалом вдалося проявити наступність курсу лейбористів. Однак подальше пропагуванн гасел лідерства Британії в Європі на фоні вираженого євроскептицизму урядової політики не додало довіри до відносин Лондона з європейськими партнерами.

Регіональна (європейська) політика Лондона стала більш прагматичною і поступалася глобальному виміру зовнішньої політики. Тому СЗППБ ЄС не надавалося належної уваги. Міністр закордонних справ Д. Мілібенд критикував прагнення Н. Саркозі розвивати європейську оборонну інтеграцію [167, с. 54]. Головний акцент у розвитку ЄС переведено з інституційних питань на економічні. Ідеалізація і розмитість завдань міжнародної політики не сприяли зростанню впливу королівства та у підсумку стимулювали процес її відсторонення на другорядні ролі в європейській інтеграції.

Набуття чинності Лісабонським договором 1 грудня 2009 р. формально мало небагато змін для Сполученого Королівства та його відносин з Євросоюзом. Керівництво Великої Британії знову уникло ролі призвідника можливого провалу нового договору, досягнуло головних завдань в ході реформування ЄС і відстояло власні інтереси. Відносини з ЄС періодично згадувалися переважно у критичних виступах представників опозиційної КПВБ і крайніх євроскептичних політичних сил в контексті наближення парламентських виборів 2010 року. Разом з тим саме укладення Лісабонського договору, який вніс найбільш істотні зміни у сферу СЗППБ, визначило тематику внутрішньополітичного дискурсу і відносин з ЄС після повернення до влади консерваторів.

Укладення Лісабонського договору і реформування інституційної системи СЗППБ активізувало структурно-функціональну та змістовну

діяльність ЄС на зовнішньополітичному напрямі. Саміт Європейської Ради в Брюсселі 11-12 грудня 2008 р. засвідчив перше після підписання нового договору комплексне обговорення на найвищому рівні питань СПБО, на якому затвердили чергову амбітну програму розвитку кризового потенціалу об'єднання [168]. Паралельно відбувався реальний процес поступового розвитку структури та механізмів СПБО. З 1 січня 2007 р. розпочав роботу Центр проведення операцій, що не зняло завдання формування повноцінного Оперативного штабу. Оголошено про готовність системи багатонаціональних бойових груп, які розпочали піврічне бойове чергування у порядку ротації. З провідних учасників програми Британія найменше разів брала участь у такому чергуванні – всього три, надавши перевагу участі в силах НАТО, у той час як Франція – вісім, Італія та Іспанія – шість, Німеччина – п'ят разів [48, с. 155]. Жодна з бойових груп так і не була задіяна в операціях ЄС. У січні 2008 р. французькі військові експерти, за підтримки влади, запропонували створити групу посиленої інтеграції в рамках «структурного співробітництва» з шести держав ЄС (Франція, Німеччина, Велика Британія, Італія, Іспанія, Польща) для формування 60-тисячного контингенту. Однак ініціатива не знайшла широкого схвалення у партнерів. Проти виступила британська сторона. У листопаді 2008 року дев'ять держав ЄС (в т. ч. Велика Британія) підписали угоду про започаткування програми створення спільних авіаносних груп з метою зміцнення ВМС Євросоюзу. З 2004 року розпочало роботу Європейське оборонне агентство (ЄОА). У 2006 – 2007 рр. створено перші цивільні групи кризового реагування. У 2007 р. п'ять держав ЄС уклали угоду про створення Європейських сил жандармерії, від участі в якій відмовилася Британія. Для гармонізації військових і цивільних елементів СПБО в грудні 2007 р. прийнято програму «Цивільна Головна мета – 2010». У 2008 році провідні держави ЄС ініціювали створення Директорату кризового реагування і планування.

Початок економічної кризи негативно позначився на і без того не надто задовільних витратах європейців на оборону. Парадоксальним виглядає факт, що поряд з активним декларуванням створення європейських структур безпеки

у 2001 – 2010 рр. фінансування оборонного бюджету ЄС знизилося з 251 до 194 млрд. євро [169]. Скорочення видатків європейських держав на оборону та їх відмінні міжнародні інтереси стали головними причинами хронічного відставання реалізації проектів військово-політичної кооперації.

Для СЗППБ у другій половині 2000-х років знову наступили непрості часи. Євросоюз не зміг досягти єдності позицій членів щодо визнання незалежності самопроголошеної 17 лютого 2008 р. Республіки Косово. Велика Британія і ряд інших держав Союзу в унісон США та без резолюції РБ ООН однозначно підтримали нове державне утворення. Незважаючи на намагання Верховного представника ЄС Х. Солани досягти схвалення цього факту усіма членами, визнання державності Косово підтримали 21 із 27 країн об'єднання [170, с. 117]. Важливим засобом впливу Брюсселя залишалася дипломатія розширення, що спрацювала по відношенню до Чорногорії, з якою у жовтні 2007 р. підписано Угоду про асоціацію.

Черговим підтвердженням неспроможності досягти спільної позиції ЄС в рамках СЗППБ став російсько-грузинський конфлікт у серпні 2008 р., за результатами якого дієва реакція об'єднання стала можлива лише завдяки активній позиції головуєчого в Європейській Раді президента Франції Н. Саркозі. Однак посередницька місія ЄС не пішла далі вимог виведення російських військ з Грузії. Держави об'єднання не досягнули єдності позиції щодо дій Росії на Кавказі. Позиція Великої Британії була достатньо жорсткою щодо дій Росії аж до пропозицій перегляду відносин і застосування санкцій, але не знайшла підтримки у партнерів по ЄС.

У період підготовки і ратифікації Лісабонського договору Євросоюз прийняв рішення призупинити активну фазу процесу розширення. На реальні перспективи вступу до ЄС могла розраховувати лише Хорватія. За ініціативою керівництва ФРН і Польщі у 2008 році Євросоюз розпочав реалізацію програм «Союз для Середземномор'я» та «Східне партнерство». Лондон не проявив активності щодо розвитку цих програм, розпочав скорочення гуманітарної

присутності в регіоні Східної Європи, чим підтвердив пріоритетність своїх позаєвропейських інтересів.

Загалом у період правління уряду Г. Брауна Велика Британія не виступала в ролі генератора ідей у сфері СЗППБ, дотримуючись тактики вибіркової участі у спільних проектах і послідовної проатлантичної позиції. Основну роль ініціаторів процесу відіграло французьке керівництво. Знаковими подіями в історії Європейського Союзу та європейської інтеграції загалом стали призначення на посади першого президента ЄС прем'єр-міністра Бельгії Х. ван Ромпея і Верховного представника Союзу із закордонних справ і політики безпеки єврокомісара з питань торгівлі баронеси К. Ештон (з 1 грудня 2009 р.), початок роботи ЄСЗД з 1 січня 2011 року. У процесі обговорення кандидатур на посаду президента ЄС спершу одним з фаворитів був Т. Блер. Його прихильники вважали, що міжнародний авторитет колишнього прем'єр-міністра дозволить збільшити вплив ЄС на глобальному рівні, покращити ставлення до євроінтеграції в самій Британії. Однак європейські федералісти не могли допустити, щоб на чолі об'єднання став представник держави-євроскептика. В Європі Т. Блеру часто пригадували війну в Іраку. Ряд лідерів країн Євросоюзу не хотіли бачити на чолі Європейської Ради сильну фігуру, яка б посягала на їх вплив. До того ж британські консерватори, які вважалися фаворитами на найближчих парламентських виборах, виступили категорично проти Т. Блера і провели відповідну кампанію в європейських країнах. Тому верхівка об'єднання досягла компромісу і віддала Британії керівництво СЗППБ як данину вкладу лейбористів в розвиток цієї сфери функціонування Союзу, а Т. Блеру надали «втішну» посаду спеціального представника «близькосхідного квартету» (США, ЄС, ООН, Росія) з врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту. Лейбористи домоглися затвердження на посаді Верховного представника ЄС одного з своїх провідних функціонерів Кетрін Ештон (2009 – 2014 рр.). До неї серед представників Британії на провідних посадах в дипломатії ЄС працювали комісар із зовнішніх відносин і віце-президент Єврокомісії Л. Бріттен (1995 – 1999 рр.) та його наступник на посаді К. Паттен

(1999 – 2004 рр.). Одним з творців ЄСЗД був відомий британський дипломат, колишній радник Т. Блера і генеральний директор із зовнішніх і військово-політичних питань Генерального директорату Ради ЄС Р. Купер. Тому можемо стверджувати, що дипломатія ЄС значною мірою завдячують формуванню британській участі.

Результати чергових парламентських виборів у Сполученому Королівстві 6 травня 2010 р. стали наслідком глибоких змін в суспільно-політичному житті країни і мали значний трансформаційний потенціал. Після 13-річного правління лейбористів до влади повернулася КПВБ, яка в коаліції з ліберальними демократами отримала більшість у Палаті громад, а її лідер Д. Кемерон став прем'єр-міністром. Саме консерватори отримали вирішальні важелі впливу на зовнішню політику держави – Міністерство закордонних справ очолив колишній лідер КПВБ У. Хейг [171, с. 160].

Позиції консерваторів з європейських питань відзначалися усталеним євроскептицизмом з елементами тетчерівського ревізійонізму і прагматично-великодержавного підходу. Передвиборчий маніфест 2010 р. консерваторів, серед іншого, містив такі позиції, як неможливість подальшої передачі повноважень інститутам ЄС без референдуму, необхідність повернути державі повноваження в ряді галузей інтеграції, що не стосувалося СЗППБ. Ратифікація Лісабонського договору була оцінена як зрада демократичних традицій країни [172, с. 113-114].

Лідеру консерваторів Д. Кемерону успішніше від попередників вдавалося маневрувати між партійними групами [173, с. 178]. Вже на ранньому етапі передвиборчої кампанії 2010 року керівництво партії відкинуло можливість одностороннього виходу Британії з Лісабонського договору. Лібералізація передвиборчої риторики КПВБ була пов'язана насамперед із зовнішнім чинником, адже ЄС і США неодноразово висловлювали стурбованість щодо антиєвропейських настроїв партії. Окремим пунктом програми КПВБ стояла участь в СПБО. Сам Д. Кемерон в передвиборчих виступах намагався уникати цієї теми. В основі стратегії консерваторів перебували традиційні погляди щодо

першості НАТО і недоцільності дублювання його функцій Євросоюзом. У Маніфесті для Збройних Сил КПВБ 2010 р. сказано про недоцільність витрат держави на бюрократичні ініціативи ЄС з оборони і плани перегляду участі Британії в ЄОА [174, с. 15]. Натомість передвиборча програма Партії ліберальних демократів опонувала скептицизму консерваторів і відзначалася прагматичним єврооптимізмом. Лідер лібералів Н. Клег, маючи десятилітній досвід роботи в євроструктурах, закликав до лідерства Великої Британії в СПБО як фактора зміцнення безпеки ЄС і одночасного посилення НАТО [175].

Програма коаліції містила застереження в дусі класичного консерватизму: підтверджено неможливість подальшої передачі повноважень від Лондона до Брюсселя без референдуму; декларовано необхідність захисту національних інтересів в переговорах про майбутній бюджет ЄС; засвідчено підтримку розширення Євросоюзу [176]. Однак еkleктизм програми свідчив про неготовність уряду запропонувати комплексну стратегію співпраці з ЄС. Про перспективи участі в СЗППБ взагалі не йшлося, що засвідчило продовження традиції стратегічної вибірковості і тактичної ситуативності європейської політики Лондона [177, с. 129]. В уряді не було єдності ні щодо стратегічного курсу євроінтеграції, ні щодо розвитку СЗППБ.

Хоча в переліку пріоритетів не було СЗППБ, його механізми, як і за часів попередників, давали можливість Д. Кемерону і Форін офісу активно відстоювати інтереси країни на міжнародній арені. Керівництво Британії долучилося до обговорення в євроструктурах проблеми іранського ядерного потенціалу, ініціювало детальний розгляд ситуації в регіоні Західних Балкан та активізацію переговорів з Туреччиною щодо її вступу в ЄС. Лондон на рівні об'єднання підтримав відновлення міжнародних переговорів щодо Кіпру. При цьому відповідальні за проведення зовнішньої політики очільники уряду від КПВБ декларували необхідність скорочення видатків королівської скарбниці на фінансування СЗППБ ЄС, ставили під сумнів доцільність створення ЄСЗД і діяльності ЄОА [178, с. 600]. У сфері безпеки та оборони британська позиція

була незмінна – ресурси ЄС повинні доповнювати НАТО і не замінити національні оборонні можливості. В оприлюдненому у жовтні 2010 р. Стратегічному огляді безпеки та оборони серед п'яти пріоритетів міжнародного зобов'язання держави останнім пунктом зазначено зовнішній вимір Євросоюзу [179, с. 59]. Британське членство в ЄС визнано «ключовою частиною» міжнародного зобов'язання держави. Акцентовано увагу на зобов'язанні підтримувати розширення ЄС, військові і цивільні місії Союзу, які перебувають в національному інтересі королівства.

Уряд проголосив прагнення розширити британську присутність в інституціях ЄС через збільшення кадрового представництва. Керівництво Форін офісу піддало критиці кадрову політику попереднього уряду як результат недостатньої уваги до питань впливу держави в Євросоюзі. Зокрема, у 2007 р. кількість британських посадовців на рівні директорату Європейської Комісії зменшилася на третину. Велику Британію, на яку припадало 12% населення ЄС, представляло 1,8% чисельності штатних працівників Єврокомісії, що значно менше від інших найбільших держав Союзу [180]. В системі Кабінету міністрів посилено міжвідомчу координацію європейської політики шляхом створення у 2010 році Комітету з європейських справ і Ради національної безпеки.

У сфері європейської безпеки консерватори надавали пріоритет розвитку міждержавної співпраці з провідними регіональними партнерами, яка не завжди мала прямий вплив на розвиток військово-політичних можливостей ЄС. Найбільш масштабно проходила співпраця Великої Британії з Францією, адже на дві провідні держави у сфері безпеки і оборони Західної Європи припадало близько 50% видатків СПБО [181, с. 1312]. В Лондоні 2 листопада 2010 р. відбувся британсько-французький саміт на найвищому рівні, підсумком якого стало підписання Декларації про співпрацю у сфері безпеки і оборони та відповідних угод. Започатковано новий етап комплексної військово-політичної співпраці. Вражала масштабність домовленостей, які передбачали спільне використання і створення нових військових ресурсів і устаткування, взаємний доступ до оборонних ринків; промислову і технологічну співпрацю, кооперацію

у галузі ядерної зброї, розвиток Об'єднаних експедиційних сил, спільне протистояння кібер-загрозам; розвиток взаємодії у сфері протидії тероризму [182]. Широта представлених питань міждержавної співпраці прямо не передбачала зосередження сторін на проблемах європейської безпеки. Безпосередньо про СПБО не йшлося. Зафіксовано лише зобов'язання сторін заохочувати членів Євросоюзу до розвитку їх військових і цивільних засобів з метою ефективної відповіді на кризи. Водночас угоди передбачали можливість передання Штаб-квартири об'єднаних французько-британських підрозділів для виконання операцій НАТО, ЄС і ООН. Реалізація угод розглядалася фахівцями як «дорожня карта» і стандарт європейської оборонної співпраці [183, с. 5].

Головним стимулом до зближення позицій провідних регіональних держав став незадовільний стан фінансово-організаційного забезпечення європейських оборонних можливостей, викликаний перманентним скороченням військових бюджетів держав ЄС. На основі Стратегічного огляду безпеки та оборони Сполученого Королівства 2010 року уряд розпочав скорочення військового бюджету на 8% упродовж 4 років. Необхідність економії державних коштів змусила уряди Британії і Франції розпочати поглиблення співпраці, що стало необхідною умовою забезпечення їх лідерства в Європі і підтримки глобальних можливостей. Домовленості були спрямовані на розвиток двосторонньої співпраці, а через неї – розширення європейських можливостей у сфері безпеки та оборони. Однак вони не передбачали вирішення головних проблем європейської військово-політичної інтеграції і відповідали стратегічному прагненню сторін зберегти суверенну зовнішню та оборонну політику. Їх квінтесенцією стали спільні дії сторін у складі міжнародної коаліції з повалення режиму Каддафі в Лівії у 2011 році.

Британські прагнення розвивати двосторонню співпрацю у сфері безпеки та оборони з європейськими партнерами відповідали сутності механізму «постійної структурної співпраці» і проявилися також у пропозиціях міністра оборони Л. Фокса 2010 р. колегам з Скандинавії про налагодження кооперації з кібер- та енергетичної безпеки, спільної підтримки діяльності ЄС з допомоги

Афганістану, створення Нордичної і британсько-шведської оперативних бойових груп [183, с. 39].

Подальша криза у відносинах Великої Британії з ЄС мала безпосередній вплив на участь держави у СЗППБ. Вона зумовлювалася поглибленням євроскептичних ревізійністських настроїв в КПВБ та уряді. Поміrkована антиєвропейська риторика консерваторів початкового періоду урядування фактично обмежилася поданням до парламенту і прийняттям 19 липня 2011 р. змін до Акту про Європейський Союз, який унеможлиблював подальшу передачу повноважень органів влади королівства до інституцій ЄС без референдуму. Під дію закону підпала зовнішня політика і безпека. Прем'єр-міністр і керівна партійна більшість перейшли на позиції крайнього євроскептицизму. Консерватори висловлювали незадоволення станом справ в об'єднанні і здійснювали планомірні спроби ревізувати умови членства в ЄС. Вони підняли тези про необхідність повернення Союзу до рівня «Спільного ринку» і децентралізацію прийняття рішень, шантажуючи партнерів референдумом про членство в об'єднанні. Останній планувалося провести після парламентських виборів 2015 року, але не пізніше 2017 року.

Відмова Д. Кемерона на саміті Європейської Ради в грудні 2011 р. підписати «Євро-Плюс Пакт» про стабілізацію фінансової ситуації шляхом контролю за рівнем державного боргу і дефіциту бюджету поставила країну в становище ізоляції, викликала першу публічну урядову кризу. Ліберальні демократи виступили проти позиції консерваторів, які відмовилися підтримати французько-німецьку ідею про укладення нового договору ЄС. Серед 27 держав об'єднання угоду не підписали лише Велика Британія і Чехія. Абсолютна більшість держав ЄС показали, що можуть ефективно обійти вето Сполученого Королівства. Ситуація повторилася під час підписання в травні 2012 року «Бюджетного пакту». Тоді Лондон анонсував початок комплексного відомчого огляду здобутків і втрат держави від членства в Союзі, який планувалося завершити до кінця 2014 року. Євроскептицизм Д. Кемерона і верхівки КПВБ перевершив навіть політику тетчеризму.

Антиєвропейська політика консервативної більшості в уряді, спрямована переважно на короткострокові перспективи вузькопартійної вигоди під гаслом відстоювання державних інтересів, призвела до поглиблення суспільної напруги і розколу з питань євроінтеграції. Згідно даних американського соціологічного інституту «Gallup» за червень 2013 року, 56 % населення Великої Британії не погоджувалося з політикою ЄС. Приблизно стільки ж висловили готовність проголосувати за вихід з об'єднання [184]. У наступні роки дані громадської думки щодо членства в ЄС варіювалися на рівні приблизно 50%. Статистика свідчить не лише про хронічне несприйняття британським суспільством членства країни в ЄС, але й відданість історичним стереотипам, упередженість британської переважно євроскептичної преси, неефективну роботу уряду з підвищення впливу країни в європейських процесах і неналежне інформування населення.

Намагання відгородитися від вирішення загальноєвропейських проблем в умовах кризи, вимоги привілейованого статусу для країни і тактика шантажу у відносинах з Брюсселем поставили Лондон на шлях конфлікту з партнерами, регіонального ізоляціонізму. В країні ніхто не міг сформулювати точних прогнозів наслідків імовірного виходу з ЄС. Зрештою ішла мова навіть про збереження цілісності держави, адже одним з актуальних питань у процесі підготовки референдуму про незалежність Шотландії (відбувся 18 вересня 2014 року і завершився збереженням єдності Сполученого Королівства) стало її приєднання до євроінтеграції на правах незалежної держави.

Прагнучи кардинального перегляду умов членства в ЄС, в уряді Д. Кемерона сподівалися отримати можливість самостійно визначати пріоритети участі держави в об'єднанні, серед яких залишалася СЗППБ. Упродовж 2010 – 2016 рр. позиція Великої Британії активно звучала при виробленні рішень Спільноти з таких питань: обмеження ядерного потенціалу Ірану; відновлення міжнародних переговорів з об'єднання Кіпру; підписання угод про вільну торгівлю з країнами Азії (Південна Корея, Індія, Пакистан); арабо-ізраїльського конфлікту; підготовки до членства в ЄС держав Західних

Балкан; російсько-грузинського конфлікту; розвитку співпраці ЄС з Китаєм; підтримки демократії в М'янмі (Бірма) і країнах «Арабської весни»; проведення операцій в Лівії і Малі; відносин з США; вирішення глобальних проблем у зв'язку з кліматичними змінами; боротьби з піратством в Сомалі; врегулювання конфлікту в Сирії; запровадження санкцій ЄС проти урядів Бірми, Зімбабве і Куби; розвитку економічних відносин з державами Азійсько-Тихоокеанського регіону. Консерватори намагалися посилити зв'язки з державами Співдружності націй, використовуючи механізми ЄС. Окрім економічних питань, значна частина співпраці Британії із вказаними державами припадала на сектор військово-технічного співробітництва, підготовки військ і організації боротьби з тероризмом [185, с. 126-127]. В рамках політики ЄС з поширення і зміцнення демократичних цінностей, допомоги державам «третього світу» королівство надавало допомогу багатьом державам Співдружності націй, відстоюючи свої інтереси в різних регіонах світу. Серед інших акцій Лондона в контексті СЗППБ ЄС відзначимо підтримку надання статусу асоційованих членів Грузії, Молдові та Україні, стримування агресії Росії проти України. Водночас британському уряду не вдалося переконати партнерів у необхідності членства Туреччини в Євросоюзі. Керівництво королівства зайняло відмінну від ЄС позицію по Сирії, непрямо підтримавши озброєння опозиції президента Б. аль Асада шляхом ініціативи щодо зняття ембарго Союзу на поставки зброї [186].

З розвитком СЗППБ на початку ХХІ ст. Євроспільнота намагалася вийти на провідні позиції у процесі міжнародного врегулювання конфлікту між Ізраїлем і Палестиною, участь в якому стала каталізатором готовності і здатності об'єднання проявити дієвий вплив на вищому рівні світової політики. Здобутки ЄС у цій справі мали суперечливий характер і повною мірою виявили слабкі сторони СЗППБ, Європейської політики сусідства, що не в останню чергу мало британський слід. З огляду на міжнародний вплив та історичну причетність до даного регіону Велика Британія апіорі була покликана відіграти непересічну роль у розвитку діалогу. Однак домінування США в

міжнародних відносинах на Близькому Сході визначало можливість збереження впливу Британії в регіоні лише за наявності «особливих відносин». Не став винятком і Європейський Союз. ЄС хоча й увійшов до «близькосхідного квартету» провідних учасників процесу (США, ЄС, Росія, ООН), без підтримки США не міг реалізувати власні ініціативи. У стратегічних питаннях об'єднання переважно підтримувало ініціативи і рішення інших провідних міжнародних переговорників, декларуючи необхідність продовження діалогу [187, с. 292]. Головну роль у близькосхідній політиці відігравали все ж не інституції ЄС, а уряди Великої Британії, Франції і ФРН. Спроби Брюсселя досягти спільної політики щодо Близького Сходу часто наштовхувалися на активні дії Лондона і Парижа [188]. Лише у 2013 році ЄС запровадив економічні санкції проти самовільних ізраїльських поселень на Західному березі ріки Йордан. Обмеженість впливу ЄС проявилася у роботі двох невеликих поліцейських місій на палестинсько-ізраїльському кордоні, участь Британії в яких була мінімальною.

Британським урядам довелося маневрувати між політикою ЄС, який має свої торговельно-економічні (насамперед нафтові) інтереси у відносинах з державами регіону, і США. Загалом Лондон діяв в фарватері близькосхідної політики Вашингтона [189, с. 114-115]. Британське керівництво більше уваги надавало відносинам з Ізраїлем, хоча й традиційно підтримувало відносно спільну лінію ЄС на підтримку миру між сторонами конфлікту. Союз, як і Велика Британія, підтримав створення Палестинської держави і виділяв значні кошти на гуманітарні програми в регіоні, проявивши себе насамперед як «м'яка сила». Водночас під час голосування в РБ ООН 30 грудня 2014 р. щодо визнання державності Палестини Британія на догоду США утрималася, що засвідчило відсутність єдності серед членів ЄС з цього питання [190]. Розв'язання арабо-ізраїльського конфлікту і встановлення палестинської державності залишається заручником геополітичних інтересів провідних суб'єктів міжнародної політики, серед яких намагається утвердитися

Європейський Союз. З виходом Великої Британії з його складу позиція Брюсселя щодо врегулювання конфлікту може стати більш згуртованою.

Незважаючи на радикалізацію політики Лондона щодо євроінтеграції з 2010 року у сфері СЗППБ британський уряд продовжив виконувати свої зобов'язання. Загальновизнана висока компетенція британських фахівців, насамперед дипломатичного корпусу, військових спеціалістів. Однак спостерігався функціональний парадокс. Уряд Її Величності залишався активним учасником процесу формування спільної позиції ЄС на міжнародній арені і часто виступав від його імені, але однією із сфер скорочення бюджету об'єднання на 2014 – 2020 рр. вважав СЗППБ, насамперед СПБО [191]. Офіційний Лондон поставив питання про доцільність фінансування ЄОА і постійного Військового Штабу ЄС. У відповідь на пропозицію К. Ештон збільшити фінансування ЄСЗД, глава Форін офісу У. Хейг у травні 2011 р. заявив, що його установа планує інвестувати в британську дипломатію [192]. Лондон відмовився виділяти військові підрозділи до складу Єврокорпусу, долучитися до ряду інфраструктурних проектів ЄС. Натомість уряд в рамках активізації азійського напрямку зовнішньої політики у 2015 році розпочав будівництво постійної військової бази в Бахрейні, що стала першим подібним британським об'єктом на Близькому Сході з 1971 року [193].

Водночас більшість держав-членів Євросоюзу намагалися вчергове активізувати розбудову зовнішньополітичної і безпекової складової об'єднання, на цей раз без Великої Британії. 19 липня 2011 р. міністри закордонних справ Австрії, Бельгії, Данії, Франції, Німеччини, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Польщі, Португалії та Іспанії закликали до посилення керівництва зовнішньої політики ЄС. 18 листопада 2012 р. 11 членів ЄС підписали комюніке «Майбутнє Європи», в якому закликали до нової моделі оборонної політики, створення Європейської армії, запровадження спрощеної процедури прийняття рішень у сфері оборони і зовнішньої політики шляхом ліквідації можливості однієї держави блокувати ініціативи інших (чим натякали на британську сторону), оновлення структур проведення операцій під проводом Євросоюзу

[194, с. 173]. Упродовж 2013 року, т. зв. «Року європейської оборони», комплекс ініціатив з активізації СПБО розробили держави «Веймарського трикутника», до яких приєдналися Італія й Іспанія, країни Вишеградської групи, ряд інших держав ЄС. Основною ініціативою стала давня ідея створення єдиної штаб-квартири Союзу. Німеччина ініціювала поширення впливу об'єднання в Африці і на Близькому Сході. До обговорення проблем безпеки та оборони долучилася широка громадськість, зокрема, колишні дипломати, військові та експерти. Зазначені ініціативи зафіксовані у показовій для становлення ЄС як глобального міжнародного актора доповіді «У напрямі Європейської глобальної стратегії. Гарантуючи європейський вплив у змінюваному світі», підготовленій понад двома десятками провідних європейських дослідницьких центрів на замовлення ряду держав ЄС і поданій на розгляд керівництву об'єднання у травні 2013 року (див. додаток Б) [195]. Британська сторона не мала відношення до його розробки. Лондон на різних рівнях чинив спротив усім ініціативам. Депутати Європарламенту від Великої Британії виступили проти створення оперативного центру ЄС, пославшись на можливість зменшення ролі НАТО. Британська організація панєвропейської мережі «Єврооборона» відмовилася підтримати комплекс пропозицій європейських колег із дванадцяти держав, які стосувалися комплексного розвитку військових структур ЄС. Зрештою у відповідь на розроблені Єврокомісією пропозиції щодо розвитку СПБО, затверджені Європейською Радою 20 грудня 2013 р., Д. Кемерон однозначно заявив, що Лондон заблокує будь-які ініціативи зі створення європейської армії і військових ресурсів ЄС, назвавши їх «фантазіями» [196]. Він дав зрозуміти, що розраховувати на активну позицію Великої Британії у питаннях розвитку європейських оборонних структур не доводилося. Сполучене Королівство вчергове опинилося в ролі головного опонента європейської інтеграції.

Участь Великої Британії в розбудові СЗППБ ЄС стала частиною складного процесу становлення європейського інтеграційного об'єднання як суб'єкта міжнародних відносин. За час існування СЗППБ ЄС пройшла період

інституційного оформлення і становлення як сукупність механізмів впливу об'єднання на міжнародній арені. ЄС створив структури, процедури прийняття рішень і набув оперативного досвіду різнопланової діяльності, розгорнувши 139 дипломатичних представництв, провівши майже 30 місій та операцій різного характеру на трьох континентах [197, с. 3]. Створено розгалужену систему інституційного управління з розробки політики і забезпечення зовнішніх дій ЄС, який отримав представництва в провідних світових і регіональних міжнародних інституціях (ООН, «Група восьми/семи», НАТО, АСЕАН тощо). Укладено угоди про торгівлю, партнерство та асоціацію, врегулювання проблем безпеки з великою кількістю держав Європи, Азії, Африки та обох Америк, Тихоокеанського басейну [198, с. 47-48]. Водночас СЗППБ завжди була проблемною сферою функціонування ЄС, що зумовлювалося рядом факторів:

1) об'єктивна складність поєднання інтересів держав. Гасло ЄС «Єдність в різноманітті» залишалося актуальним. Постійно відчувалася відсутність єдиного стратегічного бачення розвитку СЗППБ на довгострокову перспективу, складність механізмів прийняття рішень, нехтування учасниками інтеграції, наданими їм інституційно-юридичними можливостями і відсутність політичної волі до їх втілення (приклад – норми щодо «постійного структурного співробітництва» у сфері безпеки досі нереалізовані);

2) посилення відцентрових тенденцій, що стало особливо помітно на фоні політичної та економічної кризи в ЄС. За оцінками А. Мартинова, під впливом посилення євроскептицизму країни об'єднання все частіше ставлять на перше місце власні інтереси, внаслідок чого «ЄС як ціле набагато менше суми його складових» [199, с. 198];

3) перманентний дефіцит стратегічних ресурсів внаслідок неготовності і небажання держав ЄС вкладати ресурси у спільні проекти, що посилюється на фоні скорочення фінансування дипломатичних і військових видатків на національному рівні (приклад – реакція держав ЄС на події «Арабської весни» у 2010 – 2011 рр);

4) значне відставання ЄС від США по усьому комплексу військових ресурсів зумовило його підпорядковане становище і залежність від НАТО. Для порівняння, у 2012 році військові видатки США склали 682 млрд. дол., 26 держав-учасниць СПБО ЄС (крім Данії) – 189,6 млрд. дол., з них Великої Британії – 60,8 млрд. [200, с. 2; 201, с. 4];

5) США традиційно намагаються контролювати і стримувати європейські амбіції у сфері зовнішньої політики і безпеки;

6) внаслідок глобальних змін світової рівноваги сил після появи нових центрів впливу і змін у міжнародних інтересах США Європа змушена все більше переймати на себе відповідальність за свою безпеку і безпеку найближчої периферії, але вона виявилася до цього неготовою. Знакові міжнародні конфлікти початку XXI ст. (війни в Афганістані та Іраку 2002 – 2003 рр., російсько-грузинський конфлікт 2008 р., події «Арабської весни» і військова кампанія в Лівії 2011 р., громадянська війна в Сирії, російсько-український конфлікт), як і попередні прояви кризи системи міжнародних відносин кінця XX ст., показали нездатність ЄС без США виступати єдиним впливовим політичним центром сили і гарантувати безпеку навіть в зоні своєї найближчої периферії [202, с. 279].

З огляду на сучасні тенденції у міжнародних відносинах і процесах європейської інтеграції для розвитку СЗППБ існують такі головні виклики – послаблення економічних позицій ЄС і посилення відцентрових тенденцій у зовнішній політиці держав-членів. Третім викликом СЗППБ став процес виходу Великої Британії зі складу Європейського Союзу (т. зв. «Brexit»). Оприлюднене після переможних для консерваторів парламентських виборів у травні 2015 р. рішення уряду щодо проведення референдуму про стосунки Британії з ЄС стало однією з центральних подій політичного життя Європи (і не тільки) [203, с. 94]. У той час, коли лідери ЄС на саміті Європейської Ради в Брюсселі 28 червня 2015 р. обговорювали перспективи СЗППБ, Д. Кемерон переймався проблемами організації референдуму. Як наслідок в «Національній стратегії безпеки та оборони» Сполученого Королівства 2015 року не передбачено

подальшої участі Королівських Збройних Сил у військових операціях Європейського Союзу [204, с. 53]. У передвиборчому маніфесті консерваторів 2015 року ішлося про необхідність реформування ЄС. КПВБ заперечувала поглиблення євроінтеграції, приєднання до євро і створення європейської армії [205, с. 72-73]. Останній пункт був включений до програми консерваторів у відповідь на заклик президента Єврокомісії Ж.-К. Юнкера до створення європейської армії [206]. У Д. Кемерона зберігалася віра в можливість реформування ЄС відповідно до британської моделі «Спільного ринку», поштовх до якого міг дати референдум про членство держави в Євросоюзі. Лондон фактично вимагав заміни Лісабонського договору. У маніфесті участь королівства в розвитку СЗППБ окремо не визначалася.

Лейбористи в своєму маніфесті виступили із застереженнями щодо референдуму, акцентуючи увагу переважно на економічних втратах від можливого виходу з ЄС. ЛПВБ розглядала членство в НАТО і ЄС як головні механізми захисту національних інтересів країни на міжнародному рівні. Однак про участь Великої Британії в СЗППБ ЄС також не йшлося [207, с. 74]. Натомість лише ліберальні демократи традиційно декларували найбільш активну підтримку СПБО ЄС, ставлячи її за важливістю попереду двосторонніх відносин Британії з ключовими регіональними партнерами у питаннях безпеки [208, с. 145]. Водночас вони також не відмовлялися від планів проведення референдуму у випадку передачі Брюсселю значних повноважень. Порівняння передвиборчих програм провідних політичних партій загалом засвідчило відсутність належної уваги і нехтування британським політикумом можливостями участі країни в СЗППБ.

Хоча питання зовнішньої політики і безпеки завжди були актуальними для Великої Британії, проблеми СЗППБ не стояли в центрі уваги дискусії. Усім в Європі було очевидно, що вихід Сполученого Королівства послабить ЄС. Водночас висловлювалися прогнози, що без Британії ЄС зміг би стати у перспективі більш згуртованим і впливовим [209, с. 2]. Як зазначає Д. Фіотт,

для Франції і Німеччини питання зовнішньої політики і безпеки не були «червоною лінією», за яку вони не могли б перейти в ході дебатів про перегляд умов членства Британії в ЄС [210]. Тим більше, що європейська оборона де-факто розвивалася як міждержавна сфера кооперації. Під час переговорів з керівництвом інституцій ЄС і провідних держав-членів упродовж листопада 2015 – лютого 2016 р. Д. Кемерон не вимагав перегляду умов участі держави у СЗППБ, але відкидав поглиблення політичної інтеграції загалом. Британська сторона прагнула як мінімум законсервувати поточний стан участі держави в Спільноті і закріпити можливість диференційованої інтеграції за умов її подальшого поглиблення. Поступки Великій Британії, надані договором з ЄС від 20 лютого 2016 р., які закріплювали особливий статус держави в об'єднанні і відмову від участі у політичній інтеграції, здавалося задовольнили як її уряд, так і європейських партнерів. Однак домовленості не дали ефекту. Хоча прем'єр-міністр напередодні закликав громадян проголосувати за членство Британії в Європейському Союзі, але більшість учасників (майже 52%) 23 червня 2016 р. не підтримала його позиції. Девід Кемерон увійшов в історію Великої Британії як прем'єр-міністр, який зруйнував баланс взаємин держави з Євроспільнотою, що існував від 1973 року.

Результати референдуму і відставка Д. Кемерона 13 липня 2016 р. відкрили перед Великою Британією та ЄС новий період в історії їх непростих відносин. Триває перехідний період переговорів щодо умов виходу королівства зі складу об'єднання. У планах Лондона продовження співпраці з європейськими партнерами в питаннях зовнішньої політики і безпеки. Однак при декларованому прагненні побудови «глобальної Британії» перспективи співпраці держави з Європейським Союзом залишаються невизначеними.

До виходу з ЄС Лондон продовжує свою попередню лінію на захист власних інтересів, намагаючись блокувати не вигідні для себе політичні процеси. Це засвідчила реакція британської сторони на заклик європейських колег (керівництва інституцій ЄС і ФРН) до розробки спільної стратегії подальших відносин з США після доволі несподіваної перемоги на

президентських виборах 2016 р. Д. Трамп. Глава Форін офісу Б. Джонсон спільно з французьким колегою відмовився брати участь в екстремному засіданні міністрів закордонних справ держав Союзу з питань відносин з США 14 листопада 2016 р. в Брюсселі. Такий крок засвідчив черговий розкол з проблем зовнішньої політики в рядах ЄС. Очікувано інертно-негативною стала реакція уряду Великої Британії на заклики Верховного представника ЄС з питань зовнішньої політики і безпеки Ф. Могеріні до розвитку кооперації у сфері СПБО, зокрема, чергової спроби створення постійного Оперативного штабу збройних сил об'єднання, створення якого по суті далі блокується британською стороною [211, с. 6; 212]. Вихід держави з ЄС може посилити ЄСЗД, діяльність якої щодо консульського захисту громадян Спільноти також блокувалася Лондоном. Водночас ЄСЗД і система СЗППБ втратять британських спеціалістів, які відіграли важливу роль у розвитку дипломатичних можливостей Євросоюзу.

Отже, зважаючи на політико-правову природу та об'єктивні умови розвитку СЗППБ, зокрема, чисельність держав-членів ЄС, ця сфера функціонування об'єднання ніколи не стане втіленням класичної інтеграції. Правові зміни, внесені Лісабонським договором, вказують на те, що ЄС у сфері зовнішньої політики і безпеки прямує до формування структури міжнародного спеціалізованого агентства наддержавного характеру, покликаного сприяти формуванню спільноти безпеки новітнього зразка. Нормативні зміни щодо СЗППБ стали результатом чергового компромісу інтересів суб'єктів інтеграційного процесу, відповідали британській стратегії євроінтеграції і політики безпеки, що втім не забезпечило позитивного вирішення питання про збереження членства країни в Європейському Союзі.

Позиція британської сторони у процесі підготовки Лісабонського договору ЄС у 2006 – 2007 рр. засвідчила стійку тенденцію до зниження активності Сполученого Королівства у сфері розвитку СЗППБ, що проявилася, зокрема, у період правління уряду Г. Брауна (2007 – 2010 рр.). Ускладнення відносин Великої Британії з ЄС періоду правління урядів Д. Кемерона (2010 – 2016 рр.)

проявилось також в участі держави у зовнішній і безпековій політиці об'єднання, розвиток якої розглядався євроскептичними консерваторами як загроза державному суверенітету. Скорочення залучення Британії до СЗППБ і ставка уряду на розвиток двосторонньої міждержавної співпраці за рамками механізмів Європейського Союзу свідчили про підготовку британським керівництвом до відмови від участі у відповідних структурах об'єднання.

Висновки до розділу 3

У період правління уряду Дж. Мейджора Велика Британія намагалася відшукати місце в новоствореному Європейському Союзі. Саме з посиленням європейського напрямку зовнішньої політики Сполученого Королівства на початку 1990-х рр розпочався період його активного балансування між відносинами з США (атлантизмом) та ЄС (європеїзмом). Велика Британія намагалася загальмувати процеси європейської політичної інтеграції, звести її до міждержавної співпраці. Ставка Лондона на ЗЄС як військову опору Європейського Союзу дозволила тимчасово відкласти складне питання про надання об'єднанню безпекових та оборонних можливостей. Компромісний і неконкретний характер Маастрихтського договору в частині СЗППБ та її невизначені перспективи задовольняли британське керівництво. Результати нормативної фіксації СЗППБ вписувалися в британську стратегію вибірково-секторальної інтеграції і міждержавної кооперації за інтересами. Велика Британія виступала за сильну Європу, але без надміру впливових наднаціональних структур управління. Її уряд прагнув зберегти традиційні підходи до зовнішньої політики і системи європейської безпеки, намагаючись вписати їх у нову європейську систему координат. Успіх британського бачення СЗППБ став однією з причин незавершеності розбудови цього сегмента Європейського Союзу.

В ході перманентного процесу вдосконалення інституційно-правової бази Європейського Союзу на етапі прийняття Амстердамського договору у 1997 –

1999 рр. уряд Т. Блера виявив політичну волю до зміни історичної ролі країни в європейській інтеграції, замінивши політику крайнього євроскептицизму останніх років правління уряду Дж. Мейджора на політику прагматичного єврооптимізму, що мала мету забезпечити королівству провідні позиції в регіональній політиці. Прикладом такої еволюції стало коригування підходів Лондона до розбудови СЗППБ. Прихід до влади лейбористів 1 травня 1997 р., підписання Амстердамського договору 2 жовтня 1997 р., укладення французько-британської Спільної декларації з європейської безпеки 3 грудня 1998 р. ознаменували завершення формально-юридичного і за змістом традиціоналістського періоду в історії участі Британії у СЗППБ ЄС (1990 – 1997 рр.) та початок її еволюційно-прогресивного періоду (1998 – 2003 рр.).

Завдяки трансформаціям європейської політики Великої Британії і за сприяння Лондона наприкінці ХХ ст. відбулися такі історичні реформи в системі політичного устрою об'єднаної Європи, як юридичне закріплення формування оборонної складової ЄС, передача об'єднанню оперативних функцій і механізмів ЗЄС, створення сил швидкого реагування і поліцейських сил кризового реагування, започаткування системи співробітництва Євросоюзу і НАТО тощо. Уряд Т. Блера зняв вето Британії на застосування процедури голосування кваліфікованою більшістю голосів в Раді ЄС з питань зовнішньої політики (щодо спільних позицій і спільних дій), схвалив застосування механізму поглибленого співробітництва держав об'єднання у сфері зовнішньої політики і безпеки. Ці зміни в європейській політиці Великої Британії відкрили шлях для формування автономного оборонного виміру євроінтеграції та ефективнішої зовнішньої політики ЄС. Водночас в ході складної міжнародної дискусії другої половини 1990-х рр. лейбористський уряд Великої Британії виконав роль провідника новітньої американської (неоатлантичної) стратегії безпеки за допомогою активного використання проєвропейської риторики. Це відповідало ідеологічно оновленій стратегії «сполучного моста» між Європою і США, узгоджувалося з концепцією «третього шляху» у зовнішній політиці королівства. Активізація європейського напрямку зовнішньої політики

Сполученого Королівства загалом стала тактичним кроком, а не концептуальною зміною її стратегії.

Упродовж періоду підготовки Конституційного договору ЄС роль Великої Британії в розвитку європейської політичної інтеграції була неоднозначною. Уряд лейбористів продовжив активну європейську політику у напрямі формування зовнішньополітичних і військово-цивільних механізмів ЄС, скеровуючи їх в русло тісного партнерства з США і НАТО. Однак війна в Іраку та надактивна участь в ній Великої Британії засвідчили можливість британського політикуму пожертвувати інтересами держави на європейському напрямі на угоду союзницьких відносин з США. Розкол в ЄС і НАТО, формування планів військово-політичної коаліції держав Західної Європи без Британії засвідчили кризовий період (2003 р.) в історії участі держави у СЗППБ ЄС [213, с. 47; 214, с. 48]. Британське керівництво використало політичний розкол в ЄС для послаблення політичних опонентів і нав'язування власної позиції щодо СЗППБ.

Активна роль королівства в європейській політиці після іракської кампанії 2003 року ознаменувала початок нового періоду в історії участі у СЗППБ ЄС, який визначаємо як реалістичний або прагматично-функціональний (2004 – 2010 рр.). Характер участі британської сторони в розробці «спрощеного» договору ЄС зустрів неоднозначні оцінки. Гордону Брауну вдалося зберегти для Британії особливий статус в ЄС, але динамізм участі у СЗППБ був втрачений. З набранням чинності Лісабонським договором 1 грудня 2009 р. і завершенням правління лейбористів у травні 2010 р. завершився прагматично-функціональний період участі Великої Британії у СЗППБ ЄС (2004 – 2010 рр.) [216, с. 654].

Правління урядів консерватора Д. Кемерона (2010 – 2016 рр.) можна охарактеризувати як скептично-інерційний період для участі Великої Британії у СЗППБ та загалом членства в Європейському Союзі. Хоча британське керівництво використовувало механізми ЄС для презентації своїх інтересів у світі, рівень залучення королівства до СЗППБ було істотно знижено. Уряд

Д. Кемерона порушив усталену дихотомію «європеїзм» – «атлантизм» у зовнішній політиці держави. Королівство завдяки перемозі євроскептичного популізму втратило черговий шанс на лідерство в об'єднаній Європі.

Вихід держави з ЄС стане неминучою платою за збереження цілісності системи, передбаченої Лісабонським договором. Водночас одним з його наслідків може стати послаблення впливу об'єднання у міжнародних відносинах. Після виходу з ЄС політикум Британії втратить значну частку впливу на прийняття рішень в об'єднанні і більше не зможе напряду використовувати дипломатичний майданчик Союзу. Уайтхолл буде змушений вивести своїх співробітників з євроінституцій, насамперед дипломатичних і військових структур. Завершення «Brexit» також може коштувати країні стабільності на внутрішньому (невирішена проблема статусу проєвропейської Шотландії) і на зовнішньому (наприклад, проблема врегулювання статусу Гібралтару та британсько-іспанська суперечка), що обійдеться значно дорожче для збереження її територіальної цілісності, безпеки і статусу на міжнародній арені, ніж економія на внеску до союзного бюджету.

Список використаних джерел до розділу 3

1. Smith M.E. Europe's Foreign and Security Policy. The Institutionalization of Cooperation. Cambridge, New York, 2004. 291 p.
2. Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції; пер. з англ. К.: К.І.С., 2006. 696 с.
3. Mr Major's Speech to Conservative Party Conference. Blackpool, 12 October 1989 / The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page4347.html> (дата звернення: 25.11.2016).
4. Beloff M. Britain and European Union. Dialogue of the deaf. London, 1996. 172 p.
5. Seldon A. Major. A Political Life. London: Phoenix, 1998. 512 p.

6. Грубінко А.В. Формування Спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС на етапі прийняття Маастрихтського договору: позиція Великої Британії // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (історичні науки). 2012. № 6. С. 25-36.
7. Commission of the European Communities. Eurobarometer. Public opinion in the European Community. June 1990. No 33. Vol. 1: Report. 115 p.
8. Birch A.H. The British system of government. London, 1998. 308 p.
9. Капитонова Н.К. Приоритеты внешней политики Великобритании в период правления консерваторов, 1979–1997 гг.: дис. ... докт. ист. наук: 07.00.03. М., 1999. 599 с.
10. Holmes M. John Major and Europe: The Failure of a Policy Holmes M. John Major and Europe: The Failure of a Policy 1990-7 // The Bruges Group. Occasional Paper. 1997. № 28. p. 20.
11. Kavanagh D. The reordering of British politics. Politics after Thatcher. Oxford, 1998. 280 p.
12. Liberal Democrat election manifesto, 1992. Changing Britain for good / Political Science Resources. Politics and Government mainly in the UK and the USA. URL: <http://www.politicsresources.net/area/uk/man/libdem92.htm> (дата звернення: 08.06.2016).
13. The Intergovernmental Conference (IGC) on Political Union. 1990 / The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). European Studies. URL: <http://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/41064ebf-f33a-4a01-9f09-b8aabc156811> (дата звернення: 06.04.2016).
14. Commons Sitting of 18 December 1990. European Council (Rome) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 18 December. 1990. Series 6. Vol 183. с. 174.
15. Northcott J. The Future of Britain and Europe. London, 1995. 371 p.
16. Conclusions of the Rome European Council (14 and 15 December 1990) // The 'Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). Innovating European

- Studies. URL: http://www.cvce.eu/obj/conclusions_of_the_rome_european_council_14_and_15_december_1990-en-7524b7cb-7538-4283-a831-da2b7357813a.html (дата звернення: 24.07.2016).
17. 1992 Conservative Party General Election Manifesto. The Best Future for Britain / Conservative Party Manifestos. URL: <http://www.conservativemanifesto.com/1992/1992-conservative-manifesto.shtml> (дата звернення: 19.04.2016).
  18. Deighton A. On the Cusp: Britain, Maastricht and European Security. San Domenico, 1997. 22 p.
  19. Mr Major's Speech to European Democratic Union Conference. Below is the transcript of Mr Major's speech to the European Democratic Union Conservative Party Leaders' Conference, given on Thursday 12th September 1991 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page950> (дата звернення: 16.04.2016).
  20. Peters D. Constrained Balancing: The EU's Security Policy. London, 2010. 264p.
  21. Commons Sitting of 1 November 1991. Foreign Affairs and Defence // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 01 November 1991. Series 6. Vol 198. cc. 118-187.
  22. Mr Major's Joint Press Conference with Mr Andreotti. Below is Mr Major's press conference with Mr Andreotti, held in Rome on Wednesday 27th November 1991 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page504.html> (дата звернення: 03.05.2016).
  23. Commons Sitting of 20 November 1991. European Community (Intergovernmental Conferences) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 20 November 1991. Series 6. Vol 199. c. 269.
  24. Treaty on European Union // Official Journal of the European Union. C 191. 29 July 1992. pp. 0001-0110.

25. The Intergovernmental Conference (IGC) on Political Union. 1990 / The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). European Studies. URL: <http://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/41064ebf-f33a-4a01-9f09-b8aabc156811> (дата звернення: 06.04.2016).
26. Commons Sitting of 11 December 1991. European Council (Maastricht) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 11 December 1991. Series 6. Vol 200. с. 860.
27. Романова О.В. Зовнішньополітичні стратегії Франції, Німеччині і Великобританії у контексті розвитку й імплементації СЗБП ЄС: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Одеса, 2008. 181 с.
28. Лобанов Р.О. Проблемы внешней политики, безопасности и обороны в деятельности Европейского союза: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2005. 268 с.
29. Тихова В.В. Формирование Общей внешней политики и политики безопасности Европейского Союза (1992 – 2004 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. М.: МГИМО(У)МИД России. 2006. 233 с.
30. Forster A. Britain and the Maastricht Negotiations. London, 1999. 211 p.
31. Крушинський В.Ю. Британська Європа чи європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. 214 с.
32. Seldon A. Major. A Political Life. London: Phoenix, 1998. 512 p.
33. Mr Major's Press Conference in Maastricht. Below is the text of Mr Major's press conference in Maastricht on Wednesday 11th December 1991 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page532.html> (дата звернення: 23.05.2016).
34. Mr Major's Commons Statement on the 1991 European Council Meeting at Maastricht. Below is Mr Major's statement made in the House of Commons on 11th December 1991 on the European Council held at Maastricht // The Rt Hon

- Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page860.html> (дата звернення: 05.06.2016).
35. Очканов С.А. Роль Великобритании в развитии внешнеполитической и военно-политической интеграции в Западной Европе (1979-1990 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. Томск, 2011. 222 с.
  36. Bindi F., Shapiro J. EU Foreign Policy: Myth or Reality? // *The Foreign Policy of the European Union Assessing Europe's Role in the World* / ed. F. Bindi. Washington: Brookings Institution Press, 2010. pp. 339-348.
  37. Яковенко Н.Л. Велика Британія в міжнародних організаціях. К.: Київський університет, 2011. 400 с.
  38. Make Europe Work for You. Labour's Election Manifesto for the European Elections. London, 1994. 32 p.
  39. Commons Sitting of 4 November 1992. European Communities (Amendment) Bill // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 04 November 1992. Series 6. Vol 213. cc. 283-385.
  40. 1992 Conservative Party General Election Manifesto. The Best Future for Britain / Conservative Party Manifestos. URL: <http://www.conservativemanifesto.com/1992/1992-conservative-manifesto.shtml> (дата звернення: 19.04.2016).
  41. Історія європейської інтеграції від Римської імперії до європейського Союзу: монографія / І.В. Яковюк, Т.М. Анакіна, О.Я. Трагнюк, Т.В. Комарова; за ред. І.В. Яковюка. К.: Ред. журн. «Право України», 2012. 208 с.
  42. Document 4b/39. Decision of the Informal Meeting of the European Council, Luxembourg, 8 April 1991 // *European Foreign Policy. Key Documents* / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 337.
  43. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: історія і засади функціонування. К.: Знання, 2012. 751 с.

44. Document 4b/63. Declaration on the Situation in Yugoslavia, Extraordinary European Political Cooperation Ministerial Meeting, The Hague, 5 July 1991 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. pp. 362-363.
45. Sharp J.M. British policy in Bosnia 1991–1995 // Journal of European Integration History. 2004. Volume 10. Number 1. pp. 117-138.
46. Bronitsky J. British foreign policy and Bosnia: The rise of Islamism in Britain, 1992-1995. London, November 2010. 36 p.
47. Лист Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії С. Комісаренка Першому заступнику міністра закордонних справ України Тарасюку Б.І. № 49/26-441 від 01.06.1995 // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 48. Арк. 22-23.
48. Журкин В.В. Военная политика Евросоюза. М.: Международные отношения: Институт Европы РАН, 2014. 256 с.
49. Document 4a/25. The New Transatlantic Agenda, Signed at the EU-US Summit, Madrid, 3 December 1995 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. pp. 294-297.
50. Document 3/6. Declaration by the Western European Union Council of Ministers' Extraordinary Meeting with the States of Central Europe, Bonn, 19 June 1992 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. pp. 211-212.
51. You can only be sure with the Conservatives. The Conservative Manifesto 1997. London, 1997. 56 p.
52. Морозов А.М. Факторы формирования политики Великобритании в отношении ЕС: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04. М., 2008. 185 с.
53. Mr Major's Speech in Leiden. 7th September 1994 / The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page1123.html> (дата звернення: 14.07.2016).

54. White Paper on the 1996 Intergovernmental Conference. Volume II. United Kingdom // European Parliament. 18 September 1996. URL: http://www.europarl.europa.eu/igc1996/pos-en_en.htm#top (дата звернення: 26.07.2016).
55. Intergovernmental Conference (White Paper). The Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs (Mr. Malcolm Rifkind) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 12 March 1996. Series 6. Vol. 273. cc. 785-803.
56. Harnisch S., Lautz A. The Intergovernmental Conference in 1997 – Coalition-Building and Institutional Reform in the European Union. Tier, 17th April 1997. 43 p.
57. Garden T. Europe a Strategic Power? Lille, 1 April 1999. URL: <http://www.ukdf.org.uk/assets/downloads/assets/writings/articles/older/Europe.html> (дата звернення: 24.04.2016).
58. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії С. Комісаренка Начальнику Управління Європи та Америки МЗС України А.Г. Пономаренку. № 49/26-780 від 18.12.1996 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 68. Арк. 129.
59. Великобритания: эпоха реформ / под ред. Ал. А. Громько. М.: Весь Мир, 2007. 536 с.
60. Western European Union. WEU Contribution to the European Union Intergovernmental Conference of 1996, WEU Council of Ministers. Madrid, 14 November 1995. Brussels, 1995. pp. 25-26.
61. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії С. Комісаренка Начальнику Управління політичного аналізу і планування МЗС України І.Ю. Харченку. № 49/26-575 від 13.09.1996 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 68. Арк. 113.

62. Grant Ch. Can Britain lead in Europe? London: Centre for European Reform, 2002. 90 p.
63. Speech by the Prime Minister Tony Blair at Lord Mayor's banquet. Friday 10th November 1997 // A National Archives. 10 Downing Street. Tony Blair archive. URL:<http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20070701080624/http://www.pm.gov.uk/output/Page1070.asp> (дата звернення: 22.12.2015).
64. Крушинський В. Амстердамський договір, що змінює Договір про Європейський Союз, і Велика Британія // Науковий вісник Дипломатичної академії України. К., 2003. Вип. 9. С. 86-96.
65. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts (97/c 340/01) // Official Journal of the European Union. C 340. 10/11/1997. pp. 0001-0144.
66. EU fails to decide how best to decide // The Guardian. 1997. 17 June.
67. Данилов Д. Формирование общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Июль-сентябрь 1997 г. Вып. 10. URL http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_10 (дата звернення: 28.01.2017).
68. Commons Sitting of 18 June 1997. European Council (Amsterdam) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 18 June 1997. Series 6. Vol. 296. c. 313.
69. Lords Sitting of 16 February 1998. European Communities (Amendment) Bill // Hansard – House of Lords debates. House of Lords Historic Hansard for debates from 1803-2005. HL Deb 16 February 1998. Series 5. Vol. 586. cc. 12-118.
70. Make the difference. The Liberal Democrat Manifesto 1997. URL: <http://www.politicsresources.net/area/uk/e97/man/ld97man.htm> (дата звернення: 24.10.2016).
71. Make the difference. The Liberal Democrat Manifesto 1997. URL: <http://www.politicsresources.net/area/uk/e97/man/ld97man.htm> (дата звернення: 24.10.2016).

72. Strategic Defence Review. Presented to Parliament by the Secretary of State for Defence by Command of Her Majesty. July 1998. London, 1998. Cm. 3999. 390p.
73. Whitman R.G. Amsterdam's unfinished business? The Blair government's initiative and the future of the Western European Union. Paris, January 1999. 29 p.
74. Jazwinski K. The Role of Britain in the Development of the ESDI and the Transatlantic Link. Warsaw, 2000. 35 p.
75. Грубінко А.В. Позиція Великої Британії з питань майбутнього Західноєвропейського Союзу (90-ті роки ХХ ст.) // Університет. 2009. № 5 (31). С. 47-56.
76. Oakes M. European Defence: From Pörschach to Helsinki. London, 21 February 2000. Research Papers 00/20. 48 p.
77. Informal European summit Pörschach, 24-25 October 1998 // From St-Malo to Nice. European defence: core documents / compiled by M. Rutten. Paris, 2001. Chaillot Papers 47. pp. 1-3.
78. Howorth J. Saint-Malo plus five: an interim assessment of ESDP // Notre Europe. Policy papers № 7. November 2003. 36 p.
79. Mathiopoulos M., Gyarmati I. Saint Malo and Beyond: Toward European Defense // The Washington Quarterly. 1999. Vol. 22. No 4. pp. 65-76.
80. Andreani G. Europe's military revolution / Andreani G., Bertram Ch., Grant Ch. London: Centre for European Reform, 2001. 86 p.
81. European Council Council. Cologne, 3-4 June 1998 // From St-Malo to Nice. European defence: core documents / compiled by M. Rutten. Paris, 2001. Chaillot Papers 47. pp. 41-45.
82. British-Italian Summit. 19-20 July 1999 // From St-Malo to Nice. European defence: core documents / compiled by M. Rutten. Paris, 2001. Chaillot Papers 47. pp. 46-47.
83. Крушинский В.Ю. Формирование позиции Великобритании по вопросу европейского военного сотрудничества // Англия на постимперском

- пространстве: уроки для России и Европы Материалы «круглого стола» (Москва, Институт Европы РАН, 23 мая 2003 г.). Доклады Института Европы / отв. ред. Ал.А. Громько. М., 2003. № 126. С. 35-48.
84. Blair's Britain, 1997–2007 / ed. by A. Seldon. Cambridge, 2007. 690 p.
85. Грубінко А.В. Велика Британія біля витоків європейської політики безпеки і оборони: роль, пріоритети, суперечності // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наук. праць. К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2009. Вип. 87. Ч. II. С. 18-28.
86. Блер Т. Шлях / пер. з англ. К.: Темпора, 2011. 848 с.
87. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Першому заступнику міністра закордонних справ України У.Є. Бершеді. № 49/26-951*ін від 14.10.1999 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 142. Арк. 135.
88. Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / пер. с англ. М.: Альпина Пабlisher, 2003. 504 с.
89. Яковенко Н. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. К.: Науковий світ, 2003. 227 с.
90. Громько Ал.А. Политическая модернизация Великобритании: от вестминстерской к плюральной модели демократии. М.: Институт Европы РАН, 2005. 87 с.
91. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Начальнику II Територіального управління МЗС України К. Тимошенку. 4244/424-110-1281 від 27.11.2001 р. Інформація про виступ Прем'єр-міністра Великої Британії Т. Блера в Інституті європейських досліджень у м. Бірмінгем // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. №194. Арк. 171-174.
92. Dover R. The Prime Minister and the Core Executive: A Liberal Intergovernmentalist Reading of UK Defence Policy. Formulation 1997-2000 //

- British Journal of Politics and International Relations. 2005. No 7(4). pp. 508-522.
93. Мартинов А. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу: проблеми формування та перспективи реалізації (90-ті роки ХХ століття) // Людина і політика. 2001. № 5. С. 35-48.
94. Blair T. Our responsibilities do not end at the Channel // Independent. 1999. 14 February.
95. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у європейській політичній інтеграції: між атлантизмом та європеїзмом // Європейські історичні студії. 2015. № 1. С. 6-17.
96. Данилов Д. Формирование механизма общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Июнь-август 2000. Вып. 21. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_21 (дата звернення: 24.10.2016).
97. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Начальнику II Територіального управління МЗС України К. Тимошенку. 4244/424-110-1281 від 27.11.2001 р. Інформація про виступ Прем'єр-міністра Великобританії Т. Блера в Інституті європейських досліджень у м. Бірмінгем // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. №194. Арк. 172.
98. Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, signed at Nice, 26 February 2001 – Contents // Official Journal of the European Union. C 080. 10/03/2001. pp. 0001-0087.
99. Report presented to the Nice European Council // From St-Malo to Nice. European defence: core documents / compiled by M. Rutten. Paris, 2001. Chaillot Papers 47. pp. 212-222.

100. Капитонова Н.К. Великобритания в конце XX – начале XXI века: от консерваторов к лейбористам. М.: МГИМО(У) МИД России, 2003. С. 90-91.
101. Commons Sitting of 11 December 2000. Foreign Affairs and Defence // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 11 Decemder 2000. Series 6. Vol. 359. с. 372.
102. 2001 Conservative Party General Election Manifesto. Time for Common Sense. URL:<http://www.conservativemanifesto.com/2001/2001-conservative-manifesto.shtml> (дата звернення: 06.12.2016).
103. British Prime Minister Tony Blair's speech to the Polish Stock Exchange in Warsaw. 6 October 2000 // EU Observer. 29 May 2001. URL: <https://euobserver.com/news/2450> (дата звернення: 13.03.2016).
104. European Council Goteborg, 15-16 June 2001. Presidency report to the Goteborg European Council on European Security and Defence Policy // From Nice to Laeken. European defence: core documents / complited by M. Rutten. Chaillot Papers No 51. Volume II. Paris, April 2002. pp. 38-39.
105. Commons Sitting of 22 June 2001. Foreign affairs and defence // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 22 June 2001. Series 6. Vol. 370. с. 281.
106. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Начальнику II Територіального управління МЗС України К.В. Тимошенко. № 4244/424-115-687 від 27.06.2001 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 194. Арк. 97-98.
107. Britain's role in Europe. Prime Minister's speech to the European Research Institute. 23 November 2001 // A National Archives. 10 Downing Street. Tony Blair archive. URL <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20070701080624/http://www.pm.gov.uk/output/Page1673.asp> (дата звернення: 24.12.2015).
108. Special meeting of the General Affairs Council. Brussels, 12 September 2001. Declaration by the European Union and Council Conclusions // From Nice to

- Laeken. European defence: core documents / compiled by M. Rutten. Chaillot Papers No 51. Volume II. Paris, April 2002. p. 143-145.
109. Monaco A. The Rapid Reaction Force: The EU takes stock // *European Security Review*. December 2001. No 9. 98 p.
110. Presidency Conclusions of the Laeken European Council (14 and 15 December 2001). Laeken Declaration on the future of the European Union (15 December 2001) // *Bulletin of the European Union*. 2001. No 12. pp. 21-22.
111. Commons Sitting of 17 December 2001. Foreign affairs and defence // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 17 December 2001. Series 6. Vol. 377. c. 20.
112. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Державному секретарю з питань європейської інтеграції МЗС України О.О. Чалому. №6124/3-110/1-209 від 25.03.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 230. Арк. 21.
113. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Державному секретарю з питань європейської інтеграції МЗС України О.О. Чалому. №6124/3-110/1-93 від 31.01.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 230. Арк. 8.
114. PM: A clear course for Europe. 28 November 2002 // A National Archives. 10 Downing Street. Tony Blair archive. URL: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20070701080624/http://www.pm.gov.uk/output/Page1739.asp> (дата звернення: 25.12.2015).
115. Ministry of defence. The Strategic Defence Review: A new chapter. Presented to Parliament by The Secretary of State for Defence By Command of Her Majesty, July 2002. London, 2002. 29 p.
116. «A Europe for its citizens» – lecture by the Foreign Secretary, Jack Straw, Royal Institute of international affairs, Chatham House, London, Friday 27 July 2001 / European Commission Official Website. URL: <http://ec.europa.eu/dorie/file>

- Download.do;jsessionid=zKMGxconOVC_d-eYdmq55qd6ua7EbZN7cV9I_AkghCIhhCOALhUD!-898031139?docId=183791&cardId=183791 (дата звернення: 24.02.2015).
117. Eurobarometer 57. First results 2002 // From Laeken to Copenhagen. European defence: core documents / compiled by J.-Y. Haine. Paris, Volume III. pp. 54-55.
118. Данилов Д. Общая внешняя политика и политика безопасности // Европейский Союз: факты и комментарии. Декабрь 2002 г. – февраль 2003 г. Вып. 31. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_31 (дата звернення: 05.10.2016).
119. Грубинко А.В. Последствия войны в Ираке 2003 года для участия Великобритании в европейской военно-политической интеграции // Scientific Achievements 2015. Prague: Publishing Center of The International Scientific Association «Science & Genesis», 2015. Volume 2. pp. 193-197.
120. Гончар Б., Гончар Ю. Іракське питання і трансатлантичні відносини на початку ХХІ століття // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2006. Вип. 85-86. С. 4-6.
121. Vache I., Nugent N. Europe // Blair's Britain, 1997-2007 / ed. by A. Seldon. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. pp. 529-550.
122. European Council – Presidency statement on Iraq. Athens, 16 April 2003 // From Copenhagen to Brussels. European defence: core documents / compiled by A. Missiroli. Chaillot Papers No 67. Vol. IV. Paris, December 2003. pp. 353-354.
123. O'Sullivan J. Blair vs. Chirac // National Review. 2003. 24 March. URL: <http://www.nationalreview.com/article/206299/blair-vs-chirac-john-osullivan> (дата звернення: 14.07.2015).
124. Riddell P. Europe // The Blair's Effect / ed. by A. Seldon, D. Kavanagh. Cambridge: Little, 2005. pp. 362-383.

125. Commons Sitting of 18 March 2003. Iraq // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 18 March 2003. Series 6. Vol. 401. cc. 760-858.
126. Валуев А.В. Европейское направление внешней политики Великобритании при новых лейбористах: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. СПб., 2007. 188 с.
127. Grant Ch. Blair's five wars // Prospect Magazine. 2003. 20 October. URL: <http://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/blairsfivewars> (дата звернення: 24.09.2016).
128. European defence meeting – «Tervuren». Brussels, 29 April 2003 // From Copenhagen to Brussels. European defence: core documents / compiled by A. Missiroli. Paris, December 2003. Chaillot Papers No 67. Volume IV. pp. 76-80.
129. Grant Ch. Resolving the rows over ESDP. Opinion. London: Centre for European Reform, October 2003. 3 p.
130. Commons Sitting of 12 May 2003. European Rapid Reaction Force // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 12 May 2003. Series 6. Vol. 405. C. 8-10.
131. Franco-British summit. London, 24 November 2003 // From Copenhagen to Brussels. European defence: core documents / compiled by A. Missiroli. Chaillot Papers No 67. Volume IV. Paris, December 2003. pp. 280-282.
132. UK International Priorities. A Strategy for the FCO. Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign & Commonwealth Affairs by Command of Her Majesty. December 2003. London, 2003. 62 p.
133. A Secure Europe in a better world. European Security Strategy. Brussels, 12 December 2003. 14 p.
134. Лист Тимчасового повіреного України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії І.В. Прокопчук Державному секретарю з питань європейської інтеграції МЗС України О.О. Чалому. №6124/3-110/1-1272 від 23.10.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 230. Арк. 195.

135. Lords Sitting of 16 September 2003. European Security Strategy // Hansard – House of Lords debates. House of Lords Historic Hansard for debates from 1803-2005. HL Deb 16 September 2003. Series 5. Vol. 652. c. 763.
136. Commons Sitting of 15 December 2003. European Council // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 15 December 2003. Series 6. Vol. 415. cc. 1319-1336.
137. European Convention. Brussels, 18 July 2003. Draft Treaty establishing a Constitution for Europe // From Copenhagen to Brussels. European defence: core documents / compiled by A. Missiroli. Paris, December 2003. Chaillot Papers No 67. Volume IV. pp. 397-422.
138. Blair A. The United Kingdom and Constitutional Treaty. Leading from withing // The Rise and Fall of the EU's Constitutional. Leiden, 2008. 560 p.
139. Straw J. By invitation // The Economist. 2004. 8 July.
140. Menon A. Britain and the Convention on the Future of Europe // International Affairs. October 2003. Volume 79. Issue 5. pp. 963-978.
141. A Constitutional Treaty for the EU. The British Approach to the European Union Intergovernmental Conference 2003. Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs by Command of Her Majesty. September 2003. Norwich, 2003. 59 p.
142. Commons Sitting of 21 June 2004. European Council // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 21 June 2004. Series 6. Vol. 422. cc. 1079-1096.
143. Грубінко А.В. Позиція Великої Британії з питань зовнішньої політики і політики безпеки ЄС на етапі прийняття Конституційного договору (2001–2005 рр. // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К.: Гілея, 2017. Вип. 118 (3). С. 147-150.
144. Мартиненко П.Ф. Європейський Союз: реформування через Конституцію // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Випуск 10. Частина II / за заг. ред. М.А. Кулінича, Л.С. Тупчієнка, В.Г. Ціватого. К., 2004. С. 70-91.

145. European Union Treaty establishing a Constitution for Europe. Luxembourg, 2005. 482 p.
146. Ladzik J. A European diplomatic service? // European Policy Brief. The Federal Trust. Jan 2006. Issue 20. URL: http://fedtrust.co.uk/wp-content/uploads/2014/12/Policy_Brief20.pdf (дата звернення: 26.04.2017).
147. Putting Britain First. The Conservative European Manifesto. European Elections 10th June 2004. London, 2004. 25 p.
148. UK Presidency of the Council July-December 2005. Presidency priorities / The T.M.C. Asser Institute. URL: <http://www.asser.nl/upload/eel-webroot/www/documents/UKKEUPresidency2005.pdf>
149. Are you thinking what we're thinking? It's time for action. Conservative election manifesto 2005. London, 2005. 28 p.
150. Данилов Д. Общая внешняя политика и политика безопасности // Европейский Союз: факты и комментарии. Март-май 2005 г. Вып. 40. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_40 (дата звернення: 21.01.2017).
151. Дилеммы Британии: поиск путей развития: монография / под ред. Ал.А. Громько (отв. ред.), Е.В. Ананьевой. М.: Весь Мир, 2014. 480 с.
152. Посельський В. Бюджет консолідації // ZN, UA. 2005. 23 грудня. URL: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/byudzheth_konsolidatsiyi.html (дата звернення: 14.05.2017).
153. Зверева Т.В. Внешняя политика современной Франции: монография. М.: Канон+, 2014. 344 с.
154. Active Diplomacy for a Changing World. The UK's International Priorities. Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs by Command of Her Majesty. March 2006. London, 2006. 59 p.
155. Lunn J., Miller V., Smith B. British foreign policy since 1997 // House of Commons Library, Research Paper 09/56, 23 June 2008. 123 p.

156. Eurobarometer. Public opinion in the European Union. October 1997. Report number 47. Brussels, 1997. 73 p.
157. Eurobarometer 66. Public opinion in the European Union. Autumn 2006. National Report. United Kingdom. Brussels, 2006. 66 p.
158. Bulmer S. Britain and European Integration / ed. by B. Jones, D. Kavanagh, M. Moran, Ph. Norton. Politics UK. 6th edn. London, 2006. pp. 808-827.
159. The Reform Treaty. The British Approach to the European Union. Intergovernmental Conference, July 2007. Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs. By Command of Her Majesty July 2007. London, 2007. 37 p.
160. The Treaty of Lisbon amending the Treaty Establishing the European Union and the Treaty Establishing the European Community, including the Protocols and Annexes, and Final Act with Declarations Lisbon, 13 December 2007. London: TSO (The Stationery Office), Treaty Series No. 7 (2010). 296 p.
161. Грубінко А.В. Вплив Великої Британії на реформування зовнішньої політики й політики безпеки ЄС на етапі прийняття Лісабонського договору (2006-2009 рр.) // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. 2017. № 4 (353). С. 108-113.
162. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union – Consolidated version of the Treaty on European Union – Protocols – Declarations annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference which adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007. Tables of equivalences // Official Journal. С 326. 26/10/2012. pp. 0001-0390.
163. Кавешников Н. Лиссабонский договор: как меняется Европейский Союз // Перспективы. 22.12.2009. URL: http://www.perspectivy.info/oykumena/politika/lissabonskij_dogovor_kak_menajetsa_jevrolejskij_sojuz_2009-12-22.htm (дата звернення: 12.03.2016).

164. Foreign Policy Aspects of the Lisbon Treaty Third Report of Session 2007–08. House of Commons Foreign Affairs Committee. 20 January 2008. London, 2008. 112 p.
165. Government Response to the Foreign Affairs Committee Report on «Foreign Policy Aspects of the Lisbon Treaty» (Third Report of Session 2007-08) Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs by Command of Her Majesty February 2008. 19 p.
166. Speech by the Prime Minister Tony Blair at Lord Mayor's banquet. Friday 10th November 1997 // A National Archives. 10 Downing Street. Tony Blair archive. URL: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20070701080624/http://www.pm.gov.uk/output/Page1070.asp> (дата звернення: 22.12.2015).
167. Андреева Т.Н. Британская стратегическая культура между европеизмом и атлантизмом на рубеже XX – XXI веков // *Европеизм и атлантизм в политике стран Европейского Союза* / отв. ред. Н.К. Арбатова. М.: ИММО РАН, 2009. С. 45-65.
168. Council of the European Union. Brussels, 11 December 2008. Declaration on strengthening capabilities // Council of the European Union. Official Web-site, 2008. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/esdp/104676.pdf (дата звернення: 27.10.2016).
169. Menon A. Europe's Last Chance Saloon // *E-International Relations*. 2013. 28 July. URL: <http://www.e-ir.info/2013/07/28/europes-last-chance-saloon/> (дата звернення: 11.10.2016).
170. Мартинов А. Еволюція Балканської політики Європейського Союзу (1989–2009 рр.) // *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвідомчий збірник наукових праць* / відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. Вип. 18. С. 107-122.
171. Грубінко А.В. Європейська політика Великої Британії у партійно-політичному вимірі: консервативні традиції з ліберальним відтінком // *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць* (Серія:

- Історія, міжнародні відносини). Тернопіль: ТНПУ, 2010. Вип. 5. Ч. 1. С. 159-165.
172. The Conservative Manifesto 2010. London, 2010. pp. 113-114.
173. Грубінко А.В. Європейська політика Великої Британії в контексті проблем та перспектив розвитку СЗППБ ЄС (2010-2014 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. 41. С. 175-181.
174. A new covenant for our armed forces and their families. The Conservative Armed Forces Manifesto 2010. London, 2010. 20 p.
175. The Liberal Democrats View of Defence and Security Policy // Royal United Services Institute (RUSI). 21 April 2010. URL: <https://rusi.org/commentary/liberal-democrats-view-defence-and-security-policy>
176. The Coalition: Our programme for government. London, 2010. 36 p.
177. Грубінко А.В. Європейська політика Великої Британії після приходу до влади коаліції консерваторів і ліберальних демократів // Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність «Історія». Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. Вип. 15. С. 117-140.
178. Commons Sitting of 03 June 2010. European Affairs / Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 2010-2017. HC Deb 03 June 2010. Series 6. Vol. 510. с. 600.
179. Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review. London, 2010. p. 59.
180. Britain's Foreign Policy in a Networked World. The Foreign Secretary, William Hague, gave the following speech outlining the Government's vision for UK foreign policy on 1 July 2010 / Government of the United Kingdom. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/britain-s-foreign-policy-in-a-networked-world--2> (дата звернення: 29.04.2016).
181. Biscop S. The UK and European defence: leading or leaving // International Affairs. 2012. No 88:6. pp. 1297-1313.

182. UK–France Summit 2010 Declaration on Defence and Security Co-operation. Tuesday 2 November 2010 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/news/uk-france-summit-2010-declaration-on-defence-and-security-co-operation> (дата звернення: 09.10.2016).
183. Ben J. Franco-British military cooperation: a new engine for European defence? Paris, 2011. 54 p.
184. Британці хочуть вийти з ЄС, Меркель є найбільш популярним політиком Європи, – соціологи / i-Press.ua. 05.06.2013. URL: http://ipress.ua/news/brytantsi_hochut_viyty_z_yes_a_merkel_ie_naybilsh_populyarnym_politykom_yevropy__sotsiology_21178.html (дата звернення: 14.03.2015).
185. Авдєєнко О.О. Еволюція відносин Великої Британії зі Співдружністю націй (1991–2013 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. 44. Том 2. С. 123-128.
186. Syria crisis: France and Britain move a step closer to arming rebels // The Guardian. 2013. 14 March.
187. Гудалов Н.Н. Политика Европейского союза по разрешению палестино-израильского конфликта на современном этапе: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04. С.-Пб., 2015. 289 с.
188. Годованюк К.А. Общая внешняя политика ЕС и дилеммы британской дипломатии // Современная Европа. 2012. № 2. С. 71-81.
189. О’Делл М.А. Внешняя политика Великобритании на Ближнем Востоке (XVIII-XXI вв.) дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. М., 2016. 233 с.
190. Palestinian resolution fails at UN Security Council // The Daily Mail. 2014. December 31.
191. David Cameron’s European Council statement. 26 November 2012 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/david-camerons-european-council-statement> (дата звернення: 15.03.2016).
192. Rettman A. UK champions own diplomacy over EU «action service» // EU observer. 5 May 2011. URL: <https://euobserver.com/foreign/32271> (дата звернення: 17.03.2015).

193. UK naval base in Bahrain «will improve security» / BBC News. 2015. 1 November. URL: <http://www.bbc.com/news/uk-34691912> (дата звернення: 17.05.2017).
194. Brexit: impact across policy areas. London: House of Commons Library, Briefing paper. 26 August 2016. Number 07213. 196 p.
195. Towards a European Global Strategy. Securing European influence in a Changing World. 28 May 2013. URL: http://www.iai.it/sites/default/files/egs_report.pdf (дата звернення: 15.12.2016).
196. European Council December 2013: David Cameron's press conference. Prime Minister's Office, 10 Downing Street and The Rt Hon David Cameron MP. 20 December 2013. Brussels. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/european-council-december-2013-david-camerons-press-conference> (дата звернення: 4.04.2016).
197. Preparing the December 2013 European Council on Security and Defence. Final Report by the High Representative/Head of the EDA on the Common Security and Defence Policy. Brussels, 15 October 2013. 27 p.
198. Тэвдой-Бурмули А., Абрамова М. ЕС и внешний мир // Европейский Союз: факт и комментарии. 2013. Вып. 74. Октябрь-декабрь. С. 47-52.
199. Мартинов А.Ю. Відносини Євросоюзу і НАТО: історичні уроки // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л.М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 19. С. 191-201.
200. Trends in world military expenditure, 2012. SIPRI, April 2013. 8 p.
201. Defence Data 2012 / edited by E. Platteau. Brussels: European Defence Agency, 2013. 32 p.
202. Грубінко А.В. Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990-2016 рр.): монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. 640 с.
203. Грубінко А. Участь Великої Британії у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки ЄС як прояві глобалізації в контексті процесу «Brexit» //

- Globalizacja droga ku przyszłości / red. M. Kolecka, J. Zimny. Stalowa Wola, 2017. C. 88-100.
204. National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015. A Secure and Prosperous United Kingdom. Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty. November 2015. London, 2015. 95 p.
205. The Conservative party Manifesto 2015. London, 2015. 82 p.
206. Balzli von B., Jungholt Th., Schiltz Ch., Tauber A. Kommissionschef Juncker fordert eine EU-Armee // Welt. 08.03.2015. URL: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article138169533/Kommissionschef-Juncker-fordert-eine-EU-Armee.html>
207. Britain can be better. The Labour Party Manifesto 2015. London, 2015. 85 p.
208. Liberal Democrats. Manifesto 2015. Stronger Economy, Fairer Society. Opportunity for Everyone. London, 2015. 158 p.
209. Oliver T. A European Union without the United Kingdom. The geopolitics of a British exit from the EU // LSE Ideas. Strategic update 16.1. February 2016. 21 p.
210. Fiott D. Britain's EU referendum and European defence // European Geostrategy. 10th May 2015. URL: <http://www.europeangeostrategy.org/2015/05/britains-eu-referendum-and-european-defence/> (дата звернення: 15.04.2017).
211. Bond I., Besch S., Gostyńska-Jakubowska A., Korteweg R., Mortera-Martinez C., Tilford S. Europe after Brexit Unleashed or undone? London, April 2016. 15 p.
212. Emmott R. UK ambivalence over new EU military command centre irks allies – diplomats // Reuters. MAY 15, 2017. URL: <https://uk.reuters.com/article/uk-britain-eu-defence/uk-ambivalence-over-new-eu-military-command-centre-irks-allies-diplomats-idUKKCN18B1EC>
213. Грубінко А.В. Спільна зовнішня та безпекова політика ЄС як актуальний предмет європейських наукових студій (на прикладі Великої Британії) // Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали V

Всеукраїнської наукової конференції (Тернопіль, 23-24 грудня 2009 р.).
Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. Ч. II. С. 46-47.

214. Грубинко А.В. Последствия войны в Ираке 2003 года для участия Великобритании в европейской военно-политической интеграции // Scientific Achievements 2015. Prague: Publishing Center of The International Scientific Association «Science & Genesis», 2015. Volume 2. pp. 193-197.
215. Grybinko A. The historical periods of participating Great Britain in Common Security and Defens Policy of EU // British Journal of Science, Education and Culture. London, 2015. No. 1 (7) (January-June). Volume III. pp. 651-657.

РОЗДІЛ 4.

ВПЛИВ ВІДНОСИН ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ З СТРАТЕГІЧНИМИ ПАРТНЕРАМИ НА РОЗВИТОК ЗОВНІШНЬОЇ І БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

4.1. Позиції Великої Британії, Франції і ФРН щодо розвитку Спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС

Кожна держава у процесі творення своєї зовнішньої політики під впливом конкретних обставин формує систему пріоритетних партнерів, які в сучасній дипломатії, науковій та політико-прикладній лексиці прийнято називати терміном «стратегічні партнери». Система таких партнерів у кожної з них зазвичай формується під впливом об'єктивних географічних, історичних, культурних та політико-економічних обставин і є реально необхідною для реалізації життєвих інтересів розвитку держави. При цьому їх перелік не завжди залежить від обов'язкової нормативної фіксації, а радше визначається практичним історичним досвідом міжнародної взаємодії. Такий досвід наявний у Великої Британії. Упродовж віків країна формувала когорту своїх стратегічних партнерів, у тісній взаємодії з якими утверджувалася на зовнішній арені як впливова держава. До таких історичних партнерів Британії варто віднести держави Західної Європи (Францію і Німеччину) та США. Вони, з огляду на непересічну роль і значення в історії Великої Британії, є стратегічними партнерами королівства у процесі участі в євроінтеграції, формуванні і реалізації СЗППБ ЄС.

Функціонування Європейського Союзу за своєю природою і структурою відобразило спробу узгодити і поєднати складний конгломерат інтересів його суб'єктів (держав-членів, спільних інституцій, політичних та економічних груп впливу). Головною особливістю і проблемою розвитку політичної інтеграції Євроспільноти завжди була надмірна залежність від різних інтересів держав-членів, що детермінує ефективність дій об'єднання на міжнародній арені. Це особливо помітно у таких надчутливих до державного суверенітету сферах, як

зовнішня політика, безпека та оборона. Тому важливо дослідити особливості участі Великої Британії у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки Європейського Союзу в контексті співпраці з двома іншими історично провідними учасниками об'єднання – Францією і Німеччиною. Усі три держави з огляду на геополітичні характеристики, традиції зовнішньої політики, міжнародний вплив, дипломатичні і військові можливості утвердилися як визнані головні суб'єкти європейської регіональної політики, авторитетні учасники міжнародних відносин, лідери Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики і безпеки. Вони єдині в об'єднанні сприймаються як глобальні суб'єкти системи міжнародних відносин. Їх позиція і рівень взаємодії є визначальними чинниками політичної інтеграції і міжнародного впливу ЄС.

Під час характеристики ролі означених держав у процесі розвитку СЗППБ ЄС використано неофіційний термін «велика трійка», який є широко вживаним у зарубіжній і вітчизняній науково-аналітичній літературі (зустрічаються варіанти «європейська трійка», «трійка» ЄС) і несе відповідне смислове навантаження [1, с. 644; 2, с. 21; 3, с. 190; 4; 5, с. 116]. При цьому варто врахувати позиції інших держав-членів Європейського Союзу щодо розбудови СЗППБ, насамперед Італії, яка стала однією з його засновниць, за своїми об'єктивними показниками розвитку посідає чільне місце в об'єднанні.

Сучасний статус, місце і роль згаданих держав в системі міжнародних відносин, особливості їх політики щодо європейської інтеграції мають витоки у повоєнній геополітичній конфігурації. Після Другої світової війни спільною рисою для усіх трьох стала втрата першорядних позицій у світовій політиці і скочування до рівня провідних держав другого рангу. В основі їх зовнішньої політики перебувало прагнення віднайти своє місце в нових геополітичних умовах з амбіціями досягнення лідерських позицій в регіональній політиці. На ендегенному (регіональному) рівні ці пошуки супроводжувалися системою взаємодії за схемою суперництво-кооперація за інтересами. При цьому, якщо в економічній сфері така кооперація була більш тісна і стабільна між Францією та Західною Німеччиною, то у сфері політики безпеки – між Францією і

Великою Британією. Основними стратегічними ресурсами останніх двох держав стали наявність ядерної зброї, збережена система впливу в колишніх колоніях, значні дипломатичні і військово-політичні ресурси, членство в Раді Безпеки ООН і НАТО. Водночас у питаннях збереження стратегічного впливу НАТО і США в Європі, з економічних та загальнополітичних питань євроінтеграції часто більш стійким і стабільним було британсько-німецьке партнерство. Основним лейтмотивом налагодження співпраці у цих форматах стало посилення власних позицій і намагання стримати зростання міжнародного впливу один одного.

Моральний тягар призвідника світової війни, втрата державної єдності, обмеження зовнішньої політики і оборони внутрішнім законодавством та контролем західних союзників, передача командування збройними силами до штабу НАТО і перебування на території країни численних західних військ зумовили неможливість Західної Німеччини стати провідним політичним гравцем в Європі. Як зазначає С. Кондратюк, до 1990 року пріоритетом європейської політики ФРН було досягнення національної єдності в умовах єдиної Європи [6, с. 7]. Активне залучення до євроінтеграції стало логічним наслідком післявоєнного обмеження ФРН діяти на міжнародній арені лише через міжнародні організації та інститути. Тому в основі зовнішньополітичної стратегії держави була концепція «подвійного включення» – поєднання партнерства з США і членство в НАТО із залученням до євроінтеграції.

За таких обставин основну роль у формуванні нової архітектури європейської політики у біполярний період відігравали Франція і Велика Британія. Хоча дві держави були природними партнерами у формуванні системи регіональної безпеки, співмірні за своїми оборонним ресурсами і політичним впливом, їх стратегічні підходи до європейської інтеграції мали суттєві відмінності. Французько-британська Дюнкерська угода 1947 р. розпочала процес інтеграції західноєвропейських держав у сфері безпеки. Британія і Франція стали ініціаторами формування європейських колективних військово-політичних форумів – Організації Брюссельського договору (1948 р.)

і Європейського оборонного союзу (1952 р.) відповідно. Франція запропонувала політичне, економічне і військове об'єднання держав Західної Європи, самостійне від США. Однак Велика Британія розвивала військові можливості в системі НАТО, знехтувавши пропозиціями Франції про розвиток ядерної співпраці. Єлисейський договір 1963 року заклав основи домінування французько-німецького тандему у сфері зовнішньої політики і безпеки на регіональному рівні. Це стало однією з причин прагнення Лондона здобути членство в ЄЕС, поява в якому Британії перекреслила сподівання на французько-німецьку гегемонію в Західній Європі [7, с. 21].

Франція як апологет європейської інтеграції намагалася реалізувати амбіції національної величі через проект ЄЕС, в якому бачила механізм контролю за Німеччиною. Концепція голлізму лягла в основу особливої позиції держави щодо розбудови європейської безпеки, в основі якої перебувала мультилатералістська ідея «Європа – третя сила» в системі біполярного світоустрою. Накладення дворазового вето де Голлем на вступ Британії в ЄЕС, вихід Франції з військових структур НАТО у 1966 році стали прямим наслідком боротьби за стратегію автономізації європейських структур безпеки та оборони.

Ініціатива Лондона щодо створення єврогрупи НАТО у 1968 році, однією із завдань якої було нівелювати прагнення adeptів автономної європейської оборони створити альтернативні структури безпеки в Європі, засвідчила спробу Британії втілити свої претензії на роль лідера Західної Європи [8, с. 185]. Погляди французького і британського керівництва на структуру європейського об'єднання були близькими – заперечення федералізму і примат міждержавного співробітництва. Це відрізняло їх від поглядів інших держав ЄЕС, зокрема Німеччини. Хоча в плані стратегії розбудови системи європейської безпеки та інших питань Велика Британія отримувала більше розуміння у співпраці з ФРН.

Політика «розрядки» 1980-х років сприяла активізації інтересу Великої Британії і Франції до проблем регіональної безпеки. У кожній з держав були свої інтереси. Велика Британія через обмежену реанімацію ЗЄС прагнула переконати США у можливості Західної Європи здійснювати дієвий вклад у

гарантування власної безпеки. Франція розглядала відродження цієї організації як тимчасовий захід на шляху створення європейських оборонних ресурсів за рамками НАТО [9, с. 51-52]. Під час саміту Європейської Ради в Мілані у червні 1985 р. канцлер ФРН Г. Коль і президент Франції Ф. Міттеран висунули проект Договору про Європейський Союз, який передбачав проведення погодженої зовнішньої та оборонної політики. Спротив британського уряду став одним з факторів компромісу держав ЄЕС, які зійшлися на прийнятті змін до базового Римського договору у формі Єдиного європейського акта.

Вагоме значення для прогресу ідей автономної європейської політики безпеки і оборони відіграло налагодження французько-німецької військово-політичної співпраці, останні перепони для якої були зняті у 1984 році з припиненням обмежень ФРН на виробництво звичайних видів озброєнь. Керівництво Франції дало безпрецедентну обіцянку партнерам консультуватися на випадок потреби у застосуванні стратегічної зброї [10, с. 451]. У 1988 році створено міждержавну Раду безпеки і оборони, спільну бригаду (з 1992 року – корпус). Згодом його доповнили підрозділи інших держав (Бельгія, Іспанія, Люксембург) і розширили до Єврокорпусу (1995 р.).

Кардинальні зміни в системі міжнародних відносин на рубежі 1980 – 1990-х років змусили кожна з держав шукати шляхи адаптації до нових міжнародних реалій. Зросло значення їх співпраці. Найбільш знаковою проблемою було об'єднання Німеччини. Стримано-негативна реакція Франції і Великої Британії на об'єднання Німеччини виявила збереження першості державних інтересів у міжнародних відносинах в дусі «Realpolitik». Лідери обох держав остерігалися посилення Німеччини, яка після об'єднання стала найсильнішою державою в Європейському Союзі [11]. Єдиним механізмом стримування німецького впливу став розвиток європейської інтеграції.

Помірковано-консервативні позиції Британії щодо євроінтеграції посилили претензії Франції на лідерство в Європі за умови тісного партнерства з Німеччиною. ФРН могла запропонувати дієву участь в політичній та економічній інтеграції. З огляду на історико-ментальні стереотипи та

обмежений територіально-оборонний характер військ ця держава претендувала на роль «цивільної потуги». В часи «холодної війни» ФРН мала найбільшу армію серед держав НАТО, але Основний закон дозволяв використовувати її лише для оборони [12, с. 87]. Після об'єднання Німеччина позбулася зовнішньополітичних обмежень в рамках політики «нормалізації». Бундесверу надано можливість діяти за кордоном. Вперше це відбулося у складі миротворчої місії в Боснії, а першу після Другої світової війни повноцінну бойову операцію німецькій війська провели у складі міжнародної коаліції держав НАТО в Югославії у 1999 році.

ФРН зайняла своєрідну проміжну позицію щодо побудови європейської системи безпеки [13, с. 11]. Вона передбачала активну участь в розбудові ЄПБО/СПБО як військово-політичної складової ЄС та європейської «опори» НАТО. ФРН розглядав ЄС як геополітичну силу світового масштабу і вбачав у СПБО інструмент для зміцнення європейської єдності [14, с. 53]. Берлін влаштував наявний своєрідний «status quo» в регіоні, за якого СПБО покликане доповнити Альянс. На території країни зберігалися американські і британські війська. Берлін намагався показово займати позицію «в тіні» французько-британських політичних і безпекових ініціатив, що частково пояснюється своєрідною французько-німецькою неформальною угодою, за якою Франція визнає німецьку перевагу в економічних питаннях інтеграції при визнанні німецькою стороною її формального лідерства в політичній сфері. С. Лен охарактеризував Німеччину як «неохочого лідера ЄС» у сфері зовнішньої політики і безпеки [15, с. 13]. Це пояснюється практикою післявоєнних обмежень її зовнішньої політики. Однак такий умовний розподіл ролей в сучасних умовах втратив сенс. Послаблення міжнародного впливу Франції, вихід Британії з ЄС, активізація зовнішньої політики Німеччини у період правління А. Меркель вивели ФРН на лідерські позиції в ЄС.

Традиційно низький рівень німецьких зовнішньополітичних амбіцій мав відносний характер та від часу об'єднання держави усе більше ставав умовним. Це підтвердив міжнародний резонанс навколо одностороннього визнання ФРН

наприкінці 1991 року незалежності Хорватії і Словенії всупереч позиції США і європейських партнерів. Черговим знаковим проявом німецьких міжнародних амбіцій стала різка антивоєнна позиція щодо Іраку у 2003 році. Динамізму ЄПБО ЄС надав берлінський неформальний саміт лідерів держав «великої трійки» (вересень 2003 р.), на якому досягнуто домовленостей щодо надання можливостей ЄС планувати і проводити військові операції без підтримки НАТО. У 2010 році Берлін став ініціатором створення антикризових заходів в рамках ЄПБО («Гентський процес»).

Незгода із стратегічними планами Вашингтона в Іраку призвела до фіксації пріоритету французько-німецького альянсу у сфері безпеки і переваги європейського вектора зовнішньої політики ФРН над трансатлантичним. Основні міжнародні інтереси держави в Європі реалізувалися насамперед під прикриттям політики ЄС [16, с. 13]. Це стосувалося посилення німецького впливу в Центрально-Східній Європі, на Балканах і пострадянському просторі через Європейську політику сусідства і програму Східноєвропейського партнерства. Доволі успішна комплексна система неофіційного міждержавного співробітництва Німеччини, Франції і Польщі під назвою «Веймарський трикутник», започаткована у 1991 році, що мала на меті поширити вплив двох провідних держав ЄС на Схід Європи, після певного застою була актуалізована в грудні 2010 р. в частині військової співпраці між державами («Веймарська ініціатива») [17]. До неї прагнуть приєднатися інші держави ЄС, зокрема, Італія. Доводиться констатувати, що Велика Британія не спромоглася створити жодної схожої багатосторонньої регіональної системи міждержавної кооперації, яка б працювала в тому числі на зміцнення її позицій у Євроспільноті. Як прихильник розширення ЄС уряд ФРН позиціонував себе основним партнером держав Балкан у справі набуття членства, посилюючи свій економічний і політичний вплив [18]. Німеччина відігравала провідну роль у політиці Європейського Союзу щодо Росії. Берлін займав активну позицію у співпраці з Москвою, але з 2014 року у зв'язку з російсько-українським конфліктом став прихильником антиросійських санкцій.

У порівнянні з Німеччиною для Франції розпад системи біполярного протистояння мав більше негативні наслідки, адже державі довелося переорієнтувати зовнішню політику від усталеної системи відносно незалежного функціонування в рамках біполярної системи координат і лідерства в євроінтеграційних процесах до пошуків статусу в нових геополітичних умовах. В основі зовнішньополітичної стратегії Франції збережено концепцію «Європи-потуги», невід'ємним елементом якої є створення автономних від НАТО військово-політичних ресурсів і зменшення впливу США в Європі. Для Франції Європа є способом повернути колишню велич [19, с. 184]. Наявність ядерних та інших видів озброєнь за умови проатлантичної позиції Британії і обмежень ФРН зробили Францію природнім лідером інтеграції у сфері безпеки та оборони. «Біла книга з питань оборони» 1994 року в системі пріоритетних механізмів гарантування національної безпеки Франції показово відводила для НАТО третє місце після співпраці з іншими державами і ЗЄС. Однак її керівництву довелося примиритися з продовженням домінування Альянсу в системі європейської безпеки і неухильним зменшенням власного впливу на міжнародні процеси. В грудні 1995 р. на саміті Північноатлантичної ради Франція оголосила про часткове повернення до військових структур НАТО, що не підміняло завдання розбудови автономної європейської системи безпеки [20, с. 15].

Після зміни уряду у 1997 році Велика Британія, стурбована консолідацією французько-німецького тандему, прагнула уникнути другорядних ролей при розробці політики ЄС у сфері безпеки, пішла на певні поступки. Французько-британська декларація, підписана в Сен-Мало 3-4 грудня 1998 р. зафіксувала довгоочікуване примирення інтересів «європеїстів» і «атлантистів» з проблем європейської безпеки. Обидві держави в умовах посилення Німеччини і зацікавлення США у передачі частини не основних функцій з гарантування безпеки Європи самим європейцям пішли на прагматичний компроміс, причому в обхід інституцій ЄС. Державний міністр Форін офісу у справах Європи К. Ваз 20 жовтня 1999 р. під час візиту до Парижа назвала Францію найважливішим

союзником Британії в Європі [21, арк. 140]. Домовленість дозволила Парижу частково реалізувати політичні амбіції і закласти основи реалізації проекту військової автономії ЄС.

Черговим виявом незгоди французів щодо політики США і розподілу впливу в системі євроатлантичної співпраці став протест проти війни в Іраку. Виступивши проти американської односторонньої політики, Франція прагнула утвердитися як європейський лідер і стимулювати регіональну оборонну ідентичність [22, с. 8]. Підтвердженням цьому стали ініціативи розвитку ЄПБО, висунуті Парижем на саміті в Тюрверені 29 квітня 2003 року. Хоча нездійсненність більшості пропозицій була очевидною, їх оприлюднення дало очікуваний ефект – Велика Британія швидко повернулася до діалогу.

Надалі Франція намагалася узгоджувати власну лінію щодо посилення СЗППБ ЄС з позиціями регіональних партнерів. Двосторонній саміт в Лондоні (листопад 2003 р.) засвідчив постіракське зближення позицій сторін у питаннях безпеки. Велика Британія і Франція були головними фінансовими донорами ЄПБО, адже разом забезпечували близько 2/3 оборонного бюджету ЄС [23, с. 6]. Жак Ширак ще у 1995 році зазначав, що французько-німецькі відносини є необхідними для будівництва Європи, але недостатніми без участі Великої Британії [24]. Трестороннє зближення проявилось у спільній розробці програми розвитку ЄПБО «Головна ціль – 2010», формуванні механізму «структурного співробітництва». Головні напрацювання тресторонньої співпраці були включені у текст Конституційного договору 2004 року. Однак провал його ратифікації применшив амбіції Парижа.

Коригування зовнішньополітичних підходів Франції відбулося за президенства Н. Саркозі (2007 – 2012 рр.). В основі його зовнішньої політики перебувала модифікована голлістська модель, спрямована на тактичне зближення з США і НАТО, що мало мету посилити європейську складову євроатлантичної системи співпраці. Повернення Франції до структур НАТО у 2009 році відображало вимушену корекцію її зовнішньої політики і прагнення

«європеїзувати Альянс» в умовах слабкості СЗППБ ЄС. Черговий амбітний французький проект з поглиблення СПБО, висунутий на рівні Євросоюзу під час дебатів по новому договору у 2007 році, залишився на рівні декларації Ради ЄС від 9 грудня 2008 року. Керівництво Франції запропонувало перерозподілити обов'язки з фінансування оборони ЄС на усіх членів об'єднання. Європейський Союз повинен був поступово утвердитися в ролі глобального гаранта безпеки у співпраці з ООН, НАТО і Африканським Союзом. Ініціативи Н. Саркозі варто розглядати як продовження давньої ідеї Франції про перетворення Євроспільноти у самостійний «полюс сили» [25].

У порівнянні з Францією і ФРН зовнішньополітична стратегія Великої Британії у постбіполярний період зазнала найменших змін. В європейській політиці королівства можемо стверджувати про зміну тактичних підходів, а не стратегії. Сполучене Королівство ніколи не розглядало участь в євроінтеграції як пріоритет зовнішньої політики і головну можливість гарантування свого міжнародного впливу. Британську стратегію участі в євроінтеграції можна охарактеризувати фразою М. Тетчер: «... Європейський Союз потребує нас більше, ніж ми потребуємо його» [26, с. 428]. Такий підхід став продовженням одного з головних історичних підходів зовнішньої політики держави, відомого як намагання «вдарити сильніше своїх можливостей». Керівництво країни, віддавши ініціативу у формуванні механізмів євроінтеграції французько-німецькому тандему, обрало стратегію стримування амбіцій партнерів по ЄС, діючи на випередження.

Домовленості в Сен-Мало 1998 року свідчили про зближення позицій Великої Британії і Франції – лідерів Європи у військовій сфері, ядерних держав, які єдині в Західній Європі володіли здатністю здійснювати військові операції за межами континенту [27, с. 44]. Їх двостороння військова співпраця на час зустрічі в Сен-Мало досягла значних результатів. Для прикладу, у 1992 році створено спільну постійну Комісію з ядерної доктрини і політики, яка займалася розробкою спільних концепцій ядерного стримування [28, с. 12]. Під час боснійського конфлікту на початку 1990-х років обидві держави тісно

співпрацювали як учасники Контактної групи з колишньої Югославії. В Боснії діяли англійсько-французькі об'єднані сили швидкого реагування. У 1994 році прийнято рішення про створення спільного військово-повітряного командування з метою покращення взаємодії ВПС в гуманітарних і миротворчих операціях [29, с. 145]. У 1998 р. після приєднання Німеччини й Італії воно отримало назву «Європейська повітряна група». Звернення керівництва держав до Європейської Ради в листопаді 1999 р. про створення СШР ЄС і рішення британського уряду виділити представників до командних структур Єврокорпусу стали квінтесенцією цього етапу французько-британських ініціатив з розвитку ЄПБО.

Успіх британсько-французьких починань на загальноєвропейському рівні не передбачав кардинальних змін в усталених стратегічних підходах обох держав до розвитку євроінтеграції. Насамперед ідеться про Велику Британію, керівництво якої своїми діями на міжнародній арені постійно підтверджувало стратегічну першорядність коаліції з США. Тоні Блер заперечив можливість створення повноцінної європейської армії під час підготовки Ніццького договору ЄС у 2000 році. В Лондоні розглядали США в ролі незмінного гаранта європейської безпеки, а ЄПБО – як додатковий елемент системи трансатлантичної співпраці.

Іракська криза виявила неготовність і нездатність авангарду ЄС взяти відповідальність за втілення проекту європейської політичної та оборонної спільноти. Водночас вона продемонструвала необхідність постійної комунікації на рівні держав «великої трійки». У процесі розробки Конституційного договору ЄС вони взяли курс на зближення позицій з метою посилення свого міжнародного впливу, реалізуючи концепцію «багатошвидкісної інтеграції». До інтересів Британії входило закріплення позаінституційної співпраці в рамках СЗППБ і проатлантичної лояльності ЄПБО. Т. Блер у 2002 році запропонував створити Раду Безпеки ЄС за участю трьох держав, яка мала стати керівним органом Союзу між засіданнями Європейської Ради та обмежити владу Єврокомісії. Запровадження посади Міністра закордонних справ і Президента

ЄС, залежних від Ради повинно було вивести СЗППБ з-під її повноважень. Однак Єврокомісія та інші держави ЄС відкинули ці ідеї.

Розробка Конституційного договору ЄС проходила в атмосфері суперечок суб'єктів процесу. Такі новели, як запровадження процедури голосування кваліфікованою більшістю в Раді ЄС у сфері СЗППБ, створення механізмів поглибленої співпраці для ЄПБО засвідчили амбівалентність позиції «великих держав», які під гаслами поглиблення інтеграції прагнули зберегти свій вплив на міжнародну політику. Лісабонський договір містив традиційний пункт про необхідність узгодження співпраці країн ЄС із зобов'язаннями в рамках НАТО і фактичне відсторонення від СЗППБ Європейської Комісії та Суду ЄС [30, с. 46]. Це задовольнило інтереси насамперед Великої Британії і Франції.

Політика урядів Д. Кемерона щодо європейської інтеграції і стосунків з ЄС внесла додаткові проблеми у розвиток СЗППБ ЄС. Прем'єр-міністр і очолювана ним консервативна партія сповідували послідовний курс на ревізіонізм в нормативній базі і ролі держав-членів в структурі Євросоюзу. Лідери Франції, Німеччини, керівництво євроінституцій заявили про неможливість перегляду умов членства в ЄС на угоду однієї держави, що загрожувало його розколу. Незважаючи на традиційні для британської влади намагання використовувати майданчик ЄС для представлення позицій королівства на міжнародній арені, розвиток СЗППБ ЄС не входив до пріоритетів її зовнішньої політики. У «Стратегічному огляді безпеки та оборони» (жовтень 2010 р.) уперше в документах такого рівня окремо виділено розвиток оборонної співпраці з провідними європейськими країнами і членство Британії в ЄС. У параграфі 5.7. передбачено посилення відносин з Францією у сфері безпеки та оборони і збереження їх стратегічного рівня [31].

Запуск безпрецедентно амбітної програми оборонної кооперації з Францією передбачала міждержавна Декларація про співпрацю у сфері безпеки і оборони та ряд договорів, підписаних лідерами країн в Лондоні 2 листопада 2010 року. Єврооптимісти поклали на британсько-французькі домовленості надію як на потенційну основу для виведення автономної європейської

військової кооперації на якісно новий рівень, проводячи певні аналогії з декларацією Сен-Мало 1998 року. Однак широта представлених в декларації проблем не передбачала пріоритетного зосередження сторін на питаннях європейської безпеки. У документі не згадувалося про СПБО ЄС. Зафіксовано лише зобов'язання сторін заохочувати членів об'єднання до розвитку військових і цивільних засобів з метою відповіді на кризи [32].

Головним стимулом до зближення позицій обох провідних європейських держав у питаннях військово-політичної кооперації став незадовільний стан фінансово-організаційного забезпечення європейських можливостей у сфері безпеки [33, с. 359]. Однак причини активізації стратегічного партнерства були глибшими. В Лондоні ставили завдання через альянс з Парижем зберегти провідні позиції в системі європейської зовнішньої політики і безпеки. Антиєвропейська політика Д. Кемерона стимулювала пошуки американцями союзників в Європі за рамками американсько-британських відносин. Таким союзником могла стати насамперед Франція часів лояльного до Вашингтона президента Н. Саркозі. Тому британський уряд прагнув зреагувати на випередження і попередити небажану для себе коаліцію. Серед прихованих мотивів договорів – прагнення сторін підтримати паритет в регіоні в умовах посилення зовнішньополітичної активності Німеччини, намагання британського керівництва стримати посилення впливу французько-німецького тандему на регіональні процеси. В умовах втрати позицій в інтеграційних процесах Лондон переключився на історично більш прийнятний рівень двосторонніх відносин. Безпрецедентність домовленостей викликала неоднозначні висновки експертів і вчених, зокрема щодо їх значення для СПБО ЄС [34, с. 105]. Фактично французько-британська військова кооперація стала зразком «постійного структурного співробітництва». Найбільшими практичними її успіхами стали спільна військова операція в Лівії у 2011 році і міжнародні дії в Малі 2013 року.

Історичний досвід функціонування Євросоюзу доводить, що жодне вагоме рішення у сфері СЗППБ не могло бути прийняте без врахування позиції

держав «великої трійки». Для цього були об'єктивні підстави, адже на них припадало 60% військових витрат, 40% дипломатичного корпусу, найбільші мережі дипломатичних представництв по всьому світу [15, с. 4]. Велика Британія, Франція і Німеччина були абсолютними лідерами за видатками на оборону в Євросоюзі [35, с. 4]. Від погодження їх стратегічних підходів, інтересів, розробки спільних ініціатив і матеріальної підтримки залежав рівень цієї співпраці/інтеграції. Така залежність об'єктивно зумовлена слабкістю військових можливостей більшості держав ЄС, значними військово-політичними можливостями Великої Британії і Франції, що апріорі консервувало міждержавний характер СЗППБ ЄС. Зміст британсько-французьких домовленостей 2010 року відобразив досягнутий компроміс двох визначальних концепцій розвитку системи європейської безпеки і оборони на основі їх часткової конвергенції. Уряд Великої Британії пішов на максимально можливі поступки, а Франція обрала прийнятний паритет між атлантичною та європоцентричною стратегіями. Однак між сторонами залишилися неподолані стратегічні розбіжності щодо моделі розвитку військово-політичної організації ЄС, її взаємин з НАТО і США. Як зазначає французький експерт Б. Гоміс, якщо керівництво Франції сподівалося на угоди в Ланкастер хаус як механізм зміцнення ЄС у довгостроковій перспективі, то у Великій Британії прагнули показати відсутність необхідності у подальшій інтеграції в рамках СПБО [36]. Французька «Біла книга з питань оборони» 2013 року передбачає, що НАТО і СПБО ЄС є двома головними опорами військової політики Франції [37]. Для Великої Британії таке формулювання було неприйнятним.

Відхід Великої Британії від політики лідерства у сфері СЗППБ у період урядування Д. Кемерона контрастував з політикою керівництва провідних партнерів в регіоні. Договір коаліційного уряду ФРН від 27 листопада 2013 р. передбачав зобов'язання розробити нові ініціативи з метою посилити і поглибити СЗППБ ЄС. Берлін підтримав європейську інтеграцію у сфері безпеки і оборони та формування європейської армії у перспективі [38]. Судячи

з активної міжнародної політики Німеччини і зміцнення впливу в рамках СЗППБ ЄС, зокрема, через курування Центрально-Східної Європи і Балкан, Берлін в умовах європейської самоізоляції Лондона був готовий посісти позиції лідера зовнішньої політики і політики безпеки ЄС. Підтвердженням став давно ініційований німецьким керівництвом процес активного розвитку військової кооперації ФРН з державами цих регіонів. Поєднання економічної потужності з політичним впливом дає хороші шанси для посилення німецького впливу у сфері безпеки та оборони. Станом на 2016 рік Німеччина перебувала в десятці найсильніших армій світу (дев'ята позиція), поступившись серед європейських держав лише Франції і Великій Британії (п'ята і шоста позиції відповідно) [39]. ФРН докладає значні зусилля до розбудови власної армії, використовувати яку планує в коаліції з європейськими партнерами. Це особливо актуально на фоні відновлення російської агресії в Європі. Наприкінці 2016 року в умовах невизначеності зовнішньополітичного курсу новообраного президента США Д. Трампа в європейських дипломатичних колах з подачі керівництва ФРН єврочиновники вкотре заговорили про необхідність посилення СЗППБ, створення Європейського союзу безпеки та оборони з об'єднаними збройними силами [40]. Берлін перебуває на етапі остаточного усвідомлення тісного зв'язку економічної і політичної інтеграції [41].

Компаративний аналіз історичних позицій держав «великої трійки» ЄС щодо реалізації СЗППБ дає можливість зробити певні узагальнення.

Прагнення реалізувати власні міжнародні інтереси дозволили Великій Британії, Франції і Німеччині стати в авангарді розбудови системи зовнішньої політики і політики безпеки ЄС. Консенсус провідних держав об'єднання забезпечив можливість належної нормативної фіксації СЗППБ, запуску роботи ЄПБО, розширення дипломатичного впливу Європейського Союзу у світі, прийняття Європейської стратегії безпеки, укладення домовленостей ЄС і НАТО, подальшого розвитку СЗППБ. Водночас «великі» держави ЄС при прийнятті ключових рішень надають перевагу міждержавним контактам. Невід'ємною особливістю їх взаємовідносин стало намагання зменшити вплив

партнера / конкурента за рахунок періодичного посилення двосторонньої співпраці з іншим партнером/конкурентом на противагу третій стороні. Прикладом стала періодична активізація французько-британського і французько-німецького політичного та військового співробітництва. Для усіх трьох держав було притаманне прагнення утворити мережу двостороннього співробітництва з європейськими партнерами на такому рівні, який би дозволяв здійснювати політичний вплив за межами формальної інституційної структури ЄС. Далеко не всі спільні рішення мали пряме відношення до СЗППБ ЄС. Наприклад, британсько-французькі договори 2010 року, які не містили згадки про СПБО, але розглядалися як такі, що передбачають вагомні перспективи для європейської військово-політичної інтеграції [42].

Знаковими для розвитку системи європейської безпеки подіями британсько-французької співпраці у 1990-х рр. стали створення спільних об'єднаних сил швидкого реагування в Боснії, спільної військово-повітряної групи для проведення гуманітарних і миротворчих операцій (1995 р.), військово-морської британсько-французької бойової групи (1996 р.), підписання Декларації Сен-Мало (1998 р.). Відновлення Парижем ядерних випробувань у 1995 році, на відміну від протестів міжнародної громадськості, зокрема, стримано-негативної реакції Берліна, спричинило лояльну реакцію Лондона. Керівництво дипломатичних відомств обох держав від імені ЄС на рубежі 1990 – 2000-х рр. здійснювало спільні спроби посередницької діяльності у врегулювання конфліктів в країнах Африки [43, арк. 16]. Лондонські домовленості 2010 року дозволили Великій Британії і Франції стати в авангарді міжнародної військової операції НАТО в Лівії у 2011 році. Однак між сторонами залишилися неподоланими розходження у поглядах на розвиток військово-політичної організації ЄС, його взаємин з НАТО і США. Під час лівійської кампанії британський уряд наклав вето на французькі пропозиції про передачу силам ЄС проведення оперативні дії, надавши перевагу НАТО. Військово-політична кооперація Великої Британії з Францією за своїм рівнем і стратегічним значенням не могла замінити її відносин з США.

Французько-німецька співпраця у вказаній сфері мала дещо інші акценти, оскільки була зорієнтована насамперед на формування інституційних механізмів ЄС у сфері зовнішньої політики та безпеки, розробки спільних рішень і дій об'єднання на міжнародній арені. Саме цей «тандем» став ініціатором підготовки більшості нормативно-правових новацій у сфері СЗППБ, зокрема, укладення Лісабонського договору ЄС. Велика Британія зазвичай займала помірковано-стримуючу позицію, адже створення «Європипотуги» є неприйнятним і загрозливим для стійкості «особливих відносин» з США. Французько-німецькі і французько-британські відносини ґрунтувалися на відмінних засадах і мали різну функціональну спрямованість, адже усі троє дотримуються відмінних поглядів у питанні фінальних цілей і форм європейської інтеграції [44, с. 499]. Наприклад, якщо у питанні розширення євроінтеграції позиції Лондона історично були більш близькі до позицій Берліна і відзначалися ще більшим рівнем прихильності до цього процесу (концепція «розширення замість поглиблення»), то у питанні її форми (устрою) були ближчими до поглядів Парижа (концепція державного суверенітету). Відмінності у поглядах на інтеграцію політичних еліт не дали можливості трьом державам сформуваати політичне ядро Європейського Союзу.

Відносини з Німеччиною Велика Британія традиційно використовувала для стримування надмірних французьких амбіцій. Особливо активними контакти Лондона і Берліна були в часи правління Т. Блера і Г. Шредера, які налагодили систему регулярних щоквартальних особистих приватних зустрічей [45, арк. 32]. Сторони розвинули тісні контакти у сфері військово-технічної кооперації, євроатлантичного співробітництва і відігравали активну роль у відносинах Західної Європи з США. Велика Британія і ФРН напрацювали схожі позиції з проблеми розширення ЄС та політики сусідства, зокрема, програми «Східне партнерство». Однак постійно давалися взнаки перманентне суперництво за першість в ЄС на фоні посилення позицій ФРН. Двосторонні суперечності наглядно проявилися у конфліктній ситуації навколо призначення першого в історії президента Європейської Ради. Амбіційні плани Т. Блера

посісти цю посаду зустріли спротив А. Меркель, яка мала особисті антипатії, звинувативши його у голослівності підтримки євроінтеграції в часи перебування на посаді прем'єр-міністра [46, с. 346]. Як наслідок Г. Браун був змушений піти на компроміс і підтримати кандидатуру Г. Ван Ромпея в обмін на призначення баронеси К. Ештон на посаду Верховного представника ЄС із зовнішньої політики і політики безпеки. Водночас канцлер ФРН проводила послідовну лінію на утримання Великої Британії в складі Євросоюзу. Одним з мотивів цього був політичний та економічний розрахунок щодо збалансування впливу в об'єднанні держав Півдня Європи і посилення впливу на них Франції. Співпрацюючи з Великою Британією, яка не схвалює сильні європейські військові можливості, Німеччина зуміла підірвати зусилля Франції, спрямовані на перетворення СПБО ЄС на належний військово-експедиційний механізм [47]. Загалом між А. Меркель і Д. Кемероном налагодився конструктивний діалог. Однак відмова Лондона приєднатися до «Європ-плюс Пакту» зі стабілізації фінансової ситуації в ЄС 2011 року, скандал з прослуховуванням американсько-англійською системою розвідки телефонних розмов А. Меркель та інших європейських лідерів у 2013 році, затвердження Ж.-К. Юнкера головою Єврокомісії у 2014 р. всупереч позиції Лондона вносили напругу у міждержавні відносини. Після проведення референдуму про вихід Британії з ЄС 23 червня 2016 р. А. Меркель заявила про необхідність якнайшвидше розпочати цей процес. Німецько-французька співпраця залишається «необхідною умовою» розвитку СЗППБ ЄС, але вона не була абсолютно достатньою [48, с. 12-13].

Упродовж 1990 – 2000-х рр. основним стратегічним партнером Німеччини в Європі у військово-політичній сфері залишалася Французька Республіка. Співпраця двох держав заклала основи сучасної СЗППБ ЄС. Це можна сказати і про загальний рівень відносин між двома державами, які по праву називають «ядром» європейської інтеграції. Однак це не означає, що між партнерами не було концептуальних суперечностей [49, с. 8]. Зокрема, спостерігалися відмінності у ставленні до розширення ЄС, політичної форми

об'єднання і рівня повноважень європейських інституцій. А. Меркель відмовилася підписувати запропонований Ф. Олландом міждержавний договір про стратегічну співпрацю, аналог Єлисейської угоди 1963 року. У результаті виходу Великої Британії з ЄС відносини між партнерами можуть ускладнитися внаслідок посилення боротьби за лідерство в об'єднанні. Одним з перших проявів такої тенденції став зрив міністрами закордонних справ Франції і Великої Британії екстрених зборів представників держав ЄС 14 листопада 2016 р., ініційованого керівництвом Німеччини та євроінституцій з визначення офіційної позиції Євросоюзу щодо перемоги Д. Трампа на президентських виборах у США. В Європі, зокрема, в британській пресі, заговорили про черговий розкол в рядах ЄС у спробі координації політики щодо США [50].

Між державами «великої трійки» періодично проявлялася відмінність позицій щодо актуальних питань зовнішньої політики, не кажучи про бачення загальної структури і мети інтеграційних процесів. Наприклад, Німеччина відмовилася брати участь у військовій операції в Лівії 2011 року на противагу французько-британським ініціативам, спровокувавши чергову кризу у політичному об'єднанні. Її позиції підтримали значна кількість країн ЦСЄ, зокрема, Польща, Чехія та Угорщина, що вчергове засвідчило нереалістичний характер очікувань формування «Європи, яка говорить одним голосом». Залишалося на низькому рівні залучення німецьких військових до проведення операцій ЄС. Ці факти засвідчують збереження особливої позиції ФРН щодо проблем застосування військової сили, навіть для захисту безпеки Європи на її найближчій периферії.

Окрім стабільних двосторонніх контактів на початку 2000-х років набули популярності тристоронні саміти лідерів Великої Британії, Франції і Німеччини, які дали старт основним починанням у сфері СЗППБ ЄС. Хоча такий усталений формат «закулісної дипломатії» в Євросоюзі викликав протести інших держав-членів і керівництва його інституцій. Загалом провідні держави ЄС, насамперед Велика Британія, які переважно зацікавлені у збереженні «status quo» у міжнародній політиці, в силу недостатнього рівня

взаємозалежності, різниці стратегічних культур у сфері міжнародної безпеки та слабого усвідомлення можливостей і перспектив реалізації стратегічних інтересів у європейській політиці, нехтували новими можливостями для поглибленої кооперації та інтеграції. Зокрема, нереалізованим залишився потенціал механізму «постійного структурного співробітництва» в рамках СПБО, сформованих оперативних бойових груп ЄС.

Між згаданими державами продовжувалася історична конкуренція за сфери впливу в Європі через намагання поширити свій вплив на т. зв. «малі» країни ЄС, нові держави-члени і країн-сусідів. Німеччина активно і цілеспрямовано намагалася розширити традиційний вплив на регіон ЦСЄ, пострадянський простір, а Франція історичною зоною свого стратегічного впливу завжди вважала Середземномор'я, формуючи там багатосторонні структури за власного лідерства під егідою Європейського Союзу. При цьому керівництво Британії втратило значну частку свого впливу в країнах ЦСЄ. Діючи суперечливо, Лондон змарнував лідерські можливості у сфері СЗППБ ЄС, сподіваючись на традиційні «особливі відносини» з США і залишки впливу за межами Європи.

Розглядаючи роль провідних держав ЄС в розвитку його зовнішньополітичної і оборонної складової варто врахувати позицію Італійської Республіки, непересічна роль якої в історії європейської інтеграції заслуговує на окрему увагу. Італія з часу вступу до НАТО у 1949 р. і СЕС у 1957 р. визначила атлантизм та європеїзм як основні напрями зовнішньої політики [51, с. 66]. Амбівалентність зовнішньополітичних пріоритетів держави в часи «холодної війни» проявлялася в тому, що європейська інтеграція розглядалася як елемент системи атлантичної солідарності. Німецько-італійський проект «Європейського акта» Геншера-Коломбо (листопад 1981 р.) про формування політичного союзу, проект угоди про Європейський Союз від групи депутатів Європарламенту на чолі з А. Спінеллі (лютий 1984 р.), Міланський саміт Європейської Ради 28-29 червня 1985 р. відіграли вагомий історичний роль у процесі творення інтеграційного об'єднання. Поглиблення

політичної інтеграції розглядалося в Італії як запорука послаблення французько-німецьких амбіцій зі створення «Європейського директорату». У зв'язку з цим об'єднання Німеччини було сприйняте в Італії насторожено. Рим висловив готовність схвально сприйняти цей факт за двох умов – збереження американської присутності в Європі і посилення євроінтеграції. Італія не була запрошена до формату «2+4» щодо впорядкування Німеччини. Слабші економічні і військові можливості, ніж у держав «великої трійки», перманентна політична нестабільність визначали позицію держави в еліті другого ешелону світової політики.

Від часу розробки Договору про Європейський Союз італійське керівництво турбував розвиток військової співпраці між Францією і Німеччиною. Тому не випадково Рим вирішив кооперуватися з Лондоном у висуненні проєктів побудови СЗППБ. У жовтні 1991 р. міністри закордонних справ Дж. де Мікеліс і Д. Херд підписали спільну заяву, в якій підтвердили, що Італія і Велика Британія підтримують зміцнення ЗЄС та його тісний зв'язок з НАТО. Хоча з більшості позицій, за винятком питань оборони, Італія переважно поділяла підходи ФРН і Франції, підтримуючи федералізм [52, с. 35]. Маастрихтський процес закріпив за Італією імідж країни, яка займає позиції між «європеїстами» та «атлантистами».

Четверта за економічними і військово-політичними можливостями держава ЄС, Італія перебувала в авангарді формування СЗППБ. У 1996 р. її керівництво підтримало французько-німецьку ініціативу щодо поетапного зближення та інтеграції ЗЄС і ЄС (т. зв. «проєкт шести»), яку категорично відкинув британський уряд. Водночас Рим всупереч позиціям Берліна і Парижа виступив проти фіксації практики застосування принципу поглибленого співробітництва у сфері ЄПБО. Переорієнтація лейбористського уряду Британії на проєвропейський курс сприяла активізації британсько-італійської політичної взаємодії. Італія підтримала французько-британські домовленості в Сен-Мало. Наслідком міждержавних консультацій став спільний документ від 30

листопада 1999 р. Великої Британії, Німеччини, Франції та Італії про створення під егідою ЄС єдиних збройних формувань.

На початку XXI ст. європейська політика Італії не зазнала кардинальних змін, в частині участі у СЗППБ ЄС була не завжди послідовною, що підтвердило традиційну амбівалентність її євроатлантичної політики. Уряди С. Берлусконі (2001 – 2006 рр., 2007 – 2008 рр.) підтримували більшу самостійність держави у проведенні зовнішньої політики. Італія продовжувала відігравати вагомую роль в розвитку об'єднання. Водночас керівництво країни підтвердило першість атлантичних зобов'язань. На території держави зберігалася тактична ядерна зброя і продовжували функціонувати бази США. Італія взяла участь в операції Альянсу проти Сербії у 1999 році і миротворчих місіях обох організацій, долучилася до коаліційної акції НАТО в Афганістані з 2002 року, приєдналася до війни в Іраку 2003 року. Країна не була учасником саміту в Тюрверені (квітень 2003 року). Показовою стала ситуація з реалізацією програм допомоги в Дарфурі у 2005 році, коли держави Європи мали можливість обрати механізм дії – через НАТО або ЄС. Італія разом з Британією і Нідерландами обрали Альянс. Рим дистанціювався від офіційної політики ЄС з врегулювання конфлікту. Італійські уряди стояли на позиції взаємодоповнення ЄС і НАТО у сфері безпеки.

Під час підготовки Конституційного та Лісабонського договорів ЄС уряди країни продовжили політику активної участі у процесах розвитку механізмів СЗППБ. Італія підтримала запровадження посади міністра закордонних справ ЄС, зміцнення СПБО, розширення «петерберзьких завдань», створення ЄСШР та ЄОА. Італійські політики намагалися обмежити прагнення держав-евроскептиків, насамперед Польщі і Великої Британії, внести значні зміни до тексту Конституційного договору [53, с. 46]. Італія сформувала окрему бойову групу швидкого реагування ЄС в рамках СПБО, приєдналася до двох інших багатонаціональних груп, стала співзасновницею Європейських сил жандармерії, створених у 2004 році (штаб-квартира в м. Віченца) – структурі,

яка тісно співпрацює з СПБО. На саміті ЄС 19 грудня 2009 р. Рим запропонував створити європейську армію, що відповідає завданням Лісабонського договору.

У питанні розширення ЄС офіційна позиція Італії була позитивно-поміркованою і наближалася до позиції ФРН. Італія традиційно конкурує з Францією за вплив на країни Середземномор'я, а з Німеччиною в регіоні Західних Балкан. Підтримуючи розширення Євросоюзу загалом, Рим виступав за виважений підхід і ретельну підготовку держав-членів та структур об'єднання до цього процесу. Підтримка Італії розширення ЄС на держави Західних Балкан і Туреччини фактично співпадала з позицією Великої Британії. Однак наростання нелегальної міграції з країн Південного Середземномор'я і перетворення окремих територій півдня країни на відстійник для мігрантів змусили її керівництво більш виважено підійти до проблеми відносин ЄС із сусідніми державами. Міграційна проблема внесла напругу у відносини Італії з Німеччиною і Францією, які не бажають приймати надмірну кількість мігрантів з її території.

Італійська Республіка має хороший потенціал як мінімум для підтримки своєї ролі однієї з провідних держав ЄС. У сфері СЗППБ Рим на фоні послаблення позицій Великої Британії зміцнює свої шанси на входження до когорти провідних держав-лідерів. Це засвідчило обрання у 2014 році на посаду Верховного представника ЄС з питань зовнішньої політики і політики безпеки та віце-президента Єврокомісії колишнього міністра закордонних справ Італії Федеріки Могеріні. Упродовж 2010 – 2016 рр. спостерігалось зростання військових можливостей держави, яка посідала четверту позицію за обсягами витрат на оборону в ЄС, а за чисельністю наданого військового персоналу на операції і місії об'єднання зайняла третю позицію, випередивши Сполучене Королівство [35, с. 69] (див. додатки В, Г). При збереженні високих позицій відбувалося скорочення видатків Італії на європейську оборону, що не завадило їй у 2016 році увійти до десятки провідних держав світу за військовими показниками. Італія залишається в когорті Великої сімки та Великої двадцятки провідних економік світу. Збереження таких позицій дозволить країні за певних

умов претендувати на провідні позиції в СЗППБ і посилити вплив у зовнішній політиці ЄС.

Отже, зважаючи на вагомий міжнародний вплив, значні дипломатичні та військово-політичні ресурси Франції, ФРН і Великої Британії, відносини між цими державами чинили вирішальний вплив на динаміку розвитку СЗППБ ЄС. Пошук компромісу між їх позиціями зумовив складність становлення зовнішньополітичних і безпекових механізмів Європейського Союзу, а відмінності міжнародних інтересів і стратегічних культур у сфері безпеки нерідко перешкоджали досягненню узгодженої позиції держав-членів. Вихід Великої Британії з ЄС порушить баланс впливів, підтримуваний державами «великої трійки», цілісність якого імовірно зможе гарантувати лише Італія.

4.2. Чинник американсько-британських відносин у розвитку зовнішньої і безпекової політики Європейського Союзу

З часу Другої світової війни історично тісні американсько-британські відносини отримали якісно новий політичний і військовий вимір. У період «холодної війни» союз США і Великої Британії, який символізував атлантичну солідарність, ніс тагяр організації і забезпечення системи безпеки в Західній Європі. З подачі британських політиків (насамперед У. Черчилля) американсько-британські відносини отримали стійкий штамп «особливих», що в сучасних політичних та експертних колах отримав широкі і не завжди однозначні трактування.

За визначенням С. Пик, «особливі відносини» – це взаємовигідний зв'язок між державами, який простежується в усіх важливих сферах життєдіяльності їх суспільних систем, виявляється у вигляді узгоджених дій на міжнародній арені у результаті реалізації спільних інтересів [54, с. 14]. Дослідник Р. Реймонд виділяє три складові доктрини «особливих відносин»: 1) англійське «загальне право»; 2) взаємні інвестиції; 3) дипломатична співпраця і співробітництво у сфері безпеки [55, с. 5-8]. Дж. Дамбрелл стверджує передусім про тісне

військове співробітництво і співпрацю розвідувальних служб, що ґрунтуються на спільній культурі, історії і звичаях [56, с. 272]. Дослідник М. Мінаєв визначає американсько-британські відносини як унікальну модель двостороннього міждержавного партнерства, ключовими сегментами якого є військово-політична та економічна сфери, а в її основі лежить комплекс ідеологічних, політичних, економічних, військових і культурних факторів [57, с.1]. Натомість А. Шамгунова вважає, що «особливі відносини» були швидше словесним міфом, створеним з ідеологічних міркувань, а не характеристикою партнерства між державами [58, с. 5]. Дослідник до певної міри права, адже ці відносини є неписаними, не зафіксовані на папері, що й зумовлює їх унікальність.

Британія при формальному збереженні окремого ядерного потенціалу реально залежна від США у цій галузі. У 1958 році підписано двосторонній міждержавний Договір про безпеку, який дозволив Сполученим Штатам розмістити ядерні ресурси і відповідні технічні засоби на території Великої Британії. Її ядерний арсенал став невід'ємною частиною «ядерного щита» Європи під патронатом США і НАТО.

Міждержавне співробітництво у галузі розвідки є не менш унікальним, адже здійснюється на основі принципів тісної кооперації і взаємодоповнення. У 1947 році двосторонній договір формально пов'язав розвідувальні організації Великої Британії і США, зафіксувавши тісну співпрацю британської служби королівської розвідки МІ6 і ЦРУ. На основі договору створена американська система електронно-супутникової розвідки «Ешелон», яка в Британії працює під егідою Центру урядового зв'язку (Government Communications Headquarters) [59, с. 340]. На території країни під егідою Пентагону розміщено 12 наземних станцій стеження для отримання інформації у глобальному масштабі. Велика Британія не володіє власною системою супутникової розвідки і повністю залежна від американських супутників. Система покриває території далеко за

межами Європи, забезпечує американцям доступ до секретної інформації військового і цивільного характеру з території країн Європейського Союзу.

Співпраця збройних сил традиційно включає повний комплекс заходів, зокрема, перебування кількох тисяч чоловік американського військового і цивільного персоналу на військових базах у Великій Британії, торгівлю і розробку бойових технологій, проведення спільних навчань і участь у військових місіях. Велика Британія стала учасником Балістичної програми Протиракетної оборони США, залишається їх найближчим військовим союзником в Європі.

Вагомим чинником активізації американсько-британських відносин завжди був характер двосторонніх контактів і рівень довіри між лідерами обох держав, що, втім, не були позбавлені суперечностей. Загалом американсько-британські «особливі відносини» стали взаємовигідним союзом, в якому кожна із сторін має свої інтереси. Характер «особливості» протягом всієї історії їх розвитку піддавався сумнівам як практичним досвідом, так і в концепціях насамперед американських політичних стратегів та аналітиків. Основною проблемою є їх первинна асиметричність, в основі якої лежить різниця стратегічного охоплення проблем безпеки [60, с. 123]. Для Сполучених Штатів від середини ХХ ст. це охоплення має глобальний характер, для Великої Британії – переважно регіональний (європейський), що зазвичай недовподобі визнавати самим британцям з огляду на їх історичне минуле. Тому апріорі стратегічний характер цих міждержавних відносин завжди мав більше значення для Великої Британії.

Одним з проблемних питань, на яке погляди обох партнерів завжди були і залишаються неоднозначними, є доцільність поглиблення євроінтеграції, участь в ній Сполученого Королівства. В історіографії є визнаним факт, що Вашингтон, зацікавлений в об'єднанні зусиль Західної Європи у післявоєнний період заради економічної стабілізації і розвитку за умови контрольованості цього процесу, завжди був прихильником британського членства в ЄЕС [61, с.1203]. Британські дипломатичні можливості і політичний вплив у різних

частинах світу, в тому числі на величезних територіях колишніх британських колоній, були неоціненним активом для американської політики. Тому Вашингтон сподівався, що Британія зможе стати впливовим членом, можливо навіть лідером об'єднаної Європи. Однак для королівства європейська інтеграція у перші післявоєнні десятиліття не була пріоритетом зовнішньої політики. Опорою державної безпеки і компенсацією за втрачений імперський статус вважалися саме відносини з США. Навіть після вступу Великої Британії до ЄЕС у 1973 році концептуальні підходи до зовнішньої політики держави не зазнали суттєвих змін. Однак британське небажання здійснювати повноцінну й активну участь у процесах євроінтеграції було розглянуте у США як атавізм. Британський ізоляціонізм в Європі не входив у стратегічні плани Вашингтона.

Початок ери постбіполярного протистояння вніс корективи у європейську політику США. Вони отримали унікальну можливість реалізувати геополітичні амбіції як єдина наддержава. Виникло питання про доцільність, а для самих Сполучених Штатів і вартість подальшої тотальної залежності Європи у сфері безпеки та оборони. США розпочали зміщувати увагу на розв'язання та попередження викликів безпеки в регіонах Центральної і Південно-Східної Азії, Близького Сходу. Про це йшлося вже в Стратегії національної безпеки США 1994 року [62, с. 23]. Невизначеність, що постала перед європейцями з подальшим скороченням американських військ в Європі і непевним майбутнім НАТО в умовах виникнення загроз безпеці на близькій периферії ЄС спричинили необхідність переосмислення регіональної стратегії безпеки і реанімації ідеї створення об'єднаних військових ресурсів.

Необхідність налагодити конструктивний діалог з Європейським Союзом для збереження системи атлантичної солідарності змусили американську адміністрацію поглиблювати стосунки з Німеччиною і Францією. Тому природно для США значення ексклюзивних відносин з Великою Британією, яка набула стійкого іміджу «незручного партнера» в ЄЕС, знижувалося. Цінність «особливих відносин» для США, а отже й перспективи їх збереження на високому стратегічному рівні, залежали від здатності британських політичних

еліт швидко адаптуватися до нових реалій міжнародних відносин і змінити ставлення до європейської інтеграції. Тому уряд Дж. Мейджора був змушений активізувати дипломатичну роботу на європейському напрямі [63, с. 860].

Загалом британська політична еліта завжди сприймала поглиблену участь в євроінтеграції як потенційний фактор розколу у відносинах з США. У Великій Британії традиційно скептично ставляться до ідеї багатополюсного світу, в якому Європі відводиться роль противаги Америці. Наприклад, М. Тетчер у 1990-х рр. публічно дорікала Дж. Мейджору за те, що він «вибрав Європу замість Америки» і своїми кроками на європейському напрямі зробив «особливі відносини» другорядними [66, с. 5-6]. Нагнітання істерії щодо загрози національній безпеці і суверенітету Британії у зв'язку з залученням країни до інтеграційних процесів традиційно сприяла переважно євроскептична британська преса. Однак зазначена позиція значної частини британського політикуму не є монопольною. Частина проєвропейської британської політичної та експертної еліти підтримує помірковано-критичний підхід до залежності Великої Британії у військово-політичних питаннях від США. Зокрема, міністр оборони в урядах М. Тетчер і Дж. Мейджора А. Кларк у січні 1991 р. зазначав, що небажано, аби США володіли правом вето на функціонування британських балістичних систем, а колишній міністр фінансів і закордонних справ лорд Хау у 1995 році критикував євроскептицизм Дж. Мейджора і зазначав, що для країни виключення з процесу євроінтеграції є «трагедією національного масштабу» [67, с. 114].

На фоні невиразної і суперечливої європейської політики британських консерваторів перемога лейбористів у 1997 р. з їх проєвропейськими гаслами на виборах була зустрінута у Вашингтоні із неприхованим задоволенням [66, с. 232]. «Третій шлях» лейбористів у зовнішній політиці і стратегія «сполучного моста» між США і ЄС за змістом стали модерною вівіскою для традиційного прагнення британських урядів втілити ідею глобальної ролі країни через її вихід на провідні позиції в євроінтеграційних процесах за

допомогою «особливих відносин» із США. Зняття британського вето на формування військових можливостей ЄС відрило шлях до повноцінної реалізації проекту Спільної зовнішньої політики і політики безпеки. Хоча британський уряд погодився передати повноваження ЗЄС майбутнім Силам швидкого реагування Євросоюзу, це не означало зміни головного принципу новітньої зовнішньої політики Сполученого Королівства – збереження атлантичної солідарності. У принципових питаннях Лондон завжди виступав на боці Вашингтона. Наприклад, підтримка британським урядом рішення керівництва США про бомбардування Афганістану і Судану (1997 – 1998 рр.), застосування сили проти Іраку (1998 р.), участь в операції НАТО проти Югославії (1999 р.), війна в Афганістані та Іраку (2002 – 2003 рр.), підтримка американських планів ПРО в Європі. Як зазначає А. Громико, ніколи до Блера британські прем'єри так послідовно не слідували у фарватері військових пригод Вашингтона [67, с. 3].

Зовнішня політика уряду Т. Блера стала підсумком тривалих пошуків політичною елітою країни шляхів підвищення значимості Великої Британії для США як гарантії відродження її глобального впливу. Лейтмотивом діяльності на позиціях «між Америкою та Європою» стала заява Т. Блера наприкінці 1998 року: «Слід розуміти раз і назавжди, що Велика Британія не має вибирати між США і Європою... Ми сильніші зі США завдяки нашій силі в Європі, ми сильніші в Європі завдяки нашій силі зі США» [68]. Під час виступу в Чикаго 22 квітня 1999 р. Т. Блер закликав Сполучені Штати і Європейський Союз перейти від суперництва до нового рівня партнерства. Прем'єр-міністр засвідчив необхідність посилення трансатлантичної солідарності в умовах визрівання поліполярного світоустрою [69]. Як показав подальший хід історії, більшість прогресивних ідей Т. Блера виявилися для нього ж нездійсненими.

Політика лейбористського уряду на європейському напрямі підтвердила збереження непорушності стратегічних пріоритетів зовнішньої політики Великої Британії. Уміло представлена у перші роки його роботи проєвропейська риторика, підкріплена кількома ефектними дипломатичними

рішеннями, спрямованими на зближення позицій з європейськими партнерами, свідчила про збільшення гнучкості позиції британського істеблішменту в прийнятті тактичних рішень [70, с. 14]. На думку С. Пик, лідерство у формуванні повноцінної європейської системи безпеки та оборони стало для Великої Британії суттєвим чинником підтримки «особливих відносин» з США [54, с. 204]. Не випадково зміна ставлення Лондона до ЄПБО ЄС відбулася після зміни позиції Вашингтона щодо європейської оборонної ідентичності наприкінці 1990-х років. Політика другого і третього складу урядів Т. Блера (2001 – 2007 рр.) показала, що поглиблення участі країни в інтеграційних процесах мало переважно декларативний і кон'юнктурний характер. Одночасно з активізацією проєвропейської політики керівництво Великої Британії своїми діями на міжнародній арені підтверджувало стратегічну першорядність військово-політичної коаліції зі США. Зовнішня політика лейбористів засвідчила зростання ціни однозначного вибору на користь США або ЄС. Одностороннє рішення про беззаперечну участь Британії у війні з Іраком у 2003 році поставило під сумнів лідерські амбіції країни в євроінтеграційних процесах, стало початком кінця правління Т. Блера і Лейбористської партії.

В основі позиції Сполучених Штатів щодо формування автономних військових потужностей в Європі також перебувала серйозна суперечність. З одного боку США були зацікавлені у збереженні «status quo» в системі колективної безпеки Європи. Формування військової і навіть політичної компоненти ЄС розглядалося Вашингтоном як потенційна загроза розколу Північноатлантичного Альянсу [71, с. 23]. З іншого боку США, як і НАТО в цілому, після завершення «холодної війни» зустрілися з необхідністю зміни акцентів в політиці безпеки, яка полягала у посиленні відповідальності європейських держав за регіональну безпеку. Це мало наслідком неминуче скорочення чисельності американських військ в Європі, передачу частини повноважень структурам ЄС. В цих умовах Велика Британія в ролі надійного союзника і потенційного лідера європейської військової інтеграції підходила найкраще, що засвідчило важливість «особливих відносин» для США. Імовірно

з огляду на комплекс зазначених причин в текстах стратегічних документів США у сфері зовнішньої політики і безпеки, зокрема, регулярних «Стратегіях національної безпеки», питання розвитку автономних від НАТО військових ресурсів ЄС не згадувалися. Це свідчить, що Євросоюз не розглядався американськими адміністраціями як впливовий суб'єкт системи світової безпеки. Також в цих документах помітне відокремлення розгляду співпраці США з Великою Британією від співробітництва з ЄС [72]. Дослідник Т. Бордачов вважає, що дії уряду Сполученого Королівства в рамках іракської кампанії 2002 – 2003 рр. були спробою утримати Сполучені Штати в європейській орбіті [73]. В умовах початку переходу міжнародної системи до поліполярного світоустрою чітко проявилися межі впливу Великої Британії на зовнішню політику США та об'єднавчі процеси в Європі, а дихотомія США – ЄС у зовнішній політиці королівства набула особливої актуальності.

Початок 2000-х років ознаменувався досягненням довгоочікуваної угоди про взаємини між ЄС і НАТО у формі домовленостей «Берлін-плюс», яка фактично стала неофіційною основою «розподілу ролей» між США і Євросоюзом в новітній системі безпеки (див. параграф 6.1.). Так було досягнуто компромісу між двома провідними центрами сили західного світу в умовах небажання європейців вкладати належні ресурси у розбудову військового забезпечення. Середні витрати на оборону в країнах ЄС у 2000 році перебували на рівні 2 %, тоді як у США – 4%, і це відставання постійно зростало [74, с. 12]. Неформальна нова «Трансатлантична угода» фактично означала згоду Сполучених Штатів на посилення європейського впливу і повноважень в Альянсі та можливість перекласти частину відповідальності з врегулювання криз на Європейський Союз [75, с. 87]. Представник США в НАТО В. Нуланд, перебуваючи в Лондоні 25 лютого 2008 р., зробила безпрецедентну заяву, в якій зазначила, що США, НАТО, Велика Британія і весь «демократичний світ» потребують більш сильної і дієвої європейської оборонної структури, а тому закликала розвивати компоненту «жорсткої сили» ЄПБО [76]. Представники

Держдепартаменту наголошували на необхідності посилення стратегічного бачення інституціями Євросоюзу розв'язання глобальних проблем безпеки і відходу від надмірної ідеалізації в зовнішній політиці об'єднання [77, с. 3]. Головні надії в ініціюванні реформ ЄПБО американці покладали саме на британську сторону.

Загалом історично за приналежністю до стратегічної культури у сфері безпеки погляди британців ближчі до поглядів американців, ніж європейців. Доказів цьому є достатньо – численні конфлікти від війни у Перській затоці 1991 року до війни в Іраку 2003 року. Це також підтверджує консенсус щодо необхідності розширення ЄС на країни ЦСЄ, адептом якого завжди були США і Велика Британія. Якщо більшість держав Європи (насамперед Франція і Німеччина) надавали перевагу «м'якій силі» і не хотіли брати участь в конфліктах, то у Великій Британії силовий сегмент зовнішньої політики до недавнього часу не зустрічав істотних заперечень серед правлячих еліт. Британії ніколи не давали спокою її історична пам'ять про імперське минуле і потяг до глобального впливу. Тому між глобалізмом США і регіоналізмом ЄС британська політична еліта схильна обирати перший варіант [78, с. 109].

Вплив Великої Британії на розвиток СЗППБ ЄС став козирем Лондона у відносинах з Вашингтоном. Однак якщо говорити про обсяги військових витрат Великої Британії, то вони загалом неспівмірні з аналогічними витратами США. Наприклад, за підсумками 2007 року річний оборонний бюджет Сполученого Королівства становив 63,3 млрд. дол., а США – 545,3 млрд. дол. [64, с. 69] Тому не дивно, що історія усіх ключових військових кампаній кінця ХХ – початку ХХІ ст. за спільної участі американських і британських військ засвідчила другорядність британських військових можливостей. Американській адміністрації була необхідна участь британських союзників у спільних військових операціях в Афганістані та Іраку з метою не стільки отримати військову допомогу, скільки легітимізувати на міжнародному рівні власне військове втручання у конкретні регіони і держави. Як зазначає Г. Кіссінджер, «...Америка має складнощі з визначенням співвідношення між своєю силою ...

і своїми принципами» [79, с. 12]. «Особливі відносини» на рубежі ХХ – ХХІ ст. були більш необхідними для міжнародного самоствердження Великої Британії, ніж для американських зовнішньополітичних інтересів. Звідси випливає очевидна асиметрія стратегічного партнерства, яке з історичних англійсько-американських відносин від середини ХХ ст. трансформувалося на американсько-британську взаємодію з домінуванням саме першої (американської) складової. Роль молодшого партнера влаштовувала британські еліти як ціна за підтримку статусу Великої Британії як світової держави.

Прихід до влади у 2009 році президента Б. Обама завершив період ліберального інтервенціонізму та унілатералізму у зовнішній політиці Сполучених Штатів. США і ЄС продовжили тісну співпрацю з широкого кола проблем зовнішньої політики і міжнародної безпеки, зокрема, щодо близькосхідного врегулювання, стримування ядерної програми Ірану, боротьби з тероризмом у різних його проявах, стабілізації ситуації в країнах т. зв. «Арабської весни», врегулювання конфлікту в Сирії, передачі управління місцевій адміністрації і виведення військових контингентів з Афганістану, реформування НАТО. Сподівання на інтенсифікацію трансатлантичних відносин дав початок переговорів про Трансатлантичну зону вільної торгівлі між США і ЄС. Однак прориву не відбулося. Відчувався брак уваги Вашингтона до ЄС, про що свідчили нечасті зустрічі на найвищому рівні.

В сучасних умовах міжнародної політики Європейському Союзу не доводиться абсолютно покладатися на допомогу США, для яких політично стабільна Європа вже не є винятковою зоною зосередження стратегічних інтересів. За умови істотного скорочення бюджетних видатків, американські громадяни навряд чи матимуть бажання оплачувати безпеку європейців на звичному рівні, коли НАТО на 2/3 фінансується за рахунок США [80]. Зрештою сам Вашингтон за часів Б. Обама розпочав скорочення бюджетних асигнувань на армію і чисельність збройних сил. Тому в американських експертних колах лунали заклики до уряду зробити ставку не на співпрацю з кризовим,

проблемним і непередбачуваним ЄС, а звернути увагу на позиції Великої Британії як традиційно надійного і корисного союзника в Європі [81].

Завершення правління лейбористів у Великій Британії, що співпало з правлінням наступника Т. Блера на посаді прем'єр-міністра Г. Брауна (червень 2007 – травень 2010 рр.), не позначилося істотними змінами у зовнішній політиці Великої Британії. Прем'єр-міністр Г. Браун продовжив політику попередника, намагаючись уникати вибору між двома головними векторами, дотримуючись більш поміркованої проамериканської політики. «Стратегія національної безпеки Сполученого Королівства» 2008 року передбачала, що партнерство з США є «найважливішими двосторонніми відносинами» для національної безпеки Британії в тому числі через взаємодію в рамках НАТО. Щодо ЄС передбачено єдине загальне формулювання, за яким об'єднання «відіграє життєво важливу роль у гарантуванні більш безпечного світу, як в межах, так і за кордонами Європи» [82, с. 8]. Про СЗППБ не йшлося. Водночас в американсько-британських відносинах наступив період виключного прагматизму. Часи дружніх відносин, які ґрунтувалися на взаємній довірі і тісних особистих стосунках між лідерами держав, відійшли у минуле.

Початок 2010-х років в новітній історії зовнішньої політики Великої Британії на американському і європейському напрямках відзначався намаганнями політичної еліти і суспільства переосмислити традиційні підходи. Протестні настрої, що проявилися у масових антивійськових демонстраціях під час іракської війни 2003 року, сумніви в доцільності цієї кампанії навіть в рядах правлячої тоді Лейбористської партії, проєвропейські настрої значної частини британського бізнесу спричинили ментальну рефлексію місцевого політикуму і посилення антиамериканізму. Історик Н. Фергюсон під впливом іракської кампанії і антивоєнних настроїв в самій Британії висунув припущення про можливий кінець «особливих відносин» [83]. У вересні 2005 р. до річниці терористичних актів у США 2001 року тоді лідер опозиційних консерваторів Д. Кемерон піддав критиці «нереалістичні» і «спрощені» підходи Вашингтона до міжнародних відносин. Лідер ліберальних демократів Н. Клег засудив

виключну орієнтацію зовнішньої політики Британії на «особливі відносини», охарактеризувавши політику лейбористів як «збанкрутілий атлантизм» [84]. У березні 2010 р. Комітет закордонних справ Палати громад рекомендував уряду відмовитися від використання терміну «особливі відносини» як неадекватного сучасному етапу співпраці між країнами [85]. Девід Кемерон під час візиту до Вашингтона у липні 2010 р. заперечив «сліпу лояльність» у відносинах між державами, які повинні ґрунтуватися на прагматичних інтересах [86]. Навіть колишній прем'єр-міністр Дж. Мейджор закликав відмовитися від терміну «особливі відносини» як невідповідного реаліям [87, с. 5]. Проявилось традиційне прагнення консерваторів проводити самостійну зовнішню політику.

Перші роки правління коаліційного Кабінету міністрів консерваторів і ліберальних демократів відзначалися намаганнями певною мірою дистанціюватися від обох головних напрямів зовнішньої політики з метою переосмислення перспектив країни на міжнародній арені. При цьому варто врахувати проголошену урядом політику «глобального залучення», за якою відбувалося посилення уваги до розвитку відносин з іншими новими центрами сили – Китаєм, Індією, Бразилією, Росією, торговельної взаємодії з провідними країнами Південно-Східної Азії, відродження зв'язків в рамках Співдружності націй. На усіх напрямках зовнішньої політики інтереси Сполученого Королівства неодноразово перетиналися з американськими. Незважаючи на прагматизацію відносин між союзниками, значення партнерства з США для Великої Британії залишалося безпрецедентним. У «Національній стратегії безпеки» 2010 року відносини з США визнані основою політики проекції сили Великої Британії на міжнародній арені [88].

Прагматизація американсько-британських стосунків була характерна насамперед для сучасної американської еліти [89, с. 335]. Однак британська сторона прагнула не відставати в практичних проявах своєї незалежності від позицій Вашингтона. Кульмінацією британського постіракського синдрому і поглиблення напруги у відносинах королівства з США стало негативне

голосування Британського парламенту 30 серпня 2013 р. щодо проекту урядового рішення про участь збройних сил держави у бомбардуванні Сирії. Вперше за понад три десятиліття (з часу американського втручання на Гренаду і Фолклендської війни 1982 р.) виникли значні розходження між союзниками щодо проведення військових дій. Девід Кемерон після голосування дав зрозуміти, що уряд не буде підтримувати силових дій проти режиму Б. Асада, а зосередиться на дипломатичній роботі в міжнародних організаціях, насамперед ООН. Таке рішення відповідало суспільним настроям [90, с. 3].

Іншою проблемою, яка вносила розкол в американсько-британські союзницькі відносини, стала жорстка антиєвропейська політика Д. Кемерона і правлячої КПВБ, що не відповідала американським інтересам. Послаблення позицій і непрогнозованість подальшої участі Великої Британії в європейській політиці вела до зниження привабливості і надійності країни в очах американців [91, с. 42]. Відхід Лондона по суті в ізоляцію внаслідок можливого виходу з ЄС позбавляв Вашингтон вагомого інструмента впливу в Європі. Тому керівництво США висловлювало занепокоєння і чинило дипломатичний тиск на британський уряд, наполягало на відмові від планів референдуму щодо виходу з об'єднання [81].

Вашингтон особливо турбувало комплексне скорочення військового бюджету Великої Британії. США з поступовою втратою статусу глобального гегемона і переходу до стратегії глобального лідерства за часів Б. Обама прагнули передати більше повноважень по захисту рубежів Європи самим європейцям. Однак адміністрація США зустрілася з стратегічною інертністю і зосередженістю держав Європи на власних короткострокових інтересах. Не стала винятком Велика Британія. Вашингтон змушений пожинати плоди тривалої суперечливої політики щодо розвитку автономних можливостей європейської політики безпеки, перебуваючи у перманентній ролі рятівника у врегулюванні проблем на найближчій периферії Європи (конфлікти на Балканах, в Сомалі, Лівії, Сирії, події «Арабської весни», в Україні). Європейські держави повністю залежать від США в частині засобів військового

забезпечення (розвідки, управління, авіаційного сполучення тощо), що засвідчила коаліційна військова операція в Лівії 2011 року, яка не могла відбутися без технічного забезпечення, наданого Вашингтоном [92, с.40]. Навіть спільних зусиль двох провідних військових держав ЄС Великої Британії і Франції виявилось недостатньо. Водночас така залежність не поширювалася на зовнішню політику загалом, адже Євросоюз дедалі частіше виступав з своїми окремими позиціям щодо міжнародних питань, відмінними від американських, наприклад щодо санкцій проти окремих неугодних Вашингтону режимів, проблеми кліматичних змін, близькосхідного конфлікту та ситуації в арабському світі. У цьому проявилася суперечність сили ЄС – зростання дипломатичного впливу, непідкріпленого належними військовим ресурсами.

Європейська реорієнтація НАТО і частково США внаслідок відновлення російської військової загрози атлантичній спільноті, що спостерігалася у 2014 – 2016 рр., вигідна європейцям, які так і не знайшли можливості досягнути значних результатів у справі гарантування власної безпеки та оборони упродовж періоду відносної відсутності прямих військових загроз. Однак відбулася зміна характеру і рівня лідерства Америки. У 2015 році Пентагон підтвердив раніше озвучені плани щодо подальшого скорочення американської військової присутності в Європі. Станом на 2015 рік в Європі дислокувалося близько 67 тис. американських військових [93]. Однак в самому керівництві США уже не перший рік ведуться дискусії про можливість припинення скорочення військових підрозділів в Європі, насамперед у зв'язку з російською військовою агресією. Американський інтерес змістився до держав ЦСЄ, де створюються нові об'єкти передового базування американських військ під егідою НАТО. Під час саміту ЄС – США 26 березня 2014 р. в ході обговорення кризи в Україні представники Вашингтона пообіцяли кардинально не скорочувати американської військової присутності, вкотре закликавши Брюссель і держави ЄС розділити тягар видатків на безпеку. Однак тенденції фінансування оборони в державах Західної Європи за кілька років до початку російсько-українського конфлікту не давали підстав для позитивних очікувань.

Згідно даних Стокгольмського інституту дослідження проблем миру з 2008 по 2012 рік Велика Британія і Франція скоротили військові витрати на 5,2% і 3,8% відповідно. Загалом цей показник по державах Західної і Центральної Європи зменшився на 1,6%. При цьому держави Східної Європи (насамперед Росія) збільшили свої військові витрати на 15% [94, с. 3].

Для Великої Британії постання міжнародної кризи у зв'язку з російсько-українським конфліктом вчергове актуалізувало розв'язання її традиційних геополітичних дилем – надалі орієнтуватися у зовнішній політиці на США чи проводити більш автономну політику, намагатися стати лідером європейської політичної інтеграції за підтримки Вашингтона чи спробувати реалізувати міжнародні амбіції за інституційними межами об'єднаної Європи. Результати референдуму 23 червня 2016 р. свідчать про поточну перевагу сценарію відходу від регіональної інтеграційної системи при збереженні традиційної атлантичної орієнтації. Керівництво держави різних періодів причетне до стратегічної військово-політичної слабкості об'єднаної Європи і залежності від Сполучених Штатів. Плачущою ідеєю атлантизму і підтримуючи реноме глобального гравця, Лондон понад півстоліття не розглядав ЄЕС/ЄС як дієвий механізм вирішення проблем безпеки, гальмував створення європейської армії і розширення компетенції Євросоюзу у сфері безпеки та оборони. Криза системи європейської безпеки у результаті російсько-українського конфлікту і зміни в системі міжнародних відносин вигідні Великій Британії з огляду на її головні зовнішньополітичні інтереси: 1) відбулася часткова європейська реорієнтація НАТО і США; 2) увага європейців зміщена з проблем розвитку військово-політичних можливостей ЄС у формі СПБО до традиційних атлантичних структур безпеки; 3) виникла нагода для відновлення зовнішньополітичного впливу держави в регіоні ЦСЄ [95, с. 109; 96].

Міжнародна криза, спричинена військовою агресією РФ проти України, поставила на порядок денний відносин між Великою Британією, США та ЄС нові завдання, які вимагають спільних зусиль з їх виконання. Американсько-британська коаліція знову виконує історичну місію гарантування безпеки

Європи в умовах відновлення східної загрози. Американські і британські війська складають основу формування нових багатонаціональних оперативних військових підрозділів НАТО, дислокованих в Польщі і державах Прибалтики. Ефективність безпекових заходів ЄС залишається на низькому рівні.

Хоча США через механізми НАТО залишаються гарантом атлантичної системи колективної безпеки, її дієвість усе більше залежить від реального вкладу європейської складової. Зовнішня політика адміністрації Б. Обами засвідчила, що часи, коли США мали бажання відігравати роль «світового жандарма», на що неодноразово нарікали європейці, але регулярно користувалися цим, залишилися в минулому. За таких умов об'єднаній Європі і Великій Британії давно пора переглянути ставлення до регіональної безпеки, все менше озираячись на заокеанського партнера. Цьому може посприяти нова зовнішня політика адміністрації президента США Д. Трампа, який дав зрозуміти, що проводитиме політику відходу від домінування американських безпекових зобов'язань в Європі за умови інертності європейських партнерів у фінансуванні власної оборони.

Отже, історична цінність стратегічних відносин з США, що з часів «холодної війни» перебувають в основі Північноатлантичного Альянсу (НАТО), та наявність інтересів у розбудові СЗППБ ЄС обумовили дихотомію «США (НАТО) – ЄС» у зовнішній політиці Великої Британії. Американсько-британські відносини чинили неоднозначний вплив на участь Сполученого Королівства в ЄС та СЗППБ, зокрема. Динаміка залучення королівства до процесів європейської інтеграції у великій мірі залежала від міжнародних інтересів адміністрації у Вашингтоні. З початку 1990-х років спостерігалася тенденція до зниження інтересу американської сторони до співпраці з британцями як засобу впливу і контролю над європейською політикою, яка імовірно ще більше посилиться внаслідок виходу Великої Британії з ЄС.

Висновки до розділу 4

Упродовж усієї історії європейської інтеграції другої половини ХХ – початку ХХІ століття три провідні держави Західної Європи своїм унікальним шляхом намагалися реалізувати лідерські амбіції в регіональній політиці, компенсуючи втрату глобального статусу. Велика Британія, Франція і Німеччина представляють відмінні концепції зовнішньої політики – атлантичну, європоцентричну і євроатлантичну (проміжну) відповідно. Три держави у постбіполярний період прийшли до того, що їх міжнародний статус і відновлення впливу в світі стали залежними від успіху європейської інтеграції. Втрата провідних позицій на міжнародній арені змусила їх шукати спільні точки дотику і будувати якісно новий формат взаємовідносин. Упродовж усього шляху становлення СЗППБ ЄС Франція і Німеччина виступали в ролі апологетів та ініціаторів реформ, Велика Британія – переважно антагоніста інтеграції, насамперед розвитку ЄПБО/СПБО. Як наслідок розвиток СЗППБ зводився до пошуку компромісу, що зумовило його незавершеність, складність прийняття рішень, залежність від інтересів окремих держав і недостатню ефективність. Кожна з держав мала свої мотиви як до обмеження, так і до розвитку зовнішньої політики і політики безпеки ЄС. Як видно з досвіду, позитивних мотивів було більше у Франції і ФРН. Водночас усі три держави могли досягнути зростання впливу на міжнародні відносини лише в складі ширшого Союзу. Розвиток СЗППБ ЄС надалі залежатиме від здатності Німеччини проявити лідерство, можливості Франції втілити більш інтегрований підхід у зовнішній політиці і бажання Великої Британії зберегти зв'язки з об'єднанням. Вирішення проблем розвитку СЗППБ ЄС без Великої Британії є проблематичним.

В умовах агресії Росії проти України при досягненні офіційної спільної позиції щодо дій Москви держави «великої трійки» проявили різну мотивацію. Франція і Німеччина, суспільство та еліта яких не досягли єдності у ставленні до російської політики, зайняли провідні позиції у дипломатичному врегулюванні конфлікту на рівні «Нормандської четвірки». Цей факт засвідчує

їх лідерство у східноєвропейській політиці ЄС. Насамперед ідеться про ФРН, яка вважає регіон сферою свого впливу. Велика Британія традиційно зробила ставку на роль головного союзника США в Європі і провідні позиції в НАТО, що обмежило її міжнародний вплив і звузило поле для політичних маневрів. Після виходу королівства з ЄС і за умови подальшої єдності у відносинах ФРН і Франції відбудеться імовірна заміна у складі «великої трійки» Євросоюзу, до якої замість Великої Британії має шанси увійти Італія. Зміна балансу сил в об'єднанні по-новому ставить питання щодо ролі Іспанії, держав «Вишеградської четвірки» і нейтральних країн.

Ні Європейський Союз, ні його провідні держави (Німеччина і Франція), ні зрештою сама Велика Британія не зацікавлені у повному розриві її зв'язків з об'єднанням. Вихід королівства з ЄС ліквідує усталений баланс сил, що не задовольняє насамперед Францію, яка опиниться перед реальністю посилення ФРН. Здатність сучасної Італії гарантувати такий баланс викликає сумніви. Внаслідок виходу з Європейського Союзу Велика Британія буде змушена покинути механізми СЗППБ, втратить голос як один з провідних суб'єктів зовнішньої політики об'єднання. Лондон позбавить себе важливого міжнародного майданчика для висловлення позиції і відстоювання власних інтересів. Це може підвести підсумок під історичними амбіціями Сполученого Королівства як світової держави, звівши його до рангу острівної держави регіонального рівня.

Історична дихотомія у зовнішній політиці Великої Британії змушувала всі її уряди з другої половини ХХ ст. менш чи більш успішно балансувати між її європейським та американським напрямками. Американсько-британські відносини стали одним з визначальних і найбільш суперечливих чинників європейської політики королівства, проблемою і суперечністю, адже вони її водночас стимулювали і стримували. Зміна екзогенного контексту американсько-британських відносин на рубежі ХХ – ХХІ ст. призвела до коригування їх завдань, серед яких головними стали збереження єдності Заходу в умовах трансформацій системи міжнародних відносин, російської агресії в

Європі і світі. Логіка розвитку міжнародних відносин диктувала необхідність перегляду стереотипів зовнішньої політики королівства, наслідком якого мала б стати здатність реально очолити об'єднавчі процеси європейських держав та інституцій через стратегічні пропозиції комплексного розвитку СЗППБ. Однак зовнішня політика уряду Д. Кемерона довела протилежне – нездатність чи небажання британського керівництва взяти на себе відповідальність за розвиток регіональної інтеграції в умовах кризи. Консерватори намагалися нестандартно розв'язати проблему дихотомії головних напрямів зовнішньої політики країни через ізоляціонізм у відносинах з ЄС і частково США. Вихід з ЄС формально нівелює цю дихотомію.

Упродовж 2010-х років спостерігалось зменшення ролі американсько-британських відносин для Вашингтона. Американсько-британські відносини могли б стати стимулом до поглиблення євроінтеграції Великої Британії, яка як найбільш вірогідний лідер ЄС у сфері зовнішньої політики, безпеки та оборони мала можливість перебувати в епіцентрі оновленого трансатлантичного поля безпеки. Однак її керівництво продемонструвало нехтування інтересами держави в регіоні на угоду внутрішньополітичній кон'юнктурі, що призвело до відставки Д. Кемерона 13 липня 2016 р. і початку процесу виходу країни ЄС.

У зв'язку з процесом «Brexit» «особливі відносини» у значній мірі втрачають історичне значення. Скорочення американської присутності в Європі і непевність перспектив НАТО, реалізація процесу «Brexit» може призвести американсько-британські відносини до рівня простих партнерських. Це змусить Лондон повернутися до пошуків шляхів зближення з європейськими партнерами. Не виключено, що одним з них стане СЗППБ ЄС, провідні позиції в якому остаточно посяде Німеччина, яка замінює Британію в ролі провідного партнера США в Європі.

Вихід королівства з ЄС може або поглибити асиметричний характер відносин об'єднання з США у сфері зовнішньої політики, безпеки та оборони, або надати нового імпульсу співпраці держав Євросоюзу. У цьому виборі криється одна з головних проблем сучасної системи європейської безпеки, яка

полягає у бажанні і спроможності європейців розвивати кооперацію у цій сфері. При цьому позиція Великої Британії уже не буде вирішальною. Американсько-британські «особливі відносини» за умови їх збереження матимуть визначальний вплив на позиції королівства лише у випадку реалізації першого сценарію, за якого «Brexit» може розглядатися як складова збереження ключової ролі НАТО в гарантуванні європейської безпеки.

Список використаних джерел до розділу 4

1. Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції; пер. з англ. К.: К.І.С., 2006. 696 с.
2. Belkin P. German Foreign and Security Policy: Trends and Transatlantic Implications. Washington, May 20, 2009. 25 p.
3. Липкин М.А. Британия в поисках Европы: долгий путь в ЕЭС (1957 – 1974 гг.). СПб: Алетейя, 2009. 240 с.
4. Hughes K. Britain and the EU – a sorry tale of collapsing influence and dishonest debate // Friends of Europe. 21 Nov 2014. URL: <http://www.friendsofeurope.org/future-europe/britain-eu-sorry-tale-collapsing-influence-dishonest-debate/> (дата звернення: 24.04.2017).
5. Журкин В.В. Военная политика Евросоюза: монография. М.: Международные отношения: Институт Европы РАН, 2014. 256 с.
6. Кондратюк С.В. Європейська політика об'єднаної Німеччини: монографія. К.: Профі, 2008. 264 с.
7. Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті р.р. ХХ ст. – 10-ті р.р. ХХІ ст.). Погляд з України: монографія. К.: Інститут історії України НАН, 2009. 262 с.
8. Яковенко Н.Л. Велика Британія в міжнародних організаціях. К.: Київський університет, 2011. 400 с.
9. Андреева Т.Н. Английско-французское сотрудничество в политических интеграционных процессах Западной Европы (1980-е – 1990-е гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2001. 289 с.

10. Франция. В поисках новых путей / отв. ред. Ю.И. Рубинский. М.: Весь Мир, 2007. 624 с.
11. German unification: No. 10 memorandum of conversation (MT & President Mitterrand). Letter from Mr. Powell (no. 10) to Mr. Wall [WRL 020/1] Secret and Personal. 10 Downing Street, 20 January 1990 // Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive (Cabinet Office). URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/113883> (дата звернення: 12.01.2016).
12. Каракуц А.М. Зовнішня політика Німеччини наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Історія. 2010. Т. 129. Вип. 116. С. 86-90.
13. Семенюк О.Л. Спільна політика Європейського Союзу у сфері безпеки та оборони в умовах його розширення: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.04 – «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку». К., 2007. 20 с.
14. Романова О.В. Зовнішньополітичні стратегії Франції, Німеччині і Великобританії у контексті розвитку й імплементації СЗБП ЄС: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Одеса, 2008. 181 с.
15. Lehne S. The Big Three in EU Foreign Policy // The Carnegie Papers. Washington, July 2012. 32 p.
16. Семке Ю.В. Роль Германии в становлении европейских структур безопасности и обороны Европейского Союза: автореф. дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.04 – «Политические проблемы международных отношений глобального и регионального развития». М., 2010. 17 с.
17. Grozdanova H. Towards a More Secure Europe: A New Focus on Defence // e-International Relations. 2012. URL <http://www.e-ir.info/2012/04/02/towards-a-more-secure-europe-a-new-focus-on-defence> (дата звернення: 15.04.2017).
18. Латков А.С. Стратегические интересы Германии на Балканах на рубеже XX – XXI веков // Вестник МГИМО УН-та. 2014. № 4 (37). С. 101-107.

19. Кравченко В.В. Політика Франції в галузі безпеки та оборони (1994 – 2008 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02. Донецьк, 2011. 248 с.
20. Шаповалова О.І. Європейська політика Франції за президентства Жака Ширака: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку». К., 2009. 22 с.
21. Лист Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Начальнику 2-го Територіального управління Міністерства закордонних справ України К. Тимошенку №49/26-971 від 20.10.1999 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. №142. Арк. 140.
22. Зверева Т.В. Внешняя политика современной Франции: монография. М.: Канон+, 2014. 344 с.
23. Keohane D. Europe's new defence agency. London: Centre for European Reform. Policy briefing, 2004. 6 p.
24. Mr Major's Joint Press Conference with President Chirac. Below is the transcript of Mr Major's joint press conference with President Jacques Chirac, held in Paris on Saturday 10th June 1995 / The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page945.html> (дата звернення: 15.06.2016).
25. Фёдоров С. Внешнеполитическая стратегия Саркози: начало эры постголлизма? // Перспективы. 10.10.2007. URL: http://www.perspectivy.info/oykumena/europe/vneshnepoliticheskaja_strategija_sarkozi_nachalo_ery_postgollizma_2007-10-10.htm
26. Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира. пер. с англ. М.: Альпина Паблишер, 2003. 504 с.
27. Grant Ch. Can Britain lead in Europe? London, 2002. 90 p.
28. Harries M. Britain and France as Nuclear Partners // Survival. February – March 2012. Vol. 54. No. 1. pp. 7-30.

29. Грубінко А.В. Вплив британсько-французького військово-політичного співробітництва на формування і розвиток Спільної політики безпеки і оборони ЄС // Науковий вісник Дипломатичної академії України. К.: ДЕМІД, 2010. Вип. 16. С. 139-149.
30. Грубінко А.В. Правове закріплення розвитку СЗППБ в контексті інтересів країн-членів ЄС (на прикладі Великої Британії) // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Український та зарубіжний досвід реформування національної правової системи в контексті інтеграційних процесів» (Львів, 7-8 вересня 2012 р.). Львів, 2012. С. 45-47.
31. Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review. Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty. October 2010. London, 2010. 77 p.
32. UK–France Summit 2010 Declaration on Defence and Security Co-operation. Tuesday 2 November 2010 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/news/uk-france-summit-2010-declaration-on-defence-and-security-co-operation> (дата звернення: 09.10.2016).
33. Грубінко А.В. Військово-політична співпраця Великої Британії Франції як фактор розвитку Спільної політики безпеки й оборони ЄС // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин: статті та матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 12-13 квітня 2011 р.). Луганськ: Віртуальна реальність, 2011. С. 356-360.
34. Европейский Союз в XXI веке: время испытаний / под ред. О.Ю. Потемкиной (отв. ред.), Н.Ю. Кавешникова, Н.Б. Кондратьевой. М.: Весь Мир, 2012. 656 с.
35. Guzelyte S. National EDA Member States' Defence Data 2013-2014 and 2015 (est.) of the 27 EDA Member States. EDA participating Member States. Brussels, June 2016. 69 p.
36. Gomis B. The European implications of Franco-British defence cooperation // European Geostrategy. 2014. 11 February. URL: <http://www.europeangeostrategy.org/2014/02/> (дата звернення: 12.10.2016.).

37. Simon L. The 2013 French defence White Paper: do not write France off just yet // European Geostrategy. 1st May 2013. URL: <http://www.europeangeostrategy.org/2013/05/> (дата звернення: 12.11.2016).
38. Ischinger W. Germany's foreign policy lacks big ideas // The Guardian. 2013. November 29.
39. Countries Ranked by Military Strength (2017) // Global Firepower. URL: <http://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp> (дата звернення: 15.04.2017).
40. Аросев Г. В Европе намерены выделять больше средств на безопасность и оборону // Deutsche Welle. 14.11.2016. URL: <http://www.dw.com/ru/в-Европе-намерены-выделять-больше-средств-на-безопасность-и-оборону/a-36379675> (дата звернення: 21.07.2016).
41. Techau J. Political Union Now! // Berlin Political Journal. July 13, 2015. URL: <http://berlinpolicyjournal.com/political-union-now/>(дата звернення: 11.12.2016).
42. Фёдоров С.М. Новая французко-британская Антанта: «перезагрузка» ЕПОБ? // Коалиционное правительство Великобритании – год после выборов. Доклады Института Европы № 270 / под ред. Ал.А. Громько, Е.А. Ананьевой. М.: Ин-т Европы РАН; Рус. сувенир, 2011. С. 148-154
43. Лист Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Заступнику державного секретаря Міністерства закордонних справ України В.Ю. Сльченку. Щодо спільного візиту міністрів закордонних справ Великої Британії та Франції до країн Центральної Африки № 6124/6-110-76 від 25.01.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 228. Арк. 15-16.
44. Шаповалова О.І. Моделі диференційованої інтеграції в євроінтеграційній політиці Франції // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2010. Випуск 36. С. 498-503.
45. Лист третього секретаря Посольства України в ФРН В. В'юна Начальнику 2-го Територіального управління Міністерства закордонних справ України

- К. Тимошенку № 423/177-195 від 06.02.2001 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 194. Арк. 32.
46. Дилеммы Британии: поиск путей развития / под ред. Ал.А. Громько, Е.В. Ананьевой. М.: Весь Мир, 2014. 480 с.
47. Rogers J., Simon L. Germany as European leader? // *European Geostrategy*. 1st May 2013. URL: <http://www.europeangeostrategy.org/2014/05/germany-european-leader/> (дата звернення: 18.01.2015).
48. Тюшка А.В. Режим німецько-французької співпраці у Європейській політиці безпеки та оборони: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 – «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку». Львів, 2010. 17 с.
49. Грубінко А.В. Взаємодія держав «великої трійки» в системі зовнішньої політики та політики безпеки ЄС // *Зовнішні справи*. 2015. № 4. С. 6-9.
50. Robinson D. Britain and France snub EU's emergency Trump meeting // *Financial Times*. 2016. November 13.
51. Арбатова Н.К. Эволюция европеизма и атлантизма в эпоху биполярности // *Европеизм и атлантизм в политике стран Европейского Союза* / отв. ред. Н.К. Арбатова. М.: ИМЭМО РАН, 2009. С. 66-81.
52. Varsori A. The Andreotti Governments and the Maastricht Treaty: Between European Hopes and Domestic Constraints // *Journal of European Integration History*. 2013. No 1. Vol. 19. pp. 23-43.
53. Вдовиченко В. Конституція для Європи. Участь Італії в Європейському конституційному процесі // *Зовнішні справи*. 2014. № 2. С. 46.
54. Пик С. США – Велика Британія: «особливі відносини»: монографія. К.: Знання, 2006. 283 с.
55. Raymond R. The U.S. – U.K. special relationship in historical context: lessons of the past // *U.S.-U.K. relations at the start of the 21st century* / ed. by J.D. McCausland, D.T. Stuart. January 2006. Chapter 1. pp. 1-15.
56. Dumbrell J. *A Special Relationship Anglo-American Relations from the Cold War to Iraq*. 2nd edition. Basingstoke, 2006. 318 p.

57. Минаев М.В. Американсько-британские отношения в начале XXI века: автореф. дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.04 – «Политические проблемы международных отношений и глобального развития». М., 2008. 20 с.
58. Шамгунова А.Н. Политические отношения Великобритании и США на рубеже XX-XXI вв.: автореф. дис.. канд. ист. наук: спец. 07.00.15 – «История международных отношений и внешней политики». С-Пб., 2006. 20 с.
59. Aldrich R.J. British intelligence and the Anglo-American «Special Relationship» during the Cold War // *Review of International Studies*. 1998. № 24. pp. 331-351.
60. Childs N. Past, present, and future foreign policy: the British perspective // *U.S.-U.K. relations at the start of the 21st century* / ed. by Jeffrey D. McCausland, D.T. Stuart. January 2006. Chapter 9. p. 123.
61. Cooper R. Britain and Europe // *International Affairs*. 2012. No 88. Vol. 6. p. 1203.
62. A National Security Strategy of Engagement and Enlargement. The White House. June 1994. Washington, 1994. 29 p.
63. Commons Sitting of 11 December 1991. European Council (Maastricht) // *Hansard – House of Commons debates*. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 11 December 1991. Series 6. Vol 200. c. 860.
64. Dumbrell J. The US–UK special relationship: taking the 21st-century temperature // *The British Journal of Politics and International Relations*. 2009. Vol. 11. pp. 64-78.
65. Уткин А.И. Американская стратегия для XXI века. М.: Логос, 2000. 216 с.
66. Володіна М.О., Крапівін О.В. Розвиток «особливого партнерства» США та Великої Британії після закінчення «холодної війни» // *Історичні і політологічні дослідження*. 2012. № 2 (50). С. 232-241.
67. Громько А.А. Англия перед выбором // *Независимая газета, Дипкурьер*. 2003. 3 марта.
68. Tony Blair – 1998 speech on foreign affairs. The below speech was made by the then Prime Minister, Tony Blair, on foreign affairs on Tuesday 15th December

- 1998 // UKPOL. 2015. September 7. URL: <http://www.ukpol.co.uk/2015/09/07/tony-blair-1998-speech-on-foreign-affairs/> (дата звернення: 21.06.2016).
69. The Blair Doctrine. Blair T. Prime Minister's speech: Doctrine of the International Community at the Economic Club, Chicago. 24 April 1999 // PBS Newshour. URL: http://www.pbs.org/newshour/bb/international-jan-june99-blair_doctrine4-23 (дата звернення: 17.05.2016).
70. Грубінко А.В. Імперативи стратегії Великої Британії щодо розвитку Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу // Збірник тез доповідей XV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (Тернопіль, 19 квітня 2013 р.). Тернопіль: Вектор, 2013. С. 12-17.
71. McNamara S. Is the Special Relationship Still Special? // Journal of International Security Affairs. 2008. No 14. pp. 21-28.
72. Sustaining U.S. Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense. Washington, 2012. 8 p.
73. Бордачев Т. Европейский мир после 1989 года // Россия в глобальной политике. 2007. № 3. Май-июнь. URL: http://www.globalaffairs.ru/number/n_8813 (дата звернення: 18.10.2016).
74. Уткин А.И. «Два берега Атлантики» // США-Канада: экономика, политика, культура. 1999. № 2. С. 3-18.
75. Moravcsik A. Striking a New Transatlantic Bargain // Foreign Affairs. July-August 2003. Vol. 42. No 4. pp. 74-89.
76. Ambassador Victoria Nuland: United States Permanent Representative to the North Atlantic Treaty Organization (NATO). Speech at the London School of Economics, London, February 25, 2008 // United State Mission to NATO. URL: http://www.nato.usmission.gov/ambassador/2008/Amb_Nuland_022508.htm.
77. Armitage D., Moisan A. Constabulary Forces and Postconflict Transition: The Euro-Atlantic Dimension // Strategic Forum. November 2015. No 218. 8 p.
78. Kagan R. Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order. New York, 2004. 176 p.

79. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті / пер. з англ. Н. Коваль. К.: Наш формат, 2017. 320 с.
80. The Security and Defense Agenda (Future of NATO). Secretary of Defense Robert M. Gates Speech. Brussels. 10 June 2011 // U.S. Department of Defence. 2011. URL: <http://archive.defense.gov/speeches/speech.aspx?speechid=1581> (дата звернення: 03.11.2016).
81. Harris R., Phil D. Britain and Europe: Where America's Interests Really Lie // The Heritage Foundation. Special Report No 131 on Europe. 2013. April 29. URL: <http://www.heritage.org/research/reports/2013/04/britain-and-europe-where-americas-interests-really-lie>
82. National Security Strategy of the United Kingdom: Security in an Interdependent World. Presented to Parliament by PM. March, 2008. London, 2008. 61 p.
83. Ferguson N. The Iraq war is isolating the U.S. and killing the American-British «special relationship» // Los Angeles Times. 2004. October 10.
84. The Liberal Democrats View of Defence and Security Policy // Royal United Services Institute (RUSI). 21 April 2010. URL: <https://rusi.org/commentary/liberal-democrats-view-defence-and-security-policy>
85. Global Security: UK-US Relations. Sixth Report of Session 2009–10. House of Commons Foreign Affairs Committee. London, 16 February 2010. 86 p.
86. Prime Minister article in Wall St. Journal: UK-US relations. Published 20 July 2010 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/news/pm-article-in-wall-st-journal-uk-us-relations> (дата звернення: 17.08.2016).
87. America, Britain and Europe: An Evolving Relationship. The John C. Whitehead Lecture Transcript, delivered by Sir John Major, UK Prime Minister (1990-97) on 10 November at Chatham House. London, 2011. 10 p.
88. A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy. Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty. October 2010. London, 2010. 38 p.

89. Грубінко А.В. Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990-2016 рр.): монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. 640 с.
90. Gareth P. Syria: Why Cameron should kill off UK-US «Special Relationship» // Times. 2013. 06 September.
91. Грубінко А.В. Quo vadis Cameron: участь Великої Британії у європейській політичній інтеграції (2010 – 2015 рр.) // Тези доповідей та наукових есе Міжнародної науково-практичної конференції «Європейська інтеграція. Історія, сьогодення, перспективи» (м. Львів, 15-16 квітня 2015 року). Львів: Інститут суспільних ініціатив, 2015. С. 42-43.
92. Грубінко А.В. Общая внешняя политика и политика безопасности Европейского Союза в европейской стратегии Великобритании: проблема лидерства // Сборник материалов VI Международной научно-практической конференции «Современные аспекты общественно-политического развития России и стран мира» (Краснодар, РФ, 25 января 2013 г.). Краснодар: Пресс-Имидж, 2013. С. 37-40.
93. Хэйгел: США закроют 14 военных баз в Европе // Русская служба «BBC». 2015. 8 января. URL: http://www.bbc.co.uk/russian/rolling_news/2015/01/150108_rn_pentagon_bases_closure
94. Trends in World Military Expenditure, 2012 // SIPRI Fact Sheet. April 2013. 8 p.
95. Грубінко А.В. Зовнішньополітична стратегія чинного уряду Великої Британії на європейському напрямі: український контекст // Матеріали наукової конференції «Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах» (15 жовтня 2015 року, м. Київ). С. 108-110.
96. Грубінко А.В. Дихотомія США-ЄС у зовнішній політиці Великої Британії та її вплив на участь країни у військово-політичному вимірі євроінтеграції // II «Американские студии»: Сборник докладов междунар. науч. конф. (22 ноября 2013 г., Симферополь) / Таврический нац. ун-т им. В.И. Вернадского; отв. ред. Д.В. Дорофеев. Симферополь, 2013. С. 50-66.

РОЗДІЛ 5. РОЛЬ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У ПОЛІТИЦІ СУСІДСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

5.1. Британська стратегія розширення ЄС на схід

Європейське об'єднання розпочинало своє формування у 50-х роках ХХ ст. як спільнота провідних держав Західної Європи. Римський договір про створення ЄЕС від 25 березня 1957 р. у ст. 237 передбачав, що кожна європейська держава може заявити про своє бажання стати членом об'єднання. Там же було визначено відповідну процедуру розгляду і затвердження рішення про прийом до нього. Відтоді процес розширення Співтовариства за рахунок набуття членства в ньому новими учасниками засвідчив прагнення держав Європи долучитися до успішного інтеграційного проекту, став дієвим засобом поширення принципів функціонування і цінностей спільноти на нові регіональні простори. Стратегічна мета вступу до ЄЕС стала центральним елементом зовнішньої політики більшості європейських держав. Процес розширення євроспільноти набув особливої актуальності і масштабу внаслідок завершення періоду блокового протистояння, коли він став елементом геополітичних трансформацій в Європі, насамперед на її Східних і Південно-Східних теренах, механізмом цивілізаційного самовизначення колишніх сателітів СРСР і пострадянських держав.

Історія євроінтеграції нараховує шість «хвиль» розширення Європейських Співтовариств / Європейського Союзу, остання з яких завершилася внаслідок приєднання Хорватії 1 липня 2013 року. Символічно, що перше розширення було пов'язане з тривалим і складним процесом вступу Великої Британії у 1960 – 1970-х рр., упродовж якого Євроспільнота уперше мала можливість отримати досвід розробки певних уніфікованих практичних принципів і підходів до процесу переговорів, вимог до держави-апліканта. Сполучене Королівство стало одним з найбільших прихильників подальшого

розширення ЄЕС/ЄС, сформувавши специфічні підходи до даного сегмента функціонування об'єднання.

У широкому трактуванні розширення ЄС є комплексним процесом, адже на всіх етапах вступу держави до об'єднання обговорюється і узгоджується широке коло економічних, соціальних, політичних, правових, гуманітарних аспектів членства. Як зазначає В. Копійка, розширення є «відносно самостійним, самогенеруючим явищем європейського інтеграційного процесу» [1, с. 5]. Водночас процес розширення є елементом зовнішніх відносин інституцій і держав ЄС з іншими державами-не членами об'єднання як третіми сторонами, які формують політично неоднорідне середовище його найближчого оточення. Розширення Євросоюзу є практичною складовою його зовнішньої політики. Такий його статус почав формуватися ще до створення механізму Європейського політичного співробітництва у 1970 році, коли зовнішні контакти Співтовариств були обмежені торговельно-економічними питаннями. Як показує практика, розширення євроінтеграції на Велику Британію і держави ЦСЄ, його наслідки можуть безпосередньо впливати на характер і результативність зовнішньої політики і політики безпеки ЄС, змушують суб'єктів інтеграції вдосконалювати чинні і впроваджувати нові елементи функціональної структури об'єднання.

У головних договорах ЄС регламентації розширення практично не приділено уваги. В Договорі про Європейський Союз 1992 року визначені лише загальні принципи і критерії, яким повинні відповідати і за якими діяти держави-члени. Такими є побудова демократичної і правової держави, повага до прав людини, дотримання принципів відкритої ринкової економіки і вільної конкуренції, верховенства права ЄС. Розширення не включене до переліку завдань СЗППБ, а його механізми розробляються окремо інституціями Євросоюзу, насамперед Європейською Радою. Тому воно є швидше прикладом політичної практики об'єднання, а не нормативно-правових конструкцій. При цьому варто відрізнити «процес розширення» як такий і «політику розширення». Якщо під першим поняттям розуміємо конкретний факт

приєднання однієї держави чи групи держав до Європейського об'єднання, який розтягнений в часі і має логічне завершення з юридичним набуттям членства, то під другим – стратегію надання членства певним державам як майбутній і часто хронологічно недостатньо визначений процес, що вимагає проведення комплексу процедур. Процес розширення є складовою політики розширення ЄС як явища геополітики.

Держава, яка бажає стати повноправним членом Співтовариства погоджується на наявні правила і норми участі у політичному співробітництві в рамках Євросоюзу, реалізації його Спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Насамперед її зовнішня політика не повинна суперечити спільній зовнішній політиці ЄС, її принципам, підходам та інтересам на міжнародній арені. Рішення про вступ конкретної держави до спільноти приймає Європейська Рада, яка є вищим органом політичного співробітництва. За оцінками О. Романової, розширення Європейського Союзу є одним з напрямків його зовнішньої політики, метою якого є залучення країн-кандидатів до проведення СЗППБ вже не як партнерів, а як членів ЄС, що мають відповідну демографічну вагу, військово-політичний та економічний потенціал [2, с. 124]. Як зазначає А. Міссіролі, розширення Європейського Союзу само по собі є політикою безпеки [3, с. 2]. Зрештою головні завдання СЗППБ ЄС, визначені в ДЕС, цілком відповідають практичним завданням його розширення. Тому політика розширення Євроспільноти де-факто є невід'ємною частиною системи політичного співробітництва, СЗППБ ЄС, одним з практичних напрямів і механізмів її функціонування.

Під час другої і третьої «хвиль» розширення Європейських Співтовариств у 1970 – 1980-х рр. Велика Британія сформувала власну позицію, яка дозволила закріпити за державою імідж адепта цього процесу. Британський політикум підтримував вступ до ЄЕС Греції у 1981 році, Іспанії і Португалії у 1986 році, колишніх держав ЄАВТ Австрії, Фінляндії і Швеції у 1995 році, що давало сподівання на збільшення кількості її прихильників в когорті держав-членів. Під час головування Сполученого Королівства в Раді ЄС у другому півріччі

1992 року досягнуто значного прогресу щодо наступних раундів розширення [4, с. 72]. Виключно позитивна та водночас прагматична стратегія Великої Британії щодо розширення ЄС сформувалася під впливом таких головних чинників: 1) прагнення британських політичних еліт скерувати ЄС у напрямі розвитку міждержавного об'єднання і протистояння федералізації шляхом ускладнення процесу прийняття рішень та реалізації інтеграції; 2) намагання активізувати поглиблення інтеграції та ускладнити її завдяки процесу розширення (концепція «розширення замість поглиблення») [5, с. 400]; 3) прагнення посилити власні позиції на рівні ЄС і за його межами як активного учасника політичних процесів в об'єднанні, його потенційного лідера у сфері політичного співробітництва за рахунок збільшення кількості прихильних до британської позиції держав-членів; 4) поширення простору демократії і безпеки на нові терени Європи, подолання штучного розподілу держав континенту на окремі політичні та економічні об'єднання, що стало особливо актуально з початком налагодження процесу вступу до ЄС держав Центрально-Східної Європи; 5) зацікавлення США в об'єднанні Європи під егідою ЄС як запоруки стабільності регіону, забезпечення швидкого досягнення демократичних стандартів новими членами, єдності євроатлантичної системи безпеки та водночас попередження відновлення гегемонії однієї з європейських держав чи створення європейської наддержави; 6) вихід на ринки нових держав [6, с. 24].

Держави ЦСЄ, які після Другої світової війни опинилися відділеними від решти Європи, близько сорока років перебували у фактичному статусі сателіта СРСР, а більшість з них входила до складу ОВД і РЕВ. Виняток становила Югославія, розпад якої, розпочавшись на початку 1990-х рр., призвів до створення ряду нових держав. Британське керівництво намагалося не відставати від ФРН у справі налагодження відносин з державами Східної Європи з метою економічної і політичної стабілізації на континенті. Вже уряд Е. Хіта підписав угоди про торгово-економічне і науково-технічне співробітництво з Польщею (1971 і 1973 рр.), Угорщиною, Чехословаччиною, Румунією (1972 р.) [7, с. 208]. Водночас налагодження контактів між

Європейськими Співтовариствами і РЕВ відбувалося дуже мляво. Переговори про можливе встановлення відносин між організаціями розпочалися лише в другій половині 1970-х рр. та обмежилися галузевими торговельними домовленостями, але були припинені у зв'язку з вторгненням радянських військ в Афганістан у 1979 році. Лише у травні 1985 р генеральний секретар РЕВ В. Сичов звернувся із пропозицією до Комісії ЄЕС про встановлення офіційних контактів між організаціями. У тому ж році керівництво РЕВ запропонувало укласти договір про співробітництво, що було неприйнятним для Співтовариств, члени яких надавали перевагу міждержавним контактам з державами Східної Європи [8, с. 266]. Головною причиною фактичного небажання ЄЕС налагоджувати офіційні відносини з РЕВ стало домінування в ній СРСР. Лише після кількарічних переговорів 25 червня 1988 р. підписано спільну Декларацію про встановлення офіційних відносин, яка відкрила шлях до повноцінного співробітництва ЄЕС з окремими державами східного блоку. У промові в Коледжі Європи м. Брюгге 20 вересня 1988 року М. Тетчер наголосила на необхідності пам'ятати про людей по іншу сторону «залізної завіси» [9]. Такий посил британського прем'єр-міністра став провісником нових тенденцій у східноєвропейській політиці об'єднання.

Під час міжнародної дискусії про можливість надання новим демократичним державам статусу асоційованих членів ЄЕС, у листопаді 1989 року М. Тетчер виступила з ініціативою запровадження турецької моделі асоціації, що діяла з 1963 року як можливий механізм відносин Співтовариств з державами ЦСЄ [10, с. 456]. Лондон ще до ліквідації РЕВ у 1991 році проявив активну позицію у справі підписання торговельних угод ЄЕС з Угорщиною і Польщею, сприяв створенню фонду допомоги Співтовариств для проведення реформ у цих країнах (програма PHARE), створив фонд допомоги розвитку демократичних інститутів і підприємництва. За ініціативи ЄЕС 15 квітня 1991 р. створено Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР) – міжнародну фінансово-кредитну організацію з штаб-квартирою у Лондоні.

Становлення відносин постсоціалістичних держав з європейським інтеграційним об'єднанням відбувалося в умовах якісних трансформацій останнього. Країни ЦСЄ сподівалися на швидке визначення їх майбутнього в ЄС, яке на їх погляд полягало у набутті повноправного членства. Однак більшість його держав, як і самі євроінституції не мали однозначної відповіді на запити цих країн. Ряд держав ЄЕС, насамперед Франція, Італія, Ірландія, Греція, держави Бенілюксу, відкрито виступили проти надання повноправного членства державам ЦСЄ. До того ж Франція мала застереження щодо можливого різкого зміщення балансу сил всередині об'єднання на користь Німеччини [11, с. 5]. Самі держави ЦСЄ перебували на різному рівні реформування політичної та економічної систем. Більшість з них з різним успіхом долали спадщину режимів «народної демократії» і потребували допомоги Заходу. Такі обставини визначили непростий, суперечливий і тривалий шлях понад десятка держав ЦСЄ, а також регіону Середземномор'я до повноправного членства в ЄС [12, с. 108]. Східне розширення останнього, яке фактично тривало від 1991 до 2007 рр. (хоча можна його продовжити і до вступу Хорватії у 2013 році), стало знаковим процесом для формування європейського інтеграційного об'єднання.

Успішність міжнародної дискусії навколо розробки ДЄС у 1990 – 1991 рр., паралельно з якою відбувалися такі визначні історичні процеси кінця ХХ ст., як об'єднання Німеччини, завершення революційних процесів в країнах ЦСЄ, розпад СРСР і ліквідація «соціалістичного табору (РЕВ та ОВД), диктувала логіку розвитку стосунків оновленого інтеграційного об'єднання з постсоціалістичними державами. У Спільній декларації ЄС і США від 9 листопада 1991 р. висловлено підтримку громадянам країн ЦСЄ, СРСР та його республік в їх зусиллях щодо розвитку демократії [13, с. 39]. В ЄЕС, який на той час переживав процес чергового розширення за рахунок держав ЄАВТ, перемогла позиція прихильників поступового поглиблення відносин з постсоціалістичними країнами, одним з головних лобістів якого була Велика Британія. В інтерв'ю, даному під час візиту в Париж 12 вересня 1991 р.,

прем'єр-міністр Дж. Мейджор закликав колег по ЄС відкрити для держав ЦСЄ можливість вступу до об'єднання у відповідний час, не створюючи нездоланих бар'єрів [14]. У грудні 1991 р. з Польщею, Чехословаччиною і Угорщиною були підписані перші угоди про асоційоване членство. Під час головування Сполученого Королівства в Раді ЄС у 1992 році Лондон провів активну дипломатичну роботу щодо визнання за країнами ЦСЄ, насамперед учасниками Вишеградської групи, права на повноправний вступ, що формально було зафіксовано у рішенні саміту Європейської Ради в Единбурзі (грудень 1992 року). Значною мірою завдяки старанням британської сторони прихильникам політики подальшого розширення ЄС вдалося домогтися старту цього процесу. Водночас в Лондоні усвідомлювали довгостроковість перспектив завершення процесу розширення Європейського Союзу на схід.

Європейська політика розширення за рахунок держав ЦСЄ визначалася комплексом головних факторів: 1) геополітичний (необхідність подолання розколу Європи на Західну і Східну); 2) безпеки (виключення держав ЦСЄ за межі інтеграції могло призвести до утворення зони нестабільності на східних і південно-східних межах ЄС); 3) самоідентифікації (потреба збереження панєвропейської колективної ідентичності як співтовариства ліберально-демократичних держав і визнання країн ЦСЄ її невід'ємними носіями); 4) гео економічний (істотне збільшення торговельного ринку).

Кризовий стан економіки, застарілість виробничих потужностей та інфраструктури в країнах ЦСЄ, домінування спрямованості експортного руху товарів, капіталів і послуг із Заходу на Схід зумовили перевагу політичних мотивів прийняття рішення про розширення ЄС на схід над економічними. Радник із зовнішньої політики Єврокомісії Ф. Кемерон зазначав, що розширення стало політичним імперативом для Союзу, який може сприяти миру, безпеці, стабільності і прогресу в Європі. Як і для Греції, Іспанії та Португалії, розширення на регіон ЦСЄ мало мету зміцнити демократію і стабільність в країнах, які покінчили з тоталітарними режимами [15, с. 251; 16, арк. 1]. Підтримка розширення від держав ЄС стала можливою за умови

гарантування паралельного перебігу процесів розширення і поглиблення інтеграції. Станом на 1996 рік заяви на членство в ЄС подали 10 держав ЦСЄ. Раніше це зробили Туреччина (квітень 1987 р.), Мальта і Кіпр (липень 1991 р.).

Інтеграція до ЄС і НАТО, налагодження тісних відносин з провідними державами Європи і США давала можливість державам ЦСЄ розраховувати на гарантування цілісного пакету безпеки в умовах нових реалій міжнародної політики. При цьому Велика Британія в ролі «сполучного моста» між берегами Атлантики набула привабливості для неофітів євроспільноти як головний союзник США, в якого завжди можна було знайти підтримку у справі захисту національних інтересів та який забезпечував необхідний баланс сил в ЄС на фоні неформального домінування французько-німецького ядра.

Одночасний процес масштабного розширення і поглиблення інтеграції створював додаткові проблеми для розвитку ЄС і змушував застосовувати диференційований підхід як до держав-кандидатів, так і до функціонування окремих напрямів діяльності об'єднання, що було вигідно Великій Британії. Збільшення кількості держав-членів Євросоюзу удвічі значно підвищувало рівень його різноманітності і послаблювало можливості подальшого досягнення єдності, а тому знижувало потенціал поглиблення інтеграції. Складність досягнення єдності з принципових політичних питань призводила до зростання ролі міждержавних консультацій за рамками євроінституцій, до яких регулярно вдавалася британська сторона. Також Сполученому Королівству було вигідно залучити до інтеграції якомога більшу кількість т. зв. «малих» держав з рівними повноваженнями порівняно з давніми членами об'єднання з метою створення противаги надмірному впливу останніх (насамперед Франції і Німеччини) і спрощення завдання відстоювання своєї позиції в об'єднанні. Водночас політика сприяння розширенню на схід робила Німеччину, яка мала історично сильний вплив в регіоні ЦСЄ, ситуативним союзником Британії і послаблювала позиції Франції.

Саме прагматичний політичний розрахунок став домінуючим фактором британської урядової політики щодо східного розширення ЄС. Незважаючи на

активну підтримку процесу, британські економічні інтереси викликали великі сумніви. Станом на 1996 рік частка Великої Британії в експорті ЄС до країн ЦСЄ складала всього 13,9 %. У той час, як Німеччина забезпечувала понад 40% [17, с. 361]. Королівство перебувало далеко не на провідних позиціях і за обсягами загального вкладу у розвиток трьох провідних держав ЦСЄ (Польщі, Угорщини і Чехії). У 1990 – 1995 рр. сума британських інвестицій склала понад 700 млн. дол. (4,5 % від загальної суми), що визначало її сьому позицію після США, Німеччини, Нідерландів, Швейцарії, Франції та Австрії [18, с. 23]. На думку Дж. Хейварда, британські здобутки від розширення ЄС на Схід залишалися неясними, адже держави ЦСЄ не були для королівства стратегічно важливими ні в географічному, ні в економічному сенсі. Тому британську підтримку східного розширення ЄС дослідник пояснює «єврофобією» урядів М. Тетчер і Дж. Мейджора, тобто політичними чинниками [19, с. 148].

Британський уряд в першій половині 1990-х рр. виступив з рядом ініціатив щодо залучення держав-аплікантів до механізму СЗППБ ЄС у різних форматах. Під час головування в Раді ЄС у другій половині 1992 р. він, окрім двосторонніх міждержавних контактів, сприяв налагодженню багатостороннього політичного діалогу на рівні ЄС – Вишеградська група. У жовтні 1992 р. на організованому в Лондоні саміті керівництва ЄС і лідерів держав об'єднання відбулося погодження загальних підходів до актуальних питань багатосторонньої співпраці, залучення кандидатів до політичних заходів на рівні об'єднання [20]. За ініціативи Лондона у березні 1994 р. міністри закордонних справ держав ЄС розглянули і схвалили план поглибленого співробітництва з державами ЦСЄ. Під час саміту Європейської Ради в Корфу 24-25 червня 1994 р. Велика Британія разом з Італією висунула спільну ініціативу щодо системного залучення центрально-східноєвропейських країн до зовнішньої політики ЄС [21]. Глави держав та урядів, міністри держав регіону спершу як спостерігачі стали учасниками зустрічей представників держав ЄС і керівництва європейських інституцій на найвищому рівні. Урядам цих держав

надано право долучатися до зовнішньополітичних рішень і спільних дій ЄС. За підтримки уряду Дж. Мейджора до когорти претендентів на вступ до ЄС включено Кіпр і Мальту.

З приходом до влади лейбористів у 1997 році позиція і стратегія Великої Британії щодо політики розширення ЄС залишилася незмінною. Лейбористи як і консерватори у питанні розширення на схід виходили з того, що цей процес відповідає не лише меті стримування інтеграційних процесів, але й геополітичним інтересам країни. Активізація проєвропейського курсу новим британським урядом надала додаткового імпульсу участі Великої Британії в процесі підготовки до п'ятої хвилі розширення Союзу [21, с. 24]. Сприяння політиці розширення ЄС стало невід'ємною складовою новолейбористської стратегії здобуття лідерства королівства в об'єднанні. Основним завданням уряду залишалось залучення нових держав-членів ЄС до британської орбіти впливу на протиположному французько-німецькому тандему. Неприйняття зазначених країн «молодої демократії» до ЄС могло змусити їх переорієнтуватися на інші сфери впливу з відмінними системами цінностей, що несло потенційні загрози нестабільності на кордонах Спільноти. Водночас уряд Т. Блера прагматично підходив до процесу та умов розширення, відстоюючи власні інтереси на рівні комунітарних інституцій і розподілу бюджетних фондів [23, с. 186-187].

Під час свого чергового головування в ЄС у першому півріччі 1998 р. Велика Британія перебувала в епіцентрі процесу східного розширення. Значну дипломатичну роботу проводив Форін офіс, зокрема, його очільник Р. Кук, який напередодні головування Британії в Раді ЄС відвідав кілька східноєвропейських столиць із запевненням підтримки розширення. 12 березня 1998 р. в Лондоні під головуванням Т. Блера відбулася перша Європейська конференція глав держав та урядів ЄС і країн-кандидатів – багатосторонній форум в рамках політичного співробітництва для вирішення спільних питань зовнішньої політики і політики безпеки [24]. Формальною датою початку процесу східного розширення стало 30 березня 1998 р. – Лондонська конференція міністрів закордонних справ країн ЄС і одинадцяти кандидатів на

вступ. Розпочалися предметні переговори із першою чергою кандидатів, якими стали Польща, Угорщина, Чехія, Словенія, Естонія і Кіпр. Паралельно розпочато підготовчі переговори з Румунією, Словаччиною, Латвією, Литвою і Болгарією, які офіційно розпочалися в лютому 2000 року. Британська сторона наполягала на рівності вимог до кандидатів і можливості для країн другої групи долучитися до передових претендентів за умови досягнення відповідних критеріїв [25].

Значний вплив на зміну критичної позиції ряду країн-членів ЄС щодо розширення за рахунок окремих держав, насамперед Греції, Франції, Іспанії, мав Косовський конфлікт 1999 року. Він актуалізував проблеми стабільності і безпеки на Балканах, що значно покращило перспективи вступу насамперед Болгарії і Румунії, які помітно відставали за рівнем розвитку від інших держав-кандидатів. Перемогу отримала лінія прихильників широкого розширення, одним з основних адептів якої був уряд Сполученого Королівства. Остаточна перемога британської стратегії розширення відбулася на Гельсінському саміті ЄС 10-11 грудня 1999 р., рішенням якого усі дванадцять кандидатів мали однакові можливості на вступ. ЄС запропонував державам Південно-Східної Європи угоди про стабілізацію і асоціацію, перші з яких були підписані 2001 року з Македонією і Хорватією.

Окреме питання становили європейські перспективи Туреччини. У 1996 році договір про асоціацію Туреччини з ЄЕС від 1963 року було замінено на угоду про митний союз. Упродовж головування в Раді ЄС британські урядовці домагалися укладення угоди про вільну торгівлю Туреччини з об'єднанням. Незважаючи на багаторічні прагнення розпочати переговори про вступ, на Люксембурзькому саміті ЄС в грудні 1997 р. прийнято рішення про відтермінування можливості переговорів про членство Туреччини. Причинами стали нерегульованість кіпрського конфлікту, недостатній рівень захисту прав людини, ряд економічних і культурних чинників [26]. В Лондоні завжди підтримували членство Туреччини в ЄС, від середини 1990-х рр. вимагаючи долучення цієї держави до політичного діалогу в Європі [27, арк. 34]. Головним

аргументом на користь вступу Туреччини до ЄС було її стратегічне значення для НАТО і підтримка Вашингтона. За наполяганням Лондона рішенням саміту Європейської Ради в Гельсінкі в грудні 1999 р. Туреччині надано статус кандидата. Рішення саміту ЄС в Копенгагені (грудень 2002 р.) запланувало початок переговорів про вступ на грудень 2004 року [28].

Збільшення ЄС удвічі внаслідок прийняття до його складу держав-союзників і потенційних членів НАТО було вигідне Сполученому Королівству. Британія отримувала групу союзників в складі Європейського Союзу, особливо в контексті розвитку європейських оборонних можливостей. У цій справі Лондон намагався перехопити ініціативу у Парижа і Берліна та перевести процес формування СПБО у потрібне йому русло. Тому підтримка проамериканських союзників в Європі була дуже доречною. Уряд розгорнув безпрецедентну для Британії широку агітаційну кампанію за розширення ЄС в країні і за кордоном. У 2000 році урядом прийнято рішення для інформування широкої громадськості про переваги розширення Європейського Союзу щорічно виділяти з бюджету 160 млн. ф.ст. [29, с. 435]. За ініціативи Форін офісу створено двосторонні плани дій співпраці Британії із кожною з цих держав [30; 31]. У своїй промові у Варшаві 6 жовтня 2000 р. Т. Блер зазначив, що Велика Британія завжди буде вірним союзником усіх тих демократичних держав, які мають прагнення приєднатися до Європейського Союзу [32]. Особлива увага британського політикуму до Польщі була не випадкова, адже місцеві політичні еліти відзначалися високим рівнем націоналізму і навіть на етапі вступу до Євросоюзу висловлювали незгоду з федералізацією, в чому солідаризувалися з британською позицією [33].

На саміті Європейської Ради в Ніцці 7-11 грудня 2000 р. прийнято рішення прискорити переговори про вступ 12 держав. Британська сторона підтримала вимоги кандидатів щодо якнайшвидшого реформування об'єднання з метою невідкладного визначення конкретних перспектив розширення. Тоні Блер під час саміту підкреслив, що неможливо перебільшувати важливість

зустрічі, на якій вперше за півстоліття після закінчення Другої світової війни країни Європи зібралися разом [34]. Водночас в ході саміту чи не вперше на найвищому рівні виникли гострі суперечності між 15-ма державами-членами і кандидатами, предметом яких було структурне реформування інституцій ЄС як необхідна передумова розширення. При усіх політичних вигодах для Британії від вступу до ЄС групи нових держав її керівництво у питанні розподілу місць в Раді стало на бік «великих» держав (Франції, ФРН та Італії), отримавши з ними найбільше представництво. Також чинні держави-члени неохоче погодилися на зменшення кількості своїх представників в Європейському парламенті після розширення. За оцінками А. Дейтон, саміт в Ніцці показав розбіжності між позитивними словами на користь розширення і небажанням чинних членів змінити «status quo» [35].

Копенгагенський саміт ЄС 13 грудня 2002 р. остаточно відкрив шлях для приєднання 10 держав до ЄС. Упродовж останнього року до моменту офіційного набуття ними членства в Євросоюзі точилися запеклі суперечки між сторонами щодо розподілу бюджетних коштів для нових членів об'єднання, насамперед рівня дотацій на розвиток сільського господарства. Запропонований рівень витрат не задовольняв насамперед Польщу як найбільшого акцептора. Британський уряд в бюджетній суперечці з прагматичних міркувань підтримав позицію Єврокомісії, не бажаючи брати на себе додаткові фінансові зобов'язання. Також Лондон відмовився приєднатися до європейської міграційної політики. Британська сторона все ще намагалася проводити політику «відкритих дверей» для мігрантів з країн ЦСЄ. Політична ціна зриву процесу розширення була надто висока, що й зумовило пошук компромісу. Заходи з врегулювання міграції передбачали семирічний перехідний період для 15-ти держав-членів ЄС з правом самостійно вирішувати питання відкриття ринків праці для робітників з нових держав-членів. З 1 січня 2004 р. 10 держав-кандидатів стали повноправними членами Європейського Союзу. Питання про вступ Болгарії і Румунії перенесли, а щодо ряду інших балканських держав воно залишилося відкритим.

Певні економічні та інституційні суперечності, що існували у стосунках Великої Британії з кандидатами на членство в ЄС були компенсовані політичними вигодами від розширення. Держави ЦСЄ ще до офіційного вступу в Євросоюз відкрито підтримали американсько-британську інтервенцію в Ірак у березні 2003 року. У спільному листі від 30 січня 2003 р. глави держав та урядів Великої Британії, Данії, Іспанії, Польщі, Португалії, Чехії та Угорщини підтримали американський план військового втручання в Ірак [36]. Незадовго по тому, міністри закордонних справ Албанії, Болгарії, Естонії, Латвії, Литви, Македонії, Румунії, Словаччини, Словенії і Хорватії (т. зв. «Вільнюська група») виступили зі схожою заявою [37]. Перемога європейської стратегії Великої Британії полягала у тому, що завдяки східному розширенню Лондону руками держав ЦСЄ вдалося послабити французько-німецький вплив в Євросоюзі і НАТО, відвернути зниження ролі Альянсу в Європі внаслідок можливого розвитку незалежних європейських оборонних можливостей через ініціативу «структурного співробітництва», водночас поставивши їх у ситуацію екзистенційного вибору між Європою і США. Радник міністра закордонних справ Польщі Б. Горалжік підкреслював, що лише Америка і НАТО можуть дати зовнішню безпеку Польщі. Однак не менш актуальною є внутрішня безпека, модернізація, яку країні може дати лише ЄС [38].

Ситуація навколо іракської кризи показала неготовність держав ЦСЄ, тісно пов'язаних з американською допомогою у сфері безпеки та оборони, брати участь в розвитку повноцінної СЗППБ ЄС на умовах федералістського начала. Нові члени Євросоюзу у меншій мірі налаштовані на обмеження суверенності національної зовнішньої політики на користь дипломатії ЄС [39, с. 20]. Однозначний вибір нових держав-членів ЄС на користь дій США і НАТО показав пріоритет реальних військових можливостей Альянсу над віртуальними спроможностями СЗППБ ЄС. Тому непевний стан справ щодо розбудови спільної безпеки та оборони держав Євросоюзу зумовив її порівняно незначний вплив на мотивацію держав ЦСЄ щодо вступу [40, с. 705]. У

питаннях збереження впливу США в Європі і запобігання дублюванню функцій НАТО новосформованому СПБО ЄС інтереси Великої Британії і нових членів Союзу повністю співпадали.

Лондон прагнув використовувати тісні політичні контакти і проатлантичну позицію держав ЦСЄ в своїх інтересах під час розробки проекту Конституційного договору ЄС у 2002 – 2003 роках. При цьому британська сторона застосовувала тактику блокування з різними партнерами з конкретних питань. Наприклад, уряд Британії скористався підтримкою уряду Польщі у просуванні запровадження посади постійного президента Європейської Ради, що дозволило посилити координацію прийняття зовнішньополітичних рішень. Держави ЦСЄ спільно з Британією та іншими проатлантично налаштованими державами в ЄС наполягли на включенні до остаточної редакції договору пункту, за яким основна роль у забезпеченні європейської безпеки мала належати НАТО.

Під час головування в Раді ЄС у другому півріччі 2005 року уряд Т. Блера використав надані можливості для стимулювання переговорів про вступ з Туреччиною, які розпочалися в жовтні того ж року. Головною проблемою залишалися відносини турків з греками-кіпріотами. Додатковим негативним фактором для вступу Туреччини стала зміна позиції Франції після приходу до влади президента Н. Саркозі. Франція підтримувала надання Туреччині не більше ніж статусу привілейованого партнера Євросоюзу. Хорватія перебувала у значно вигіднішому становищі. Основною проблемою цієї країни на шляху вступу стала співпраця з Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії.

Окрім цих держав постало питання про імовірність членства інших балканських держав – Македонії, Албанії, Боснії та Герцеговини, Сербії і Чорногорії, які мали підписані з ЄС угоди про стабілізацію та асоціацію. 16 грудня 2005 р. офіційний статус кандидата на членство в Європейському Союзі отримала Македонія. На черговому саміті об'єднання в грудні 2006 р. уряди Великої Британії, Польщі і Швеції запропонували план подальшого розширення, за яким першою мала вступити Хорватія, а далі на членство могли

претендувати усі вказані держави. Однак у зв'язку з труднощами з ратифікацією Лісабонського договору 2007 року переговори відклали.

Уряд Т. Блера залишився вірним стратегії розширення ЄС у випадку вступу Болгарії і Румунії, що відбулося 1 січня 2007 року. Велика Британія як і раніше не висувала жодних додаткових вимог до країн-кандидатів. Королівство прагнуло налагодити партнерські відносини з ними і заручитися підтримкою у процесі чергового реформування Євросоюзу. Налагоджено регулярні політичні консультації на рівні МЗС та інших відомств, розширено торговельно-економічну співпрацю, що відбувалося в рамках двосторонніх планів дій – традиційної схеми відносин Великої Британії з претендентами на членство в ЄС з Східної Європи. Активно розвивалася антитерористична співпраця між правоохоронними органами. Велика Британія надавала технічну допомогу в рамках реформ державної служби, судів, правоохоронних органів, аграрного менеджменту, розвитку освіти тощо [41, с. 183].

Британський уряд, шукаючи політичних вигод від продовження розширення ЄС, не забував про свої внутрішньодержавні інтереси. З 2006 року розпочато зміну міграційної політики «відкритих дверей» у напрямі квотування в'їзду на територію держави некваліфікованої робочої сили, в тому числі з території нових членів ЄС. За даними МВС Сполученого Королівства на серпень 2006 р. звідти лише через офіційні канали подали заявку про прийом на роботу 447 тис. чол. [42]. Тому напередодні вступу цих двох держав до ЄС уряд Великої Британії заявив, що у 2007 році готовий прийняти лише 20 тис. некваліфікованих працівників з Болгарії і Румунії на термін до шести місяців без виплати допомоги та у певних галузях виробництва [43, с. 77]. Для нелегалів запроваджено великі штрафи. Уряди Болгарії і Румунії висловили свій протест проти рішення британського керівництва.

Позиція Великої Британії щодо розширення ЄС у період нетривалого правління уряду Г. Брауна залишалася незмінною. Прем'єр-міністр неодноразово заявляв, що захоплюється Союзом за його політику розширення, яка є запорукою успіху у справі зміцнення миру і безпеки в Європі [44, с. 271].

Однак значних подій в історії розширення ЄС у цей період не відбулося. Не в останню чергу завдяки підтримці нових країн-членів ЄС Велика Британія домоглася прийняття спеціальної декларації до Лісабонського договору, в якій передбачено, що СЗППБ не може впливати на реалізацію національної зовнішньої політики держави-члена ЄС [45, с. 343]. Об'єднання, поглинуте інституційно-правовими проблемами та економічними проблемами, відклало питання подальшого розширення на другий план.

Черговий розкол в рядах ЄС, що засвідчив кризу СЗППБ, відбувся через визнання незалежності самопроголошеної 17 лютого 2008 р. державності Косово. Серед тих, хто відмовився підтримати рішення керівництва ЄС щодо визнання були Болгарія, Румунія і Словаччина, які аргументували свою позицію відсутністю відповідної резолюції Ради Безпеки ООН та згоди Сербії. Російсько-грузинська війна у серпні 2008 р. підтвердила складність вироблення державами Євросоюзу спільної зовнішньої політики, а подальше «перезавантаження» американсько-російських відносин у 2009 році стало додатковим фактором призупинення просування європейської та євроатлантичної інтеграції на схід Європи.

Політика уряду Д. Кемерона щодо розширення ЄС ґрунтувалася на усталених підходах і відзначалася більшою поміркованістю. Ізоляціоністський характер участі в євроспільноті негативно позначився на впливі Великої Британії в регіоні ЦСЄ, ефективності співпраці з новими державами-членами та імовірними кандидатами. Проблема надмірної міграції з бідніших країн, яка загострилася в королівстві упродовж останнього десятиліття, поряд з проблемою економічної кризи визначилася як головний чинник стримування британської політики щодо розширення Союзу. Водночас сподівання консерваторів, що розширення ЄС призведе до його реформування в напрямі децентралізації до рівня зони вільної торгівлі стало причиною підтримки подальшого розширення об'єднання за рахунок Хорватії, Ісландії та ряду західно-балканських країн без перерви. Міністр з питань Європи Д. Лідінгтон під час візиту до Австрії в лютому 2011 р. назвав Західні Балкани «ключовим

тестом» СЗППБ [46]. Лондон підтримав надання Сербії статусу кандидата на вступ до ЄС у березні 2012 р., схвалив прогрес її відносин з Косово, підтримавши початок переговорів останнього з Брюсселем щодо угоди про стабілізацію та асоціацію [47]. Сполучене Королівство упродовж 2010 – 2015 рр. надавало Косово фінансову і технічно-консультативну допомогу в реформуванні судових систем, державної служби, запобігання міжетнічних конфліктів [48]. Особливу роль уряд відводив питанню вступу Туреччини. Британський уряд замовчував загрозу зростання міграційних потоків робочої сили до Західної Європи внаслідок приєднання 75-мільйонної країни до ЄС. Лондон не турбував мусульманський характер турецького суспільства. У 2011 році під час візиту Д. Кемерона до Туреччини між державами підписано договір про стратегічне партнерство. Однак британському уряду так і не вдалося переконати партнерів щодо необхідності прийняття Туреччини до ЄС.

Підтримка Британією безупинного розширення Європейського Союзу призвела до кризи єврозони, що негативно відбилася на економіці самої країни, послабило її міжнародний вплив і відсунуло на периферію Європи [49, с. 316]. Внаслідок ізоляціоністської політики в ЄС британський уряд опинився фактично наодинці після підписання в грудні 2011 р. «Євро-плюс Пакту» щодо стабілізації фінансової ситуації в об'єднанні і Бюджетного пакту ЄС в березні 2012 року. Жодна з держав ЦСЄ, окрім Чехії, не підтримала позицію Сполученого Королівства. Як наслідок уряд Д. Кемерона оголосив про необхідність скорочення витрат ЄС, що означало зменшення допомоги державам Східної Європи. Не додала популярності Британії ідея про підписання нового Договору про Європейський Союз. Свідченням падіння авторитету королівства в ЄС і зменшення його впливу на євроінтеграцію стало затвердження голови Єврокомісії Ж.-К. Юнкера. Конфронтаційна політика консерваторів порушила баланс сил в ЄС на користь французько-німецького «тандему», що не відповідало інтересам нових держав-членів.

Важливою проблемою залишалася загроза неконтрольованої міграції. Велика Британія стала найбільш популярною країною для еміграції в

Євросоюзу. Консерватори після перемоги на виборах у травні 2010 р. дали обіцянку скоротити притік мігрантів до країни, що стало гострою суспільною проблемою, але так і не змогли її виконати. Британська влада пішла на обмеження в'їзду емігрантів з Болгарії і Румунії. За офіційними даними, за п'ять років членства обох країн в ЄС у Великій Британії працювали понад 250 тис. болгар і румун, які отримали відповідний дозвіл. Уряд Д. Кемерона підтримав позицію інших держав ЄС, насамперед Німеччини і Франції, про відмову цим країнам у входженні до шенгенської зони. У Лондоні категорично відмовилися виконувати європейські директиви з міграції. Перебування Британії в ЄС, серед іншого, було поставлене у залежність від можливості самостійно приймати законодавство про обмеження системи соціальних преференцій для іммігрантів [50]. Одностороннє обмеження міграції робочої сили всупереч позиції ЄС, що діяло з 2007 року, внесло напругу у відносини королівства з державами ЦСЄ. Зняття цих обмежень для Болгарії і Румунії 1 січня 2014 р. дало можливість нормалізувати відносини між сторонами.

Позиція уряду Д. Кемерона щодо ЄС відштовхувала від Британії її традиційних союзників з Центрально-Східної Європи і Балкан, давала негативний приклад участі в євроінтеграції, зменшувала можливості впливу СЗППБ на довкілля Євросоюзу. Знаковим стала міжнародна військова операція проти Лівії 2011 року. Французько-британсько-американські позиції не підтримали 16 із 27 членів Євросоюзу, в тому числі усі держави об'єднання, що приєдналися у 2004 році. Держави ЦСЄ (окрім Болгарії і Румунії) підтримали позицію невтручання в конфлікт, ініційовану Німеччиною, що вчергове розкололо Європейський Союз і залишило без дії механізм СЗППБ. Вперше атлантична позиція зазначених країн дала серйозну тріщину. Центр політичного тяжіння в ЄС змістився до Німеччини, яка розширила свій вплив в регіоні ЦСЄ. У сфері СПБО відбулася переорієнтація держав цього регіону на розвиток співпраці з ФРН і Францією. Отримала новий імпульс діяльність «Веймарського трикутника» (Франція, Німеччина, Польща), до якого на початку 2010-х рр. приєдналися Італія та Іспанія. Ця неформальна група

держав-членів ЄС на зустрічі міністрів закордонних справ і оборони в Парижі у листопаді 2012 р. висунула спільну ініціативу щодо СПБО, в основі якої мало стати створення Центру оперативного планування і проведення військово-цивільних операцій. Такі ініціативи підтримав Європарламент [51]. Однак на саміті ЄС в листопаді 2013 р. Девід Кемерон наклав на неї вето.

Уряд Д. Кемерона наприкінці свого функціонування зіпсував відносини навіть з Туреччиною. Ще до спроби липневого перевороту 2016 року у цій країні і звинувачення президентом Т. Ердоганом Заходу у підтримці спроби повалення турецької влади, Д. Кемерон у розпал дебатів про доцільність виходу Британії з ЄС в інтерв'ю «Independent» заявив, що за теперішніх темпів руху Туреччини вона зможе стати членом ЄС «не раніше, ніж в 3000-му році» [52]. Така недипломатична заява викликала протест Анкари.

Отже, політика розширення стала одним з найбільш ефективних механізмів реалізації Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу. Активна участь в розширенні ЄС стала одним з головних засобів впливу Лондона на внутрішній розвиток та міжнародну політику об'єднання, що узгоджувалося з традиційною прихильністю британських урядів до інтеграційної концепції «розширення замість поглиблення». Шляхом підтримки перманентного процесу розширення ЄС британське керівництво до другої половини 2000-х років намагалося розширювати сфери свого впливу на країни Центрально-Східної Європи. Уряди Г. Брауна і Д. Кемерона запровадили не надто успішні заходи щодо обмеження мігрантів з держав ЦСЄ, що зумовило поступове зниження впливу Великої Британії в регіоні.

5.2. Місце східноєвропейської політики Великої Британії у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки Європейського Союзу

Формування Європейського Союзу на початку 1990-х рр., що співпало із завершальним етапом дезінтеграційних процесів на Сході Європи і розпадом

СРСР, поставило на порядок денний об'єднання необхідність розробки стратегії відносин з державами пострадянського простору. Визнання і налагодження взаємин з ними відбувалося в непростих умовах, ускладнювалося невизначеністю міжнародних відносин на завершальному етапі розпаду Радянського Союзу.

Незважаючи на очікувану і апріорі бажану в умовах протистояння «холодної війни» перемогу, стрімка ліквідація Східного блоку та особливо розпад СРСР стали певною несподіванкою для західних політичних еліт. Втрата усталених міжнародних орієнтирів викликала непевність і тривогу. Згадаємо тісні контакти М. Тетчер з М. Горбачовим. Британський прем'єр-міністр була одним з головних пропагандистів «перебудови» на Заході і негативно сприймала дезінтеграційні процеси в Радянському Союзі. У вересні 1989 р. М. Тетчер здійснила візит до Москви щоб підтримати М. Горбачова в умовах наростання соціально-економічної кризи і широкої опозиції його владі в СРСР [53, с. 40]. Обидва лідери проявили єдність поглядів у питанні об'єднання Німеччини. Британський прем'єр наголошувала на необхідності підтримки Заходом реформаторських зусиль радянського керівництва. Згодом у мемуарах М. Тетчер зазначала, що недооцінювала слабкість Радянського Союзу і вірила в можливість існування некомуністичного СРСР [54, с. 87]. Як наслідок – британський уряд до останнього підтримував радянську владу. Така політика Кабінету міністрів входила в суперечність з суспільними настроями і думкою експертів в самій Британії, які все більшу увагу звертали на відцентрові тенденції в радянських республіках. Після розпаду СРСР в грудні 1991 р. Захід більше не мав можливості нехтувати реаліями.

Політика Європейських Співтовариств щодо території пострадянського простору почала формуватися в останні роки існування СРСР і здійснювалася в унісон з політикою його провідних держав-членів в рамках Європейського політичного співробітництва. 18 грудня 1989 р. підписано перший договір ЄЕС з СРСР – «Угоду про торгівлю, економічне та комерційне співробітництво» терміном на десять років. В Декларації саміту Європейської Ради від 9 грудня

1989 р. сказано, що без «політики відкритості та реформ» на чолі з М. Горбачовим не був би можливим швидкий рух країн Східної Європи до свободи і демократії [55]. У 1991 році ЄЕС (в тому числі уряд Великої Британії) виділив продовольчу допомогу СРСР на загальну суму 750 млн. екю. Ще 400 млн. екю виділено на технічну допомогу. Саміт Європейської Ради в Люксембурзі 28-29 червня 1991 р. засвідчив повну підтримку від лідерів держав ЄЕС президенту і уряду Радянського Союзу. Водночас держави Співтовариств висловили стурбованість актами залякування і насильства, які мали місце в Прибалтиці після січневих подій 1991 року [56]. ЄЕС вимагав припинити застосування сили в Литві для придушення антивладних виступів з можливим припиненням співпраці з СРСР. Водночас в об'єднанні не відмовлялися від планів підписання великих угод з Москвою щодо політичної і культурної співпраці. ЄЕС прагнув отримати стабільного партнера на східному кордоні. У 1991 році розпочато програму TACIS (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States), спрямовану на фінансування проектів розвитку демократії і переходу до ринкової економіки, поширену на країни СНД.

Співтовариства були готові розвивати співробітництво з СРСР. Однак розпад останнього в грудні 1991 р. визначив нові міжнародні реалії. На надзвичайному засіданні міністрів закордонних справ держав ЄЕС 16 грудня 1991 р. зафіксовано готовність визнати усі нові держави, утворені внаслідок розпаду Радянського Союзу і встановити дипломатичні відносини за умови визнання ними принципів міжнародного права, зобов'язань з роззброєння, ядерного нерозповсюдження і регіональної безпеки [57, с. 282]. Лідери держав Співтовариств 23 грудня 1991 р. привітали створення СНД і визнали правонаступність Російської Федерації за зобов'язаннями Радянського Союзу [58]. Наступним кроком стало визнання державної незалежності колишніх радянських республік, що відбулося 31 грудня 1991 р. [59, с. 175-176]. У січні 1992 р. Європейська Комісія прийняла рішення переглянути свої відносини з цими державами (офіційно – «нові незалежні держави», ННД) і вирішила

замість адаптації договору 1989 року з СРСР до нових умов піти шляхом підписання окремих угод з кожною з них.

Одним із стратегічних завдань зовнішньої політики Європейського Союзу в нових геополітичних умовах стало формування зони стабільності і безпеки на Сході Європи і просторах колишнього СРСР. Насамперед це стосувалося країн найближчої східної периферії – Росії, України, Білорусі і Молдови. Захід цікавило встановлення контрольованих і прогнозованих процесів розвитку демократії, формування ринкових відносин у цих державах, їх інтеграції до сучасної міжнародної політичної та економічної систем, адже вони після надання перспектив членства державам Центральної Європи і Балтії автоматично ставали найближчими сусідами ЄС. Тому Євросоюз ініціював ряд заходів міжнародної підтримки пострадянським державам. Однак, на відміну від держав ЦСЄ, ЄС і його члени (в тому числі Велика Британія) не поспішали виділяти кошти пострадянським країнам.

Інтереси Великої Британії у відновленні пострадянських держав узгоджувалися із загальною лінією євроатлантичного співтовариства. Специфічно британський інтерес лежав у геополітичній площині – недопущення надмірного посилення Росії на фоні відродження об'єднаної Німеччини і створення у перспективі домінуючого в Європі альянсу Німеччина–Франція–Росія, який міг би нівелювати англійсько-американський вплив на континенті. Водночас Велику Британію, як і Захід загалом, цікавило збереження Росії як єдиного, хоча й ослабленого, прогнозованого центру сили на теренах колишнього СРСР.

Важливий етап для визначення загальної стратегії Європейського Союзу щодо держав пострадянського простору випав на головування Великої Британії в об'єднанні у червні – грудні 1992 року. Декларація щодо Росії та СНД, прийнята 12 грудня 1992 р. на саміті Європейської Ради в Единбурзі, узагальнювала принципи побудови відносин ЄС з пострадянськими державами. Аналіз тексту документа і східноєвропейської політики об'єднання дає можливість виділити базові елементи стратегії ЄС і держав Західної Європи

щодо країн регіону у 1990-х роках: 1) пріоритет надавався відносинам з Росією; 2) усім державам надано статус партнерів Європейського Союзу без диференціації і перспектив членства; 3) передбачене налагодження довгострокової торговельної, інвестиційної і технічної співпраці. Про розвиток системної взаємодії у питаннях зовнішньої політики і безпеки, залучення пострадянських держав до міжнародних акцій ЄС не йшлося. Підтвердженням таким висновкам стало обрання основним інструментом зовнішньої політики Євросоюзу щодо держав СНД укладення звичайних рамкових угод про партнерство і співробітництво (далі – УПС) терміном на десять років, які були підписані окремо з 11 країнами колишнього СРСР, мали загальний характер і реально мало до чого зобов'язували сторони. Водночас у відносинах ЄС з пострадянськими державами мали місце специфічні проблеми і розходження.

У взаєминах з Росією основними проблемними періодами стали чеченські війни 1994 – 1996 рр. і 1999 – початку 2000-х рр., коли Захід засудив дії Москви в Чечні. Євросоюз двічі призупиняв фінансові програми технічної допомоги. У період першої війни в Чечні призупинялася ратифікація УПС державами-членами ЄС. Політична напруга між сторонами спостерігалася у 1997 році внаслідок розширення НАТО на схід Європи та у березні-червні 1999 року упродовж бомбардування Югославії міжнародною коаліцією держав Альянсу. Тому візит Т. Блера до Росії 10-11 березня 2000 р. викликав негативну реакцію значної частини британської громадськості [60, с. 81-82]. Після обрання В. Путіна президентом Росії 26 березня 2000 р. глава Форін офісу Р. Кук висловив глибоке занепокоєння ситуацією в Чечні і зазначив, що вона не дає можливості працювати з Росією як партнером [61, с. 116]. Міжнародні інтереси Кремля, які активно проявлялися в регіоні Східної Європи і Балкан, почали все більше входити в суперечність з розширенням геополітичного впливу Європейського Союзу.

На теренах пострадянської Східної Європи не було держави, яка б стала у певній мірі зразком демократичного реформування та антиподом Росії у відносинах із Заходом. В Україні, Молдові і Білорусі, як і в Росії, в умовах

економічної кризи та соціального зубожіння на середину 1990-х рр. закріпилися по своїй суті антидемократичні корумповані державні режими, очолювані представниками колишньої радянської політичної і господарської верхівки, зрощені з новим капіталом (олігархатом) специфічного місцевого зразка. Свою специфіку політичного та соціально-економічного розвитку мала Білорусь. Політична верхівка України і Молдови декларувала європейський напрям зовнішньої політики, реально орієнтуючись на традиційні зв'язки з Росією. Керівництво Білорусі на чолі з О. Лукашенко проводило відкриту проросійську політику, нехтуючи розвитком співпраці з ЄС.

Основною проблемою Молдови, найбіднішої країни європейської частини колишнього СРСР, окрім економічних негараздів та несформованої демократичної політичної системи, стали проблеми територіальної цілісності (конфлікт в Придністров'ї). Наявність тісних культурних зв'язків з Румунією з одного боку схиляло населення країни до орієнтації на відносини з ЄС. Однак економічна, насамперед енергетична залежність від Росії і зв'язки в рамках СНД, відсутність зрілої проєвропейської політичної еліти створили дихотомію стратегічних напрямів зовнішньої політики держави, між якими вона намагалася тривалий час балансувати [62, с. 23]. Як наслідок до початку 2000-х років суттєвих кроків у напрямі розвитку співпраці Молдови і ЄС не відбулося. Країна тривалий час не привертала значної уваги Заходу. Промовистим став факт, що окремого посла Великої Британії до Молдови призначено лише у 2002 році. До цього функції посла в Кишиневі за сумісництвом виконували британські послы в Росії і Румунії.

Відмова Євросоюзу продовжувати ратифікацію УПС з Білоруссю після наростання авторитарних тенденцій стала першою ознакою наростання напруги у непростих відносинах сторін. Нове керівництво держави ніколи не ставило питання про вступ до ЄС, намагаючись рішуче протистояти демократичним віянням з Європи. Безпосередньою причиною початку погіршення відносин між сторонами стало проведення референдуму 1996 року про внесення змін до Конституції, внаслідок яких республіка з парламентсько-президентської стала

президентською. У жовтні того ж року послы Великої Британії, Франції, ФРН, Італії направили до МЗС Білорусі заяву, в якій від імені ЄС висловили стурбованість загрозою порушення конституційного ладу і зазначили, що шанси держави на активну роль в Європі і поглиблення відносин з об'єднанням під загрозою [63]. Ситуація в Білорусі розглядалася на засіданні Ради міністрів закордонних справ ЄС 15 вересня 1997 р., підсумком якого стало рішення про запровадження обмеження на контакти з цією країною. Чітка політична лінія Євросоюзу і його держав-членів на засудження тоталітарних тенденцій в Білорусі втілювалася у запровадженні обмежень на офіційні контакти на найвищому і високому рівнях, візових обмежень для білоруських посадовців і секторальних економічних санкцій. Наявність практично в центрі Європи модернізованого релікту радянського тоталітарного режиму турбувало Євроспільноту. Однак відсутність стратегічної зброї, наявність стабільного і безпечного внутрішнього суспільного середовища, яке гарантував режим О. Лукашенка, закритість кордонів для міжнародних нелегальних мігрантів і обмеженість зовнішньої політики регіоном СНД робило Білорусь загалом безпечною сусідкою для ЄС.

З огляду на нові виклики міжнародній безпеці та економічну кризу наприкінці 1990-х рр. в рамках реформованої СЗППБ ЄС відбулася розробка нових поглиблених механізмів реалізації політики щодо держав пострадянського простору, серед яких пріоритетними були Росія та Україна. Одним з таких механізмів стали спільні стратегії Євросоюзу – концептуальні документи довгострокового співробітництва з третіми країнами, перші з яких ухвалені Європейською Радою щодо Росії (4 червня) та України (11 грудня) 1999 року. Активна участь Росії у міжнародних зусиллях з врегулювання конфлікту на Балканах у 1999 році, близька перспектива спільного кордону після чергового розширення ЄС, потреба в російських енергоресурсах змусила євроінституції та уряди держав Євросоюзу піти на зближення з Москвою. У Спільній стратегії щодо Росії держави ЄС вперше висловили бажання спільно розвивати стратегічне партнерство. В частині політичного співробітництва

акцентовано на необхідності кооперації сторін у зміцненні стабільності та безпеки [64]. Загалом подібні завдання визначалися у Спільній стратегії ЄС щодо України, яка також була визнана стратегічним партнером [65].

Підходи британського керівництва до політики щодо Росії у 1990-х роках співпадали з партнерами по ЄС. У відносинах з пострадянськими державами Східної Європи уряди Великої Британії надавали пріоритет Росії, визнавши її регіональним лідером. За оцінками Н. Капітонової, Дж. Мейджор більш ніж інші західні лідери демонстрував підтримку російського керівництва у драматичний період загострення внутрішньополітичної ситуації в Росії у 1993 році [66, с. 27]. У питанні розширення НАТО на Схід Європи Лондон намагався виважено підходити до діалогу з Москвою. Британське керівництво підтримувало розвиток співпраці Росії з Альянсом, її включення до складу учасників Великої сімки, налагодження відносин з Європейським Союзом. Однак політична нестабільність та економічні проблеми, посилення шовінізму викликали певне розчарування і перестороги щодо можливості відновлення державного утворення імперського типу. Тому від середини десятиліття Лондон намагався налагодити контакти з іншими державами колишнього СРСР, насамперед Україною.

Політику сприяння розвитку стосунків з Росією продовжив уряд лейбористів. На нетривалий період бомбардувань сил НАТО Югославії у 1999 році двосторонні міждержавні контакти на високому рівні було припинено. Початок другої війни в Чечні суттєво не вплинув на відносини Росії як з Великою Британією, так і з ЄС загалом. Форін офіс публічно обмежився висловлюванням стурбованості. Після обрання президентом В. Путіна у березні 2000 р. Т. Блер пішов на встановлення тісних особистих контактів з новим російським лідером. Британський політичний істеблішмент був ладний навіть виправдати політику російських партнерів в Чечні заради посилення власного впливу в міжнародній політиці, намагаючись зміцнити позиції у взаєминах з французько-німецьким «ядром» Євросоюзу. Спостерігалось суперництво Великої Британії і Німеччини за інвестиційні контракти на транспортування

російських енергоносіїв до Європи. Наприкінці 2001 року Т. Блер охарактеризував відносини між Великою Британією і Росією як «найтісніші за багато років» [67]. Виникли умови для позиціонування королівства як головного європейського партнера Росії. Лондонський Сіті став популярним місцем для притоку російських капіталів.

Євросоюз та його СЗППБ розглядалися керівництвом Росії як можлива і прийнятна альтернатива НАТО, один з механізмів протистояння однополярному світоустрою. Однак спроби Москви реалізувати спільні з ЄС інституційні проекти у сфері безпеки закінчилися на рівні декларацій. За рішенням Римського саміту ЄС – Росія 6 лютого 2003 р. схвалено ідею формування спільного економічного, безпекового і гуманітарного простору, яка не була реалізована. У подальших стосунках росіяни вважали, що ЄС намагається нав'язати свій порядок денний співпраці і не бажали йти на компроміси [68, с. 27]. Європейський Союз все більше розглядався російським керівництвом як геополітичний суперник, насамперед на пострадянському просторі, який Москва традиційно вважає сферою своїх пріоритетів. Європа зайняла пасивно-лояльну позицію до формування в Росії системи керованої демократії і посилення впливу в системі європейської безпеки, що стало одним з чинників її наступної глибокої кризи.

Початок процесу найбільшого розширення ЄС за всю його історію змусив його інституції і держави-члени більш чітко визначитися із досі аморфним та відмінним статусом численних держав, які стали найближчою периферією об'єднання. У цьому напрямі діяльності ЄС провідну роль логічно відіграла СЗППБ. До основних завдань Спільноти у відносинах з сусідніми країнами входило формування периметру політично стабільних та економічно розвинених держав, які б дотримувалися схожих з Європейським Союзом цінностей і були дружніми Заходу. Водночас було важливо згладити ефект від паузи у подальшому розширенні Спільноти, щоб не втратити її привабливості для держав, які прагнули вступу (насамперед Україна і Молдова) [69, с. 49]. На відміну від держав Середземномор'я, які з 1995 року розвивали відносини з ЄС

в рамках «Барселонського процесу», ці дві держави, а також обкладена санкціями Білорусь, не були включені у жоден з регіональних вимірів зовнішньої політики об'єднання.

В авангарді формування нового зовнішньополітичного механізму євроспільноти не випадково стояла Велика Британія, уряди якої традиційно підтримували розширення зони впливу Європейського Союзу, та Швеція, керівництво якої традиційно надавало великого значення східноєвропейській політиці. На початку 2002 року міністр закордонних справ Великої Британії Дж. Стро направив листа міністру закордонних справ Іспанії, яка головує в Раді ЄС, Й. Піке із зверненням про необхідність розгляду на засіданні Ради стану і перспектив відносин з Молдовою, Білоруссю та Україною. Пропонувалося надати їм статус «особливих сусідів» Європейського Союзу [70]. Такий статус, на думку міністра, повинен був передбачати перспективи вільної торгівлі, розвиток відносин з питань прикордонного контролю, безпеки і внутрішніх справ. Про перспективи членства в ЄС не йшлося. Такий прагматичний план ліг в основу нового східного напрямку регіональної зовнішньої політики Союзу. Іншими трьома напрямками були Середземноморський і Північний виміри та Західні Балкани. Міністр закордонних справ Швеції А. Ліндт пропонувала включити Росію до східного виміру європейського сусідства, але проти виступила Польща. Принципова позиція Варшави полягала у необхідності надання перспектив членства в ЄС для східних сусідів, серед яких Росія не була претендентом [71].

Британську ініціативу розглянули 15 квітня 2002 р. в Люксембурзі на засіданні Ради ЄС із зовнішніх відносин. Верховному представнику з питань зовнішньої політики і політики безпеки Х. Солані і Комісару із зовнішніх відносин К. Паттену доручили розробити пропозиції для розгляду Європейської Ради. Рада ЄС пропонувала розробникам врахувати різний рівень політичних та економічних відносин об'єднання з східними сусідами. Європейська політика сусідства як новий механізм зовнішньої політики ЄС охопив 16 держав. Окрім

трьох держав Східної Європи вона стосувалася Південного (окрім Лівії) і Східного Середземномор'я, Південного Кавказу.

Ініціатива британського уряду лягла в основу офіційної позиції Комісії ЄС, оприлюдненої 11 березня 2003 р. у Посланні до Ради ЄС та Європарламенту «Ширша Європа – Сусідні країни: Нова структура взаємовідносин з нашими східними та південними сусідами». Як зазначено у Посланні, Європейський Союз заявляє про рішучість не допустити проведення в Європі нових розмежувальних ліній, сприяти стабільності та процвітанню в межах і за межами об'єднання [73]. Країнам-сусідам пропонували частку внутрішнього ринку, поступову інтеграцію і лібералізацію (елементи вільного руху осіб, товарів, послуг і капіталів).

Як зазначали європейські чиновники, пріоритет у відносинах з державами-сусідами із Східної Європи (т. зв. «Західні нові незалежні держави») надавався Україні, яка висловила прагнення стати членом ЄС у перспективі. Об'єктивно Україна не мала конкурентів, адже Росія відмовилася приєднатися до політики сусідства. Відносини з Білоруссю були формальними через критику політики режиму О. Лукашенка, а Молдова становила загрозу безпеці в регіоні через Придністровський конфлікт [74, с. 188-189]. Водночас згідно документа статус усіх об'єктів політики ЄС був рівним. Держави, які бажали стати членами об'єднання (наприклад, Україна) були в однаковому становищі з учасниками програми, які апріорі не мали шансів на членство через географічний чинник (наприклад, Ізраїль). Таке зрівняння в статусі і можливостях змусило держав-партнерів ЄС сприймати політику сусідства як альтернативу членства. Представники ЄС підкреслювали, що нова політика повинна здійснюватися диференційовано, враховувати різні можливості, етапи реформ та рівні економічного розвитку держав-сусідів. Таку індивідуалізацію планувалося реалізовувати на основі окремих Планів дій.

На практиці Європейська політика сусідства, особливо в її східному вимірі, виявилася неефективним зовнішньополітичним механізмом. У сфері безпеки Євросоюз, обмежений у військовому плані, так і не зміг істотно

вплинути на вирішення жодного з тривалих конфліктів на своїй периферії, наприклад, у Придністров'ї, Західній Сахарі та Палестині. Як заявляла єврокомісар із зовнішніх відносин і питань європейської політики сусідства Б. Ферреро-Вальднер, ця політика ЄС не є механізмом для запобігання чи врегулювання конфліктів, а покликана сприяти створенню більш стрийтливого клімату для їх врегулювання [75]. Політику сусідства щодо пострадянських держав Східної Європи звели до надання обмеженого фінансування за програмами технічної допомоги, визначення односторонніх «домашніх завдань» щодо приведення у відповідність законодавства, політичної та економічної систем до норм Євросоюзу. Основний акцент зроблено на розвиток транскордонного співробітництва і облаштування східних кордонів.

Знаковою для виявлення мети політики сусідства ЄС на східному напрямі стала ініціатива уряду Великої Британії щодо створення міграційних зон безпеки на території сусідніх держав. Такі зони як території тимчасового утримання нелегальних мігрантів з Афганістану, Іраку та інших країн «третього світу», які усілякими способами намагалися дістатися Європи, пропонувалося створити в Марокко, Сомалі, Росії та Україні. Через пів року Велика Британія і Євросоюз мали прийняти рішення про допуск цих мігрантів на свою територію згідно квот. Прогнозуючи негативну реакцію вказаних держав на таку ініціативу, Європейська Рада в Салоніках у червні 2003 р. відхилила британську ідею. Зазначена пропозиція відобразила істинне значення країн-сусідів для провідних держав Євросоюзу як бар'єру і відстійника для нової хвилі нелегальної міграції.

Європейська політика сусідства стала вимушеною реакцією Європейського Союзу на зміну зовнішнього середовища після чергового розширення, узагальненою стратегією розбудови відносин з країнами найближчої периферії. Велика Британія, виступивши формальним ініціатором новели, проявила єдність позиції з європейськими партнерами щодо неможливості подальшого розширення Євросоюзу у найближчій перспективі на країни пострадянської Східної Європи. На британську позицію вплинули такі

головні фактори: ситуативність і варіативність державних інтересів у цьому регіоні; небажання додатково загострювати відносини з європейськими партнерами, насамперед Францією і ФРН; покращення відносин з Російською Федерацією. Низький інтерес британського уряду до країн Східної Європи варто розглядати в контексті загальних тенденцій у зовнішній політиці Євросоюзу. Промовистим став факт, що у презентований в грудні 2003 р. головним дипломатом ЄС Х. Соланою Європейській стратегії безпеки східні сусіди згадуються побіжно. Натомість значну увагу приділено необхідності врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту, розвитку співробітництва в рамках «Барселонського процесу» і необхідності зміцнення відносин з арабським світом [7, с. 4-8]. Зрештою високий рівень проблемності розвитку пострадянської Східної Європи не надавав оптимізму західним урядам. Навіть «кольорові революції» в Грузії та Україні у 2003 – 2004 рр. не спричинили кардинального перегляду його політики в регіоні. Новою тенденцією зовнішньої політики ЄС стало посилення інтересу до Південного Кавказу.

Реальна практична робота по втіленню програм в рамках політики сусідства щодо країн Східної Європи, зокрема старт проектів транскордонного співробітництва, розпочалася напередодні приєднання до ЄС Болгарії і Румунії, коли Єврокомісія оприлюднила повідомлення «Про посилення Європейської політики сусідства» від 4 грудня 2006 року. Документ робив наголос на необхідності інтенсифікації співпраці з країнами-сусідами. Передбачалося часткове спрощення візового режиму, розширення грантової допомоги для неурядових організацій і науковців, у тому числі надання доступу до програм ЄС. Закритість кордонів Великої Британії від шенгенської зони робило такі новели для співпраці цієї країни з сусідами ЄС практично неактуальними. В частині політичного співробітництва державам-сусідам надано право приєднуватися до заяв ЄС в рамках СЗППБ. Передбачено загальну можливість координації зусиль на рівні міжнародних організацій і форумів, участь у врегулюванні конфліктів [77, с. 3-4]. Не вражала новаторством висунута керівництвом Німеччини у 2007 році ініціатива під умовною назвою

«Європейська політика сусідства Плюс», головною новелою якої стало допущення можливості переходу до відносин асоціації з країнами, які демонструють прогрес у зближенні з Євросоюзом.

У другій половині 2000-х років міжнародна ситуація на Сході Європи зазнала відчутних змін. Насамперед це було пов'язано з активізацією прозахідних політичних сил в країнах пострадянського простору. У процесі реалізації конкретних програм співпраці ЄС із східноєвропейськими країнами відбувалося реальне формування окремого виміру політики сусідства. Вступ у 2007 році до ЄС Болгарії і Румунії безпосередньо наблизив об'єднання до чорноморського регіону. Ініціатива ЄС «Чорноморська синергія» щодо співробітництва з країнами відповідної акваторії, включаючи Росію, була активізована Єврокомісією у 2007 році і стала провісником програми «Східне партнерство». Російська сторона відмовилася від участі в ініціативі. Після «кольорових революцій» ЄС і Росія остаточно стали суперниками за вплив на Східну Європу. Експансія європейської політики на схід розглядалася Москвою як посягання на територію її впливу [78, с. 21]. Розпочалася активна фаза протистояння Москви і Брюсселя за вплив на пострадянському просторі.

З другої половини 2003 року спостерігалось стійке наростання напруги у відносинах Великої Британії і Росії. На відміну від ряду держав Західної Європи, насамперед ФРН, Франції та Італії, Велика Британія з огляду на мінімальну залежність від російських енергоресурсів і союзницькі відносини із США зазнавала значно меншого впливу цього східного фактора на свою зовнішню політику. У британських політичних колах утвердилося переконання, що Росія є залежною від ЄС як найбільшого ринку збуту своїх енергоресурсів. Тому країни Європи повинні проводити спільну енергетичну політику, подолавши розбіжності інтересів, які послаблюють їх і Євросоюз. У рішенні спеціального засідання Комітету закордонних справ Британського парламенту від 25 листопада 2007 р. уряду було рекомендовано визначити проблеми розробки єдиної стратегії ЄС у відносинах з Росією пріоритетом на найближчу

перспективу [79]. Енергетична залежність від Москви і підтримка Вашингтона дозволила Лондону зайняти критичну позицію щодо Росії.

Новий виток напруги в російсько-британських відносинах зумовлений, серед іншого, посиленням на пострадянському просторі прозахідних настроїв. Справа про вбивство в Лондоні колишнього агента ФСБ О. Литвиненка у листопаді 2006 р. і відмова Росії екстрадувати в Британію підозрюваного А. Лугового, взаємна висилка дипломатів і фактичне призупинення контактів МЗС обох держав, обмеження видачі британських віз, шпигунські скандали і закриття відділів Британської Ради в регіонах Росії сформували картину міждержавних взаємин другої половини 2000-х років. Лондон використовував багатосторонню дипломатію для привернення уваги європейських партнерів до посилення авторитаризму в Росії, невиконання її керівництвом міжнародних зобов'язань щодо розвитку демократії і дотримання прав людини. Погіршення російсько-британських відносин відображало загальну тенденцію ускладнення стосунків Росії із Заходом. Посол Великої Британії в Росії Т. Brenton у вересні 2008 р. зазначав, що між Росією і Заходом є непорозуміння і недовіра [80, с. 9].

Апогеєм напруги між сторонами в другій половині десятиліття стала «п'ятиденна війна» у серпні 2008 р. між Грузією і Росією. ЄС здійснив не надто успішну спробу застосувати механізми СЗППБ. Британське керівництво взяло активну участь у надзвичайному саміті Європейської Ради 1 вересня 2008 р., на якому прийнято т.зв. «план Саркозі» з врегулювання конфлікту. Євросоюз засудив російське рішення визнати незалежність самопроголошених республік. Під час обговорення проявилися розбіжності між членами об'єднання. Велика Британія, Швеція, Польща і Прибалтійські держави поставили вимогу докорінного перегляду стосунків з Росією та застосування санкцій. Німеччина і Франція зайняли помірковану позицію, а прем'єр-міністр Італії С. Берлусконі засудив діяльність Президента Грузії М. Саакашвілі [81]. Британія вкотре підняла питання диверсифікації джерел енергоресурсів в Європу, подвоєння зусиль щодо створення єдиного європейського ринку газу та електроенергетики. Результатом діяльності ЄС стала поміркована угода,

підписана 8 серпня 2008 р. в Москві керівництвом ЄС як посередником і Президентом Росії Д. Медведєвим, що містила положення про відхід російських військ з Грузії, за винятком території Абхазії і Південної Осетії. Фактично Європейський Союз схвалив відділення самопроголошених територій від Грузії і замороження конфлікту.

Британські експерти оцінювали ситуацію досить критично. У пресі висловлювалися думки про те, що події в Грузії виявили нерішучість Євросоюзу, а Г. Брауна британська преса звинуватила у нездатності вести рішучу зовнішню політику [82; 83]. Британський прем'єр, на відміну від А. Меркель та Н. Саркозі, не відвідав Грузію, відправивши туди міністра закордонних справ Д. Мілібенда. Натомість активну позицію проявив лідер опозиційних консерваторів Д. Кемерон, який здійснив короткочасний візит до Тбілісі і вже тоді припустив, що Росію буде виключено з Великої вісімки, та закликав надати Грузії членство в НАТО [84, с. 209]. Загалом міжнародна ситуація навколо російсько-грузинського конфлікту виявила неготовність європейських лідерів адекватно і своєчасно реагувати на зміни в системі міжнародних відносин. Як саркастично зазначила британська преса, заяви американців про направлення власних ВПС і ВМС в зону конфлікту для гуманітарної допомоги справили більше враження на росіян, які почали відступати, ніж угода з ЄС [85]. Напружені російсько-британські стосунки робили неможливим виконання Лондоном посередницьких функцій. Події навколо даного конфлікту зафіксували тенденцію зменшення впливу Сполученого Королівства на регіон Східної Європи, де набирала впливу ФРН.

Зважаючи на загальну неефективність політики сусідства у попередньому форматі, у 2008 році Європейський Союз запровадив дві окремі ініціативи – «Союз для Середземномор'я» і «Східне партнерство». Окрема політика ЄС для шести пострадянських держав (Білорусь, Молдова, Україна, Азербайджан, Вірменія і Грузія) стала відповіддю прихильників регіону, насамперед Польщі і Швеції, на ініціативу президента Франції Н. Саркозі щодо поглиблення співпраці Європейського Союзу з державами Південного Середземномор'я

(травень 2008 року). «Східне партнерство» як напрям зовнішньої політики ЄС набув особливої актуальності після російсько-грузинської війни. Європейська Рада на саміті 19-20 червня 2008 р. звернулася до Європейської Комісії з проханням підготувати пропозицію щодо «Східного партнерства». 3 грудня 2008 р. оприлюднено офіційне повідомлення Європейської Комісії до Європейського Парламенту і Європейської Ради «Східне партнерство». Програма передбачала перспективу підписання угод про асоціацію, лібералізацію візового режиму і створення комплексної зони вільної торгівлі з кожною державою, енергетичну співпрацю, підтримку реформ. Реалізація «Східного партнерства» мала здійснюватися паралельно з стратегічним партнерством з Росією. Участь Білорусі в програмі залежала від розвитку її відносин з Євросоюзом. У пункті 3.1. Повідомлення відзначено, що майбутні Угоди про асоціацію, які будуть диференційованими відповідно до цілей і можливостей країн-партнерів, «повинні посилити співпрацю в рамках СЗППБ та СПБО» [86]. Передбачено участь держав-партнерів у місіях і операціях ЄПБО. Відбувся логічний розподіл середземноморського і східноєвропейського напрямів зовнішньої політики ЄС, але такий рівень поглиблених відносин з об'єднанням не передбачав членства. «Східне партнерство» введено в дію 7 травня 2009 р. під час саміту ЄС в Празі.

У процесі реалізації згаданих ініціатив в рамках політики сусідства спостерігалася пріоритетність середземноморського напрямку зовнішньої політики Євросоюзу над східноєвропейським, що засвідчили обсяги фінансування. У 2007 – 2013 рр. в рамках Інструменту європейського сусідства і партнерства на співробітництво у басейні Середземномор'я було виділено 16 млрд. євро. У той час, як на «Східне партнерство» у 2008 – 2013 рр. асигновано менше 1 млрд. євро [86]. Для реалізації першого напрямку створено окремий виконавчий орган – секретаріат. Для східного напрямку передбачено лише посилення штату представництв ЄС у державах-партнерах. Така диспропорція була явно невиправдана. Відчувалася наявність сильного французького лобі для розвитку «Союзу для Середземномор'я», якого бракувало у «Східного

партнерства». Зусиль фактично однієї Польщі було недостатньо для забезпечення прориву у співпраці ЄС з східноєвропейськими партнерами. Події арабської весни 2010 – 2011 рр., нерегульований палестинсько-ізраїльський конфлікт, війна в Сирії, труднощі демократичних реформ у більшості країн Південного Середземномор'я засвідчили загальну невдачу політики ЄС в регіоні. Водночас регіон пострадянської Східної Європи і Південного Кавказу цікавив Євросоюз і багатьох його членів насамперед як територія транзиту енергоресурсів і буфер для проникнення в Європу нелегальних мігрантів з Азії.

Утиски політичної опозиції в Україні і Білорусі стримували Євросоюз у поглибленні співпраці з їх керівництвом. Тому пріоритетними східними партнерами на підписання угоди про асоціацію стали Грузія і Молдова, де при владі утвердилися проєвропейські політичні сили. Російсько-український військово-політичний конфлікт, що розпочався весною 2014 року і став переконливим свідченням глибокої кризи систем європейської безпеки, засвідчив невдачу політики «Східного партнерства» як наслідок загального політичного прорахунку ЄС і його провідних держав у відносинах з Росією.

Велика Британія не була в когорті ініціаторів «Східного партнерства». Східна Європа не перебувала в центрі уваги першого уряду Д. Кемерона, який проголосив політику відновлення сфери британських інтересів за межами Європи. Основна увага офіційного Лондона на найближчій периферії Європи у 2010 – 2012 рр. була зосереджена на регіонах Півночі Африки і Близького Сходу [87, с. 62]. Про безпеку Східної Європи та її значимість для системи міжнародних відносин Лондон змушений був згадати лише у зв'язку з революційними подіями в Україні наприкінці 2013 – на початку 2014 року, російською агресією в Криму і на Донбасі.

Британський уряд, незважаючи на традиційну активну підтримку розширення зовнішньополітичного впливу ЄС і розвитку відносин з державами Східної Європи, зайняв помірковану позицію щодо надання перспектив членства країнам «Східного партнерства». У Великій Британії зменшувався ентузіазм щодо розширення ЄС. Причинами цьому стали внутрішні наслідки

великомасштабної міграції і побоювання, що приєднання до Європейського Союзу великих і бідніших держав призведе до негативних соціальних наслідків для самого королівства. Як і більшість інших держав ЄС, Велика Британія виступила за надання перспектив членства східноєвропейським державам у довгостроковій перспективі. Девід Кемерон на саміті Європейської Ради в грудні 2013 р. в Брюсселі підтримав укладення Угод про асоціацію ЄС з Грузією, Молдовою, Вірменією та Україною, незважаючи на відмову керівництва двох останніх підписувати документи. Зрештою 27 червня 2014 р. в Брюсселі відбулося підписання асоціації з Грузією, Молдовою та постреволюційною Україною.

Агресія Росії проти України у 2014 році розпочала черговий етап напруги в британсько-російських відносинах. Зміна влади в Києві наприкінці лютого 2014 р. і наступне зближення України з ЄС і США було сприйняте керівництвом Росії як «геополітична катастрофа» [88, с. 2]. Ідея створення «Великої Європи» від Атлантики до Уралу, яку у свій час проголошував Ш. де Голль, а на рубежі ХХ – ХХІ ст. її адептами були провідні західні аналітики (наприклад, З. Бжезінський), зазнала краху. Після анексії Криму керівництво Великої Британії вирішило, що Росія повинна заплатити ціну за порушення міжнародного права і підтримало санкції ЄС проти Росії. У питаннях політики безпеки Лондон надав перевагу НАТО. Британський уряд відіграв важливу роль у переконуванні інших держав ЄС, зокрема, Німеччини, про необхідність економічного тиску на Росію [89, с. 7].

Однією з причин слабкості «Східного партнерства» стала відсутність дієвої військово-політичної компоненти. Заходи економічного заохочення та гуманітарного сприяння розвитку стабільного суспільства і демократії в пострадянських державах Східної Європи в сучасних умовах системної кризи європейської безпеки є важливими, але недостатніми. Вони повинні бути забезпечені реальними елементами стратегічної кооперації у сфері безпеки та оборони, включення систем безпеки, зокрема, військово-промислових комплексів тих країн, які бажають стати членами ЄС, до єдиної мережі

європейського військового забезпечення. Головною слабкою стороною програми стала відсутність визначеної перспективи членства в ЄС для східноєвропейських держав, які до нього прагнуть. В західних аналітичних колах побутує думка, що слабкість «Східного партнерства» ЄС веде до послаблення його позицій як глобального міжнародного актора. Тому в період внутрішньої кризи в об'єднанні і взаємної необхідності для обох сторін (ЄС та сусідів) зберегти механізм «Східного партнерства» Європейський Союз може отримати вигоду від асоціації з деякими його східними партнерами [90].

Такий стан справ опосередковано став наслідком небажання керівництва Великої Британії посісти провідні позиції в СЗППБ ЄС та ізоляціоністської політики консерваторів в Європі упродовж 2010 – 2016 років. Східна політика ЄС продовжує формуватися через призму стосунків окремих його держав-членів з Росією, залишається периферійною складовою зовнішньополітичного і безпекового виміру ЄС. Бездіяльність різнопланових структур і механізмів СПБО на сході Європи є наслідком відсутності політичної волі у керівництва держав об'єднання. Євросоюз міг би запропонувати посередницькі функції і миротворчі послуги наявних поліцейських сил в зоні АТО на Донбасі. Варто розширити програму формування спільних багатосторонніх військових і поліцейських підрозділів за участі України, Молдови та країн-членів ЄС і НАТО, а не обмежуватися створенням оперативних військових формувань країн НАТО на кордонах Східної Європи. Це б пришвидшило інтеграцію оборонних структур України у відповідні системи Північноатлантичного Альянсу і Європейського Союзу. Однак лідери об'єднаної Європи, в тому числі Великої Британії, воліють відмежуватися від безпосереднього врегулювання конфлікту із застосуванням силових засобів і сподіватися на підтримку США. Застосування виключно дипломатичних засобів є неефективним і призвело до заморожування конфлікту. ЄС підтверджує неготовність виступати в ролі повноцінного центра сили у світовій політиці.

Вихід з ЄС в умовах посилення напруги по всій контактній дузі Європейської політики сусідства ускладнить можливості співробітництва

Великої Британії з державами Східної Європи на багатосторонньому регіональному рівні, звуживши їх до рівня відносин з НАТО. Незважаючи на не завжди однозначну політику Лондона щодо розвитку відносин ЄС з державами пострадянської Східної Європи, ті з них, які прагнуть стати повноправними членами Європейського Союзу (Грузія, Молдова і Україна) внаслідок завершення процесу «Brexit» втратять одного з головних прихильників розширення Євроспільноти. Без Великої Британії такі держави, як Угорщина, Словаччина, Італія, Австрія, які відкрито прагнуть повернутися до звичайних відносин з Росією, будуть мати більше впливу на прийняття відповідних рішень в ЄС. Саме тому прем'єр-міністр Молдови П. Філіп закликав співгромадян, які мешкають на території Великої Британії, проголосувати на референдумі 23 червня 2016 р. проти її виходу зі складу Євросоюзу [91]. Послаблений без Великої Британії Європейський Союз вигідний Росії, яка може розширити свій дестабілізуючий вплив на східних кордонах Європи [92]. Вихід королівства з ЄС може негативно вплинути на євроінтеграційні перспективи пострадянських країн і значно зменшить їх шанси на членство в об'єднанні навіть у довгостроковій перспективі.

Отже, зовнішня політика Великої Британії щодо держав Східної Європи, зокрема, пострадянського простору, розвивалася в контексті загальної політики Заходу і відчувала сильний вплив російського чинника. Рівень розвитку відносин ЄС із зазначеними державами (Росія, Україна, Білорусь, Молдова), які в сукупності разом з усіма пострадянськими країнами отримали назву «нові незалежні держави», свідчив про другорядність регіону у зовнішній політиці об'єднання. Участь Великої Британії в реалізації східноєвропейської політики ЄС не відзначалася перманентною активністю, була найбільш помітна на початку 2000-х років у зв'язку із запровадженням Європейської політики сусідства. Недооцінка загроз безпеці на Сході Європи поряд із загальними проблемами розвитку СЗППБ призвела до нездатності Європейського Союзу гарантувати безпеку на своїх східних кордонах без силової підтримки США і НАТО. До таких результатів причетна Велика Британія, уряд якої за умов

виходу з ЄС і втрати впливу в регіоні ЦСЄ зацікавлений в реорієнтації США на проблеми європейської безпеки та активізації діяльності НАТО в Європі.

5.3. Політика Великої Британії щодо України в контексті розвитку зовнішньополітичного і безпекового виміру Євросоюзу

Після розпаду СРСР у східноєвропейській зовнішній політиці Великої Британії та Європейського Союзу чільне місце посіли відносини з Україною, яка, отримавши незалежність, завдяки насамперед своїй території, великій кількості населення, природним ресурсам, геополітичним характеристикам і значним запасам різних видів озброєнь стала предметом пильної уваги Заходу. Незалежність України стала не лише одним з головних чинників розпаду СРСР, але змінила розклад політичних та військових сил в Європі і світі.

Однак ставлення до України з боку західних лідерів та інституцій на початку 1990-х рр. було переважно упередженим. Прем'єр-міністр Великої Британії М. Тетчер, відвідавши одного разу Україну у червні 1990 р., під час виступу у Верховній Раді УРСР на заклик депутатів розвивати відносини між обома країнами саркастично заявила, що посольства передбачені лише для країн, які мають державну незалежність і відкриваються при національному центральному уряді. У Великої Британії немає посольства в Каліфорнії, Квебеку або штатах Австралії [93]. Підтримуючи до останнього цілісність СРСР, британське керівництво не розглядало можливість співпраці з незалежною Україною, проголошення якої трактувалося як виникнення загрози міжнародній безпеці внаслідок насамперед наявності ядерної зброї. Тому Сполучене Королівство визнало незалежність України лише 31 грудня 1991 р., після офіційного припинення існування СРСР. Водночас Велика Британія стала першою з держав ЄЕС, яка визнала незалежність України. Того ж дня її визнали Європейські Співтовариства.

У першій половині 1990-х років спостерігалось стримане ставлення британського керівництва до України як потенційного партнера, що було

характерно загалом для ставлення Заходу до пострадянських держав. Політика Великої Британії щодо України мала швидше реактивний характер, у значній мірі залежала від позицій США і Росії [94, арк. 3]. Ядерне роззброєння, російсько-українські територіальні суперечності, неготовність британської еліти сприймати Україну поза контекстом російського чинника склали головні фактори сприйняття нашої держави в Європі і світі. Водночас поінформовані урядові кола усвідомлювали вагому роль України для європейської безпеки, підтримавши якнайшвидше залучення нашої держави до процесів європейської регіональної співпраці у сфері безпеки [95, с. 222]

За активної участі Великої Британії відбувалося формування стратегії відносин Європейського Союзу з Україною. У період головування країни в Раді Союзу у вересні 1992 р. відбулася перша зустріч Україна – ЄС на найвищому рівні, результатом якої стало підписання Спільного комюніке про початок переговорів з підготовки Угоди про партнерство і співробітництво. В ході зустрічі української делегації з представництвом ЄС в Лондоні у жовтні-листопаді 1992 р. оприлюднено заяву про визнання України частиною регіону Центральної Європи, що мало вагоме геополітичне значення [96, с. 140].

Сполучене Королівство погодилося надати гарантії безпеки українській стороні (згідно Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, 5 грудня 1994 р.), хоча вони мали суто формальне значення, а реальна допомога Україні від Великої Британії як компенсація за добровільну відмову від ядерного статусу була символічною. Лондон ставив перспективи політики ЄС щодо України у залежність від реалізації економічних реформ і визначення пріоритетного напрямку її зовнішньої політики – на євроінтеграцію чи відносини в рамках СНД. Хоча британська політична еліта підтримувала входження України до європейських міжнародних структур, насамперед Ради Європи, вона постійно звіряла свою позицію з перспективами європейської співпраці з Росією. Таку оцінку контексту політики Великої Британії щодо України підтверджувало її посольство. У повідомленні для МЗС України в грудні 1993 р. зазначалося, що

за історичною інерцією в Лондоні продовжують розглядати Росію як свого основного партнера на Сході [97, арк. 3]. Як приклад у повідомленні приведено негативну оцінку британської сторони української пропозиції щодо створення зони стабільності і безпеки в Центрально-Східній Європі як нереалістичну і таку, що не має підтримки в державах регіону. На думку українських дипломатів, така позиція офіційного Лондона стала наслідком перестороги щодо імовірної ізоляції Росії і погіршення її відносин із Заходом внаслідок реалізації таких ініціатив. Це ж стосувалося і перспектив відносин України з Європейським Союзом. Уряд Великої Британії наполягав на розвитку відносин України і ЄС на рівні Угоди про партнерство і співробітництво (1 червня 1994 р.), типової для пострадянських країн. Юридичне завершення процесу ядерного роззброєння України, політичні проблеми розвитку Росії мали наслідком посилення інтересу Сполученого Королівства і ЄС загалом до відносин з Україною, її диференціації як певного контрбалансу російському впливу у Східній Європі і гарантії безпеки в регіоні [98, с. арк. 1-2; 99, с. 105]. Тому Лондон підтримав державну цілісність України в її суперечці навколо Криму у першій половині 1990-х років.

Після приходу до влади у травні 1997 р. проєвропейського уряду лейбористів позиція Лондона щодо європейських перспектив України не зазнала радикальних змін і була помірковано-прагматичною. У відповідь на пропозицію МЗС України щодо можливості надання Україні асоційованого статусу, яка надійшла до Ради ЄС у червні 1998 р. під час головування Великої Британії, глава Форін офісу Р. Кук відповів, що бачення ЄС полягає у необхідності зробити максимально дієвою Угоду про партнерство та співробітництво з Україною, а асоційований статус на даному етапі був би «надто далекоглядним кроком» [100, арк. 11]. Українська сторона лише ставила питання про принципову згоду ЄС на надання статусу асоційованого члена для України у перспективі. Також Лондон заперечив можливість участі підрозділів Збройних Сил України у складі військ Європейського Союзу [101, арк. 23]. У березні 1998 р. набула чинності УПС, тому такі ініціативи офіційного Києва

того часу можна розглядати як перспективні, але передчасні. Зрештою конфлікт в Косово та чергове загострення відносин Заходу з Росією зумовили зміну тональності британських урядовців щодо України.

У середовищі Форін офісу визрівала позиція про необхідність надання Україні статусу спеціального партнера ЄС на зразок її відносин з НАТО. Вона була втілена у Спільній стратегії ЄС щодо України, схваленій Європейською Радою 11 грудня 1999 року. Уряд Сполученого Королівства зайняв активну позицію під час розробки документа, наполягаючи на його найскорішому прийнятті, аргументуючи це його виключною необхідністю для гарантування європейської безпеки [102, арк. 31]. В документі Україна визнана стратегічним партнером Євросоюзу. Британська сторона підтримала створення зони вільної торгівлі між ЄС та Україною, її вступ до СОТ за умови проведення реформ.

Підтримку поміркованого розвитку політичних відносин Євросоюзу з Україною можна розглядати в контексті загальної активізації європейської політики Лондона в частині СЗППБ ЄС, його прагнення формувати порядок денний політичного співробітництва держав об'єднання та їх відносин з країнами найближчої периферії у відповідності зі своїми традиційними інтересами і підходами до розширення зовнішнього впливу ЄС на протипагу поглибленню євроінтеграції. За підтримки Британії на саміті ЄС в Ніцці (грудень 2000 року) Україну включили до переліку країн, вступ яких до об'єднання у перспективі було визнано бажаним. Києву запропонували розпочати погодження умов участі у військових місіях в рамках ЄПБО. Згідно рішення Ради ЄС із закордонних справ Україна як партнер об'єднання з 2003 по 2012 рр. брала участь в поліцейській місії ЄС у Боснії і Герцеговині. В британських експертних колах на початку 2000-х роках обговорювалася ідея укладення спеціальної угоди з Україною щодо її участі в СПБО. Як зазначав Дж. Гоу, «Україна є великим ризиком і водночас великими можливостями для Європейського Союзу» [103, арк. 38].

Подальші трансформації політики Великої Британії щодо України підтвердили її тісний зв'язок із змінюваною динамікою відносин Україна – ЄС.

Погіршення іміджу керівництва України на міжнародній арені внаслідок скандалів навколо убивства журналіста Г. Гонгадзе, продажу зброї до Іраку, утисків політичної опозиції на фоні традиційних проблем розвитку держави (високий рівень корупції, авторитарна влада, згортання реформ та економічні проблеми) визначали контекст відносин нашої держави з ЄС і Великою Британією у 2001 – 2004 роках. Розвиток політичних взаємин між партнерами диктували розходження у баченні проблем розвитку України і змін в її зовнішній політиці. Одним з наслідків напруги у її відносинах із Заходом стала зміна політики ЄС, яка відбулася за безпосередньої участі Великої Британії.

Британська ініціатива щодо політики сусідства 2002 року, яка не передбачала перспективи членства в Євросоюзі і навіть асоціації для України, засвідчила констатацію кризового стану її відносин з об'єднанням. Відтермінування на невизначений час зазнали не лише перспективи вступу України до ЄС, які не розглядалися в Європі всерйоз, але й надання їй статусу країни з ринковою економікою. На пропозиції президента Л. Кучми щодо визначення перспектив відносин України з ЄС у вересні 2002 р. британська сторона передала позицію членів об'єднання про «втому» від розширення і неготовність прийняти рішення про асоціацію [104, с. арк. 163]. До того ж англійсько-російські відносини перебували на етапі підйому. Лондон частково пожертвував своїми інтересами у Східній Європі на угоду інтересам Москви і пішов на компроміс з партнерами по Євросоюзу (Парижем і Берліном), які в умовах найбільшої в історії об'єднання «хвилі» розширення не хотіли обтяжувати себе додатковими зобов'язаннями. Керівництво України не придумало нічого кращого, ніж обрати позицію ображених і перекласти відповідальність за кризу відносин з європейськими партнерами на них самих.

На думку В. Копійки, стратегія сусідства стала своєрідним компромісом між прагматичними інтересами ЄС та України [105, с. 9]. Певному покращенню відносин між ними сприяла участь українських збройних сил у міжнародній коаліції в Іраку. Британське керівництво зуміло розмежувати критичне ставлення до керівництва України та інтереси міждержавної співпраці, а уряд

держави залишився на позиціях підтримки європейської інтеграції України. Після оприлюднення нової політики ЄС глава Форін офісу Дж. Стро заявив, що Велика Британія буде наполягати на диференціації стратегії об'єднання щодо країн-сусідів після розширення для врахування інтересів України [106, арк. 1].

Свідченням посилення зацікавлення британської сторони у поглибленні відносин ЄС з Україною стало налагодження з 2002 року тристоронньої співпраці у форматі Велика Британія–Польща–Україна, яка передбачала військову компоненту з проведенням спільних навчань підрозділів збройних сил трьох держав. Така співпраця могла перерости у залучення українських військових підрозділів до виконання місій в рамках ЄПБО ЄС. Британська сторона надавала консультативну допомогу українсько-польському миротворчому батальйону, підтримку організації прикордонного контролю між Польщею та Україною [107, арк. 12]. Регулярними стали тристоронні політичні консультації на різних рівнях з питань європейської інтеграції.

Британська ініціатива 2003 року щодо створення зони тимчасового утримання нелегальних мігрантів на території України як механізму стримування міграційного потоку до Європи засвідчила виключно прагматичне завдання підтримки європейських устремлінь нашої держави з боку Лондона, якими можна було знехтувати у випадку необхідності забезпечення більш пріоритетних інтересів. До того другорядність і кон'юнктурний характер співпраці з країнами Східної Європи для Британії в контексті розвитку європейської безпеки засвідчила ситуація навколо розгляду можливості використання державами ЄС українсько-російського проекту транспортного літака АН-70. У травні 2000 р. Лондон з політичних причин відмовився від нього на користь європейського проекту «Airbus», який тоді існував на папері.

Перспективи розвитку відносин України з країнами Заходу було фактично поставлено у залежність від рівня проведення і результатів президентських виборів 2004 р., які визначалися міжнародною спільнотою як випробування української демократії. Політична ситуація в Україні сприймалася на Заході одночасно як тест на спроможність передачі влади на

основі демократичних принципів і незалежно від Росії, а з іншого, як важливий крок у напрямі гарантування безпеки і стабільності в регіоні. Напередодні першого туру виборів 31 жовтня 2004 р. «The Guardian» назвало відкриті намагання Росії вплинути на результат як продовження «холодної війни» [108, с. 3]. Шляхом невизнання результатів виборів у другому турі західні уряди і міжнародні структури підтримали прагнення громадськості України до змін. Керівництво Великої Британії в унісон позиції США і ЄС висловило критичне ставлення до дій тогочасної влади України. Значна увага британської громадськості, позиція політичних кіл засвідчили, що події «Помаранчевої революції» 2004 року підтвердили важливість геополітичної ролі України на пострадянському просторі та в усій Європі, її відмінність від Росії.

Під впливом подій 2004 р. спостерігалися певні зміни у сприйнятті України серед британської громадськості. Як засвідчують дані соціологічних досліджень Єврокомісії у 2005 році, 45 % британців підтримували вступ України до ЄС (35% – проти), що стало одним із найвищих показників серед держав Західної Європи і співпало із середнім показником по Євросоюзу. За цими даними Велика Британія випереджала Німеччину, Італію, Францію, Нідерланди і ряд інших країн [109]. Однак головним позитивним фактором для України став консенсус британських політичних еліт щодо перспектив її євроатлантичної інтеграції. Це засвідчили заяви лідерів провідних політичних партій та аналіз стенограм дебатів у Британському парламенті. Зокрема, Міністр закордонних справ «тіньового Кабінету міністрів» У. Хейг у липні 2006 р. заявив, що Консервативна партія Великої Британії однозначно підтримує подальше розширення ЄС і хоче бачити в цій організації Україну. У березні 2008 р. оприлюднено заяву Парламенту Великої Британії, в якій представники трьох основних політичних сил (лейбористів, консерваторів і ліберальних демократів) підтримали прагнення України до членства в ЄС, закликали до швидкого проведення переговорів щодо угоди про асоціацію [110]. Упродовж головування Великої Британії в Європейському Союзі у другому півріччі 2005 року здійснено ряд вагомих історичних кроків на шляху європейської інтеграції

України. Насамперед Україні надано статус країни з ринковою економікою. Відбувся прогрес у переговорах щодо її вступу до Світової організації торгівлі. Між Україною та Євросоюзом підписано угоди про цивільну супутникову навігацію (ГАЛІЛЕО), про окремі аспекти повітряного транспорту, Меморандум про співпрацю у сфері енергетики. Започатковано переговори щодо укладення нової комплексної посиленої угоди між сторонами на заміну УПС, укладення Угод про реадмісію і спрощення візового режиму, інтеграції енергетичного ринку України до європейського ринку. Сторони привітали тісніше співробітництво у сфері зовнішньої політики та політики безпеки, зокрема, в питаннях регіональної стабільності і врегулювання криз. Україні надано можливість приєднатися до позиції ЄС з регіональних та міжнародних питань, прийнятих в рамках СЗППБ. Велика Британія підтримала надання такої можливості для України [111, арк. 11]. Упродовж 2005 року між сторонами підписано угоди про співпрацю в операціях ЄС з врегулювання криз і процедуру обміну таємною інформацією. Результатом залучення української сторони до функціонування СЗППБ ЄС стала активізація міжнародних переговорів щодо врегулювання придністровського конфлікту, відкриття в листопаді 2005 року прикордонної місії Європейського Союзу на українсько-молдовському кордоні.

Привертає увагу критичне ставлення британського політикуму до стану реалізації Європейської політики сусідства. На думку британських парламентарів, ЄС проводив недостатньо активну і нерішучу політику щодо України, а означена програма співпраці мала суперечливий характер [112]. Політика сусідства загалом не сприймалася у Великій Британії як альтернатива членству України в Євроспільноті, яке розглядалося як віддалена перспектива. Така позиція контрастує з позиціями інших держав Західної Європи, насамперед Франції і Німеччини, які взагалі замовчували можливість приєднання України до Євросоюзу. У британській пресі звучала критика надто обережної позиції ЄС щодо України після прийняття ініціативи «Східного партнерства». Таку політику об'єднання назвали «зобов'язальною фобією»

[113, с. 5]. На думку експертів, небажання надати країні перспективи членства стало великою помилкою і значно послабило вплив Євроспільноти на розвиток України, підірвало позицію реформаторських сил [114, с. 5]. З огляду на події в Україні наступних років такий висновок став слухним і пророчим. Офіційна позиція Сполученого Королівства на етапі прийняття «Східного партнерства» передбачала підтримку поглиблення відносин України з Європейським Союзом без відповіді на питання про можливе членство. В Лондоні вчергове прийняли рішення на угоду компромісу з партнерами по ЄС (Франції і ФРН), які не розглядали можливість членства України в об'єднанні.

Додатковим аргументом на користь підтримки Британією євроатлантичної інтеграції України став російсько-грузинський збройний конфлікт 2008 року, який привернув увагу й до України. Британське керівництво та експерти були одностайними щодо значного впливу подій на Кавказі на регіон Східної Європи і пострадянський простір. База Російського Чорноморського флоту в Севастополі, частина кораблів якого була відправлена в зону конфлікту, 8 млн. росіян, які проживали в Україні, тісні відносини тодішнього українського та грузинського керівництва поставили перед державою реальні загрози територіальній безпеці. Вже тоді західні аналітики попереджали про те, що наступним об'єктом російської загарбницької політики може стати проросійський Крим [115, с. 367]. Як зазначав співробітник «Financial Times» Т. Барбер, для запобігання кризи в Україні ЄС потребує розробки переконливої стратегії виведення країни з геополітичного статусу «нічийної землі», у якому вона опинилася після розпаду СРСР [116, с. 2]. Не випадково 27 серпня 2008 р. після візиту в Тбілісі глава Форін офісу Д. Мілібенд здійснив офіційний візит до Києва, де виголосив досить радикальну стратегію міжнародної політики Великої Британії. В її основі перебував концепт «непохитної дії», який структурно об'єднав чотири складові: підтримка союзників, серед яких Україна, яка має стати повноправним членом ЄС і НАТО; новий баланс в енергетичних стосунках між Росією і Європою через диверсифікацію джерел енергопостачання; перегляд стосунків з Росією в

усіх міжнародних інституціях; неможливість ігнорування неврегульованих конфліктів на теренах колишнього СРСР [117, с. 3].

Однак Європейський Союз так і не спромігся надати Україні реальну стратегію поглибленого співробітництва. При цьому в самому об'єднанні виник розкол щодо фундаментального питання про її право на членство, який проявився зокрема, під час наради міністрів закордонних справ держав-членів ЄС у липні 2008 року [116, с. 2]. Політична нестабільність в Україні у 2006 – 2009 рр. стала зручним приводом для прийняття рішення керівними інституціями Європейського Союзу відкласти укладення Угоди про асоціацію, що відбулося за підсумками саміту в Евіані 9 вересня 2008 року. Несприятлива політична кон'юнктура в ЄС, який переживав процес реформування у зв'язку з введенням в дію Лісабонського договору, послаблення впливу Великої Британії в об'єднанні і коригування відносин з новою адміністрацією США часів уряду Г. Брауна, неготовність України поглиблювати відносини з ЄС зумовили факт, що Лондон так і не зміг забезпечити реалізацію мети Києва зблизитися з Євросоюзом. Не виключаємо і значну долю декларативності в заявах британських посадовців про підтримку членства України в ЄС, які відбувалися в руслі боротьби за сфери впливу в організації.

Коаліція консерваторів-ліберальних демократів, яка сформувала наступний уряд Великої Британії у травні 2010 р., продовжила політичну лінію лейбористів щодо України. Міністр з питань Європи Д. Лідінгтон під час візиту до Києва 13 жовтня 2010 р. заявив про принципову готовність уряду підтримати укладення угод про вільну торгівлю та асоціацію між Україною і ЄС [118]. Антидемократичні тенденції у внутрішній політиці адміністрації В. Януковича мали негативний вплив на сприйняття України у Сполученому Королівстві і Європі загалом. Однак критика керівництва України не виключала продовження з боку британської сторони підтримки поглиблення відносин Києва і Брюсселя у процесі підготовки Угоди про асоціацію.

В умовах ескалації перманентного міжнародного протистояння на Європейському континенті, що безпосередньо пов'язане з початком у 2014 році

російсько-українського конфлікту, європейська система безпеки, як і система міжнародних відносин загалом увійшла в період різкого загострення латентної кризи. Протистояння потужних геополітичних гравців – ключових суб'єктів системи європейської безпеки (з одного боку США, НАТО, ЄС, з іншого – Росії) вже не вперше за період постбіполярного світоустрою виявило невіршені, часто замовчувані проблеми і прорахунки у політиці «західних демократій». Серед них – невизначеність розвитку євроатлантичних відносин, можливостей ЄС в його перманентних потугах досягти консенсусу позицій держав-членів і здатності виступати єдиним центром міжнародного впливу.

Західні держави у постбіполярний період зробили два стратегічних прорахунки. Перший з них полягає у тому, що з часу створення ЄС загальмовано розвиток його оборонних ресурсів. Об'єднання залишилося у традиційному стані стратегічної і технологічної залежності від НАТО, чому значною мірою сприяла атлантична (проамериканська) політика Великої Британії. Зазначені тенденції привели до стану, коли європейці не здатні самі себе захистити від зовнішньої агресії. Другий прорахунок – західні союзники по НАТО знехтували важливими для континентальної геополітики просторами Східної Європи. Пострадянські республіки, насамперед держави між Росією і ЄС (насамперед Україна), отримали статус відносно благополучних буферних територій з перспективами демократичного розвитку. США і Західна Європа віддали на відкуп Росії території її традиційного геополітичного впливу (окрім Прибалтики) за умови впровадження основ ринкової економіки, демократизації суспільних відносин і державного механізму. Західний світ дуже хотів повірити у те, що ослаблена Росія відмовилася від імперських устремлінь [119, с. 5]. Західні держави та інституції проявили політичну короткозорість, знехтували новітніми загрозами європейській і світовій безпеці, джерелом яких стала путінська Росія. Після повернення у 2012 році на посаду президента В. Путіна проголошена керівництвом США у 2009 році політика «перезавантаження» у стосунках з Росією зазнала краху. Відносини Росії з ЄС увійшли в глибоку кризу і досягли рівня стратегічного суперництва.

Європа і США виявились неготовими до конфлікту на Сході Європи, розпочавши реальне формування стратегії протидії в ході розгортання повномасштабної неофіційної російської інтервенції на український Донбас. Лише після трагедії з лайнером «Боїнг 777» 17 липня 2014 р. над Донеччиною, введення на територію регіону 24 серпня 2014 р. регулярних підрозділів Збройних Сил Російської Федерації, Рада ЄС прийняла рішення про запровадження санкцій (т. зв. санкції «третьої хвилі»). Верховний представник ЄС з питань зовнішньої політики і політики безпеки Ф. Могеріні 1 вересня 2014 року заявила про припинення партнерських відносин з Росією. Однак об'єднання не може нічого запропонувати Україні у плані оборони, окрім традиційних методів «м'якої сили» (дипломатична та економічна підтримка, угоди про асоціацію і зону вільної торгівлі, антиросійські санкції). Іронія «м'якої влади» полягає в тому, що вона часто потребує «твердої влади», щоб стати ефективною [120]. Євросоюз вчергове підтвердив неготовність стати повноцінним центром сили у світовій політиці.

Напередодні саміту НАТО в Уельсі 4-5 вересня 2014 р. генеральний секретар Альянсу А.Ф. Расмуссен зробив історичну заяву про те, що НАТО і Росія більше не партнери, а противники [121]. Реальність повернення до «холодної війни» стала як ніколи актуальною. Україна в силу геополітичних характеристик не є державою, на інтервенцію проти якої можна лише висловити стурбування. Події в Україні призвели до чергового розколу серед держав ЄС, на цей раз за рівнем лояльності до політики Росії. На рівні інституцій, зокрема, прийняття рішень Європейською Радою як вищим органом СЗППБ, Євросоюз формально діяв одностайно, запровадивши санкції проти Росії. У червні 2015 р. Європарламент прийняв резолюцію, за якою Росію позбавили статусу стратегічного партнера Євросоюзу. Однак де-факто головну роль відіграють провідні держави об'єднання, насамперед Франція і Німеччина. Участь їх лідерів у «Нормадському форматі» переговорів з врегулювання російсько-українського конфлікту засвідчила фактичну передачу ЄС своїх зовнішньополітичних функцій на міждержавний рівень. До антиросійської

групи належать Велика Британія, Швеція і насамперед держави Прибалтики, Польща і Румунія, які є потенційною мішенню російської агресії. Водночас в ЄС не припиняє працювати проросійське лобі. За найскоріше зняття санкцій виступили Австрія, Фінляндія, Угорщина і Словаччина. Навіть за наявних загроз євроатлантичній безпеці ЄС і НАТО не готові надати Україні перспективи членства, що значною мірою зумовлено компромісом з геополітичними інтересами Москви [122, с. 39].

Ще у 2003 році британський дипломат Р. Купер зазначав: «Не маючи ні волі до влади, ні бажання повертатися до політики сили, Європа обмежується деклараціями, договорами і миротворчими операціями у фарватері американської армії» [123, с. 186]. Від часу тієї заяви змінилося небагато. Головна проблема Європейського Союзу прослідковується у словах колишнього Президента Європейської Ради Германа ван Ромпея, який у травні 2014 р. заявив, що об'єднання не прагне розширювати свій вплив на Україну, бо в ЄС немає геополітичних амбіцій і він діє в інший спосіб, ніж російський лідер [124]. Це твердження відображає політичну реальність, за якою ЄС до цього часу не хотів вести діалог з Росією мовою геополітики і ніколи публічно не визнавав геополітичного суперництва з Москвою.

Ізоляціоністська політика уряду Д. Кемерона на європейському напрямі засвідчила втрату реальних можливостей Британії очолити інтеграційний процес у сфері зовнішньої політики і безпеки [124, с. 243-244]. Свідченням цьому стала відсутність представника королівства за столом переговорів в рамках «Нормандського формату». Лондон розглядається в самій Росії як сателіт Вашингтона, що апріорі робить слабкими його позиції як можливого учасника переговорів. Британія не настільки залежна від співпраці з Росією, як ФРН, що робить її більш принциповим учасником переговорів, а це не вигідно ні Москві, ні Берліну.

Відмова президента В. Януковича у листопаді 2013 р. підписати Угоду про асоціацію України з ЄС була негативно сприйнята у Великій Британії. Керівництво країни під час подій «Революції гідності» у листопаді 2013 –

лютому 2014 р. підтримало європейський вибір українського народу і закликала тодішній уряд України відновити курс на європейську інтеграцію. З перших днів агресії російських військ в Криму у березні 2014 р. Велика Британія рішуче засудила дії Росії і підтримала ініціативу про її виключення з ряду міжнародних організацій, зокрема, Великої вісімки [122, с. 7]. Незначна залежність від російських енергоносіїв, непрості політичні відносини з Кремлем, нагода для подолання охолодження у відносинах з США на фоні формування ефекту чергового спільного ворога, прагнення посилити позиції в НАТО і ЄС дозволили керівництву країни стати на шлях відвертої критики дій керівництва Росії. Офіційний Лондон виступив одним з ініціаторів санкцій ЄС проти Росії, одним з перших висловив готовність надати фінансову і військово-технічну допомогу Україні [126, с. 80]. Уряд королівства однозначно підтримав Угоду про асоціацію України з ЄС, політична частина якої підписана в Брюсселі 21 березня 2014 року. Угода передбачає основну мету – розвиток політичного діалогу між сторонами, що сприятиме «поступовій конвергенції із зовнішніх питань та питань безпеки для все більш глибокого залучення України до Європейської зони безпеки» (ст. 4). Одним із завдань політичного діалогу визначено поглиблення співпраці між Сторонами у сфері безпеки та оборони [127]. Пріоритетними темами діалогу визначено: недопущення конфліктів та антикризове управління; регіональна стабільність; роззброєння; нерозповсюдження, контроль над озброєннями та експортом зброї; розвиток співпраці у космічній сфері. Передбачене розширення участі України в цивільних і військових операціях ЄС (п. 1 ст. 10). Однак текст угоди містить загальні перспективи співпраці, наприклад, лише «вивчення потенціалу військового та технічного співробітництва» (п. 3 ст. 10), що робить її зміст в частині долучення України до механізмів СЗППБ надто абстрактним.

Серед практичних заходів британської допомоги Україні стало виділення близько 1 млн. ф. ст. для укомплектування нелетальних військових засобів (наметів, обладнання для обігріву, комплекти зимового одягу), броньованих бойових машин. Виділено сотню британських військових інструкторів для

тренування українських підрозділів [128]. Британська сторона надала медичне устаткування, прибори нічного бачення, GPRS-навігатори і комп'ютерну техніку. Наприкінці 2015 року уряд королівства виділив 1,5 млн. ф. ст. на підтримку підприємництва переселенців з Донбасу і таку ж суму для Міжнародного комітету Червоного Хреста для гуманітарної допомоги жителям територій двох східних областей, частково непідконтрольних Україні. Загалом Велика Британія від початку 2014 року до середини липня 2016 року допомогла Україні на суму майже 5 млн. дол., що становило 4-те місце з усіх країн-донорів після США, Канади і Польщі. Вважаємо, що такий обсяг реальної допомоги як для гаранта безпеки України є недостатнім. Наприклад США від початку 2014 передали Україні майно на понад 117,5 млн. дол. [129].

Варто врахувати, що в британській зовнішній політиці наявні певні елементи політики подвійних стандартів. Комітет з контролю за експортом зброї Палати громад у липні 2014 р. оприлюднив інформацію про дію контрактів на експорт британської зброї в Росію. У розпал війни на сході України діяла 251 ліцензія на експорт в Росію відповідних товарів на загальну суму 225 млн. дол., лише 31 ліцензію призупинили [130]. Британські ЗМІ оприлюднили інформацію про факти фінансування виборчої кампанії Консервативної партії однією з фірм, керівництво якої пов'язане з російським капіталом і має зв'язки з Кремлем [131, с. 5]. Незважаючи на напружені відносини між країнами, наявний значний вплив російського лобі в суспільно-політичних колах і серед бізнес-еліти королівства.

Російська військова агресія проти України засвідчила, що стратегія європейської безпеки останніх двох десятиліть вичерпала себе. Європейський Союз не зміг і не захотів формувати військові можливості для гарантування та оборони своїх міжнародних інтересів, провалив політику «Східного партнерства» внаслідок її стратегічної обмеженості і відсутності оборонної компоненти. Об'єднаній Європі давно пора переглянути ставлення до власної безпеки, розвивати економічну і військово-технічну співпрацю з Україною.

Велика Британія залишається одним з головних політичних союзників України у справі проведення реформ, захисту суверенітету від зовнішніх загроз та інтеграції у західні міжнародні об'єднання. Вихід королівства з ЄС може мати негативні наслідки для її впливу в Східній Європі, міжнародних позицій України в Європі, посилить проросійські сили в об'єднанні. Одним з таких негативних наслідків «Brexit» для нашої держави стала підтримка ЄС вимоги Нідерландів щодо укладення додаткової угоди до Угоди про асоціацію з Україною, в якій закладено норми про відсутність військової підтримки. Європейські еліти скористалися негативними результатами референдуму в Нідерландах від 6 квітня 2016 р. щодо схвалення Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом для чергового відтермінування розгляду питання про можливість членства нашої держави в об'єднанні.

Визначення перспектив нового статусу Великої Британії в Європі після завершення процесу «Brexit» дещо відволікло увагу британського політикуму від проблем України. Однак за умови збереження певного рівня участі у СЗППБ ЄС, Британія зможе здійснювати вплив на східну політику Союзу як провідний європейський учасник НАТО, передова військово-технологічна держава в Європі, стимулювати формування сприятливої позиції європейської спільноти щодо поглиблення інтеграції України і допомоги їй у протистоянні російському агресору. Тим більше, що зусилля Франції і ФРН з врегулювання конфлікту на Донбасі не дають суттєвих результатів. Водночас варто врахувати традиційну значну залежність зовнішньої політики Великої Британії від позиції США, регіональної і світової міжнародної кон'юнктури. Тому її політика щодо України буде залежати від багатьох факторів, насамперед відносин Вашингтона і Москви, Лондона і Брюсселя, розвитку самої України.

Отже, позиція Великої Британії щодо європейської інтеграції України від початку 1990-х років інерційно відчувала домінуючий вплив російського чинника, який послабшав у період «помаранчевої революції» 2004 року та внаслідок початку агресії Росії проти України у 2014 році. Уряди королівства декларативно підтримували поглиблення відносин Україна – ЄС, виступаючи за

можливість надання їх членства у довгостроковій перспективі. Велика Британія завжди виступала одним з найбільших прихильників поглиблення євроінтеграції України, надала активну політичну та певну матеріальну підтримку нашій державі в умовах російської агресії. Тому її вихід з ЄС імовірно послабить позиції України у віносинах з об'єднанням та посилить проросійські тенденції серед держав-членів об'єднання.

Висновки до розділу 5

Активна участь Великої Британії у формуванні і реалізації політики розширення ЄС зумовлена намаганням її керівництва використати процес вступу до об'єднання нових держав в своїх інтересах та узгоджувалася з міжнародними інтересами США. Діючи в руслі загальної зовнішньої політики ЄС, участь у політиці розширення давала можливість Лондону впливати на формування і розвиток СЗППБ, підвищувати свій міжнародний вплив на рівні об'єднання і відносин з третіми державами. Інтеграція країн ЦСЄ до ЄС стала одним з головних успіхів британських урядів у процесі розбудови СЗППБ. Підтримка їх членства стала невід'ємною частиною американсько-британської європейської стратегії, спрямованої на посилення впливу США і Великої Британії в Європі, стримування міжнародного впливу французько-німецького «ядра». Серед невдач Лондона у політиці розширення ЄС став провал процесу вступу Туреччини. Намагання британського керівництва залучити держави ЦСЄ в орбіту американсько-британського впливу для посилення позицій королівства в структурах ЄС породило конфлікт інтересів між членами об'єднання, загальмувало процеси федералізації і послабило СЗППБ, що відповідало інтересам Лондона. Водночас уряд королівства солідаризувався з представниками інших «великих» держав у питаннях розподілу бюджетних коштів Євросоюзу, розподілу місць в інституціях, з другої половини 2000-х років запровадив обмеження міграційних потоків з територій нових держав-

членів і кандидатів. Британську урядову політику щодо східного розширення ЄС визначав прагматичний політичний розрахунок.

Східне розширення виявило сильні і слабкі сторони Європейського Союзу. Для зовнішньої політики ЄС воно мало неоднозначні наслідки. Велика Британія зайняла провідні позиції у процесі розширення, який став важливим елементом реалізації її стратегії лідерства в регіональній політичній інтеграції. Однак європейська політика урядів Д. Кемерона негативно позначилася на відносинах королівства з новими членами ЄС. Декларуючи підтримку розширення Союзу на Західні Балкани, Лондон визнав необхідність стратегічної паузи у цьому процесі. Своєю європейською політикою консерватори зменшили привабливість відносин з Британією для держав ЦСЄ, порушили баланс сил в ЄС на користь французько-німецького тандему.

Східноєвропейська політика Великої Британії формувалася у загальному контексті розвитку відносин держав Західної Європи і США з країнами пострадянського простору. Стратегічним завданням зовнішньої політики ЄС в нових геополітичних умовах стало забезпечення стабільності і безпеки на Сході Європи, просторах колишнього СРСР, насамперед в країнах найближчої периферії – Росії, Україні, Білорусі і Молдові. Першість було надано Росії як правонаступниці СРСР, на яку покладалася роль гаранта стабільності в регіоні. Інші держави розглядалися як «буфер» проти російського експансіонізму на захід. Тому їм відводили вагому роль за мінімуму підтримки. Нестабільна політична та економічна ситуація в Росії зумовила активізацію політики Британії і загалом ЄС щодо інших пострадянських країн. Оскільки головну увагу ЄС зосередив на питанні розширення на держави ЦСЄ, пострадянські держави опинилися на другому плані його східноєвропейської політики.

Західна Європа (в т. ч. керівництво Великої Британії) зайняла пасивну позицію щодо поширення новітньої російської експансії на пострадянському просторі. На цьому фоні британсько-шведська урядова ініціатива про запровадження Європейської політики сусідства 2002 року мала суперечливий характер – вперше сприяла включенню згаданих країн (окрім Росії) до

окремого регіонального виміру зовнішньої політики ЄС і передбачала перспективи поглиблених відносин. Охоплення політикою сусідства держав Південного Середземномор'я, Близького Сходу і Східної Європи засвідчило другорядність відносин ЄС і провідних держав Західної Європи з пострадянським країнами, окрім Росії як їх енергетичного донора. Інтерес держав Західної Європи у відносинах з ними зводився до контрольованості міграційних потоків і безпечного середовища на кордонах.

Демократичні революції в Грузії і Україні 2003–2004 рр. не спричинили кардинального перегляду їх відносин з ЄС. Водночас посилення напруги у стосунках Євросоюзу і окремих західних держав (зокрема, Великої Британії) з Росією у другій половині 2000-х рр. сприяло активізації їх політики щодо держав пострадянського простору. Запроваджена у 2008 – 2009 рр. програма ЄС «Східне партнерство» стала поглибленим сегментом Європейської політики сусідства. Британський уряд підтримав програму, але не був ініціатором новел у політиці Євросоюзу щодо зазначеного регіону, віддавши ініціативу ФРН. Лондон надав перевагу позиції визнання можливості членства держав Східної Європи в ЄС у довгостроковій перспективі. Загалом східна політика ЄС продовжувала формуватися крізь призму стосунків з Росією і залишалася периферійною складовою СЗППБ ЄС. Спостерігалася недооцінка ролі і значення цього регіону у зовнішній політиці Великої Британії. Лише політична криза в Україні і військова агресія Росії привернули увагу керівництва Великої Британії до проблем Східної Європи. В умовах виходу Великої Британії з ЄС єдиним реальним каналом її впливу на міжнародну ситуацію на Сході Європи стануть механізми Атлантичного Альянсу за підтримки США. Завершення процесу «Brexit» призведе до послаблення позицій держав Східної Європи у їх прагненні стати повноправними членами Європейського Союзу.

Політика Великої Британії та ЄС щодо України наприкінці ХХ ст. формувалася під впливом кон'юнктури міжнародних відносин, пройшла шлях від формалізації стосунків, упереджено-стриманого ставлення до нової держави до налагодження конструктивної співпраці. Фактично Україна в когорті

пострадянських держав опинилася на схід від неформальної нової лінії поділу Європи після п'ятої «хвилі» розширення ЄС. Таку реальність засвідчила Європейська політика сусідства, запроваджена з ініціативи уряду Великої Британії у 2003 році. Уряд Т. Блера і його наступники до подій 2014 року не розглядали Україну як головну стратегічну державу для гарантування безпеки в регіоні ЦСЄ. Україна цікавила Британію як елемент зони стабільності на східних рубежах Євросоюзу і «буфер» для проникнення нелегальних мігрантів до Західної Європи. Лондон декларував підтримку європейського курсу Києва, але переважно діяв в контексті загальної поміркованої лінії об'єднання у цьому питанні. В умовах російсько-українського конфлікту уряд Великої Британії виступив активним прихильником прийняття політичного рішення Євросоюзу про запровадження антиросійських санкцій і виділення допомоги для України. В умовах послаблення впливу на зовнішню політику ЄС і виходу Великої Британії з об'єднання її стратегічне значення як партнера України зменшиться.

Список використаних джерел до розділу 5

1. Копійка В.В. Теоретичний та практичний виміри розширення європейського союзу: автореф. дис. ... докт. політ. наук: спец. 23.00.04 – «Політичні проблеми міжнародних систем і сучасного розвитку». К., 2004. 24 с.
2. Романова О.В. Зовнішньополітичні стратегії Франції, Німеччині і Великобританії у контексті розвитку й імплементації СЗБП ЄС: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Одеса, 2008. 181 с.
3. Bigger EU, Wider CFSP, Stronger ESDP: The View from Central Europe / ed. by A. Missiroli // Institute for Security Studies. Occasional Paper. 2002. No. 34. 68 p.
4. Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.). Погляд з України: монографія. К.: Інститут історії НАН України, 2009. 262 с.
5. Черінько І.П. Розширення замість поглиблення: політика уряду нових лейбористів Великої Британії щодо Європейського Союзу // Сучасна українська політика. 2009. Вип. 16. С. 400-404.

6. Грубінко А.В. Політика Великої Британії щодо східного розширення Європейського Союзу: історичні аспекти // Європейські історичні студії. 2016. № 5. С. 20-32.
7. Липкин М.А. Британия в поисках Европы: долгий путь в ЕЭС (1957 – 1974 гг.). СПб: Алетейя, 2009. 240 с.
8. Арах М. Европейский Союз: видение политического объединения; пер. со словенского. М.: Экономика, 1998. 467 с.
9. Margaret Thatcher. Speech to the College of Europe («The Bruges Speech»). 1988 September, 20 Tuesday // Margaret Thatcher Foundation. 1979-90: Prime Minister Speeches. Thatcher Archive. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/107332> (дата звернення: 23.01.2016).
10. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посіб. К.: Знання, 2012. 751 с.
11. Grabbe H., Hughes K. Enlarging the EU Eastward. London, 1998. 130 p.
12. Вишеградская Европа: откуда и куда? Два десятилетия по пути реформ в Венгрии, Польше, Словакии и Чехии: монография / под ред. Л.Н. Шишлиной. М.: Весь Мир, 2010. 568 с.
13. Déclaration commune Communauté européenne-États-Unis, sur les transformations pacifiques et démocratiques à l'Est (Bruxelles-La Haye, 9 novembre 1991) // Documents d'actualité internationale. dir. de publ. Ministère des Affaires étrangères. Paris. 1992. No 2. p. 39.
14. Mr Major's Speech to European Democratic Union Conference. Below is the transcript of Mr Major's speech to the European Democratic Union Conservative Party Leaders' Conference, given on Thursday 12th September 1991 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page950> (дата звернення: 16.04.2016).
15. Cameron F. The European Union and the Challenge of Enlargement // The Enlarging the European Union: relations between the EU and Central and Eastern Europe / ed. by M. Maresceau. London and New York, 1997. pp. 250-269.

16. Лист Радника-посланника Посольства України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії Державному секретарю Міністерства закордонних справ України з питань євроінтеграції О.О. Чалому. № 6124/3-110/1-57 від 17.01.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп.107. Спр. № 230. Арк. 1.
17. Лист Радника-посланника Посольства України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії Державному секретарю Міністерства закордонних справ України з питань євроінтеграції О.О. Чалому. № 6124/3-110/1-57 від 17.01.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп.107. Спр. № 230. Арк. 1.
18. Grabbe H. A partnership for accession?: the implications of EU conditionality for the Central and East European applicants. Firenze: European University Institute, Robert Schuman Centre, 1999. 34 p.
19. Hayward J. Britain and the EU Enlargement // East-Central Europe and the EU: Problems and Integration / ed. by K. Kaiser. Bonn, 1996. pp. 147-154.
20. Mr Major's Joint Statement with President Jacques Delors. Below is the text of Mr Major's joint statement with President Jacques Delors, following a summit meeting with European Community and Visegrad Group leaders. 1992 // The Rt Hon Sir John Major – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page1436.html> (дата звернення: 15.06.2016).
21. Mr Major's Commons Statement on the 1994 European Council at Corfu. Below is the text of Mr Major's Commons statement on the 1994 European Council at Corfu, made on 27th June 1994 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page1141.html> (дата звернення: 14.07.2016).
22. Черінько І.П. Розширення Європейського Союзу в першому десятиріччі XXI століття. Політика Великої Британії // Зовнішні справи. 2013. № 10. С. 24-27.

23. Ломакин В.Л. Внешнеэкономическая политика Британии: монография. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. 287 с.
24. The fifth enlargement / The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). Innovating European Studies. URL: <http://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/3fb50eae-9f19-4d5b-abb3-1a3216bbb485> (дата звернення: 27.08.2016).
25. Speech by the Prime Minister – Change: A Modern Britain in a Modern Europe. Tuesday 20 January 1998. URL: <http://www.number-10.gov.uk/output/Page1150.asp> (дата звернення: 12 December 2013).
26. The fifth enlargement / The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). Innovating European Studies. URL: <http://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/3fb50eae-9f19-4d5b-abb3-1a3216bbb485> (дата звернення: 27.08.2016).
27. Лист Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії С. Комісаренка Начальнику управління Європи та Америки Ю.В. Богаєвському. № 49/26-196 від 17.02.1995 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 40. Арк. 34.
28. EU embraces 10 new members – and opens the door to Turkey // The Guardian. 2002. December 14.
29. Черінько І.П. Позиція лейбористського уряду Великої Британії щодо розширення Європейського Союзу 2004 року // Гілея: науковий вісник: Збірник нау. праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2009. Вип. 23. С. 433-440.
30. Update on third Foreign and Commonwealth Committee report, on EU enlargement. Annex A. Examples on government activity to promote the benefits of EU membership and enlargement. Prepared 10 April 2001 / UK Parliament Web Site. Houses of Commons. Publications on the internet. Select Committee on Foreign Affairs Minutes of Evidence. URL: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200001/cmselect/cmfaaff/318/1030705.htm>
31. Minutes of evidence taken before the Foreign Affairs Committee. Wednesday, 7 March 2001 // UK Parliament Web Site. Houses of Commons. Session 2000-01.

- Publications on the internet. Foreign Affairs Committee Publications. URL: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200001/cmselect/cmfaff/318/1030701.htm> (дата звернення: 24.03.2015).
32. Blair speech in Warsaw. British Prime Minister Tony Blair's speech to the Polish Stock Exchange in Warsaw 6 October 2000 // EU observer. May 2001. URL: <https://euobserver.com/news/2450> (дата звернення: 17.11.2016).
33. Transcript of door step interview: Prime Minister Tony Blair and Prime Minister Leszek Miller of Poland. 2 November 2001. URL: <http://www.inyourarea.gov.uk/output/Page1641.asp> (дата звернення: 13.04.2015).
34. East grows tired of waiting game // The Guardian. 2000. December 8.
35. Дейтон А. Единая Европа как предмет политики // Вестник Европы. 2002. №4. URL: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2002/4/dei.html> (дата звернення: 27.10.2016).
36. Europe and America must stand united // The Times. 2003. 30 January.
37. Statement of the Vilnius Group Countries // Novinite.com. Sofia News Agency. 2003. February 5. URL: <http://www.novinite.com/articles/19022/Statement+of+the+Vilnius+Group+Countries> (дата звернення: 11.10.2016).
38. Ford P. «New Europe's» Iraq squeeze // The Christian Science Monitor. 2003. March 11. URL: <http://www.csmonitor.com/2003/0311/p01s04-woiq.html> (дата звернення: 09.04.2016).
39. Горобець І., Мартинов А. Дипломатична служба Європейського Союзу // Зовнішні справи. 2013. № 1. С. 19-21.
40. Драч Ю.С., Олянич І.М., Циганок Г. Інтеграція країн ЦСЄ до спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС // Гілея: науковий вісник. Збірник наук. праць / ред. В.М. Вашкевич. К., 2011. Випуск 46. С. 700-709.
41. Черінько І.П. Політика Великої Британії щодо кандидатів на членство в ЄС (на прикладі розширення Європейського Союзу – 2007) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2009. Вип. 15. С. 181-186.

42. Миклашевская А. Новых европейцев не ждут на островах // Коммерсант.ru. 26 октября 2006. URL: <http://kommersant.ru/doc/716484> (дата звернення: 07.08.2016).
43. Европейский Союз в XXI веке: время испытаний / под ред. О.Ю. Потемкиной (отв. ред.), Н.Ю. Кавешникова, Н.Б. Кондратьевой. М.: Весь Мир, 2012. 656 с.
44. O'Donnell C.M., Whitman R.G. European policy under Gordon Brown: perspectives on a future prime minister // International Affairs. 2007. No 2 (83). pp. 253-272.
45. Декларація щодо спільної зовнішньої та безпекової політики. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу // Офіційний вісник Європейського Союзу. 2010. C83/01. 359 с.
46. David Lidington. Speech «EU enlargement – a UK perspective». 15 February 2011. Austria. Vienna // Foreign & Commonwealth Office. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/eu-enlargement-a-uk-perspective> (дата звернення: 24.06.2016).
47. Foreign Secretary welcomes Serbia and Kosovo's EU Progress. Press release. 28 June 2013 // Foreign & Commonwealth Office. URL: <https://www.gov.uk/government/news/foreign-secretary-welcomes-serbia-and-kosovos-eu-progress> (дата звернення: 07.04.2016).
48. 2010 to 2015 government policy: stability in the Western Balkans. Policy paper. 8 May 2015 // Government of United Kingdom. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/eu-enlargement-a-uk-perspectiv> (дата звернення: 24.10.2015).
49. Дилеммы Британии: поиск путей развития / ред. Ал.А. Громько (отв. ред.), Е.В. Ананьевой. М.: Весь Мир, 2014. 480 с.
50. Кэмерон пригрозил выходом Британии из Евросоюза, если стране не разрешат ограничить мигрантов // Newsru.com. 2014. 28 ноября. URL:

- <http://txt.newsru.com/world/28nov2014/cameronsays.html> (дата звернення: 17.10.2016).
51. EU's military structures: state of play and future prospects // European Parliament Resolution of 12 September 2013 on EU's military structures: state of play and future prospects (2012/2319(INI)). P7_TA (2013) 0381. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=//EP//TEXT+TA+P7-TA-2013-0381+0+DOC+XML+V0//EN>
  52. Withnall A. EU referendum: David Cameron questions Penny Mordaunt's judgment over Turkey veto claim // The Independent. 2016. May 22.
  53. Braithwaite R. Gorbachev and Thatcher. Witness Remarks // Journal of European Integration History. 2010. No1. Volume 16. pp. 31-44.
  54. Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / пер. с англ. М.: Альпина Паблишер, 2003. 504 с.
  55. Conclusions of the Strasbourg European Council: extract concerning the CEECs (8 and 9 December 1989) // The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). Innovating European Studies. URL: http://www.cvce.eu/obj/conclusions_of_the_strasbourg_european_council_extract_concerning_the_ceecs_8_and_9_december_1989-en-d91888c0-2045-4f80-b7c5-a79e76740018.html (дата звернення: 18.05.2016).
  56. Luxembourg European Council Presidency Conclusions. Below is the text of the European Council Presidency Conclusions following the Luxembourg European Council held on the 28th and 29th June 1991 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page1446.html> (дата звернення: 17.12.2016).
  57. Document 4a/21. Declaration of the Extraordinary European Political Cooperation Ministerial Meeting on the «Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union», Brussels, 16 December 1991 // European Foreign Policy. Key Documents / ed. by Ch. Hill, K.E. Smith. London, 2000. p. 282.

58. Declaration des Douze sur le statut futur de la Russie et celui d'autres anciennes republics sovietiques (23 Decembre 1991) // The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). Innovating European Studies. 23.10.2012: http://www.cvce.eu/obj/declaration_des_douze_sur_le_statut_futur_de_la_russie_et_celui_d_autres_anciennes_republiques_sovietiques_23_decembre_1991-fr-12d61f70-b6d1-402d-94fd-64a82d927c3f.html (дата звернення: 18.08.2016).
59. Совместное заявление о признании бывших советских республик (опубликовано в Гааге и Брюсселе 31 декабря 1991 г.) // Россия и Европейский Союз: документы и материалы / ред. С.Ю. Кашкин, П.А. Калиниченко, А.О. Четвериков, Е.А. Чегринец. М., 2003. С. 175-176.
60. Лист Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Міністру закордонних справ України Б. Тарасюку. №2.5.3./1-316 □ ОЗМІ від 13.03.2000 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 167. Арк. 81-82.
61. Лист Тимчасово повіреного України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії Є. Кириленка II Територіальному управлінню міністерства закордонних справ України Б. Тарасюку. № 2.5.3./1-392 □ ОЗМІ від 28.03.2000 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. №167 . Арк. 116.
62. Гудым А. Республика Молдова и Европейский Союз как партнеры. Кишинев: Центр стратегических исследований и реформ, 2002. 63 с.
63. Шадурский В. Отношения Республики Беларусь и Европейского Союза: внутренний и внешний контекст // Белорусский журнал международного права и международных отношений. 2003. № 1. URL: <http://evolutio.info/content/view/611/232/> (дата звернення: 04.08.2016).
64. Common Strategy of the European Union of 4 June 1999 on Russia / European Comission. Trade. URL: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2003/november/tradoc_114137.pdf
65. Declaration by the Presidency of the European Union on Ukraine (27.12.04.) / EU 2004. European Union. URL: http://www.eu2004.nl/default.asp?CMS_

ИТЕМ=999F299D7E974EAAB6FFDF3C6577EBF2X1X63657X17 (дата
звернення: 28.07.2016).

66. Капитонова Н.К. Великобритания в конце XX – начале XXI века: от консерваторов к лейбористам. М.: МГИМО(У) МИД России, 2003. 128 с.
67. Transcript of the press conference with Prime Minister Tony Blair and President Vladimir Putin. 22 December 2001. URL: <http://www.inyourarea.gov.uk/output/Page1679.asp> (дата звернення: 12.06.2015).
68. The EU and Russia: before and beyond the crisis in Ukraine // House of Lords European Union Committee. 6th Report of Session 2014–15. London, 2015. HL Paper 115. 123 p.
69. Трещенков Е.Ю. От восточных соседей к восточным партнерам. Республика Беларусь, Республика Молдова и Украина в фокусе политики соседства Европейского Союза (2002-2012). СПб: Свое издательство, 2013. 402 с.
70. Castle S. Straw looks to EU's future frontiers // The Independent. 2002. April 16.
71. Non-paper with Polish proposals concerning policy towards new Eastern neighbours after EU enlargement. January, 2003 // EU Enlargement and Neighbourhood Policy. Proceedings of the conference held by the Stefan Batory Foundation in co-operation with the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland on 20-21 February 2003 in Warsaw. Warsaw, 2003. pp. 85-98.
72. 2421st Council meeting. General Affairs. Luxembourg, 15 April 2002. 7705/02 (Presse 91). 21 p.
73. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament «Wider Europe–Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours». Brussels, 11.3.2003. COM (2003) 104 final. 26 p.
74. Patten Ch. Cousins and strangers. America, Britain and Europe in a New Century. Toronto, 2006. pp. 188-189.
75. Ferrero-Waldner B. Political reform and sustainable development in the South Caucasus: the EU's approach // Caspian Outlook 2008. Bled Strategic Forum. Bled, Slovenia, 28 August 2006. Speech/06/477. URL: <http://>

- europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-06-477_en.pdf (дата звернення: 12.09.2016).
76. A Secure Europe in a better world. European Security Strategy. Brussels, 12 December 2003. 14 p.
77. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on strengthening the European Neighbourhood Policy. Brussels, 4.12.2006. COM(2006)726 final. pp. 3-4.
78. Корзун П.А. Восточное направление «политики соседства» европейского союза: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 – «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии». М., 2010. 25 с.
79. Second Report from The Foreign Affairs Committee Session 2007–08 «Global Security: Russia response of The Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs». URL: www.parliament.uk/parliamentary_committees/foreign_affairs_committee/fac_global_security_russia.cfm (дата звернення: 27.03.2015).
80. «Россия уже не в том положении, в каком был Советский Союз». Интервью с послом Великобритании в России Тони Brentоном (17/09/2008) // Коммерсантъ. 2008. № 164. 19 сентября.
81. Poland, Ukraine and the Baltics. Nervous neighbours // The Economist. 2008. Aug 21.
82. Ukraine. Near-abroad blues // The Economist. 2008. Sep 11.
83. Bagehot. Lost in the Caucasus // The Economist. 2008. Aug 21.
84. Судак І.І. Особливості реалізації зовнішньополітичного курсу Великобританії // Проблеми міжнародних відносин. 2013. Вип. 6. С. 202-214.
85. Russia and Georgia. A scripted war // The Economist. 2008. Aug 14.
86. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council «Eastern Partnership». Brussels, 3.12.2008. COM(2008) 823 final (SEC(2008) 2974). URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52008D C0823> (дата звернення: 12.08.2016).

87. Грубінко А. Участь Великої Британії у Східноєвропейській політиці Європейського Союзу (1990-2016 рр.) // Емінак: науковий щоквартальник. 2016. № 3 (15) (липень-вересень). Т. 2. С. 60-64.
88. Гринберг Р. Украинский кризис как следствие противоборства пагубного триумфализма и синдрома «старшего брата» // Европейская безопасность: события, оценки, прогнозы. 2014. Выпуск 33 (49). С. 2-3.
89. Bond I., Besch S., Gostyńska-Jakubowska A., Korteweg R., Mortera-Martinez C., Tilford S. Europe after Brexit Unleashed or undone? London, April 2016. 15 p.
90. Hardt A. Brexit, Germany, the EU and the Eastern Partnership // Regional Dialogue. Analytical Portal of Caucasian House. 26.07.2016. URL: <http://regional-dialogue.com/en/brexit-germanythe-eu-and-the-eastern-partnership/> (дата звернення: 08.19.2016).
91. Молдова бачить Британію у складі ЄС // Укрінформ. 21.06.2016. URL: <http://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2037498-moldova-bacit-britaniu-u-skladi-es.html> (дата звернення: 08.08.2016).
92. Cole T. The UK must stand tall in EU neighbourhood // British influence. 2015. July 10. URL: http://www.britishinfluence.org/the_uk_must_stand_tall_in_eu_neighbourhood (дата звернення: 17.08.2016).
93. Margaret Thatcher. Speech to Ukrainian Supreme Soviet. Kiev. 1990 Jun 19 / Margaret Thatcher Foundation. Thatcher Archive. URL: <http://www.margaretthatcher.org/document/108116> (дата звернення: 21.01.2016).
94. Про політику Великої Британії щодо України та з основних міжнародних питань (політичний лист). Грудень 1993 року // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. № 3У. Спр. № 110. Арк. 3.
95. Грубінко А.В. Політика Великої Британії щодо України в контексті розвитку зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л.М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 19. С. 222-230.

96. Ладивір О. Україна і Європа. Повернення чи входження? // Віче. 1993. № 9. С. 140.
97. Про політику Великої Британії щодо України та з основних міжнародних питань (політичний лист). Грудень 1993 року // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. № 3У. Спр. № 110. Арк. 3.
98. З щоденника О.В. Шамшура. Запис бесіди з першим секретарем делегації Великої Британії на Конференції з роззброєння Майклом Андерсоном. 17.03.1994 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. Основний. Спр. №030. Арк. 1-2.
99. Wolczuk R. Ukraine's Foreign and Security Policy 1991–2000. London and New York, 2003. 216 p.
100. З щоденника Б.І. Тарасюка. Запис бесіди з Міністром закордонних справ Великої Британії Робіном Куком. 9 червня 1998 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. Основний. Спр. № 9559. Арк. 11.
101. Лист Тимчасового повіреного України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії Є. Кириленка Заступнику міністра закордонних справ України І. Харченку. № 2.5.3./1-1330 □ Ін від 28.11.2000 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 167 (110/1). Арк. 23.
102. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Першому заступнику міністра закордонних справ України Є. Бершеді. № 49/26-190 □ ІАД від 19.03.1999 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 143. Арк. 31.
103. Лист Радника-посланника Посольства України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії І.В. Прокопчука Державному секретареві Міністерства закордонних справ України з питань європейської інтеграції О. Чалому. № 6124/3-110/1-286 від 14.03.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 230. Арк. 38.

104. Лист Радника-посланника Посольства України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії І.В. Прокопчука Державному секретареві Міністерства закордонних справ України з питань європейської інтеграції О. Чалому. № 6124/3-110/1-116 від 27.09.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 230. Арк. 163-164.
105. Копійка В. Становлення нового формату відносин між Україною та ЄС // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Міжнар. відносини. 2005. Вип. 31-32. С. 7-11.
106. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Заступнику міністра закордонних справ України І. Харченку. Щодо ставлення Великобританії до євроінтеграційного курсу України. № 4244/-110/1-3 від 04.01.2002 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 195. Арк. 1.
107. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Заступнику Глави Адміністрації Президента України, Керуючому Головним управлінням з питань зовнішньої політики А.К. Орлу. Щодо проведення тристороннього українсько-британсько-польського семінару (м. Львів, 22-24.11. ц.р.). № 2.5.3./3-1113 □ Ін від 04.10.2000 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 117. Арк. 12.
108. Where the cold war never died // The Guardian. 2004. Oct. 28.
109. Естонці і греки дуже хочуть бачити Україну в ЄС, французи й італійці – наполовину // Українська правда. 2005. 21 липня. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2005/07/21/3011867/> (дата звернення: 07.03.2016).
110. Прес-реліз МЗС України. 11 березня 2008 року. URL: www.mfa.gov.ua/mfa/ua/news/detail/11392.htm (дата звернення: 08.12.2015).
111. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Начальнику управління Європейського Союзу Міністерства закордонних справ

- України В.Я. Маштабею. № 2.5.3./1-526□Ін від 25.04.2000 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф.8. Оп.107. Спр. № 167 (110/1). Арк.11.
112. Ukraine. 30 Apr 2008: Column 122WH–continued / UK Parliament Website. Publications and records. URL: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm/200708/cmhansrd/cm080430.htm> (дата звернення: 18.08.2016).
113. A tentative embrace. Ukraine is promised closer ties with the EU // *The Economist*. 2008. September 11.
114. Wolczuk K. Ukraine after the Orange Revolution // Center for European Reform. Policy brief. 2005. February. 5 p.
115. Kuzio T. Strident, Ambiguous and Duplicitous Ukraine and the 2008 Russia-Georgia War // *The Journal of Post-Soviet Democratization*. 2009. No 17 (4). pp. 350-372.
116. Barber T. Ukraine strategy // *The Financial Times*. 2008. August 27.
117. Miliband D. Ukraine, Russia and European stability // *The Guardian*. 2008. August 29.
118. Девід Лідінгтон: «Британія по-дружньому стурбована Україною» // *ВВС. Ukrainian*. 12 жовтня 2010. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/news/2010/10/101012_uk_minister_ukr_oh (дата звернення: 23.10.2015).
119. Грубінко А.В. Система євроатлантичної безпеки в умовах сучасного загострення військово-політичного протистояння на Сході Європи // *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць*. К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2014. Випуск 122. Ч. I. С. 4-11.
120. Nielsen K. L. EU Soft Power and the Capability-Expectations Gap / K.L. Nielsen // *Journal of Contemporary European Research*. 2013. Vol. 9. Iss. 5. pp. 723-739.
121. Росія і НАТО стали противниками – Расмуссен // *Українська правда*. 2014. 1 вересня. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/09/1/7036434/> (дата звернення: 17.04.2017).
122. The EU and Russia: before and beyond the crisis in Ukraine // House of Lords European Union Committee. 6th Report of Session 2014–15. London, 2015. HL Paper 115. 123 p.

123. Купер Р. Раздор между народами. Порядок и хаос в XXI веке / пер. с англ. яз. – М.: Московская школа политических исследований, 2010. 240 с.
124. EU-Ratspräsident Herman Van Rompuy: «Europa hat zu Recht auf das ukrainische Volk gehört» // Frankfurter Allgemeine. 2014. Mai 28.
125. Грубінко А.В. Криза системи європейської безпеки в умовах російсько-українського конфлікту: стратегічні підходи та інтереси Великої Британії // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: Міжвідомчий збірник наукових праць / відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. Вип. 24. С. 232-250.
126. Grubinko A. International Interests of Great Britain in the Conditions of Modern Crisis of the European Security System // Historia i Polityka. Torun. 2015. No 14 (21). pp. 67-83.
127. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року // Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 22.05.2017).
128. Британія виділяє майже 1,4 млн євро на підтримку української армії // Європейська правда. 2015. 19 листопада. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/201511/19/7041026/#> (дат звернення: 28.09.2016).
129. Попович Д., Кудрик В. Війна на Донбасі: які країни Заходу допомагали Україні // Апостроф. 3 серпня 2016. URL: <http://apostrophe.ua/ua/article/politics/2016-08-03/> (дата звернення: 12.08.2016).
130. Парламент Британії: експорт озупня в Росію продовжується // BBC. Русская служба, 23 июля 2014 г. URL: http://www.bbc.com/russian/rolling_news/2014/07/140722_rm_russia_arms_export_uk (дата звернення: 12.08.2016).
131. Wright O. Exclusive: Tories under fire for links to pro-Russia lobbyists // The Independent. 2014. 03 July.

РОЗДІЛ 6.

ТРАНСФОРМАЦІЇ БРИТАНСЬКИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗВИТКУ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

6.1. Позиція Великої Британії щодо становлення Спільної політики безпеки та оборони Європейського Союзу у процесі формування відносин ЄС – НАТО

Європейські інтеграційні процеси в силу об'єктивних історичних обставин лише наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. поширилися на сферу безпеки та оборони. Історія становлення Спільної політики безпеки та оборони Європейського Союзу де-юре триває з моменту набуття чинності Договору про Європейський Союз 1992 року, але де-факто веде свої витoki реального функціонування від французько-британської декларації Сен-Мало 1998 року, рішень Кельнського і Гельсінського самітів Європейської Ради 1999 року. Складність поєднання міжнародних інтересів і різних військових можливостей держав-членів, набуття управлінського та оперативного досвіду реагування на виклики регіональній безпеці в ході становлення інституційної системи Європейського Союзу, тривала відсутність матеріально-технічної бази і достатніх військових підрозділів для повноцінного самостійного виконання бойових та посткризових миротворчо-гуманітарних завдань, неврегульованість відносин з провідними міжнародними безпековими організаціями сформували історичний контекст складного процесу становлення ЄС як суб'єкта новітньої системи міжнародних відносин.

Зародження і розвиток Європейського Союзу як організації з військово-політичною складовою, що об'єктивується у формі Спільної політики безпеки та оборони (далі – СПБО), тісно пов'язані з системою атлантичного співробітництва. Північноатлантичний Альянс на чолі з США як ключовий гарант безпеки та оборони Європи з часів «холодної війни» залишається однією з головних детермінант становлення військово-політичного виміру європейської інтеграції. Велика Британія відіграла непересічну роль у

становленні союзу Північної Америки і Західної Європи після Другої світової війни, у період блокового протистояння і постбіполярний період.

В центрі трансформацій системи міжнародних відносин на початку 1990-х років перебували зміни в системі безпеки, які поставили на порядок денний міжнародної спільноти ряд питань: подальша роль НАТО у забезпеченні європейської безпеки в нових геополітичних умовах; роль ЄС в міжнародній політиці; здатність європейських держав взяти на себе відповідальність за побудову нової системи безпеки у відповідності з сучасними викликами і загрозами. Певною спробою дати відповідь на ці питання стала розбудова в рамках Євросоюзу СЗППБ та СПБО як її складової.

На кінець 1980-х – поч. 1990-х рр. припало запровадження в офіційний обіг термінів, які стануть у подальшому знаковими для формування нової системи європейської безпеки і визначать дві відмінні парадигми розвитку регіональної взаємодії у сфері безпеки та оборони. Перший – «Європейська оборонна ідентичність» (далі – ЄОІ), запроваджений у жовтні 1987 р. в прийнятій на зустрічі Ради міністрів ЗЄС в Гаазі «Платформі європейських інтересів у сфері безпеки», що передбачала необхідність одночасного розвитку європейського виміру безпеки і зміцнення атлантичної солідарності [1]. Згодом ЄОІ отримала більш пронатівський зміст і, підхоплена американськими політиками та експертами, в розширеному вигляді набула популярності у формі «Європейська ідентичність у сфері безпеки та оборони» (ЄІБО) (European Security and Defence Identity, ESDI), що вперше зустрічається в Стратегічній концепції НАТО 1991 року. Інший термін – «Спільна зовнішня політика і політика безпеки», вперше сформульований у квітні 1990 р. в спільному французько-німецькому листі до Ірландського президентства ЄС, відображав як логічну єдність цих двох сфер діяльності Союзу, так і небажання держав об'єднання окремо виділяти його військовий елемент [2, с. 3]. У процесі підготовки Маастрихтського договору виділилася «Спільна політика безпеки та оборони». Надалі обидва терміни визначали відмінності між атлантичною (ЄОІ/ЄІБО) і проєвропейською (СПБО/ЄПБО) концепціями системи

європейської безпеки і вживалися в дебатах між їх прихильниками. У працях західних дослідників трапляється ототожнення цих понять. Однак їх чітке розмежування має фундаментальне значення для розгляду європейської безпекової інтеграції. ЄОІ символізувала неподільність структур НАТО і збільшення європейського вкладу в Альянс, що підтримувало керівництво Великої Британії. Натомість прихильники СПБО наполягали на максимальній автономізації військових ресурсів Євросоюзу.

На фоні ліквідації системи блокового протистояння, диверсифікації загроз міжнародній безпеці та утворення ЄС як одного з лідерів глобальної економіки розпочалося зміщення акцентів зовнішньої політики США в рамках проголошеної Дж. Бушем-старшим концепції «нового світового порядку» (New World Order) від регіону Європи до Азійсько-Тихоокеанського регіону, першим проявом якого стала війна в Перській затоці (серпень 1990 – лютий 1991 рр.). Зазначена концепція американської зовнішньої політики передбачала новий розподіл ролей між партнерами по НАТО. Надії США на здатність європейців перебрати на себе більшу відповідальність за їх же безпеку отримали можливість для втілення внаслідок активізації ЗЄС, прийняття нової доктрини НАТО і запровадження СЗППБ ЄС.

Після розпаду СРСР НАТО втратило глобального ворога. Постало питання про визначення нового місця і завдань військово-політичного союзу в системі міжнародної безпеки. Війна в Перській затоці і розгортання конфлікту на Балканах свідчили, що в умовах розвитку постбіполярного світу основний акцент повинен бути зроблений не на протидії прямим зовнішнім загрозам, а попередженні і врегулюванні конфліктів, що виникають на релігійній, етнічній чи територіальній основі. Поширювалися нові загрози безпеці, у тому числі різні прояви тероризму. В експертних колах побутувала думка про кризу ідентичності чи покликання Альянсу [3, с. 15]. Однак розвиток конфліктів на Південному Сході Європи і просторах колишнього СРСР, поява нетрадиційних загроз безпеці, зародковий стан СЗППБ ЄС засвідчили актуальність збереження впливу НАТО.

Незважаючи на історичну відданість атлантизму, Велика Британія на початку 1990-х років де-факто опинилася в ситуації певного вибору між ЄС і НАТО. Будучи лідером європейських «атлантистів», офіційний Лондон усвідомлював необхідність участі в процесах європейської політичної інтеграції. Цим зумовлені поступки уряду Дж. Мейджора у процесі підготовки Маастрихтського договору. Водночас за наполяганням британської сторони в ДЄС закріплено, що політика ЄС не повинна перешкоджати виконанню зобов'язань країнами-членами НАТО і має бути сумісною з політикою безпеки Альянсу (Ст. J 4), чим збережено його першість в системі колективної оборони. У Декларації про ЗЄС до Маастрихтського договору, прийняття якої ініціював Лондон, зафіксовано концепт Європейської оборонної ідентичності. Глобальні амбіції та інтереси, провідні ролі серед європейських учасників НАТО, наявність найбільш ефективних збройних сил в Європі дали можливість Великій Британії надати перевагу національній оборонній політиці перед наднаціональною [4, с. 480]. В рамках Альянсу рішення приймалися одностайно урядами держав-членів, а головна частина національних збройних сил не була підпорядкована його командуванню. За часів «холодної війни» понад 95% видатків британського оборонного бюджету були пов'язані з виконанням завдань НАТО [5, с. 95]. Тому Британія негативно відреагувала на створення підрозділу «Єврокорпус» за межами НАТО, який розглядався в Європі як можлива основа сил ЗЄС та у перспективі СПБО ЄС.

Перед Лондоном постали нові виклики, пов'язані із змінами акцентів у зовнішній політиці Вашингтона: 1) намір Пентагону скоротити військові підрозділи в Європі і пов'язана з цим нова стратегія НАТО, що акцентувала увагу на посиленні відповідальності європейців за власну безпеку; 2) підтримка керівництвом США активізації військово-політичної співпраці в Європі; 3) об'єктивне зменшення стратегічної ролі Великої Британії для США в умовах ліквідації військової загрози Західній Європі. Як зазначає О. Неприцький, Велика Британія у 1990-х роках цікавила США вже не як провідник у Європу, форпост біля берегів континенту, а як противага об'єднаній Німеччині і

Франції [6, с. 179]. Тому участь в євроінтеграції для Великої Британії стала як ніколи актуальною, а рівень впливу в ЄС набув значення каталізатора здатності бути корисною для США. Війна в Перській затоці підтвердила відсутність ефективнішого військового механізму Заходу, ніж НАТО. ЄС на початку 1990-х рр. був далеким від можливості формувати власні військові ресурси, які перебували в абстрактних проектах федералістів.

У Сполученому Королівстві принципово не заперечували проти посилення європейського впливу в Альянсі, але вихід американських військ з Європи і послаблення впливу Вашингтона розглядали як негативний сценарій. Дуглас Херд в грудні 1990 р. заявив, що європейська безпека без Сполучених Штатів не має сенсу [7]. Дві аксіоми британської політики щодо євроінтеграції – першість НАТО і міждержавний підхід до розвитку ЄС – залишалися непорушними і становили основу міжпартійного консенсусу. Упевненості атлантичній політиці Лондона додала т. зв. «телеграма Бартоломео» (20 лютого 1991 р.), інструкція, надіслана Держдепартаментом США за підписом дипломата Р. Бартоломео європейським партнерам по НАТО [8, с. 510]. Керівництво Сполучених Штатів відверто застерігало останніх від створення альтернативної європейської оборони. Закликавши до збільшення вкладу європейців у власний захист, британська сторона розглядала регіональні можливості у сфері безпеки та оборони як опору НАТО [9]. В умовах стрімкого наростання конфлікту в Югославії і ряді інших регіонів найближчої периферії та відсутності військових ресурсів в ЄС подальша залежність європейців від американської військової допомоги була виправдана. Слушною є думка, що керівництво Британії, визнавши необхідність формування СЗППБ, наполягало на еволюційному, а не революційному її розвитку [10, с. 301].

Поміркована стратегія уряду Сполученого Королівства щодо безпекових можливостей ЄС узгоджувалася з намаганням посісти центральну роль у процесі реформування НАТО. Першою знаковою подією в реформуванні Альянсу стало прийняття Лондонської декларації Північноатлантичної Ради від

5 липня 1990 р., в якій йшлося про необхідність продовження Альянсом виконання функцій в Європі. Визнаючи посилення невійськових викликів безпеці, учасники саміту висловили намір посилити політичну складову організації. Констатовано, що розвиток Європейських Співтовариств у напрямі створення політичного союзу, включно з європейською ідентичністю в галузі безпеки, сприятиме атлантичній солідарності [11]. Концептуальною новелою політики Альянсу став наголос на необхідності розвивати партнерство з державами пострадянського простору, що підготувало основу для створення в грудні 1991 р. Ради Північноатлантичного співробітництва. Учасники саміту відхилили пропозицію Лондона про можливість НАТО проводити операції за межами зони дії Північноатлантичного договору, що викликало побоювання в британських еліт про зниження впливу королівства в Альянсі [12, с. 13].

Велика Британія відіграла важливу роль в розробці нової Стратегічної концепції НАТО, прийнятої на саміті організації в Римі 8 листопада 1991 року. Новаторський характер документа полягав в реалізації т. зв. «широкого підходу» до питання безпеки, який конкретизували комплексні завдання організації: традиційні колективна оборона (ст. 30) і співпраця між державами; реформування військових ресурсів; діалог і співробітництво з третіми державами, насамперед державами Європи, на основі принципів Паризької Хартії для нової Європи ОБСЄ (ст. 29); запобігання конфліктам і кризове реагування. Якщо перші чотири завдання пов'язані насамперед з традиційною загрозою агресії проти союзників, то доцільність фіксації останнього спричинена новими видами загроз безпеці. З цією метою розпочато роботу зі створення Сил швидкого реагування. Наголошено на відмові Альянсу від статусу противника з ліквідацією протистояння по лінії Захід-Схід. Альянс претендував на роль регіонального майданчика для політичного діалогу і комплексного вирішення проблем безпеки.

У Стратегічній концепції констатовано, що розвиток європейської безпекової ідентичності, посилення ролі ЗЄС є «важливими чинниками європейської безпеки» (ст. 2) [13]. В декларації Римського саміту НАТО прямо

вказано, що розвиток ЄІБО матиме значну роль для подальшого зміцнення «європейської опори» всередині Альянсу [14]. Такий стан фіксації ролі Європейських Співтовариств (із залученням ЗЄС) як доповнення до НАТО відповідав поглядам керівництва і політикуму Великої Британії на організацію системи європейської безпеки, в якій місця для окремих регіональних структур безпеки не передбачалося. Лондон виступив проти підпорядкування ЄОІ/ЄІБО інституціям ЄС як загрози Альянсу [15, с. 905]. Рішення Римського саміту НАТО 1991 року фіксували необхідний компроміс, що дозволив підписати Маастрихтський договір ЄС. США отримали можливість спрямувати політичну активність Європейського Союзу у потрібне русло, а європейці – розвивати автономну систему співпраці у сфері безпеки [16, с. 123].

На початку 1990-х рр. Велика Британія зайняла стримано-помірковану позицію щодо розширення Альянсу на країни ЦСЄ, остерігаючись послаблення структури і функцій НАТО та конфлікту з Росією. Однак під тиском Вашингтона на середину десятиліття позиція Лондона зазнала трансформацій і надалі полягала у підтримці ідеї паралельного розширення НАТО і ЄС на Схід Європи [17, с. 291]. Зрештою Лондон розраховував зміцнити свій вплив в регіоні і зменшити вплив Берліна. Під час Вашингтонського саміту НАТО 24 квітня 1999 р. Т. Блер схвалив подальше розширення організації [18].

В умовах нездатності ЄС дієво вплинути на врегулювання конфлікту на Балканах, НАТО у 1992 – 1995 рр. отримав можливість вперше проявити себе в новій ролі миротворця і на підтримку резолюцій ООН здійснив ряд операцій зі спостереження та примусу до миру в колишній Югославії. У серпні-вересні 1995 р. Альянс (за участі британських військ) провів повітряну кампанію в Боснії та Герцеговині, а з грудня розпочав першу миротворчу операцію в рамках виконання Дейтонських угод. За умови відсутності в ЄС і ЗЄС ресурсів для виконання відповідних місій вирішальну роль у врегулюванні конфлікту відіграли США і механізми атлантичного союзу. До провалу мирних ініціатив і дій Європейських Співтовариств в Югославії безпосередньо причетне

керівництво Великої Британії. Воно на догоду американським інтересам виступило проти направлення в зону конфлікту європейських підрозділів миротворчих «блакитних касок» під егідою ООН, що не дозволило вжити своєчасних дій для локалізації конфлікту. Британія заблокувала французьку ініціативу про розгортання сил ЗЄС, діяльність якого обмежилася гарантуванням ембарго в Адріатичному морі.

Збереження домінування НАТО в системі безпеки Європи фактично стримувало розвиток автономного європейського оборонного потенціалу, зумовило скорочення військ держав-членів. У липні 1990 р. міністр оборони Сполученого Королівства Т. Кінг заявив про скорочення на 20% усіх родів військ. Частка оборонних витрат країни зменшилася з 5,3% ВВП на середину 1980-х років до 3,5-4% ВВП на середину 1990-х років [19, с. 2]. Навіть при такому скороченні оборонні видатки Великої Британії перевищували відповідні показники інших європейських держав НАТО. Головні угруповання британських військ в рамках НАТО перебували у Східній Атлантиці, протоці Ла-Манш і Центральній Європі, де дислокувалася основна частина ударних сил Альянсу. Чисельність військ Великої Британії в Західній Німеччині (Британська Рейнська армія) у період «холодної війни» складала 55 тис. чоловік. У 1994 році її замінили на 25-тисячний контингент [20, с. 65]. Згідно програми реформування Королівських ЗС «Можливості для змін» (1990 р.) з 1991 по 2000 рр. відбулося їх скорочення на понад 50% за рахунок сухопутних сил, в тому числі більшості військ в ФРН. Зменшено кількість закупок зброї і військової техніки. Основну ставку зроблено на зміну структури війська, модернізацію системи озброєнь і підготовки підрозділів для виконання оперативних завдань як в миротворчих операціях, так і в регіонах інтенсивних бойових дій. Британія стала засновником і провідним учасником одного з найбільших збройних формувань НАТО – Об'єднаного армійського корпусу (ОАК) швидкого реагування (водночас відмовилася від участі в «Єврокорпусі»), до складу якого виділила дві дивізії – 1-ша бронетанкова (в Німеччині) і 3-тя механізована (в Сполученому Королівстві), та аеромобільну бригаду. Чисельність британських

військ в ОАК сягала 55 тис. чол. [21, с. 98]. Корпус брав участь у миротворчих операціях в Боснії та Герцеговині (1995 – 1996 рр.) і Косово (1999 р.).

Нові реалії безпеки потребували нових підходів до структури збройних сил. На початку 1990-х рр. розпочалося формування багатонаціональних європейських підрозділів типу «Єврокорпус», «Єврофор» та «Євромарфор», які планувалося виділяти для розпорядження ЗЄС і НАТО. Провідні держави ЄС, насамперед Франція і ФРН, розглядали їх як основу ЄІБО чи майбутнього СПБО. Однак вони не використовувалися ЗЄС. Британська сторона, долучившись до формування окремих із згаданих підрозділів, надала пріоритет Багатонаціональним оперативним силам Альянсу [22, с. 310].

Уряд Великої Британія підтримав зміцнення зв'язків між ЄС і ЗЄС. У зв'язку з посиленням останнього у 1993 році ліквідовано Єврогрупу НАТО. Продовжувалася робота з формування багатонаціональних військових підрозділів. У другій половині десятиліття проведено кілька невеликих місій ЗЄС. Однак організація не мала власних збройних формувань, що скерувало ініціативи європейців в русло проатлантичної концепції європейської опори НАТО і дозволило відкласти спірне питання про надання ЄС статусу військово-політичної організації, проти чого виступала Велика Британія [23, с. 339]. Згідно рішення берлінського саміту Північноатлантичної Ради 3 червня 1996 р., на якому проголошено мету створення ЄІБО, у розпорядження ЗЄС для проведення антикризових операцій мали виділятися Багатонаціональні оперативні сили НАТО. Будь-яке їх використання відбувалося лише після консультацій з Альянсом і погодження з США. Між організаціями укладено угоду про обмін інформацією. Так «атлантисти» прагнули об'єднати Західну Європу навколо НАТО-центричної моделі європейської безпеки [24, с. 20]. ЗЄС, де-юре підпорядкований ЄС, де-факто був повністю залежний від НАТО. Між ЄС і НАТО не було офіційних відносин аж до січня 2001 року.

Проатлантична позиція Великої Британії вчергове проявилася в ході підготовки Амстердамського договору ЄС у 1996 – 1997 роках. В урядовій Білій книзі «Співпраця націй. Британський підхід. Міжурядова конференція

Євросоюзу 1996» заперечувалася можливість поглибленого розвитку військових можливостей ЄС у порівнянні з Маастрихтським договором і підтверджувалася роль НАТО як основи безпеки країни. Оборонна співпраця мала розвиватися лише в рамках Альянсу, де європейська складова могла діяти «у невеликих акціях», в яких не задіяні північноамериканські члени організації [25]. На зустрічі глав держав та урядів країн НАТО в Мадриді 8-9 липня 1997 р. наголошувалося на необхідності розвитку ЄІБО в рамках Альянсу, спільності стратегічних інтересів НАТО і ЄС [26]. Передбачалося розгортання інституційних контактів НАТО і ЗЄС. Однак проявила себе неефективність співпраці на рівні НАТО – ЗЄС – ЄС. Концепція Багатонаціональних оперативних сил через фактичне підпорядкування діяльності ЗЄС інтересам Альянсу не запрацювала [27, с. 143].

Неординарність європейської політики лейбористів зумовлена намаганнями вирішити традиційну і надзвичайно актуальну у постбіполярний період проблему дихотомії США – ЄС у зовнішній політиці Сполученого Королівства шляхом активізації міжнародних зусиль на обох напрямках. Британське керівництво намагалося досягнути позицій лідерства в Європі за наявності союзницьких відносин з США і збереження провідних позицій в НАТО [28, с. 77]. Першому уряду Т. Блера належить історична роль трансформації усталених підходів Великої Британії до європейської інтеграції у сфері зовнішньої політики і безпеки. Французько-британська декларація Сен-Мало 3-4 грудня 1998 р. про розвиток автономних від НАТО військових структур і підрозділів (Сил швидкого реагування) в рамках ЄІБО, згода на передачу Євросоюзу функцій ЗЄС, традиційна для Лондона активна підтримка розширення ЄС на держави ЦСЄ, які паралельно проходили активний процес входження в НАТО, сприяли налагодженню прямої співпраці між організаціями. Саме атлантизм («неоатлантизм») проявив себе як головний принцип зовнішньої політики Великої Британії. Уряд супроводжував європейську політику періодичними заявами про те, що стратегічне завдання Великої Британії у відносинах з ЄС – поглиблення його співпраці з США, а

створення ЄПБО розглядалося як зміцнення європейської складової НАТО [29, арк. 33]. Британія послідовно відстоювала можливість діяльності сил ЄС в операціях, в яких не задіяні сили Альянсу.

Косовська криза 1999 року і бомбардування Сербії силами НАТО без консультацій з ЗЄС свідчили про завершення періоду невизначеності у формуванні політики безпеки ЄС і сприяли подальшим трансформаціям позиції Великої Британії щодо інституційних змін у цій сфері інтеграції. Слабкість регіональних ресурсів безпеки викликала занепокоєння навіть у Великій Британії, керівництво якої відзначало дисбаланс між військово-політичними можливостями НАТО і ЄС [30, с. 43]. Розбудова ЄІБО в рамках Альянсу за відсутності військових можливостей Євросоюзу зазнала провалу.

Косовська кампанія свідчила про апогей могутності Альянсу (США) та відсутність конкуренції йому в Європі кінця ХХ століття. Втім реформування організації відповідно до нових реалій світової політики було далеке від завершення. Подальшого імпульсу реформам НАТО надали рішення ювілейного саміту Альянсу 24 квітня 1999 р. у Вашингтоні, на якому прийнято нову Стратегічну концепцію організації. Новий підхід до безпеки ХХІ ст. включав помірковане схвалення розвитку автономних європейських військових можливостей в рамках СЄПБО, наявне в документах саміту, що стимулювало залучення Великої Британії до європейської інтеграції. Хоча принципів змін у трактуванні ЄІБО в новій Стратегічній концепції організації так і не відбулося. В документі підтверджено рішення самітів НАТО 1994 і 1996 років щодо розвитку європейської складової безпеки і оборони виключно в рамках Альянсу [31]. Так вчергове зафіксовано прийняту на Берлінському саміті НАТО формулу «відокремлених, але не окремих сил». В комюніке саміту вперше передбачено гарантований доступ ЄС до засобів планування НАТО (п. 10а) [32].

На саміті Європейської Ради в Кельні у червні 1999 р. прийнято рішення про передачу мандата на виконання «петерберзьких завдань» від ЗЄС до ЄС.

Європейська Рада в Гельсінкі 10-11 грудня 1999 р. започаткувала перехідний етап розвитку стратегії відносин ЄС – НАТО з метою заміни наявних відносин ЗЄС – НАТО. У листопаді 2000 р. Рада ЗЄС в Марселі прийняла остаточне рішення про передачу більшості функцій до Євросоюзу. ЗЄС завершив діяльність як оперативна організація. За нею залишалося формальне забезпечення статей Брюссельського договору 1954 року про колективну оборону. Організація офіційно припинила існування 30 червня 2011 року.

Центральним питанням функціонування СЗППБ залишалася юридична невизначеність стосунків ЄС з НАТО, від формалізації яких на пряму залежали можливості переходу ЄПБО до стадії практичної реалізації. Ішла мова насамперед про передачу управління миротворчою операцією в Колишній Югославській Республіці Македонія. За наполяганням Британії і ряду інших проатлантично налаштованих держав виконання місій ЄС могло розпочатися після нормативної фіксації «розподілу ролей» між організаціями. Переговори між сторонами щодо фіксації офіційних відносин НАТО і ЄС проходили в умовах напруги і взаємної недовіри. Основні протиріччя між союзниками виникли з питань можливості структур Євросоюзу самостійно планувати проведення операцій, допуску до проведення місій ЄС європейських членів НАТО, які не входили до об'єднання, та гарантованого допуску держав ЄС до сил і засобів Альянсу. Остання проблема викликала негативну реакцію Туреччини, яка, будучи асоційованим членом ЄС, опротестувала таку дискримінацію з боку Союзу і погрожувала ветувати домовленості між організаціями. Під неофіційним тиском Вашингтона Анкара зрештою поступилася і конфлікт залагодили, надавши Туреччині право брати обмежену участь в акціях ЄПБО. Офіційним ініціатором переговорів між НАТО, ЄС і Туреччиною у березні – грудні 2001 р. була Велика Британія [33].

Дисонанс у розвиток ЄПБО ЄС вносила позиція нових держав-членів з регіону ЦСЄ. Іншою проблемою у стосунках атлантичних союзників залишався різкий дисбаланс в обсягах фінансування оборони в США і державах Західної Європи. Пошук компромісу пришвидшили терористичні атаки на США у

вересні 2001 р., початок військової операції НАТО в Афганістані і підготовка Вашингтона до інтервенції в Ірак. Корикування зовнішньополітичних пріоритетів і військової стратегії США, необхідність мобілізації сил для військових операцій в Азії призвели до передачі європейцям миротворчих операцій на Балканах. І. Даалдер у праці «Кінець Атлантизму» акцентував увагу на НАТО як головному втіленні атлантизму, що втрачає свою центральну роль внаслідок зменшення інтересу США до європейських справ. Завдання об'єднання Європи в новітніх умовах покладається на самих європейців, а Сполучені Штати, на думку дослідника, повинні відігравати переважно роль підтримки [34, с. 154-155].

Теракти на території США 11 вересня 2001 р. відкрили нову сторінку в історії Північноатлантичного Альянсу, члени якого уперше застосували норми ст. 5 Вашингтонського договору 1949 року про колективну оборону. Бойові дії в Афганістані восени 2001 року під проводом НАТО стали першою місією Альянсу за межами євроатлантичного простору і показали реальність продовження політики домінування американсько-британського тандему у політиці безпеки західних держав. Водночас змінилася проблематика трансатлантичних відносин. Якщо у період «холодної війни» і 1990-х років предметом уваги американських і європейських партнерів були проблеми Європи, то у 2000-і роки співпраця була більш зорієнтована на глобальні проблеми і розвиток третіх регіонів [35, с. 154].

Участь в іракській війні 2003 року максимально підняла ставки для керівництва Великої Британії у намаганні поєднати інтереси на атлантичному та європейському векторах зовнішньої політики. Ця війна розколола Атлантичний Альянс і спричинила його послаблення. На думку Н. Арбатової, іракська криза була не стільки провалом СПБО ЄС, скільки традиційного атлантизму [36, с. 64]. Альянс вступив у період найбільшої кризи за усю історію свого функціонування, комплексними причинами якої стали розходження американської і європейської стратегічних оборонних культур. Загроза політичного конфлікту між союзниками і відокремлення ЄС як

військово-політичної організації (ініціатива Тюрверена) стимулювали досягнення компромісу американської адміністрації з європейськими партнерами у питанні військово-політичної автономії об'єднання.

Процес налагодження регулярних контактів ЄС і НАТО, активна фаза якого тривала у другій половині 1990-х – на початку 2000 рр., привів до юридичного встановлення офіційних відносин між організаціями. Під тиском обставин Вашингтон погодився на запропоновану в Брюсселі концепцію «Берлін плюс» про розподіл повноважень між організаціями, схвалену Північноатлантичною Радою в Празі 21-22 листопада 2002 р. і Європейською Радою в Копенгагені 12-13 грудня того ж року. 16 грудня 2002 р. в Брюсселі проголошено відкриту частину домовленостей – Декларацію Європейського Союзу і НАТО. Документ зафіксував стратегічне партнерство між сторонами, підтримку Альянсом ЄПБО, надання ЄС гарантованого доступу до засобів планування і ресурсів НАТО. Операції ЄС могли здійснюватися за двома схемами – спільно з силами Альянсу і самостійно (за погодженням). Вищим керівником операцій ЄС з використанням ресурсів Альянсу мав бути перший заступник верховного головнокомандувача Об'єднаними збройними силами НАТО в Європі [37, с. 178]. Підсумкову рамкову угоду затвердили 17 березня 2003 року. Тоді ж підписали угоду про обмін конфіденційною інформацією. Досягнення угод з Альянсом дозволило Євросоюзу 1 січня 2003 р. розпочати першу поліцейську місію в Боснії і Герцеговині.

За оцінками В. Журкіна, угоди формату «Берлін плюс» стали успіхом Європейського Союзу, який остаточно домогся визнання своєї оборонної спроможності від основного партнера – Північноатлантичного Альянсу [38, с. 84]. Однак «розподіл ролей» проведено зі збереженням «status quo» в системі європейської безпеки – НАТО зберегло функцію ударної сили при розв'язанні військових конфліктів і гаранта колективної оборони, а на ЄС покладено функції проведення поліцейсько-миротворчих місій і надання гуманітарної допомоги постраждалим регіонам. Угоди зафіксували другорядність Європейського Союзу в сучасній системі європейської безпеки. Разом з тим

відзначаємо різну природу організацій. ЄС ніколи не ставив завдання стати класичним військово-політичним союзом, яким є НАТО. Тому вони покликані взаємодоповнювати один одного.

Велика Британія відіграла активну роль в укладенні угод «Берлін плюс». За оцінками Т. Блера, їх зміст став перемогою британської позиції [39, с. 537]. Британський уряд, за погодженням з США, відкинув ініціативи про посилення ЄПБО, зокрема, розробку концепції Європейського союзу безпеки та оборони. Лондон відстояв формулу «розподілу ролей» між організаціями і погодження з НАТО діяльності ЄСШР. Внаслідок здобутого компромісу за ініціативи Великої Британії наприкінці 2003 року ЄС отримав дві оперативних складових – Цивільно-військовий осередок (Civil/military cell) для здійснення раннього попередження і стратегічного планування при Військовому штабі в Брюсселі та осередок оперативного планування при штабі Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі для забезпечення підготовки військових операцій Союзу з використанням засобів НАТО. При штабі командування ОЗС НАТО для операцій на Балканах створено Командний підрозділ ЄС. Правління лейбористів засвідчило, що британський уряд був готовий сприяти СЗППБ ЄС у тій мірі, в якій це було потрібно йому і США.

Незважаючи на вагоме історичне значення і практичний оперативний потенціал угод «Берлін плюс», після їх підписання відносини між ЄС і НАТО не стали менш проблемними. Альянс та американські адміністрації традиційно скептично сприймали формування ресурсів Євросоюзу у сфері безпеки та оборони як потенційного конкурента. Адміністрація Дж. Буша-молодшого не вважала себе надмірно зобов'язаною перед європейськими партнерами і діяла згідно власних міжнародних амбіцій. Традиційно американці бачили розвиток європейських сил безпеки не у форматі автономних військово-політичних структур, а більших витрат країн Європи на розвиток Альянсу [40, с. 174]. Так можна розцінити ініціативу американської адміністрації щодо створення Сил швидкого реагування НАТО. На основі ініціатив США на саміті НАТО в Празі 21 листопада 2002 р. прийнято рішення про формування Сил реагування

(NATO Response Force). Їх функції ширші за повноваження ЄСШР ЄС і передбачали участь у повномасштабних бойових діях в будь-якій точці світу. Функції підрозділу включали попередження і стабілізацію в зоні конфлікту, що фактично нівелювало зусилля зі створення ЄСШР. Британська сторона надала пріоритет розвитку СШР НАТО перед ЄСШР. У жовтні 2004 р. НАТО оголосило про первинну оперативну готовність Сил реагування у складі 17 тис. чол. до виконання повного спектра завдань [41]. З 2004 року вони залучалися до виконання різних операцій, зокрема, гуманітарних і поліцейських. Така оперативність дисонувала з станом ЄСШР.

При підготовці Договору про Конституцію для Об'єднаної Європи, а згодом Лісабонського договору ЄС уряди Т. Блера і Г. Брауна відстоювали традиційні позиції стримування інституціоналізації та автономізації СЗППБ, особливо СПБО, наполягали на збереженні норми про необхідність узгодження зобов'язань держав Євросоюзу із зобов'язаннями держав НАТО. На крайніх атлантичних позиціях перебували консерватори. Єдиною парламентською політичною силою, яка беззастережно підтримувала розвиток ЄПБО, була Партія ліберальних демократів.

Саме у період правління уряду Г. Брауна відбулися зміни у ставленні американської адміністрації до проблеми європейської політики безпеки. Зокрема, у 2008 році посол США в НАТО В. Нуланд заявила про необхідність підвищувати європейські можливості безпеки в рамках ЄПБО. Дипломат пропонувала створити Європейську оперативну штаб-квартиру для координації цивільно-військових місій ЄС [42, с. 69]. Свою позицію щодо Європейської політики безпеки та оборони змінив навіть її давній критик З. Бжезінський, який закликав Вашингтон змушувати Європу до активних дій на політичній та військовій арені [43, с. 147].

Зміна тональності американського керівництва щодо розвитку європейських механізмів безпеки зумовлювалася об'єктивними наслідками. НАТО перебувало у стані стратегічної кризи. Організація ще у 1990-х роках втратила головну мету – протистояти радянському блоку, а намагання

переорієнтувати діяльність на арену системного вирішення новітніх проблем безпеки за межами Європи натрапило на небажанням США ділитися з партнерами сферами впливу в регіоні Близького Сходу і Центральної Азії. Виключення становила лише Велика Британія як найближчий союзник з відповідними ресурсами. Як наголошує А. Мартинов, НАТО вийшло за межі своєї географічної відповідальності, але не перетворилося на глобальну систему безпеки [40, с. 175]. Однією з головних проблем діяльності Альянсу стала недостатня участь держав Європи у забезпеченні його оборонних структур в умовах прагнення американців передати ініціативу по захисту рубежів Європи в руки самих європейців. Серед провідних членів організації лише США і Велика Британія забезпечували передбачений необхідний рівень військових видатків на рівні 2% ВВП. НАТО на 2/3 фінансувалося за рахунок США. Упродовж періоду 2007 – 2013 рр. вони збільшили свою загальну частку в обсязі військових витрат Альянсу з 68% до 73%. Натомість європейські держави-члени скоротили витрати з 30,2% до 25,5%. Частка Великої Британії зменшилася з 7,3% до 6,6% [44]. Водночас її вклад в оборонний бюджет НАТО залишався на другій позиції після США. Європейці за останні чверть століття втратили здатність захищати свої території у випадку тотальної війни.

Послаблення міжнародних позицій Сполучених Штатів і криза політичного розвитку НАТО потребували більшої згуртованості, посилення відповідальності держав ЄС за безпеку регіону і ближньої периферії. Натомість спостерігалось посилення відмінностей в позиціях європейців щодо актуальних проблем розвитку міжнародних відносин в регіоні, зокрема, відносин з Росією. Явний програш стратегії США і керівництва НАТО щодо надання Україні і Грузії статусу кандидатів на вступ до Альянсу засвідчили результати Бухарестського саміту 2-4 квітня 2008 року. Лідери Франції і ФРН, остерігаючись погіршення відносин з Москвою і посилення впливу США, наклали вето на американсько-британські ініціативи з надання згаданим державам Плану дій щодо членства. Американському впливу в Європі завдано

чергового удару. НАТО і ЄС не досягли взаємодії в ході російсько-грузинського конфлікту в серпні 2008 року.

З приходом до влади в США адміністрації президента Б. Обама в НАТО розпочався процес активних пошуків виходу із застою. Ювілейний саміт Альянсу 3-4 квітня 2009 р. в Страсбурзі і Кельні відзначився пошуками шляхів підвищення ефективності організації в кризових ситуаціях. Основний акцент зроблено на реформуванні структур НАТО на засадах економічної ефективності [45]. Учасники саміту констатували потребу в стратегічній співпраці між НАТО та ЄС, визнавши важливість посилення ЄПБО/СПБО.

Паралельно з дискусіями щодо майбутнього Північноатлантичного Альянсу відбувалася ратифікація Лісабонського договору Європейського Союзу 2007 року, який не сприяв кардинальному посиленню СПБО [46, с. 95]. Слабкість регіональних структур безпеки підтвердила неспроможність замінити оборонні гарантії США. Європейський Союз значно відставав від США по усьому комплексу військових ресурсів, що зумовлювало його підпорядковане становище і залежність від Альянсу. Наприклад, витрати на оборону європейських членів Альянсу у 2011 році становили 1,6 % ВВП (282,9 млрд. дол.), тоді як США – 4,8 % ВВП (685,6 млрд. дол.) [47, с. 26]. При цьому на НАТО припадало 60% світових оборонних витрат [48, с. 102]. На відміну від американців, європейці не мали достатніх транспортних засобів, гвинтокрилів, високоточної зброї для здійснення військових операцій. На політичному рівні відставання ЄС від можливостей НАТО у сфері безпеки засвідчило довгоочікуване повернення Франції до військових структур Альянсу, офіційно проголошене на саміті організації в квітні 2009 року. Керівництво Великої Британії привітало такий крок французьких партнерів.

У цих обставинах Північноатлантична Рада на саміті в Лісабоні 20 листопада 2010 р. прийняла рішення розширити підхід до розв'язання кризових ситуацій і вдосконалити можливості НАТО у забезпеченні стабілізації та відновлення постконфліктних регіонів. Прийнята нова Стратегічна концепція НАТО одним з головних завдань організації визначила попередження і

врегулювання конфліктів, стабілізацію ситуації, що фактично співпадало із завданнями Євросоюзу і свідчило про діяльність обох організацій на спільному територіально-функціональному просторі. Як певний докір ЄС звучала констатація факту наявності в Альянсу «унікальних можливостей управління конфліктами», здійснення постконфліктних військово-цивільних заходів [49]. Практична співпраця між силами та персоналом НАТО і ЄС відбувалася лише під час місій в Македонії, Боснії і Косово, у боротьбі з піратством в Сомалі, з окремих питань врегулювання ситуації в Афганістані. Водночас питання Іраку і Дарфура не входили до спільного порядку денного. Також на саміті НАТО в Лісабоні прийнято рішення створити систему протиракетної оборони (ПРО) Альянсу, покликану зміцнити присутність США в Європі.

Європейська політика британського уряду Д. Кемерона не сприяла посиленню європейської оборонної ідентичності, поглибленню відносин СПБО ЄС і структур НАТО. Принцип атлантизму залишався ідейно-політичною опорою зовнішньої політики Великої Британії. Втім характерною особливістю британського атлантизму у даний період стала його прагматизація. Коригування підходів керівництва Великої Британії до атлантичної політики не мало системного впливу на участь в європейській оборонній інтеграції, яка залишалася помірковано-негативною. Першість атлантичних зобов'язань засвідчена Д. Кемероном при підписанні угод про військову співпрацю з Францією у листопаді 2010 року. Сторони взяли зобов'язання сприяти ближчій співпраці між НАТО і ЄС [50]. Під час військової кампанії в Лівії у березні – жовтні 2011 р. британський уряд наклав вето на французькі пропозиції про передачу силам ЄС можливості здійснювати оперативні дії і створення Європейського командного центру операції, надавши перевагу штабу НАТО [51, с. 254]. Неможливість дійти консенсусу держав ЄС щодо здійснення операції проти режиму М. Каддафі, військово-технічну залежність від ресурсів США показали політичну і військово-технічну неспроможність СПБО стати механізмом гарантування безпеки Європи. На фоні лівійської кампанії навіть у

Британському парламенті лунали заклики до перегляду залежності Альянсу від США [52].

Скорочення кількості британських військ на 8% і видатків на оборону, яке розпочалося незадовго після приходу до влади коаліційного уряду у 2010 році, критичне ставлення консерваторів до розвитку СПБО дисонувало з тодішньою позицією Вашингтона. У Декларації Чиказького саміту члени Альянсу визнали потребу ЄС у більш потужних оборонних силах [53]. Альянс висловив готовність до співпраці з Євросоюзом в ході реалізації програми «Розумна оборона» («Smart defence»), одне із завдань якої – збалансованість американського і європейського військового потенціалу. Схвалено зусилля ЄС щодо формування ресурсів дозаправки у повітрі, медичного забезпечення, військово-морського спостереження. Однак британське вето на розвиток збройних сил Євросоюзу, озвучене ним під час саміту в Брюсселі 19-20 грудня 2013 р. засвідчило, що Лондон більше не робив ставку на ЄС як суб'єкта політики безпеки. На першому після саміту засіданні міністрів оборони держав Союзу в Афінах 20 лютого 2014 р. королівство представляв лише статс-секретар Міністерства оборони.

Першість атлантизму у зовнішній політиці Великої Британії вчергове проявилася під час кризи міжнародних відносин у зв'язку з початком збройної агресії Росії на території України. Події в Україні стимулювали активізацію діяльності НАТО у період відносного застою організації від початку 2000-х років. Російська агресія засвідчила необхідність переформатування європейської політики США і НАТО, їх повернення до європейської зони зосередження у зв'язку з відновленням стратегічної загрози зі Сходу. Відбулося зміщення акцентів в політиці НАТО на оборону регіону ЦСЄ. Відповідно до рішень саміту в Ньюпорті (Уельс) 4-5 вересня 2014 р. британський уряд виступив одним з провідних учасників формування нових військових з'єднань НАТО. З метою стримування російської агресії заплановано передислокацію з Німеччини до Польщі і країн Прибалтики до 20 тис. британських військових на постійній основі. До кінця 2015 року на Схід Європи переведено 3,5 тис. чол.

військового персоналу [54]. Британська авіація (винищувачі «Тайфун») з 2015 року здійснює патрулювання повітряного простору Балтії. Прийнято рішення створити Високомобільні Об'єднані сили підвищеної готовності (Very High Readiness Joint Task Force) у формі багатонаціональних бойових груп (кожна має складатися з сухопутної бригади чисельністю близько 5 тис. чол., частин повітряної і морської підтримки, сил спецназу) за участі британський військ, які могли б розгорнутися в зоні проведення операції упродовж 2-5 днів. Під британським командуванням розпочато формування Об'єднаних експедиційних сил (Joint Expeditionary Force) за участі Данії, Естонії, Латвії, Литви, Нідерландів і Норвегії [55]. Усі зазначені підрозділи стали частиною Сил реагування НАТО. Про можливість виділення експедиційних сил Альянсу в розпорядження ЄС не йшлося. В країнах Прибалтики і Польщі створено нові регіональні центри військового командування і контролю. Про подібні плани в діяльності ЄС не могло бути й мови. НАТО затвердив заходи підготовки до реагування на гібридні війни, на зразок російських дій в Україні. Задекларовано перегляд тенденції скорочення військових бюджетів, зобов'язання держав-членів відновити і підтримувати основні видатки на оборону на рівні 2% ВВП і 20% військового бюджету на нове устаткування упродовж десяти років. Альянс підтримав санкції Європейського Союзу проти Росії, призупинив практичну цивільну і військову співпрацю з Москвою. Про надання Україні військових ресурсів не йшлося. Основні ініціативи матеріальної допомоги залишалися на рівні держав-членів НАТО і ЄС.

Міжнародна криза, спричинена російсько-українським конфліктом, загострила проблеми європейської єдності, здатності ЄС і держав-членів проектувати політико-дипломатичні та військово-політичні ресурси на захист власної безпеки. Недостатній рівень впливу євроінституцій на міжнародній арені, відмінність міжнародних інтересів держав-членів, слабкість військових структур надалі консервували залежність європейців від американських гарантій безпеки. Як зазначав З. Бжезінський, «Європа мусить визначити свій

політичний статус і при цьому далі залежати від Америки заради власних інтересів» [43, с. 67].

У складних умовах невизначеності подальшого розвитку ЄС та взаємин Великої Британії з об'єднанням її керівництво надало перевагу структурам Альянсу. Саме з НАТО британський уряд ототожнював реальний механізм збереження свого впливу на міжнародній арені, зокрема, в державах ЦСЄ. Головну ставку Лондон зробив на розвиток Сил реагування Альянсу як фактор протидії можливій російській агресії на території держав НАТО і ЄС. У Національній стратегії безпеки та оборони Сполученого Королівства 2015 року в системі ключових партнерів держави на євроатлантичному просторі ЄС показово згаданий останнім після НАТО, США, Франції, Німеччини та інших [56, с. 53]. Структури безпеки Євросоюзу традиційно розглядаються як доповнення до Альянсу. З 2014 року спостерігалось поживлення активності Великої Британії в діяльності сил і розвитку ресурсів Альянсу. Її керівництво виділяло техніку для Балтійського повітряного патрулювання союзних військ, кораблі і армійські підрозділи для навчань НАТО, спільно з США працювало над накопиченням військових ресурсів в Польщі. Сполучене Королівство розвивало інтенсивну військову співпрацю з Францією, Німеччиною, Італією, Іспанією, партнерами з Північної групи (зокрема, Польща, Швеція, Фінляндія), формувало спільні експедиційні сили в рамках НАТО за участі Нідерландів, Норвегії, Данії і країн Прибалтики, трансформувало власні збройні сили відповідно до потреб часу. Водночас Велика Британія продовжувала брати участь у ряді місій ЄС і розвитку механізмів цивільного захисту. Британська сторона взяла активну участь в розробці рішень Варшавського саміту НАТО 8-9 липня 2016 р., на якому учасники визнали наявність «дуги небезпеки та нестабільності» вздовж периферії Альянсу і за його межами на Сході Європи (загроза від Росії), Близькому Сході і Півночі Африки (функціонування терористичної організації «Ісламська держава Іраку і Леванту» (ІДІЛ) [57]. Головними завданнями співпраці НАТО з ЄС визнано протидію гібридним загрозам, зміцнення оборонного потенціалу, безпеку морського простору і

проведення військових навчань. 3 травня 2015 р. ЄС і НАТО вирішили об'єднати зусилля у галузі кібербезпеки і боротьби з «гібридними» конфліктами. Альянс підтримав зусилля Союзу в Егейському морі з контролю за нелегальними міграційними потоками з країн Африки і Близького Сходу.

На фоні активізації діяльності Альянсу в Європі Євросоюз не оминув нагоди нагадати про себе як суб'єкта світової політики безпеки і партнера НАТО та нарешті представив сучасну комплексну стратегію викликів на назрілі світові проблеми безпеки. Напередодні зустрічі Північноатлантичної Ради у Варшаві, на своєму саміті в Брюсселі 28 червня 2016 р. Європейська Рада розглянула документ «Глобальна стратегія зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу». У порівнянні з Стратегією європейської безпеки 2003 року зафіксовано розширення переліку викликів безпеці. Визначено пріоритеті питання зовнішньої політики ЄС [58, с. 9-10]. ЄС нарешті офіційно визнав необхідність поєднання «м'якої» і «твердої» сили в своїй діяльності для забезпечення глобальної ролі. Заклики до посилення колективного голосу держав-членів Союзу на міжнародній арені та єдності Європи перед загрозами глобальній безпеці розходилися з реаліями. У висновках того ж Брюссельського саміту більш реалістично Європейська Рада акцентувала увагу на автономії Спільноти у прийнятті рішень і процедур, необхідності дотримання принципу відкритості у співпраці ЄС з НАТО [59, с. 7]. Такий не дуже помітний, але промовистий змістовий дисонанс між стратегічним та робочим документами керівних органів Союзу загалом став звичним явищем і підтвердив спорадичне прагнення його керівництва підвищити статус і можливості об'єднання не реальними справами, а деклараціями. Серед іншого документ мав завдання переконати світову спільноту, насамперед США і НАТО, у згуртованості Євросоюзу, незважаючи на результати британського референдуму 23 червня 2016 року. Досягнення більшої єдності ЄС без Великої Британії не гарантована. У той час, коли НАТО здійснює практичні дії щодо європейської оборони, ЄС все ще формує плани посилення оборонного потенціалу, вдовольняючись «стратегічною автономією» [60, с. 4]. Євросоюзу доведеться провести значну

роботу, аби досягти статусу глобальної сили в контексті традиційного військово-політичного впливу, навіть в рамках розширених «петерберзьких завдань». Залежність від НАТО надалі стримує міжнародний вплив ЄС. Водночас відзначаємо достатньо реалістичний характер «Глобальної стратегії...», в якій йдеться про необхідність європейців самим подбати про власну безпеку і здатність захищати себе від зовнішніх загроз.

Гіпотетично Велика Британія у перспективі може вирішити повернутися до складу Європейського Союзу лише тоді, коли США у військовому плані відійдуть з Європи, а об'єднання візьме на себе принаймні частину функцій колективної безпеки НАТО. В сучасних умовах така перспектива видається нереалістичною (принаймні, доки не буде нівельована загроза тотальної війни з боку Росії), але в умовах недостатньо прогнозованого розвитку системи міжнародних відносин, посилення нетрадиційних загроз безпеки (тероризм, кібератаки, фінансові злочини, гібридні війни, транскордонна злочинність) теоретично можливою. Для ЄС важливо поглиблювати співпрацю з Альянсом як запорукою посилення свого глобального впливу і водночас активізувати розвиток СПБО на основі розширення власної мережі економічної і політичної співпраці по всьому світу. Після перемоги на президентських виборах в США 8 листопада 2016 р. критично налаштованого до Євросоюзу Д. Трампа, який в ході передвиборчої кампанії пообіцяв вивести американські війська з Європи у випадку незадовільного фінансування оборони в Євросоюзі, міністри закордонних справ держав об'єднання прийняли заяву про необхідність зміцнення власної безпеки і розвитку військової кооперації [61]. Більше конкретики містили рішення саміту Європейської Ради в Брюсселі 15 грудня 2016 р., в яких основний акцент зроблено на збільшенні інвестицій в науково-технічні оборонні розробки і співпраці з НАТО [62, с. 4]. Спільна декларація від 8 липня 2016 р., прийнята у Варшаві, і заява керівництва обох організацій від 6 грудня 2016 р. в Брюсселі містили розширений перелік конкретних завдань співпраці (гібридні загрози, міграція, кібер-безпека, розвідка, розвиток ВПК тощо), реалізація яких дасть можливість нарешті вивести відносини між

сторонами на якісно новий рівень. В сучасних умовах різкого підвищення вимог керівництва США до вкладу європейців в систему атлантичної співпраці підвищення обсягів фінансування оборони європейських держав недостатньо. Європейські члени НАТО повинні демонструвати єдність поглядів і дій, спрямованих на розвиток «європейської опори» як механізму посилення Альянсу. Зрештою це матиме сприятливий вплив для розвитку ЄС на внутрішньому рівні, на якому у нього не менше проблем, ніж на зовнішньому. В іншому випадку Союз опиниться на периферії міжнародних інтересів США, а відцентрові тенденції серед його держав посиляться.

З 1 січня 2017 р. Велика Британія очолила командування 3-тисячним контингентом Високомобільних Об'єднаних сил підвищеної готовності НАТО (загальна чисельність 20 тис. чол.), до яких задіяні 14 держав [63]. Велика Британія очолює новостворену багатонаціональну бойову групу оперативних сил в Естонії і бере участь в аналогічній групі на території Польщі. В обставинах недостатньо прогнозованої політики американського керівництва щодо збереження домінування США в системі європейської безпеки королівство отримало можливість реалізувати власні лідерські амбіції в Європі через атлантичні структури. Однак в умовах зменшення впливу на європейські політичні процеси і погіршення відносин з регіональними партнерами через вихід з ЄС, скорочення військових видатків, збереження залежності від США у головних параметрах безпеки, реалізувати таку можливість буде складно.

Отже, Велика Британія відіграла важливу роль у становленні офіційних відносин між ЄС і НАТО, розподілу повноважень між організаціями в силу їх діяльності на одному полі безпеки, закріплених в договорах «Берлін плюс». При цьому позиція Лондона щодо формування і реалізації Спільної політики безпеки та оборони Європейського Союзу зазнала трансформацій відповідно до змін в європейській зовнішньополітичній стратегії Вашингтона у 1990 – 2000-х роках. Після активної політики щодо розвитку СПБО ЄС урядів Т. Блера, консерватори на чолі з Д. Кемероном поставили під сумнів доцільність розвитку механізмів Європейського Союзу у сфері безпеки. Вихід Британії з ЄС

може надати додаткові можливості для розвитку СПБО ЄС. Водночас вилучення з потенціалу об'єднання значних ресурсів Сполученого Королівства у сфері безпеки та оборони послабить загальні військово-політичні можливості ЄС.

6.2. Місце оборонного комплексу Великої Британії в системі військово-технічної співпраці держав Європейського Союзу

Розвиток військової компоненти Європейського Союзу, активні дискусії щодо якої розпочалися на початку 1990-х рр., поставили на порядок денний питання створення автономної регіональної системи військово-промислового комплексу (далі – ВПК) держав об'єднання. Велика Британія як провідний учасник європейської безпекової кооперації в рамках НАТО, ЗЄС, ОБСЄ, на міждержавному рівнях, володіючи значними військово-технічними ресурсами і досвідом розвитку новітнього ВПК, об'єктивно претендувала на лідерство у цій галузі інтеграції. З огляду на складність і тривалість формування СПБО ЄС, ВПК держав об'єднання став каталізатором здатності Союзу створити власну військово-технічну базу для виконання військово-політичних завдань як одного з провідних учасників європейської і світової системи безпеки.

Розвиток військово-технічної кооперації між державами Західної Європи розпочався задовго до створення ЄС і не був пов'язаний з формуванням Європейських Співтовариств, перед якими первинно ставилися лише економічні завдання. Період 1950 – 1980-х років можна вважати історично підготовчим етапом для переходу до розбудови європейської системи ВПК. Першою спробою на нормативно-інституційному рівні започаткувати багатосторонній формат такої системи став Договір про створення Європейського оборонного співтовариства (ЄОС) від 27 травня 1952 р., в якому держави регіону погоджувалися на підготовку і виконання спільних програм озброєння, оснащення, забезпечення і створення військових споруд Європейських оборонних сил, виробництва і торгівлі озброєннями (ст. 101) [64, с. 71]. Велика Британія не приєдналася до договору, надавши перевагу НАТО і

ЗЄС. Основну ставку в королівстві робили на розвиток співпраці з США, в основі якої перебувала тісна військова кооперація. Однозначного схвалення незалежного від НАТО військового співробітництва в рамках ЄЕС уникали навіть британські євроінтузіасти [65, с. 299]. Водночас Лондон, використовуючи свої провідні позиції в ЗЄС і НАТО, намагався отримати дивіденди від співпраці з державами ЄЕС. Зокрема, наприкінці 1950-х років Форін офіс здійснював активну дипломатичну роботу щодо створення т. зв. «пулу озброєнь» по усіх видах зброї – розподілу виробничих потужностей провідних держав Європи, завданнями якого було переозброєння Німеччини, стримування амбіцій Франції в отриманні нею статусу ядерної держави і закріплення за Британією переваги у виробництві сучасних ракет [66, с. 80]. Створення Єврогрупи НАТО у 1968 році спрямовувалося, серед іншого, на розвиток військової промисловості. Однак великого ефекту проект не дав.

Завершення періоду повоєнного відновлення держав Західної Європи та активний розвиток їх виробничих потужностей, період «розрядки» початку 1970-х років і коригування американської зовнішньополітичної стратегії («доктрина Ніксона»), усвідомлення неефективності ЗЄС і слабкості європейських військових можливостей сприяли активізації зусиль країн регіону щодо модернізації збройних сил і розвитку військово-технічної співпраці (далі – ВТС) за рамками наявних організацій. В лютому 1976 р. для здійснення спільного виробництва озброєнь членами Єврогрупи НАТО створено Незалежну європейську групу програмування (НЄГП), яка стала основою співпраці ВПК держав Західної Європи. Відокремлений від НАТО статус НЄГП досягнуто на вимогу Франції. Структура не мала договірною характеру, а її рішення були рекомендаційними.

У другій половині 1980-х років в умовах початку остаточної «розрядки» відбулася активізація роботи зазначеного форуму. Міністерство оборони Великої Британії активно підтримувало НЄГП. У 1983 році Велика Британія разом з ФРН, Італією та Іспанією розпочала розробку європейського винищувача четвертого покоління EF-2000 «Typhoon» («Eurofighter»).

Британсько-французьке протистояння на багатосторонньому рівні не завадило державам розвивати двостороннє ВТС. У 1987 році підписано британсько-французьку угоду про створення ядерної ракети для запуску з літака. Проводилася робота у тристоронньому форматі (Велика Британія, Франція і Німеччина) зі створення нової протитанкової ракети. Спільно з італійськими партнерами британська сторона розпочала виробництво гвинтокрила EH-101 «Merlin». На нараді міністрів оборони держав-учасниць НЄГП в листопаді 1988 р. прийнято рішення про розширення залучення фірм третіх держав до поставок нової військової техніки [67, с. 147]. Однак структури організації, які відповідали за військове виробництво, фактично залежали від НАТО, де домінувала американська і британська промисловість. Велика Британія намагалася отримати вигоду на європейському та американському напрямках. Увага Лондона до НЄГП пояснювалася тим, що надмірне посилення ЗЄС і надання організації статусу центру регіональної ВТС не входило в інтереси королівства. З огляду на зазначені причини створити єдину структуру кооперації ВПК держав Західної Європи у період «холодної війни» не вдалося.

На початку 1990-х років після припинення блокового протистояння розвиток співпраці Великої Британії з європейськими партнерами набув більшої актуальності. Виникла нагальна необхідність реформ у збройних силах, одним з головних завдань яких стало посилення технологічного забезпечення мобільних збройних підрозділів для виконання коротко- і середньострокових операцій високої інтенсивності, проведення небойових місій. Провідні армії світу, насамперед армії держав НАТО, провели масштабні скорочення чисельності особового складу збройних сил і зробили ставку на впровадження новітніх військових технологій. Для держав Європи, які значно відставали у технологічному компоненті від американських партнерів, зросла потреба розвитку кооперації ВПК і формуванні європейського ринку озброєнь.

Кардинальні зміни в системі міжнародних відносин на рубежі 80 – 90-х років ХХ ст. змусили керівництво Великої Британії змінити підходи до ролі ЗЄС. Розвиток самостійного ВПК Євросоюзу розглядався як неприйнятний і

шкідливий для атлантичного співробітництва. Тому в Маастрихтському договорі ЄС про ВТС не йшлося. На нараді в Бонні (грудень 1992 р.) міністри оборони 13 держав НЄГП прийняли історичне рішення про передачу функцій цього форуму до ЗЄС [68]. На засіданні Ради Міністрів ЗЄС в Римі у травні 1993 р. міністри оборони держав НЄГП підтвердили принципи європейської співпраці в галузі озброєнь. Насамперед рішення в рамках ЗЄС мали прийматися одностайно. НЄГП перейменували на Західноєвропейську групу з озброєнь (ЗЄГО) як доповнення до ЗЄС, штаб-квартира якої знаходилася в Брюсселі. Офіційно ЗЄГО стала частиною ЗЄС у квітні 1997 року. На той час про розвиток військово-технічної структури ЄС не йшлося. Уряд Великої Британії приділив особливу увагу військово-технічній співпраці з державами Західної Європи, насамперед з Францією і ФРН. У липні 1997 р. в рамках ЗЄГО підписано два перших контракти з міжнародним консорціумом у складі провідних радіоелектронних фірм Великої Британії, Франції і Німеччини, пов'язані з розробкою передових радіолокаційних технологій [69]. Уряди цих держав підтримали ініціативу Єврокомісії щодо реструктуризації військової промисловості, розпочавши її в авіаційній галузі.

Сполучене Королівство посідало провідні позиції в європейській військовій промисловості. На середину 1990-х років серед десяти найбільших оборонних компаній Євросоюзу дві перших позиції посідали британські «British Aerospace» і «General Electric». В десятку також увійшли «Rolls-Royce» і «GKN» [70, с. 758]. У 2000 році позиції королівства в системі європейського ВПК ще більше зміцніли. П'ять з шести провідних оборонних компаній ЄС були британськими. Провідні позиції посіла наступниця «British Aerospace» «BAE System», яка випереджала основного конкурента в Європі мультинаціональну компанію «EADS» і посідала четверту позицію в світовому рейтингу виробників зброї та військової техніки. До того ж британські виробники мали свої частки в інших європейських компаніях.

НЄГП/ЗЄГО працювала в рамках трьох тематичних панелей (груп). Мета панелі I – реалізація економічно ефективних програм спільного виробництва

обладнання на виконання військових вимог ООН, покращення європейського оборонно-промислового потенціалу і підвищення конкурентоспроможності європейського ВПК. Створена робоча група враховувала потреби новосформованого ЄПБО ЄС та ініціативи НАТО. Наголос робився на уникненні дублювання в діяльності обох організацій, на чому особливо наполягала британська сторона [71, с. 7]. До завдань панелі II входило зміцнення позицій Європи у сфері військових досліджень і технологій. Програма «EUCLID», за участю промислових підприємств і науково-дослідних інститутів певний час була головним інструментом для реалізації цих завдань. В рамках ЗЄГО здійснювалися близько 120 конкретних науково-технічних проектів, які стали частиною 13 загальноєвропейських пріоритетних сфер співпраці. На момент закриття ЗЄГО у травні 2005 р. з них у різній мірі було релізовано 64 проекти. Водночас за рік до цього у травні 2004 р. міністри оборони ЄС прийшли до висновку, що з цих головних проектів повністю належно виконувалися лише 6 [72, с. 78-79]. Небезпідставно у найвищих європейських колах висловлювалася критика ефективності ЗЄГО [73, с. 282]. Річне фінансування проектів складало близько 100 млн. євро щорічно. Пропозиції від промислових консорціумів держав-партнерів враховувалися через механізм «EUROFINDER», який включав проведення конференцій із залученням урядових структур і бізнесу. У 1995 році в рамках ЗЄГО створено спеціальний дослідницький центр, правовий статус якого дозволяв укладати контракти від імені держав-учасниць. Наступним вагомим кроком у розвитку цієї панелі стало підписання 15 травня 2001 р. Меморандуму «Європейських домовленостей для дослідницьких організацій, програм і заходів», покликаною забезпечувати розробку і науково-технічний супровід військово-технічних проектів і програм. В рамках панелі III досліджувалися головні аспекти загальної економічної політики в галузі озброєнь, розглядалися конкретні питання транскордонної конкуренції і передачі технологій з метою зміцнення європейської оборонної технологічної бази. Саме представники цієї панелі вели

переговори з ЄС щодо залучення до співпраці Єврокомісії і створення Європейського оборонного агентства (далі – ЄОА).

Зміна політики Великої Британії щодо ЄПБО ЄС після приходу до влади лейбористів у травні 1997 р. призвела до активізації участі країни у європейському ВТС. У червні 1997 р. королівство приєдналося до прийнятої Радою ЄС програми попередження і протидії незаконним поставкам звичайних озброєнь. Після оприлюднення в листопаді 1997 р. меморандуму Єврокомісії про реструктуризацію військової промисловості уряд Т. Блера у співпраці з французькими партнерами підготував проект Кодексу поведінки у сфері експорту озброєнь, який схвалили представники держав-членів в рамках Ради ЄС 8 липня 1998 року. Цей рекомендаційний акт став погодженим зводом правил експорту зброї державами Євросоюзу до третіх країн. Кодекс містив обмеження поставок зброї військовим диктатурам [74]. Британський уряд на засіданні Ради ЄС 4 березня 1998 р. підтримав спільну позицію про посилення норм Конвенції по біологічній і токсичній зброї. Так розпочато формування елементів спільної політики ЄС у сфері озброєнь.

Керівництво Сполученого Королівства пішло на формування авангарду держав Європейського Союзу у сфері ВПК, що фактично втілювало проект диференційованої інтеграції. 9 вересня 1998 р. Велика Британія спільно з ФРН, Францією та Італією підписали в Фарнборо Конвенцію про надання легального статусу Організації з спільної кооперації у сфері озброєнь (з франц. – OCCAR), заснованої 12 листопада 1996 року. У 2003 і 2005 роках до організації вступили Бельгія та Іспанія. Вона наділялася повноваженнями розміщати прямі замовлення у військовій промисловості держав-членів. OCCAR формально не входила до структури ЗЄС, але розглядалася його керівними органами як майбутня складова частина ЄОА [75]. Франція і Німеччина пропонували створити Європейське командування транспортної авіації. У 1998 році Сполучене Королівство приєдналося до створення Європейської авіаційної групи. У липні 2000 р. британські представники підписали Угоду про заходи щодо сприяння реструктуризації та експлуатації європейської оборонної

промисловості. Документ визначав спільні правила і процедури у політиці озброєнь, які поширювалися на безпеку поставок, експортні процедури, обробку і захист технічної інформації, НДДКР, гармонізацію військово-технічних планів [76, с. 2].

На початку 2000-х років Велика Британія посідала першість у витратах на оборону серед держав ЄС (1999/2000 – 22,3 млрд. ф.ст.; 2000/2001 – 22,8 млрд. ф.ст.; 2001/2002 – 23 млрд. ф.ст.), що становило бл. 2,8% ВВП. Для порівняння показники Франції становили 2,6%, Німеччини – 1,4% ВВП. Королівство займало другу позицію на світовому ринку озброєнь після США [77, с. 50]. Разюче виглядала різниця у витратах США і 15-ти держав ЄС на дослідження у військовій сфері станом на 2001 рік. Якщо в США вони склали 39,4 млрд. дол. (14% оборонного бюджету), то європейці витратили 9,1 млрд. дол. (7,6% оборонного бюджету) [78, с. 145]. У 2003 році США експортували до країн ЄС зброю на суму майже 82 млн. дол., а закупили військового обладнання на 21 млн. дол. [79, с. 91]. Програма модернізації національної оборони Королівських Збройних Сил орієнтувалася на розвиток Сил швидкого реагування як фундаменту спільних європейських підрозділів. Лондон погодився взяти участь в розробці сучасного озброєння протиракетної оборони, розвідки, ракетних комплексів і систем наведення. Більшість програм були зорієнтовані на доповнення ресурсів НАТО. В Брюсселі підтримали пропозицію Лондона про залучення до оборонних ініціатив ЄС європейських країн, які не входили до складу об'єднання, насамперед Туреччини.

На рубежі 1990-х – 2000-х рр. військово-технічна співпраця держав ЄС розвивалася в рамках виконання програми розвитку ЄПБО «Головна ціль – 2003». Військовий комітет ЄС акцентував увагу на необхідності пріоритетного розвитку «слабких сторін» потенціалу кризового реагування – транспортної авіації, військово-морських сил, дозаправки літаків у повітрі, авіаційних систем збору і обробки інформації, командування і контролю, зброї точного наведення, засобів ПВО. У лютому 2001 р. міністри оборони шести держав-членів ЄС (в т. ч. Великої Британії) підписали Угоду про взаємне забезпечення засобами

повітряного транспорту і повітряної заправки. Уряди Великої Британії, Іспанії, Італії, Франції, ФРН і Швеції, на які припадало 90% виробництва військової продукції, 19 листопада 2001 р. схвалили Декларацію про кооперацію у створенні нових військово-повітряних технологій і засобів. Водночас давалися ознаки процеси скорочення військових бюджетів, які напряду стосувалися ВПК. Під час саміту Європейської Ради в Лаакені 14-15 грудня 2001 р. схвалено План дій з європейського оборонного потенціалу. На міжурядовій конференції в Брюсселі 11-12 лютого 2002 р. сформульовано 19 колективних груп («панелей») розвитку європейського ВПК, серед яких: ударні гвинтокрили; захист від ядерної, біологічної і хімічної зброї; безпілотні літальні апарати; дозаправка військових літаків у повітрі; крилаті ракети; розвиток штабів тощо [80, с. 109]. Комітет з міжнародних справ і оборони Європарламенту 24 січня 2002 р. прийняв резолюцію, в якій констатував неефективність використання військових бюджетів, необхідність посилення роботи зі створення засобів розвідки, зв'язку і військового забезпечення [81]. За результатами другої конференції з потенціалу ЄПБО 19 травня 2003 р. створено 15 проектних груп з представників різних держав ЄС. Вони мали завдання координувати діяльність фірм та організацій у сфері ВПК. Велика Британія очолювала дві з них, які займалися розвитком штабних структур ЄС та систем розвідки.

Показовою для участі Великої Британії у розбудові ВПК Євросоюзу стала ситуація навколо формування автономного європейського потенціалу супутникового стеження і розвідки. У той час, коли на черговому французько-німецькому саміті 30 липня 2002 р. підписано договір про об'єднання систем Геліос II (Франція) і САР-Лупе (ФРН), Лондон відмовився приєднатися до формування європейської розвідувальної системи [82].

Розвиток повноцінної ЄПБО потребував створення єдиної структури для управління процесом європейського ВТС. В ініційованій Лондоном Декларації про Західноєвропейський союз від 10 грудня 1991 р. зафіксовано пункт ст. 5 про необхідність розгляду кооперації в галузі озброєнь з метою створення Європейського агентства озброєнь [83]. У 1990 році відкрито брюссельський

офіс Європейської групи оборонної промисловості, заснованої у 1970 році як підрозділ НЄГП. У березні 1993 р. створено спеціальну тимчасову групу для вивчення можливостей створення Європейського агентства озброєнь, але британська сторона заблокувала пропозицію. Лондон остерігався ускладнення надходжень неєвропейських (насамперед американських) товарів до Європи і незалежності держав ЄС від НАТО [84, с. 112, с. 480].

Від середини 1990-х рр. дискусії навколо проекту агентства активізувалися. На зустрічі в Ерфурті 17 листопада 1997 р. міністри оборони учасників ЗЄГО обговорювали шляхи досягнення більш ефективної співпраці у галузі озброєнь. Відповідний план затверджено на саміті в Римі 17 листопада 1998 року. На двосторонній британсько-італійській зустрічі на найвищому рівні в Лондоні 19-20 липня 1999 р. підписано серію документів, серед яких Декларація про європейську обороноздатність. Сторони пропонували реструктуризацію оборонної промисловості держав ЄС, ЗЄС і НАТО, уніфікацію вимог до військової стратегії і техніки [85, арк. 43]. Лише 16 травня 2002 р. на зустрічі в Римі міністри схвалили концепцію агентства. Можливість останнього на пряму залежала від позиції британського уряду, який не поспішав давати згоду на його створення. Тоді ж розглядалася можливість надання додаткових функцій ЗЄГО.

Під час французько-британської зустрічі 4 лютого 2003 р. в Ле-Туке сторони висунули ініціативу про створення Європейського оборонного агентства (ЄОА), яка лягла в основу відповідного рішення саміту Європейської Ради в Салоніках 19-20 червня 2003 року. Невдача виконання плану «Головна ціль – 2003» засвідчила неможливість розвитку оперативних військових можливостей ЄС без об'єднаної системи ВТС і центру координації його розвитку. 12 липня 2004 р. Рада ЄС прийняла остаточне рішення про створення агентства, першим главою якого став генеральний директор з міжнародної політики безпеки Міністерства оборони Великої Британії Н. Уїтні (2004 – 2007 рр.). Він очолював групу з підготовки створення агентства. Цим фактом на рівні ЄС визнано передові позиції Великої Британії у сфері ВПК і ВТС. ЄОА

запрацювало на основі принципу «à la carte» (участь у програмах за вибором), що задовольняло британську сторону і дозволяло зберігати головну роль національних урядів у формуванні ВПК ЄС. До завдань ЄОА віднесено розвиток оборонного потенціалу об'єднання, виробництва і закупівель зброї. Однак подальша історія кооперації держав об'єднання у цій сфері засвідчила, що британське керівництво не розглядало співпрацю ВПК на рівні ЄС як пріоритет своєї економічної і військової політики.

У травні 2005 р. керівний комітет ЄОА підкреслив важливість виконання чотирьох пілотних проектів: засоби командування, контролю і зв'язку; безпілотні літаки-розвідники; розробка броньованих машин; європейський ринок озброєнь [86]. В структурі ЄОА працювало чотири директорати: оперативного потенціалу; дослідження і технологій; озброєнь; промисловості і ринку. Станом на 2005 рік держави ЄС щорічно витрачали близько 10 млрд. євро на військові дослідження і розробки, з яких 75% припадало на Велику Британію і Францію. Обидві держави витрачали на НДДКР 13% оборонного бюджету [87, с. 3].

ЄОА упродовж перших років функціонування концентрувалося на складанні звичних для ЄС планів розвитку військово-технічної кооперації замість здійснення реальних кроків у цьому напрямі. Імпульсу розвитку агентства надала ліквідація ЗЄГО 23 травня 2005 року. Воно успадкувало 42 програми з основних напрямів військово-технічних науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР). Загальними пріоритетами ЄОА у справі формування антикризового потенціалу визначено три сфери: система командування, контролю і зв'язку; дозаправка у повітрі; дальній авіаційний транспорт. Водночас на наступний 2006 рік на НДДКР з бюджету ЄОА було виділено лише 6 млн. євро [88]. Євросоюз потребував комплексного посилення кооперації з розвитку ВПК для розробки сучасних видів озброєнь і супровідних матеріально-технічних засобів забезпечення. Однак активізація зусиль інституцій ЄС та інтерес промислових кіл до розвитку ВПК ЄС не завжди співпадали з інтересами держав-членів, що видно на прикладі Великої Британії.

Діяльність ЄОА не стосувалася ядерних технологій, які залишалися недоторканою прерогативою національних урядів єдиних в Європі ядерних держав – Великої Британії і Франції.

На спільній зустрічі міністрів закордонних справ і оборони держав ЄС 15 травня 2006 р. підтримано пропозиції Верховного представника з питань СЗППБ Х. Солани щодо покращення можливостей Союзу реагувати на надзвичайні ситуації і катастрофи. Прийнято рішення про підвищення координації засобів військового транспорту у кризові періоди. З 1 липня 2006 року набрав чинності Кодекс поведінки на ринках озброєнь. Велика Британія як співавтор документа приєдналася до 22 держав-підписантів. Окрім того члени ЄОА затвердили процедури фінансування і управління спільними програмами військових НДДКР, участь в яких за наполяганням британської сторони мала відбуватися на добровільній основі. Британське міністерство оборони не підтримало ідею формування спільного фінансового фонду ЄОА. Британія відмовилася взяти участь у першій спільній програмі НДДКР. Її основними інвесторами стали Німеччина, Франція і Польща [89]. У 2007 році в ЄОА розроблено Стратегію європейської оборонної технологічної та індустріальної бази з програмою поглибленої співпраці ВПК держав ЄС у сфері високих технологій. У 2008 році затверджено «План розвитку потенціалу», який містив головні напрями ВТС.

Лондон проявив вибірковість участі у розбудові військового транспортного флоту під егідою Євросоюзу. У 2008 році серед дев'яти держав ЄС британський представник підписав колективну угоду «Ініціатива оперативної взаємодії авіаносних груп» про посилення ударної бойової морської сили об'єднання. Однак виконання проекту натрапило на традиційні проблеми європейського ВПК і реалізовувалося повільно. Велика Британія не приєдналася до підписаного у листопаді 2009 р. 12 державами Союзу протоколу про наміри щодо програми створення Європейського флоту повітряного транспорту.

На гармонізацію ВПК країн ЄС спрямовувалася Європейська стратегія у сфері оборонної промисловості, прийнята Радою Союзу 14 травня 2007 року. Документ передбачав розвиток співпраці і скорочення дублювання засобів держав-членів об'єднання, формування європейського ринку озброєнь. Разом з тим головною проблемою європейського ВПК залишалось бюджетне фінансування, яке не було забезпечене стабільними довготривалими гарантіями. Схвалений міністрами оборони держав ЄС 19 листопада 2007 р. бюджет ЄОА на 2008 рік у розмірі 32 млрд. євро перевищив на 10 млрд. євро бюджет попереднього року. Однак агентству не вдалося, в тому числі через спротив Великої Британії, прийняти довгостроковий бюджет на термін більше трьох років. Позитивом стало взятє партнерами зобов'язання підтримувати закупівлі зброї на рівні 20% військових видатків, збільшити частку спільних програм закупівель з 21 до 35%, а видатки на НДДКР – з 1,2 до 2% [38, с. 144]. Незважаючи на амбітні проекти, бюджет ЄОА, напряду залежний від асигнувань держав ЄС, у 2009 році скоротили до 30 млрд. євро. Загалом з 2007 до 2011 року витрати ЄС на дослідницькі програми у сфері безпеки зменшилися на 18%, а технологічні проекти – на понад 20%. Понад 85% проектів забезпечували на національному рівні [90, с. 22]. Територіальна роздробленість військового промислового виробництва стала перешкодою для розвитку європейського ВПК.

Пріоритетним напрямом співпраці держав ЄС у військово-технічній галузі залишалася розробка технологій спостереження на морі (безпілотні літальні апарати і засоби протимінної боротьби), аеромобільності (навчання пілотів), стратегічного транспортування (об'єднання транспортних ресурсів), розвиток НДДКР. У 2009 році Єврокомісія прийняла дві директиви про відкриття ринку військової техніки і обладнання для субпідрядників з усієї Європи, що дозволило інтенсифікувати обіг продукції оборонної промисловості. Того ж року Рада ЄС затвердила декларацію про співпрацю між ЄОА та OCCAR. У 2012 році підписано Угоду про співпрацю між структурами. OCCAR набула статусу привілейованого партнера ЄОА [91, с. 24]. Проти їх

злиття виступила британська сторона, яка остерігалася посилення наддержавних структур Євросоюзу. Лондон не пристав на французько-німецьку пропозицію щодо розробки європейського транспортного гвинтокрила «Eurocopter» і відмовився від участі в програмі вдосконалення захисту європейських сил від біологічної зброї. Також британська сторона не взяла участі в програмі уніфікації персонального спорядження піхотинців, в якому були задіяні Іспанія, Італія, Німеччина, Франція і Швеція, а згодом приєдналися Польща, Фінляндія та Австрія. Лісабонський договір ЄС зафіксував можливість держав об'єднання розвивати «постійне структурне співробітництво» у сфері СПБО, чим узаконив наявну диференційовану інтеграцію, в тому числі у галузі ВТС.

Прихід до влади консерваторів у 2010 році призвів до подальшого зниження рівня участі Великої Британії в європейській військовій кооперації в рамках ЄС та ускладнення роботи ЄОА. Причини цьому були суто політичні. Незважаючи на проголошене у 2010 році скорочення військового бюджету країни на 8% у наступні п'ять років, уряд продовжив витратити близько 40% оборонного бюджету на закупки, модернізацію і матеріально-технічне забезпечення озброєнь та військової техніки. Міністерство оборони планувало до кінця 2010-х років підвищити цей показник до 45% [92, с. 31]. Нове британське керівництво одразу відмовилося приєднатися до запровадженого 1 липня 2010 р. Європейського авіатранспортного командування. У рамках виконання цієї програми на час оголошення готовності (листопад 2013 р.) командування нараховувало близько 200 транспортних літаків [38, с. 171]. Окремі з них використовувалися для доставки військ в Лівію у 2011 році і Малі у 2012 році. Уряд Д. Кемерона явно надавав перевагу двостороннім міждержавним програмам, що підтвердили британсько-французькі Лондонські домовленості від 2 листопада 2010 року. Безпрецедентна програма військового співробітництва між Великою Британією і Францією передбачала спільне користування кораблями-авіаносцями, підтримку європейського авіаційного проекту А400М шляхом підписання у 2011 році єдиного контракту на

закупівлю літаків, виконання програми безпілотних літальних апаратів, розвиток можливостей дозаправки літаків у повітрі, розробку технологій для виробництва ядерних субмарин нового покоління, створення спільних центрів для розробки і випробування ядерних технологій, розвиток НДДКР у галузях виробництва озброєнь і військового устаткування, кооперацію у сфері інформаційних технологій і комп'ютерних мереж з метою зміцнення кібербезпеки тощо [50]. Французько-британська військова програма стала фактичним прикладом реалізації механізму поглибленого співробітництва і формування «мережевої» або «кластерної» системи безпеки в Європі під егідою ЄС [93, с. 171]. 13 квітня 2012 р. набув чинності американсько-британський Договір про військово-технічне співробітництво від 21 червня 2007 р., який передбачав умови спрощеної торгівлі військовими технологіями, кооперацію державних і недержавних структур.

На засіданні Ради міністрів ЄС 9 грудня 2010 р. уряд Сполученого Королівства наклав вето на пропозицію Верховного представника ЄС з питань зовнішньої політики і політики безпеки К. Ештон підвищити бюджет ЄОА у 2011 році на 2,2%, що розглядалося Лондоном як недоцільне в умовах економічної кризи [94]. Така позиція британського керівництва прозвучала дисонансом на фоні прийняття німецько-шведських пропозицій про поглиблення військової кооперації держав ЄС на зустрічі міністрів оборони у вересні 2010 р. в Генті.

Європейська оборонна промисловість внаслідок економічної кризи переживала додаткові труднощі. Згідно доповіді ЄОА 2012 року європейська військова авіабудівна промисловість перебувала у складному стані через брак інвестицій [95]. Доповідь дослідницької групи ЄОА ґрунтувалася на результатах діяльності провідних регіональних оборонних компаній (британської «BAE Systems», «Dassault», «EADS», «Hellenic Aerospace Industry», «Saab», «Thales»). Упродовж 2001 – 2012 рр. в державах ЄС відбулося зниження витрат на оборону з 251 млрд. євро до 194 млрд. євро [96]. Оборонна

промисловість залишалася важливим сектором економіки країн Європи, але скорочення фінансування програм упродовж 2000-х років призвело до зменшення частки ЄС у світовому виробництві зброї з 29% до 20% із тенденцією до подальшого скорочення [97, с. 17]. Недостатні військово-технічні можливості ЄС наочно продемонструвала Лівійська кампанія 2011 року. Європейська Рада 19-20 грудня 2013 р. затвердила перелік загальних пріоритетів розвитку СПБО і закликала держави-члени розвивати інноваційну і конкурентоздатну технологічну основу європейської оборони. Кетрін Ештон відкрито визнала відсутність спільного європейського ринку оборонної промисловості [90, с. 2]. Відмінності позицій Франції і Великої Британії не дозволили орієнтувати Раду на прийняття спільних стратегічних рішень. Девід Кемерон заперечив можливість подальшої розбудови системи ВПК ЄС. В умовах, коли економічна криза і деградація національної оборонної промисловості більшості держав Європи зумовлювали актуальність створення загальноєвропейського ринку військових технологій, британське керівництво працювало проти його створення. Враховуючи суміжне членство більшості держав Європи в ЄС і НАТО багато з них надавали перевагу участі у військово-технічних програмах Альянсу. Тісний зв'язок європейців з НАТО консервував їх залежність від американських технологій, робив американські і європейські технології конкурентними.

Незважаючи на стримування розвитку військово-технічного потенціалу ЄС, британська влада сприяла інтенсифікації експорту військових технологій і товарів подвійного призначення шляхом підтримки національного ВПК, який відзначається високим рівнем наукомісткості. Сполучене Королівство здійснювало ВТС з іншими державами на основі угод про торгівлю продукцією військового призначення. З рядом союзників встановлено безліцензійний порядок двосторонньої передачі технологій. Проводилися спільні НДДКР зі створення перспективних зразків озброєння. Прикладом стала співпраця з Францією, з якою британська сторона реалізувала близько 30 проектів, в тому числі в рамках європейських військових програм [98, с. 13]. Одним з

найважливіших з них стала розробка корабельної системи протиповітряної оборони «РААМС», надводного корабля з електричною силовою установкою типу «Cobra». Знаковими спільними проектами з Німеччиною стало виробництво тактичного винищувача «Typhoon», ракети класу «повітря-повітря» «Meteor» і середнього військово-транспортного літака A400M. Наприкінці 1990-х рр. зазнав невдачі процес злиття британської компанії «British Aerospace» і німецької «DaimlerChrysler Aerospace». Натомість відбулося злиття цієї британської компанії з італійською «Marconi». Велика Британія спільно з Францією, ФРН та Іспанією здійснювала розробку нового стратегічного транспортно-заправочного літака A330-200MRTT [99, с. 52]. Лондон проявив інтерес до закупок німецьких двигунів для британських броньованих машин. З італійським ВПК здійснювалася співпраця в рамках виробництва нових багатоцільових гвинтокрилів AW-159 «Wildcat».

У європейській військово-промисловій кооперації став характерним неофіційний розподіл праці між державами та окремими компаніями, що означав відхід від монополізації та одноосібного виробництва продукції військового призначення. В умовах постійного скорочення військових видатків європейських держав така практика стала стратегічно виправданою. Наприклад, «BAE System» спільно з шведським «Saab» виробляв бойові машини піхоти. Для складання аеробуса A400M у Великій Британії виробляли крила, а виробництво інших запчастин розділили між собою інші учасники проекту. Виокремилися усталені компанії-постачальники спеціалізованих компонентів. Зокрема, британська компанія «Aeromet» спеціалізується на постачанні титанових деталей для виробництва військової техніки [100, с. 42]. Однак, незважаючи на популярність спільного виробництва озброєнь на багатосторонньому рівні, згідно даних Єврокомісії за 2014 рік лише 12% загального обсягу дослідницьких і конструкторських робіт велося спільно кількома державами Євросоюзу [97, с. 17]. Ринки зброї і військової техніки держав об'єднання великою мірою залишалися замкненими для доступу ринків інших держав, що нерідко спричиняло дублювання виробництва відповідної

продукції. Близько 85% оборонного бюджету держав ЄС витрачалися на внутрішньому рівні.

Згідно прийнятої у 2011 році Програми реформування Збройних сил Сполученого Королівства до 2020 року британський уряд запланував максимально підвищити рівень боєздатності війська шляхом реалізації комплексу заходів модернізації військового оснащення. У 2015 році напередодні чергових парламентських виборів Д. Кемерон анонсував оновлення ядерного арсеналу – побудову чотирьох субмарин з балістичними ракетами класу «Вангард» («Vanguard»). У Національній стратегії безпеки 2015 року декларовано програму «оновлення» військової промислової політики країни до 2026 року [101, с. 75].

Привертає увагу розвиток космічної галузі як невід’ємного елемента технологічної незалежності ЄС. Першою космічною програмою в історії ЄС можна вважати запуск Францією у 1995 році розвідувального супутника Землі «Helios». До його розробки долучилися Італія, Іспанія і Бельгія. Велика Британія тривалий час залишалася осторонь розвитку європейського космічного потенціалу, що пояснювалося привілейованим доступом до американської розвідувальної системи. Водночас поглиблення європейської інтеграції і зміна ставлення керівництва США до формування ЄПБО/СПБО ЄС змусили Лондон взяти участь в регіональній космічно-розвідувальній кооперації. У 1999 році Велика Британія спільно з Францією, Німеччиною та Італією запропонувала концепцію європейської глобальної супутникової системи позиціонування «Galileo» як аналог американської GPS і російської «ГЛОНАСС», який мав спершу виключно цивільний характер. Розробкою і впровадженням проекту займалося Європейське космічне агентство спільно з Євросоюзом. У 2001 році ЄС включив до своїх структур Супутниковий центр ЗЄС з центом космічної розвідки в Торрехоні (Іспанія). Офіційний початок робіт відбувся у травні 2003 року. ЄС запустив проект «EGNOS» («European Geostationary Navigation Overlay Service»; «Глобальна навігаційна супутникова система», «ГНСС»), в рамках якого планувалося вивести на орбіту Землі 24

супутники. Перші два були виведені на орбіту в жовтні 2011 року. Супутникова система запрацювала лише наприкінці 2016 року [102]. На орбіту виведено 18 супутників. Британська компанія «Surrey Satellite Technology» спільно з німецькою «ОНВ System» виграла тендер на побудову перших 14 супутників цієї серії для формування європейської навігаційної системи.

Залежність розвідувальної системи Великої Британії від американських партнерів стала одним з головних стримуючих факторів участі держави у формуванні самостійної європейської космічної системи розвідки. Це засвідчив скандал 2013 року навколо прослуховування американцями (за допомогою британських ресурсів) розмов європейських політичних лідерів. Британська розвідувальна система становить надважливу складову впливу Вашингтона на європейську і світову політику. Такі скандали виникали періодично. Система глобальної радіоелектронної розвідки «Echelon», активним учасником якої є Центр урядового зв'язку Сполученого Королівства (GCHQ) з кількома станціями спостереження, дозволяє здійснювати перехоплення та аналіз телефонних переговорів, факсів, електронних листів та інших інформаційних потоків по всьому світу, насамперед в Європі. Тому Лондон не надавав першочергового значення створенню розвідувальних космічних апаратів для Євросоюзу і тим більше не поспішав надавати інформацію європейським партнерам, сповна використовуючи норму п. 1 ст. 346 Договору про функціонування Європейського Союзу, за якою жодна з держав-членів не зобов'язана надавати дані, оприлюднення яких, на її думку, суперечить істотним інтересам безпеки. Також в документі зазначено, що кожна держава ЄС може застосовувати заходи, спрямовані на захист своєї безпеки, які пов'язані з виробництвом зброї, боєприпасів, військових матеріалів і торгівлі ними. Збереження взаємної недовіри регіональних партнерів та вплив США спричинили ситуацію, за якої перспективи формування єдиної європейської системи розвідки є невизначеними.

У період правління урядів Д. Кемерона Велика Британія втратила ініціативу в розвитку ВТС в рамках СПБО ЄС. Керівництво фактично

скоротило більшість напрацьованих механізмів співпраці з європейськими партнерами у цій галузі. Продовжено активний розвиток співробітництва з Францією (авіація, ракетні технології, виробництво безпілотних літальних апаратів тощо). Натомість Лондон відмовився від участі у багатосторонній європейській програмі створення телекомунікаційних супутників, успішно розвиваючи національну систему «Skynet». Через тісні контакти британської промисловості з США, антиєвропейську політику керівництва КПВБ, наявність суперечностей з французькою стороною у 2012 році зірвалося очікуване злиття двох найбільших суб'єктів регіонального ринку виробництва озброєнь і військової техніки – європейського міжнародного концерну «EADS» і британського «BAE Systems».

Зміна політики Лондона щодо участі в європейській інтеграції та відносинах з ЄС, що спостерігалася від 2010 року, відобразилася на показниках участі Великої Британії в СПБО. Згідно даних ЄОА, у 2009 – 2010 роках королівство посідало перше місце за загальними витратами на оборону, обсягами закупівель військового обладнання, витратами на технічне обслуговування операцій ЄС, спільними закупівлями військової техніки, друге місце після Франції за витратами та інвестиціями в НДДКР, другу/третю позицію за витратами на військову інфраструктуру [103]. У 2011 році Британія при збереженні першості загальних витрат опустилася на другу позицію за обсягами закупівель військового обладнання, скоротила витрати на НДДКР і підвищила видатки на інфраструктуру за рахунок скорочення внесків Франції і ФРН. У 2013 – 2014 рр. королівство втратило абсолютне лідерство за показниками витрат на спільні закупівлі військової техніки і технічне обслуговування операцій ЄС, поступившись Франції (див. додаток Є). На одному з найнижчих рівнів серед держав-членів залишалися витрати Лондона на спільні науково-технічні програми у сфері безпеки та оборони, який витрачав на ці потреби символічну суму – близько 700-800 тис. євро [104, с. 28, 44, 50]. Сполучене Королівство від початку 2000-х років в світовому рейтингу провідних країн світу за військовою потужністю, коли воно займало третє місце

після США і КНДР, втратило ряд позицій, у 2016 році опинившись на шостому місці [105].

У цьому контексті залишається відкритим питання про ціну виходу Великої Британії з ЄС, адже перспективи збереження військово-технічної кооперації з європейськими партнерами залишаються неврегульованими. Єврокомісія 30 листопада 2016 р. прийняла оновлений План дій європейської безпеки. Однак, як зазначає С. Біскоп, внаслідок вилучення з системи ЄС військових ресурсів Великої Британії в ній виникнуть прогалини, які в короткостроковій перспективі не можна буде заповнити потенціалом інших держав-членів [106, с. 12]. Тому реалістичність виконання амбіційної «Глобальної стратегії зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу» 2016 року щодо здобуття стратегічної автономії об'єднання у сфері безпеки та оборони на фоні традиційних проблем військової сфери викликає великі сумніви.

Отже, хоча Велика Британія була одним з провідних суб'єктів європейського ринку зброї і військової техніки, її роль у розвитку військово-технічної співпраці держав Європейського Союзу можна оцінити як неоднозначну. Британська сторона з упередженням поставилася до створення у 2004 році і діяльності Європейського оборонного агентства, яке так і не стало єдиним центром координації ВТС в Євросоюзі. Перешкодою для повноцінного і комплексного залучення британських компаній системи ВПК до європейської ВТС стали їх тісні взаємозв'язки з американськими партнерами. Останні часто розглядали європейські проекти в цій галузі як конкурентні. Тому на рівні формування ВПК Євросоюзу проявилася дихотомія ЄС – США у зовнішній політиці Великої Британії. Незавершеність формування єдиного європейського ринку озброєнь стала однією з головних причин слабкості Європейського Союзу в умовах сучасних викликів системі регіональної безпеки.

6.3. Участь Великої Британії у військових операціях та гуманітарних місіях Європейського Союзу

Формування військового сегмента Європейського Союзу в контексті становлення його зовнішньої політики стало важливим і перспективним напрямом розвитку об'єднання як нового впливового суб'єкта світової системи міжнародної безпеки. Першочерговим комплексним завданням розбудови політики безпеки та оборони ЄС визначено досягнення здатності організувати і проводити самостійні військові операції, гуманітарні і цивільні місії в постконфліктних регіонах. Велика Британія стала важливим і необхідним учасником військово-гуманітарних акцій Європейського Союзу.

Заснування ЄС у 1991 – 1992 рр. за наслідками Маастрихтського договору не призвело до автоматичного початку функціонування його військової складової. У тексті договору зовнішня військово-гуманітарна діяльність Союзу не була передбачена. Утворене на основі ЄЕС об'єднання, для якого питання безпеки стали новим напрямом діяльності, не володіло належними організаційними і матеріально-технічними ресурсами. ЗЄС як єдина в Європі виключно регіональна військова організація з наявним оперативним потенціалом тривалий час представляв європейські можливості у сфері безпеки та історично став основою формування відповідних механізмів Євросоюзу. В умовах домінування НАТО в системі колективної безпеки країн Заходу до прерогативи ЗЄС входило виконання обмежених операцій миротворчого характеру, які не передбачали інтенсивних бойових дій, а також місій з надання гуманітарної допомоги. З кінця 1980-х рр. сили ЗЄС були присутніми в регіоні Перської затоки, де проводили свою першу практичну оперативну діяльність. ВМС Великої Британії в коаліції з підрозділами Франції, Італії, Бельгії і Нідерландів у 1987 – 1989 рр. здійснювали операцію з гарантування свободи судноплавства в Перській затоці. Сили ЗЄС провели гуманітарну акцію в Іраку. Оперативна діяльність виділених національних підрозділів координувалася з штаб-квартири ЗЄС в Лондоні. Після початку війни в Перській затоці в серпні 1990 р. ескадра держав ЗЄС у складі 45 кораблів на виконання резолюції РБ

ООН № 661 працювала в зоні конфлікту, гарантуючи дотримання ембарго на морську торгівлю [38, с. 27].

Подальші оперативні функції організації були визначені в рішеннях Петерберзького саміту Ради ЗЄС від 19 червня 1992 року. Схвалені історичні «петерберзькі завдання» не лише стали дороговказом для виконання практичних військово-гуманітарних дій ЗЄС, але й лягли в основу оперативних можливостей Європейського Союзу. До них віднесено виконання гуманітарних і рятувальних завдань, проведення миротворчих місій і бойових операцій кризового регулювання (включно з миротворчою діяльністю) [107, с. 6]. Обмежені функції ЗЄС і його фактичне підпорядкування НАТО влаштували офіційний Лондон.

Окремою сторінкою оперативної діяльності ЗЄС стала участь у врегулюванні конфлікту на Балканах у 1992 – 1996 роках. З червня 1992 р. до жовтня 1996 р. британські ВМС у складі спільної операції ЗЄС і НАТО «Sharp Guard» на підтримку резолюцій РБ ООН забезпечували контроль за дотриманням ембарго на постачання зброї і боєприпасів проти колишньої Югославії та воюючих сторін в Адриатичному морі і затоці Отранто. Це була перша військова операція ЗЄС в Європі, в якій брали участь 4 кораблі і 6 морських патрульних літаки [108]. В операції під егідою двох організацій взяли участь фрегат британських Королівських ВМС «HMS Chatham», есмінець «HMS Nottingham» і ряд інших кораблів. З червня 1993 р. до грудня 1995 р. ЗЄС проводив військову операцію з надання допомоги Болгарії, Угорщині і Румунії у забезпеченні виконання санкцій ООН щодо судноплавства на Дунаї. Під егідою ЗЄС створено поліцію для проведення прикордонної операції за участю 250 співробітників.

З липня 1994 р. по липень 1996 р. ЗЄС на прохання Євросоюзу забезпечував роботу поліцейської місії в Мостарі (Боснія і Герцеговина). Контингент за участю британських представників допомагав хорватським і боснійським сторонам формувати місцеву поліцію. Максимальна кількість персоналу місії склала 182 чоловік [109, с. 16]. Поліцейські допомагали

спеціальному представнику Євросоюзу забезпечувати охорону громадського порядку до передачі влади органам місцевого самоврядування.

У першій половині 1990-х років для забезпечення операцій ЗЄС створено багатосторонні військові підрозділи «Єврокорпус», «Єврофор», «Євромарфор» та інші. Велика Британія увійшла до Багатонаціональної дивізії «Центральна» (the Multinational Division «Centra»), Європейської авіаційної групи (the European Air Group) і спільно з Нідерландами сформувала двосторонні амфібійні сили (the UK/Netherlands Amphibious Force).

В контексті виконання міжнародних місій ЗЄС певну увагу приділив Африканському континенту. Британські спеціалісти в складі персоналу ЗЄС долучилися до міжнародних зусиль з надання допомоги африканським державам для розробки миротворчого потенціалу, насамперед поліцейських сил. Відповідна місія в ряді держав проведена у 1996 році. ЗЄС також направив спостерігачів для підтримки миру і навчання місцевого персоналу.

У травні 1997 р. Рада ЗЄС прийняла рішення відправити в Албанію Багатонаціональний елемент поліцейських радників (Multinational Advisory Police Element) для виконання консультаційно-навчальної місії на допомогу місцевій поліції. Завдяки зусиллям місії ЗЄС (143 радники) в навчальних центрах пройшли підготовку майже 3 тис. співробітників альбанської поліції. У 1999 і 2000 рр. на прохання ЄС мандат місії двічі продовжували [110]. Відбулося розширення діяльності радників для міністерств і відомств. Зазначена місія ЗЄС тривала з квітня 1999 до кінця травня 2001 року. ЗЄС продовжив виконувати завдання в постконфліктній Хорватії, де на прохання ЄС (на підставі ст. J. 4.2 ДЄС) з 10 травня 1999 р. до 30 листопада 2001 р. провів місію з розмінування території.

Зрештою історію військових операцій ЗЄС завершила місія загального нагляду за безпекою в Косово, що розпочалася у листопаді 1998 р. і проходила Супутниковим центром ЗЄС. ЄС докладав зусиль для врегулювання конфлікту і виділив фінансування для забезпечення Багатонаціональних сил в Косово (KFOR) під егідою НАТО. Британські

підрозділи для участі в міжнародних діях в Косово нараховували 8 тис. чол. [111, арк. 21]. У квітні 2000 р. Альянс передав на шість місяців командування місії «Єврокорпусу». Виконання місії продовжувалося до припинення оперативної діяльності ЗЄС у листопаді 2000 року.

Період 1998 – 2002 рр. відзначався активною підготовчою роботою суб'єктів європейського інтеграційного процесу з формування інституційно-правової та організаційної бази для повного перебрання ЄС функцій виконання військово-гуманітарних операцій і місій. Початок цьому процесу поклав Амстердамський договір, який в ст. J 7, п. 2 до завдань СПБО відніс виконання усього переліку «петерсберзьких завдань». Французько-британська декларація Сен-Мало від 3-4 грудня 1998 р. містила заклик до партнерів про розбудову оперативних збройних підрозділів (ЄСШР) Євросоюзу для виконання автономних військових антикризових акцій. Зміна позиції британського керівництва у справі розвитку СПБО ЄС відкрила шлях для формування механізмів оперативної військової і цивільної діяльності об'єднання. Рішення саміту Європейської Ради в Гельсінкі 10-11 грудня 1999 року остаточно відкрили юридичний шлях до передачі функцій ЗЄС Європейському Союзу. За декілька наступних років інституціями Союзу і урядами держав-членів проведено значну організаційну роботу з виділення кадрового складу і матеріально-технічних ресурсів для діяльності ЄСШР, створення і планування діяльності командно-штабних структур, військових і цивільних підрозділів. Уряд Т. Блера своєю активною позицією щодо створення ЄСШР відіграв ключову роль у швидкому затвердженні і розробці планів розбудови військових ресурсів об'єднання. Велика Британія проголосила про виділення одного з найбільших контингентів до складу ЄСШР на рівні 12,5 тис. чол. (солдат і офіцерів) і військову техніку (18 кораблів та 72 літаки) [112].

Для визначення командно-штабних органів проведення операцій ЄС вирішальними стали зустрічі міністрів закордонних справ держав об'єднання в португальських Сінтрі 28 лютого і Лісабоні 23-24 березня 2000 р., саміт Європейської Ради в Гетеборзі 15-16 червня 2001 року. На саміті Європейської

Ради в Санта-Марія да Фейра 19-20 червня 2000 р. вперше розглянуто невійськові (цивільні) аспекти майбутньої антикризової діяльності Союзу. Прийнято рішення створити Ситуаційний центр / Кризовий сегмент (Crisis Cell) для координації та управління відповідною діяльністю, сформувати 5-тисячний контингент поліцейських офіцерів для проведення міжнародних операцій з попередження та управління кризами. Особливий наголос учасники процесу робили на здатності ЄС працювати на попередження конфліктів в тісній співпраці з ООН, під мандатом якої планувалося проводити більшість операцій і місій Союзу. Європейська Рада в Лаакені 14-15 грудня 2001 р. констатувала готовність Союзу до виконання бойових завдань, зокрема – проведення окремих операцій з кризового регулювання.

Вирішення проблеми взаємин з НАТО у результаті підписання комплексу угод «Берлін плюс» 2002 – 2003 рр. зняло останню перепону на шляху до початку практичного проведення Європейським Союзом самостійних операцій і місій під мандатом ООН, НАТО і ОБСЄ. Угоди задовольняли британську сторону, яка стала одним з архітекторів сучасних відносин двох провідних політичних і військових центрів західного світу – НАТО і Європейського Союзу. Зафіксований «розподіл ролей» між цими організаціями давав можливість Великій Британії максимально ефективно і водночас економно реалізувати свій значний військовий потенціал, досвід участі в миротворчих акціях на рівні ООН з попередження і врегулювання конфліктів, постконфліктної стабілізації і проведення цивільних місій, уникаючи дублювання та розпорошення ресурсів, гарантуючи першість своїх зобов'язань в рамках Північноатлантичного Альянсу.

По завершенні «холодної війни» із зникненням загрози виникнення війни на територіях західноєвропейських держав в їх військових стратегіях особливе місце посіли закордонні операції. Їх збройні сили в результаті скорочення особового складу та оборонних видатків набули вигляду відносно невеликих армій, призначених насамперед для проведення коаліційних інтервенцій за межами Європи [20, с. 57]. В умовах, коли кризи набували все більш

вираженого внутрішньодержавного рівня, їх врегулювання затребувало розширення переліку завдань миротворчих операцій і місій від традиційного надання гуманітарної допомоги та захисту людей до гарантування законності і політичної стабільності функціонування демократичних політичних інститутів. Не стала винятком Велика Британія. Уряди королівства надавали великої уваги миротворчості, яку розглядали як важливий механізм зміцнення впливу держави в світі.

Зміна характеру міжнародних загроз безпеці призвела до трансформації типології локальних криз та моделей миротворчих операцій з їх врегулювання. Уряд Великої Британії здійснював розробку національної доктрини участі в миротворчих місіях. Велике значення для реалізації королівством поставлених зовнішньополітичних завдань і просування британських інтересів за кордоном мало використання військової сили у складі багатонаціональних угруповань. За умов відсутності в ЄС досвіду проведення таких акцій, потенціал і досвід участі Великої Британії в миротворчих місіях ООН дозволяв країні претендувати на провідні ролі на цьому напрямі діяльності об'єднання як складової СПБО. У різних куточках світу перебувала п'ята частина Королівських Збройних Сил [98, с. 12]. З першої половини 1990-х років відбувалося їх реформування у напрямі створення мобільних підрозділів для виконання оперативних місій у віддалених регіонах світу. Ще у 1995 році було прийнято базовий документ з миротворчої діяльності, де операції з підтримання миру трактувалися як військові операції, в яких можуть використовуватися багатосторонні сили під егідою ООН [113, с. 35]. Виділялося три види таких операцій: 1) власне миротворчість (спостережні і посередницькі місії); 2) розширена миротворчість (заходи щодо попередження збройного конфлікту, операції з роззброєння сторін, місії військової допомоги і гуманітарні місії); 3) операції з примусу до миру (накладення санкцій, військово-силовий вплив). Таке широке трактування миротворчих операцій давало можливість Британії концептуально обґрунтувати активне залучення своїх ресурсів до участі у відповідних акціях Європейського Союзу, розмежувати участь в акціях ЄС (перша і друга група) і

НАТО (переважно третя група). У Стратегічному огляді оборони Великої Британії 1998 року для збройних сил ставилося завдання володіти здатністю досягати широкого спектру завдань експедиційного характеру (від бойових операцій до операцій з підтримання миру в зонах конфліктів) [114, с. 22]. Так зафіксовано концепцію гуманітарної інтервенції, яка стала головним елементом «етичної зовнішньої політики» першого уряду Т. Блера (1997 – 2001 рр.).

Прийняття численних планів і програм розвитку європейських оперативних військово-цивільних механізмів дало свій результат. Євросоюз активно включився у процес проведення цивільних (місії) і військових (операції) міжнародних безпекових акцій. Пріоритетним регіоном діяльності об'єднання стали Балкани. Ще до підписання остаточної угоди з НАТО, що відбулося 17 березня 2003 р., ЄС розпочав першу історичну місію в Боснії і Герцеговині («EUPM»). Вона мала цивільний характер, що стало показовим фактом для об'єднання, відповідало його пацифістській філософії функціонування і міжнародної діяльності як переважно «м'якої сили» в системі міжнародної безпеки. Гуманітарно-поліцейська місія в Боснії і Герцеговині, розпочавшись 1 січня 2003 р. у статусі пробної, завершилася після кількаразового продовження мандату 30 червня 2012 року. У ній одночасно брали участь максимально 540 чоловік [115, с. 40]. В умовах відсутності досвіду спільного проведення такого роду заходів в рамках ЄС зазначена місія одразу виявила сильні і слабкі сторони підготовки об'єднання і держав-членів, частина з яких мали досвід участі в миротворчих заходах за мандатом ООН. Хоча за чисельністю місія була не надто велика, кількість учасників перевищила очікування. У ній взяли участь усі члени ЄС і ще сім партнерів, в тому числі Україна. Поліцейський контингент ЄС, спрямований в Боснію на виконання Дейтонських угод, замінив Міжнародну оперативну групу ООН, яка перебувала в країні з 1996 року. Британські спеціалісти (станом на січень 2004 р. – 55 поліцейських і 9 військових) взяли участь в роботі місії, завдання якої полягало у здійсненні поліцейських функцій, розбудові місцевих поліцейських і

прикордонних сил [116, с. 113]. Проводилася робота персоналу місії щодо боротьби з організованою злочинністю і корупцією.

Першою військовою миротворчою акцією Європейського Союзу стала військова операція в Македонії «Конкордія» («Concordia», «FYROM»), яка проводилася з 18 березня по 15 грудня 2003 р. на запрошення керівництва цієї держави за резолюцією РБ ООН № 1317 і мала своєрідне тестове значення для відповідного потенціалу об'єднання. Сили ЄС замінили контингент НАТО, який здійснював операцію з підтримання миру після збройного конфлікту в Македонії 2001 року. В операції взяли участь 320 військових і 80 цивільних осіб, які представляли 13 держав ЄС (утрималися Данія та Ірландія) і 14 інших держав (переважно кандидатів на членство). Найбільший контингент делегувала Франція (145 чол.). Велика Британія надала всього 3 військових. Операція проводилася за підтримки НАТО. Взаємодія між організаціями була асиметричною. Наприклад, у той час, коли ЄС повністю відкрив для Альянсу свої звіти, фахівці Союзу не отримали доступу до усіх доповідей консультативної місії НАТО, зокрема, щодо ситуації в Косово. В операції взяли участь британські військові. Сили ЄС здійснювали патрулювання населених албанцями районів Македонії на кордоні з Альбанією і Сербією (Косово). По завершенні операції присутність ЄС в Македонії забезпечувалася в ході поліцейської місії «Проксіма» («Proxima») (15 грудня 2003 р. – 15 грудня 2005 р.), яка проводилася силами Євросоюзу. Поліцейські експерти здійснювали моніторинг, навчання і консультування місцевої поліції, допомагаючи у боротьбі з організованою злочинністю. У виконанні місії взяли участь близько 200 чол. з 35 країн (в. т.ч. з України), з яких на той час 15 були членами ЄС [117, с. 335-336]. З грудня 2005 до грудня 2006 р. британський цивільний персонал і представники поліції працювали в Групі поліцейських радників ЄС у складі 29 експертів [118, с. 14].

Значну увагу держави та інституції ЄС надавали врегулюванню проблем Африканського континенту, який не дарма розглядався як один з джерел імовірних зовнішніх загроз для Європейського об'єднання. Тому не випадково,

що хронологічно друга військова операція була проведена Європейським Союзом на території Африки. Нею стала короткострокова операція «Артемід» («Artemis») (12 червня – 1 вересня 2003 р.) в Демократичній Республіці Конго, проведена на прохання ООН. Її неофіційною метою стала перевірка здатності структур ЄПБО розгорнути військові підрозділи за межами Європи. В операції брали участь 2 тис. солдат і офіцерів з 17 країн (14 членів ЄС), в тому числі 85 чоловік з Великої Британії, серед яких були переважно інженери, сапери і допоміжний персонал [119, с. 183]. Сили ЄС виконали функцію підтримки миру в зоні громадянського конфлікту в період заміни миротворчої місії ООН у зазначеній країні. Операція ЄС вперше проходила незалежно від механізмів «Берлін плюс». Провідні позиції в її організації і проведенні належали Франції, яка мала традиційні інтереси в цьому регіоні Африки. Надалі ЄС протягом наступних 12 років провів в Африці понад півтора десятка військових операцій і цивільних місій, до яких у різній мірі були залучені британські фахівці.

Однією з наймасштабніших військових операцій ЄС в його історії стала операція «Алтея» («Althea») в Боснії і Герцеговині. Розпочата 2 грудня 2004 р. за мандатом ООН і в тісній співпраці з НАТО. Операція в модифікованому і скороченому варіанті продовжується досі. Сили Євросоюзу (EUFOR) замінили місію НАТО, перебравши на себе комплекс завдань із забезпечення виконання Дейтонських угод, гарантування безпеки і політичної стабільності (допомога владі країни у боротьбі з тероризмом, організованою злочинністю, розмінуванні території), навчання місцевих Збройних Сил [120, с. 10]. Особливістю операції стало те, що підрозділ (2,5 тис. чол.) був повністю переданий від НАТО до ЄС у тому ж складі на основі домовленостей «Берлін плюс», адже контингент Альянсу, який перебував в Боснії з 1995 року, був сформований переважно з європейців. В операції у різний час взяли участь представники понад 30 країн. Основу склали держави ЄС. Велика Британія активно долучилася до проведення операції, надавши понад 600 миротворців. В ході загального скорочення контингенту у 2007 році Лондон вивів їх зі складу операції, залишивши в Сараєво кілька штабних офіцерів. Першим керівником операції

був призначений заступник верховного головнокомандувача об'єднаними збройними силами НАТО в Європі британський генерал Дж. Рейт, а першим командувачем сил ЄС в Боснії і Герцеговині став британський генерал Д. Лікі (грудень 2004 – грудень 2005 рр.). З трьох оперативних зон виконання операції на території Боснії північно-західна перебувала під контролем британських сил (1 тис. військових з центром в м. Банья-Лука). Після дворазового скорочення у 2007 і 2012 роках кількість задіяних в операції військ склала 600 чол., а їх функції зведені до правоохоронних [121].

Друга військова операція ЄС в Африці на прохання ООН знову ж відбулася в конфліктній ДР Конго протягом 30 липня – 30 листопада 2006 року. У ній взяли участь 21 держава ЄС (зокрема, Велика Британія), які виділили сукупно 2400 солдат і офіцерів для виконання миротворчих функцій (захист цивільного населення, протидія насильству) [122, с. 9]. Британська участь була мінімальною (до двох десятків осіб). Найбільший організаційно-кадровий вклад в акцію здійснили Франція і ФРН. Паралельно з військовою операцією в столиці ДР Конго місті Кіншаса ЄС проводив чергову поліцейську місію («EUPOL Kinshasa»). Велика Британія не брала в ній участі.

Серед інших африканських акцій Європейського Союзу відзначимо невеликі місії в Судані (2005 – 2007 рр.) («AMIS») і Сомалі (2007 р.) («AMISOM»), в яких разом взяло участь близько 40 поліцейських і військових експертів з держав Європейського Союзу. Вони проводилися на підтримку миротворчих дій Африканського Союзу. ЄС надав військових і цивільних радників, серед яких були британські фахівці [123, с. 255].

Велика Британія відіграла вагому роль у становленні організаційно-управлінської складової міжнародної оперативної діяльності ЄС, насамперед у проведенні цивільних місій. На неформальному саміті в англійському Хемптон-Корті 27 жовтня 2005 р. лідери ЄС прийняли рішення розвивати структуру кризового реагування і управління, створивши Раду кризового управління (Crisis Management Board). У галузі управління цивільними місіями прийнято рішення розширити склад і сферу діяльності Комітету з цивільних аспектів

кризового реагування. Завдяки досягнутим домовленостям та активній позиції британського уряду у серпні 2007 р. вдалося відкрити Підрозділ ЄС з планування і проведення цивільних операцій (Civilian Planning and Conduct Capability) до функцій якого входило оперативне планування, командування і контроль за місіями в рамках СПБО. Він напряду підпорядковується Верховному представнику ЄС із зовнішніх справ і політики безпеки. В кінці 2009 року запрацював Директорат ЄС з питань кризового реагування і планування, який координує роботу структур цієї системи.

Оперативна діяльність Європейського Союзу поширювалася на ще один стратегічно важливий для його безпеки регіон, яким є Близький і Середній Схід. Першу миротворчу акцію ЄС провів в неспокійному Іраку («EUJUST LEX»). Об'єднана місія з підтримки поліції, правосуддя і цивільної адміністрації розпочала роботу в Іраку 1 липня 2005 р. і була малочисельною (всього 30 чол.), хоча в її складі працювали представники з 17 держав ЄС (в т. ч. британські поліцейські і юристи), а також Єгипту та Йорданії [124, с. 234].

Європейський Союз і його держави-члени намагалися підвищити свій вплив на процес врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту. У січні 2005 року Брюссель відкрив координаційний офіс для підтримки палестинської поліції (EU COPPS). З листопада 2005 р. британський цивільний персонал задіювався в місії ЄС зі сприяння прикордонного контролю на контрольно-пропускному пункті Рафах на кордоні сектора Газа і Єгипту, а з 1 січня 2006 р. розпочалася поліцейська місія ЄС в Палестинській автономії у складі близько 40 чоловік, в якій британська поліція і цивільний персонал приймала активну участь. Британська влада надавала особливого значення врегулюванню арабо-ізраїльського конфлікту. Уряд Т. Блера намагався проводити збалансовану політику щодо обох сторін конфлікту. Лондон виступив на підтримку ізраїльського плану закриття 31 ізраїльського поселення і виводу військ Цахалу з окупованих палестинських територій, що стало знаковим фактом в політиці Лондона на Близькому Сході. У 2006 році держави ЄС взяли на себе основну частину забезпечення миротворчої місії Європейського Союзу в Лівані. Велика

Британія надала два розвідувальних літаки «Аwacs», шість гвинтокрилів та один розвідувальний корабель, право користування своєю військовою базою на Кіпрі [125, с. 1]. З 15 червня 2007 р. розпочалася поліцейська місія ЄС в Афганістані чисельністю близько 200 спеціалістів, яка полягала в підготовці місцевої поліції. Їй передували три підготовчі місії. У поліцейській місії взяли участь 400 спеціалістів з 16 держав Європейського Союзу. Велика Британія була серед провідних її учасників.

Серед особливих і найбільш віддалених миротворчих акцій ЄС виділимо моніторингову місію в Індонезії на острові Суматра (провінція Ачех), проведену на запрошення уряду країни. Акція тривала з 15 вересня 2005 р. до 15 грудня 2006 р. і полягала в нагляді за виконанням угоди уряду Індонезії і представників повсталого провінції, якій після багаторічного конфлікту надано широку автономію [126, с. 266]. Окрім 13 держав Союзу, які надали 125 спеціалістів, в ній взяли участь 93 представники з п'яти держав Південно-Східної Азії. Учасники місії здійснювали заходи з роззброєння повстанців і налагодження миру [127, с. 183]. Вихід за межі регіонального впливу і розширення географії місій ЄС відповідали поставленому його керівництвом завданню вийти на рівень глобального актора у галузі безпеки, здатного проектувати силу на значні відстані, а також поєднувати інструменти «твердої» і «м'якої» сили в міжнародних відносинах.

Актуальним для новітньої історії і сучасного непростого розвитку України є вивчення досвіду оперативної діяльності ЄС на пострадянському просторі. З середини 2000-х рр. Союз відзначився рядом акцій на Кавказі, в Молдові та Україні. Перша з них проводилася в Грузії з липня 2004 р. до липня 2005 р. – місія з 10 експертів, які здійснювали консультативно-організаційну роботу з реформування правоохоронних органів. Серед них не було британських представників [128, с. 201]. З вересня 2008 р. в Грузії працює група радників з реформування прикордонної служби (близько 340 чол.). Велика Британія долучилася до цієї місії серед 24 її учасників. Кардинальні зміни системи державного управління у цій пострадянській країні, проведені

після «Революції троянд» 2003 року, у значній мірі завдячують роботі групи інспекторів і радників, делегованих країнами Європейського Союзу. Зрештою 27 червня 2014 р. Грузія підписала Угоду про асоціацію з ЄС, а з 28 березня 2017 р. між сторонами запроваджено безвізовий режим. Місія прикордонного контролю в Молдові та Україні («EUBAM») з центром в Одесі розпочала роботу 1 грудня 2005 р. на запрошення керівництва обох держав. Співробітники сій ЄС (в середньому в різні роки бл. 180 чоловік) проводили роботу щодо допомоги органам влади у боротьбі з контрабандою, нелегальним перетином кордону, покращення роботи прикордонних служб та їх співпраці. Мандат місії продовжувався ЄС чотири рази (у 2007, 2009, 2011, 2015 рр.). Новим завданням поточної фази місії стало налагодження діалогу між Молдовою і самопроголошеною Придністровською Республікою [129]. Головою місії був британський дипломат Е. Тесор'єр.

Проведення згаданих операцій і місій Євросоюзу стало необхідним каталізатором готовності об'єднання ефективно діяти на міжнародній арені, центральною складовою і сенсом формування СПБО. ЄС набув необхідного досвіду оперативної діяльності за кордоном. Упродовж її перших п'яти років створено потрібну організаційну основу для розгортання наступних міжнародних акцій Союзу у самостійному форматі, у тісній співпраці з державами-партнерами і міжнародними організаціями. Велика Британія відіграла активну і конструктивну роль у цьому процесі, ставши опорою ЄС в його миротворчих операціях і місіях. Уряд Т. Блера успішно включив участь в міжнародних акціях ЄС в систему зовнішньої політики, військово-гуманітарна складова якої охоплювала діяльність військових підрозділів і цивільного персоналу в різних регіонах світу.

З другої половини 2000-х років головну увагу у проведенні операцій і місій ЄС переключив з Балкан на Африканський континент. Територіально оперативні акції Союзу в Африці концентрувалися у трьох регіонах – Сахель, Африканський Ріг і Конго з прилеглими країнами. Операція в регіоні Сахеля стосувалася Чаду і Центральноафриканської Республіки з частиною території

Судану (Дарфур), на якій відбувалися трагічні події політичних та етнічних конфліктів з численними людськими жертвами і потоками біженців. ЄС долучився до миротворчої діяльності ООН та Африканського Союзу в регіоні, провівши річну миротворчу операцію (15 березня 2008 – 15 березня 2009 р.). До її завдань входив захист біженців, забезпечення гуманітарної допомоги, стабілізація ситуації в регіоні. Серед виділених 23 держав-членів ЄС і трьох інших держав-учасниць операції (загалом 3,7 тис. військових) були представники Королівських Збройних Сил [119, с. 184]. Провідну роль у проведенні акції здійснила Франція. Надалі ЄС розпочав виконання консультативної місії, яка тривала до липня 2016 року.

Окрему сторінку в історії закордонних військових акцій ЄС, в якій провідну роль відіграло Сполучене Королівство, сформувала перша військово-морська операція ЄС «Аталанта» («EU NAVFOR «ATALANTA»), яка проводиться за мандатом ООН від 8 грудня 2008 р. біля берегів Сомалі. У масштабній операції уже взяли участь майже 2 тис. військових ВМС 23 держав Союзу і п'яти партнерів (в т. ч. України) із залученням військових кораблів та авіації. Її мета – нейтралізація сомалійських піратів в Аденській затоці, охорона торгових кораблів від систематичних нападів. Велика Британія була серед групи ініціаторів і головних організаторів кампанії [130, с. 23]. Географія операції поширилася на більшу частину Індійського океану. Її центральний штаб перебуває в Нортвуді поблизу Лондона, який у свій час очолювали британські контр-адмірالی Ф. Джонс і П. Хадсон. Штаб в Нортвуді став одним з п'яти штабів СПБО для здійснення операцій ЄС. З британської сторони в операції взяли участь фрегати «HMS Richmond» і «Northumberland». У процесі виконання завдань структури і сили ЄС співпрацювали з Об'єднаними ВМС НАТО, ВМС провідних країн Азії. Окремо з квітня 2010 року в Сомалі розпочалася тренувальна місія за участі 125 фахівців, покликана зміцнити потенціал сомалійської національної армії («EUTM Somalia») [131]. Станом на жовтень 2016 р. в полоні у піратів не було жодного заручника, а їх напади на

коралі не фіксувалися [132]. 28 листопада 2016 р. Рада ЄС продовжила мандат операції «Атланта» до грудня 2018 року.

Європейський Союз традиційно значну увагу приділяв ситуації на Балканах. Найбільшу за кількістю учасників цивільну місію в своїй історії ЄС здійснює в Косово («EULEX Kosovo») під егідою ООН. Вона замінила невелику підготовчу місію (Групу планування), яка працювала там з 2006 року. Британія перебувала серед лідерів з кількості наданого персоналу, який загалом складав понад 3,2 тис. чоловік. Акція розпочалася 9 грудня 2008 р. після проголошення незалежності Косово (17 лютого 2008 р.), яку визнали більшість держав Європи і світу, в т. ч. Велика Британія. Співробітники місії здійснюють моніторинг і консультування структур поліції, правосуддя і митниці [133]. Місія проводиться на основі механізму «Берлін плюс», адже в Косово залишався контингент НАТО. Рада ЄС у червні 2016 р. продовжила мандат місії ЄС до 14 червня 2018 року.

Окремо відзначимо місію ЄС в Грузії, яка розпочалася 1 жовтня 2008 р. (після російсько-грузинського збройного конфлікту 5-8 серпня 2008 р.). В ході місії (340 чоловік) проводилася робота з стабілізації ситуації на кордоні Грузії з самопроголошеними республіками Південною Осетією та Абхазією. Велика Британія для проведення акції надала 20 інструкторів [134, с. 386].

Прихід до влади консерваторів у 2010 році, незважаючи на їх критичну налаштованість до СПБО, не призвів до зниження інтересу Великої Британії до участі в миротворчих операціях і місіях Євросоюзу [135, с. 15-16]. Лондон висловив готовність брати участь у тих миротворчих акціях, які відповідають інтересам держави. Нововведенням ЄС у проведенні операцій та місій в Африці стало запровадження проекту координації дій в рамках декількох акцій в одному регіоні під спільним контролем з одного центру. За такою схемою проведено навчально-тренувальну місію в Нігері (регіон Сахеля), яка розпочалася 16 липня 2012 року. В країні постійно працювали близько 50 спеціалістів. Головні завдання місії полягали у покращенні здатності місцевих правоохоронних служб здійснювати боротьбу з тероризмом та організованою

злочинністю [136]. Досвід створення координаційних центрів СПБО продовжили в зоні Африканського Рогу. У липні 2012 р. розпочалася місія ЄС «Нестор» по боротьбі з піратством в Сомалі. Зазначена місія мала навчально-тренувальний характер і розробляла дії союзників на перспективу [137]. В Джибуті створено Оперативний центр для координації трьох операцій в зазначеному регіоні – військово-морську операцію «Аталанта», навчально-тренувальну місію в Сомалі і місію «Нестор». У листопаді 2016 р. Рада ЄС продовжила мандат усіх трьох акцій до 31 грудня 2018 року.

Окрім зазначених місій в Африці Європейський Союз проводив декілька цивільних навчально-тренувальних місій, зокрема, в Гвінеї-Бісау (2008 – 2010 рр.) (Велика Британія не брала участі) і Південному Судані (березень 2013 – січень 2014 рр.). У травні 2013 р. розпочала роботу місія прикордонної допомоги в Лівії, в якій упродовж першого року діяльності взяли участь 110 фахівців з Європи (зокрема, з Великої Британії). Зазначена місія стала елементом комплексної цивільної діяльності Євросоюзу у постконфліктній Лівії, яка охоплювала допомогу в розвитку демократичного урядування, вдосконалення законотворчої роботи і правоохоронної системи, реформи місцевого самоврядування та системи охрони здоров'я. Одним з європейських центрів підготовки спеціалістів антикризових структур в ЄС став Європейський поліцейський коледж в Лондоні.

У 2013 – 2014 рр. провідні держави ЄС під егідою об'єднання провели ряд військових операцій в африканських країнах. Головну роль у них відігравала Франція, адже питання стосувалося її колишніх колоній. Зокрема, 11 січня 2013 р. французькі війська, доставлені авіацією з Європи і сусідніх країн, за підтримки місцевої армії завдали потужного удару по ісламістам і сепаратистам в Малі. Внаслідок стрімкої операції «Сервал», яка тривала до 13 лютого 2013 р., повстанців було розгромлено. Серед головних союзників Франції була Велика Британія. Її Міністерство оборони надало два військово-транспортних літаки «Boeing C-17 Globemaster III» для потреб перекидання

французьких військ в зону конфлікту і літак-розвідник «Sentinel R1», 330 військових [138, с. 3]. ЄС офіційно не брав участі в операції.

Наступна кризова ситуація виникла у нестабільній Центральноафриканській Республіці (ЦАР). За мандатом ООН в грудні 2013 р. Франція направила до країни миротворчий контингент. 10 лютому 2014 р. Рада міністрів закордонних справ ЄС, врахувавши невдалий досвід реагування ЄС на події в Малі, прийняла рішення розпочати військову операцію в ЦАР (березень 2014 р.). Велика Британія знову підтримала партнерів і надала транспортну авіацію для перекидання військової техніки, хоча військ Лондон не виділив. У липні 2016 р. розпочалася тренувальна місія ЄС в ЦАР, яка замінила попередню консультативну місію. Її метою є підготовка збройних сил цієї країни. Обставини проведення міжнародних військових дій в Малі і ЦАР показали зміну оборонної політики британського керівництва. Політична еліта країни, навчена досвідом війни в Іраку, обрала тактику утримування від прямої військової участі у вирішенні конфліктів за кордоном. Відмова уряду Д. Кемерона від прямого збройного втручання в Малі і ЦАР стояла в одному ряду з негативним голосуванням парламенту Великої Британії щодо підтримки застосування сили в Сирії від 30 вересня 2013 року.

З огляду на комплексну проблему потоків мігрантів до ЄС з третіх країн відзначимо операцію «Софія» («EUNAVFOR MED SOPHIA»), яка розпочалася у серпні 2015 року. Головним завданням операції стало протистояння контрабанді людей в Середземному морі [139]. Велика Британія серед інших держав Союзу долучилася до її виконання. До складу операції були залучені кораблі Королівського ВМС, зокрема, фрегати «HMS Richmond», «HMS Enterprise» і «HMS Bulwark». У червні 2016 р. операцію продовжили до 27 липня 2017 року. Серед іншого кораблі держав ЄС здійснювали рятувальні дії. Такі факти викликали критику на адресу операції. Наприклад, в Палаті лордів і британській пресі озвучено думку, що масштабні дії Євросоюзу (зокрема британського ВМС) з порятунку мігрантів стали для них «паромом» через Середземне море і викликали зворотній ефект, притягуючи численних

нелегалів до безкоштовної переправи на берег Італії [140, с. 4]. Військово-морські кораблі перевезли до ЄС тисячі людей, переважно з нестабільної Лівії.

За понад десятилітню історію проведення власних миротворчих військових операцій і цивільних місій Європейський Союз здобув значний досвід, який включає як успіхи, так і явні невдачі. Окрім традиційних проблем перманентного скорочення військових бюджетів держав об'єднання, залежності ЄС від надання ними кадрового і технічного забезпечення, під час виконання операцій і місій проявила себе надмірна бюрократизація. Як наслідок зафіксовано випадки неузгодженості в діяльності численних управлінських інституцій, які часто дублювали функції один одного, причому як на рівні Брюсселя, так і виконання місій в різних регіонах світу. Зокрема, проявився конфлікт інтересів командно-координаційних структур в рамках операції «Алтея», поліцейської місії в Боснії і Герцеговині. Тому важливим нововведенням Брюсселя стало запровадження практики координації дій одночасно кількох акцій в одному регіоні з єдиного оперативного центру в ході виконання операцій і місій на території Африки. Непоодинокими були випадки суперечок учасників місій щодо чисельності контингентів, розподілу фінансування і матеріально-технічного забезпечення [141, с. 232]. Традиційними стали значна тривалість створення командно-операційних структур і впровадження ними новаторських рішень інституцій ЄС, надмірна політизація процесу. Тому інституції Союзу часто із запізненням реагували на актуальні питання світової політики. Прикладом стали дії Великої Британії в Іраку у 2003 році і Лівії у 2011 році. Незадіяними залишилися бойові групи. Не всі місії ЄС досягли бажаного успіху. За оцінками британських аналітиків, невдалими стали тренувальні місії в Гвінеї-Бісау і Сомалі [142].

Серед невикористаних можливостей ЄС виділимо відсутність практичних дій з врегулювання конфліктів в Іраку 2003 року, Грузії 2008 року, ДР Конго 2008 року, Лівії 2011 року, Малі 2013 року, Сирії з 2013 року, Україні з 2014 року. Головною причиною неможливості ЄС проявити стратегічну ініціативу у врегулюванні зазначених конфлікті стала відсутність спільних позицій держав-

членів і надання ними переваги традиційним міждержавним контактам. З 2003 року ЄС провів 28 спільних операцій і місій (з них 8 військових). У них взяли участь 80 тис. чол. персоналу. Чимало з цих акцій, з огляду на нерівномірний склад учасників, можна вважати прикладом «постійного структурного співробітництва».

У ряді випадків саме позиція Великої Британії, зумовлена її міжнародними пріоритетами та імперативами зовнішньої політики, які часто входили в суперечність з інтересами участі держави в євроінтеграції, стала фактором послаблення позицій Євросоюзу в міжнародних відносинах. Зокрема, у 2002 –2003 рр. уряд Т. Блера в односторонньому порядку підтримав американську ініціативу війни з Іраком, залишивши структури і партнерів по ЄС в ролі статистів і донора постконфліктного відродження цієї країни. У 2008 році керівництво Великої Британії заблокувало французьку ініціативу щодо направлення в ДР Конго війська ЄС для підтримки операції ООН в конфліктному регіоні країни, що призвело до певної напруги у відносинах між організаціями [141, с. 258]. Загалом британські уряди прогнозовано надавали перевагу операціям і місіям на Балканах, а не, наприклад, в Африці, де основні інтереси має Франція. Не випадково у травні 2002 – травні 2006 рр. посаду Верховного представника ООН у Боснії і Герцеговині обіймав колишній багаторічний лідер британських ліберальних демократів П. Ешдаун. У серпні 2008 р. уряд Г. Брауна віддав першість у переговорному процесі з врегулювання російсько-грузинського конфлікту французькому керівництву. У 2011 році уряд Д. Кемерона виступив категорично проти ініційованої Францією військової операції ЄС в Лівії, надавши перевагу НАТО. Уряд консерваторів принципово відмовився використовувати оперативні бойові групи ЄС для проведення миротворчих операцій і місій [140]. Британське керівництво традиційно скептично ставилося до посилення військових і цивільних структур ЄС, централізації їх діяльності, відмовилося брати участь в Європейських силах жандармерії, які можливо використовувати у військово-цивільних місіях з широким спектром завдань. Уряд королівства у справі зміцнення оборони

Європи від загрози російської військової агресії надав перевагу розвитку структур НАТО.

Для оцінки значення участі Великої Британії для проведення військово-гуманітарних операцій і місій показовими є офіційні статистичні дані Європейського оборонного агентства за 2005 – 2016 роки. За показниками кількості військ серед держав ЄС країна перебувала на 3-4 позиції з постійним скороченням. У 2005 році за кількістю цивільного персоналу, задіяного в обслуговуванні оборонної сфери, Британія впевнено посідала перше місце з показником у 103,9 тис. чол. [143, с. 7-8]. У наступні роки такі позиції зберігалися. При цьому відзначаємо тенденцію до зменшення чисельності залученого цивільного персоналу. Країна посідала провідні позиції за показником кількості розгорнутих (сухопутних) сил, але спостерігалось їх щорічне скорочення. При цьому Лондон до 2014 року стабільно витрачав найбільше коштів на проведення операцій за межами Євросоюзу [144, с. 28; 145, с. 26; 146, с. 27; 147, с. 21]. У 2014 році британський уряд при збереженні лідерства у загальних витратах на оборону в ЄС практично удвічі скоротив внески на закордонні операції Союзу, поступившись позицією Франції та Італії [148, с. 12, 60] (див. додаток В, Г). З 2013 року Британія різко скоротила кількість цивільного персоналу в оборонній сфері, втративши першість за цим показником, і опинилася на третій позиції після Німеччини і Франції (див. додатки Д-Е). Скорочення військового бюджету королівства і радикалізація політики уряду щодо євроінтеграції мали наслідком послаблення його показників у рейтингу держав об'єднання.

Отже, залучення до проведення військових операцій і цивільних місій Європейського Союзу стало невід'ємною та важливою частиною участі Великої Британії у Спільній зовнішній політиці та політиці безпеки. Королівство взяло участь у більшості оперативних миротворчих акцій об'єднання, ставши одним з головних донорів системи їх проведення. Тому вихід держави з ЄС і можлива відмова Британії від участі у військово-цивільних операціях і місіях ЄС імовірно послабить оперативний безпековий потенціал об'єднання, але у

перспективі може надати йому можливість проводити міжнародну діяльність більш незалежно від НАТО. Британська сторона надавала перевагу участі в цивільним місіям Європейського Союзу, адже традиційно є активним учасником бойових операцій НАТО, а потенціал оперативних формувань ЄС розглядала як другорядний.

Висновки до розділу 6

Завершення «холодної війни» привело НАТО до необхідності реформування завдань, функцій і стратегії діяльності в нових геополітичних умовах. Велика Британія як другий після США провідний учасник НАТО прагнула посісти передові позиції в його реформуванні. Позиція Великої Британії як вірного прихильника атлантизму і першого союзника США стала одним з вирішальних і водночас суперечливих чинників становлення ЄПБО/СПБО ЄС. Британські уряди до другої половини 1990-х років виступали проти надання ЄС військових ресурсів і підтримували збереження ЗЄС як «європейської опори» НАТО. Лейбористи відповідно до вимог часу погодилися на ліквідацію ЗЄС і передачу функцій безпеки Євросоюзу, що відкрило шлях для налагодження прямих відносин між ЄС і НАТО. Підписання угод «Берлін плюс» з Європейським Союзом стало одним з головних елементів реформування Північноатлантичного Альянсу. Політична і стратегічна криза НАТО на початку 2000-х років посилила актуальність створення європейських оборонних структур. Однак неспроможність держав ЄС сформувати належні військові ресурси у намічені строки, спротив «атлантистів» (насамперед Великої Британії) призвели до загальної невдачі автономізації СПБО.

Формування нових функцій Альянсу, пов'язаних з управлінням кризами і миротворчою діяльністю, посилили конкуренцію і нерідко дублювання функцій ЄС і НАТО. Чинний «розподіл ролей» між організаціями знижує мотивацію держав ЄС для розвитку автономного військового потенціалу і призводить до перманентних проявів політичного безсилля об'єднання. При реагуванні на

міжнародні конфлікти первинна стратегічна ініціатива і готовність до практичних дій надалі належала НАТО (США), а механізми СПБО розглядалися самими державами ЄС як додаткові. Події навколо російсько-українського конфлікту 2014 року довели проблемність поєднання інтересів ЄС і НАТО без патронату США, які залишаються центральним елементом системи атлантичної взаємодії.

Керівництво Великої Британії різних періодів напряду причетне до стратегічної і військово-технічної слабкості СПБО ЄС, нездатності Союзу бути гарантом безпеки своїх територій і дієво реагувати на відповідні проблеми в державах найближчої периферії. У період урядів Д. Кемерона Лондон відверто надав перевагу участі у формуванні Сил реагування НАТО, відкинувши розвиток військових ресурсів ЄС. Хоча в умовах агресивної зовнішньої політики Росії увага європейців зміщена з військово-політичних можливостей Євроспільноти до традиційних атлантичних структур безпеки, гіпотетично не виключене зміцнення військових структур Європейського Союзу по завершенні процесу виходу Великої Британії з його складу. Водночас вихід з об'єднання такого потужного учасника, як Сполучене Королівство стане непростим випробуванням для ЄС, ускладнить завдання учасників інтеграції у сфері безпеки та оборони, послабить непрості стосунки об'єднання з НАТО. Завершення «Brexit» може негативно вплинути на перспективи здобуття лідерства Великою Британією в європейській системі безпеки при подальшому формуванні «європейської опори» НАТО, навіть за умови збереження провідних позицій в Альянсі.

Велика Британія відігравала провідну роль у формуванні європейського ринку озброєнь та військової техніки. З початку 1990-х років спостерігалася тенденція до розвитку європейського ВПК за рамками системи атлантичної взаємодії. Система європейського ВТС формувалася на міждержавній основі, що зумовило складність становлення ЄС як її суб'єкта і тривалий процес заснування спеціальної інституції – Європейського оборонного агентства. Позиція Лондона щодо участі британського ВПК в системі кооперації ВПК

держав ЄС була суперечливою. Прагнення відігравати провідну роль в розвитку європейського ВТС і розширювати склад його учасників за рахунок нових членів ЄС поєднувалося з наданням британським компаніями переваги відносинам з американськими партнерами. Внаслідок цього Лондон відмовився від участі в ряді перспективних європейських проектів, а британський ВПК став прямим конкурентом ВПК держав континентальної Європи. Курс на захист національних інтересів і прихильність до міжурядового характеру співпраці держав Євросоюзу, вірність атлантичним зобов'язанням зумовили недостатньо активну участь королівства в діяльності ЄОА. Британське керівництво і бізнес не повною мірою використали можливості держави у співпраці з європейськими партнерами у таких галузях, як військово-морський оборонний потенціал, протистояння кіберзагрозам, європейська аерокосмічна система і система розвідки. Позиція Великої Британії стала перешкодою на шляху формування єдиного європейського ринку озброєнь. Політика урядів Великої Британії періоду 2010 – 2016 рр. перешкоджала повноцінній та ефективній участі військово-оборонного комплексу держави в системі кооперації ВПК ЄС, сприяючи послабленню його можливостей і поступовому вилученню країни з кола його лідерів.

Вихід королівства з ЄС послабить оборонну систему ЄС і його військово-промислові можливості. Водночас гіпотетично це може стимулювати європейські держави до активізації процесу створення єдиного європейського ВПК, в якому домінуватимуть Франція і ФРН, підтримувані іншими впливовими у військово-промисловому плані державами ЄС (Італія, Іспанія тощо). Такий сценарій може стати реальністю за умови суттєвого підвищення їх військових видатків у найближчі кілька років. Вилучення з оборонного ринку ЄС підприємств Великої Британії, які займали в ньому провідні позиції, істотно відтермінує та практично ускладнить виконання завдань Європейського Союзу у сфері безпеки та оборони. Британський ВПК збереже значний вплив на загальні європейські механізми ВТС, які відносно успішно тривалий час функціонують за рамками Європейського Союзу.

В історії створення оперативних механізмів об'єднання як суб'єкта організації і проведення військово-гуманітарних операцій і місій можемо виділити три періоди: 1) формування передумов для гуманітарно-військової діяльності (1991 – 1998 рр.); 2) організаційно-підготовчий період (1998 – 2002 рр.); 3) проведення військово-цивільних операцій і місій (з 2003 р.). Упродовж періоду проведення військових операцій і цивільних місій Європейським Союзом здобуто значний досвід оперативної діяльності. За відносно короткий період проведено майже три десятки миротворчих операцій і місій, завдання більшості з яких успішно виконані. Цей досвід показав спроможність членів Європейського Союзу виробляти консолідовані позиції і здійснювати спільні дії в зонах його пріоритетних інтересів, якими стали Балкани, Близький Схід, Африка і пострадянський простір. Однак чимало системних політичних, фінансово-економічних, організаційних проблем не дали змоги Союзу повноцінно проявити себе як військовій силі і стати в один ряд з провідними учасниками світової системи безпеки, головною з яких вважаємо відмінності міжнародних інтересів держав-членів. Проявилася стратегічна другорядність потенціалу і завдань ЄС у порівнянні з структурами НАТО. Об'єднання як правило надавало перевагу несилувим (цивільним) місіям невеликої чисельності, уникало прямих військових дій, віддаючи ініціативу окремим державам і структурам НАТО.

Урядам Великої Британії під час участі у військово-гуманітарних операціях і місіях ЄС вдалося частково реалізувати значний військовий і цивільний гуманітарний потенціал, досвід міжнародної миротворчої діяльності. Британські військові і цивільні спеціалісти (дипломати, поліцейські, технічні інструктори та ін.) були залучені до більшості міжнародних акцій Євросоюзу. Велика Британія стала одним з найбільших інвесторів в систему проведення операцій і місій ЄС. Водночас традиційні глобальні устремління та атлантичні зобов'язання, євроскептицизм не дали можливості державі проявити цей потенціал у повній мірі. Серед миротворчих акцій ЄС Лондон надавав перевагу участі в цивільних місіях, переважно виділяв незначні групи спеціалістів,

уникав першості при розгортанні акцій у менш пріоритетних регіонах, що свідчить про другорядність механізмів ЄС в системі безпекових міжнародних пріоритетів Лондона.

Вихід Великої Британії з об'єднання може послабити його можливості у проведенні військових операцій і цивільних місій. Відкритий формат військово-гуманітарної діяльності ЄС дозволить королівству за бажанням залишатися її учасником на правах індивідуального партнера, співпрацювати через механізми НАТО («Берлін-плюс») та інших міжнародних організацій.

Список використаних джерел до розділу 6

1. Western European Union. Platform on European Security Interests. The Hague, 27 October 1987. URL: <http://www.weu.int/documents/871027en.pdf> (дата звернення: 15.04.2016).
2. Howorth J. Saint-Malo plus five: an interim assessment of ESDP // Notre Europe. Policy papers №7. November 2003. 36 p.
3. Иванов П. Трансформация НАТО: век нынешний и век минувший // Мировая экономика и международные отношения. 2003. №1. С. 15-18.
4. Великобритания: эпоха реформ / под ред. Ал.А. Громько. М.: Весь Мир, 2007. 536 с.
5. Peters D. Constrained Balancing: The EU's Security Policy. Basingstoke, 2010. 264 p.
6. Неприцький О.А. Велика Британія та європейська інтеграція (90-ті pp. XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Х., 2003. 230 с.
7. Richardson L. British State Strategies after the Cold War // After the Cold War. International Institutions and State Strategies in Europe, 1989–1991 / ed. by R.O. Keohane, J.S. Nye, Jr.S. Hoffmann. Cambridge, 1993. pp. 148-169.
8. Dover R. The Prime Minister and the Core Executive: A Liberal Intergovernmentalist Reading of UK Defence Policy. Formulation 1997-2000 //

- British Journal of Politics and International Relations. 2005. No 7(4). pp. 508-525.
9. Mr Major's Speech to European Democratic Union Conference. Below is the transcript of Mr Major's speech to the European Democratic Union Conservative Party Leaders' Conference, given on Thursday 12th September 1991 // The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. URL: <http://www.johnmajor.co.uk/page950> (дата звернення: 16.04.2016).
  10. Крушинський В.Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04. К., 2004. 471 с.
  11. Declaration on a Transformed North Atlantic Alliance. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council («The London Declaration»). 05 Jul. – 06 Jul. 1990. URL. http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23693.htm (дата звернення: 15.04.2017).
  12. Deighton A. On the Cusp: Britain, Maastricht and European Security. San Domenico, 1997. 22 p.
  13. The Alliance's New Strategic Concept. Agreed by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council. 7-8 Nov. 1991. URL: http://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_23847.htm?selectedLocale=uk (дата звернення: 27.04.2017).
  14. Declaration on Peace and Cooperation. Issued by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council («The Rome Declaration»). 08 Nov. 1991. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23846.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 12.04.2017).
  15. Commons Sitting of 12 November 1991. NATO Summit // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 12 November 1991. Series 6. Vol. 198. с. 905.
  16. Магда Є.В., Павленко В.М. Розбудова системи європейської безпеки та роль Північноатлантичного альянсу: інтереси США та Російської Федерації //

- Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2009. Випуск 20. С. 120-132.
17. Lecture «Russia and Europe» by the Foreign Secretary, Mr. D. Hurd, to the London Business School, 19 January 1995 // Documents on British Foreign and Security Policy, Volume I. – London, 1995-1997. 1268 p.
  18. Tony Blair – 1999 Speech at NATO’s 50th Anniversary // UKPOL. Political Speech Archive. December 17, 2015. URL <http://www.ukpol.co.uk/tony-blair-1999-speech-at-natos-50th-anniversary/> (дата звернення: 22.07.2014).
  19. Markovic B. Britain and the Kosovo Crisis // Review of International Affairs. 1999. Vol. L. No 1085-86. October-November. pp. 2-15.
  20. Власов Н.А., Малыгина А.А., Павлов А.Ю. Мысль и меч: эволюция оборонной политики стран Западной Европы и развитие военных технологий во второй половине XX – начале XXI вв. М.: Издательство МБА, 2013. 248 с.
  21. UK 2002: The Official Yearbook of the UK. 53 edition. London, January 2002. 98 p.
  22. Speech by the Defence Secretary, Mr M. Rifkind, at the Royal Institute of International Relation, Brussels, 30 January 1995 // Documents on British Foreign and Security Policy. London, Volume I: 1995-1997. p. 310.
  23. Speech at the Conservative Party Conference by the Defence Secretary, Mr. V. Portillo, 10 October 1995 // Documents on British Foreign and Security Policy. London, Volume I: 1995-1997. pp. 339-340.
  24. Грубінко А.В. Велика Британія біля витоків європейської політики безпеки і оборони: роль, пріоритети, суперечності // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наук. праць. К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2009. Вип. 87. Ч.ІІ. С. 18-28.
  25. White Paper on the 1996 Intergovernmental Conference. Volume II. United Kingdom // European Parliament. 18 September 1996. URL: http://www.europarl.europa.eu/igc1996/pos-en_en.htm#top (дата звернення: 26.07.2016).

26. Madrid Declaration on Euro-Atlantic Security and Cooperation. Issued by the Heads of State and Government at the Meeting of the North Atlantic Council. 08 Jul. 1997. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25460.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 10.04.2017).
27. Лобанов Р.О. Проблемы внешней политики, безопасности и обороны в деятельности Европейского союза: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2005. 268 с.
28. Кандуба Т.Ю. Атлантизм в зовнішній політиці урядів Тоні Блера: дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02. Донецьк, 2010. 215 с.
29. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Начальнику Другого Територіального управління МЗС України К. Тимошенку. №4244/424-110-108 від 07.02.2001 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 194. Арк. 33.
30. Haine J.-Y. An historical perspective // EU Security and Defence Policy. The first five years (1999-2004) / ed. by N. Gnesotto. Paris, 2000. pp. 35-54.
31. The Alliance's Strategic Concept. Approved by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington D.C. 24 Apr. 1999. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27433.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 27.04.2017).
32. An Alliance for the 21st Century. Washington Summit Communiqué issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington, D.C. on 24th April 1999. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27440.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 12.04.2017).
33. Кудряшова Ю.С. Роль Турції в контексте отношений ЕС – НАТО // Мировая политика: взгляд из будущего. Материалы V Конвента РАМИ / под общей ред. А.В. Торкунова. М.: МГИМО-Университет, 2009. С. 57
34. Daalder I.H. The End of Atlanticism // Survival. 2003. Vol. 45. No. 2. pp. 147-166.

35. Америка і Європа у сучасних міжнародних трансформаціях: монографія / Погорська І.І., Макаренко Є.А., Рижков М.М. та ін. К.: Центр вільної преси, 2014. 472 с.
36. Арбатова Н. Новая стратегия безопасности ЕС (российский взгляд на «документ Соланы») // Современная Европа. 2003. Вып. 4. С. 60-67.
37. EU-NATO. Brussels, 16 December 2002. European Union-NATO Declarations on ESDP // From Laeken to Copenhagen. European defence: core documents / compiled by J.-Y. Haine. Paris. February 2003. Chaillot Papers 57. Volume III. pp. 178-179.
38. Журкин В.В. Военная политика Евросоюза: монография. М.: Международные отношения: Институт Европы РАН, 2014. 256 с.
39. Commons Sitting of 16 December 2002. European Council (Copenhagen) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. HC Deb 16 December 2002. Series 6. Vol. 396. с. 537.
40. Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті р.р. XX ст. – 10-ті р.р. XXI ст.). Погляд з України: монографія. К.: Інститут історії України НАН, 2009. 262 с.
41. NATO Response Force. 17 Jan. 2017. URL: <http://www.nato.int/cps/ru/natohq/topics49755.htm?selectedLocale=en> (дата звернення: 17.04.2017).
42. Dumbrell J. The US–UK special relationship: taking the 21st-century temperature // The British Journal of Politics and International Relations. 2009. Vol. 11. pp. 64-78.
43. Бжезінський З. Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної влади / пер. з англ. Г. Лелів. Львів: Літопис, 2012. 147 с.
44. Кордесмен Е. НАТО та Україна: необхідність у реальній світовій стратегії та у європейських партнерах, аніж паразитах // Євроатлантична Україна. 17.06.2014. URL: http://www.ea-ua.info/main.php?parts_id=5&news_id=11010&news_show_type=1&
45. Declaration on Alliance Security. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Strasbourg / Kehl on

- 4 April 2009 URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_52838.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 15.04.2017).
46. Грубінко А.В. Вплив Великої Британії на розвиток СПБО ЄС у контексті євроатлантичного співробітництва (1990-2015) // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2015. Випуск 36. Ч. 3. С. 92-99.
47. Hallams E. A Transatlantic Bargain for the 21st century: the United States, Europe and the Transatlantic Alliance. Washington: Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, September 2013. 95 p.
48. Коцюрба К.О. Концепція «smart defence» як вимушений тренд сучасного глобалізованого світу // Проблеми міжнародних відносин: зб. наук. праць / наук. ред. Канцелярук Б. та ін. К.: КиМУ, 2013. Вип. 6. С. 99-110.
49. Active Engagement, Modern Defence Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organisation adopted by Heads of State and Government in Lisbon. 19 Nov. 2010. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_68580.htm (дата звернення: 18.03.2017).
50. UK–France Summit 2010 Declaration on Defence and Security Co-operation. Tuesday 2 November 2010 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/news/uk-france-summit-2010-declaration-on-defence-and-security-co-operation> (дата звернення: 09.10.2016).
51. Яковенко Н.Л. Велика Британія в міжнародних організаціях. К.: Київський університет, 2011. 400 с.
52. Operations in Libya. Ninth Report of Session 2010–12. House of Commons. Defence Committee. Volume I: Report, together with formal minutes, oral and written evidence. London, 2012. 60 p.
53. Chicago Summit Declaration. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Chicago on 20 May 2012. URL: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_87593.htm?mode=pressrelease (дата звернення: 13.06.2016).

54. NATO Summit 2014: PM end of summit press conference. Speech. 5 September 2014 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/nato-summit-2014-pm-end-of-summit-press-conference> (дата звернення: 14.08.2016).
55. International partners sign Joint Expeditionary Force agreement. 5 September 2014 // Government of the UK. URL: <https://www.gov.uk/government/news/international-partners-sign-joint-expeditionary-force-agreement> (дата звернення: 25.11.2015).
56. National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015. A Secure and Prosperous United Kingdom. Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty. November 2015. London, 2015. 95 p.
57. Warsaw Summit Communiqué. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw 8-9 July 2016. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 20.04.2017).
58. Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. June 2016. Brussels, 2016. 56 p.
59. Council conclusions on the Global Strategy on the European Union's Foreign and Security Policy – Council conclusions (17 October 2016). Outcome of proceedings. Luxembourg, 17 October 2016 (OR. en) // Council of the European Union. 13202/16. CFSP/PESC 814. CSDP/PSDC 572. 4 p.
60. European Council meeting (28 June 2016). Conclusions. Cover note. Brussels, 28 June 2016 (OR. en) // European Council. EUCO 26/16. CO EUR 5, CONCL 3. 8 p.
61. Аросев Г. В Европе намерены выделять больше средств на безопасность и оборону // Deutsche Welle. 14.11.2016. URL: <http://www.dw.com/ru/в-Европе-намерены-выделять-больше-средств-на-безопасность-и-оборону/a-36379675> (дата звернення: 21.07.2016).
62. European Council meeting (15 December 2016) Conclusions. Brussels, 15 December 2016 (OR. en) / European Council. EUCO 34/16. CO EUR 10, CONCL 5. 11 p.

63. British Force lead NATO spearhead force. 01 January 2017 // The British Army. Ministry of Defence. URL: <http://www.army.mod.uk/news/28881.aspx> (дата звернення: 19.04.2017).
64. Договор, учреждающий Европейское оборонительное сообщество, от 27 мая 1952 г. // История европейской интеграции. Хрестоматия. В 3-х частях. Ч 1. История Европейских Сообществ / Браницкий А.Г., Леушкин Д.В. Нижний Новгород, 2014. С. 40-86.
65. Keohane D. The approach of British Political Parties to a defense role for the European Community // Government and opposition. 1992. Vol. 27. № 3. pp. 299-310.
66. Липкин М.А. Британия в поисках Европы: долгий путь в ЕЭС (1957 – 1974 гг.). СПб.: Алетейя, 2009. 240 с.
67. Очканов С.А. Роль Великобритании в развитии внешнеполитической и военно-политической интеграции в Западной Европе (1979 – 1990 гг.): дис. ... кандидата ист. наук: 07.00.03. Томск: 2011. 222 с.
68. History: from the IEPG to the WEAG. 30 March 2005. URL: <http://www.weu.int/weag/> (дата звернення: 07.05.2017).
69. Данилов Д. Формирование общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Июль-сентябрь 1997 г. Вып. 10. URL http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_10 (дата звернення: 28.01.2017).
70. Guay T., Callum R. The transformation and future prospects of Europe's defence industry // International Affairs. 2002. No 78. Vol. 4. pp. 757-776.
71. Principles, Procedures and Methods for the Harmonisation of Military Requirements and the Facilitation of Armaments Co-operation in Europe. WEAG/PI/D-106. Brussels, March 2000. 78 p.
72. Meeting of EU defence ministers. Brussels, 17 May 2004 // EU Security and Defence Policy. Core documents 2004. No 75. Volume V. Paris, February 2005. pp. 76-79.

73. Eekelen van W. *Debating European Security, 1948–1998*. The Hague, 1998. 371 p.
74. Данилов Д. Формирование общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Январь-март 1998 г. Вып. 12. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_12 (дата звернения: 03.11.2016).
75. Данилов Д. Формирование общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Апрель-сентябрь 1998 г. Вып. 13-14. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_13-14 (дата звернения: 19.11.2016).
76. Bauer S. Can European Defence Industrial Co-operation be made Accountable? // *European Security Review*. July 2001. Number 7. pp. 2-3.
77. Сивков Д.А. Современная военная промышленность Великобритании // Политические, военные и экономические факторы обеспечения безопасности в современных условиях. Сборник докладов молодых ученых и аспирантов на конференции ИМЭМО РАН 16 апреля 2009 г. М.: ИМЭМО РАН, 2009. С. 49-54.
78. *The Military Balance 2001-2002*. International Institute for Strategic Studies. London, 2001. 320 p.
79. Носов М. Зачем Европе собственная армия? // *Современная Европа*. 2005. №1. С. 82-96.
80. Schmitt B. *European capabilities: how many divisions? // EU Security and Defence Policy. The first five years (1999-2004) / ed. by N. Gnesotto*. Paris, 2004. pp. 89-110.
81. Данилов Д. Формирование общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Декабрь 2001 г. Февраль 2002 г. Вып. 27. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_27 (дата звернения: 06.12.2016).
82. Данилов Д. Формирование общей внешней политики и политики безопасности (ОВППБ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Июнь-

- август 2002 г. Вып. 29. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_29 (дата звернення: 27.11.2016).
83. Treaty on European Union // Official Journal of the European Union. С 191. 29 July 1992. pp. 01-110.
84. Коварский Н.Н. Военно-политическая интеграция ЕС: направления, формы, методы: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04. М., 2008. 119 с.
85. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Першому заступнику міністра закордонних справ України Є. Бершеди. № 49/26-638 ін. від 22.07.1999 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 142. Арк. 43.
86. Данилов Д. Общая внешняя политика и политика безопасности // Европейский Союз: факты и комментарии. Март-май 2005 г. Вып. 40. URL http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_40 (дата звернення: 21.01.2017)
87. Keohane D. Europe's new defence agency. London: Centre for European Reform. Policy briefing, 2004. 6 p.
88. Данилов Д. Общая внешняя политика и политика безопасности // Европейский Союз: факты и комментарии. Декабрь 2005 г. – февраль 2006 г. Вып. 43. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_43 (дата звернення: 25.09.2016).
89. Данилов Д. Общая внешняя политика и политика безопасности. Сентябрь-ноябрь 2006 г. Вып. 46. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_46 (дата звернення: 19.08.2016).
90. Preparing the December 2013 European Council on Security and Defence. Final Report by the High Representative/Head of the EDA on the Common Security and Defence Policy. Brussels, 15 October 2013. 27 p.
91. OCCAR: The only real option is further collaboration // European Defence Matters. 2012. Issue 1. pp. 24-25.
92. Целицкий С. План оснащения Вооружённых сил Великобритании на десятилетний период // Зарубежное военное обозрение. 2013. № 7. С. 31-35.

93. Александров О.С. Оборонна промисловість Європейського Союзу: сучасний досвід трансформації // Стратегічні пріоритети. 2013. № 2. С. 168-177.
94. Данилов Д. Общая внешняя политика, политика безопасности и обороны // Европейский Союз: факты и комментарии. Октябрь-декабрь 2010 г. Вып. 62. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_62
95. Hoyle C. European defence industry nearing crisis, report warns // Flightglobal. 26 March 2012. URL: <https://www.flightglobal.com/news/articles/european-defence-industry-nearing-crisis-report-warns-369946/> (дата звернення: 06.06.2017).
96. Barone M.G. European defence industry's decreasing competitiveness // International Security Observer. September 6, 2013. URL: <http://securityobserver.org/european-defense-industrys-decreasing-competitiveness/> (дата звернення: 15.05.2017).
97. Каренин С. Проблемы оборонной промышленности Евросоюза // Зарубежное военное обозрение. 2014. № 7. С. 17-19.
98. Галин Д. Военная политика Великобритании // Зарубежное военное обозрение. 2014. № 4. С. 11-17.
99. Головин А. Военно-воздушные силы Великобритании // Зарубежное военное обозрение. 2010. № 9. С. 44-53.
100. Иванов И. Военно-промышленный комплекс Европейского Союза // Современная Европа. 2006. Вып. 1. С. 31-48.
101. National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015. A Secure and Prosperous United Kingdom. Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty. November 2015. London, 2015. 75 p.
102. Сидоржевський М. Європейська супутникова система навігації «Галілео» запрацювала // Deutsche Welle. 15.12.2016. URL: <http://www.dw.com/uk/> (дата звернення: 07.05.2017).
103. Pires M.L. Defence Data: EDA participating Member States in 2010. Brussels, 07/03/2012. 39 p.

104. Guzelyte S. National EDA Member States' Defence Data 2013-2014 and 2015 (est.) of the 27 EDA Member States. EDA participating Member States. Brussels, June 2016. 69 p.
105. Countries Ranked by Military Strength (2017) // Global Firepower (GFP). URL: <http://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp> (дата звернення: 15.04.2017).
106. Biscop S., Coelmont J. Permanent Structured Cooperation in Defence: Building Effective European Armed Forces. Brugge. September 2010. No 15. 23 p.
107. Western European Union. Council of Ministers. Bonn, 19 June 1992. Petersberg Declaration. Bruxelles: Press and Information Service, 1992. 15 p.
108. WEU/NATO Operation Sharp Guard in the Adriatic. URL: www.weu.int (дата звернення: 15.04.2017).
109. WEU today. January 2000. WEU Secretariat-General. Brussels, 2002. 56 p.
110. Mission in Albania / Western European Union. URL: www.weu.int (дата звернення: 11.05.2017).
111. Лист Надзвичайного і Повноважного Посла України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії В. Василенка Начальнику Управління європейської інтеграції, Керівнику тимчасової Спеціальної групи з врегулювання конфлікту в Косово Міністерства закордонних справ України В. Белашову. № 49/26-109 ін. від 18.02.1999 р. // Відділ державного архіву МЗС України. Ф. 8. Оп. 107. Спр. № 148. Арк. 21.
112. Грубінко А.В. Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990-2016 рр.): монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. 640 с.
113. The Army Field Manual. Operations Other Than War. London, 1995. Vol. 5. Part 2. pp. 34-58.
114. The Strategic Defence Review White Paper. 15 October 1998. Research paper 98/91. London, 62 p.

115. Чумаченко О.А. Поліцейська місія Європейського Союзу в Боснії і Герцеговині: розвиток інституційного виміру // Проблеми міжнародних відносин. К., 2013. Вип. 6. С. 28-44.
116. Lindstrom G. On the ground: ESDP operations // EU Security and Defence Policy. The first five years (1999-2004) / ed. by N. Gnesotto. Paris, 2004. p. 111-129.
117. Termination of Operation Concordia and launch of Mission Proxima. Skopje, 15 December 2003 // From Copenhagen to Brussels. European defence: core documents / compiled by A. Missipoli. Chaillot Papers No 67. Volume IV. Paris, December 2003. pp. 334-338.
118. A Secure Europe in a better world. European Security Strategy. Brussels, 12 December 2003. 14 p.
119. Helly D. The EU military operation in DR Congo (Artemis) // European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009) / ed. by G. Grevi. Paris, 2009. pp. 181-185.
120. Operation Althea. European Union Force in BiH. Information Booklet. Sarajevo, April 2017. 32 p.
121. About EUFOR // European Union External Action. 12 September 2016. URL: <http://www.euforbih.org/eufor/index.php/about-eufor/background> (дата звернення: 18.05.2017).
122. Ehrhart H.-D. EUFOR RD Congo: a preliminary assessment // European Security Review. March 2007. Number 32. pp. 9-12.
123. Franke B. The European Union supporting actions to the African Union missions in Sudan (AMIS) and Somalia (AMISOM) // European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009) / ed. by G. Grevi. Paris, 2009. pp. 255-264.
124. Korski D. The integrated rule of law mission for Iraq (EUJUST LEX) // European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009) / ed. by G. Grevi. Paris, 2009. pp. 231-241.

125. Pirozzi N. UN Peacekeeping in Lebanon: Europe's contribution // European Security Review. September 2006. Number 30. pp. 1-3.
126. Schulzepp K.E. AMM (Aceh, Indonesia). The Aceh Monitoring Mission // European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009) / ed. by G. Grevi. Paris, 2009. pp. 265-273.
127. Cameron F. An Introduction to European Foreign Policy. London, New York, 2007. 255 p.
128. Kurowska X. The rule-of-law mission in Georgia (EUJUST Themis) // European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009) / ed. by G. Grevi. Paris, 2009. pp. 201-209.
129. Місія EUBAM. Молдова та Україна // European Union External Action. URL: <http://eubam.org/ua/who-we-are/> (дата звернення: 14.05.2017).
130. Vainio L. EU Foray into Navy Operations NAVFOR Somalia // European Security Review. December 2008. Number 42. p. 23.
131. Military training mission in Somalia (EUTM Somalia) // European Union External Action. URL: <http://eunavfor.eu/mission/> (дата звернення: 12.05.2017).
132. Countering piracy off the Coast of Somalia. Mission // European Union External Action. URL: <http://eunavfor.eu/mission/> (дата звернення: 14.05.2017).
133. The Strengthening Division. Monitoring, Mentoring and Advising // EULEX Kosovo. European Union External Action. URL: <http://www.eulex-kosovo.eu/?page=2,3> (дата звернення: 20.05.2017).
134. Fischer S. The European Union Monitoring Mission in Georgia (EUMM) // European Security and Defence Policy: the first ten years (1999-2009). Paris, 2009. pp. 379-390.
135. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у військово-гуманітарних операціях і місіях Європейського Союзу // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія: зб. наук. праць. Одеса: Фенікс, 2017. Вип. № 13. С. 13-18.
136. About EUCAP Sahel Niger // European Union External Action. 20/06/2016.

URL: https://eeas.europa.eu/csdp-missions-operations/eucap-sahel-niger/3875/about-eucap-sahel-niger_en (дата звернення: 22.05.2017).

137. Данилов Д. Формирование общей внешней политики и политики безопасности (ОВПВ) // Европейский Союз: факты и комментарии. Сентябрь-ноябрь 2000. Вып. 22. URL: http://www.edc-aes.ru/ru/union/archive/vipusk_22 (дата звернення: 13.12.2016).
138. Ross T. More than 300 UK troops set for Mali mission // The Telegraph. 2013. January 29.
139. About EUNAVFOR MED Operation SOPHIA // European Union External Action. URL: https://eeas.europa.eu/csdp-missions-operations/eunavfor-med/36/about-eunavfor-med-operation-sophia_en (дата звернення: 23.05.2017).
140. Stevens J. How Navy patrols in the Mediterranean became a «migrant magnet» because refugees know they will get safe passage to Europe // Daily Mail. 2016. May 28.
141. Безопасность Европы / под ред. В.В. Журкина. М.: Весь Мир, 2011. 752 с.
142. O'Donnell C.M. Britain's Defence Review: good news for European defence // Centre for European reform, October 28, 2010. URL: <http://centreforeuropeanreform.blogspot.com/2010/10/> (дата звернення: 22.02.2017).
143. National Breakdowns of European Defence Expenditure. 2005. EDA. Brussels, 2005. 24 p.
144. Defence Data of EDA participating Member States in 2007. Brussels, 2009. 42 p.
145. Defence Data of EDA participating Member States in 2008. Brussels, 2010. 40 p.
146. Defence Data of EDA participating Member States in 2009. Brussels, 2011. 42 p.
147. Pires M.L. Defence Data: EDA participating Member States in 2010. Brussels, 07/03/2012. 39 p.
148. Guzelyte S. National EDA Member States' Defence Data 2013-2014 and 2015 (est.) of the 27 EDA Member States. Brussels, June 2016. 69 p.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз стану наукової розробки проблеми дослідження підтверджує недостатній рівень її представлення в історіографії, про що свідчить відсутність окремих фундаментальних комплексних праць. Головну увагу як українських, так і зарубіжних (насамперед британських) дослідників привернула тематика внеску Великої Британії у формування військово-політичної складової ЄС. Потребують поглибленого дослідження питання ролі королівства в реалізації конкретних напрямів зовнішньої політики Європейського Союзу (насамперед східноєвропейської політики об'єднання та її механізмів), військово-технічної співпраці і миротворчої діяльності держав-членів, європейської політики та участі держави у СЗППБ ЄС у період правління урядів Г. Брауна і Д. Кемерона.

2. Джерельна база дослідження представлена такими групами джерел: матеріали архівних фондів; документи органів державної влади Великої Британії (парламенту та уряду); офіційні матеріали Європейського Союзу; документи міждержавних офіційних та неофіційних зустрічей різного рівня; документи провідних політичних партій Великої Британії; мемуари державних діячів; інформаційно-аналітичні матеріали британських та американських друкованих засобів масової інформації, офіційних періодичних видань ЄС, інформаційних агентств та Веб-порталів. Опрацювання комплексу джерел дозволило досягнути поставленої мети і виконати завдання дослідження, сформулювати обгрунтовані висновки, що стало можливим завдяки застосуванню відповідної методології – принципів історизму, всебічного вивчення проблеми, проблемності, багатофакторності, системного, діалектичного і міждисциплінарного підходів, комплексу загальнонаукових та спеціально-історичних методів дослідження.

3. З'ясовано, що Велика Британія пройшла своєрідний історичний шлях участі в європейських інтеграційних процесах, намагаючись пристосувати їх до своїх державних потреб та міжнародних інтересів. Така стратегія була особливо помітна у сфері Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу. Уряди королівства стали активними співтворцями

системи зовнішньополітичної співпраці держав-членів ЄС. Керівництво держави намагалося використовувати механізми об'єднання для посилення свого впливу на міжнародній арені, але дотримувалося мінімалістських позицій щодо їх інституційно-функціонального наповнення. Для цього було ряд детермінант, які можна звести в єдиний центральний чинник – британські уряди ніколи не розглядали європейську інтеграцію (та регіональну політику загалом) як пріоритетну сферу зосередження своїх міжнародних зусиль, яка б заміняла за значенням інші історично важливі напрями зовнішньої політики – відносини з США і державами Співдружності націй. Тому СЗППБ ЄС розглядалася як важливий, але не головний механізм зовнішньої політики держави, участь в якому не повинна була суперечити її визначальним принципам – прагматизму, державоцентризму, парламентському суверенітету, глобальному охопленню, балансу сил, наступності, атлантизму.

4. З огляду на особливості організації і функціонування ЄС його Спільну зовнішню політику і політику безпеки визначено як особливу підсистему різнорівневої взаємодії держав та наддержавних інституцій у сфері формування, організації і здійснення представництва об'єднання на міжнародній арені, відносин його держав-членів та інституцій з третіми країнами, міжнародними організаціями і недержавними структурами, що включають питання дипломатичних відносин, військово-політичної взаємодії та оборонного співробітництва, розвитку проектів військово-технічної співпраці, проведення спільних військово-цивільних миротворчих акцій за межами ЄС. Характеристики СЗППБ ЄС та дієвість згаданих принципів зовнішньої політики держави зумовили суперечливий характер участі Великої Британії в об'єднувачих процесах у цій сфері.

5. Доведено, що неоднорідній у питаннях європейської політики британській еліті у 1940 – 1980-х рр. не вдалося консолідувати суспільство навколо участі в Європейських Співтовариствах, узгодити британську модель європейського об'єднання з реаліями регіональної інтеграції, що сприяло утвердженню іміджу королівства як центру євроскептицизму. Проблема

політичного об'єднання держав Західної Європи мала елітарний характер, тому внаслідок недостатньої поінформованості широкої громадськості та впливу євроскептичної преси не знайшла широкого суспільного відгуку. На відміну від участі в «Спільному ринку», залучення королівства до зовнішньої політики ЄЕС знаходило позитивний консенсус серед провідних політичних партій, підтримувалося представниками бізнесу і дипломатичного корпусу.

6. Досліджено, що передумови формування зовнішньополітичної складової ЄЕС сягають повоєнних спроб заснування регіонального політичного та оборонного співтовариств, запровадження на початку 1970-х рр. механізму Європейського політичного співробітництва. Британська еліта розглядала ЄПС як додатковий ресурс для реалізації міжнародних інтересів держави, можливість проявити лідерство в європейській політиці, посилити свій вплив у відносинах з США і СРСР, компенсувати обмежену участь держави у сферах класичної інтеграції. Однак офіційний Лондон влаштовував обмежений статус ЄПС, яке мало міждержавний характер і до 1986 року перебувало за межами правового поля Співтовариств. Уряди королівства доклали значні зусилля для спрямування процесів європейського військово-політичного об'єднання в русло атлантичної системи співпраці, виступивши проти його автономізації.

7. Встановлено, що складний шлях до членства в ЄЕС у 1950 – 1970-х рр. став каталізатором змін у зовнішній політиці держави. В системі новітніх стратегічних міжнародних союзів Великої Британії європейський напрям посів другу позицію після відносин з США, потіснивши на третій план країни Співдружності націй. Участь в ЄПС використовувалася урядами Великої Британії для реалізації державних інтересів у взаєминах із вказаними стратегічними партнерами. Вірність атлантизму та водночас необхідність активно долучатися до процесів регіонального об'єднання зумовили дихотомію її зовнішньої політики на рівні США (НАТО) – Європейські Співтовариства.

8. В історії участі Великої Британії у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки ЄС виділено такі періоди: 1) традиціоналістський (1990 – 1997 рр.); 2) еволюційно-прогресивний (1998 – 2002 рр.); 3) кризовий (2003 р.);

4) реалістичний (прагматично-функціональний) (2004 – 2010 рр.); 5) скептично-інерційний (2010 – 2016 рр.). Перший період пов'язаний з історією європейської політики урядів Дж. Мейджора. Під час підготовки Договору про Європейський Союз уряд консерваторів намагався звести формування СЗППБ до рівня міжурядової співпраці. Ставка британського керівництва на ЗЄС як військову опору ЄС змусила сторони переговорів відкласти питання про надання об'єднанню військового виміру. Абстрактні формулювання договору задовольняли Лондон, але дорого коштували Європейському Союзу, який у 1990-х рр. не зумів здобути належного рівня впливу у міжнародних відносинах, що засвідчив конфлікт на Балканах 1991 – 1996 років.

9. З'ясовано, що істотний прогрес у розвитку СЗППБ ЄС відбувся завдяки активній проєвропейській позиції лейбористського уряду Т. Блера, який, оновивши давню ідею британського лідерства в Європі, здійснював політику в дусі прагматичного єврооптимізму. Еволюційно-прогресивний період участі країни у СЗППБ ЄС (1998 – 2002 рр.) пов'язаний із позитивною зміною підходів Лондона до формування військово-політичних структур ЄС. Використання стратегії «сполучного моста» між Європою і США забезпечило уряду контрольованість європейської інтеграції / співпраці у сфері зовнішньої політики і безпеки згідно інтересів атлантизму, що вплинуло на тексти Амстердамського 1997 р. і Ніщського 2000 р. договорів Євросоюзу. Однак активізація урядом лейбористів європейського напрямку зовнішньої політики Великої Британії стала тактичним кроком, спрямованим на зміцнення втрачених консерваторами позицій королівства в ЄС, а не концептуальною зміною урядової стратегії. Це засвідчила активна участь Великої Британії у міжнародній інтервенції проти Іраку (березень-травень 2003 р.). Офіційний Лондон використав політичний розкол ЄС для послаблення опонентів і нав'язування своєї позиції щодо розбудови СЗППБ в ході підготовки Конституційного договору. Уряд Т. Блера намагався посісти провідні позиції в переговорах, погоджуючись на зміни до нормативної бази ЄС, спрямовані на незначну централізацію управління СЗППБ.

10. Досліджено реалістичний або прагматично-функціональний період участі Великої Британії у СЗППБ ЄС (2004 – 2010 рр.) і встановлено, що він відзначався поступовим зниженням активності королівства на цьому напрямі європейської політики. Серед найбільш значимих рішень, прийнятих в Лондоні, стала французько-британська ініціатива формування «бойових груп» ЄС. Британська влада в ході міжурядової конференції ЄС 2007 року фактично відійшла від реалізації стратегії лідерства в об'єднанні. Європейська політика уряду Г. Брауна (2007 – 2010 рр.) загалом посилила прагматичну лінію і євроскептицизм попередників. За наслідками підписання Лісабонського договору ЄС 13 грудня 2007 р. уряду вдалося зберегти для Британії особливий статус, право вето у питаннях зовнішньої політики і безпеки. Британська позиція вкотре зумовила компромісний характер договірних новел і незавершеність формування проекту СЗППБ, насамперед в частині СПБО. Надалі в умовах використання механізмів об'єднання на міжнародній арені рівень участі держави у зовнішній і безпековій політиці ЄС було істотно знижено. Період правління урядів Д. Кемерона (2010 – 2016 рр.) для участі Великої Британії у СЗППБ визначено як скептично-інерційний. Консерватори поставили під сумнів доцільність розвитку дипломатичних і військових структур об'єднання, порушили дихотомію «європеїзм-атлантизм» у зовнішній політиці королівства, істотно послабивши її європейський елемент. Тому спостерігалось зменшення впливу держави в європейській політиці.

11. З'ясовано, що особливості позиції Великої Британії щодо розвитку СЗППБ ЄС максимально повно виявлялися у її порівнянні з позиціями провідних партнерів / конкурентів в європейській політиці – Франції і ФРН. Три провідні держави ЄС, які сповідували відмінні типи регіональної інтеграційної взаємодії, здійснювали визначальний вплив на формування змісту і динаміки розвитку зовнішньополітичної складової об'єднання. При цьому, на відміну від Британії, Франція і ФРН побудували європейську стратегію на визнанні залежності свого міжнародного статусу від успіху інтеграції. Упродовж становлення СЗППБ ЄС Франція і Німеччина виступали в ролі

апологетів, а Велика Британія – антагоніста інтеграції. Тому сформований рівень СЗППБ ЄС став наслідком пошуків компромісу між інтересами цих держав. В контексті виходу Великої Британії з ЄС важливо врахувати європейську стратегію Італії, керівництво якої проводило політику балансування між позиціями трьох зазначених держав. Після завершення процесу «Brexit» Італія за певних умов може увійти до «великої трійки» провідних держав Європейського Союзу.

12. Доведено, що американсько-британські відносини мали суперечливий вплив на європейську політику Великої Британії, на різних історичних етапах стимулюючи і стримуючи її. Британське керівництво завжди враховувало позицію США в процесі розбудови СЗППБ ЄС. Переорієнтація інтересів США з Європи до Азійсько-Тихоокеанського регіону і Близького Сходу, посилення позитивного ставлення Вашингтона до автономізації європейських військово-політичних ресурсів стимулювали європейців до збільшення самостійності в інтеграційних процесах. Однак керівництво Великої Британії в силу стратегічної залежності від Вашингтона, традиціоналізму, політичної кон'юнктури не скористалося історичною можливістю хоча б частково замінити американський вплив в Європі та очолити систему СЗППБ ЄС. Криза системи європейської безпеки внаслідок агресії Росії проти України та її міжнародні наслідки вигідні Британії з огляду на часткову європейську реорієнтацію США. Американсько-британська коаліція знову виконує місію гарантування оборони Європи в умовах східної загрози.

13. Встановлено, що політика розширення ЄС, яка розглядається як невід'ємна складова, механізм реалізації СЗППБ, стала стратегічним напрямом участі Великої Британії у цій сфері функціонування об'єднання. Вступ ряду держав Центрально-Східної Європи до Європейського Союзу, який активно підтримувало королівство, став одним з головних успіхів британської дипломатії у розбудові СЗППБ. Зниження підтримки політики розширення ЄС та її прагматизація були притаманні урядам Г. Брауна і Д. Кемерона, що зумовило зменшення впливу держави в регіоні ЦСЄ та посилення впливу ФРН.

14. Доведено, що специфічним і важливим напрямом зовнішньої політики ЄС стало налагодження відносин з східноєвропейськими державами пострадянського простору. Окремі з них (Україна, Молдова) декларували прагнення до участі в євроінтеграції з перспективою членства. Політика Британії щодо цих держав розвивалася в руслі загальної політики Заходу на пострадянському просторі. Британське керівництво в середині 1990-х років підтримало підписання з ними Угод про партнерство і співробітництво без перспектив членства, у 1999 році схвалило Спільні стратегії ЄС щодо Росії та України. Лише на початку 2000-х років Євросоюз спромігся запровадити окрему комплексну програму співпраці з державами регіону – Європейську політику сусідства, співавтором якої (спільно з урядом Швеції) став уряд Великої Британії. Програма мала суперечливий характер, адже включала десятки держав Східної Європи і Середземномор'я з відмінними інтересами і перспективами відносин з ЄС, що свідчило про недооцінку ролі і значення цього регіону у зовнішній політиці Великої Британії та Євросоюзу. Позиція королівства щодо держав Східної Європи варіювалася відповідно до потреб досягнення компромісу з партнерами по об'єднанню і динаміки відносин з Росією. Погіршення останніх наприкінці 2000-х років сприяло активізації політики ЄС щодо країн пострадянського простору. Однак британські уряди відійшли від провідних позицій в політиці об'єднання на Сході Європи, взяли пасивну участь в програмі «Східне партнерство». У Лондоні підтримували членство держав Східної Європи в ЄС у довгостроковій перспективі. Східноєвропейська політика була периферійною складовою СЗППБ і зовнішньої політики Британії. Лише російсько-український конфлікт посилив увагу її уряду до проблем регіону.

15. Встановлено, що Королівство підтримувало євроінтеграційний курс України, але не поспішало надавати вагому допомозу і розглядати відносини з Києвом за рамками російського фактора. Україна цікавила Британію та ЄС загалом як елемент зони стабільності на його східних кордонах, «буфер» проти проникнення нелегальних мігрантів до Західної Європи. Більш віддалена

політика від Росії, ніж ряду інших держав ЄС, сприяла поступовому поглибленню інтересу королівства до України як важливого партнера ЄС у другій половині 2000-х років. В Лондоні підтримали підписання у 2014 році Угоди про асоціацію України з ЄС. В умовах виходу з об'єднання стратегічне значення Великої Британії для України як союзника буде істотно послаблене.

16. З'ясовано, що атлантична і проамериканська позиції Великої Британії стали одним з вирішальних і водночас суперечливих чинників становлення СПБО ЄС. Запровадження офіційних відносин між ЄС і НАТО на початку 2000-х років пов'язане із зміною позиції Великої Британії щодо політики безпеки та оборони об'єднання. Уряд королівства розглядав ЄС як імовірного конкурента Альянсу і гальмував розвиток військового сегмента об'єднання. Тактичним завданням Британії як одного з провідних учасників СПБО стала її контрольованість. Королівство на пряму причетне до стратегічної слабкості ЄС як суб'єкта системи європейської і світової безпеки, в оперативному і ресурсному плані залежного від НАТО.

17. Доведено, що позиція Лондона щодо участі британського ВПК в системі співпраці ВПК держав Євросоюзу була суперечливою. Британія прагнула відігравати провідну роль в розвитку європейського військово-технічного співробітництва. Однак уряди королівства часто надавали перевагу міждержавній співпраці за межами об'єднання. В системі пріоритетів ВПК на зовнішніх ринках британські компанії надавали перевагу американським партнерам. Керівництво держави і підприємці не повною мірою використали можливості ЄС у розвитку військово-морського потенціалу, аерокосмічної системи і розвідки, протистоянні кіберзагрозам. У значній мірі через позицію Великої Британії не вдалося створити єдиний європейський ринок озброєнь.

18. З'ясовано, що Велика Британія здійснила вагомий вклад у формування і реалізацію оперативної миротворчої діяльності Європейського Союзу. З 2003 року Сполучене Королівство на різному рівні взяло участь практично в усіх військових операціях і цивільних місіях ЄС в регіонах Балкан, Близького Сходу, Африки, пострадянського простору, було одним з провідних

донорів їх організації і проведення. Урядам королівства в ході оперативних акцій і місій ЄС вдалося частково реалізувати значний досвід міжнародної миротворчої діяльності. Однак Британія в силу первинної орієнтації на ресурси НАТО не проявила свій потенціал в достатній мірі.

Отже, упродовж чверті століття Європейський Союз проходив період становлення як суб'єкт глобальної міжнародної політики, що проявлялося у формуванні інституційно-функціональних механізмів СЗППБ. Велика Британія намагалася стати провідним учасником цього процесу, реалізуючи усталені принципи зовнішньої політики. Історія участі держави у СЗППБ ЄС, результати референдуму щодо членства в об'єднанні від 23 червня 2016 р. засвідчили, що королівству так і не вдалося віднайти свого місця в його складі. Велика Британія знехтувала можливостями лідерства в ЄС у сфері зовнішньої політики і політики безпеки, яка була оптимальною для максимального прояву її лідерських амбіцій в об'єднанні.

Процес виходу королівства з ЄС уже призвів до часткової втрати ним впливу на регіональні процеси і непрямо негативно впливає на міжнародні позиції України, адже посилює проросійські сили в об'єднанні. Завершення процесу «Brexit» ускладнить завдання учасників інтеграції у сфері зовнішньої політики і безпеки, адже Європейський Союз без Британії втратить частину дипломатичного і військового потенціалу, який важко замінити. Однак вихід королівства з ЄС повинен стимулювати консолідацію зусиль держав-членів до створення нових структур, проти яких традиційно виступала Велика Британія. Цей процес також негативно позначається на реалізації планів британських еліт забезпечити лідерство країни в європейській системі безпеки, а відмова від участі в СЗППБ призведе до зменшення британського впливу насамперед на Балканах, в Східній Європі, Африці, що не відповідає планам уряду з повернення до глобальної ролі королівства. Наявний міжнародний вплив і досвід Великої Британії, інтереси Європейського Союзу, загрози європейській безпеці змусять сторони підтримувати контакти на рівні загальних політичних консультацій, у питаннях військово-промислової співпраці і миротворчості.

ДОДАТКИ ДО ДИСЕРТАЦІЇ

ГРУБІНКО АНДРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

**УЧАСТЬ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ І
РОЗВИТКУ СПІЛЬНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ І ПОЛІТИКИ
БЕЗПЕКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (1990-2016 рр.)**

07.00.02 – всесвітня історія

03 Гуманітарні науки (032 – Історія та археологія)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук

А.В. Грубінко

Київ – 2018

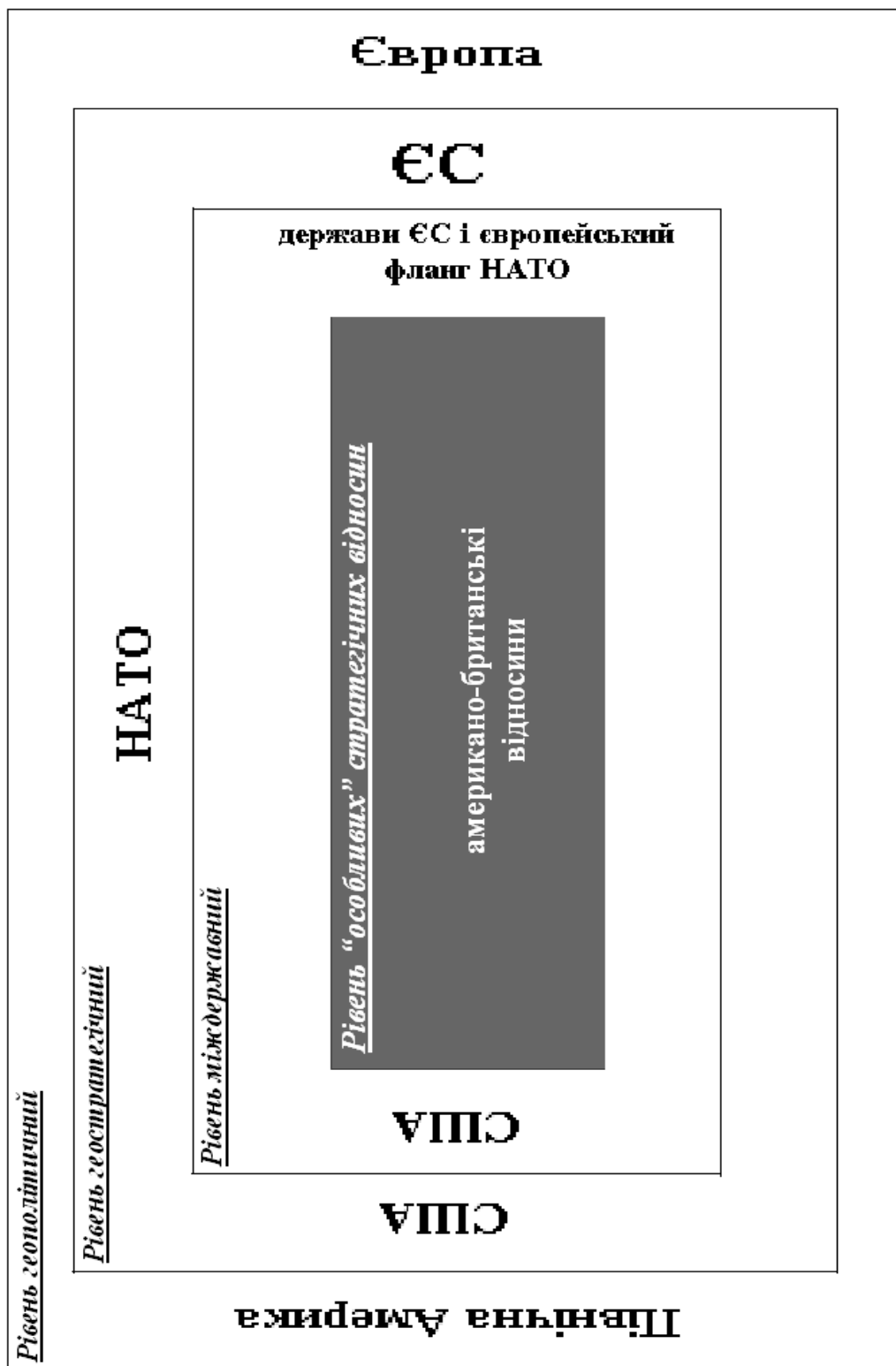
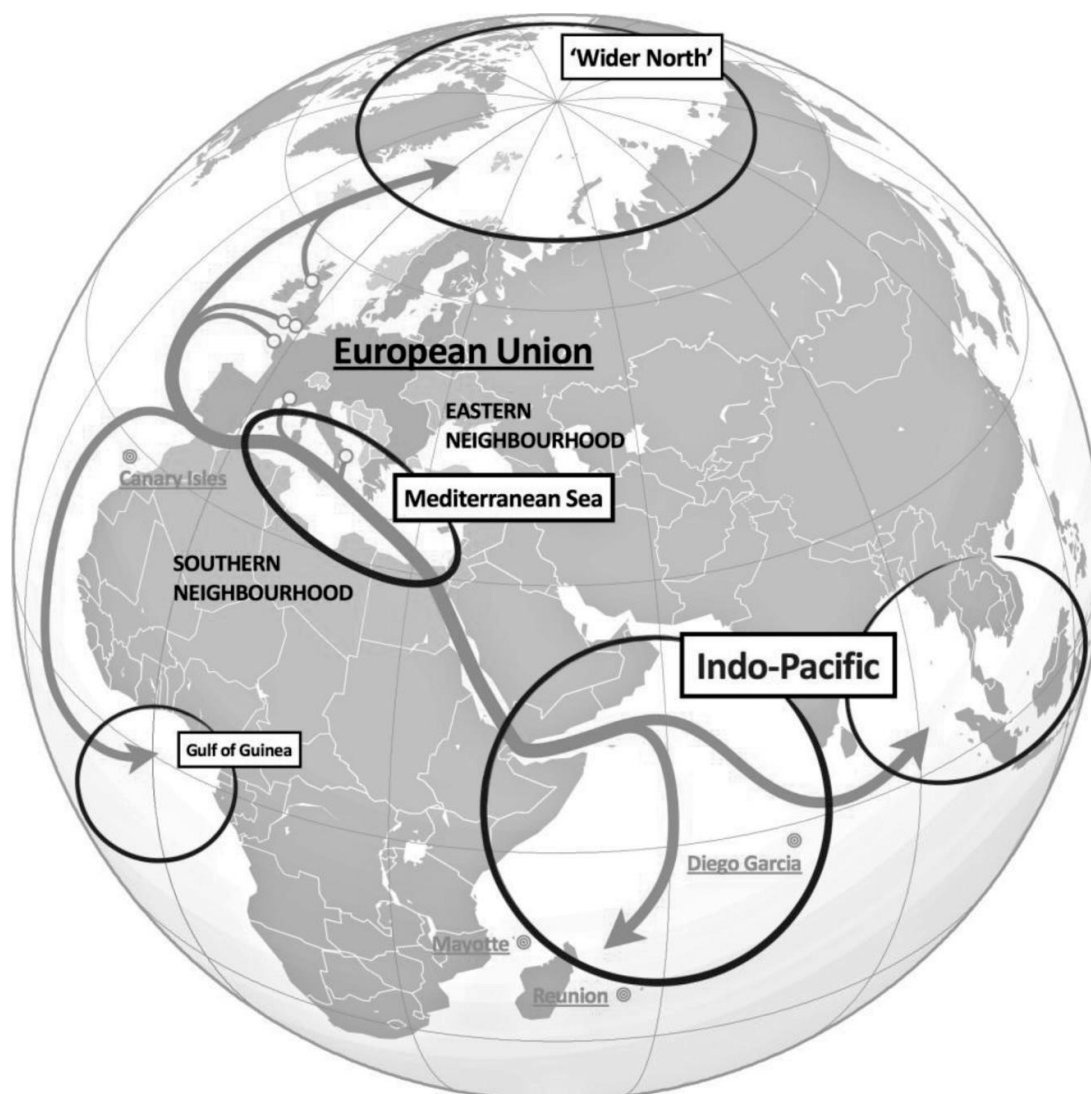

Схема 2. Рівні атлантизму

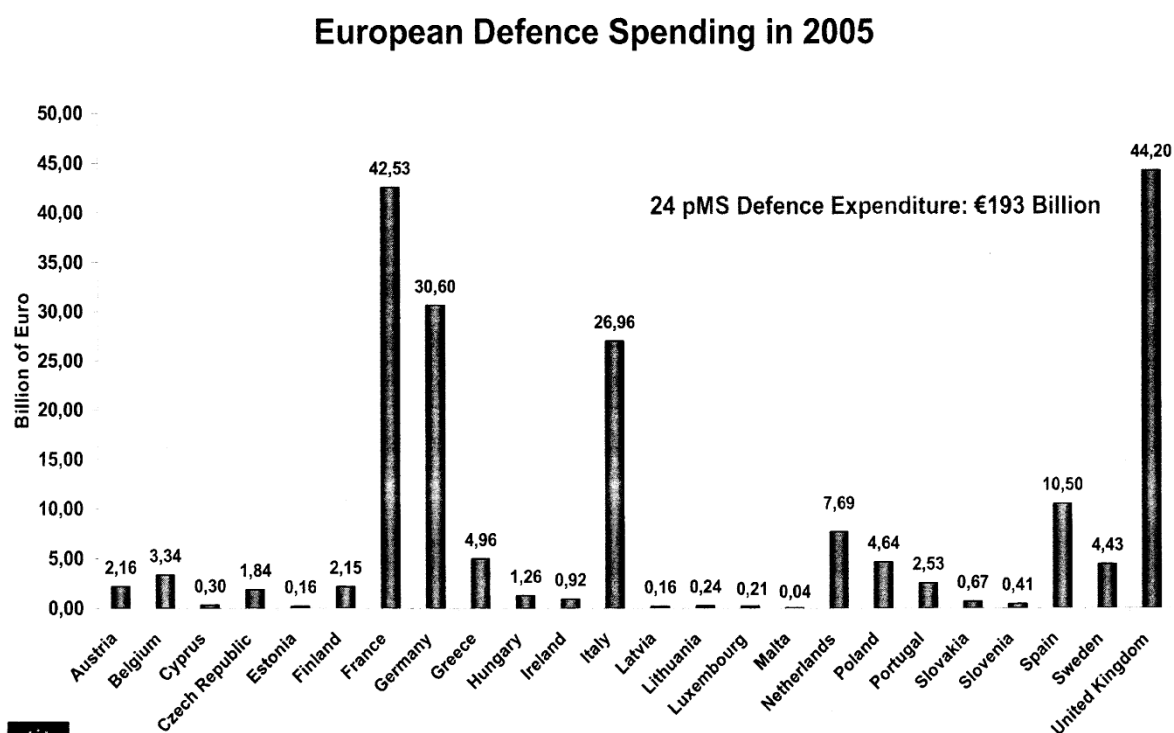
*Авторська розробка

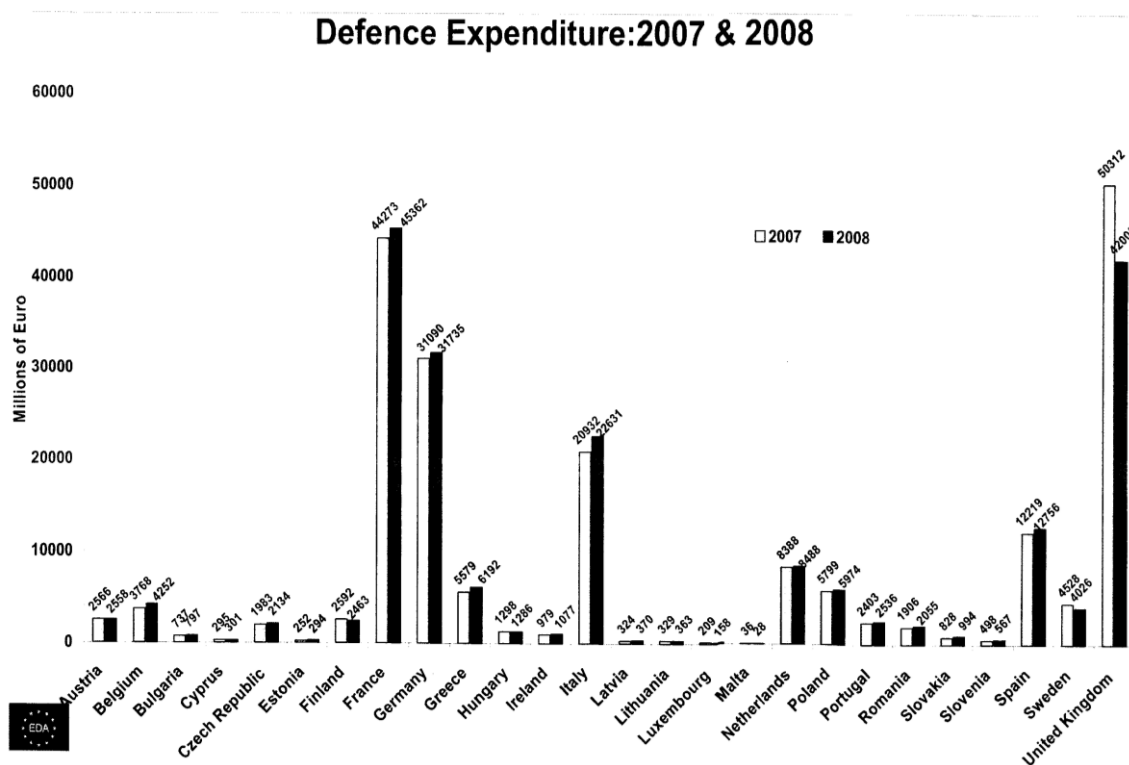
Рис. 3.1. Регіони пріоритетних військово-політичних інтересів ЄС, 2013–2025 рр.*

□ * Enabling the future – European military capabilities 2013-2025: challenges and avenues / ed. by A. Missiroli. Paris: EU Institute for Security Studies, 2013. p. 17.

Діаграма 1. Загальні витрати на оборону держав ЄС у 2005 р. □

Діаграма 2. Загальні витрати на оборону держав ЄС у 2007–2008 р. □

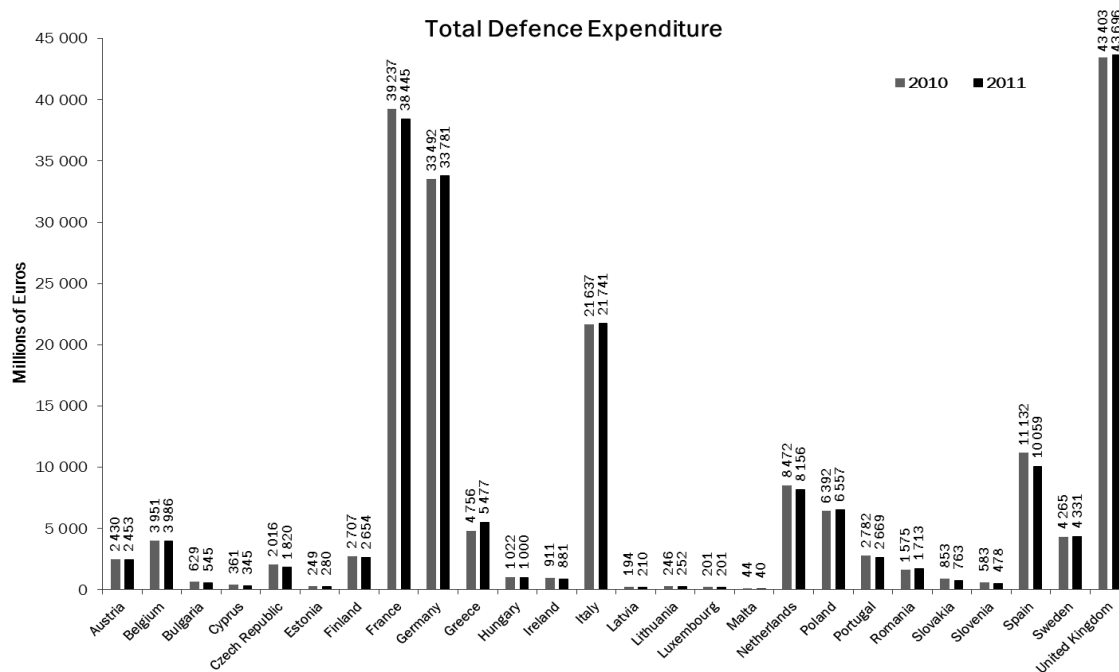

* National Breakdowns of European Defence Expenditure. 2005. EDA. Brussels, 2005. p. 3.

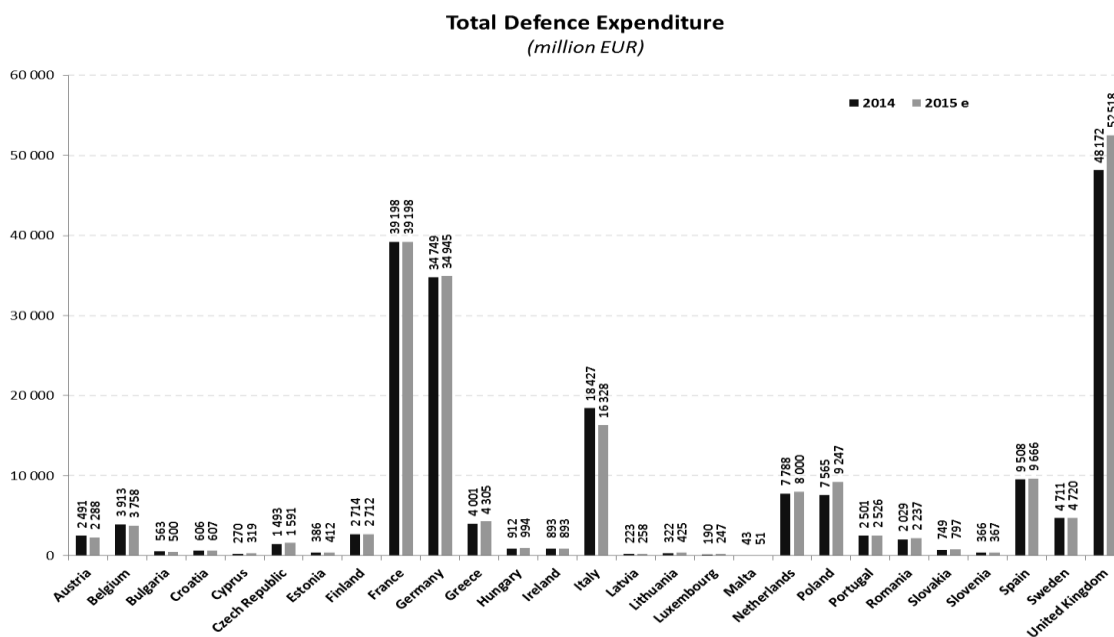
* Defence Data of EDA participating Member States in 2008. Brussels, 2010. p. 2.

Додаток В (продовження)

Діаграма 3. Загальні витрати на оборону держав-членів ЄС у 2010–2011 рр. □

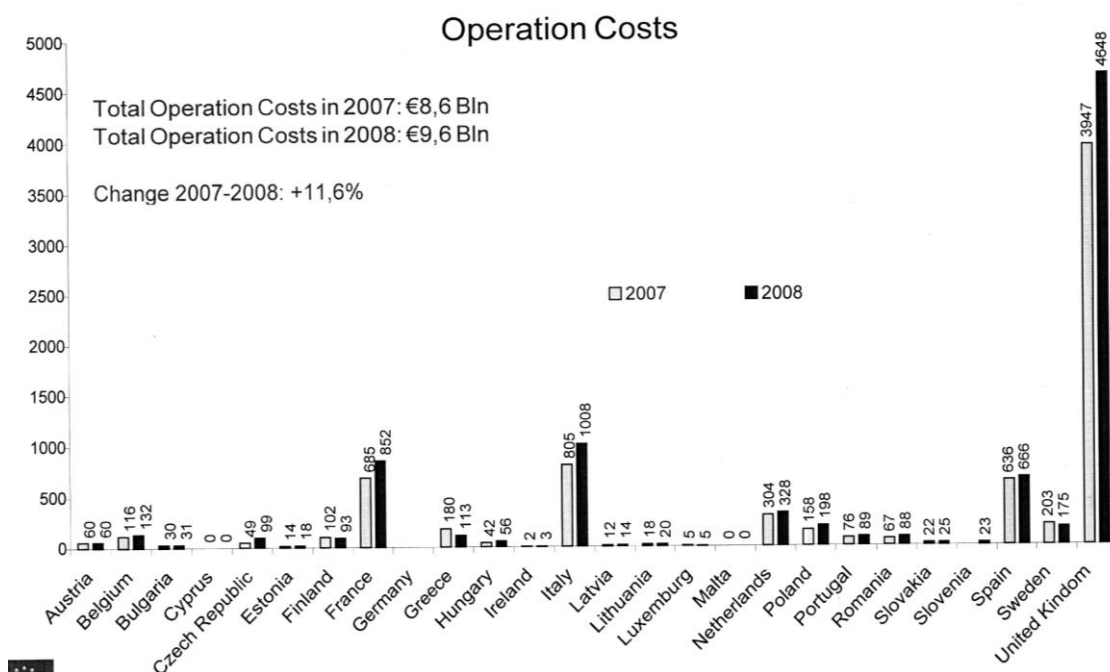
Діаграма 4. Загальні витрати на оборону держав-членів ЄС у 2014–2015 рр. □

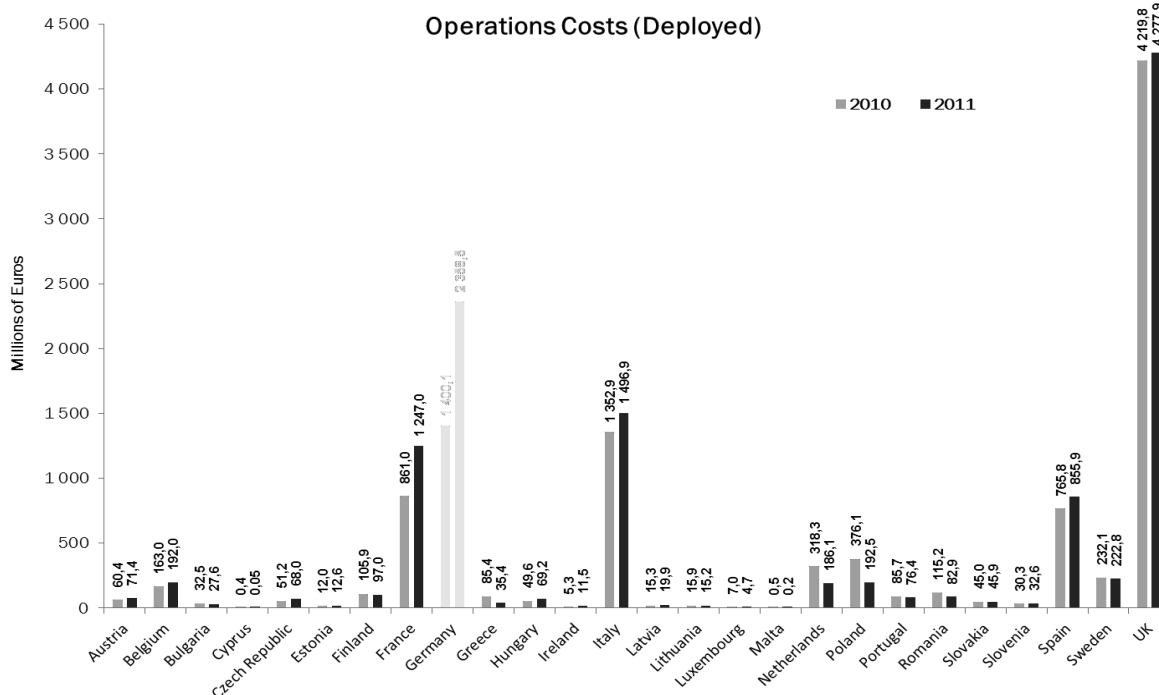
* Guzelyte S. National Defence Data 2011. EDA participating Member States. Brussels, September 2013. p. 2.

* Guzelyte S. National EDA Member States' Defence Data 2013-2014 and 2015 (est.) of the 27 EDA Member States. EDA participating Member States. Brussels, June 2016. p. 4.

Діаграма 5. Витрати на операції (розгорнуті) у 2007-2008 рр. □

Діаграма 6. Витрати на операції (розгорнуті) у 2010-2011 рр. □

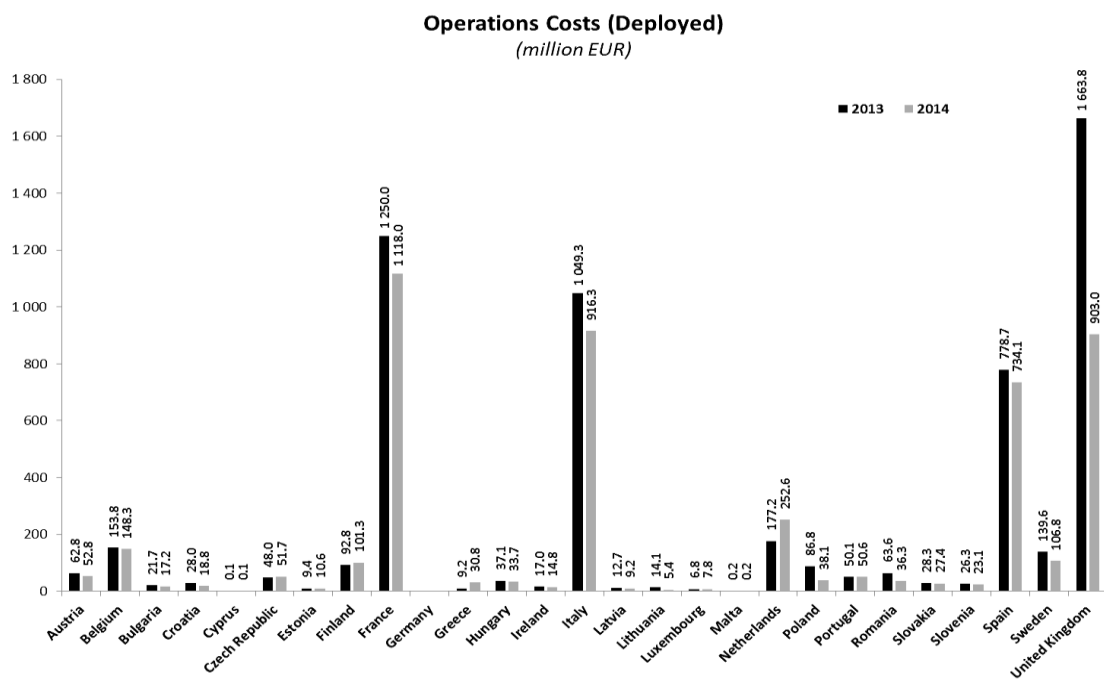

* Defence Data of EDA participating Member States in 2008. Brussels, 2010. p. 26.

* Guzelyte S. National Defence Data 2011. EDA participating Member States. Brussels, September 2013. p.25.

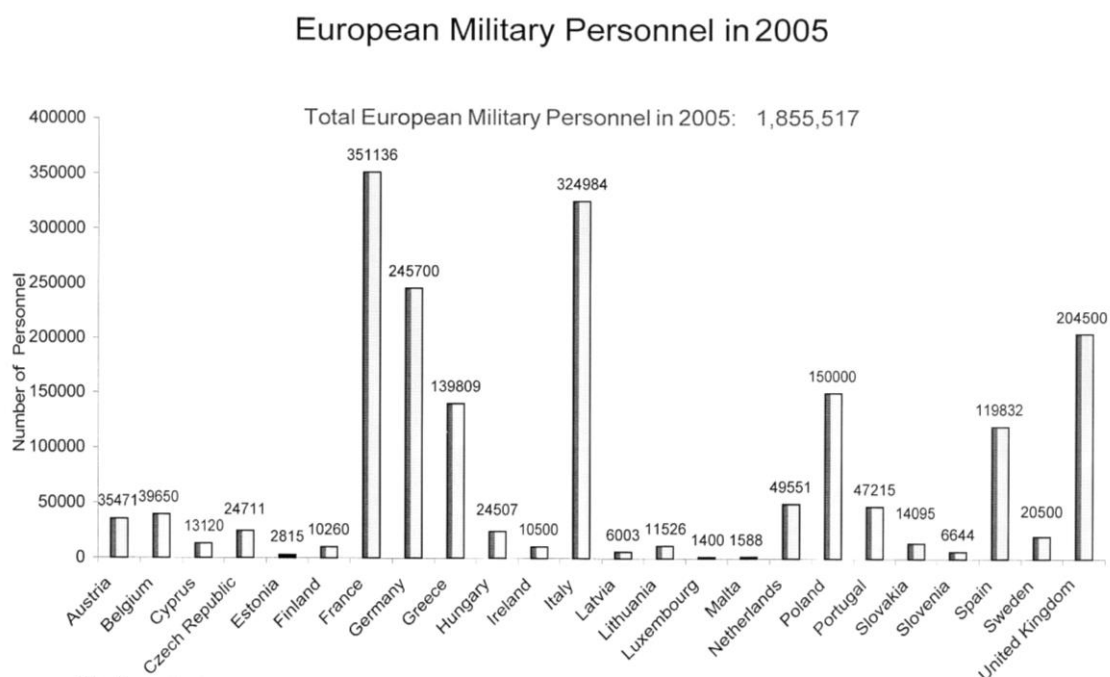
Додаток Г (продовження)

Діаграма 7. Витрати на операції (розгорнуті) у 2013-2014 рр. □

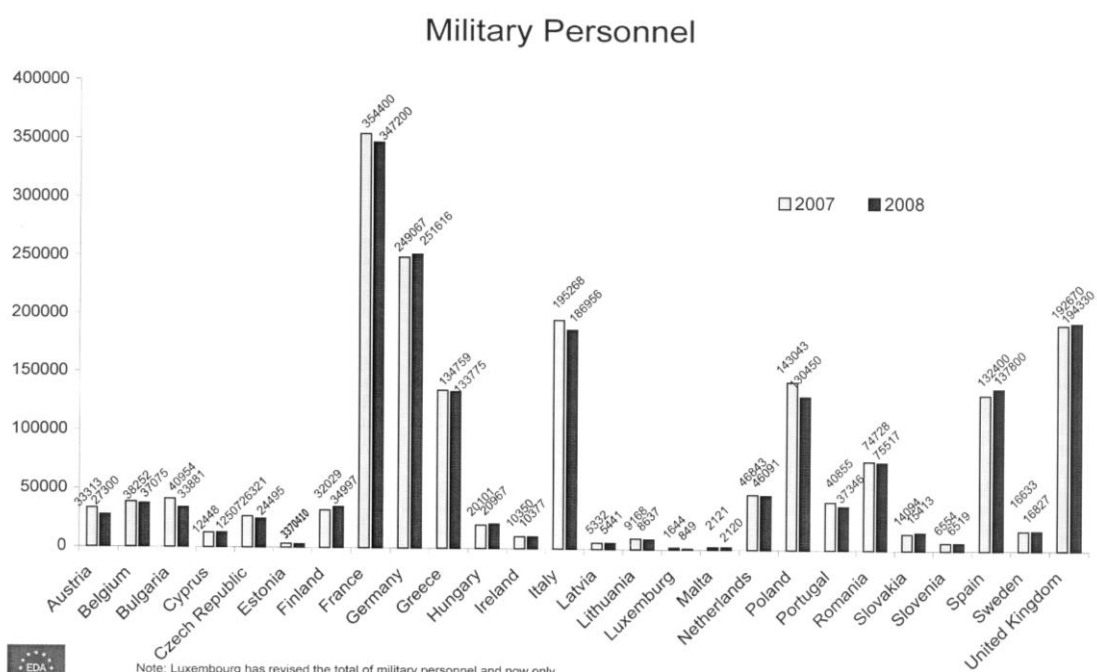

* Guzelyte S. National EDA Member States' Defence Data 2013-2014 and 2015 (est.) of the 27 EDA Member States. EDA participating Member States. Brussels, June 2016. p. 60.

Діаграма 8. Європейський військовий персонал у 2005 р. □

Діаграма 9. Військовий персонал 2007–2008 рр. □

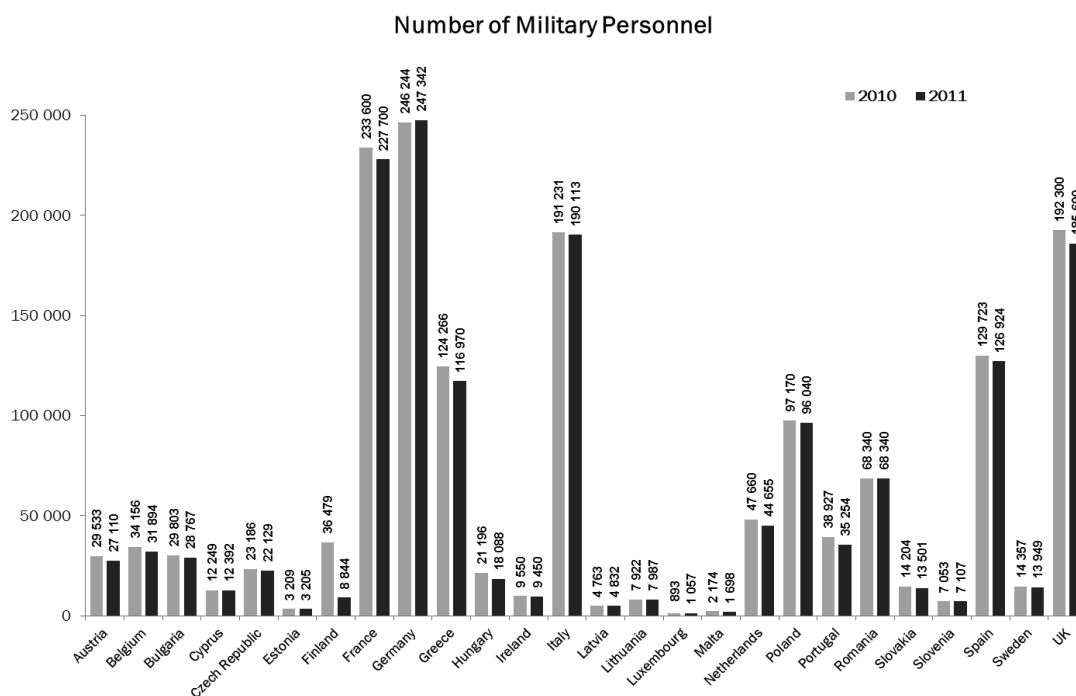

* National Breakdowns of European Defence Expenditure. 2005. EDA. Brussels, 2005. p. 7.

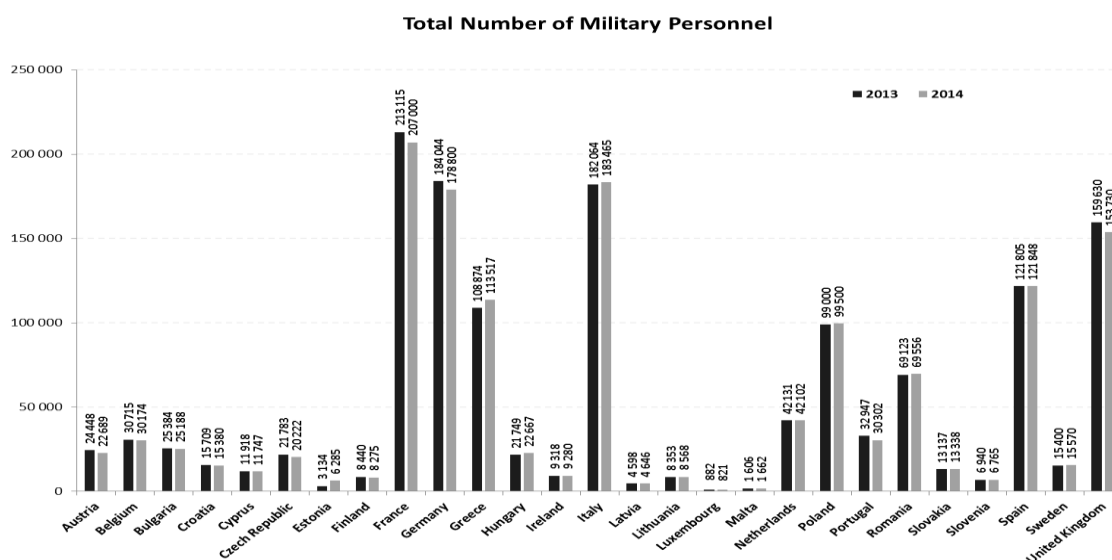
* Defence Data of EDA participating Member States in 2008. Brussels, 2010. p. 18.

Додаток Д (продовження)

Діаграма 10. Чисельність військового персоналу у 2010–2011 рр. □

Діаграма 11. Загальна чисельність військового персоналу у 2013–2014 рр. □

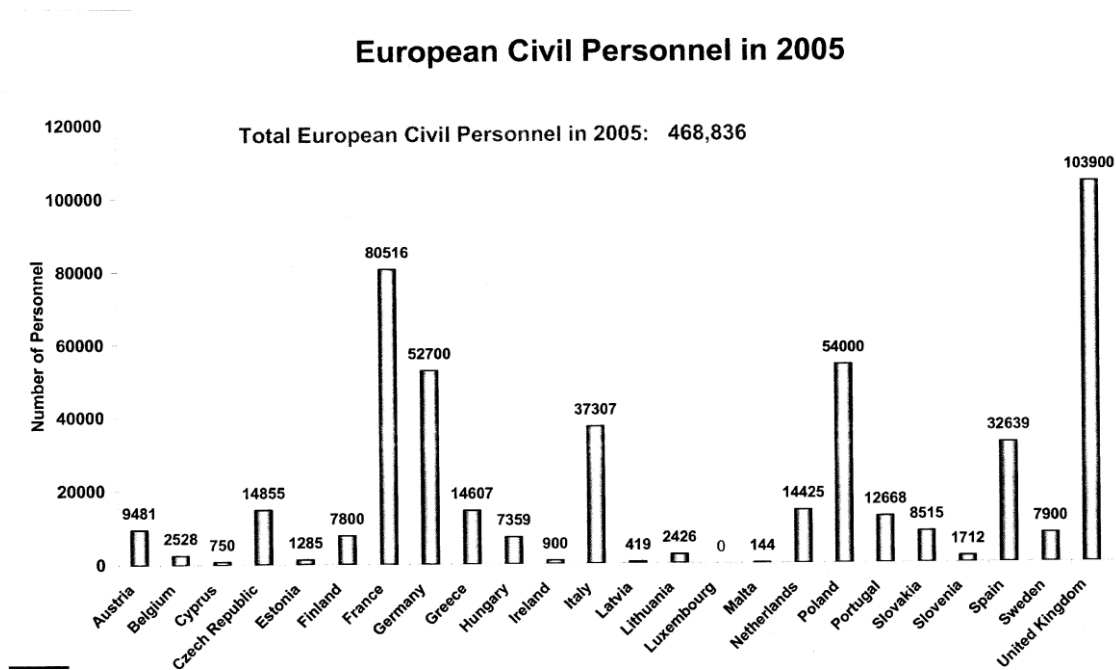

* Guzelyte S. National Defence Data 2011. EDA participating Member States. Brussels, September 2013. p. 34.

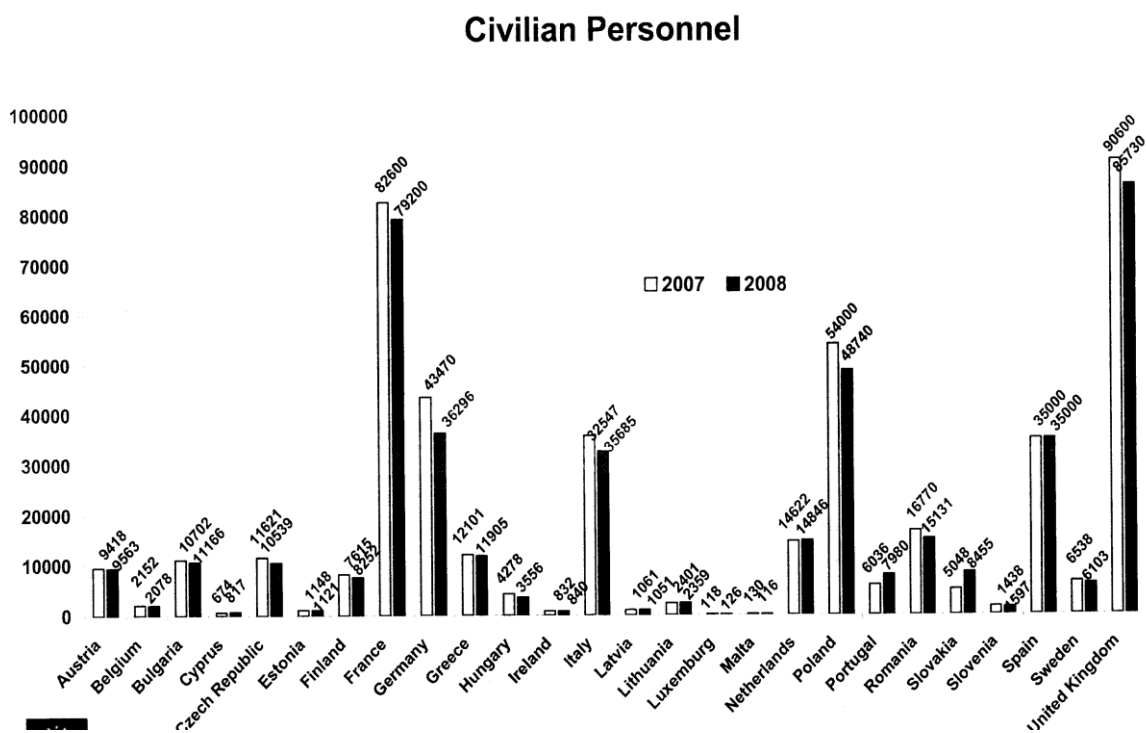
* Guzelyte S. National EDA Member States' Defence Data 2013-2014 and 2015 (est.) of the 27 EDA Member States. EDA participating Member States. Brussels, June 2016. p. 10.

Діаграма 12. Європейський цивільний персонал у 2005 р. □

Діаграма 13. Чисельність цивільного персоналу у 2007–2008 рр. □

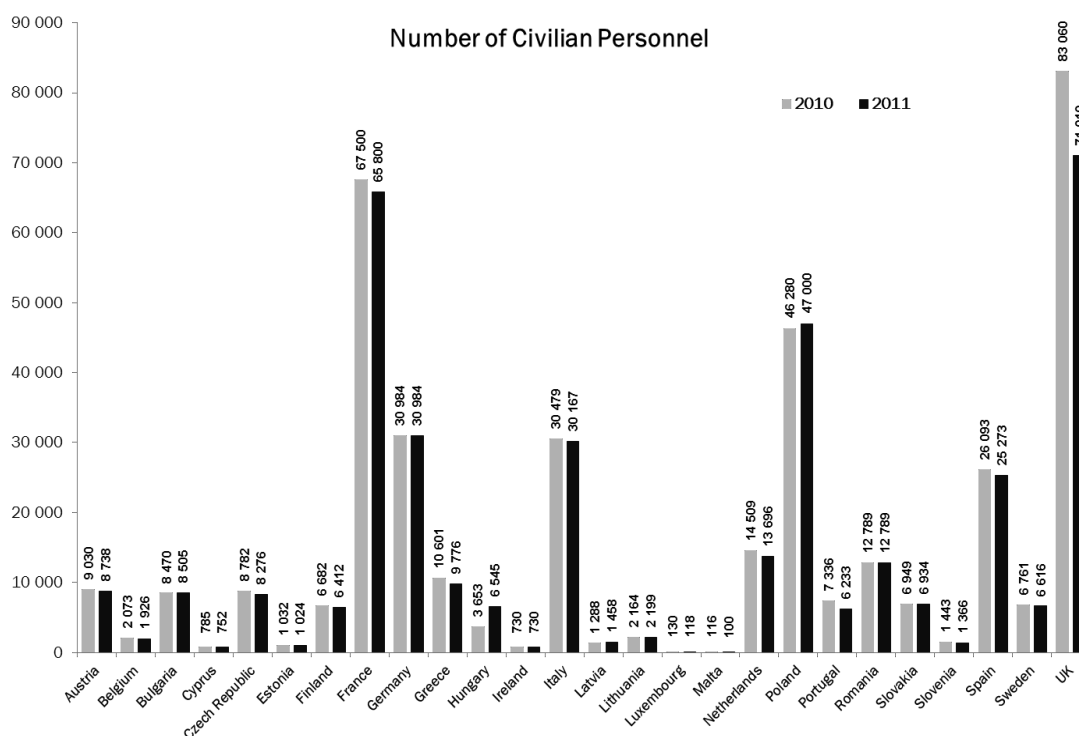

* National Breakdowns of European Defence Expenditure. 2005. EDA. Brussels, 2005. p. 8.

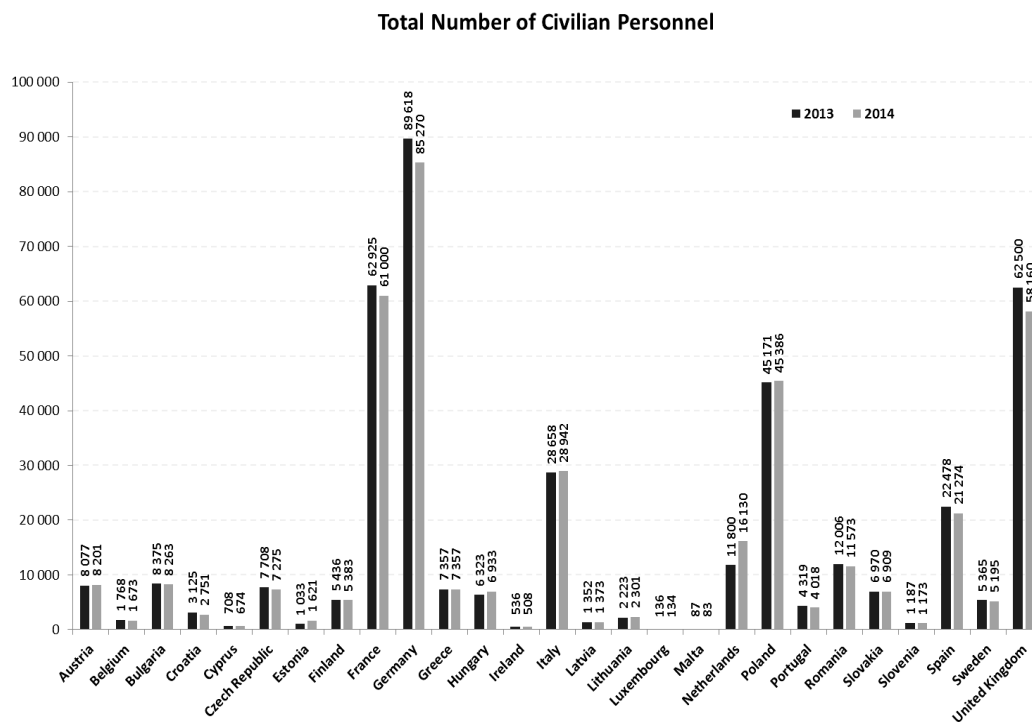
* Defence Data of EDA participating Member States in 2008. Brussels, 2010. p. 20.

Додаток Е (продовження)

Діаграма 14. Чисельність цивільного персоналу у 2010–2011 рр. □

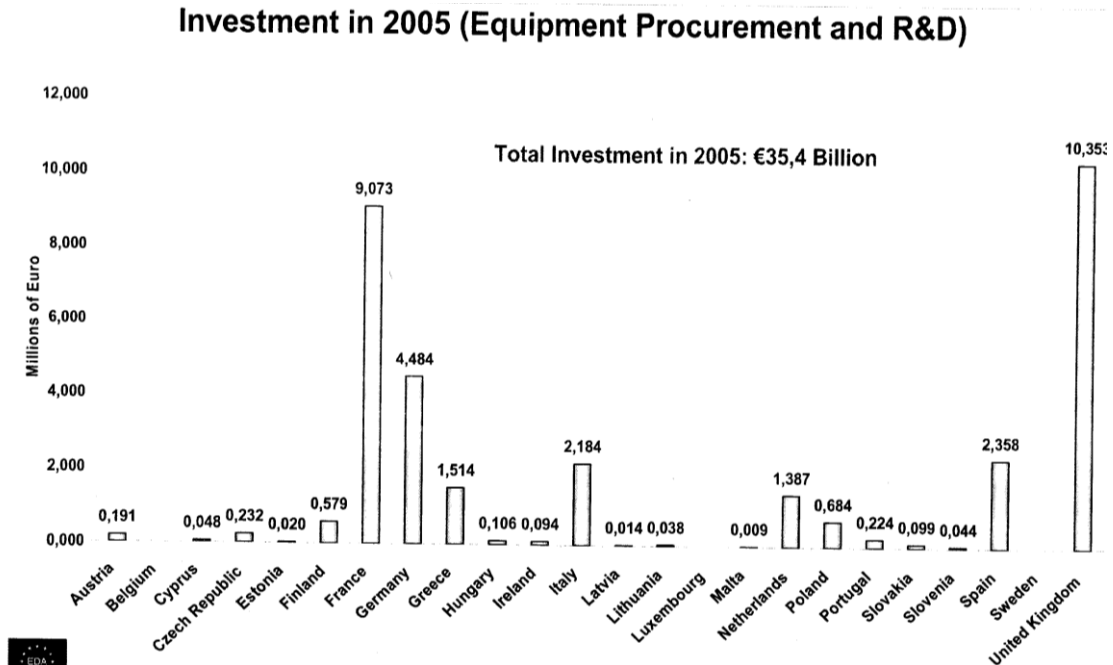
Діаграма 15. Чисельність цивільного персоналу у 2013–2014 рр. □

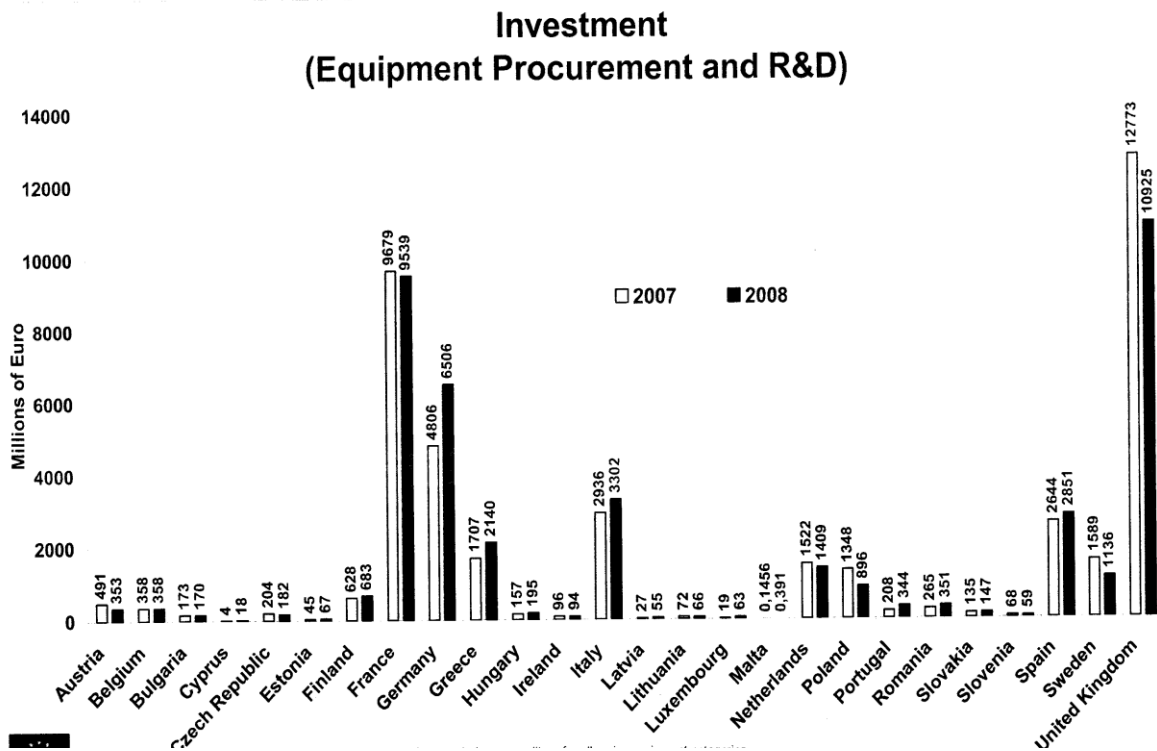
* Guzelyte S. National Defence Data 2011. EDA participating Member States. Brussels, September 2013. p.35.

* Guzelyte S. National EDA Member States' Defence Data 2013-2014 and 2015 (est.) of the 27 EDA Member States. EDA participating Member States. Brussels, June 2016. p. 12.

Діаграма 16. Інвестиції в 2005 році (закупівля обладнання та науково-дослідні роботи в галузі оборони) □

Діаграма 17. Інвестиції (закупівля обладнання та науково-дослідні роботи в галузі оборони). 2007–2008 рр. □

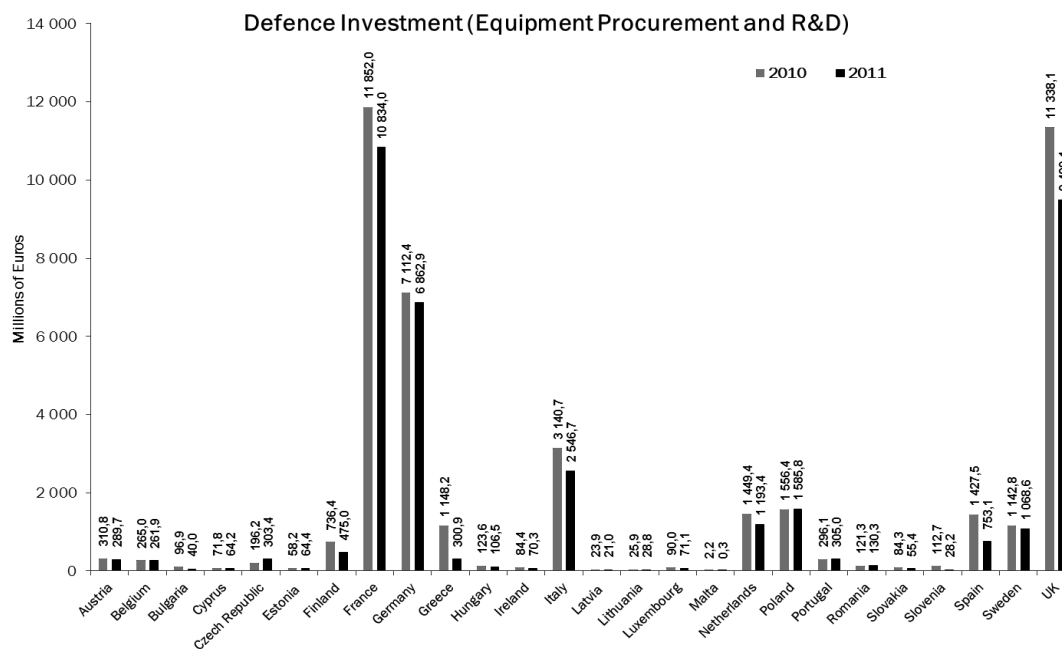

* National Breakdowns of European Defence Expenditure. 2005. EDA. Brussels, 2005. p. 13.

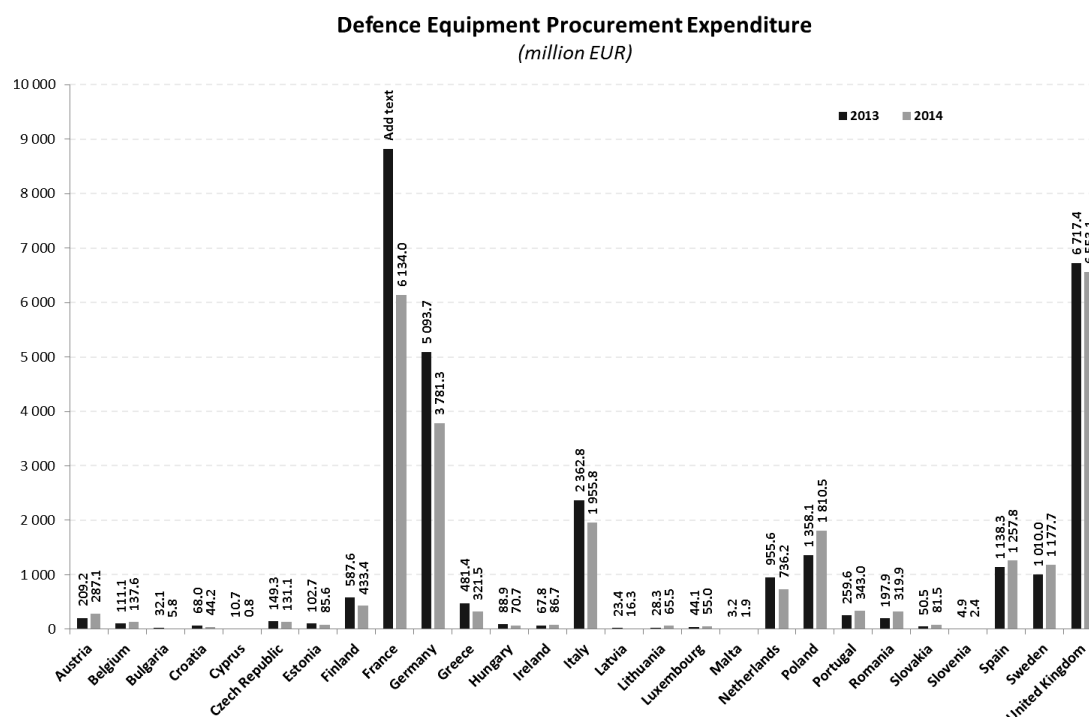
* Defence Data of EDA participating Member States in 2008. Brussels, 2010. p. 7.

Додаток Є (продовження)

Діаграма 18. Оборонне інвестування в обладнання та науково-дослідну роботу в галузі оборони. 2010–2011 рр. □

Діаграма 19. Витрати на закупівлю оборонного обладнання. 2013–2014 рр. □

* Guzelyte S. National Defence Data 2011. EDA participating Member States. Brussels, September 2013. p.17.

* Guzelyte S. National EDA Member States' Defence Data 2013-2014 and 2015 (est.) of the 27 EDA Member States. EDA participating Member States. Brussels, June 2016. p. 28.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації***Монографія*

1. Грубінко А.В. Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990-2016 рр.): монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. 640 с.

Публікації у фахових виданнях

1. Грубінко А.В. Велика Британія біля витоків Європейської політики безпеки і оборони: роль, пріоритети, суперечності // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наук. праць. К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2009. Вип. 87. Ч. II. С. 18-28.
2. Грубінко А.В. Позиція Великої Британії з питань майбутнього Західноєвропейського союзу (90-ті роки ХХ ст.) // Університет. 2009. № 5 (31). С. 47-56.
3. Грубінко А.В. Європейська політика Великої Британії у партійно-політичному вимірі: консервативні традиції з ліберальним відтінком // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць (Серія: Історія, міжнародні відносини). Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2010. Вип. 5. Ч. 1. С. 159-165.
4. Грубінко А.В. Вплив британо-французького військово-політичного співробітництва на формування і розвиток Спільної політики безпеки і оборони ЄС // Науковий вісник Дипломатичної академії України. К.: ДЕМІД, 2010. Вип. 16. С. 139-149.
5. Грубінко А.В. Формування Спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС на етапі прийняття Маастрихтського договору: позиція Великої Британії // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (історичні науки). 2012. № 6. С. 25-36.

6. Грубінко А.В. Європейська політика Великої Британії після приходу до влади коаліції консерваторів і ліберальних демократів // Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність «Історія». Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. Вип. 15. С. 117-140.
7. Грубінко А.В. Періоди і фактори розвитку політики Великої Британії щодо Спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС (1990-2014 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне: О. Зень, 2014. Випуск 25. С. 266-268.
8. Грубінко А.В. Європейська політика Великої Британії в контексті проблем та перспектив розвитку СЗППБ ЄС (2010-2014 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. 41. С. 175-181. (Index Copernicus, DOI)
9. Грубінко А.В. Взаємодія держав «великої трійки» в системі зовнішньої політики та політики безпеки ЄС // Зовнішні справи. 2015. № 4. С. 6-9.
10. Грубінко А.В. Криза системи європейської безпеки в умовах російсько-українського конфлікту: стратегічні підходи та інтереси Великої Британії // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: Міжвідомчий збірник наукових праць / відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. Вип. 24. С. 232-250.
11. Грубінко А.В. Атлантизм як принцип і фактор зовнішньої політики Великої Британії у сфері європейської політичної інтеграції: теоретико-концептуальний аналіз // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. Рівне: О. Зень, 2015. Випуск 26. С. 171-174.
12. Грубінко А.В. Вплив атлантизму на участь Великої Британії у європейській політичній інтеграції (1940-1980-ті роки). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. 44. Том 2. С. 98-102. (Index Copernicus, DOI)

13. Грубінко А.В. Роль Великої Британії у процесах європейської політичної інтеграції у повоєнний період (1945–1956 рр.) // Європейські історичні студії. 2016. № 3. С. 6-19.
14. Грубінко А.В. Велика Британія в європейській політичній інтеграції: історичні витоки «особливої» позиції та сучасність (до 70-ї річниці промов У. Черчілля у Фултоні та Цюриху) // Зовнішні справи. 2016. № 4. С. 36-39.
15. Грубінко А.В. Вплив Великої Британії на формування механізмів європейської політичної інтеграції (40-80-ті роки ХХ ст.) // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л.М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 17. С. 121-126. (Index Copernicus, ін.)
16. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки ЄС в українській історіографії // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. 2016. № 1. С. 52-59.
17. Грубінко А. Участь Великої Британії у Східноєвропейській політиці Європейського Союзу (1990-2016 рр.) // Емінак: науковий щоквартальник. 2016. № 3 (15) (липень-вересень). Т. 2. С. 60-64. (Open Academic Journals Index, EBSCO Publishing, ін.)
18. Грубінко А.В. Політика Великої Британії щодо східного розширення Європейського Союзу: історичні аспекти // Європейські історичні студії. 2016. № 5. С. 20-32.
19. Грубінко А.В. Позиція Великої Британії з питань зовнішньої політики і політики безпеки ЄС на етапі прийняття Конституційного договору (2001–2005 рр.) // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К.: Гілея, 2017. Вип. 118 (3). С. 147-150. (Index Copernicus)
20. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у військово-гуманітарних операціях і місіях Європейського Союзу // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія: збірник наукових праць. Одеса: Фенікс, 2017. Вип. № 13. С. 13-18.

21. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у зовнішній політиці і політиці безпеки Європейського Союзу: огляд російської історіографії // Європейські історичні студії. 2017. № 6. С. 25-47.
22. Грубінко А.В. Вплив Великої Британії на реформування зовнішньої політики й політики безпеки ЄС на етапі прийняття Лісабонського договору (2006-2009 рр.) // Науковий вісник Східноукраїнського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. 2017. № 4 (353). С. 108-113.
23. Грубінко А.В. Політика Великої Британії щодо України в контексті розвитку зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л.М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 19. С. 222-230. (Index Copernicus, ін.)

Публікації у закордонних виданнях

1. Грубінко А.В. Влияние американского фактора на участие Великобритании во внешней политике и политике безопасности ЕС: история и современность // Гуманитарные научные исследования. 2015. №2. URL: <http://human.snauka.ru/2015/02/9067>
2. Грубінко А.В. Роль Великобритании в формировании внешней политики ЕС в контексте ведущих теорий евроинтеграции // Вестник МГИМО-Университета. 2015. №1 (40). С. 18-28. (EBSCO Publishing, ін.)
3. Grubinko A. The historical periods of participating Great Britain in Common Security and Defence Policy of EU // British Journal of Science, Education and Culture. London, 2015. No. 1 (7) (January-June). Volume III. pp. 651-657.
4. Грубінко А.В. Последствия войны в Ираке 2003 года для участия Великобритании в европейской военно-политической интеграции // Scientific Achievements 2015. Prague: Publishing Center of The International Scientific Association «Science & Genesis», 2015. Volume 2. pp. 193-197.

5. Grubinko A. International Interests of Great Britain in the Conditions of Modern Crisis of the European Security System // *Historia i Polityka*. Torun. 2015. No14 (21). pp. 67-83. (Index Copernicus)
6. Grubinko A. Идея европейской политической интеграции в истории международных отношений и Великобритании // *Historia i Świat*. 2016. Nr.5. pp. 247-262. (Index Copernicus)
7. Грубінко А. Участь Великої Британії у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки ЄС як прояві глобалізації в контексті процесу «Brexit» // *Globalizacja droga ku przyszłości* / red. M. Kolecka, J. Zimny. Stalowa Wola, 2017. С. 88-100.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Грубінко А.В. Спільна зовнішня та безпекова політика ЄС як актуальний предмет європейських наукових студій (на прикладі Великої Британії) // *Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали V Всеукраїнської наукової конференції (Тернопіль, 23-24 грудня 2009 р.)*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. Ч. II. С. 46-47.
2. Грубінко А.В. Військово-політична співпраця Великої Британії і Франції як фактор розвитку Спільної політики безпеки й оборони ЄС // *Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин: статті та матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Луганськ, 12-13 квітня 2011 р.)*. Луганськ: Віртуальна реальність, 2011. С. 356-360.
3. Грубінко А.В. Правове закріплення розвитку СЗППБ в контексті інтересів країн-членів ЄС (на прикладі Великої Британії) // *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Український та зарубіжний досвід реформування національної правової системи в контексті інтеграційних процесів» (Львів, 7-8 вересня 2012 р.)*. Львів, 2012. С. 45-47.
4. Грубінко А.В. Общая внешняя политика и политика безопасности Европейского Союза в европейской стратегии Великобритании: проблема лидерства // *Сборник материалов VI Международной научно-практической*

- конференции «Современные аспекты общественно-политического развития России и стран мира» (Краснодар, РФ, 25 января 2013 г.). Краснодар: Пресс-Имидж, 2013. С. 37-40.
5. Грубінко А.В. Імперативи стратегії Великої Британії щодо розвитку Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу // Збірник тез доповідей XV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (Тернопіль, 19 квітня 2013 р.). Тернопіль: Вектор, 2013. С. 12-17.
  6. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у СЗППБ ЄС як предмет наукових студій: актуальність, сучасний стан і перспективи досліджень // Європейський Союз та Україна: перспективи трансформації двосторонніх відносин: Збірник матеріалів I щорічної Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин: політичні, економічні та правові аспекти» (Львів, 25.10.2013). Львів: DPI, 2013. С. 259-262.
  7. Грубінко А.В. Дихотомія США-ЄС у зовнішній політиці Великої Британії та її вплив на участь країни у військово-політичному вимірі євроінтеграції // П Американские студии: Сборник докладов международной научной конференции (22 ноября 2013 г., Симферополь) / Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского; отв. ред. Д.В. Дорофеев. Симферополь, 2013. С. 50-66.
  8. Грубінко А.В. Quo vadis Cameron: участь Великої Британії у європейській політичній інтеграції (2010 – 2015 рр.) // Тези доповідей та наукових есе Міжнародної науково-практичної конференції «Європейська інтеграція. Історія, сьогодення, перспективи» (м. Львів, 15-16 квітня 2015 року). Львів: Інститут суспільних ініціатив, 2015. С. 42-43.
  9. Грубінко А.В. Зовнішньополітична стратегія чинного уряду Великої Британії на європейському напрямі: український контекст // Матеріали наукової конференції «Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах» (15 жовтня 2015 року,

- Київ). К.: Інститут міжнародних відносин КНУ ім. Т.Г. Шевченка, 2015. С. 108-110.
10. Грубінко А.В. Генезис ідеї європейської політичної інтеграції в історії міжнародних відносин і Велика Британія: політико-правовий аналіз // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (Тернопіль, 8-9 квітня 2016 року). Тернопіль: Економічна думка, 2016. С. 188-191.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Грубінко А.В. Спільна зовнішня політика і політика безпеки ЄС в контексті сучасних теорій євроінтеграції: структурно-функціональний аналіз // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2012. Вип. 19. Том 4. С. 202-206. (Index Copernicus)
2. Грубінко А.В. Система євроатлантичної безпеки в умовах сучасного загострення військово-політичного протистояння на Сході Європи // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. К.: КНУ. Інститут міжнародних відносин, 2014. Випуск 122. Ч. I. С. 4-11.
3. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у зовнішній політиці і політиці безпеки ЄС: теоретико-концептуальний вимір // Молодий вчений. 2015. №2. С. 12-16. (Index Copernicus, Open Academic Journals Index, ін.)
4. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у європейській політичній інтеграції: між атлантизмом та європеїзмом // Європейські історичні студії. 2015. № 1. С. 6-17.
5. Грубінко А.В. Вплив Великої Британії на розвиток СПБО ЄС у контексті євроатлантичного співробітництва (1990-2015) // Вісник Львівського університету. Серія: міжнародні відносини. 2015. Випуск 36. Ч. 3. С. 92-99.

Відомості про апробацію результатів дисертації

1. V Всеукраїнська наукова конференція «Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації». Тернопіль, 23-24 грудня 2009 р. Форма участі – очна.
2. II Міжнародна науково-практична конференція «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин». Луганськ, 12-13 квітня 2011 р. Форма участі – очна.
3. Міжнародна науково-практична конференція «Український та зарубіжний досвід реформування національної правової системи в контексті інтеграційних процесів». Львів, 7-8 вересня 2012 р. Форма участі – заочна.
4. VI Международная научно-практическая конференция «Современные аспекты общественно-политического развития России и стран мира». Краснодар, РФ, 25 января 2013 г. Форма участі – очна.
5. XV Всеукраїнська науково-практична конференція «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (Тернопіль, 19 квітня 2013 р.). Форма участі – очна.
6. I Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми міжнародних відносин: політичні, економічні та правові аспекти». Львів, 25 жовтня 2013 р. Форма участі – очна.
7. Международная научная конференция «II Американские студии». Симферополь, 22 ноября 2013 г. Форма участі – заочна.
8. Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми міжнародних відносин (Світове співтовариство: глобальні і регіональні виклики)». Київ, 16 жовтня 2014 р. Форма участі – очна.
9. IV Міжнародна наукова конференція «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії». Рівне, 10-11 грудня 2014 р. Форма участі – очна.
10. International Scientific and Practical Congress «Scientific Achievements 2015». Vienna, 20 February 2015. Форма участі – заочна.
11. Міжнародна науково-практична конференція «Європейська інтеграція. Історія, сьогодення, перспективи». Львів, 15-16 квітня 2015 р. Форма участі – очна.

12. Наукова конференція «Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах». Київ, 15 жовтня 2015 р. Форма участі – очна.
13. V Міжнародна наукова конференція «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії». Рівне, 9-10 грудня 2015 р. Форма участі – очна.
14. Міжнародна наукова конференція «Україна і США: досвід та перспективи співпраці (присвячена пам'яті професора Б.М. Гончара)». Київ, 17-18 березня 2016 р. Форма участі – очна.
15. Міжнародна науково-практична конференція «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (Тернопіль, 8-9 квітня 2016 року). Форма участі – очна.
16. Всеукраїнська наукова конференція «Зовнішньополітичні стратегії держав євроатлантичного співтовариства: історія та сучасність». Київ, 11 квітня 2017 р. Форма участі – очна.
17. Міжнародний науково-методичний семінар «Проблеми дослідження та викладання міждисциплінарних напрямів: європейські студії та американістика». Київ, 17 травня 2017 р. Форма участі – очна.
18. Міжнародна наукова конференція «Європа-Україна-Тернопільщина: міжнародні відносини, співпраця, безпека» (Тернопіль, 19-20 травня 2017 р.). Форма участі – очна.